55265

József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtára

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

VIII

1965

1966 - 1265

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

VIII

1965

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil;
Acad. D. PRODAN, Prof. ȘT. PASCU, m. coresp. al Academiei Republicii Socialiste România,
Prof. V. CHERESTEȘIU, Prof. MIHAIL DAN,
Conf. I. KOVACS.
Secretar de redacție: Conf. B. SURDU

Redacția și administrația:
Filiala Academiei Republicii Socialiste România,
Cluj, str. Republicii 9.

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

TOMUL VIII 1965

SUMAR

Pag.

ŞT. PASCU, Mişcări ţărăneşti în Centrul şi Sud-estul Europei din sec. al XV-lea pînă în sec. al XX-lea 7

Acad. D. PRODAN, Domeniul cetăţii Ciceu la 1553 73

S. JAKÓ, Editarea cărţilor româneşti la Sibiu în secolul al XVI-lea. Noi rezultate în domeniul cercetărilor cu privire la prima carte tipărită în limba română 115

ŞT. IMREH, Contribuţii la problema utilizării forţei de muncă a iobagilor . . 127

B. SURDU, Conferinţa naţională de la Mercurea (1869) 173

A. EGYED, Contribuţii la problema studierii mişcărilor şi frămîntărilor ţărăneşti din fostele comitate Arad şi Bihor în anii 1903—1904 213

M. DAN, Despre activitatea didactică a lui Ioan Bogdan 235

GH. DUMITRAŞCU, Conflicte de muncă şi greve ale muncitorilor societăţii Titan—Nădrag—Călan în perioada crizei economice din 1929—1933 . . . 273

I. CICALĂ, Intensificarea acţiunilor antifasciste ale maselor populare din regiunea Cluj în anul 1943 289

T. HĂGAN, Date cu privire la contribuţia minerilor din Valea Jiului la susţinerea frontului antihitlerist 305

MISCELLANEA

A. RĂDUŢIU, Nona în Transilvania pînă la 1437 321

I. BOZAC, Morile din domeniul de sus al Zlatnei în anul 1774 329

RECENZII 355

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
FILIALE DE CLUJ

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ

TOME VIII 1965

SOMMAIRE

Page.

ŞT. PASCU, Mouvements paysans dans le Centre et le Sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle 7
Acad. D. PRODAN, Le domaine de la citadelle de Ciceu en 1553 73
S. JAKÓ, L'impression de livres roumains à Sibiu au XVIe siècle. Nouveaux résultats dans le domaine des recherches concernant le premier livre imprimé en langue roumaine 115
ŞT. IMREH, Contributions à la question de l'utilisation de la force de travail des serfs (*iobagiones*) 127
B. SURDU, La conférence nationale de Mercurea (1869) 173
A. EGYED, Contributions au problème de l'étude des agitations et des mouvements paysans dans les anciens comitats d'Arad et de Bihor, en 1903—1904 213
M. DAN, A propos de l'activité didactique de Ioan Bogdan 235
GH. DUMITRAŞCU, Conflits de travail et grèves des ouvriers de la société Titan—Nădrag—Călan pendant la période de la crise économique de 1929—1933 273
I. CICALĂ, L'intensification des actions antifascistes des masses populaires de la région de Cluj au cours de l'année 1943 289
T. HĂGAN, Données relatives à la contribution des mineurs de la Vallée du Jiu en faveur du front antihitlérien 305

MISCELLANEA

A. RĂDUŢIU, La neuvième en Transylvanie jusqu'en 1437 321
I. BOZAC, Les moulins du Domaine supérieur de Zlatna en 1774 329

COMPTES RENDUS 355

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN CENTRUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI DIN SEC. AL XV-LEA PÎNĂ ÎN SEC. AL XX-LEA

DE

ȘTEFAN PASCU

Membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România

Inainte de prezentarea caracteristicilor principale ale mișcărilor țărănești, sînt necesare unele precizări lămuritoare[1]. Am cuprins în noțiunea geografico-politică de Europa centrală și sud-estică teritoriul Austriei, Cehoslovaciei, Ungariei, României, Poloniei, Rusiei europene și al țărilor din Peninsula Balcanică: Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Grecia și Turcia europeană[2]. Am socotit drept limite cronologice: războiul husit izbucnit în 1419 în Cehia, limită de început și primul război mondial, limită de sfîrșit. Două evenimente de importanță deosebită pentru întreg teritoriul ce ne interesează. Războiul husit a provocat un val de mișcări țărănești în teritoriile vecine sau chiar mai îndepărtate, unde condițiile interne erau coapte pentru asemenea manifestări, iar împrejurările create de războiul mondial, contradicțiile sociale și naționale din imperiile ce subjugau teritorii și popoare din această parte a Europei accentuîndu-se, au determinat destrămarea lor, iar pe ruinele acestora s-au putut crea state naționale independente. În dezvoltarea societății și în istoria mișcărilor țărănești din acest lung răstimp, revoluția din 1848 constituie un moment de importanță deosebită, care trebuie socotit hotar între două epoci istorice, de asemenea și între caracteristicele esențiale ale mișcărilor țărănești.

*

Problema mișcărilor țărănești pe o arie geografică atît de vastă și pe o perioadă de timp atît de întinsă prezintă o complexitate și greutate deosebită, datorită pe de o parte deosebirilor în ce privește dezvoltarea vieții social-economice și social-politice a țărilor și popoarelor respec-

---

[1] La întocmirea acestui studiu am folosit materiale puse la dispoziție de prof. B. F. Porșnev și V. Mavrodin (U.R.S.S.), P. Horváth și J. Mésaroš (R. S. Cehoslovacă), M. Guboglu, A. Camariano-Cioran, S. Iancovici, Vl. Diculescu și E. Csetri.

[2] Din cauza vastității problemei n-au fost cuprinse statele germane cu o situație deosebită între ele.

tive care generează aceste mișcări, iar pe de altă parte datorită formelor variate și multiple sub care s-au manifestat acestea. Greutatea mai derivă și din faptul că mișcările n-au fost unitare nici măcar pe teritoriul aceleiași țări, și cu atît mai puțin pe întregul teritoriu, atît de vast și de deosebit, al Centrului și Sud-estului european. De aici imposibilitatea stabilirii unei tipologii în care să fie încadrată întreaga mișcare țărănească din toate țările și din toate epocele.

Mișcările țărănești, în orice loc și în orice timp s-ar fi manifestat, reprezintă însă un aspect principal al luptei țărănimii împotriva opresiunii. Ele constituie, în același timp, una din caracteristicile fundamentale mai ales a societății feudale, dar într-o măsură însemnată chiar și a societății capitaliste, mai ales acolo unde s-au păstrat chiar și în epoca modernă, puternice rămășițe feudale în relațiile agrare. Mișcările țărănești din timpul feudalismului erau ale întregii țărănimi aproape; deosebirile de stare economică trec pe planul al doilea față de scopurile și sarcinile comune generale. La mișcările țărănești din feudalism, mai ales cînd acestea iau o mai mare amploare, participă de multe ori, alături de țărănime, care rămîne totuși forța principală, și alte categorii exploatate, orășenimea — în primul rînd cea săracă —, lucrătorii de la mine și ocne și, uneori, chiar și păturile inferioare ale nobilimii. În epoca capitalistă, pe lîngă mișcările generale ale țărănimii, apar mișcări proprii ale țărănimii sărace și proletariatului agrar sub forma grevelor muncitorilor agricoli. La mișcările țărănești din această epocă participă, direct sau sprijinindu-le, muncitorimea industrială.

Mișcările țărănești pretutindeni și în orice vreme au avut loc, îmbracă aceleași caracteristici generale. Nu se constată deosebiri esențiale între caracteristicele mișcărilor țărănești din Europa centrală și de sud-est, de pildă, în orice formă s-ar fi manifestat, inclusiv marile răscoale și războaie țărănești, și între mișcările țărănești din Europa apuseană. Deosebirea este mai ales de ordin cronologic, în raport cu dezvoltarea societății. Relațiile feudale dezvoltîndu-se mai devreme în țările din apusul Europei, și lupta țărănimii împotriva lor se va manifesta mai curînd. De asemenea, înlocuirea relațiilor feudale cu cele capitaliste petrecîndu-se mai de timpuriu, iar rămășițele feudale în agricultură fiind mai puțin accentuate, mișcările vor fi mai puțin frecvente, de mai mică amploare în raport cu cele din țările din Centrul și mai ales din Sud-estul Europei, unde feudalismul s-a prelungit mai mult și rămășițele feudale s-au păstrat mai puternice, iar șerbia și-a prelungit existența timp mai îndelungat.

În multe țări din Centrul și Sud-estul Europei, situația maselor populare era îngreuiată în plus de stăpînirile sau dominațiile străine exercitate asupra lor, de influența acestora asupra teritoriilor vecine, de tendințele de expansiune asupra altor țări. Stăpînirea turcească instaurată treptat asupra țărilor din Peninsula Balcanică începînd cu mijlocul sec. al XIV-lea și asupra unei părți a Ungariei și asupra Banatului pe la mijlocul sec. al XVI-lea, dominația aceluiași imperiu feudalo-militar asupra celor trei țări românești, ce-și are începuturile în aceeași vreme,

au avut efecte negative asupra acestor țări și chiar asupra celor învecinate. Acestea au fost împiedicate în dezvoltarea lor liberă, iar masele producătoare au resimțit din greu urmările acestor stări de lucruri, deoarece, pe lîngă lupta împotriva otomanilor, investițiile de război, numeroasele obligații de tot felul față de Poarta otomană apăsau în primul rînd asupra acestora. Dominația habsburgică, la rîndul ei — chiar dacă nu în același grad ca și cea otomană —, a avut și ea urmări negative, ca orice dominație străină, pentru dezvoltarea țărilor asupra cărora s-a exercitat: Cehia, o parte a Ungariei (din sec. XVI), Transilvania (de la sfîrșitul sec. al XVII-lea), o parte a Poloniei (de la sfîrșitul sec. XVIII). Același lucru se poate spune despre unele teritorii din Rusia ajunse sub dominația tătarilor sau a turcilor ori a feudalilor polonezi, precum și despre teritorii poloneze ajunse sub stăpînirea Rusiei sau a Prusiei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Pe de altă parte, războaiele numeroase, teatrul cărora au fost țările din Centrul, Răsăritul și Sud-estul Europei în sec. al XVII-lea—XVIII-lea (Războiul de 30 de ani, războaiele polono-suedeze, ruso-suedeze, polono-ucrainene, ruso-austro-turce etc.), au constituit alte cauze ale rămînerii în urmă a acestor țări, drept consecință a distrugerilor de vieți omenești și bunuri materiale, a împiedicării activităților productive și a comerțului. Nu trebuie uitate nici războaiele interne din această perioadă, provocate de răzvrătirea împotriva dominației habsburgice în Ungaria, Transilvania, Slovacia, împotriva celei otomane în Peninsula Balcanică, în Moldova și Țara Românească. În epoca capitalistă apoi, menținerea stăpînirii sau a dominației turcești pînă în a doua jumătate a sec. al XIX-lea asupra unor țări din Peninsula Balcanică, dominația habsburgică mai întîi și a statului austro-ungar după aceea asupra unor țări din Centrul Europei și chiar asupra unora din Sud-est pînă la sfîrșitul celui dintîi război mondial, au avut consecințe asemănătoare. Așa se explică faptul că mișcările țărănești îmbracă un dublu caracter: social și național, în sensul că masele populare luptă atît pentru emanciparea socială cît și pentru eliberarea națională a teritoriilor respective. De cele mai multe ori aceste două aspecte sînt strîns legate între ele.

În societățile împărțite în clase antagoniste — feudală și capitalistă — exploatarea maselor producătoare în general și a țărănimii îndeosebi, în feudalism, a muncitorimii industriale și a țărănimii deopotrivă în capitalism, de către clasele dominante — stăpînii feudali, laici și clerici în feudalism, moșierimea și burghezia în capitalism — avînd un caracter continuu, lupta celor asupriți împotriva asupritorilor de asemenea face parte dintre fenomenele cu caracter neîntrerupt. O altă caracteristică generală a mișcărilor țărănești este exprimată prin cele două scopuri principale urmărite de cei asupriți: ori să sporească veniturile gospodăriilor țărănești și prin aceasta să micșoreze valoarea relativă a părții însușite de feudali sau de moșieri, ori să atenueze și să împiedice exploatarea sau chiar să o desființeze. Realizarea acestor

scopuri a fost obiectivul principal al diferitelor mişcări ce au îmbrăcat multiple şi variate forme, desfăşurate de multe ori simultan, cu ponderea uneia dintre ele, în raport de condiţiile concrete de timp şi loc.

*

Pentru a înţelege mai uşor problema mişcărilor ţărăneşti, este necesară înfăţişarea, fie cît de succint, a situaţiei social-economice şi social-politice din teritoriile respective. Tabloul este foarte complex, deoarece societatea din Centrul şi Sud-estul Europei n-a cunoscut o dezvoltare uniformă[3]. În unele din ţările cuprinse în acest spaţiu geografico-politic, ca Austria şi Boemia sau Cehia de pildă, relaţiile feudale s-au destrămat mai devreme şi, ca urmare, germenii capitalismului au apărut mai de timpuriu şi noile relaţii s-au putut dezvolta în condiţii mai prielnice. În cele mai multe dintre ţările centrale şi mai ales sud-est europene evoluţia raporturilor sociale a cunoscut un drum mai anevoios, mai greu pentru masele populare şi mai ales pentru ţărănime, atît în epoca feudală cît şi în cea capitalistă.

Sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul secolului următor înseamnă o adevărată „modernizare" a societăţii Europei apusene în general, excepţiile nelipsind, totuşi, în mijlocul acestor transformări. O viaţă frămîntată, o putere de creaţie şi de expansiune remarcabilă, o proliferare deosebită a descoperirilor, invenţiilor şi a noilor forme de organizare economică, socială, politică şi culturală sînt caracteristicile acestei perioade în acele ţări. Cu toată supravieţuirea unor elemente — destul de numeroase de altfel şi unele destul de durabile —, ce ţin de lumea medievală, în raporturile sociale, în instituţii, în modul de a gîndi al oamenilor din Europa apuseană, începutul unei noi ere nu poate fi tăgăduit. Subminarea temeliilor sistemului feudal al întregii Europe occidentale a fost rezultatul muncii maselor producătoare de la sate şi oraşe, al schimbului dintre oraşe şi între acestea şi restul lumii, al acumulării de bani de către orăşeni. „Pretutindeni unde o relaţie per-

[3] Pentru dezvoltarea societăţii din ţările centrale şi sud-est europene a se vedea istoriile naţionale ale acestora: E. Prister, *Kurze Geschichte Österreichs*, Viena, 1949, şi E. Zöllner, *Geschichte Österreichs*, Viena, 1961; *Istorija Čehoslovakii*, I—II, Moscova, 1956—1959; *Přehled československých dějin* (Schiţă a istoriei cehoslovace), I—II, Praga, 1958—1960; *Magyarország története* (Istoria Ungariei), I—III, Budapesta, 1961—1962; *Magyarország története*, I—II, Budapesta, 1964; *Istoria României*, II—IV, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1962—1964; *Din istoria Transilvaniei*, I—II, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1963; *Istorija Polši*, I—II, Moscova, 1954—58; *Historia Polski* (Istoria Poloniei), I, 1—2; II, 1—2; III, 1—2, Varşovia, 1957—1960; *Istorija S.S.S.R.*, I—II, Moscova, 1948—1949; *Istorija S.S.S.R.*, I—II, Moscova, 1954—1956; *Očerki istorii S.S.S.R., Period feodalizma, XIV—XV vv., konec XV v. — načalo XVII v., VII v., XVIII v., 1—2*, Moscova, 1953—1957; *Istorija naroda Jugoslavije* (Istoria popoarelor Iugoslaviei), I—II, Belgrad, 1953—1958; *Istorija Jugoslavii*, I, Moscova, 1963; *Istorija Bolgarii*, I—II, Moscova, 1954—1955; *Istorija na Bălgaria* (Istoria Bulgariei), I—II, Sofia, 1961—1962. *Historia e Shqipërisë* (Istoria Albaniei), I, Tirana, 1959; I. Cordatos, Ἱστορία τῆς νεωτέρης Ἑλλάδος (Istoria Greciei moderne), I-II, Atena, 1957; A. Vacalopoulos, Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνίσμου (Istoria neoelenismului), I—II, Salonic, 1961; I. Hakki Uzunçarşili, E. Ziya Karal, *Osmanli tarihi (Istoria osmană)*, I—II; III, 1—2; IV, 1—2; V, 1—2; VI—VIII, Ankara, 1947—1962.

sonală era înlocuită printr-una bănească — spune Engels — unde o prestație în bani înlocuia o prestație în natură, acolo o relație burgheză înlocuia una feudală"[4].

Societatea europeană — nici chiar cea din apusul Europei — nu urmează o dezvoltare omogenă, ci cunoaște nuanțe diferite, putîndu-se stabili zone geografice nesincronice în ce privește procesul fundamental istoric. Țările din Centrul și Sud-estul Europei au suferit o stînjenire a dezvoltării economice, a evoluției raporturilor sociale și a organizării politice, datorită cauzelor amintite. Aceasta nu înseamnă că societatea din aceste țări nu a înregistrat prefaceri, în unele sectoare destul de însemnate chiar. Mai întîi caracterul de marfă pe care-l ia producția agricolă, minieră și meșteșugărească începînd din sec. XV—XVI-lea a avut consecințe deosebite în viața socială. În dorința lor de a avea cantități sporite de produse pentru piață, feudalii, pe lîngă tendința de a-și mări moșiile prin uzurparea sesiilor țărănești, sporesc obligațiile țărănimii, toate cele trei categorii de rentă: în produse, în muncă și în bani. Cu deosebire renta în muncă, robota sau claca a cunoscut o evoluție ce indică direcția dezvoltării relațiilor agrare. Acțiunea pieții, cu efecte deosebite în raport cu starea economică a celor ce nu scapă influenței ei, cotropirea pămînturilor țărănești, sporirea, în aceeași măsură, a obligațiilor feudale, toate la un loc explică accentuarea diferențierii social-economice a țărănimii. Mai ales în teritoriile unde se concentrează un mare număr de nobili situația se înrăutățește în mod deosebit.

După ocuparea părții centrale și sudice a Ungariei de către turci, mulți nobili maghiari se așează în Transilvania și Slovacia. Urmarea a fost că proporția pămîntului nobiliar a crescut în raport cu cel stăpînit de țărănime; sesiile acesteia s-au fărămițat tot mai mult, încît pe o sesie existau mai multe gospodării, iar renta feudală era raportată la fiecare gospodărie și nu la sesie. Pentru asigurarea forței de muncă necesară și mai ales pentru asigurarea robotei, a clăcii, pe măsura creșterii rezervei feudale, nobilimea a smuls puterii centrale decrete și legiuiri care consfințeau prin lege anularea dreptului de liberă strămutare al iobagilor și legarea lor de glie (1514 în Ungaria, Slovacia, Transilvania, Croația, 1591—1592 în Rusia, 1596—1597 în Țara Românească, 1628 în Moldova etc.). Asemenea măsuri au marcat o fază nouă a șerbiei, mai accentuată, cu consecințe negative foarte însemnate pentru dezvoltarea țărilor respective.

Prefaceri sensibile se înregistrează în minerit, unde pătrunde capitalul negustoresc și cămătăresc. Aceste forme embrionare ale capitalismului incipient nu se pot însă dezvolta din cauza relațiilor feudale puternice și a războaielor interne și externe ce au bîntuit numeroase din țările Europei sud-estice.

Anumite prefaceri simptomatice se înregistrează și în orașe, cu efecte asupra populației acestora. Pe măsură ce orașele se întăresc,

[4] Fr. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, anexă la *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 183—185.

numărul meșteșugarilor și negustorilor sporește și activitatea lor joacă un rol tot mai însemnat. Orașele devin centre ale producției și desfacerii de mărfuri. Meșterii patroni și negustorii bogați se constituie într-un patriciat urban exclusivist care, pentru a-și asigura situația dominantă, economică și politică, se asociază în uniuni de bresle interurbane, meșteșugarii, și în societăți comerciale negustorii. La celălalt pol al societății urbane se găsește sărăcimea orașelor: meșteri și negustori săraci, lucrători sezonieri, țărani, servitori etc.; pătura mijlocie, a meșteșugarilor și negustorilor de rînd, oscilează între cele două categorii opuse, manifestînd tendința de a pătrunde în rîndurile patriciatului, fiind însă împinsă, din cauza concurenței, tot mai mult în rîndurile sărăcimii. Lucrătorii de la mine și ocne, păturile mijlocii și plebeiene ale orașelor, din cauza situației lor economice și sociale se simt asemenea țărănimii exploatate, susținînd sau participînd chiar la mișcările acesteia.

Într-o societate de complexitatea celei schițate mai sus, se înțelege lesne caracterul tot atît de complex a luptei țărănimii și a celorlalte categorii oprimate împotriva claselor dominante sau a stăpînirilor străine. Pentru realizarea scopurilor urmărite — de a nimici, a atenua sau a împiedica creșterea exploatării — masele populare au folosit toate prilejurile ce le stăteau la îndemînă, manifestîndu-se cînd ascuns, cînd fățiș. Cu toate că, în general, au un caracter spontan predominant, mișcările țărănești, exprimînd psihologia și ideologia maselor populare nu sînt lipsite cu totul de unele elemente de conștiință. Uneori ideologia țărănimii conține elemente de socialism și comunism utopic, împletite cu idei religioase și mistice, mai ales în cazul mișcărilor din evul mediu. De asemenea tradițiile, conștiința solidarității celor oprimați au jucat un rol destul de însemnat în ce privește mișcările țărănești.

Mișcările țărănești se exprimă în felurite forme: rezistența față de încercările feudalilor de a cotropi pămînturile țărănești, fuga sau migrațiunea, haiducia, răzvrătirea locală, răscoala. Toate acestea sînt proprii atît evului mediu cît și epocii moderne. În feudalism și în perioada de trecere spre capitalism, uneori anumite răscoale iau caracterul unor adevărate războaie țărănești. În perioada de destrămare a feudalismului și în capitalism apoi, mișcările țărănești se manifestă și în cadrul revoluțiilor cu caracter burghezo-democratic, țărănimea luptînd pentru emanciparea socială și eliberarea națională (acolo unde se mai mențin stăpîniri sau dominații străine). Mișcările țărănești, în sfîrșit, în epoca modernă și contemporană se manifestă și sub forma grevelor muncitorilor agricoli. Diferitele mișcări și forme în care se exprimă acestea se desfășoară de cele mai multe ori independent una de alta, chiar atunci cînd au loc simultan; de multe ori există însă legături între ele, organizate sau fortuite.

În general mișcările țărănești au îmbrăcat la început forma rezistenței împotriva tentativelor din partea feudalilor — laici și eclesiastici — și a statului feudal de a răpi pămînturile și libertatea țăranilor, de a desființa obștile sătești și a reduce țărănimea la stare de depen-

dență. Asemenea împotriviri sînt înregistrate în toate țările Europei centrale și sud-estice, începînd din perioada de cristalizare a feudalismului pînă tîrziu în evul mediu, acolo unde obștile țărănești au putut supraviețui în anumite locuri.

Paralel cu împotrivirea în fața feudalizării și cu lupta pentru apărarea proprietății obștești și a libertății lor, țăranii recurg și la alte forme de luptă, între care migrația de pe o moșie pe alta în căutarea unor condiții mai bune de viață, a luat o mare amploare. Ca și împotrivirea, migrațiunea sau fuga este un fenomen tot atît de vechi ca și procesul de aservire a țăranilor și se dezvoltă într-un strîns paralelism cu acesta. Pe măsură ce procesul de aservire se adîncește, fuga țăranilor dependenți ia proporții tot mai mari. Plecarea țăranilor de pe o moșie pe alta a fost favorizată mai ales la început, dar în anumite cazuri și mai tîrziu, de densitatea scăzută a populației în unele regiuni sau de existența unor teritorii întinse nepopulate. Fărîmițarea feudală, proprie tuturor țărilor în anumite etape de dezvoltare, lipsa unei autorități centrale capabilă să controleze întregul teritoriu al țării respective, a înlesnit fuga țăranilor, de aceea dreptul feudal nu i-a putut pune stavilă în mod complet niciodată. „Concurența" dintre feudali, care se străduiau să atragă pe moșiile lor forță de muncă tot mai numeroasă, oferind, vremelnic, condiții de viață ceva mai ușoare celor așezați pe aceste moșii, a favorizat și ea plecarea țăranilor de pe unele moșii și așezarea lor pe altele. Însăși puterea centrală, urmărind punerea în valoare a unor noi terenuri, recurge la colonizarea de grupuri de populație din interior sau din afară. Războaiele cu cortegiul de calamități ce le însoțeau, anii de foamete au cauzat și ele o creștere a mișcării populației. În aceste împrejurări fuga ia proporție de masă. Uneori se pustiau sate întregi din cauza migrației populației țărănești.

Țăranii fugiți nu căutau loc de așezare doar pe alte moșii; mulți dintre ei se îndreptau spre tîrguri și orașe, spre ocne și mine, unde viața și bunurile le erau ocrotite în mai mare măsură și unde li se ofereau felurite înlesniri desfășurării unei activități productive. Țăranii fugari își aduc aportul, astfel, la dezvoltarea continuă a așezărilor cu caracter urban, sporindu-le populația și activitatea economică.

Migrațiile populației contribuie la apropierea populației din diferite regiuni, la înțelegerea mai clară a destinelor ei și, astfel la creșterea conștiinței revoluționare; ele zdruncinau pe de altă parte particularismele locale, șterg eau deosebirile dintre dialecte și contribuiau, astfel, la unitatea de limbă și etnică a aceluiași popor, la formarea națiunilor.

De multe ori, cei plecați caută loc de așezare chiar în afara granițelor țării respective, se bejenesc în alte țări unde li se ofereau condiții mai ușoare de viață, întemeind sate noi sau colonizînd teritorii întregi cu consimțămîntul puterii centrale, pe baza unor privilegii temporare sau de mai lungă durată.

Pe cînd fuga țăranilor în Europa apuseană s-a redus simțitor încă din sec. al XIII-lea, în Europa centrală și de sud-est a continuat multă

vreme. Ţăranii slovaci, mai ales din nordul Slovaciei, fugeau în Cehia şi Ungaria de nord unde au fost colonizaţi numeroşi slovaci îndeosebi în sec. al XVII-lea şi al XIX-lea. Cei din Transilvania, cu deosebire românii, care îndurau o apăsare mai grea, fugeau în Moldova şi Ţara Românească, după cum şi din aceste ţări unii, mai puţini, fugeau în Transilvania sau chiar peste Dunăre. Ţăranii polonezi se îndreptau spre codrii Mazoviei şi stepele Ucrainei, iar uneori chiar spre Prusia. Ţăranii ruşi plecau în regiunile periferice, aproape complet nelocuite, sau spre cîmpiile mai fertile din regiunea Donului şi Ucrainei de nord, în Rusia Nouă, unde se formează, din aceşti fugari, căzăcimea. Din ţările balcanice ocupate de turci, pe lîngă cei ce-şi găsesc loc de refugiu în munţi, în insulele greceşti (ţăranii greci), numeroşi ţărani se refugiază în ţările române (bulgari şi albanezi), în Ungaria şi Imperiul habsburgic (ţăranii bulgari şi sîrbi). Cu toate că fuga şi emigrarea erau mai ales forme spontane şi neorganizate ale protestului ţărănimii împotriva stărilor de lucruri, au creat dificultăţi serioase clasei stăpînitoare şi statului: depopularea unor regiuni întregi şi, astfel privarea vistieriei feudalilor şi a statului de venituri insemnate. Din acest motiv, pentru a stăvili exodul de populaţie, oficialitatea se vede nevoită să ia unele măsuri în favoarea ţărănimii prin frînarea abuzurilor stăpînilor de pămînt. Cînd asemenea mijloace rămîn ineficace, oficialitatea recurge la măsuri mai aspre pentru a împiedica fuga şi mai ales emigrarea.

Paralel cu fuga ţăranilor de pe moşiile feudale şi aşezarea acestora pe alte moşii, în tîrguri şi oraşe, sînt frecvente cazurile cînd fugarii caută adăpost în desişul codrilor, constituindu-se în puternice cete de haiduci (klefti, uskoci, prişki, haidamaci). Haiducia a luat uneori asemenea proporţii, încît clasele stăpînitoare erau cuprinse de teamă datorită numărului mare al haiducilor, a acţiunilor temerare întreprinse de aceştia, a caracterului permanent al haiduciei în întreg evul mediu şi chiar în epoca modernă. Acţiunile haiducilor erau îndreptate împotriva feudalilor laici şi eclesiastici, a orăşenilor bogaţi, a autorităţilor locale şi a stăpînirilor străine acolo unde existau asemenea situaţii. De multe ori cetele de haiduci erau formate din ţărani din mai multe ţări vecine, îşi desfăşurau activitatea în ţările respective fără să ţină seama de graniţele politice ale vremii. Este cunoscut, de exemplu, cazul de la sfîrşitul sec. al XV-lea, cînd o puternică ceată de haiduci moldoveni şi polonezi desfăşurau acţiuni de mare amploare în Polonia, Ucraina şi Moldova, sau cazul numeroaselor cete de haiduci din sec. al XVII-lea, XVIII-lea, formate din români transilvăneni, munteni şi moldoveni, care acţionau în cele trei ţări româneşti fără nici o îngrădire, după cum haiducii din Peninsula Balcanică treceau adesea Dunărea în Ţara Românească, Banat şi Ungaria, colaborînd cu cetele de haiduci locale. Haiducia a luat proporţii în Slovacia centrală şi de nord, în Ungaria, ţările române şi mai ales în Peninsula Balcanică ocupată de turci. Haiducii, ţărani creştini

(sîrbi, bulgari, greci, albanezi etc.) și musulmani, organizați în puternice cete în frunte cu voievozi și stegari, începînd din sec. XV au dus o luptă continuă împotriva împilatorilor poporului, feudalii turci și colaboratorii lor, împotriva negustorilor bogați sau chiar împotriva armatei trimise în contra lor. Cele mai puternice cete de haiduci s-au constituit în Macedonia muntoasă, în Rumelia, Bitolia. Războaiele antiotomane au constituit prilejuri potrivite pentru intensificarea luptei haiducilor balcanici.

Țăranii considerau pretutindeni pe haiduci drept reprezentanți ai lor în lupta pentru libertate și dreptate, de aceea haiducia era sprijinită de cei oropsiți, iar căpitanii cetelor erau socotiți eroi, cîntați în baladele populare.

Nivelarea gradului de exploatare între diferitele regiuni ale țărilor respective, extinderea legiuirilor feudale, creșterea productivității și întărirea gospodăriei țărănești, explică scăderea ponderii fugii și dezvoltarea altor forme de luptă. Dintre acestea o amploare mare a luat rezistența parțială, adică refuzul individual și, deseori, colectiv de a îndeplini anumite obligații „legale", de a consimți la abuzurile clasei dominante, de a da tributul de sînge turcilor în Balcani. În general, mai întîi se manifestă împotrivirea țărănimii față de tentativele feudalilor și statului de a cotropi obștile țărănești și a le răpi țăranilor libertatea. În a doua etapă împotrivirea se manifestă față de pretențiile abuzive ale clasei dominante. Într-o etapă mai tîrzie, în epoca reformelor sociale care urmăreau să reglementeze raporturile dintre stăpîni și supuși (sec. al XVIII-lea), țăranii înțelegînd aceste reforme în sensul emancipării lor din starea de dependență, refuzau prestarea obligațiilor feudale și mai ales a clăcii. Rezistența parțială nu încetează odată cu sfîrșitul evului mediu, ci continuă cu aceeași intensitate și în epoca modernă, manifestîndu-se prin împotrivirea față de tentativele moșierilor de a răpi pămînturile țărănești, de a le pretinde obligații mai mari, față de comasările moșiilor, împotriva „tocmelilor" agricole nedrepte. Simultan, țăranii se adresează cu plîngeri oficialității împotriva abuzurilor claselor dominante, împotriva obligațiilor strivitoare, împotriva asupririi religioase și politice, acolo unde existau dominații străine.

*

Accentuarea exploatării maselor producătoare, desființarea dreptului de liberă strămutare a țăranilor dependenți, măsurile pentru împiedecarea fugii și emigrării, răpirea pămîntului țărănimii de către nobili, biserică și stat, abuzurile stăpînilor de pămînt și ale dregătorilor acestora, caracterul de clasă al justiției etc. — care sînt generale în toate țările din Centrul și Sud-estul Europei —, au adîncit și mai mult contradicțiile sociale dintre țărănime și clasele dominante. Cînd această situație coincide cu criza forțelor de represiune a claselor stăpînitoare — din cauza contradicțiilor dintre diferitele pături ale acesteia, a invaziilor

străine sau a războaielor —, se crează o situaţie revoluţionară în sînul maselor populare, manifestată prin mişcări ţărăneşti locale sau de mare amploare, sub forma răscoalelor cu caracter social.

Nu este prea greu a intui cauzele generale ale răscoalelor ţărăneşti. Ele derivă din exploatarea maselor populare de către clasele dominante (feudalii laici, clericali şi statul feudal în evul mediu, moşierimea şi burghezia în epoca modernă).

În ţările unde un număr însemnat de străini ocupă poziţii dominante (germani în Cehia, maghiari în Slovacia, Transilvania, Slovenia, Croaţia, poloni în Ucraina, turci sau creştini trecuţi la mahomedanism în Peninsula Balcanică, veneţieni în Insulele greceşti etc.), caracterul social al răscoalelor este dublat de caracterul naţional al acestora.

Cu toate însă că exploatarea este permanentă, răscoalele nu izbucnesc decît rareori. Explicaţia trebuie căutată în însăşi situaţia în care trăieşte ţărănimea. Locuind în sate şi cătune fără prea multe legături între ele, era mai dificilă înţelegerea în vederea unor acţiuni organizate. La aceasta se adaugă deprinderea îndelungată de a se supune, neobişnuinţa purtării armelor, lipsa acestora; în sfîrşit deosebirea în ce priveşte gradul de exploatare de la o regiune la alta chiar înlăuntrul aceleiaşi ţări, a constituit o altă greutate în organizarea unor răscoale de mari proporţii.

Nu trebuie ignoraţi, pe de altă parte, factorii care se opuneau luptei ţărănimii, între care erau forţa de represiune fizică, reprezentată de stat şi de instituţiile acestuia (armata, justiţia etc.) şi puterea influenţei religioase, reprezentată de biserică. Biserica a contribuit, de asemenea, la insuflarea încrederii ţărănimii în monarhi, prezentîndu-i pe aceştia ca reprezentanţi ai divinităţii pe pămînt. Desigur şi faptul că lupta ţărănimii are în primul rînd un caracter social şi rareori doar şi unul politic, explică această credinţă, ţărănimea imaginîndu-şi pe monarh într-un chip destul de abstract. De aceea masele răsculate deseori îşi aleg „regi". Este una din laturile negative ale mişcărilor ţărăneşti. Pentru ca mişcările ţărăneşti să se transforme în răscoale, au fost necesare unele împrejurări speciale, un motiv imediat, care se prezintă, de obicei, sub forma unei sarcini suplimentare, unele calamităţi, ca foamea sau războaiele.

Răscoalele în evul mediu şi în epoca modernă s-au manifestat sub o varietate de forme, varietate derivînd din ansamblul condiţiilor concrete şi din complexitatea structurii societăţii în diferitele etape de dezvoltare. Din numeroasele categorii de răscoale proprii mai ales evului mediu, cele mai importante prin amploare, durată şi arie de răspîndire sînt răscoalele ţărăneşti. Răscoalele ţărăneşti, deşi dezvoltate din formele inferioare (fuga, haiducia, rezistenţa parţială, răzvrătirea) se deosebesc radical de acestea. Formele inferioare exprimă tendinţa de a îngrădi sau micşora exploatarea, pe cînd răscoalele — mai ales în momentele lor de apogeu — exprimă tendinţa de a o desfiinţa. Pe cînd formele inferioare reprezintă doar lupta unei părţi reduse a ţărănimii, răscoala cuprinde mase largi, cu tendinţa de a o extinde asupra tuturor

păturilor exploatate. Dacă formele inferioare de luptă au putut fi folosite în interesul unei părți a claselor dominante, răscoala niciodată nu a putut servi interesele acestora[5].

*

Începînd din sec. al XIV-lea Europa cunoaște o adevărată epocă a răscoalelor țărănești: răscoala țăranilor din nordul Italiei de sub conducerea lui Dolcino de la începutul sec. al XIV-lea, răscoala zeloților din Imperiul bizantin începută în 1341, Jacqueria franceză de la 1358, răscoala țăranilor englezi din 1381 de sub conducerea lui Wat Tyler. În Europa Centrală și de Sud-est valul marilor răscoale țărănești este inaugurat de războiul husit din 1419—1434. Războiul husit — cea mai însemnată mișcare revoluționară din cîte cunoscu Europa pînă în acea vreme —, a avut, într-un anume sens, importanță pentru întreg Centrul și Sud-estul continentului european, prin forțele antrenate în luptă, prin programul și tactica de luptă a husiților, prin influența exercitată asupra mișcărilor din afara Cehiei. Izbucnit în 1419, războiul husit s-a dezvoltat necontenit, în adîncime și amploare. Constituirea centrului revoluționar la Tabor, ocuparea de către răsculați a centrelor politice și economice mai însemnate, unirea forțelor populare antifeudale sub conducerea nobilului sărac Jan Žižka au adus husiților victorii însemnate împotriva „cruciadei" condusă de regele-împărat Sigismund de Luxemburg. Sub conducerea lui Prokop cel Mare — conducătorul răscoalei după uciderea lui Žižka — husiții au întreprins o puternică ofensivă cu gîndul de a răscula țărănimea și din țările vecine. Trădarea patriciatului orășenesc și a nobilimii mici și mijlocii a dus la înfrîngerea răscoalei, în 1434, după care a urmat lichidarea treptată a mișcării husite.

---

[5] Lipsește pînă acum o încercare de sinteză a problemei mișcărilor țărănești nu numai pentru întreg Centrul și Sud-estul Europei, dar și pentru una sau alta din țările respective luate în parte, din epoca medie și din cea modernă. Există doar unele încercări metodologice sau de sinteze parțiale, pentru problema țărănească și caracteristicile mișcărilor țărănești cum sînt B. P. Porșnev, *Feodalizm i narodniie massi*, Moscova, 1964; V. Husa, *K methodice studia dějin lidových hnuti v obdobi pozdního feudalismu* (Cu privire la metodica studierii istoriei mișcărilor populare în perioada feudalismului tîrziu), *Acta Universitatis Carolinae*, 1955, nr. 6, p. 5—34; A. Lebl, *Karakter seljačkih pokreta u Vojvodini 1527—1808.* (Caracterul mișcărilor populare în Voivodina), în *Nastava istorije u srednjojškoli* nr. 4—5, 1952; S. Antoljak, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoi* (Răscoalele orășenilor și țăranilor în Croația), Zagreb, 1956; I. Macek, *O třídnim boji za feudalismu* (Despre lupta de clasă în feudalism), în *Ceskoslovenský časopis historický*, V, (1957), p. 289—301; V. V. Mavrodin, *Sovetskaia istoriceskaia literatura o krestianskich voinah v Rosii XVII—XVIII vekov*, în *Voprosi istorii*, 1961, nr. 5; M. Berza, *Les révoltes populaires au Moyen-Âge*, în *Revue roumaine d'histoire*, I, (1962), nr. 2, p. 305—324; E. Niederhauser, *Klassovaia borba krestianstva v vostočnoi Evropi vo vtoroi polovine XIX—načala XX v.* (Lupta de clasă a țărănimii în răsăritul Europei în a II-a jumătate a sec. XIX și începutul secolului XX), în *Acta Universitatis Debreceniensis*, s. Historica, II, (1963); St. Pasco, *Les caracteristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, (1964), nr. 1, p. 5—31; B. Cvetkova, *Mouvements antiféodaux dans les terres bulgares sous domination ottomane du XVI-e au XVIII-e siècle*. Sofia, 1965.

Luptînd împreună, țărănimea și sărăcimea orașelor urmăreau completa desființare a relațiilor feudale și întemeierea unei societăți egalitare, de formă republicană, în care puterea era exercitată de popor prin sfatul bătrînilor aleși de obște, așa cum preconizau taboriții cehi. În condițiile social-politice ale Cehiei din acea vreme, acest conținut social, învești mîntat în haina religioasă a timpului, este dublat de un conținut național: lupta împotriva prelaților, feudalilor și patriciatului german, a limbii latine și germane pe de o parte, iar pe de altă parte solidaritatea maselor populare ce a creat o conștiință a comunității naționale, a culturii cehe exprimată în limba vorbită de popor[6].

Năzuințele și idealurile pentru care și-au vărsat sîngele husiții cehi au constituit un exemplu viu altor luptători pentru dreptate socială, din țările vecine sau mai depărtate chiar. Datorită situației interne asemănătoare, ideologia husită și mai ales cea a curentului taborit, a pătruns și în țările vecine, unde condițiile erau coapte pentru asemenea mișcări: Slovacia, Ungaria, Transilvania, Moldova, Polonia și chiar în țările din Peninsula Balcanică. Au loc în toate aceste țări mișcări țărănești de mai mică sau mai mare amploare. Eliminarea sfinților din slujbele religioase, înlăturarea icoanelor din biserici, negarea infailibilității papei, atacarea averilor bisericești și ale nobilimii, proclamarea egalității dintre oameni — toate acestea sînt împrumutate din ideologia husită. Asemănătoare ideologiei husite, cu unele caracteristici proprii izvorîte din situația concretă a feudalismului otoman, este ideologia bedredinistă (răspîndită de șeicul Bedr ed-Din).

Pentru înfăptuirea acestor idei, țărănimea începe lupta împotriva feudalilor — laici și clerici — și a bisericii oficiale. În nordul Ungariei, în Slovacia, în Croația, în Moldova se înregistrează mișcări țărănești între 1421—1440. Mișcările din Slovacia au fost mai intense pe domeniile unor mănăstiri, ca cea de la Jászo, și în jurul unor orașe cum a fost Nagyszombat, sub conducerea lui Balasko Borotini. Mișcările din Croația erau conduse de un croitor Valentin. În Moldova mișcarea a stîrnit îngrijorarea regelui Poloniei care atrăgea luarea aminte domnului acestei țării Alexandru cel Bun asupra primejdiei pentru clasa feudală, cerînd măsuri energice pentru liniștirea spiritelor și pedepsirea lui Iacob de Baia, unul din cei ce întrețineau această atmosferă agitată[7].

În părțile Dobrogei și ale Bulgariei de nord-est se desfășoară în acest timp mișcări țărănești cu caracter antifeudal de mare amploare, la care participă mase populare numeroase de diferite neamuri sub conducerea șeicului Bedr ed-Din și Bürüklüze Mustafa mobilizate de

---

[6] Pentru războaiele husite cf. I. Macek, *Tábor v husitském revolučním hnutí* (Tábor în mișcarea revoluționară husită), I—II, Praga, 1955—1956 (și în limba rusă, Moscova, 1956—1959; în limbile germană și franceză, Praga, 1965); R. Kalivoda, *Husitská ideologie v Čechách* (Ideologia husită în Cehia), Praga, 1959, 400 p.; B. T. Rubțov, *Gusitskie voiny*, Moscova, 1955; A. I. Ozolin, *Iz istorii gusitskogo revolucionnogo dviženija*. Saratov, 1962.

[7] K. Krofta, *Dějiny selského stavu. Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě* (Istoria stării țărănești. Schiță a istoriei stării țărănești în Cehia și Moravia), ed. a II-a, Praga, 1949, 458 p.; *Mezinárodní ohlas husitství* (Ecoul internațional al husitismului), Praga, 1958, 329 p.

programul cu privire la un comunism nivelator, bazat pe proprietatea obștească și pe egalitatea socială și de avere: hrana, îmbrăcămintea, animalele și ogoarele. Ideile de toleranță religioasă au, în această mișcare, un conținut de clasă, este adevărat nu îndeajuns de clar, noua societate trebuind să unească pe învins și învingător, lipsa de omenie urmînd să fie înlocuită cu relații bazate pe omenie. Idei asemănătoare sînt răspîndite în această vreme în teritoriile grecești neocupate încă de turci (Imperiul bizantin și despotatul Peloponezului) de filozoful neoplatonician Ghemistos și de discipolul său Vissarion, care propovăduiu desființarea dărilor și prestațiilor și împărțirea pămînturilor obștilor țărănești, reorganizarea statului, pe baza unor legi care să reprezinte interesele întregului popor.[8]

O amploare deosebită, atît în ce privește forțele ridicate la luptă cît și programul ei, a cunoscut răscoala de la 1437—1438 din Transilvania. Organizați într-o tabără la Bobîlna, după exemplul taboriților cehi, țăranii, români și maghiari, orășenii săraci, lucrătorii de la mine si ocne, au pregătit lupta împotriva opresorilor.

Izbucnită în primăvara anului 1437, răscoala a cuprins în scurtă vreme o mare parte a Transilvaniei. Ca urmare a victoriei repurtată de țărani la Bobîlna împotriva armatei nobiliare, răsculații impun nobilimii o înțelegere care, aplicată, lovea puternic rînduielile feudale existente. Răsculații urmăreau dobîndirea vechilor libertăți, scuturarea greutăților de neîndurat, adică renta feudală și dijma bisericească, scuturarea „jugului sербiei" după cum declarau țăranii, adică înlăturarea piedicilor puse în calea liberei strămutări, a moștenirii bunurilor țăranilor decedați, a justiției feudale nedrepte, a abuzurilor și silniciilor stăpînilor de pămînt. Pentru garantarea respectării în viitor a acestor cuceriri, răsculații se organizează într-o „obște" *(universitas)* ai cărei reprezentanți urmau să se adune anual pe locul unde-și organizară tabăra.

Acest program înaintat și primejdia ce decurgea din aplicarea lui pentru clasa dominantă explică strîngerea rîndurilor tuturor privilegiaților: nobilii, clerul superior, fruntașii secuilor și sașilor care încheie la 16 sept. o „uniune a celor trei națiuni" îndreptată împotriva țăranilor. Coaliția feudalilor cu sprijinul noului rege al Ungariei, Albert, a reușit, în cele din urmă, să înfrîngă răscoala, pe la mijlocul lunii ianuarie 1438, în urma unei lupte în apropierea Clujului[9].

---

[8] A. S. Tveritinova, *K voprosu ob izučenija pervoj antifeodalnoj krestianskoj vosstanie v srednevekovoi Turcii*, în *Vizantiskij vremennik*, XI (1956); M. Guboglu, M. Mustafa, *Răscoalele țărănești din Imperiul otoman (1418—1420) și bedreddinismul*, în *Studii*, X, (1957), nr. 2, p. 137—158; B. N. Kaygusuz, *Seyh Bedr ed-Din si mareni*. Izmir, 1957; A. D. Novičev, *Krestjanskoe vosstanie v načale XV veka*, în *Problemy vostokovedenija*, (1960), nr. 3; E. Werner, *Häresie, Klassenkampf und religiöse Toleranz in einer islamisch-christlichen Kontaktzone, Bedr ed-Din, Bürüklüze Mustafa*, în *Zeitschrift für Geschicht-Wissenschaften*, XII (1964), nr. 2, p. 255—276; Vacalopoulos, *op. cit.*, vol. I, cap. IV.

[9] Șt. Pascu, Bobîlna, ed. a II-a, Edit. științ., București, 1963, 192 p.; Idem, *La révolte populaire de Transylvanie des années 1437—1438*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964; Idem, *Der transsilvanische Volksaufstand 1437—1438*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964; Deméný L., *Az 1437—1438-as bábolnai népi felkelés* (Răscoala populară de la Bobîlna din anii 1437—38). București, 1960, 280 p.

După înăbuşirea în sînge a acestor mişcări, situaţia ţărănimii s-a agravat şi mai mult. Obligaţiile feudale în genere şi îndeosebi robota au fost sporite, s-a adîncit procesul de iobăgire a ţărănimii prin îngrădirea dreptului de liberă strămutare. Împotriva acestei stări de lucruri, ţărănimea se răzvrăteşte din nou.

După bătălia de la Lipany în care husiţii au fost înfrînţi (1434), un val de fugari taboriţi şi orfelini se revarsă spre Slovacia, ducînd ţărănimii de acolo noi îndemnuri la luptă. Taboriţii îngroşară rîndurile „frăţiorilor", ţărani, orăşeni şi mici nobili scăpătaţi, care continuă lupta husiţilor împotriva feudalilor şi a clerului superior, pentru egalitate socială. Între 1453—1458 mişcarea a cuprins întreagă Slovacia sub influenţa ideilor gînditorului ţăran Petra Chelcicki. În Cehia propriu-zisă, mişcarea din a doua jumătate a sec. al XV-lea şi din cel următor cunoscută sub numele de mişcarea „fraţilor cehi şi moravi" a cuprins, ca şi în Slovacia pături destul de largi de ţărani şi meşteşugari şi, parţial, de mici nobili. În cadrul acestei mişcări vaste, au avut loc şi o serie de răzvrătiri sau chiar răscoale ţărăneşti locale (1445, 1494, 1498). În acelaşi timp au fost cuprinse de un val de mişcări şi Salzburgul, Carintia, Stiria şi Slovenia. În Slovenia mişcările ţărăneşti din deceniul al 8-lea erau sub influenţa „Ligii ţărăneşti" înfiinţată la 1474. Mişcările din 1478 ce au cuprins o mare parte a Sloveniei erau în acelaşi timp antifeudale şi antiotomane. Aceleaşi caracteristici au îmbrăcat mişcările din Albania de la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul secolului următor. Mişcarea ţărănească din Polonia din ultimul deceniu al sec. al XV-lea a cuprins Pocuţia şi Rusia Roşie[10].

Agravarea sarcinilor iobăgeşti prin sporirea rentei în muncă şi a celei în produse, a darurilor care se transformă în dijme regulate, a taxelor pentru păduri şi păşuni, a rentei în bani, a dijmelor bisericeşti, a dărilor faţă de stat, îngrădirea şi mai mult a dreptului de liberă strămutare pînă la desfiinţarea lui completă, abuzurile stăpînilor feudali şi ale dregătorilor acestora, înăsprirea jugului otoman în ţările subjugate — toate acestea au provocat un alt val de mişcări ţărăneşti în Ungaria şi în unele părţi din Peninsula Balcanică, în anumite provincii ale Austriei în întreg veacul al XVI-lea.

Numeroasele mişcări ţărăneşti izbucnite în Craina, Croaţia, sub conducerea lui Matia Ivanici (voevodul Iancu), Ungaria, Transilvania,

[10] R. Říčan, *Dějiny Jednoty bratrské* (Istoria Uniunii Fraţilor), Praga, 1957, 518 p.; R. N. Foustka, *Politické názory Petra Chelčického* (Concepţia politică a lui Petr Chelčický). Praga, 1948; B. Grafenauer, *Seljačke bune u Sloveniji* (Răscoalele ţărăneşti în Slovenia), în *Vojno-istoriski glasnik*, IV, (1950), nr. 1, p. 70—87; A. Kopalova, *Spolupráce Čechů a Poláků ve Slesku za husistkých válek* (Colaborarea cehilor şi polonilor în Silezia în timpul războaielor husite), în „Česko—polský sbornik vědeckých práci" (Culegere ceho—polonă de lucrări ştiinţifice). Praga, 1955; E. Maléczyńska, *Ruch husicki w Czechach i w Polsce* (Mişcarea husită în Cehia şi în Polonia), Varşovia, 1959. Mişcărilor din Albania I. Zamputi le-a consacrat mai multe studii publicate în *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës. Shkencat shogërore* (Buletinul Universităţii de Stat din Tirana, Seria ştiinţe sociale), (1953), (1956), (1957). N. Klaić, *O razviku feudalne rente u Hrvatskoi i Slavoniji v XV i XVI stoljéću* (Despre dezvoltarea rentei feudale în Croaţia şi Slavonia în sec. XV—XVI), în *Radovi Fil. fakulteta u Zagrebu*, 3, (1960), p. 1—23.

Slovacia în primul deceniu al secolului al XVI-lea, culminează cu marile răscoale din 1514—1515. Cruciata antiotomană proclamată în aprilie 1514 de arhiepiscopul de Esztergom, Toma Bakocz, se transformă într-o mare răscoală antifeudală sub conducerea lui Gheorghe Doja. De la început răscoala a avut un pronunțat caracter antifeudal, răsculații urmărind desființarea dijmelor din produse, a robotei și a dărilor în bani, desființarea servituții și întronarea dreptății prin împărțirea în mod mai echitabil a bunurilor sociale aparținînd nobililor și bisericii, desființarea rînduielilor nedrepte și înlocuirea lor cu altele mai bune, în favoarea maselor populare. Răscoala se răspîndește cu repeziciune, cuprinzînd întreagă Ungaria, Transilvania, Slovacia; mișcările se resimt cu putere în Croația, Craina, Carintia, Stiria. La aceste mari mișcări participă zeci de mii de țărani, orășeni săraci, lucrători de la ocne și mine, maghiari, români, slovaci, croați, germani etc.

Apogeul răscoalei atins în vara anului 1514 a însemnat însă și începutul declinului ei. Fărîmițarea forțelor țărănești, într-o vreme cînd era mai mare nevoie de concentrarea lor, a oferit prilej oștilor nobiliare să învingă oștile țărănești într-o mare bătălie la Timișoara în 15 iulie 1514. Căpeteniile răscoalei și alți vreo 50.000 de țărani au căzut victime furiei nobilimii. Înăbușirea în sînge a răscoalei a însemnat o agravare și mai mare a situației maselor populare: obligațiile țărănimii față de stăpînul feudal, de biserică și de stat au fost sporite; țărănimea a fost pedepsită „la totală și veșnică iobăgie", legată pe veci de glie; proprietatea întregului pămînt este recunoscută exclusiv nobilimii, țărănimea iobagă neavînd alt drept decît „simbria muncii sale"[11].

Mișcările țărănești au continuat în Croația și mai ales în Slovenia, unde ele culminează în vara anului 1515, cînd se desfășoară cea mai mare răscoală țărănească din evul mediu în părțile slovene. Răsculații cereau să se revină la „pravila veche", adică la situația din trecut. Răscoala s-a desfășurat în lunile mai—iulie, cu participarea unui număr de circa 20.000 de țărani. Lipsiți însă de o conducere și organizare unitară, de cavalerie și de armament, folosind mai mult o strategie defensivă, țăranii răsculați au fost învinși, după care au urmat represiuni crunte. Pe viitor țăranii trebuiau să plătească anual o dare numită „phenigul răscoalei", să presteze mai multe zile de clacă, să plătească nobilimii mari sume drept despăgubire[12].

---

[11] Szabó J., *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Studii cu privire la istoria țărănimii maghiare). Budapesta, 1948, 546 p.; Geréb L., Székely Gy., *A magyar parasztháborúk irodalma 1437—1514* (Literatura războaielor țărănești maghiare), Budapesta, 1950; Șt. Pascu, *Contribuții noi la răscoala populară din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, IX, (1956), nr. 5—6, p. 91—112; M. Glück, E. Dörner, G. Kovách, *Contribuții cu privire la răscoala populară din 1514*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, 1957; Székely Gy., *A Dózsa paraszt háború ideológiájához* (Despre ideologia războiului țărănesc al lui Dózsa) în *Századok*, 1961; Șt. Pascu, *Însemnătatea istorică a războiului țărănesc de sub conducerea lui Gh. Doja*, în *Studii*, XVII, (1964), nr. 3, p. 479—493.

[12] B. Grafenauer, *o. c.*; F. Čulinović, *Seljačke bune u Hrvastskoj* (Răscoalele țărănești în Croația), Zagreb, 1950, 185 p.; N. Klaić, *op. cit.*

Înfrînte într-un loc, mişcările ţărăneşti reizbucnesc în alt loc. Cînd în Germania, frămîntată de luptele religioase, izbucneşte războiul ţărănesc din 1524—1525, regiunile limitrofe sînt cuprinse de alte mişcări ţărăneşti de mare amploare. Astfel răscoala condusă de militantul democrat Michael Geismaier, adept al lui Münzer, a cuprins Tirolul, Salzburgul şi părţi din Stiria şi Carintia, Austria superioară şi părţi din cea inferioară. Ocuparea castelelor feudale şi cea mai mare parte a regiunilor cuprinse de răscoală, demonstrează caracterul antifedual al mişcării[13].

Evenimentele social-politice din perioada 1476—1535 din diferitele teritorii germane desfăşurate în strînsă legătură cu istoria Reformei sînt socotite de istoriografia germană ca un element constitutiv în procesul „revoluţiei burgheze timpurii". Deşi ţărănimea austriacă n-a fost atît de crunt zdrobită ca şi cea germană, totuşi, ca urmare a înfrîngerii i s-au înrăutăţit mereu condiţiile de viaţă[14].

Chiar dacă nu se poate stabili o legătură directă cu mişcările din 1524—1525 din aceste provincii austriece, influenţa acestora nu poate fi străină asupra mişcărilor antifeudale şi antiotomane în acelaşi timp, izbucnite la scurtă vreme sub conducerea lui Iovan Nenada, „Ţarul Iovan" şi care au cuprins părţile nordice ale Serbiei şi sud-vestice ale Transilvaniei. Răscoala din 1514 şi războiul ţărănesc german din 1525 au influenţat însă, fără îndoială, răscoala lucrătorilor de la minele din Slovacia din 1525—1526, atît în program cît şi în unele forme de organizare. Lucrătorii, care reuşesc să ocupe unele oraşe şi centre miniere, cer desfiinţarea proprietăţii feudale, a deosebirilor de avere, se organizează într-o „uniune" *(confederatio)* după exemplul răsculaţilor din 1525 din Germania[15].

În acest timp în Peninsula Balcanică unde stăpînirea turcească reprezentată de sultan şi de spahii a reuşit să cîştige colaborarea feudalilor locali (arhonţii sau cogeabaşii în Grecia, boierii bulgari şi sîrbi) şi a clerului superior, exploatînd împreună ţărănimea aservită, nu s-au putut manifesta mişcări ţărăneşti mai ample, organizate. Mişcările din prima jumătate a sec. al XVI-lea din Rumelia au fost mai mult ecoul celor izbucnite în Anatolia. La aceasta a contribuit şi misticismul întreţinut de clasa dominantă şi de biserică, despre o viaţă fericită a celor oropsiţi într-o altă lume, în care asupritorii urmau să-şi primească pedeapsa. Spre deosebire de asemenea învăţături, apar însă, în acelaşi timp, altele, mai îndrăzneţe, „eretice". Astfel la începutul veacului al XVI-lea un Celebi Halife, ce se socotea continuatorul lui Bedr ed-Din, propovăduia în Dobrogea şi Deleorman că viaţa se sfîrşeşte în această lume, că nu există o altă lume şi că, deci, toate binefacerile trebuiesc căutate aici pe pămînt.

---

[13] I. Macek, *Tyrolská selská válka a Michal Gaismair* (Războiul ţărănesc din Tirol şi Mihail Gaismair). Praga, 1960.

[14] *Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland ... 1476—1535*, Berlin, 1961; G. Grüll, *Die Robot in Oberösterreich*, Linz, 1952.

[15] Gh. Duzinchevici, *Despre mişcarea condusă de ţarul Iovan* (1526—1527), în *Studii*, IX, (1956), nr. 6, p. 131—148; P. Ratkoš, *Povstanie banikov na Slovensku roku 1525—1526* (Răscoala minerilor din Slovacia, 1525—1526). Bratislava, 1963, 343 p.

Încetul cu încetul țărănimea părăsește pasivitatea, și cînd abuzurile claselor stăpînitoare întreceau limitele, mișcările țărănești izbucneau cu toată puterea, cînd într-o parte cînd în alta, dar fără legături organizate între ele. Mișcarea din părțile Dobrogei din 1554—1555 condusă de falsul Mustafa, la care participă mulțime de țărani turci și creștini, a fost îndreptată împotriva clasei feudale și a stăpînirii sultanului; țăranii confiscă averile celor bogați, adună birurile cuvenite statului[16].

Mișcările din insulele Andros și Creta dintre 1566—1570 erau îndreptate împotriva feudalilor venețieni care, cu colaborarea celor greci, apăsau și maltratau țărănimea greacă. Mișcările albanezilor dintre 1570—1574 aveau același caracter. Acțiunile țărănimii din diferite părți ale Pen. Balcanice (haiducia, răscoale locale la care participă și orășenimea) din deceniile 7—9 (mai ales cea din 1565—1567, apoi cele din 1573—1578, 1581—1582, 1585) se ridicau împotriva feudalilor turci și locali[17].

Baza socială foarte largă a mișcării ce a cuprins Slovenia și Croația în 1571—1573 o ridică deasupra răscoalelor țărănești medievale obișnuite. Accentuarea exploatării și abuzurile feudalilor au fost cauzele acestei mari mișcări. Feudalii au impus țărănimea la dări grele pe care nu le putea plăti, i-au răpit animalele, i-au batjocorit familiile, iar cei ce s-au împotrivit au fost aruncați în închisori; au silit țărănimea să cumpere cereale și vin stricat la prețuri ridicate. Țăranii sloveni, croați, venzi au atacat cetățile și curțile nobiliare și ale bisericii, oficiile vamale. Conducătorii răscoalei declarau că au pus mîna pe arme pentru dobîndirea libertății, nemaiputînd suporta silniciile și abuzurile nobilimii. Mișcarea atinge punctul culminant în februarie 1573, cînd în fruntea ei se impune provizorul Matia Gubec, numit „regele țăranilor". Răsculații au ocupat mai multe localități, printre care și unele tîrguri și orașe. Se alătură mișcării alte categorii sociale nemulțumite: meșteșugari, negustori, mici nobili, uscoci.

Clasa dominantă a fost surprinsă de radicalizarea răscoalei, iar pentru înăbușirea ei, a fost chemată la arme întreaga nobilime, a făcut apel la trupele de mercenari, iar în fața atitudinii evazive a acestora, a cerut ajutorul împăratului de la Viena. Profitînd de dispersarea forțelor răsculate, armatele feudale au putut înăbuși în sînge mișcarea.

Prin depășirea caracterului spontan și a localismului în faza de apogeu, prin atragerea la mișcare a altor categorii sociale nemulțumite, prin numărul însemnat al răsculaților, vreo 12.000 de oameni, prin organizarea ei superioară după principiile Crainei militare, această mișcare s-a ridicat deasupra răscoalelor medievale obișnuite, apropiindu-se de marile răscoale țărănești, de cea din 1514. Asemănarea dintre acestea se vădește și în ce privește sfîrșitul lor. Și într-un caz și în altul,

---

[16] G. I. Ibragimov, *Krestianskie vosstanija v Turcij v XV—XVI vv.*, în *Vizantijskij Vremennik*, VII, (1953).

[17] I. Cordatos, Ἱστορία τῆς νεωτέρης Ἑλλάδος (Istoria Greciei moderne), I, Atena, 1957; St. Xanthudidis, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἐνέτιν ἀγῶνες τὸν Κρήτην (Stăpînirea venețiană și luptele contra Veneției în Creta), Atena, 1939; I. Zamputi, *Disa fletë të historisë së Shqipnisë seriudhën 1506—1574* (Pagini din istoria Albaniei în perioada 1506—1574), în *Bul. Univ. Tiranës*, s. Shk. shoq., (1960), nr. 2.

numeroşi ţărani au fost spînzuraţi de copaci la marginea drumurilor pentru a înspăimînta ţărănimea; alţii au fost mutilaţi, li s-au scos ochii, li s-au tăiat urechile şi nasurile; Matia Gubec, cu o coroană de fier înroşit pe cap, a fost ars pe rug la Zagreb.

Singurul rezultat pozitiv al răscoalei a fost încetarea, pentru un timp, a sporirii obligaţiilor feudale, a deposedării ţăranilor de gospodărie[18].

Caracterul antifeudal în primul rînd este trăsătura cea mai importantă şi a altor mişcări ţărăneşti ce au avut loc şi în alte părţi ale Europei centrale şi de sud-est în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Astfel, de exemplu, răscoala ţăranilor secui din Transilvania din anul 1562 a fost provocată de răpirea, de către feudali, ajutaţi de principe, a vechilor libertăţi de care se bucuraseră ţăranii secui pînă atunci cu gîndul de a fi reduşi la stare de şerbie. Fărîmiţarea forţelor răsculate, refuzul de colaborare a patriciatului orăşenesc, şi coalizarea forţelor feudale au cauzat înfrîngerea răscoalei. Ca urmare, fruntaşii secui au fost asimilaţi nobilimii, iar ţăranii transformaţi în iobagi[19].

Mişcarea din părţile nord-vestice ale Transilvaniei şi din regiunea Tisei din 1569 de sub conducerea lui Gheorghe Crăciun („Omul Negru"), era îndreptată în acelaşi timp atît împotriva nobilimii cît şi a turcilor. Mai accentuată decît în cazul altor răscoale ţărăneşti, în cazul celei din 1569 se vădeşte trăsătura mistico-religioasă. Slab înarmată şi slab organizată, mişcarea după ce suferă unele înfrîngeri în ciocnirile cu turcii, este înăbuşită de coaliţia dintre nobili şi patriciatul orăşenesc[20].

În anii 1595—1597 s-a desfăşurat o mare răscoală ţărănească în Austria superioară şi, parţial în cea inferioară, provocată de intensificarea exploatării feudale şi de contrareformă. În acţiunile şi tactica răsculaţilor s-a făcut resimţită, în chip vizibil, diferenţierea din sînul ţărănimii, ceea ce a uşurat forţelor feudale înăbuşirea răscoalei[21].

Mişcările ţărăneşti din această perioadă au fost însoţite pretutindeni de alte forme de manifestare a nemulţumirilor maselor populare: petiţii colective, în care ţăranii se plîng împotriva asupririi şi a abuzurilor, ameninţînd cu plecarea; nesupunerea faţă de obligaţiile feudale şi mai ales faţă de robotă care cunoaşte o creştere deosebită; nerespectarea

[18] F. Čulinović, *o.c.*; I. V. Bromlei, *Krestianskoe vosstanie 1573 g. v Chorvatii*, Moscova, 1959; V. Vinaver, *Prve ustaničke borbe protiv Turaka* (Primele răscoale împotriva turcilor), Belgrad, 1953, 63 p.; *A hazai osztályharcok irodalma, 1526—1660* (Literatura luptelor de clasă din ţară), ed. de Geréb L., Budapesta, 1955; R. Bičanić, *Zaćeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoi buni godine 1573* (Apariţia relaţiilor capitaliste în răscoala croato-slovenă din anul 1573). Zagreb, 1952; B. Grafenauer, *Zgodovina kmečkih uporov na Slovenskem* (Istoria revoltelor ţărăneşti din Slovenia), Ljubliana, 1962; Idem, *Stara i nova vprašania ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573* (Problema vechilor şi noilor obligaţii ale ţăranilor din Croaţia şi Slovenia în răscoala din 1573), în *Zgodovinski Časopis*, IX (1955), p. 170—188.

[19] B. Cselényi, *Despre legăturile dintre răsculaţii secui şi dintre oraşe în 1562*, în *Buletinul Univ. „Babeş-Bolyai"* din Cluj, I, (1956), nr. 1—2, p. 217—224.

[20] Kathona Gy., *Karácsonyi György „szent hada" 1569—1570* („Oastea Sfîntă" a lui Gheorghe Crăciun, 1569—1570), în „Egyháztörténete", Budapesta, 1958; G. Heckenast, *Karácsonyi György-féle parasztfelkelés (1569—1570)* (Răscoala ţărănească condusă de Gheorghe Crăciun), în *Történelmi Szemle*, VI (1963), nr. 1, p. 19—21.

[21] G. Grüll, *o.c.*

„drepturilor senioriale" (de pășunat, pădurit, pescuit); fuga țăranilor pe alte moșii, în orașe și chiar peste granițe etc. Acest val de migrațiune stîrnește îngrijorarea clasei feudale și a puterii centrale, îndemnîndu-le la o serie de măsuri legislative menite să pună capăt fugii, fără rezultatele dorite de cei ce le-au luat.

*

În evoluția lor, la o anumită etapă istorică, popoarele europene au devenit conștiente de unitatea lor de limbă, de teritoriu, de viață economică și de factură psihică, manifestată în particularitățile specifice ale culturii. Se constituie astfel națiunile. Mai întîi în apusul Europei unde aceste elemente constitutive ale națiunii au fost realizate, datorită condițiilor istorice concrete, mai devreme. În Centrul și Sud-estul Europei, unde stăpînirile și dominațiile străine au constituit o piedică în dezvoltarea firească a popoarelor, atît sub raport economic cît și sub raportul unității teritoriale și culturale, procesul de formare a națiunilor a întîmpinat obstacole mai mari, a fost mai îndelungat. Și într-un caz și în altul mișcările populare și-au adus aportul lor însemnat la dezvoltarea și desăvîrșirea acestui proces. Cînd conștiința cu privire la originea comună, la unitatea etnică, teritorială și culturală a pătruns în masele populare, influențînd și fiind influențată de gîndirea păturilor boierești și orășenești cu vederi mai înaintate, mișcările acestora îmbracă noi caracteristici. Astfel în mișcările țărănești din Centrul și Sud-estul Europei de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și din veacul al XVII-lea caracterul social se împletește mai pregnant cu lupta de eliberare de sub diferitele stăpîniri străine și pentru unitate a teritoriilor locuite de același popor. Războaiele de la sfîrșitul sec. al XVI-lea și din veacul următor au oferit un bun prilej maselor populare de a încerca realizarea acestor scopuri.

Cînd în cadrul coaliției antiotomane cunoscută sub numele de „Liga creștină", oștile lui Mihai Viteazul atacă, în 1594, cetățile turcești de pe malul drept al Dunării, mii de voluntari sîrbi, bulgari, albanezi, conduși de oameni cunoscuți ca luptători pentru libertate, cum au fost Deli Marco, Baba Novac, Čavdar voevod etc., se ridică la luptă împotriva stăpînitorilor turci. În același timp, izbucnesc mișcări antiotomane în diferite locuri ale Peninsulei Balcanice; răsculații atacă garnizoanele turcești și orașele ocupate de turci; cetele de haiduci, la rîndul lor, se alătură acestei lupte. Fără îndoială, toate aceste mișcări acționau după un plan comun de luptă împotriva turcilor. Mișcările au continuat fără întrerupere ani de-a rîndul. Caracterul lor spontan și lipsa de organizare au împiedicat obținerea unor succese mai durabile. În 1598—1599, cînd o nouă expediție a domnului român a trecut Dunărea, mișcarea reizbucnește cu mare putere în părțile nordice ale Bulgariei. Negustori și clerici ca Teodor Balika, Dionisie Rally, Atanasie din Ohrida, Pavel Georgici etc. au fost în fruntea celor ce au organizat mișcarea populară antiotomană. Centrul răscoalei a fost la Tîrnovo. Reprezentanții bulgarilor, sîrbilor, herțegovinezilor, bosniecilor, albanezilor asigurau pe unii suverani din Apus că aceste popoare sînt pregătite pentru o răscoală împotriva turcilor. Lipsa de organizare mai bună și de ajutorare din

afară au cauzat înăbuşirea în sînge a răscoalei de armatele de ieniceri. După înăbuşirea răscoalei, pentru a scăpa de represalii, vreo 50.000—60.000 familii bulgare din regiunile răsculate au emigrat în Ţara Românească[22].

Îndoitul scop, pentru libertate socială şi eliberare şi unitate naţională, apare evident şi în mişcările ţărănimii din Transilvania împotriva nobilimii maghiare, prilejuite de intrarea aceluiaşi domn român Mihai Viteazul în această ţară în anul 1599, contribuind astfel, la realizarea unirii politice a celor trei ţări româneşti în 1600[23].

De asemenea numeroasele mişcări desfăşurate în prima jumătate a sec. al XVII-lea (1607—1660) în Slovenia, Craina, Croaţia, s-au ridicat împotriva dublului jug. Ţărănimea din Slovenia obligată la felurite prestaţii şi „daruri" faţă de feudalii otomani, îşi manifestă făţiş nemulţumirea în 1607 prin ridicarea la arme, ca urmare a introducerii unei noi dări, „giulus" pretinsă preoţilor catolici care, la rîndul lor au aruncat-o asupra credincioşilor. Această mişcare de proporţii deosebite, la care participă cu rol conducător şi femeile, a putut fi înăbuşită doar prin acţiunea energică de represiune a armatei turceşti. O serie de mişcări se înregistrează în această perioadă pe teritoriul de graniţă al Banatului Croaţiei unde ţărănimea era supusă şi obligaţiilor feudale şi celor militare. Cînd ţăranilor li se anulează scutirile de o serie de prestaţii în schimbul obligaţiei de apărare a graniţei, aceştia se răscoală în 1608—1610. Înăbuşirea răscoalei nu a adus liniştea în aceste părţi, deoarece cauzele care au provocat-o au continuat să dăinuiască neştirbite. Urmarea a fost un val de mişcări intermitente între 1633 şi 1660 dintre care cea mai însemnată a fost cea din anii 1635—1636 din Slovenia. Amploarea mişcărilor a silit pe feudalii locali şi autorităţile de graniţă să consimtă la tratative cu răsculaţii, satisfăcîndu-le temporar unele cereri: scutiri de anumite obligaţii, dreptul de strămutare etc.[24].

Mişcările populare din Tesalia şi Epir dintre 1600—1611, conduse de mitropolitul Larisei Dionisie, sînt în primul rînd antiotomane, dar în acelaşi timp şi antifeudale. Tesalioţii refuză la 1600 plata haraciului faţă de Poartă, ceea ce atrage o represiune sîngeroasă împotriva lor. Dionisie este silit să se refugieze în Italia. În tratativele sale cu papalitatea, cu regele Spaniei şi probabil cu al Franţei, în vederea obţinerii unor ajutoare, Dionisie punea accentul pe lupta de eliberare naţională, dar în acţiunile concrete ale răsculaţilor conduşi de el era tot atît de vădit şi caracterul antifeudal al mişcării. Răsculaţii din Epir, ţărani şi

[22] V. Zlatarski, *Bylgarski vostanija/i opiti za vostanija do sredama na XIX v.* (Răscoale şi încercări de răscoale bulgare pînă la mijlocul sec. al XIX-lea), Sofia, 1930; V. Mutafcieva, *Agrarnite otnošenija v Osmanskato Imperii prez XV—XVI v.* (Raporturile agrare în Imperiul otoman în sec. XV—XVI). Sofia, 1962; B. Cvetkova, *op. cit.*, p. 158; D. Popović, *Sîrbi u Voivodini* (Sîrbii în Voievodina), I, 1957, p. 299—304.

[23] Şt. Pascu, *Mişcări ţărăneşti prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *„Studii şi materiale de istorie medie"*, I, 1956, p. 123—154.

[24] N. Klaić, *Seljačke bune u XVII stoljeću u Hrvatskoj* (Răscoale ţărăneşti din sec. XVII în Croaţia), în *Historijski zbornik*, 1960, nr. 1—2, nr. p. 119—154; R. Samardžić, *Hajdučke borbe protiv Turaka u XVI i XVII veku* (Luptele haiducilor împotriva turcilor în sec. XVI şi XVII). Belgrad, 1952, 58. p.

păstori, cum îi caracterizează o cronică epirotă, cutreierau satele provocînd dezordini, ceea ce înseamnă că atacau rînduielile existente. Lipsa de organizare unitară a mișcării și a ajutorului făgăduit a ușurat turcilor acțiunea de reprimare a mișcării, numeroși țărani fiind uciși și Dionisie jupuit de viu, iar pielea sa umplută cu paie trimisă la Constantinopol[25].

Acest îndoit caracter al mișcărilor țărănești era prezent pretutindeni, indiferent cine era stăpînul străin. Țăranii din Corfu și Zante între 1611—1642 se ridică împotriva veneților, stăpînii de atunci ai insulelor din arhipelagul ionic, care împreună cu feudalii greci, exploatau populația săracă. Înăbușită în 1611 răscoala din Corfu, peste 17 ani izbucnește alta de proporții și mai mari în insula Zante, cunoscută sub numele de „răzvrătirea popularilor", îndreptată împotriva feudalității și obligațiilor feudale, împotriva deposedării țăranilor de ogoarele și livezile lor. Cauza imediată a izbucnirii mișcării a fost recensămîntul din 1628. Amploarea răscoalei la care participă țărani și meșteșugari, condusă de reprezentanți ai acestora, rezultă și din faptul că la un moment dat „popularii" au pus stăpînire pe conducerea insulei Zante introducînd un regim „popular". Abia după patru ani a putut fi înfrîntă rezistența forțelor populare. Represiunea din partea Veneției a fost cruntă; conducătorii mișcării au fost aruncați în temnițele Veneției, mulți participanți au fost alungați de pe insulă, casele lor dărîmate. Insula a rămas aproape pustie. Sînt suficiente motive pentru o nouă răscoală izbucnită în 1642, cu același rezultat însă[26].

Mișcările țărănești din Europa centrală prilejuite de Războiul de 30 de ani cu distrugerile și nenorocirile care s-au adăugat suferințelor mai vechi, erau îndreptate, de asemenea, împotriva exploatării feudale și a asupririi naționale. Acest îndoit scop a fost urmărit de țărănimea cehă și slovacă în timpul mișcărilor izbucnite după înfrîngerea de lîngă Muntele Alb între 1620—1644, dintre care o amploare deosebită au cunoscut răscoalele valahilor din munții Moraviei din anii 1634—1638 împotriva arhiepiscopului — primat al Ungariei. Cercetările mai noi au relevat forța mare și îndîrjirea țărănimii și a unei părți a orășenimii în aceste împrejurări, luptînd atît pentru eliberarea sa din exploatarea feudalo-iobăgistă cît și pentru independența națională a Cehiei[27].

---

[25] H. Papadopoulos, *O Larissis-Trikkis Dionisos II 'o „filosofos"* ... (Dionissos al doilea filozoful din Larisa-Trikka), în *Epeirotika Xronika*, VIII (1933); I. Cordatos, *o. c.*

[26] M. Minotu, *To reipeko tōu Popolāron*, Atena, 1933; I. Cordatos, *o. c.*

[27] I. Koči, *Boje venkovského lidu v období temna. Povstáni nevolniků v 17. a 18. století* (Luptele țărănimii în perioada „tenebrelor". Răscoalele șerbilor în sec. 17 și 18). Praga, 1953, 197 p.; J. Macůrek, *Rebelie na východni Moravě v první polovině 17. století, v letech 1621—1644, a severozápadni Slovensko* (Revolte în Moravia de răsărit în prima jumătate a sec. XVII, în anii 1621—1644, și Slovacia de nord-vest), în *Historické štúdie*, III, (1957), p. 118—156; F. Dostál, *Valašská povstáni za třicetileté války 1621—1644* (Răscoalele valahilor în timpul războiului de 30 de ani). Praga, 1956, 237 p.; N. M. Paşaeva, *Formî eksploatatii krestjan v ceškom pomestîe 17 v.*, în *Ucenîe zapiski Instituta slavianovedenia*, (1958), 16 p.; A. I. Ozolin, *Antifeodalnîe dvijenija 16—17 vv. v Cehii v noveišei cehoslovackoi literature*, în *Ejegodnik po agrarnoi istorij Vostočnoi Evropî*, 1959, Moscova, 1961.

Războiul de 30 de ani a prilejuit un nou şi puternic val de mişcări ţărăneşti în Austria. Dintre acestea cea mai însemnată prin amploarea şi scopurile urmărite de răsculaţi a fost aceea din 1626 din Austria superioară, zălogită de către Ferdinand al II-lea lui Maximilian de Bavaria. Sub conducerea lui Ştefan Fadinger, răsculaţii au pus stăpînire pe aproape întreagă Austria superioară, cu excepţia oraşului Linz, au purtat lupte grele cu succese schimbătoare, cu armatele imperiale catolice, care pînă la urmă au reuşit să înfrîngă răscoala. Înfrîngerea acestei mari răscoale n-a dezarmat şi n-a abătut ţărănimea de la lupta pentru eliberare socială. Aceasta se manifestă în numeroasele mişcări izbucnite în deceniul 4 şi 5 (1632, 1635—36, 1648), care au cuprins încă odată Austria, Salzburg, Stiria şi Craina[28].

Un puternic val de mişcări ţărăneşti a cuprins Ungaria nordică, Slovacia şi Transilvania în tot cuprinsul primei jumătăţi a sec. al XVII-lea. Pe lîngă cauzele mai vechi şi permanente, altele se adaugă acum, îndemnînd ţărănimea la mişcări repetate. Sporirea robotei, ca urmare a dezvoltării gospodăriei alodiale, a determinat migraţia în masă a ţăranilor din aceste părţi. Pentru a împiedica această plecare masivă, dieta a transmis comitatelor împuternicirea de a reglementa problema strămutării ţăranilor. Interesată în asigurarea forţei de muncă, nobilimea din comitate hotărăşte o serie de măsuri menite să îngrădească şi mai mult posibilitatea plecării ţăranilor pe de o parte şi readucerea *(repetitio)* celor fugiţi pe de altă parte. Nobilimea a folosit toate mijloacele: autoritatea legii, forţa armată atît pentru a împiedica fuga, cît şi pentru a prinde pe fugari. Cei prinşi şi readuşi la vechile gospodării erau siliţi să semneze o obligaţie în sensul de a se supune la „iobăgie veşnică", întărită de chezaşi care, în caz de plecare a iobagului respectiv, erau datori să plătească ei o mare sumă de bani. Legarea de glie ajunge la forme exagerate şi chiar absurde, ca de pildă obligaţia iobagului care voia să meargă într-un sat vecin să aibă învoirea stăpînului, iar vizitarea cîrciumilor din satele vecine era socotită „răzvrătire". În acelaşi scop a fost mult îngrădită şi urma de autonomie judiciară de care se bucurau satele pînă atunci; scaunul de judecată nobiliar îşi extinde atribuţiile, fiind folosit şi ca un mijloc de sporire a veniturilor feudalului. De asemenea tot mai des juzii sătesti sînt numiţi de stăpînul de pămînt, răpindu-se satului şi dreptul de a-şi alege judele. O greutate nouă apăsa pe umerii ţărănimii din regiunile de graniţă, obligaţi la zile de muncă gratuită pentru întreţinerea cetăţilor, la care se adăugau şi jafurile mercenarilor din cetăţile de graniţă.

Împotriva acestor noi opresiuni, ţărănimea a folosit toate mijloacele ce-i stăteau la îndemînă. Pe lîngă fuga în mare număr în interiorul

---

[28] N. N. Samochina, *Krestianskie vosstanija v Avstrii konce 16-seredine 17 v.*, Moscova, 1952.

țării și peste graniță, țăranii înaintează plîngeri oficialităților, locale și centrale, refuză îndeplinirea obligațiilor feudale și mai ales a robotei, atacă temnițele castelelor unde erau închiși cei mai îndrăzneți dintre ei, alungă pe dregători etc. În Ungaria de nord și Slovacia, o formă nouă de organizare a rezistenței colective au fost „comitatele țărănești". Din apărătoare a ordinei, aceste „comitate" se transformă în organizatoare ale mișcărilor țărănești.

Pregătită prin mișcări locale izbucnite în diferite părți ale Ungariei nordice, Slovacia și Transilvania (1610, 1615, 1618, 1623), mișcarea din 1631—1632 ia caracterul unei răscoale de mari proporții în Slovacia și regiunea Tisei mai ales, provocată, pe lîngă cauzele amintite și de urmările secetei din 1628—1629. Ceea ce conferă superioritate acestei răscoale de la început, a fost organizarea ei mai bună, realizată de „comitatele țărănești". Conducerea mișcării a fost încredințată unui „comitat" țărănesc alcătuit din 100 de membri și unui comitet al căpitanilor în frunte cu Petre Császár, ales de țărani într-o adunare din luna august 1631. La început mișcarea a avut un caracter mai moderat, deoarece conducerea ei a ajuns în mîinile țărănimii din tîrguri. De aceea răsculații erau dispuși la o înțelegere cu nobilimea pe baza promisiunii acesteia de a lua măsuri pentru curmarea jafurilor mercenarilor, de a ușura situația iobăgimii și a pune în libertate pe cei închiși. Nobilimea firește, și de data aceasta, ca și de atîtea alte ori, a simulat acceptarea revendicărilor țărănești numai în scopul de a cîștiga timp în vederea organizării forței necesare înăbușirii mișcării.

În sînul conducerii mișcării se ivesc însă neînțelegeri cu privire la programul și alianțele răsculaților. Unii erau înclinați la o colaborare cu mica nobilime șovăitoare, alții susțineau lupta împotriva întregii nobilimi, crezînd că împăratul este de partea țăranilor, că acesta ar fi redus robota dar nobilimea a zădărnicit, prin împotrivirea ei, concretizarea acestei măsuri. Această încredere s-a extins și asupra principelui Transilvaniei Gheorghe Rákoczi I de la care răsculații solicită chiar ajutor. Planurile înșelătoare ale acestora au ieșit la lumină atunci cînd, printr-un șiretlic, a fost prins, în primăvara anului 1632, conducătorul răscoalei Peter Császár și ucis în mod înfiorător la Kosice. Mișcarea ia tot mai mare amploare, participînd peste 10.000 de țărani și mineri, slovaci și maghiari de pe o vastă arie geografică; mișcarea se radicalizează, în fruntea ei impunîndu-se elementele ridicate din mijlocul țărănimii iobage. În fața primejdiei sporite, forțele feudale își strîng rîndurile și cu ajutorul principelui Transilvaniei mișcarea a fost înfrîntă.

Paralel cu aceste mișcări organizate, Ungaria a cunoscut în întreagă jumătatea I-a a sec. al XVII-lea o puternică mișcare a haiducilor, provocată mai ales de sistemul fiscal, de monopolul comercial, ceea ce a determinat pe haiduci la o intensă activitate de contrabandă pe întinse regiuni, cu legături între cete. Intensificarea mișcării haiducești a determinat oficialitatea să acorde haiducilor unele privilegii, scutiri de anumite obligații. Lupta haiducilor cu caracter prevalent antifeudal,

a îmbrăcat totuși și aspecte ale luptei cu caracter „național", de „eliberare" de sub stăpînirea habsburgică[29].

Condițiile sociale din țările Europei răsăritene, unde în secolul al XV-lea—XVI-lea proprietatea funciară feudală,ca urmare a uzurpării pămînturilor țărănimii din obști și ale celei libere, ia o mare extindere, iar libertatea țăranilor este tot mai amenințată, explică valul de mișcări țărănești ce a cuprins aceste țări la sfîrșitul sec. XVI și în sec. al XVII-lea. Din mișcări cu caracter local la început, în ultimul deceniu al sec. al XVI-lea ele iau o mai mare amploare, sînt tot mai bine organizate. Așa au fost mișcările din 1591—1593 din regiunea Kievului și Voliniei de sub conducerea lui Kosinski, cele din 1595 din aceleași părți de sub conducerea lui Nalivaiko, extinse și în Bielorusia. Aceste mișcări au avut și un caracter de eliberare națională împotriva tendințelor panilor polonezi de a-și extinde stăpînirea asupra Ucrainei. Cazacii și țăranii ruși participanți la aceste mișcări de independență, nădăjduiau să obțină unele reforme sociale, în sensul ușurării șerbiei.

Măsurile legislative din ultimul deceniu al sec. al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor care au legat țărănimea de glie în Rusia, Țara Românească și Moldova, explică mișcările de mari proporții ce au avut loc în țările respective în sec. al XVII-lea. Țăranii și holopii din regiunea Donului se răscoală în 1603 sub conducerea lui Hlopco, atacă pe boieri și pe negustorii bogați, obținînd unele succese. Cu înăbușirea acestei răscoale nu s-a pus capăt luptei țărănimii. Dimpotrivă, ca urmare a extinderii legislației care a generalizat și definitivat șerbia, a unificat, într-o clasă, diferitele pături ale țărănimii aservite, mișcările iau asemenea proporții, încît se ridică la nivelul unor adevărate războaie țărănești, îndreptate împotriva întregului sistem iobăgist; ele au cuprins un teritoriu foarte vast, au antrenat masele populare ale naționalităților neruse, au fost mai bine organizate, cu un centru și organe unitare — deși instabile — ale puterii răsculaților, au dus o luptă pentru putere, deși forma de organizare a puterii rămînea cea veche, monarhică.

Mișcarea condusă de Ivan Bolotnicov din anii 1606—1607 ce a cuprins aproape întreg teritoriul statului rus, a avut de la început un puternic caracter antifeudal. Cei circa 187.000 de țărani liberi și șerbi, holopi, cazaci și streilți, orășeni săraci și dvoreni participanți la răscoală, luptau pentru desființarea relațiilor feudale și scuturarea jugului șerbiei și în același timp pentru înlocuirea țarului Vasili Suiski cu un „țar bun". În drum spre Moscova răsculații obțin mai multe victorii împotriva oști-

[29] L. Haraksim, *Prispevok k rolnickemu povstaniu r. 1631—1632 na východnom Slovensku* (Contribuții la răscoala țărănească din anul 1631—1632 în Slovacia de răsărit), în *Historický časopis*, II, (1954), p. 351—374; Makkai L., *A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Népi felkelések Felsőmagyarországon 1631—1632-ben* (Premisele unității naționale a curuților. Răscoala populară din Ungaria de sus din 1631—1632). Budapesta, 1956; Idem, *A haiduk „nemzeti" és „függetlenségi" ideológiája* (Ideologia „națională" și „de libertate" a haiducilor), în *Tört. Szemle*, VI (1963), nr. 1, p. 22—29; K. Benda, *Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie, 1607—1608*, în *Nouvelles études historiques*, I, Budapest, 1965, p. 299—313.

lor țarului, ocupînd peste 70 de orașe. Momentul culminant îl atinge răscoala prin asedierea, timp de două luni, a Moscovei. După numeroase succese ale răsculaților, din cauza lipsei de omogenitate în rîndurile lor, a contradicțiilor dintre diferitele categorii de participanți, a acțiunii și diversiunii bisericii și feudalilor, răscoala a fost înfrîntă în cele din urmă de armatele țarului[30].

Mișcări țărănești de proporții mai mari au loc în primele decenii ale sec. al XVII-lea și în alte teritorii rusești și în unele poloneze. Lupta țărănimii poloneze, ucrainene și bieloruse în timpul unirii Poloniei cu Lituania a cunoscut o mare complexitate, deoarece pe lîngă caracterul ei antifeudal, a avut și un caracter anticatolic. Mișcările țărănești din Ucraina, Bielorusia și Polonia se desfășoară mai mult sau mai puțin concomitent. Una din cele mai mari mișcări țărănești din Polonia a avut loc între 1624—1633 în voievodatul Cracoviei sub conducerea lui Kostka Napierski[31].

Războiul de eliberare națională a țărănimii ucrainene din 1648—1654 a provocat, de asemenea, mișcări în rîndurile țărănimii poloneze și a sărăcimii orașelor. Mai ales în anul 1651 aceste mișcări au luat o mare amploare. În același timp țărănimea din Ucraina și Bielorusia, la chemarea hatmanului Bogdan Hmielnițki se ridică împotriva panilor polonezi. Lupta împotriva ocupației suedeze a Poloniei dintre anii 1655—1658 a provocat un nou val de mișcări țărănești în Polonia, cu un îndoit caracter: de eliberare socială și independentă națională[32].

La luptele de eliberare ale țărănimii ucrainene și bieloruse au participat și cîteva mii de țărani moldoveni, în nădejdea că eliberarea socială și națională a țărănimii din acele părți va impune anumite schimbări și în țările române. Această nădejde nerealizîndu-se, cînd ostașii cu plată, seimenii și cei de țară, dărăbanii, amenințați a-și pierde libertățile și a fi transformați în șerbi, și-au manifestat nemulțumirile, se alătură mișcării un însemnat număr de țărani și chiar orășeni. Cauzele care au determinat țărănimea să se răscoale — birurile apăsătoare față de boieri și domnie —, și scopurile urmărite de țărani — de a-și ușura situația —, imprimă mișcării de la început un accentuat caracter anti-

---

[30] *Vosstanie Bolotnikova. Dokumenti i materiali.* Red. de I. I. Smirnov, Moscova, 1959; I. I. Smirnov, *Vosstanie Bolotnikova 1606—1607*, ed. a 2-a, Moscova, 1951; (Tradus în l. română, 1955); V. V. Mavrodin, *K istorii vosatanija pod rukovodstvom Bolotnikova*, în *Voprosy istorii*, (1955), nr. 10.

[31] O. E. Ivanova, *Položenie krestian v Novotaraskom starostve v 17 v. i vosstanie 1630 g.*, în *Učenye zapiski Leningradskogo gos. Universiteta im. A. A. Ždanova*, tom. 27 (1950).

[32] A. Kersten, *Wyzwoleńcza wojna ludu ukraińskiego a wystąpienia chłopów polskich lat 1648—1654* (Războiul de eliberare al poporului ucrainean și mișcările țăranilor poloni din anii 1648—1654), în *Kwartalnik historicki*, (1955), nr. 1—2; I. S. Miller, *Osvoboditelnaia voina 1648—1654 g. g. polskij narod*, în *Voprosy istorii*, (1954), nr. 1; Z. Libiszowska, *Stosunek polskich masludowych do walki narodowo-wyzwoleńczej na Ukrainie w latach 1648—54* (Raportul maselor populare polone față de războiul de eliberare națională din Ucraina în anii 1648—54), Varșovia, 1965; I. S. Miller, *Krestijanskoe vosstanie v Podgralie v. 1651 g.*; Idem, *Krestijanskoe dviženie v Veliko Polše v 1651 g.* (amîndouă în *Učenie zapiski Instituta slavianovedenija*, (1950), nr. 2 (1951), nr. 3.

feudal. Răsculații intră în legături cu cazacii, cerînd acestora ajutor în schimbul celui acordat de ei. Răscoala din 1655 ce a cuprins Moldova și mai ales Țara Românească a putut fi înfrîntă numai cu ajutorul principelui Transilvaniei, solicitat de feudalii români împotriva „catelinarilor", cum erau numiți răsculații, dar și din cauza compoziției eterogene a taberei acestora, a intereselor deosebite ale diferitelor categorii de participanți: ostași, țărani, mici boieri[33].

Sporirea obligațiilor feudale în general, la care în unele părți se adăuga și opresiunea națională și ofensiva catolicizării cu forța a populației reformate și ortodoxe, explică neliniștea țărănimii, mișcările acesteia în toate țările din Centrul și Sud-estul Europei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea și îndeosebi în ultima treime a acestuia. Ori unde s-ar fi manifestat și orice formă ar fi îmbrăcat (fuga, împotrivirea față de pretențiile stăpînilor de pămînt, haiducia, răscoala), mișcările țărănești au în primul rînd un caracter antifeudal, dublat în multe cazuri de unul național.

Timp de șase ani o mare parte a Croației a fost cuprinsă de o amplă mișcare țărănească, izbucnită la 1653 la care participă șerbii, țăranii soldați liberi. Țărănimea croată colonizată în regiunile depopulate în urma incursiunilor turcești este silită la obligația de robotă în pofida scutirilor acordate. Pentru a scăpa de șerbie unii și pentru apărarea libertăților legale alții, țăranii se răscoală sub conducerea lui Nicolae Babics, obțin unele succese, ocupă o cetate, silind stările croate să accepte revendicările țărănești. Cînd feudalii, călcînd hotărîrile dietei, atacă țărănimea, alte mulțimi se răscoală. Situația devine din ce în ce mai critică pentru nobilime, ceea ce explică hotărîrea dietei din 1655 de a înăbuși răscoala cu forța armată. Vecinătatea turcilor determină amînarea aplicării acestei hotărîri pînă la 1659, cînd țăranii disperați fac apel la ajutor turcesc. Totuși feudalii au fost nevoiți să recunoască dreptul de liberă strămutare a iobagilor[34].

Evenimentele politice din ultima treime a sec. al XVII-lea și din prima jumătate a sec. al XVIII-lea s-au răsfrînt cu putere asupra maselor populare. Acțiunile expansioniste ale turcilor (expediția din Polonia de la 1672, asediul Vienei din 1683), urmate de războaiele antiotomane purtate de Austria și Rusia au impus maselor populare sacrificii umane și pierderi materiale, sarcini suplimentare greu de suportat. Se adăuga la acestea dominația habsburgică, cu tendințele ei de germanizare și catolicizare. Se explică astfel, pe deplin, caracterul antifeudal

[33] P. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și a dorobanților din București, la 1655*. București, 1962, 84 p.; L. Deméný, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Românească*, în *Studii*, XVI, (1963), nr. 2, p. 33—40.

[34] B. Grafenauer, *o.c.*; F. Čulinovič, *o.c.*; Somogyi E., *A határörvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Horvátországi parasztfelkelés, 1654—1659* (Influența privilegiilor din regiunile grănicerești asupra dezvoltării luptei de clasă în secolul al XVII-lea. Răscoala din Croația, 1654—1659), în *Történelmi Szemle*, V (1962), nr. 2, p. 141—172; Idem, *Az 1653—1659 évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai* (Învățăturile ideologice ale mișcării țărănești croate din 1653—1659), în *Tört. Szemle*, VI (1963), nr. 1, p. 30—33.

pe de o parte și de eliberare națională pe de altă parte, al mișcărilor populare din această perioadă (antihabsburgic și anticatolic în țările din Centrul Europei și antiotoman al celor din țările balcanice).

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea o mare frămîntare a cuprins regiunile căzăcești de pe Don. Țăranii, tîrgoveții, robii fugiți din diferitele părți ale Rusiei pentru a scăpa de șerbie se văd în primejdia de a fi transformați în șerbi ai cazacilor avuți și toți la un loc de a-și pierde libertatea amenințată de statul feudal rus. În această situație, cazacii și țăranii, la care se adaugă și sărăcimea orașelor, precum și populația nerusă din regiunea Volgăi (ciuvași, mordvini, bașchiri și tătari), încep să se miște. Mișcările iau proporții tot mai mari, iar cînd în fruntea nemulțumiților ajunge Stepan Razin acestea se transformă într-un adevărat război țărănesc, desfășurat între 1667 și 1671. După succesele răsculaților din regiunea Volgăi și a Mării Caspice se răscoală și regiunea Donului. În această fază, datorită creșterii importanței țărănimii, mișcarea ia un pronunțat caracter antifeudal, răsculații luptînd pentru desființarea șerbiei, eliberarea de sub jugul boierilor și dvorenilor. Cad în mîinile răsculaților orașe după orașe (Țaritin, Astrahan, Saratov, Samara). Defecțiunea din sînul răsculaților, trecerea cazacilor bogați de partea țarului, au ușurat forțelor antițărănești înăbușirea răscoalei, ca și a altora dinainte și de după aceea[35].

Caracterul dublu, social și național este cît se poate de vădit în mișcările țărănești desfășurate în această perioadă în Slovacia, Cehia și Ungaria. Mișcarea țărănimii slovace sprijinită și de o parte a orășenimii, din 1672—1673, inițial s-a manifestat ca o reacție împotriva încercărilor de catolicizare forțată. Armata imperială participînd și ea la aceste acțiuni, s-a ajuns la ciocniri cu răsculații. Intensitatea cea mai mare a răscoalei a fost atinsă în partea de nord-vest a Slovaciei, în jurul orașului Orava. Sub conducerea lui Pik, răsculații, cîteva mii de țărani și orășeni, pun stăpînire pe aproape întreaga regiune. A fost adusă o armată numeroasă care a înfrînt răscoala și a pedepsit aspru pe căpetenii.

Aceleași caracteristici îmbracă și mișcările țărănești din Cehia din deceniul 8 și 9 (1679—1680 și 1699) al sec. al XVII-lea, țărănimea luptînd în același timp pentru eliberarea din iobăgie și pentru independența națională a Cehiei[36].

Alungarea turcilor și instaurarea dominației habsburgice asupra țărilor eliberate n-a adus vreo îmbunătățire esențială pe seama maselor populare în prima perioadă a noii dominații. Numeroasele războaie antiotomane, întreținerea armatelor de mercenari, au solicitat nu numai mari cheltuieli, suportate de masele populare prin dările plătite, dar au pricinuit, în același timp, alte numeroase pagube materiale și pierderi

[35] *Krestianskaja vojna pod predvoditelstvom Stepana Razina.* Sb. dokumentov, tt. 1—3 sost. F. A. Sveţova, Moscova, 1954—1962; V. J. Lebedev, *Krestianskaja vojna pod predvoditelstvom Stepana Razina, 1667—1671*, Moscova, 1955; I. V. Stepanov, *Krestianskaja vojna pod predvoditeltsvom S. M. Razina (1670—1671)*, Moscova 1957.

[36] N. F. Filonenko-Alekseev, *Vtoroe zakrepoščenie v Čehii i krestjanskoe vosstanie 1679—1680 g.g.*, în *Kratkie soobščenija Instituta slavjanovedenia*, (1958), nr. 23.

de vieți omenești de care au fost afectate în primul rînd aceleași categorii sociale. Răspunsul acestora a fost fuga în păduri, în alte țări, a unora, organizarea altora în cete de apărare și în același timp de hărțuire a oastei imperiale. Astfel de incidente s-au petrecut în Ungaria în mai multe părți între 1692 și 1696, cu participarea unor studenți, orășeni, alături de țărani.

Uneori se ajunge la adevărate răzvrătiri împotriva armatei imperiale, cum s-a întîmplat în 1688, cînd meșteșugarii din Brașov (Transilvania) s-au împotrivit intrării armatei imperiale în oraș.

Alteori rezistența se transformă în adevărate răscoale țărănești. Astfel au fost cele dintre anii 1697—1702 cînd mișcarea „curuților", la care participă țărani, soldați și nobili săraci, ia o mare amploare în Craina, Ungaria, Slovacia și nord-vestul Transilvaniei, îndreptată atît împotriva austriecilor cît și împotriva nobilimii mari. Vlahii așezați în Craina ca apărători ai graniței, pe baza unor privilegii și scutiri, după 1694 cînd primejdia turcească încetează sînt supuși la prestații țărănești. Aceasta provoacă mai multe mișcări ale acestora între 1700—1706. În același timp țărănimea slovacă se răscoală sub conducerea lui Jura Janosik. Potrivit opiniei reprezentantului venețian la Viena, în aceste părți se pregătea, împotriva „mizeriei", o „revoluție țărănească" care așteaptă doar un conducător pentru a izbucni[37].

Diplomatul venețian a sesizat just starea de nemulțumire generală. În 1703 izbucnește într-adevăr o mare mișcare, dar nu o „revoluție țărănească", ci o mare răscoală antihabsburgică la care participă și masele țărănești, sub conducerea lui Francisc Rákoczi II. Inițiatorii luptei au fost țăranii și curuții pribegi din părțile Tisei superioare. Țăranii au fost atrași la mișcare prin promisiuni de scutire de dări și de slujbele iobăgești. Haiducii se alătură și ei mișcării; aceasta e susținută și de orășenimea săracă și de nobilimea mică. Mișcarea cuprinde mare parte din Ungaria, Slovacia și Transilvania. Mai ales aici își păstrează caracterul popular. Influența tot mai accentuată a nobilimii mari asupra mișcării, neîmplinirea făgăduielilor făcute țărănimii, lipsesc mișcarea de baza ei cea mai puternică, astfel încît în 1711 este înfrîntă de Habsburgi[38].

Regimul habsburgic nu era cu mult mai ușor nici pentru masele populare din țările „ereditare". Și în acestea nemulțumirile țărănimii împotriva obligațiilor feudale și a greutăților militare se manifestă în diferite locuri și sub diferite forme: adunări țărănești, înaintări de plîngeri și amenințări, refuzul de a îndeplini prestațiile cerute etc. Această

---

[37] I. Crăciun, *Răzvrătirea sașilor din Brașov la 1688*, în „Studii și materiale de istorie medie", I, 1956; Benczédi L., *A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben* (Răscoala curuților din podgorie în 1697). Budapesta, 1953, 128 p.; A. Melicherčik, *Juraj Jánošik — hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu* (Juraj Jánosik — eroul luptei antifeudale a poporului slovac). Praga, 1956, 148 p.; N. Klaić, *Seljačke bune u XVII stoljeću u Hrvastkoj* (Răscoalele țărănești în sec. XVII în Croația) în *Historijski Zbornik*, XIII, (1960), nr. 1—4, p. 119—154.

[38] Köpeczi B., Várkonyi Á., *II. Rákóczi Ferenc*. Budapesta, 1955, 407 p.; Várkony A., *A „népi kurucság" ideológiája* (Ideologia „curuților populari"), în *Tört. Szemle*, VI, 1963, nr. 1, p. 44—55.

stare de spirit îndreptățea pe istoricul Grüll să considere că „Austria Superioară se găsea în pragul unui nou război țărănesc"[39].

Eliberarea socială și națională erau obiectivele principale și ale mișcărilor populare din Peninsula Balcanică din ultimele două decenii ale sec. al XVII-lea. Aici însă asupritorii erau feudalii turci, de aceea mișcările sînt îndreptate împotriva acestora, în condițiile ofensivei habsburgice după despresurarea Vienei și a ridicării la rangul de mare putere a Rusiei. În nădejdea unui sprijin din partea coaliției antiotomane se răscoală bulgarii în mai multe părți. Mai întîi cei din regiunea Tîrnovo sub conducerea cneazului Rostislav Stratimirovici. Se răscoală apoi, pe la 1688, țăranii din regiunea Kiprovăț sub conducerea lui Georgi Parcevici și a unor voievozi sătești. În anul următor o mișcare țărănească de mari proporții, cu caracter predominant haiducesc, se desfășoară în sud-estul și nord-vestul Bulgariei, culminînd cu mișcarea de la 1688 din Ciprovici. În același timp o mare răscoală are loc în nord-estul Macedoniei sub conducerea haiducului Karpoș. Răsculații eliberează nordul Macedoniei, proclamînd acolo un stat autonom, iar Karpoș este ales „rege". Mișcările din Muntenegru și Albania — acestea din urmă conduse de Pjeter Bogdani — de la sfîrșitul sec. al XVII-lea și din primii ani ai sec. următor, obțin un oarecare succes prin recunoașterea autonomiei Muntenegrului. Mișcările fiind înfrînte, numeroși țărani au fost uciși, în frunte cu unii conducători, alții duși în robie, iar alții părăsindu-și gospodăriile în fața terorii dezlănțuite, emigrează în Țara Românească și Ungaria[40].

Ultimele decenii ale sec. al XVII-lea sînt marcate și în Polonia de numeroase mișcări țărănești izbucnite în diferite părți, iar în primul deceniu al sec. al XVIII-lea mișcarea țărănească din apusul Ucrainei a dobîndit caracterul unei lupte aproape neîntrerupte de partizani cu durată de cîțiva ani, așa-numita haiducie.

Intensificarea exploatării feudale și fiscalitatea excesivă au provocat și în Rusia numeroase mișcări sociale, la care participă țărani, mici slujitori, orășeni și lucrători din manufacturi. Dintre acestea, mișcarea din regiunea Astrahanului din 1705 a luat proporții deosebite fiind ocupat orașul, instaurată o nouă conducere, averea nobililor și negustorilor bogați împărțită între răsculați. Înăbușită de armatele trimise de țarul Petru I, răscoala reizbucnește cu și mai multă putere în regiunea Donului și a Volgăi mijlocii, unde țăranii si cazacii sub conducerea lui Condrati Bulavin se răscoală în 1707—1708 împotriva extin-

[39] G. Grüll, *Die Robot in Oberösterreich*, Linz. 1952.

[40] I. Katardžiev, *Adjustkoto dviženiei. Karpošovoto văstanie vo XVIIvek.*, (Mișcarea haiducilor. Răscoala lui Karpoš din sec. XVII). Skopje, 1958, 66 p; R. Samardžić, *Hajdučke borbe protiv Turaka u XVI i XVII veku* (Luptele haiducilor împotriva turcilor în sec. XVI și XVII), Belgrad, 1952, 58 p.; I. Zamputi, *Shënime mbi kohën dhe jetën e Pjetër Bogdanit* (Însemnări în legătură cu epoca și viața lui Petru Bogdan), în *Bul. Univ. Tiranës*, Ser. Shk, shoq., 1954; Idem, *Quentime mbi Pjetër Bogdanin* (Cercetări cu privire la Pjeter Bogdani), în *Bul. Univ. Tiranes*, Ser. Shk, șchoq., 1963, nr. 2; D. Angelov, *Turscoto zavoevanie i borbata na balkanskite naroda protiv nasestvenistite* (Cucerirea turcească și lupta popoarelor balcanice împotriva năvălirilor), în *Istoriceskii pregled*, IX, (1953), fasc. 4.

derii iobăgiei şi în aceste părţi şi a încercărilor de a readuce pe moşiile părăsite pe ţăranii fugiţi. Mişcarea cuprinde întreaga regiune de sud-est a Rusiei, iar răsculaţii s-au înstăpînit asupra oraşelor Ţariţin şi Cerkassk. Trădarea cazacilor înstăriţi şi intervenţia trupelor ţariste au înăbuşit şi această mare mişcare ţărănească[41].

În teritoriile ajunse sub dominaţia lor la începutul sec. al XVIII-lea, cum au fost Banatul, Croaţia, Dalmaţia, Slovenia, Habsburgii pentru a-şi consolida stăpînirea şi pentru a le apăra împotriva turcilor, iau o serie de măsuri, printre care înfiinţarea regimentelor de graniţă alcătuite din români şi sîrbi, şi, în unele regiuni, aşezarea de colonişti străini care ocupă locurile cele mai fertile de unde a fost alungată populaţia băştinaşă. Obligaţiile fiscale şi militare ale populaţiei din aceste părţi, împovărarea ei cu munci şi alte obligaţii au provocat nemulţumiri continui, exprimate prin mişcări antifeudale şi antihabsburgice. Acest caracter l-a avut mişcarea din 1713 din Slovenia şi mai ales cea din 1735 de sub conducerea căpitanului Pero Seghedinaţ. Răscoala a cuprins mai multe comitate din Transilvania, Slovenia şi Ungaria, a atras un număr mare de ţărani, mai ales iobagi săraci, jeleri şi păstori şi ameninţa să ia proporţii şi mai mari prin atragerea grănicerilor la mişcare. Iar cînd teatrul războiului austro—turc din 1736—1738 a atins şi teritoriile respective, cauzînd alte nenorociri populaţiei, noi mişcări au loc. A fost atacată armata imperială, satele de colonişti. Şi în cazul celei din 1735 şi în al celei din 1737—1738, intervenţia armatei a pus capăt mişcărilor, iar represiunile grele s-au abătut nu numai asupra conducătorilor, ci şi asupra populaţiei de rînd, participantă sau nu la mişcări.

Războiul ruso—turc o provocat, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, o mişcare amplă şi în sînul populaţiei bulgare, concretizată nu numai în acţiuni haiduceşti, ci şi într-un început de organizare, mai ales în 1716—1717 şi 1735—1739, dar în sens invers decît cele pomenite mai sus. Bulgarii nădăjduiau ajutorul armatei habsburgice în lupta lor de eliberare de sub stăpînirea otomană. Lipsită de sprijinul aşteptat, mişcarea este înăbuşită de turci după retragerea imperialilor[42].

*

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, în ţările din Centrul şi Sud-estul Europei au loc prefaceri care indică în mod clar semnele des-

[41] E. P. Podijapolskaia, *Vosstanie Bulavina, 1707—1709 gg.*, Moscova, 1962; V. I. Lebedev, *Astrahanskoe vosstanie 1705—1706 gg.*, în *Problemy istorii dokapitalisticeskih obščestv*, 1934/VII, 9—10, p. 56—78.

[42] J. Grgić, *Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736—1740 godine* (Răscoala ţăranilor dalmatini din anul 1736—1740) în *Radovi Instituta... u Zadru*, sv. 6—7, (1960), p. 551—603; Maday P., *Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés* (Răscoala din 1735 a ţăranilor din Békésszentandrás), ed. a II-a, Békésszentandrás, 1960, 88 p.; B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1738)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II (1957) p. 289—344; B. Grafenauer, *Veliki tolminski kmečki punt* (Marea mişcare a ţăranilor din Tolmin), în *Kronika*, II (1954), p. 81—89; B. Cvetkova, *op. cit.*, p. 163—164; Gl. Stanojević, *Jedan pokret seljaka u Dalmaciji 1738—1740. godine* (Mişcarea ţăranilor din Dalmaţia în anii 1738—1739), în *Istoriski glasnik*, 1954, nr. 3—4, p. 137—148.

trămării feudalismului și apariția noilor relații, capitaliste. Procesul de trecere de la feudalism la capitalism — pe lîngă trăsăturile comune care se manifestă pe întinderi geografice vaste ce depășesc deseori granițele politice și etnice —, datorită faptului că se desfășura în condiții istorice concrete și specifice, din punct de vedere cronologic prezintă deosebiri, uneori destul de mari, în acest spațiu geografico-politic, care este Centrul și Sud-estul Europei. În unele țări, ca Austria și Boemia, procesul începe mai devreme, din sec. al XVII-lea sau prima jumătate a sec. al XVIII-lea; în altele, Ungaria, Slovacia, țările române, Polonia, nord-vestul Peninsulei Balcanice, pe la mijlocul sec. al XVIII-lea; iar în teritoriile balcanice ocupate de turci, relațiile feudale se mențin mai puternice pînă în sec. al XIX-lea (cu excepția teritoriilor grecești unde relațiile capitaliste, mai ales în comerț, apar mai devreme). În trecerea de la feudalism la capitalism, un rol important au jucat transformările înregistrate în domeniul producției industriale, în minerit și în al desfacerii produselor, care premerg, în timp, transformările înregistrate în agricultură și în relațiile agrare. În acest domeniu procesul fiind mai anevoios, în toate țările din Centrul și Sud-estul Europei vor coexista multă vreme cele două categorii de raporturi: cele vechi, feudale și cele noi, capitaliste. În aceste condiții, dezvoltarea relațiilor marfă-bani a avut o înrîurire nefavorabilă asupra maselor producătoare. Obligațiile sporite de clacă, dijmă, dări — mai ales darea în bani — și alte îndatoriri față de feudali și de stat, față de comitat, apoi darea pentru întreținerea armatei în multe locuri, răpirea pămînturilor țărănești, nu numai că nu oferă țărănimii posibilitatea de a-și îmbunătăți și mări producția agricolă, ci cauzează pauperizarea și chiar ruinarea maselor țărănești. Progresul tehnic înregistrat în agricultură, extinderea progresivă a muncii salariate în fermele feudale mari în locul muncii silite, desființarea servituții personale, adică a legării de glie a țăranilor în unele părți, fără a se desființa însă iobăgia propriu-zisă —, au adus îmbunătățiri neînsemnate pe seama țărănimii în raport cu greutățile adăugate.

În aceste condiții este cu totul de înțeles intensificarea mișcărilor antifeudale și pentru eliberare națională. Acestea sînt tot mai puțin pur țărănești; iau parte la ele, cu rol însemnat, și alte categorii sociale exploatate de clasele dominante, interesate în sporirea veniturilor într-o vreme cînd produsele puteau fi valorificate în condiții mai bune pe piața internă și externă în continuă dezvoltare. Aceste pături formează o nouă societate care va conduce lupta socială și de eliberare națională. Mișcările populare contribuie ele însele, într-o măsură însemnată, la destrămarea vechii orînduiri și la înlocuirea ei cu alta nouă, superioară, cea capitalistă, prin dezvăluirea contradicțiilor din sînul societății, prin loviturile date relațiilor feudale și celor ce le apărau.

Mișcările țărănești din această perioadă îmbracă toate formele cunoscute în perioadele precedente. Fuga, bejenia, haiducia iau proporții deosebite în toate țările din Centrul și Sud-estul Europei. Petiții colective, de la forurile locale pînă la cele mai înalte, împotriviri individuale și mai ales obștești față de obligațiile feudale și fiscale, răzvrătiri

și răscoale se manifestă în multe părți. În părțile nordice ale Ungariei la 1750—1751 și în regiunea Tisei mijlocii la 1753 se răzvrătesc țăranii împotriva sarcinilor feudale[43]. În Croația la 1755 se răzvrătesc grănicerii, vreo 20.000, sub conducerea căpitanului Liuboiević din cauza abuzurilor și samavolniciilor ofițerilor. Dările sporite, dijma bisericească pretinsă în bani, comportamentul neomenos al feudalilor determină țărănimea din acele părți, condusă de Matei Kusić să se alăture mișcării. Organizați în „tabăra lui Dumnezeu", grănicerii și iobagii luptă pentru redobîndirea vechilor „privilegii" și libertăți. Slaba înarmare și organizare a țărănimii a înlesnit succesul armatei nobiliare și a celei imperiale care au înfrînt răscoala, au pedepsit cu frîngerea pe roată sau cu alte pedepse grele pe conducătorii mișcării. Oficialitatea, de frica reizbucnirii altor mișcări a consimțit la unele ușurări a obligațiilor țărănești. Asemenea ușurinți a obținut și țărănimea din Slovenia care, la rîndul ei este cuprinsă de continue frămîntări și mișcări în 1755—1756[44].

Întreitul caracter: antifeudal, antihabsburgic și anticatolic apare evident cu prilejul răscoalei țărănești din Transilvania dintre anii 1759—1761 condusă de călugărul Sofronie. Izbucnită în părțile sudice ale Transilvaniei, mișcarea se răspîndește cu iuțeală în cele centrale, în Munții Apuseni. Autoritățile sînt alungate, castelele nobiliare și bisericile catolice atacate. În cercurile de la Curtea din Viena se manifestă teama că răscoala va cuprinde întreagă Transilvania, că stăpînirea acestei țări de către Habsburgi e iarăși amenințată. În fața primejdiei de a pierde Transilvania și la cererile nobilimii și ale bisericii, este trimis, cu oști puternice, cunoscutul, prin cruzimea sa, general Adolf Buccov, care a trecut țara prin foc și sabie.

Pentru a împiedica fuga țăranilor peste graniță, a ține sub supraveghere și amenințare țărănimea neliniștită și nobilimea refractară politicii Curții din Viena, precum și pentru a sprijini răspîndirea catolicismului, Maria Tereza înființează între 1762—1764 mai multe regimente de-a lungul graniței răsăritene și sudice a Transilvaniei. Neîmplinirea făgăduielilor de ștergere a iobăgiei și acordare a unor privilegii pe seama grănicerilor, a provocat răzvrătiri ale acestora, cum a fost cea din 1763 a grănicerilor români din Năsăud și chiar răscoale de mai mare amploare, ca aceea a grănicerilor secui din 1764. Ca și în atîtea alte rînduri intervenția armatei imperiale a „restabilit liniștea".

Abuzurile nobilimii de a îngrădi folosirea pădurilor de către comunitățile sătești, ocuparea pășunilor comunale și chiar a terenurilor agricole țărănești, înlocuirea urbariilor vechi cu o „nouă reglementare",

[43] Wellmann J., *Az 1753-i alföldi parasztfelkelés* (Răscoala țăranilor din regiunea de cîmpie din 1753), în *„Tanulmányok a parasztság története Magyarországon, 1711—1790"*, Budapesta, 1950.

[44] B. Sučevic, *Severinska buna 1755 godine* (Răscoala din Severin de la 1755), în *Vojno istoriski glasnik*, I (1950), nr. 2, p. 99—121; B. Grafenauer, *Tipologija kmečkih uporov in ljudskih vstai pri jugoslovanskih narodih od XV. do konca XVIII. stoletja* (Tipologia revoltelor țărănești și a mișcărilor populare la popoarele Jugoslaviei din sec. XV pînă la sfîrșitul sec. XVIII), în *Jugoslovenskog istorijskog časopisa*, 1962, nr. 2, p. 10—11.

ceea ce însemna sporirea obligațiilor iobăgești, în bani și mai ales în muncă, comportamentul neomenos al stăpînilor de pămînt și al dregătorilor acestora — sînt motivele mișcărilor țărănești din Ungaria de peste Dunăre în 1765—1766. După dezbateri în adunări populare a problemelor arzătoare, țăranii au ocupat pămînturile alodiale, au refuzat prestarea robotei, au alungat oficialitățile, au eliberat pe cei închiși. Înșelarea țăranilor prin promisiuni și intervenția armatei a pus capăt acestor mișcări.

Ultima treime a sec. al XVIII-lea și primul sfert al celui următor pot fi socotite epoca marilor mișcări țărănești într-un număr însemnat al țărilor din Centrul și Sud-estul Europei. Acestea sînt în mod evident expresia crizei feudalismului în toată această vastă zonă politico-geografică. La aceste mișcări participă cu rol destul de însemnat alte pături și categorii sociale exploatate, cum a fost orășenimea săracă și mai ales lucrătorii din mine și manufacturi.

Țările și provinciile de sub dominația habsburgică (Cehia, Slovacia, Ungaria, Transilvania), apoi Polonia, Rusia, Principatele Române și Peninsula Balcanică sînt cuprinse de un adevărat val revoluționar care continuă fără întrerupere pînă la 1848. Plîngerile colective și delegațiile țărănești la diferite autorități, iar cînd acestea rămîn fără rezultat — cum se întîmplă de altfel de cele mai multe ori —, bejenirea în masă a țăranilor sînt fenomene obișnuite în toate țările din această parte a Europei. Încercările de reglementare a raporturilor dintre stăpînii feudali și țărani rămînînd fără efect din cauza împotrivirii acestora din urmă, nemulțumirile țăranilor sporesc și mai mult.

Polonia a fost cuprinsă timp de aproape trei decenii de o serie neîntreruptă de mișcări țărănești. „Manifestul" de la Torcin din anul 1767 constituie o mărturie a maturității la care ajunsese țărănimea în ce privește programul de revendicări, ideologia ei. Unele concesii smulse nobilimii în urma mișcărilor fiind curînd anulate, iar seimul din anul 1780 respingînd chiar și proiectul unor reforme foarte moderate, au avut un efect potrivnic celui scontat de clasa feudală. Frica acesteia de a se sprijini pe puternica mișcare țărănească și hotărîrea șleahtei și a magnaților de a găsi aliați în afară împotriva maselor frămîntate, explică istoria primei și a celei de a doua împărțiri a Poloniei. Mișcarea populară de sub conducerea lui Tadeusz Kosciusko a fost singura forță care a luptat pentru integritatea și independența națională a Poloniei[45].

Aproape un sfert de veac diferitele gubernii ruse, domeniile mănăstirești și cele bisericești, întreprinderile miniere și manufacturiere ale statului au fost cuprinse de un val de mișcări țărănești. Acestea

[45] C. Bobińska, *Pewne kwestie chłopskiego użytkowania gruntu i walka o ziemie* (Unele probleme ale folosirii de către țărani a pămîntului și lupta pentru pămînt). Varșovia, 1957; S. Kieniewicz, *Problem rewolucji agrarnej w Polsce 18 i 19 w.* (Problema revoluției agrare în Polonia în sec. XVIII și XIX). Varșovia, 1957; St. Fisher-Galati, *Revolutionary activity in the Balkans from Lepanto to Kutchuk-Kainardji*, în *Südostforschungen*, XXI, 1962; N. Todorov, *Le passage au capitalisme dans les Balkans*, în *Revue des études sud-est européennes*, I (1963), nr. 1—2.

culminează cu războiul țărănesc dintre 1773—1775 de sub conducerea lui Emilian Pugaciov. Oastea răsculată era formată din cazaci și țărani fugari, lucrători din mine și manufacturi, ruși, apoi bașchiri, tătari, mordvini, ciuvași etc. din regiunea Volgăi mijlocii, a Uralului și Kazanului. Scopul final al răscoalei era desființarea șerbiei, ușurarea obligațiilor față de stat, dobîndirea pămîntului și libertății, nimicirea boierimii. Succesele răsculaților în diferitele bătălii cu oastea țarevnei Ecaterina, creau condiții favorabile extinderii răscoalei și în regiunea Donului. Pentru a-și putea concentra întreaga putere militară împotriva răsculaților, Ecaterina grăbește încheierea păcii cu turcii la Kutchuk-Kainardji în 1775, putînd astfel înăbuși una din cele mai mari mișcări țărănești din Europa feudală[46].

Răscoala țăranilor din Cehia de la 1775 de asemenea a fost pregătită de un șir de mișcări antifeudale, din cauza „robotelor" mai ales, după cum recunoaște însăși Maria Tereza. Țăranii cehi, la care se alătură lucrători din mine și manufacturi, se organizează mai bine, cu o conducere proprie, în frunte cu Antonin Nywlt și Anton Seidel, „ca în vremea husiților". În fața amenințării oastei imperiale, răsculații se adresează pentru ajutor regelui Prusiei. Dar Frederic al II-lea oricît ar fi dorit să profite de aceste împrejurări pentru a lovi Austria, se temea mai mult de răscoala care se putea întinde și în țara sa. Răsculații au avut mai multe ciocniri cu armatele habsburgice, care, sporite mereu, au înăbușit răscoala socotită de Maria Tereza drept „o pildă foarte rea" și pentru alții[47].

Teama Mariei Tereza s-a adeverit întru totul. Mișcările țărănești din Transilvania din deceniile 7—8 ale veacului al XVIII-lea au pregătit de fapt marea răscoală din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan. Izbucnită la 1 noiembrie în părțile sudice, în timp de o lună și jumătate a cuprins cea mai mare parte a Transilvaniei. Mase țărănești numeroase, în primul rînd românești care formau majoritatea absolută a populației, mineri de asemenea români dar și maghiari și germani au participat la răscoală. Răscoala din 1784 din Transilvania a antrenat mari mulțimi de oameni, a ridicat conștiința revoluționară și combativitatea țărănimii, datorită programului radical formulat de conducătorii răscoalei, care viza chiar distrugerea relațiilor feudale: desființarea nobilimii ca clasă, împărțirea moșiilor nobiliare țăranilor, desființarea dijmelor și taxelor, a robotei, într-un cuvînt desființarea iobăgiei. Fiind expresia izbucnirii fățișe și violente a contradicțiilor sociale într-o perioadă de adînci transformări care au dus la destrămarea feudalismului și la apariția elementelor capitaliste, răscoala s-a ridicat împotriva servituții feudale, pentru libertate, pămînt, pentru desființarea

[46] M. V. Žižka, *Emelian Pugaciov*, Moscova, 1950; V. V. Mavrodin, *Krestianskaja vojna v Rossii v 1773—75 gg., Vosstanie Pugaceva*, I, ed. L.G.U., Leningrad, 1961.

[47] O. Janeček, *Povstání nevolníků v českých zemich roku 1775*. (Răscoala șerbilor din țările cehe în anul 1775), Praga, 1954, 211 p.; V. Husa, J. Petráň, *Příspěvky k dějinám třídnich bojů v Čechách. I. Nevolnické povstání r. 1755* (Contribuții la istoria luptelor de clasă din Cehia, I. Răscoala șerbilor din anul 1775). Praga, 1956, 207 p.

iobăgiei sociale, urmată de libertatea națională și religioasă. Ea n-a fost îndreptată împotriva unei naționalități, ci împotriva feudalismului în general, dar acesta fiind întruchipat în clasa proprietarilor funciari, în marea lor majoritate maghiari, iar iobagul român întruchipa clasa exploatată, răscoala a putut lua și caracter național. În esența sa, mișcarea a fost o răscoală populară, în primul rînd țărănească, îndreptată împotriva tuturor asupritorilor și îndeosebi împotriva nobilimii, pornită de români, deoarece ei trăiau cele mai grele condiții ale vieții iobăgiste. Dubla exploatare la care era supus poporul român din Transilvania s-a exprimat și în programul răscoalei din 1784. Răscoala din 1784 care a stîrnit un mare ecou în toată Europa, prin victoriile obținute de țărani împotriva nobilimii și prin programul ei înaintat, n-a putut fi înfrîntă decît prin intervenția armatelor imperiale trimise de împăratul Iosif al II-lea, care, potrivit concepțiilor sale luministe, era adept al reformelor preconizate numai de capul încoronat și dușman al mișcărilor care urmăreau schimbarea societății pe cale revoluționară[48].

Între răscoalele din Rusia de sub conducerea lui Emilian Pugaciov de la 1773—1775, din Cehia condusă de Anton Seidel și Antonin Nywlt de la 1775 și între răscoala din Transilvania de la 1784—1785 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan există multe asemănări, lucru explicabil prin condițiile asemănătoare în care trăia țărănimea din aceste țări. Mai întîi cauzele care au provocat aceste răscoale sînt aceleași: agravarea sarcinilor fiscale și feudale și mai ales sporirea obligației în muncă; anularea vechilor libertăți de care se bucuraseră țăranii ruși și cazacii din regiunea Donului și Volgăi, a libertăților și drepturilor de care beneficiaseră țăranii din Munții Apuseni ai Transilvaniei; viața grea a minerilor în cazul răscoalei lui Horea, a lucrătorilor din întreprinderile statului în cazul răscoalei lui Pugaciov. Forța motrică principală în toate trei răscoalele o formează țărănimea, la care se alătură și alte categorii sociale exploatate: meșteșugari, mineri, lucrători din manufacturi în primul rînd ruși, cehi și români, care formau majoritatea populației, dar și de altă naționalitate (germani, în Cehia, bașchiri, tătari, mordvini etc. în Rusia, maghiari și germani în Transilvania). Toate trei răscoalele au antrenat forțe sociale foarte numeroase, s-au extins pe arii geografice vaste, au avut un început de organizare centrală; Pugaciov, Nywlt și Horea erau socotiți de toți răsculații ca autorități necontestate; toate trei răscoalele au avut în primul rînd un caracter social, la care se adaugă însă și aspectul național, unde un număr important sau chiar majoritatea (în Transilvania) proprietarilor feudali erau străini și unde pe lîngă asuprirea feudală exista și asuprire națională sau dominație străină (habsburgică). Toate trei mișcările au răscolit adînc societatea

[48] Z. Tóth, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*. Edit. Acad. R.P.R., București, 1955, 355 p.; G. Georgescu-Buzău, *Răscoala din 1784 a iobagilor din Transilvania sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*. Edit. polit., București, 1962, 336 p.; Șt. Pascu, *Răscoala populară de la 1784*, în *Lupta de clasă*. (1964), nr. 12, p. 29—41.

ţărilor respective prin intensitatea şi prin programul făurit în timpul desfăşurării lor, scopul principal şi final al răsculaţilor fiind desfiinţarea şerbiei.

Mişcările ţărăneşti din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, culminînd cu cele din deceniul 8 şi 9, au zguduit puternic regimurile feudale din ţările respective, au dezvăluit criza adîncă a acestora înainte cu cîţiva ani de izbucnirea Revoluţiei franceze. Este, astfel, explicabilă atitudinea unor reprezentanţi ai burgheziei franceze, ca Pierre Brissot care justifică răscoala lui Horea şi ia, în mod făţiş şi energic, apărarea conducătorilor răscoalei, dezvăluind opiniei publice brutalitatea claselor dominante în oprimarea mişcărilor populare pentru libertate.

Pentru a atenua contradicţiile sociale dintre relaţiile feudale şi tendinţele capitaliste, se impuneau cu necesitate unele reforme care încercau să reglementeze raporturile dintre ţărani şi iobagi în scopul de a prelungi agonia feudalismului. Este ceea ce s-a urmărit prin reformele din 1781—1785 în diferitele ţări ale monarhiei habsburgice, prin care se desfiinţează servitutea personală (Cehia, Moravia şi Silezia în 1781, Carintia, Stiria şi Austria inferioară în 1783, Ungaria şi Transilvania în 1785) şi prin unele reforme în Peninsula Balcanică ocupată de turci (între 1789—1807).

*

Revoluţia franceză, prin răsturnările provocate în Franţa, prin ideile răspîndite în întreagă Europa, prin înfrîngerile armatelor feudale, prin ocupaţia franceză asupra anumitor teritorii şi ţări din Europa — a sporit şi mai mult nădejdile ţărănimii în eliberarea reală din şerbie. Clase şi pături sociale cu interese divergente îşi unesc forţele sub conducerea unor elemente înaintate ce reprezentau interesele burgheziei, în vederea răsturnării rînduielilor vechi şi înlocuirea lor cu altele, mai progresiste, care să permită dezvoltarea societăţii în condiţii mai bune. Pentru realizarea acestui deziderat au luptat masele populare în ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea şi în primul deceniu al celui următor în ţările din Centrul şi Sud-estul Europei sub diferite forme: împotrivirea faţă de obligaţiile feudale, nerespectarea drepturilor senioriale (pădurit, păşunat, pescuit), alungarea stăpînilor de pămînt şi a slujbaşilor acestora, organizarea unor conspiraţii, a unor adunări în care se întocmesc proteste scrise împotriva sarcinilor feudale, a dărilor către stat şi a anulării unor drepturi obţinute în ultima vreme, răspîndirea de foi volante cu conţinut asemănător şi de „patente ţărăneşti", cereri adresate oficialităţii în acelaşi sens, fuga în masă, haiducia, răzvrătiri cu caracter local sau de mai mare amploare. Asemenea manifestări se înregistrează în Ungaria, Slovacia, Transilvania, Slovenia, Dalmaţia, Serbia, Bosnia, Croaţia, Muntenegru, Bulgaria, Insulele greceşti etc., unde s-a făcut resimţită activitatea militară şi diplomatică franceză. În provinciile de sub dominaţia habsburgică mişcările ţărăneşti iau şi caracterul unei reacţii împotriva anulării unor reforme înfăptuite de Iosif al II-lea şi a unor măsuri luate de Leopold al II-lea pentru preîntîmpinarea răspîndirii ideilor Revoluţiei franceze şi pentru organizarea

războiului împotriva Franței revoluționare. „Iacobinismul" găsește teren favorabil pretutindeni în aceste părți.

Ideile de libertate și egalitate proclamate de Revoluția franceză sporeau curajul diferitelor pături sociale în teritoriile stăpînite vremelnic de francezi și în teritoriile vecine din Balcani, mai ales a burgheziei grecești, care se organizează în vederea luptei împotriva Imperiului otoman. Ocuparea Insulelor ionice de către francezi în 1797 a dat un și mai mare avînt luptei. Ca urmare, în unele teritorii au fost desființate anumite prestații feudale, au fost stimulate forțele care acționau în direcția subminării feudalismului. Se formează guverne populare în care erau și reprezentanți ai țărănimii, se ard arhondologiile (condicele ce conțineau numele familiilor nobile), emblemele nobiliare, cum s-a întîmplat în Insulele ionice și în diferite alte părți ale Peninsulei Balcanice. Dar noua stăpînire a impus sarcini grele de război care apăsau cu putere în primul rînd asupra păturilor de jos. Din această cauză, ca și din pricina că nici obligațiile feudale n-au fost desființate cu totul, precum și din dorința de a se elibera de sub o stăpînire străină, masele populare au organizat mișcări cu caracter social și de eliberare națională. Asemenea mișcări s-au petrecut în Slovenia și Albania, unde țărănimea s-a răzvrătit împotriva francezilor, în Insulele ionice unde țăranii — chiar dacă guvernatorul francez Gentilli a desființat unele dări — au fost nemulțumiți de faptul că n-au fost desființate timarurile și relațiile feudale în general. De aceea țăranii au întîmpinat flota rusă, în 1798, cu steaguri roșii. Ocupația ruso-turcă i-a deziluzionat însă și mai mult, prin desființarea regimului popular și reintroducerea celui oligarhic. Acest fapt a provocat alte mișcări, în Cirigo și Cefalonia (1800—1801), unde țăranii au refuzat să presteze obligațiile față de feudali, au distrus bunurile acestora și au omorît chiar pe unii nobili. Mișcările se întind în insula Samos, unde marinarii întorși din călătoriile lor povesteau întîmplările petrecute în Franța. Lupta țărănimii, a marinarilor și negustorilor, a „carmaniolilor" și „cleftilor" împotriva „cogeabașilor" (feudalii) și a turcilor a durat mai mulți ani (1800—1813). La un moment dat (1806—1807) „carmaniolii" au reușit să înlăture puterea „cogeabașilor" și să impună voința maselor. Față de cererea de ajutor adresată de cogeabași Porții, în 1808, „carmaniolii" au răsculat satele, țărănimea înarmată a pătruns în orașe semănînd groaza în rîndurile celor avuți. Influența evenimentelor din Serbia este evidentă asupra mișcărilor din Grecia. Comportamentul brutal al armatei turcești trimisă în insula Samos a îndîrjit și mai mult spiritele, provocînd o nouă răscoală. Țăranii au atacat pe turci și au pus mîna pe putere, au confiscat bunurile celor bogați care au părăsit insula. Mișcarea a putut fi înfrîntă doar cu ajutorul altei armate turcești trimise la chemarea feudalilor greci[49].

[49] I. Cordatos, Ἱστορία τῆς νεωτέρης Ἑλλάδος (Istoria Greciei moderne). I, Atena, 1957; N. Botzaris, *Visions balcaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789—1821)*. Paris, 1962; St. Fisher-Galati, *The peasantry as a revolutionary force in the Balkans*, în *Journal of Central Europeen Affairs*, XXIII (1963), nr. 1.

În Polonia, mişcările ţărăneşti au determinat desfiinţarea iobăgiei în marele ducat al Varşoviei (1807).

În Austria se înregistrează acţiunea forţei complicată şi contradictorie a ţăranilor tirolezi sub conducerea lui Andreas Hofer, în condiţiile războaielor napoleoniene din 1809. Două victorii obţinute în apropiere de Isel au reuşit să elibereze temporar Tirolul de sub ocupaţia franco-bavareză.

În Serbia, opresiunea socială şi naţională, care prejudicia deopotrivă interesele ţărănimii şi ale burgheziei în dezvoltare, odată cu revenirea ienicerilor, a provocat o mare insurecţie antiotomană (1804—1815) condusă de Karadjordje, la care participă în primul rînd ţărănimea, în frunte cu haiducii, apoi burghezia incipientă şi chiar unii nobili, reuşind să obţină în cele din urmă emanciparea socială şi autonomia naţională. Desfiinţate, de fapt, în cursul răscoalei, relaţiile feudale vor fi lichidate în Serbia la 1833, cînd pămîntul rămîne în stăpînirea ţărănimii. În vremea guvernării despotice a lui Miloş Obrenovici, ţărănimea sîrbă supusă la noi dări şi prestaţii se ridică din nou împotriva acestor stări de lucruri şi cucereşte constituţia prin care sînt îngrădite samavolniciile cneazului şi ale oamenilor săi.

Din cauza exploatării ţărănimii de către spahii turci şi de autorităţile austriece, precum şi sub influenţa răscoalei sîrbilor, izbucnesc mişcări puternice, între 1804—1809 în toate provinciile jugoslave: în Voievodina, mai ales în 1807, una sub conducerea lui Tican, alta în Banat la Krusica. Mişcările agrare şi ţărăneşti se răspîndesc în Slovenia şi Croaţia, cu participarea soldaţilor grăniceri. Mişcarea din Bosnia şi Herţegovina pînă în Albania de nord se ţine lanţ între 1805—1809. Muntenegrinii sînt şi ei între 1804—1809 într-o neîntreruptă frămîntare, care cuprinde şi Macedonia[50].

Reformele sultanului Selim al III-lea, cu toate că nu zdruncinau orînduirea feudală în Imperiul otoman, au provocat reacţia forţelor potrivnice progresului. Aianii (şefii militari ai regiunilor) şi alţi feudali vedeau în încercarea sultanului de a centraliza puterea de stat o primejdie; ienicerii se simţeau şi ei ameninţaţi; dervişii (călugări musulmani) şi ulemalele (jurişti şi teologi musulmani) se ridicau împotriva reformelor care loveau în străvechile tradiţii, obiceiuri şi instituţii consfinţite de şeriat (dreptul canonic musulman). De aceea domnia lui Selim a fost tulburată de numeroase răscoale, lupte civile izbucnite mai ales în teritoriile europene stăpînite de turci şi îndeosebi în teri-

[50] S. Novaković, *Ustanak na dahije 1804* (Răscoala împotriva dahiilor). Belgrad, 1954, 208 p.; M. Perović, *Toplički ustanak* (Răscoala din Topliţa), ed. a II-a, Belgrad, 1959, 398 p.; V. Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka* (Istoria luptei politice în Serbia în sec. al XIX-lea), Belgrad, 1958; S. Gavrilović, *Agrarni pokreti u Sremu i Slavoniji početkom XIX veka* (Mişcări agrare în Srem şi Slavonia la începutul sec. al XIX-lea). Belgrad, 1960, 233 p.; M. Djordjević, *Bosna i Hercegovina u strategiijskim planovima srpskih ustanika* (Bosnia şi Herţegovina în planurile strategice ale răsculaţilor sîrbi), Pregled, 1954; V. Stojančević, *Prvi srpski ustanak prema Bugarskoj i Bugarima* (Prima răscoală sîrbă faţă de Bulgaria şi bulgari), în *Istorijki glasnik*, 1954, nr. 1—2, p. 121—147; D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques*, 1804—1914, Belgrad, 1965.

toriile bulgărești. Dintre acestea cea mai grea și îndelungată a fost lupta puterii centrale împotriva lui Osman Pazvantoglu, care reușise să-și formeze o puternică oaste alcătuită din diferite elemente nemulțumite, cu care ocupă Vidinul și-și întinde dominația peste o mare parte a Peninsulei Balcanice.

Paralel cu acțiunile lui Pazvantoglu se desfășoară lupta țărănimii, apoi a cîrdjalilor — după numele unui vestit căpitan de haiduci, Kîrjali — sau haiducilor de munte (tagli eșkiasi, montagnards) — cete formate din turci, albanezi și bulgari, puternice și bine înarmate, adevărate oști conduse de căpetenii pricepute, care au desfășurat un război propriu-zis între 1792—1809, atacînd armatele sultanului, centrele militare turcești, orașe, creînd mari greutăți Porții. Cu toate că turcii au făcut apel la ajutorul ciorbagiilor, au suferit mai multe înfrîngeri, ca aceea de lîngă Vidin (1798); aceste succese dau un nou avînt luptei țărănimii, concretizată în marea bătălie de lîngă Adrianopole (1799). La aceste mișcări au luat parte și delibașii, ostași turci hotărîți și întreprinzători dar nedisciplinați, dedați la jafuri. Sub influența acestor mișcări și a legăturilor cu răsculații bulgari se înregistrează o răscoală țărănească și în Oltenia în anul 1802, care în anul următor se extinde și asupra Munteniei[51].

*

Înfrîngerea lui Napoleon și instaurarea unei noi „ordine" în Europa de către Congresul de la Viena sub supravegherea vigilentă a „Sfintei Alianțe", însemna, de fapt, reinstaurarea absolutismului și a reacțiunii, subjugarea socială și națională a popoarelor. Răspunsul celor oprimați a fost un nou val de mișcări ce a cuprins întreaga Europă, care în Centrul și Sud-estul continentului au cunoscut o intensitate deosebită la sfîrșitul deceniului 2 și la începutul deceniului 3 al secolului al XIX-lea și la care participă toate categoriile nemulțumite: țărani, orășeni, nobili de rang inferior.

În unele locuri lupta de eliberare socială și națională ia aspectul unor adevărate mișcări revoluționare. O astfel de mișcare s-a desfășurat în 1821 în Țara Românească sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, care a fost precedată de o serie de mișcări, comploturi, conspirații la care participă țărănimea și orășenimea sub conducerea unor elemente înaintate. Dintre acestea, mișcarea din 1816, condusă de doi orășeni din București, urmărea să atragă masele sub „steagul libertății" pentru nimicirea posedanților și pentru eliberarea Țărilor Române și a Serbiei de sub dominația otomană. Mișcarea din 1821, care avea drept lozinci principale „dreptate și slobozenie", a depășit ca organizare și amploare răscoalele țărănești obișnuite. Răsculații luptau pentru dreptate pe seama celor mulți și oropsiți, prin abolirea privilegiilor boierești și

[51] D. Kosev, *Lekcii po nova Bălgarske istoriia* (Lecții din istoria nouă a Bulgariei), Sofia, 1951; St. Atanasov, *Selskite văstania v Bălgaria kăm kraia na XVIII v. i načaloto na XIX v. i săzdavancto na Bălgarskata zemska voiska* (Răscoalele țărănești din Bulgaria de la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX și crearea armatei teritoriale bulgare). Sofia, 1958, 346 p.

pentru slobozenie de sub dominaţia turcească. Acest program a stîrnit un mare ecou în sînul maselor populare, astfel încît mulţimile aleargă în număr mare pentru a se înscrie în „armata izbăvirii" (ţărani, orăşeni, boieri mici). Pornită din Oltenia pe la mijlocul lunii ianuarie 1821, răscoala cuprinde în scurtă vreme întreaga ţară. La proclamaţia lui Tudor Vladimirescu din 23 ianuarie, adresată tuturor locuitorilor ţării, fără deosebire de naţionalitate, limbă şi religie, proclamaţie ce cuprindea, de fapt, întregul program al mişcării, răspund mulţimile dornice de o viaţă mai bună: clăcaşii şi ţărănimea liberă, lucrători, calfe, meseriaşi şi intelectuali înaintaţi. Răsculaţii atacă moşiile boiereşti şi mănăstireşti, alungă pe boieri şi pe dregători, refuză împlinirea obligaţiilor feudale şi fiscale. În faţa celor adunaţi, Tudor proclamă desfiinţarea birurilor şi făgădui că după ce se vor fi restabilit drepturile vechi ale ţării şi va fi statornicită dreptatea şi libertatea, se va restitui fiecăruia ce i s-a luat pe nedrept, iar averile răpite ţăranilor vor fi împărţite acestora. În timpul celor două luni cît a cîrmuit ţara, Tudor a luat o serie de măsuri menite a da un conţinut concret acestui program. Realizarea întregului program a fost zădărnicită însă de coaliţia boierimii şi intervenţia armatelor turceşti care au înăbuşit în sînge această mare răscoală, moment însemnat în lupta de eliberare socială şi naţională a poporului român.

Proiectele de reforme preconizate de răsculaţi, ecoul stîrnit în Moldova şi Transilvania constituie o puternică manifestare a conştiinţei colective a poporului român. Ideile de libertate socială şi independenţă naţională, identificarea patriei cu poporul sînt dovezi că aceste idei au pătruns în conştiinţa maselor, devenind forţe materiale ce vor acţiona cu tot mai mare putere în perioada următoare[52].

Mişcarea revoluţionară din Ţara Românească era în legătură cu mişcarea de eliberare a grecilor de sub stăpînirea otomană, cunoscută sub numele de „Eteria". Cu toate că Eteria urmărea doar eliberarea naţională a teritoriilor greceşti, ignorînd problemele sociale, ţărănimea se ridică împotriva stăpînilor de pămînt (în insulele Mării Egee), refuzînd să se supună feudalilor, să-şi îndeplinească obligaţiile, pretinzînd împărţirea pămînturilor. În insulele Naxos, Andros, Samos şi în altele au avut loc adevărate răscoale ţărăneşti care prin intensitatea şi programul lor urmăreau să desfiinţeze relaţiile feudale.

În timpul luptei de eliberare, după 1821, şi mai ales după formarea statului grec independent, problema cea mai acută era aceea a împroprietăririi ţăranilor. Cogeabaşii, pentru a avea sprijinul ţărănimii în lupta antiotomană, au făgăduit pămînt participanţilor la război, dar făgăduiala a rămas nerealizată multă vreme după eliberarea Greciei. Re-

---

[52] A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi Eteria*, Bucureşti, 1947; Idem, *Mişcarea revoluţionară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu* în „Istoria României", III, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964; I. Neacşu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în *Studii*, XI, (1958), *nr. 2, p. 91—114*; D. Berindei, T. Mutaşcu, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, Edit. militară, Bucureşti, 1962, 228 p.

formele de după eliberare prin care se acorda un mic lot de pământ, prin răscumpărare, unui număr redus de țărani, n-au rezolvat problema agrară în Grecia[53].

Accentuarea procesului de destrămare a feudalismului însemna pe de o parte sporirea obligațiilor feudale, iar pe de altă parte cotropirea pământurilor țărănești de către clasele dominante. Împotriva acestei situații țărănimea din Centrul și Sud-estul Europei a reacționat printr-un nou val de mișcări îndreptate împotriva feudalilor, a autorităților locale și străine (acolo unde mai persista dominația străină).

Teritoriile rusești au cunoscut în această perioadă o mișcare țărănească de o intensitate deosebită. Ultimele cercetări au ajuns la concluzia că numărul revoltelor populare între 1815—1820 se ridica la circa 17—25 anual; dintre acestea, o intensitate mai mare au cunoscut revoltele din anii 1817—1819 din guberniile Pskov și Kostomarov și mai ales cele din 1818—1820 din regiunea Donului și cea din 1822 din Bielorusia. Această stare de spirit a țărănimii au căutat s-o folosească organizațiile revoluționare din Rusia, acele „uniuni" care și-au desfășurat activitatea între 1816—1825, cînd a avut loc răscoala nereușită a decembriștilor.

Modalitatea rezolvării problemei agrare în sud-estul și răsăritul Europei din deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea n-a asigurat pentru multă vreme liniștea claselor dominante. Nemulțumirile acumulate așteptau împrejurări potrivite pentru a se manifesta în mod deschis în toată această arie geografico-politică. Revoluția izbucnită în Franța în vara anului 1830, urmată de cea din Belgia, au fost socotite de cei oprimați o asemenea ocazie. În guberniile Rusiei europene au izbucnit în 1830 violente mișcări țărănești în legătură cu măsurile de carantină împotriva „holerei"; paralel cu mișcările țărănești se manifestă răscoale ale soldaților din diferite garnizoane.

De această stare generală de nemulțumire au încercat să profite polonezii în scopul restabilirii independenței Poloniei în granițele de dinainte de prima împărțire, din 1772, a acestei țări. „Revoluția conservatoare" din Polonia de la 1830, pregătită și condusă de nobilime, neînscriind în programul ei problema ușurării situației țărănimii, a desființării exploatării feudale, a lipsit mișcarea de forța necesară și astfel aceasta a putut fi înfrîntă prin intervenția unei puternice armate țariste.

În această atmosferă electrizată de agitații și frămîntări, sub influența emigranților polonezi, ofițeri și soldați, refugiați în Moldova, Transilvania și Ungaria, unde s-au bucurat de o simpatie deosebită în rîndurile diferitelor pături sociale: țărani, orășeni, intelectuali, se desfășoară ample mișcări țărănești care cuprind Moldova, Transilvania, Slovacia, Ungaria în anul 1831. Mișcările din aceste părți îmbracă dife-

---

[53] I. Cordatos, *o.c.*, II, Atena, 1957; N. Botzaris, *op. cit.*; N. Svoronos, *Histoire de la Grèce moderne*. Paris, 1953; Tr. Stoyanovich, *The social foundations of Balkan politics, 1750—1941*. California, 1963. Pentru întreaga problemă balcanică cf. D. Djordjević, *op. cit.*, cap. I—II.

rite forme de manifestare: nesupunerea la clacă sau robotă, refuzul de a plăti dările față de stăpînul feudal, împotrivirea la recrutare pentru oaste, ascunderea stampilelor cu care trebuiau întărite listele de dijme și a catagrafiilor, alungarea și pedepsirea stăpînilor feudali, a arendașilor și dregătorilor statului și a celor sătești.

Izbucnite în condițiile epidemiei de holeră, aceste mișcări depășesc caracterul unor simple acțiuni de protest împotriva măsurilor antiepidemice rău aplicate, urmărind înlăturarea jugului șerbiei și împărțirea pămînturilor nobiliare între țărani. Superioritatea mișcărilor din 1831 se explică prin faptul că ele se înscriu în mișcarea generală europeană dintr-o perioadă cînd condițiile pentru înlocuirea vechilor relații de producție erau coapte.

Țăranii răsculați din Moldova, Transilvania, Slovacia, Ungaria, români, slovaci, maghiari, se adună în cete numeroase (uneori zeci de mii), înarmați cu puști, sulițe, furci, ciomege, coase, imblăcii (cei din Moldova purtînd steaguri tricolore și roșii). Răsculații pătrund pe moșiile feudale, în conacele sau castelele stăpînilor, se îndreaptă spre tîrguri și orașe, spre mine și ocne, în multe locuri reușind să solidarizeze și pe locuitorii orașelor și pe lucrătorii de la mine și ocne cu mișcarea. În unele locuri este atrasă la răscoală chiar și o parte a nobilimii mici. Caracterul spontan al mișcărilor, care rămîne dominant, este depășit într-o oarecare măsură de un început de organizare: se fac înscrieri care obligau satele la solidaritate între ele, emisarii ce cutreerau satele întreținеau legătura între răsculați, numeroși juzi și vornici sătești au avut un rol conducător în tot timpul desfășurării mișcărilor.

Caracterul antifeudal al mișcărilor rezultă în mod limpede din scopul urmărit de răsculați: libertate, pămînt și dreptate, după cum declarau țăranii înșiși. Aceste țeluri sînt recunoscute chiar și de oficialitatea care declară că răsculații s-au ridicat împotriva clasei dominante și a rînduielilor existente. Aceasta înseamnă că pe lîngă revendicările cu caracter economic, apar și revendicări cu caracter social și politic. Faptul este cu totul explicabil într-o perioadă de accentuată criză a feudalismului, subminat de elementele capitaliste în plină dezvoltare.

Amploarea mișcărilor, caracterul lor antifeudal accentuat, au înspăimîntat pe cei împotriva cărora erau îndreptate. Numeroși feudali își părăsesc moșiile, refugiindu-se în orașele din apropiere. A fost solicitat sprijinul clerului, în primul rînd a celui superior, care îndemna pe răsculați să se supună stăpînilor lor. Asemenea măsuri fiind lipsite de eficacitate, s-a recurs la mijlocul folosit cu predilecție de clasa dominantă și anume trimiterea armatei împotriva răsculaților. După înăbușirea răscoalelor au intrat în funcțiune tribunalele extraordinare. Unele căpetenii prinse au fost condamnate la ani de închisoare, altele la diferite pedepse corporale.

Asemenea măsuri, acum mai mult decît înainte, au un efect cu totul potrivnic celui scontat de clasele dominante. În loc să înspăimînte

țărănimea, o îndîrjește și mai mult. Spiritul vremii, care purta înscris tot mai accentuat ideile de libertate socială și națională, era mai puternic decît opintirea forțelor retrograde care se opuneau înnoirilor. Deceniul care începe după 1831 constituie, de fapt, preistoria revoluției din 1848 ce a cuprins întreaga Europă[54].

Țăranii din Ungaria, Slovacia și Transilvania luptă pentru drepturile lor de a-și alege dregătorii sătești, refuză îndeplinirea robotei și a altor obligații feudale, pretind restituirea pămînturilor colonicale răpite în perioada precedentă. În Țara Românească și Moldova țărănimea se ridică împotriva învoielilor agricole, înaintînd jalbe la domnie, alteori incendiază bunurile stăpînului de pămînt, ale arendașilor sau îi maltratează și omoară chiar pe unii dintre aceștia. Țărănimea din mai multe gubernii ale Rusiei organizează răscoale de mari proporții. În Croația și Boemia țărănimea își manifestă nemulțumirile împotriva reglementării nejuste a obligațiilor feudale. Aceleași cauze provoacă mișcări și în Grecia (în Tesalia și insula Creta), unde acestea iau mai mult un caracter politic. În timpul luptelor cu caracter feudal împotriva sultanului Mahmud II din Albania, Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, țărănimea își desfășoară, în întreg deceniul al 4-lea al sec. XIX, propriile mișcări cu caracter antifeudal și de eliberare. În același timp, în Serbia meridională mișcările țărănești, instigate și de principele Miloš Obrenović cu scopul de a cauza greutăți Porții, se desfășoară într-o suită neîntreruptă, cu unele momente culminante, cum a fost cel din 1833, 1834—1836 și 1841, influențîndu-le de asemenea pe cele din Bulgaria din aceiași ani, provocate și acestea de ascuțirea contradicțiilor dintre feudalii și funcționarii turci și țărănime pe de o parte, și de instigațiile lui Miloș Obrenovici care urmărea să-și întindă stăpînirea asupra acestor teritorii, pe de altă parte. Toate aceste mișcări au avut atît caracter social — desființarea relațiilor feudale —, cît și caracter politic, înlăturarea dominației turcești și obținerea autonomiei regiunilor respective. Basbuzucii trimiși de sultan au înăbușit răscoalele în sînge, au prefăcut multe sate în cenușă, au dus nenumărați oameni în robie, un alt număr însemnat căutîndu-și salvarea în țările vecine (Țările Române, Serbia, Rusia).

„Repetiția generală" în vederea revoluției din 1848 în multe țări și provincii din această parte a Europei a avut loc în cei doi ani premergători. Revoltele de mai mare sau mai mică amploare din anii 1846 și 1847, izbucnite în Croația, Slovenia și în Albania, în Ungaria, Transilvania și în Polonia, în mai multe gubernii din Rusia și chiar în unele părți ale Bulgariei, prevesteau evenimentele din 1848, atît prin scopu-

[54] J. Čuk, *Krašićka selajčka buna godine 1830* (Răscoala țărănească din 1830 de la Krašić), Zagreb, 1954, 126 p.; Tilkovzski L., *Az 1831 évi parasztfelkelés* (Răscoala țăranilor din 1831), Budapesta, 1955, 165 p.; D. Rapant, *Sedliacke povstanie na východuom Slovensku roku 1831* (Răscoala țărănească din Slovacia de răsărit în anul 1831), I—II, Bratislava, 1953.

rile urmărite de răsculați cît și prin programul general, social-politic, făurit în timpul desfășurării mișcărilor. Țăranii atacă moșiile feudale, refuză îndeplinirea obligațiilor față de stăpînii de pămînt.[55]

*

În timpul revoluției din 1848 țărănimea din Austria, Ungaria, Cehia, Slovacia, Transilvania, Polonia, Moldova, Țara Românească, Serbia, Croația, Slovenia, Voievodina, Dalmația, Bosnia, Herțegovina, Albania, Macedonia și chiar Bulgaria, ajungînd la o conștiință mai clară a drepturilor sale s-a ridicat cu hotărîre pentru abolirea iobăgiei, desființarea definitivă a relațiilor și privilegiilor feudale, pentru împărțirea pămînturilor moșierești. Peste tot au loc mișcări antifeudale cu caracter social, care în condițiile de atunci și în multe din țările respective se transformă în revoluții cu caracter național.

Realizarea cea mai de seamă a revoluției din 1848 în țările din Centrul și în unele din Sud-estul Europei a fost desființarea iobăgiei și împărțirea unui lot mic de pămînt țăranilor, prin răscumpărare (Ungaria, Slovacia, Transilvania). Legile respective erau însă în așa fel alcătuite, încît aplicarea lor anula în realitate efectele ei pentru țărani. Moșiile se păstrau în întinderea lor dinainte de legea de abolire a iobăgiei, desființarea obligațiilor feudale se restrîngea numai la pămînturile țărănimii nu și la loturile lucrate de aceasta din pămînturile moșierești; legea nu se extindea și asupra pășunilor și pădurilor; se menținеau drepturile senioriale (de pescuit, vînat, morărit, măcelărit) și forurile judiciare senioriale; jelerii, care formau un procent însemnat al țărănimii, nu au fost cuprinși în prevederile legii etc. De aceea țăranii au încercat, în timpul revoluției, să se elibereze prin luptă de iobăgie, să desființeze privilegiile de clasă, să se înstăpînească asupra pămînturilor.

În Ungaria țăranii, care, neposedînd sesii urbariale în momentul desființării iobăgiei și, deci, nu fuseseră împroprietăriți, luptă pentru împărțirea pămînturilor alodiale. În alte locuri ei ocupă terenurile agricole de care fuseseră deposedați în cursul măsurării pămîntului, în altele refuză plata dijmei din vin, deoarece viile aparțineau de obicei pămînturilor alodiale și n-au fost împărțite țăranilor; peste tot țăranii nu mai respectă drepturile nobiliare de cîrciumărit, măcelărit, vînă-

---

[55] S. Kieniewiez, *Ruch chłopski w Galicij w 1846 roku* (Mișcarea țărănească din Galiția în anul 1846), Wroclav, 1951; C. Wichech, *Powstanie chłopskie w roku 1846* (Răscoala țărănească din anul 1846), Varșovia, 1955; V. Stoiančeciv, *Knez Miloš i istočna Srbia* (Cneazul Miloș și Serbia răsăriteană), Belgrad, 1957; Idem, *Severna Albania pod turskom vlašću 1830-tih godina* (Albania de Nord sub stăpînirea turcească în anii 1830), în *Istorijski Časopis*, VII (1957), p. 123—141; H. Kreševljakovič, *Kapetaniji i Kapetani u Bosni i Herzegovini* (Căpitănie și căpitani în Bosnia și Herțegovina), în *God. Ist. dv. Bosne i Herzegovine*, II, (1950), p. 89—141; L. Mille, *Rreth krvengritjes së madhe fshatare të 1847 ës nën udhëheqjen e Gion Lekës dhe Rapo Hekalit, në dritën e burimeve të reja* (Știri noi cu privire la marea mișcare țărănească din 1847 de sub conducerea lui Gion Leka și Rapo Hekali), în *Bul. Univ. Tiranës*, ser. shk. shoq, 1961, nr. 1, p. 79—100; D. Djordjević, *op. cit.*, cap. III, p. 57—145.

toare etc. La aceste mișcări a luat parte un număr important de țărani din toată Ungaria, dar acțiunile lor n-au putut fi coordonate într-o mișcare unitară.

O serie de mișcări și revolte țărănești se înregistrează în Slovacia și Cehia în primăvara și vara anului 1848, țărănimea luptînd pentru lichidarea totală a privilegiilor și obligațiilor feudale. În multe locuri țăranii s-au instăpînit cu forța asupra pămînturilor nobiliare. Sub influența acestor mișcări, reprezentanții slovacilor în adunarea națională din 10 mai de la Liptowsky Mikulaš au pretins, pe lîngă alte revendicări, desființarea totală a iobăgiei și retrocedarea pămînturilor răpite de feudali țăranilor cu zeci de ani în urmă.

Țărănimea croată se ridică pentru abolirea șerbiei, atacă conacele stăpînilor și refuză să mai îndeplinească prestațiile față de nobili, taie pădurile nobiliare, ucide pe paznicii acestora, iar în unele locuri răstoarnă chiar puterea locală. Banul Jelacici a combătut mișcarea țărănească prin cele mai drastice măsuri. În Voievodina, țărănimea desființează cu forța relațiile feudale și se ridică împotriva autorităților care voiau să limiteze revoluția numai la lupta națională. În Slovenia țăranii s-au răsculat în mai multe ținuturi, cum au fost Kraina, Stiria și Carintia. În ținutul Idria, lupta antifeudală a țărănimii s-a împletit cu acțiunile lucrătorilor de la mine. În Serbia mișcarea revoluționară vizează extinderea acțiunilor și în teritoriile iugoslave de sub dominația otomană. Mișcarea din Bosnia și Herțegovina urmărește, pe lîngă rezolvarea problemei agrare, și un scop politic și național.

Țărănimea bulgară, care se răsculase încă în 1847, se ridică din nou, mai ales în 1849 și 1850 pentru emanciparea socială și națională.

Ideile revoluționare pătrund și în Grecia și mai ales în Insulele ionice, unde masele populare, susținute de burghezia liberală, pe lîngă lupta împotriva marilor proprietari, aspirau la eliberarea insulelor de sub dominația engleză instaurată în 1817 și unirea lor cu Grecia.

În cele trei țări românești: Transilvania, Țara Românească și Moldova, lupta țărănimii s-a desfășurat în primul rînd sub semnul desființării iobăgiei, a tuturor obligațiilor feudale și împroprietărirea țăranilor. Pentru obținerea acestor revendicări, în lunile martie—mai 1848 s-au desfășurat ample mișcări țărănești în toată Transilvania. Sub presiunea acestora s-au votat legile de desființare a iobăgiei, a servituților feudale și împroprietărirea foștilor iobagi cu sesiile urbariale, mai întîi în părțile apusene (Banat și Crișana — în 11 aprilie 1848). Țăranii din aceste părți revendicau pădurile și pășunile răpite de nobili, iar jelerii (țăranii lipsiți de sesie) necuprinși în legea respectivă, au ocupat pămînturile nobiliare, au refuzat să mai satisfacă prestațiile în muncă sau în bani pretinse de nobili. În Principatul Transilvaniei, unde iobăgia n-a fost desființată odată cu abolirea ei în părțile apusene, țărănimea (română, maghiară și săsească) își intensifică lupta pentru eliberare socială și națională. Aceste revendicări au fost înscrise de reprezentanții românilor în programul adunării de la Blaj din 15 mai, la care participă peste 40.000 de țărani și unde se hotărește, printre altele, desființarea fără întîrziere a iobăgiei, a dijmelor și a celorlalte obligații feudale. Nobi-

limea și burghezia maghiară, neluînd în considerare justele revendicări ale maselor țărănești, continuă să silească țărănimea la prestarea robotelor și a celorlalte obligații feudale și după desființarea iobăgiei (18 iunie). Urmarea a fost intensificarea luptelor sociale: foștii iobagi și jeleri se înarmează, ocupă pămînturile nobiliare; nobilii trimit armata asupra satelor, ridică spînzurători, pedepsesc fără cruțare pe cei ce luptau pentru dreptate socială și națională. Față de acest comportament, țăranii se înarmează și se organizează, constituindu-și în Munții Apuseni o adevărată putere populară sub conducerea lui Avram Iancu care a rezistat eroic asaltului trupelor trimise de guvernul maghiar.

În Moldova mișcările țărănești sînt îndreptate împotriva „boierescului" (a clăcii), împotriva nenumăratelor obligații față de boieri, pentru pămînt și libertate. În programele revoluționarilor moldoveni, sub influența acestor mișcări, se înscriu revendicări cu privire la desființarea șerbiei și împroprietărirea țăranilor, precum și la unirea Principatelor Române. În unele părți ale Moldovei se ajunge la un început de organizare a mișcărilor țărănești, dar acestea fiind lipsite de o conducere revoluționară, n-au putut rezista armatelor trimise împotriva lor.

Mai amplă și mai intensă a fost mișcarea țărănească în Țara Românească în timpul revoluției. De la izbucnirea acesteia, forța principală a ei a fost constituită de țărănime. Interpretînd art. 13 din Proclamația de la Islaz, care prevedea emanciparea țăranilor clăcași de sub servituțile feudale și împroprietărirea cu pămînt, țăranii au refuzat să presteze mai departe claca și să dea dijme din produse, au pătruns în pămînturile moșierești, au adunat pe seama lor recolta, au alungat pe proprietari și arendași, s-au înstăpînit asupra pămînturilor. Reprezentanții țărănimii și-au ridicat glasul și în Comisia proprietății, cerînd împroprietărirea cu pămînt de arătură, fînețe, izlaz, pădure. Chiar și după înăbușirea revoluției, prin intervenția armatelor turcești și țariste, țăranii au continuat lupta, refuzînd prestarea clăcii, alungînd autoritățile locale și armata trimisă împotriva lor.

În Polonia, unde fusese eliberată dar era lipsită de pămînt, țărănimea își îndreaptă lupta în direcția impunerii unei reforme agrare, pentru abolirea obligațiilor iobăgești, fiind susținută și de conducătorii mișcării democratice pentru a-și asigura sprijinul maselor în scopul realizării programului lor politic-național. Pentru a desolidariza țărănimea de conducătorii politici, în Galiția au fost abolite obligațiile iobăgești. În teritoriile poloneze de sub stăpînirea Prusiei, unde obligațiile iobăgești fură abolite încă din 1823, mișcările au cuprins mai întîi țărănimea ce nu beneficiase de împroprietărire, dar apoi și pe țăranii împroprietăriți, nemulțumiți de administrația germană, de colonizarea unor țărani germani în teritoriile poloneze. De aceea masele populare susțin lupta cu caracter politic a burgheziei.

În toate țările din Centrul și Sud-estul Europei cuprinse de revoluție, țărănimea și-a găsit conducători neînfricați, cum a fost Emanuel Arnold în Cehia, Ludovic Stur în Slovacia, Táncsics Mihály în Ungaria, Ljudevit Gai în Serbia, Adam Kopanič în Voievodina, Avram

Iancu în Transilvania, Nicolae Bălcescu în Ţara Românească, Mieroslawski în Polonia etc. Pretutindeni lupta ţărănimii pentru libertate şi dreptate socială, şi în ţările unde exista asuprire naţională şi pentru eliberare naţională, a dat amploare şi intensitate revoluţiei din 1848[56].

*

Înfrîngerea revoluţiei din 1848 şi, deci, nelichidarea totală a relaţiilor feudale, a oferit moşierilor posibilitatea ca, sprijiniţi de regimurile politice, să săvîrşească felurite abuzuri şi răstălmăciri pentru a se opune emancipării ţărănimii în ţările unde iobăgia fusese abolită. Dar ţărănimea, care în 1848 îşi dovedise forţa combativă şi conştiinţa drepturilor sale, nu mai îngăduie abuzurile şi silniciile, ci continuă lupta pentru emanciparea sa socială şi naţională. Ea refuză îndeplinirea obligaţiilor pretinse de moşierime, ocupă cu forţa şi împarte pămînturile, păşunile şi pădurile, se împotriveşte comasărilor, refuză să semneze învoielile agricole, să se înroleze în armată, se ridică chiar şi împotriva armatei trimise în ajutorul moşierilor. În Transilvania centrul mişcărilor ţărăneşti rămîne aceeaşi regiune a Munţilor Apuseni, unde revoluţia din 1848 cunoscuse cea mai mare intensitate şi unde influenţa lui Avram Iancu se menţine puternică. Mişcările antifeudale ale ţărănimii se împletesc cu cele împotriva regimului absolutist habsburgic, împotriva impozitelor sporite. Pentru a preîntîmpina reizbucnirea unor mişcări de mai mare amploare, Curtea din Viena emite patentele din 1853 (pen-

---

[56] I. Blum, *Noble landowners and agriculture in Austria, 1815—1848. A study in the origins of the peasant emancipation of 1848.* Baltimore, 1948; Spira Gy., *A magyar forradalom 1848—49-ben* (Revoluţia maghiară de la 1848—1849). Budapesta, 1959, 676 p.; B. Šindelář, *O úloze lidových mas v revolučním děni roku 1848 na Moravé a ve Sleszku* (Despre rolul maselor populare în evenimentele revoluţionare din anul 1848 în Moravia şi Silezia) în *Československy časopis historicky*, IV, (1956), p. 207—231, 388—417; F. Roubik, *Revoluční rok 1848 a rolnictvo* (Anul revoluţionar 1848 şi ţărănimea). Praga, 1955, 31 p.; D. Rapant, *Slovenské povstanie roku 1848—49* (Răscoala slovacă din anii 1848—49), tom. I—II, Martin, 1937—1950, t. I partea 1, 2, 1937 (404 p.), partea a 3-a (486 p.); tom. II partea 1-a, 1950 (352 p.), partea a 2-a, 1948 (748 p.), partea a 3-a, 1947 (504 p.). tom. III, Bratislava, partea 1-a, 1954 (503 p.), partea a 2-a, 1956 (701 p.), partea a 3-a, 1958 (686 p.); B. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—1849* (Luptele sociale şi politice din Croaţia în 1848—1849), Zagreb, 1949, 366 p.; B. Grafenauer, *Slovenački seljak u 1848 godini* (Ţăranul sloven în anul 1848), în *Istoriski časopis*, II—III, 1948—1949, p. 7—68; A. Lebl, *Prilog istoriji agrarnog pitanja u Vojvodini 1848—1849* (Contribuţie la istoria problemei agrare în Voivodina în 1848—1849), Prilozi, IV, 1954, p. 71; F. Slipičević, *Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX veku* (Revolte şi răscoale în Bosnia şi Herţegovina în sec. XIX), Belgrad, 1952, 170 p.; V. Čubrilović, *op. cit.*; N. Sovronos, *op. cit.*; D. Djordjević, *op. cit.*, cap. III, p. 57—145. V. Popovici, *Dezvoltarea mişcării revoluţionare din Moldova în 1848*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice* (Iaşi), V, (1954); A. Stan, *Aspecte ale mişcării ţărăneşti în timpul revoluţiei de la 1848 în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", II, 1960, p. 155—185; V. Cheresteşiu, *Contribuţii la istoria mişcărilor ţărăneşti în Transilvania în anul 1848*, în *„Studii şi referate privind istoria României"*, I, 1954, p. 1159—1199; St. Kieniewiez, *La question agraire en Pologne en 1848*, Varşovia, 1948.

tru Ungaria, Slovacia, Banat, Croaţia şi Slovenia) şi din 1854 (pentru Transilvania), cu privire la reglementarea raporturilor între foştii stăpîni şi iobagi, la emanciparea jelerilor şi la comasări. Reformele respective menţin însă marile proprietăţi funciare, alături de care există milioane de gospodării ţărăneşti fărîmiţate în loturi mici, cu totul insuficiente pentru a satisface nevoile primordiale ale maselor de ţărani, menţin puternice rămăşiţe feudale în agricultură, ca munca în dijmă, colonatul, embaticul.

Contradicţiile generate de repartizarea cu totul inechitabilă a pămîntului şi de persistenţa rămăşiţelor feudale, se împleteau în multe provincii ale monarhiei austro-ungare — mai ales după încheierea compromisului dualist între clasele dominante austriece şi maghiare (1867) — cu contradicţii de ordin naţional, acolo unde majoritatea moşierilor erau maghiari sau germani (Slovacia, Croaţia, Slovenia, Transilvania), iar majoritatea ţăranilor erau slovaci, croaţi, sloveni, români, ucraineni etc. Mişcările sociale şi naţionale au contribuit la slăbirea absolutismului reinstaurat după 1848, dar n-au putut obţine rezultate durabile, ţărănimea fiind lipsită de aliaţi. Burghezia şi moşierimea se temeau de ţărănime, iar muncitorimea de-abia ajunsese să se organizeze.

Situaţia era şi mai grea pentru ţărănime acolo unde după înăbuşirea revoluţiei din 1848 nu s-a înfăptuit vreo reformă agrară, unde şerbia nu a fost desfiinţată. În aceste ţări, ţărănimea a continuat lupta pentru abolirea şerbiei şi pentru reforme agrare, precum şi pentru eliberarea naţională. În Principatele Române, în Rusia, mişcările ţărăneşti se exprimă prin jalbe colective împotriva pretenţiilor mereu sporite şi a abuzurilor feudalilor şi ale dregătorilor acestora, prin refuzul de a îndeplini pretenţiile stăpînilor de moşii, prin ocuparea şi împărţirea moşiilor, prin alungarea proprietarilor şi a reprezentanţilor acestora. Ţăranii moldoveni, de exemplu, erau stăpîniţi de „un duh de revoltă, de nesupunere şi de anarhie", după cum se plîng autorităţile. În Ţara Românească, pe întreaga linie a Dunării, rezistenţa ţărănească a luat amploarea unei mişcări de masă. Inarmaţi cu puşti, suliţe, topoare şi coase, ţăranii, sub conducerea unor participanţi la revoluţia din 1848, luptau pentru instaurarea unei puteri revoluţionare, pentru constituţie. A fost nevoie de intervenţia armatelor de ocupaţie, ruso—turceşti, pentru înăbuşirea mişcărilor ţărăneşti.

Şi mai defavorabile pentru masele ţărăneşti erau stările de lucruri în teritoriile balcanice de sub stăpînirea turcească. Ţăranii considerau că pămînturile le aparţin lor şi, deci, că nu mai sînt obligaţi să plătească vreo dare feudalilor turci. Aceştia, dimpotrivă, considerau pămîntul proprietatea lor şi, ca urmare, nu numai că pretindeau dările vechi, dar şi altele noi. Pe lîngă acestea, obligaţiile faţă de stat, de dregătorii locali turci, abuzurile acestora agravau şi mai mult situaţia ţărănimii. Impotriva acestei situaţii, ţărănimea din teritoriile respective a luptat pe toate căile: plîngeri adresate autorităţilor centrale şi locale, adunări şi conspiraţii, răzvrătiri şi răscoale de proporţii mai mari.

Mişcările izbucnite la 1849 în mai multe părţi ale Bulgariei sub conducerea unor cnezi şi voievozi, instruiţi în Serbia, pregătesc, de fapt,

răscoala de mari proporții care a cuprins în anul următor întreg nord-vestul Bulgariei. După făurirea planului de acțiune de a ataca pe dregătorii turci și armata turcească, de a ocupa unele orașe, răscoala izbucnește la 1 iunie 1850 simultan în ținuturile Lom, Vidin și Kula, sub conducerea unor „căpitani" locali. Între răsculați și armata turcească au avut loc mai multe ciocniri sîngeroase. Slab înarmați și organizați, trădați de ciorbagii, răsculații au fost înfrînți. O parte a lor s-a refugiat în munți, continuîndu-și acțiunile. După înăbușirea răscoalei a urmat o represiune sîngeroasă. Bașbuzucii turci s-au dedat la jafuri și atrocități, fiind nevoie de intervenția unor puteri străine pe lîngă Poartă pentru a le pune capăt. Mișcarea a avut unele rezultate favorabile pentru țărănime, căreia i s-au împărțit pămînturile spahiilor pe baza răscumpărării, un pas spre lichidarea sistemului feudal turc și spre legea agrară din 1858 care a permis țăranilor cumpărarea pămîntului de la feudalii turci, completată de cea din 1880 care recunoaște proprietatea țărănească. Răscoala care a avut un caracter spontan precumpănitor, chiar dacă n-a urmărit eliberarea completă a Bulgariei de sub stăpînirea turcească, a avut totuși și un caracter politic, atrăgînd atenția Europei asupra situației grele a popoarelor balcanice.

Aceleași cauze au provocat și aceleași scopuri au urmărit mișcările țărănești din Bosnia și Herțegovina, izbucnite în anul 1852 fiind sprijinite de Muntenegru. Înăbușite în sînge de bașbuzucii turci, mișcările se repetă în anii următori, luînd uneori caracterul unor puternice răscoale țărănești antifeudale, cum au fost cele din anul 1862; de asemenea mișcările țărănești din Albania din deceniile 6 și 7 ale sec. al XIX-lea[57].

Evenimentele politice desfășurate în deceniul al 6-lea în diferite părți ale Europei: războiul Crimeii, războaiele franco—austro—italiene etc. au oferit țărănimii din Centrul și Sud-estul Europei ocazii potrivite de a-și exprima revendicările sociale și, uneori, naționale.

În Rusia, chemările de voluntari la oaste în anii 1854—1855 au stîrnit o mare agitație în rîndurile țărănimii din mai multe gubernii și mai ales din gubernia Moscovei și din Ucraina, manifestate între 1854 și 1857. Credința că înrolarea în armată înseamnă eliberarea lor din șerbie, i-a determinat pe țărani să părăsească moșiile, iar cînd proprietarii au încercat să-i oprească, au avut loc mișcări violente, ciocniri cu armata țaristă trimisă împotriva satelor. Mișcările țărănești locale din diferite gubernii ale Rusiei, numărul cărora ar fi ajuns, în anii 1850—1860, la vreo 294, demonstrînd criza regimului iobăgist, au jucat un rol deosebit în pregătirea și înfăptuirea reformei agrare din 4 februarie 1861, prin care se desființează șerbia și se împroprietărește un număr însemnat de țărani prin răscumpărare.

---

[57] D. Kosev, *Vostanieto na selianite v severozapadna Bolgarija 1850 g.* (Răscoala țăranilor din Bulgaria de nord-vest în anul 1850), în *Istoričeski pregled*, V, 1950, nr. 4; D. Strašimirov, *Serbia i krestianskoe vosstanie 1850 godine v Bolgarii* (Serbia și răscoala țărănimii din 1850 în Bulgaria), în *Études balkaniques*, I, 1964, p. 49—68; Vl. Čorović, *Luka Vukalović i Hercegovački ustanci od 1852—1862* (Luca Vukalovici și mișcările herțegovinenilor din 1852—1862), în *Voino-istorijski* INA, 1962.

Reforma agrară a dezamăgit însă ţărănimea din cauza caracterului său limitat. Mişcarea ţărănească provocată de inechitatea legii ca şi de împotrivirea moşierilor de a o aplica, era îndreptată împotriva clăcii şi a obrocului, pentru libertate şi pământ. Numai în lunile martie şi aprilie 1861, potrivit datelor incomplete, au avut loc revolte ţărăneşti în 36 de gubernii; mai mare amploare au cunoscut mişcările din gubernile Kazan şi Pezna, apoi cele din Ucraina şi Bielorusia[58].

Evenimentele din Rusia au contribuit, fără îndoială, la intensificarea luptei antifeudale şi antiţariste din Polonia, determinată însă de condiţiile interne ale Poloniei ruseşti. În cadrul acestei lupte, mişcările ţărăneşti au avut un rol deosebit. Puternicele revolte ţărăneşti izbucnite în aprilie 1861 au cuprins o mare parte a Poloniei. Cei aproape 160.000 de ţărani participanţi la mişcare cereau să fie stăpîni pe pământul ce-l aveau în folosinţă, fără nici o răscumpărare, să fie desfiinţată claca şi celelalte obligaţii feudale. Transformarea în bani a clăcii n-a mulţumit ţărănimea poloneză care, astfel, uşor a putut fi atrasă la răscoala pentru eliberarea Poloniei. De aceea în marea răscoală poloneză din anii 1862—63, un rol însemnat a ocupat problema agrară şi cea ţărănească. „Comitetul Central Naţional", în calitate de guvern provizoriu, în manifestul din ianuarie 1863 adresat polonezilor, proclama independenţa Poloniei, eliberarea ţăranilor şi împroprietărirea acestora cu loturile de pământ pe care le aveau în folosinţă, drepturi cetăţeneşti egale pentru ucraineni, bieloruşi şi lituanieni în cadrul viitorului stat polonez. Acest program, care chiar dacă n-a fost înfăptuit îndată din cauza opoziţiei nobililor din sînul guvernului provizoriu, a constituit un imbold pentru susţinerea răscoalei de către ţărănime în mai multe părţi (Samogitia, Mazuria, Warmia, Silezia, Lituania, Bielorusia etc.). Pentru atragerea ţărănimii la răscoală, Romuald Traugutt, conducătorul răscoalei din ultima fază, a emis, la sfîrşitul lunii decembrie 1863, un decret pentru aplicarea manifestului din ianuarie al guvernului provizoriu. Cu toate că a fost înfrîntă de armatele ţariste, răscoala din 1863 a însemnat o răsturnare a stărilor sociale, punîndu-se capăt în Polonia regimului clăcii, acordîndu-se deplină proprietate asupra pământului unui număr de 67.000 de ţărani[59].

În Principatele Române situaţia revoluţionară existentă în ajunul şi în timpul războiului Crimeii se exprimă prin revoltele manifestate în regiunile grănicereşti de la Dunăre, unde soldaţii şi ţăranii erau supuşi unei duble exploatări: a proprietarilor faţă de familiile celor

---

[58] N. M. Družinin, *Krestianskoe dviženie v Rossii v XIX-načale XX v.* Moscova, 1960; N. D. Lesočenko, *Krestianskoe dviženie na Ukraine v sviazi s provedeniem reformy 1861 g.* (60-e gg.), Kiev, 1959; S. V. Tokarev, *Revoluc'onnaja situacja/v Rossii 1859—1861*, Moscova, 1958; V. A. Fedorov, *Trebovanija krestianskogo dviženija v načale revolucionnoj situacii do 10 fevralja 1861 g.*, în „Revoluc'onnaja situacija v Rossii v 1860—1861 gg." Moscova, 1960.

[59] E. Halicz, *Kestia ćhłopska w krolestwie Polskim w dobie powstania styczniowego* (Problema ţărănească în regatul polon în perioada răscoalei din ianuarie), Varşovia, 1955. O sinteză a problemei cu bibliografia de bază în articolul lui St. Kieniewiez, *Le centenaire de l'insurrection polonaise de 1863*, în *Revue historique*, 88 a., t. CCXXXI, avril—juin 1964.

înrolați în armată și a ofițerilor față de ostași. Sub conducerea deputatului țăran de la 1848, Gheorghe Scurtulescu și a fiului acestuia, grănicerii și clăcașii se răscoală în anii 1853—1854, cerînd recunoașterea drepturilor consfințite prin proclamația de la Islaz din 1848. În același timp mișcări similare se înregistrează în Moldova cu „scopuri necunoscute", cum afirma oficialitatea, în realitate fiind vorba de lupta pentru rezolvarea problemei proprietății și a unității naționale.

Lupta pentru Unirea Principatelor Române (1856—1859) a oferit țărănimii nădejdi sporite în rezolvarea democratică a problemei agrare, unul din motivele care explică susținerea, fără rezerve, a Unirii din partea maselor populare. Mînați de aceleași nădejdi, deputații țăranilor prezintă, în adunările ad-hoc în care se dezbăteau problemele zilei, memorii în care erau înfățișate suferințele de veacuri ale țărănimii, cereri de a i se face dreptate, de a fi împroprietăriți și scutiți țăranii de obligații față de proprietarii funciari, dezvăluind o maturitate remarcabilă în aprecierea problemelor sociale și politice. Cererile țăranilor fiind amînate de adunările alcătuite în majoritatea lor din deputați moșieri și burghezi, mișcările continuă cu intensitatea sporită în perioada Unirii (1859—1862), de la jalbele colective la refuzul îndeplinirii clăcii, de la alungarea și maltratarea proprietarilor și a reprezentanților acestora la nerespectarea proprietății moșierești, de la fugă și emigrare la refuzul de a presta serviciul militar, de la revoltele grănicerilor la răscoala armată, cum a fost cea din 1859 condusă de Mircea Mălăeru. Mii de țărani au pornit, cu acest prilej, spre București pentru a constrînge guvernul la reforme sociale. Mișcările țărănești se împleteau cu ale orășenimii sărace, izbucnite în același timp la București, Craiova, Ploiești și în alte orașe. Mișcările maselor au silit clasele dominante să voteze secularizarea averilor mănăstirilor închinate mai întîi, care au fost împărțite țăranilor, iar la 1864 reforma agrară, prin care se desființa în România claca și celelalte obligații cu caracter feudal și se împroprietărea, în schimbul unei despăgubiri, un număr de țărani asupra loturilor pe care le aveau în folosință[60].

În Transilvania mișcările țărănești din deceniile 6 și 7 se manifestă sub forma unui puternic val de migrație atît înlăuntrul granițelor Imperiului austriac cît și în afara acestora. Cei mai mulți emigranți, în primul rînd români, dar și numeroși secui, se îndreaptă spre România. Pe de altă parte, impozitele apăsătoare, abuzurile săvîrșite de autorități cu ocazia măsurătorilor cadastrale și a segregării pămînturilor și pădurilor urbariale de cele moșierești au provocat conflicte deschise între țărani, moșieri și autorități în mai multe părți ale Transilvaniei. Unirea Principatelor Române, susținută activ de masele populare din cele două țări, mișcările sociale din România din deceniul al 7-lea și reforma agrară din 1864 au stimulat și mai mult mișcările cu caracter identic în Transilvania. Rapoartele oficiale din această perioadă subliniază pe de

[60] Gh. Platon, *Frămîntări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în „Studii privind Unirea Principatelor", Edit. Acad. R.P.R., București, 1960; D. Berindei, *Frămîntări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în *Studii*, VIII, (1955), p. 51—74.

o parte lipsa ataşamentului românilor din Transilvania faţă de Austria, precum şi nemulţumirile ţărănimii sărace din această provincie, iar pe de altă parte cazurile numeroase de atacare a proprietăţii moşiereşti de către ţărani în anii 1862—1864, de înlocuirea administraţiei oficiale prin reprezentanţii impuşi de popor[61].

Războiul franco—italian a oferit maselor populare şi din alte provincii ale Imperiului habsburgic un bun prilej de a-şi manifesta dorinţa de eliberare socială şi naţională. Mişcările din Ungaria şi Slovacia, ca şi cele din Transilvania, erau îndreptate împotriva autorităţilor habsburgice şi împotriva moşierilor, colaboratorii acestora. Protestul ţărănimii se manifestă mai ales în lungi procese purtate cu moşierii, în împotrivirea faţă de comasări şi de constractele urbariale oneroase. Uneori se ajunge, ca şi în Transilvania, la ciocniri cu armata şi jandarmeria trimisă în apărarea proprietarilor.

Compromisul dualist încheiat la 1867 între clasele conducătoare austro—maghiare nu putea provoca decît nelinişte şi neîncredere în rîndul categoriilor sociale de jos din ţările şi provinciile Imperiului care erau destinate a susţine acest edificiu apăsător şi opresor.

Şi mai apăsător se înfăţişa regimul turc în ţările balcanice neeliberate încă, unde dezvoltarea relaţiilor capitaliste era împiedicată de un sistem retrograd. Şi într-un imperiu şi în altul, opresiunii sociale i se adăuga cea naţională, ca urmare a faptului că majoritatea proprietăţilor mari funciare aparţineau reprezentanţilor naţiunilor dominante, austrieci, maghiari, turci, iar masa ţărănească naţiunilor oprimate.

Problema ţărănească n-a fost rezolvată nici în celelalte ţări din răsăritul Europei: România, Polonia, Rusia, deoarece reformele agrare cu caracter burghez şi moşieresc din deceniile 5—7 ale secolului al XIX-lea în toate aceste ţări au determinat dezvoltarea capitalismului în agricultură pe „calea prusacă", drum greu şi chinuitor pentru masele ţărăneşti. Menţinerea marilor proprietăţi funciare de mii de hectare alături de milioanele de gospodării ţărăneşti cu un lot cu totul insuficient pentru satisfacerea nevoilor primordiale; supravieţuirea rămăşiţelor feudale puternice (munca în dijmă şi în parte, colonatul, embaticul etc.), creşterea impozitelor faţă de stat şi a datoriilor faţă de moşieri, taxele de răscumpărare a pămîntului etc., agravează într-un grad superior situaţia ţărănimii. În aceste condiţii se adînceşte tot mai mult procesul de pauperizare a majorităţii ţăranilor, a celor cu gospodării mici şi mai ales pitice, care nu puteau face faţă concurenţei gospodăriilor mari şi mijlocii. Slaba înzestrare cu inventar viu şi mort a gospodăriilor ţărăneşti sărace, dispersarea loturilor acestora, cauzează proletarizarea unui număr însemnat de ţărani săraci, transformaţi în muncitori agricoli şi argaţi, nevoiţi să accepte munca în dijmă sau învoielile agricole în condiţii ce aminteau relaţiile dintre feudali şi iobagi.

Cauzele obiective, rezultate din împărţirea nedreaptă a pămîntului,

[61] Şt. Pascu, *Ecoul Unirii Ţării Româneşti şi Moldovei în Transilvania*, în „Studii privind Unirea Principatelor", Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1960, p. 451—466; C. Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania*, în „Studii privind Unirea Principatelor", p. 467—476.

din exploatarea ţărănimii de către burghezo-moşierime şi, în multe părţi, asuprirea naţională, la care se adaugă organizarea maselor populare sub influenţa mişcării muncitoreşti şi socialiste, toate la un loc explică continuarea — uneori cu o amploare şi intensitate deosebită — a mişcărilor ţărăneşti în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor. În Cehia şi Ungaria mişcările cuprind mai multe regiuni. Mai ales în Cîmpia ungară în mai multe comitate au avut loc mişcări soldate cu uciderea şi rănirea mai multor ţărani în ciocnirile cu armata trimisă împotriva satelor. În Slovacia protestul ţărănimii se manifestă de obicei sub forma unor procese împotriva moşierilor, care uneori durează zeci de ani, fără să lipsească nici revoltele locale.

În Transilvania mişcările se manifestă în mai multe părţi, peste tot problema principală fiind împărţirea pămînturilor moşiereşti. Mişcarea ţărănească provocată de împărţirea nedreaptă a pămîntului, din cauza comasărilor şi a abuzurilor proprietarilor şi ale autorităţilor cuprinde, în anii 1867—1888, comitatele Bihor, Arad, Hunedoara, Alba, Mureş, şi altele.

În România mişcările îmbracă forma luptei pentru împroprietărirea celor ce nu beneficiară de reforma agrară din 1864, împotriva abuzurilor moşierilor săvîrşite cu prilejul hotărnicirii pămînturilor moşiereşti şi împotriva învoielilor agricole. Detronarea lui Cuza (1866), înfăptuitorul reformei agrare, de coaliţia burghezo-moşierească a stîrnit un val de mişcări provocate de teama anulării reformei. În numeroase judeţe, în deceniul ce a urmat reformei mişcările ţărăneşti au îmbrăcat diferite forme de manifestare: petiţii înaintate autorităţilor, fuga în oraşe şi peste graniţă, conflicte violente cu moşierii, arendaşii şi autorităţile locale, ciocniri cu jandarmii trimişi împotriva satelor, adevărate răzvrătiri locale, ca cele din judeţele Dolj, Teleorman, Mehedinţi, Romanaţi, Vlaşca, Prahova, Ilfov, Argeş, Buzău, Vaslui, Roman etc. Motivele erau cele generale societăţilor unde problema agrară fusese rezolvată doar pe jumătate: neîmproprietărirea unor categorii de ţărani, nemulţumirea celor împroprietăriţi cu felul cum s-a făcut şi aplicat reforma agrară, sumele mari de despăgubire pretinse beneficiarilor reformei, învoielile agricole nedrepte, taxele comunale şi judeţene ridicate etc.[62].

[62] Z. Šolle, *České země v obdobi rozmachu kapitalismu a nástupu imperialismu (1868—1914)* (Ţările cehe în epoca avîntului capitalismului şi apariţiei imperialismului), Praga, 1956, 71 p.; J. Mésároš, *K problematike prežitkov feudalizmu na Slovensku v druhej polovici XIX-storočia* (În problema resturilor feudalismului în Slovacia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea), Bratislava, 1955; S. Sándor, P., *Parasztmozgalmak a Habsburg-önkényuralom idején, 1849—1867* (Mişcări ţărăneşti în timpul absolutismului habsburgic între 1849—1867). Budapesta, 1952; Pölöskei F., Szakács K., *Földmunkás- és szegényparasztmozgalmak Magyarországon, 1848—1948* (Mişcări ale muncitorilor agricoli şi ale ţărănimii sărace în Ungaria, între 1848—1948), tom. I—II, Budapesta, 1962, 1154 p.; S. Stojsavljević, *Šuma i paša u borbi sela u Hrvatskoj i Slavoniji posle 1848* (Pădurea şi păşunea în lupta satului în Croaţia şi Slavonia după 1848), Zagreb, 1961, 313 p.; M. Ekmečić, *Pokušaji organizovanja ustanka u Bosni 1860—1862 godine* (Încercări de a organiza răscoala în Bosnia în anii 1860—1862), în *Godisnjak knj.*, 9 (1958), p. 73—107; V. Maciu, *Cu privire la situaţia şi lupta ţărănimii din România în ajunul războiului de independenţă*, în *Studii*, VIII, (1955), nr. 3, p. 31—48; I. Kovács, *Mişcări ţărăneşti în Munţii Apuseni şi împrejurimi între anii 1849—1854*, în *„Studii şi materiale de istorie modernă"*, I, 1957, p. 139—166.

*

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea cauzelor mai vechi li se adaugă altele noi, care provoacă înrăutăţirea şi mai mult a situaţiei ţărănimii, îndeosebi a celei sărace: criza din agricultură repetată periodic, ale cărei urmări au fost resimţite mai ales de ţărănime, deoarece moşierimea, prin folosirea muncii ieftine putea vinde produsele agricole la preţuri scăzute; şomajul şi scăderea salariilor proletariatului agricol, provocate de introducerea maşinilor în agricultură, de folosirea femeilor şi a copiilor, de prelungirea zilei de lucru; sporirea numărului arendaşilor capitalişti care intensifică exploatarea în beneficiul lor; apariţia burgheziei săteşti ca urmare a descompunerii ţărănimii; creşterea datoriilor ţărănimii, consecinţă a cametei etc.

O situaţie deosebit de grea avea proletariatul agrar şi slugile. Cel dintîi lucra doar un număr redus de zile, iar din cîştigul cu totul insuficient nu putea să-şi întreţină familia. Slugile sau angajaţii agricoli erau siliţi să-şi îndeplinească obligaţiile faţă de stăpînul de moşie sub constrîngerea forţei armate şi a pedepselor corporale aplicate de moşier şi de autorităţi.

Mişcările ţărăneşti din această perioadă sînt tot mai mult influenţate, atît în ce priveşte organizarea cît şi programul, de mişcarea muncitorească şi de ideile socialiste. Partidele social-democrate înfiinţate la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi la începutul sec. XX în toate ţările din Centrul şi Sud-estul Europei, faţă de acuitatea problemei agrare şi de intensificarea mişcărilor ţărăneşti, înscriu în programul lor problema ţărănească, chiar dacă unele dintre ele ocoleau rezolvarea ei radicală prin lichidarea marilor moşii şi împărţirea pămînturilor la ţărani, sarcină de bază în desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice. Pe lîngă partidele social-democrate, problema ţărănească preocupă aşa-zisele organizaţii agrar-socialiste, sub influenţa unor partide politice, ţărăneşti (Uniunea ţărănească în Rusia, Partidul poporului în Polonia, Partidul socialist-independent în Ungaria, Partidul agrarian în Croaţia şi Bosnia, Partidul revoluţionar în Serbia, Organizaţia revoluţionară macedoneană, Partidul naţional bulgar etc.).

Sub influenţa „agrar-socialismului" se organizează cercuri pentru ţărănimea muncitoare la care participă muncitori şi intelectuali şi se intensifică mişcările ţărăneşti pentru pămînt, pentu îmbunătăţirea vieţii muncitorilor agricoli. Formele sub care se manifestă aceste mişcări sînt variate: de la migraţiile interne la emigrările peste graniţă, de la grevele de seceriş ale muncitorilor agricoli la răscoalele făţişe la care participă un mare număr de ţărani.

În provinciile centrale şi răsăritene ale monarhiei austro—ungare migraţia ţărănimii se manifestă prin deplasări dintr-o provincie în alta şi prin plecări la oraşe. Unii dintre ţăranii din Croaţia şi Slovenia se îndreaptă spre Bosnia unde întemeiază adevărate colonii agricole. Recensămîntul din 1895 constată în Bosnia şi Herţegovina 33.754 locuitori plecaţi din Croaţia şi Slovenia. Numeroşi ţărani din Slovacia şi Galiţia se aşează în oraşe şi la exploatările miniere. Din Slovacia, între 1870—1900, au emigrat aproape 350.000 ţărani care şi-au găsit de lucru la

minele din Ungaria sau în industria din Budapesta. Din Transilvania un număr însemnat de țărani, mai ales români, dar și secui și maghiari, se stabilesc în România. Un puternic val de migrație a cuprins țărănimea rusă în acest timp, mai ales cea cu stare mijlocie. Curentul de migrație s-a îndreptat spre regiunile nepopulate din Siberia orientală și spre Asia centrală. În perioada anilor 1860—1886 au migrat în Siberia aproape 300.000 de țărani, migrația continînd în același ritm și în deceniile următoare.

Migrarea internă nu rezolva însă decît într-o foarte mică măsură problemele primordiale ale țărănimii. De aceea numeroși țărani emigrează în țări străine, mai ales peste Ocean, în Statele Unite ale Americii. Din Cehia, Ungaria, Slovacia, Transilvania, România, Polonia, Croația, Slovenia, Bosnia, Herțegovina etc. emigrează anual zeci de mii de țărani. La începutul secolului al XX-lea, numărul emigranților din Austro—Ungaria se evalua în medie, anual, la circa 200.000 persoane. Între 1909—1913 numai în Statele Unite au emigrat din Austro—Ungaria peste un milion de oameni. Dintre cei plecați, doar o parte se reîntorc, cumpărîndu-și cu banii agonisiți o bucată de pămînt[63].

Pe lîngă emigrare, țărănimea săracă și mai ales semiproletariatul și proletariatul agrar a desfășurat o largă mișcare de protest sub forma grevelor de seceriș. Cunoscînd mișcarea muncitorească și unele succese ale acesteia și influențată de mișcarea socialistă, țărănimea săracă a dat mișcării ei un conținut deosebit, potrivit cu interesele ei, ceea ce însemna în primul rînd desființarea resturilor robotei. Datele parțiale cunoscute adeveresc greve de mari proporții în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și mai ales la 1892 și 1897, în Ungaria (Cîmpia Dunării și a Tisei), Transilvania și Voievodina. Încercarea moșierilor de a zădărnici grevele prin aducerea unor lucrători agricoli din alte părți nereușind, s-a recurs la mijloacele obișnuite: interzicerea grevelor prin lege (1898), trimiterea jandarmilor împotriva greviștilor, fiind uciși în aceste împrejurări mai mulți țărani[64].

Concomitent cu grevele de seceriș, în aceleași părți au loc mișcări țărănești cu caracter de revolte sau răzvrătiri locale. Ele cuprind Munții Apuseni din Transilvania (1886, 1893), provocate de interzicerea folosirii pădurilor și pășunilor, apoi comitatele apusene mai ales, dar cu ecouri și în părțile sudice, repetate periodic în întreg deceniul 9 și 10 (cele din 1888 și sub influența răscoalei izbucnite în acel an în România). În același timp mișcări similare au avut loc în mai multe părți ale Ungariei, influențate de mișcarea muncitorească și socialistă; unii din reprezentanții muncitorimii (János Szántó Kovács și István Várkonyi)

---

[63] *Destrămarea Monarhiei austro-ungare, 1900—1918.* Comunicări prezentate la conferința istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta. București, 1964, p. 80—82.

[64] Szuhay M., *A parasztság felbomlásának egyes kérdései Magyarországon az első világháború előtt. Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon* (Unele probleme ale descompunerii țărănimii în Ungaria înaintea primului război mondial. Studii despre istoria capitalismului în Ungaria), Budapesta, 1956, p. 219—279; *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1963.

au jucat un rol activ nu numai în organizarea muncitorilor agricoli, dar și în conducerea mișcărilor între 1891—1898[65].

În unele părți și în anumite împrejurări prielnice, mișcările țărănești cunosc o amploare deosebită. Astfel, cu ocazia luptei pentru eliberare de sub stăpînirea otomană a popoarelor balcanice, în anii 1875—1878, au loc un șir de răscoale în Bosnia și Herțegovina cu participarea în primul rînd a maselor țărănești și a haiducilor, care luptă pentru reforma agrară și împărțirea pămîntului, pentru abolirea obligațiilor față de proprietarii de pămînt. În aceeași vreme țărănimea bulgară este cuprinsă de o puternică agitație ce se transformă în răscoală, de mai mare amploare, în aprilie 1876 cuprinzînd Stara Zagora, Sumen și Ruse, extinzîndu-se apoi în Macedonia și Rumelia Orientală. Trupele turcești de bașbuzuci după ce înnăbușe răscoalele bulgarilor săvîrșesc mari distrugeri și masacre: 80 de sate incendiate, 200 devastate, 30.000 oameni uciși. Mișcări cu caracter social dar și de eliberare au loc în acea vreme în teritoriile grecești ocupate de turci: insula Creta, Epir, Tesalia și Macedonia meridională. Toate acestea actualizează din nou „Criza Orientală", care va fi rezolvată prin războiul din 1877—1878 purtat de popoarele balcanice apoi de Rusia și România împotriva Turciei[66].

Greutățile purtării războiului din 1877—1878 adaugîndu-se vechilor poveri suportate de țărănimea rusă, la care se adaugă recolta proastă din 1879 și marea secetă din 1880, au provocat un nou val de mișcări țărănești. Asemenea mișcări, în anii 1877—1880, au cuprins 89 gubernii ale Rusiei europene, manifestîndu-se prin refuzul țărănimii de a presta claca și dările, prin părăsirea gospodăriilor etc. În perioada „contrareformelor" țarului Alexandru III, întărindu-se și mai mult puterea moșierilor asupra țăranilor, aceștia au reacționat printr-o altă serie de mișcări, de revolte care s-ar fi ridicat, între anii 1881—1888, la 332 în 48 de gubernii[67].

Cîștigarea independenței de sub dominația turcească a unor țări și teritorii cum a fost Serbia, Tesalia, Muntenegru, România și a autonomiei, cum a fost Bulgaria, n-a adus și eliberarea socială spre care năzuiau masele populare mai ales în Bosnia și Herțegovina ocupate de Habsburgi. Ca urmare poporul își continuă lupta și după aceea. Mișcările țărănești izbucnesc cînd într-o parte cînd în alta, cunoscînd o amploare mai mică sau mai mare. Astfel Macedonia a fost teatrul mai multor mișcări între 1876—1880 care din acțiuni neorganizate săvîrșite

[65] *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1963; Simon P., *A kiegyezés utáni mezőgazdasági tőkés fejlődés és a századvégi agrár-szocialista mozgalmak* (Dezvoltarea capitalistă a agriculturii și mișcările agrar-socialiste de la sfîrșitul secolului, după pactul dualist), Budapesta, 1962.

[66] M. Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875—1878* (Răscoala din Bosnia din 1875—1878). Sarajevo, 1960, 391 p.; D. Kosev, *Selskoto dviženie v Bălgaria v krac na XIX v.* (Mișcarea țărănească în Bulgaria la sfîrșitul sec. XIX), în *Istoriceski Pregled*, V, (1948/49); *Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX veku* (Răscoale și răzvrătiri în Bosnia și Herțegovina în sec. XIX). Belgrad, 1952; Chr. Gandev, *Apriliskoto văstanie prez 1876* (Răscoala din aprilie 1876), în *Istor. Pregled*, 1956, nr. 3; *Istoriia Bălgarii*, I. Sofia, 1961, p. 471.

[67] *Istorija S.S.S.R.*, II, Moscova, 1956.

de cetele de haiduci și de țărani înarmați, se transformă într-o mișcare de eliberare organizată. În Albania, cu o structură foarte complexă: feudalism în Sud, cu o clasă dominantă și o țărănime exploatată, viață patriarhală în Nord și o burghezie de recentă proveniență — lupta însăși este contradictorie: feudalii sprijină Imperiul otoman, țăranii se răscoală împotriva stăpînilor de pămînt, iar burghezia dorea autonomia. De o amploare deosebită au fost mișcările din Herțegovina dintre 1878 și 1882. Mai întîi ele se manifestă sub forma rezistenței serbo-musulmane față de ocupația austro-ungară, care se extinde și în Bosnia. Noua stăpînire menținînd legislația otomană și șerbia, la care se adaogă o fiscalitate greu de suportat, nemulțumirile maselor populare reizbucnesc cu putere sub forma acțiunilor pandurilor și haiducilor mai întîi, a unei răscoale generale în 1882. În anul următor mișcările, la care participă țărănimea săracă și meșteșugarii ruinați, izbucnesc în Timoc; conducerea lor ajunge însă în mîinile unor elemente din rîndurile micii burghezii; scopul luptei, în toate cazurile, era rezolvarea pe cale revoluționară a problemelor sociale și politice[68].

În România, lipsa acută de pămînt, dijmele mari, învoielile agricole oneroase etc. au fost cauzele nemulțumirilor și frămîntărilor țărănești ce au culminat cu răscoala din 1888. Mișcarea petiționară care a cuprins mase mari de țărani nereușind să obțină rezolvarea problemelor stringente ale vremii (îndeosebi a pămîntului care n-a fost rezolvată decît parțial prin reforma agrară din 1864 și prin alte legi ce i-au urmat: 1878 cu privire la împroprietărirea cu un mic lot a unui număr de însurăței și 1881 cu privire la posibilitatea cumpărării unei cantități de pămînt din proprietatea statului), s-a transformat în mișcare migraționistă, iar în unele locuri în revolte locale, izbucnite în județele Vlașca, Teleorman, Prahova, Dîmbovița, Bacău, Putna etc. Seceta cumplită din vara anului 1887 a înrăutățit și mai mult situația țărănimii, grăbind izbucnirea răscoalei din 1888. În primăvara acestui an țăranii din mai multe sate din județul Ialomița au intrat cu plugurile în pămîntul moșierilor. Răzvrătirea a cuprins, în timp de două luni, majoritatea județelor, cu o intensitate deosebită manifestîndu-se în județele: Ialomița, Dîmbovița, Ilfov, Prahova, Vlașca, Roman, Vaslui și Botoșani. Moșierii, arendașii și autoritățile județene au fost bătute și alungate. În multe locuri țăranii au încercat să între în orașe (București, Galați, Călărași, Oltenița, Botoșani) cu scopul de a sili autoritățile să le satisfacă revendicările, care se concretizau în cererea de pămînt și porumb, modificarea legii învoielilor agricole, încetarea abuzurilor arendașilor și organelor administrative. În multe locuri răsculații au ocupat și și-au împărțit între ei moșiile. Răscoala fiind însă spontană, neorganizată, fărămițată în acțiuni locale, izolate, a înlesnit înăbușirea ei de armata

[68] V. I. Freidzon, *Razvitie kapitalizma v chorvatskoi derevne i položenie krestian Horvatii v konce XIX—načala XX v.*, în *Učenie Zapiski Instituta Slavianovedenia*, X, (1959), p. 72—137; H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882 godine* (Răscoala din Herțegovina în anul 1882), Sarajevo, 1958, 358 p.; I. G. Senkevič, *Osvoboditelnoe dvijenie Albanskogo naroda v 1905—1912*. Moscova, 1959; D. Djordjević, *op. cit.*, cap. IV, p. 146—179.

trimisă împotriva răsculaților. Cu toate acestea răscoala n-a rămas fără urmări. Guvernul a fost silit să împartă pămînt unui număr de țărani, să permită păşunatul vitelor în pădurile statului, să cerceteze plîngerile țăranilor, să ușureze condițiile învoielilor agricole și să vîndă unui număr de peste 10.000 de țărani pămînt din moșiile statului.

Aceste mici succese au putut constitui pentru cei ce le obținuseră o încurajare de a continua lupta. Cu atît mai mult, cu cît problema primordială, aceea a pămîntului și a raporturilor agrare nu se rezolva prin asemenea paleative pe de o parte, iar pe de altă parte pentru că în aplicarea legii cei cărora li se încredințase această misiune, moșierii și autoritățile administrative, săvîrșiră alte abuzuri. Este, astfel, cu totul explicabilă starea de frămîntare a țărănimii, reizbucnirea răzvrătirilor locale care se manifestă neîntrerupt în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. În 1889 au avut loc mișcări țărănești în vreo 20 de sate, în 1892 în vreo 30, pentru ca în 1894 acestea să cuprindă țărănimea din peste 100 de sate din diferite județe ale țării. Țăranii au distrus registrele în care erau înscrise obligațiile lor, au nimicit arhivele primăriilor, în credința că astfel vor scăpa de datorii și de învoielile nedrepte. În unele părți mișcările au depășit lupta izolată, participînd la ele țărănimea din mai multe sate. S-a ajuns la ciocniri violente cu armata, au căzut morți și răniți, au fost arestați numeroși participanți la mișcare.

Față de această stare de lucruri, Partidul Social-Democrat s-a preocupat de problema țărănească. S-a intensificat propaganda socialistă la sate, s-au întemeiat cluburi sătești în anii 1898—1899. Trecînd peste voința și dorința elementelor oportuniste din conducerea P.S.D.M.R., țăranii, sprijiniți de elementele revoluționare, cum au fost I. C. Frimu, Gh. Marinescu, au folosit aceste cluburi pentru discutarea problemei agrare și pregătirea altor răscoale. Acestea au reizbucnit la sfîrșitul anului 1898 în județele Teleorman și Olt, pentru a se extinde în anul 1899 și în alte județe, Romanați, Vlașca, Argeș, unde mișcările au luat o mai mare amploare, apoi în Mehedinți, Ilfov, Buzău, Prahova, Vaslui și Brăila. Un centru puternic al răscoalei a fost orășelul Slatina, unde s-au adunat mii de țărani din mai multe sate ale județului Olt. Și de data aceasta armata trimisă de guvernul conservator împotriva țăranilor a înăbușit în sînge răscoalele[69].

*

La începutul secolului al XX-lea, în țările din Centrul și Sud-estul Europei, contradicțiile sociale ajung la maximum. Contradicția principală dintre proletariat și capital era dublată de contradicția dintre țărănime și moșieri. Pe lîngă exploatarea moșierimii, țărănimea, mai ales cea săracă, avea de suportat exploatarea arendașilor, a cămătarilor și a chiaburimii satelor. Se adăugau samavolniciile aparatului de stat

[69] N. Adăniloaie, *Răscoala țăranilor în anul 1888*, în „Istoria României", IV, București, 1964; C. Corbu, A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești în România la sfîrșitul sec. al XIX-lea (1889—1900)*. București, 1965.

(armata, jandarmeria, justiția), care stăteau de strajă intereselor claselor dominante.

Primul deceniu al secolului al XX-lea înregistrează un nou val de mișcări țărănești în cele mai multe țări din Centrul și Sud-estul Europei: adunări de protest, greve de seceriș, revolte locale. În Bulgaria, în 1900, ca protest împotriva dijmei hotărîte de guvern, au avut loc vreo 150 de adunări țărănești și vreo 49 orășenești, la care au participat mai mult de 350.000 de persoane din peste 500 de sate. Adunările în unele locuri s-au transformat în adevărate răscoale, cum au fost acelea din părțile Varnei, ale Rusei, Balcicului, Șumlei și Tîrnovei, la care, în lunile martie—iunie 1900, au participat mii de țărani din numeroase sate. S-a ajuns la ciocniri violente cu armata trimisă împotriva răsculaților. Circa 100 de țărani au fost uciși și peste o mie răniți, numeroși alții arestați. Mișcările țărănești din Macedonia și din regiunea Adrianopole din primii ani ai secolului al XX-lea, mai ales cea din vara anului 1903, erau îndreptate atît împotriva asupririi sociale, cît și a celei naționale, reprezentată mai ales de beii turci și de aparatul de stat otoman.

Aceste mișcări au fost influențate și de activitatea „Organizației revoluționare macedonene" de sub conducerea lui Goce Delcev, care a înființat numeroase organizații locale orășenești și sătești, urmărind să cuprindă la un loc toate elementele nemulțumite, în scopul cuceririi, pe cale revoluționară, a deplinei autonomii politice pentru Macedonia. Guvernul bulgar, la rîndul său, sprijinea ideea izbucnirii unei răscoale în Macedonia, pentru a atrage atenția statelor europene în vederea obținerii autonomiei acelei regiuni și apoi a unirii ei cu Bulgaria, contrabalansînd astfel influența Serbiei în Macedonia. În 2 august izbucnește răscoala populară în regiunea Bitolia, cunoscută sub denumirea de răscoala Ilinden (din ziua de Sf. Ilie). În scurt timp e cuprinsă de răscoală întreaga Macedonie. Masele țărănești au răspuns chemării organizațiilor revoluționare. Orășelele Clisura și Krușevo au fost eliberate. La Krușevo a fost instaurată, pentru 10 zile, republica, în frunte cu socialistul Nicola Karev. La 19 august a fost declanșată răscoala și în regiunea Adrianopole, cunoscută sub numele de răscoala Preobrajenskoi (din ziua Schimbării la față). Răsculații au eliberat satele și orașele regiunii, instaurînd o putere locală populară. Timp de 3 luni masele populare din Macedonia și regiunea Adrianopole au dus o luptă eroică. Împotriva răsculaților au fost trimise armate turcești, ajungîndu-se la ciocniri sîngeroase între răsculați și armatele de represiune. Pe lîngă cei circa 1000 de țărani uciși în aceste lupte, în timpul represiunii au fost incendiate peste 200 sate, peste 12.000 case au fost dărîmate, circa 4694 persoane ucise, mii de femei și fete necinstite sau luate în captivitate. Alți vreo 30.000 de oameni au fost siliți să emigreze în diferite țări din Europa și în America[70].

[70] I. N. Častuhin, *Krestianskoe dviženie v Bolgarii v 1899—1900 gg. i vozniknovenie Bolgarskogo zemledelčeskogo narodnogo sojuza*, în *Voprosy Istorii*, 1956; L. Lape a publicat mai multe studii cu privire la aceste mișcări în „Ilindenski zbornik 1903—1953" ,Skopie, 1953, unde au apărut și alte studii, ale lui H. G. Andonovski, A. Hristov, T. Simovski etc. și bibliografia lui A. Gorĝi.

În același timp, 1903—1904, Cîmpia Dunării și a Tisei în Ungaria, Croația, unele părți ale Voievodinei și regiunile vestice ale Transilvaniei au fost cuprinse de o mare mișcare țărănească. Mai ales comitatele vestice ale Transilvaniei au fost teatrul acestor mișcări (Satu Mare, Arad, Timiș, Torontal). În Bihor țăranii intenționau să-și împartă întinsele domenii bisericești și pădurile statului. Deoarece autoritățile au intervenit în apărarea intereselor moșierești, mișcările țărănimii din Bihor și Arad iau caracterul unor revolte împotriva acestora. S-a ajuns la ciocniri violente în unele locuri, cum au fost cele de la Sepreuș și mai ales de la Aleșd (1903—1904), fiind uciși și răniți zeci de țărani. Contrar socotelilor autorităților de stat, măcelul de la Aleșd a îndîrjit și mai mult țărănimea care se răzvrătește și în alte sate ale comitatului Bihor.

În același timp țărănimea săracă și proletariatul agricol din Transilvania au organizat mai multe greve sezoniere în scopul obținerii îmbunătățirii retribuției. În 1903 se cunosc 388 asemenea greve, iar în 1906 în comitatele Timiș și Torontal nici o moșie aproape nu a fost scutită de mișcări greviste. Mișcările țărănești din această perioadă care au fost direct influențate de mișcarea muncitorească, prin organizarea în mai multe cazuri a acestor acțiuni de către muncitorii de la orașe, au avut unele rezultate, silind moșierimea să sporească retribuția, în grîne și în bani, a țărănimii[71].

Starea de spirit revoluționară ce dăinuia în sînul maselor țărănești s-a manifestat cu putere în perioada revoluției burghezo-democrate din Rusia, dintre 1905—1907, cînd țărănimea din numeroase gubernii și din regiunile naționale (Ucraina, Bielorusia, Moldova, Georgia, Armenia etc.), a participat, ca aliată a proletariatului, la marile bătălii de clasă[72].

Mișcarea țărănească din Polonia este, de asemenea, parte componentă a revoluției din Rusia. Începînd din această perioadă, mișcarea țărănească din Polonia a participat tot mai activ la lupta cu caracter politic, suferind pe de o parte influența burgheziei și a organizațiilor ei politice, iar pe de altă parte influența mișcării muncitorești[73].

---

[71] V. Bogdanov, *Hrvatski narodni pokret 1903—1904* (Mișcarea populară croată din 1903—1904). Zagreb, 1961, 398 p.; A. Radenić, *Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX veka do 1914.* (Situația și lupta țărănimii din Srem de la sfîrșitul sec. XIX pînă la 1914), Belgrad, 1958, 393 p.; Simon P., *A századforduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmai, 1901—1907.* (Mișcări ale muncitorilor agricoli și ale țărănimii sărace la începutul secolului, 1901—1907). Budapesta, 1953; Pölöskei F., *Parasztmozgalmak 1905—1914 között* (Mișcări țărănești între 1905—1914). Budapesta, 1959; A. Egyed, *Mișcări și frămîntări țărănești în Transilvania la începutul sec. XX,* în D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România 1904—1906.* București, 1961.

[72] Cu privire la mișcările țărănești din diferite gubernii au apărut zeci de studii. S. M. Dubrovskij, *Krestjanskoe dviženie v revoliucii 1905—1907 gg.* Moscova, 1956, a sintetizat datele problemei.

[73] S. Kalabiński, T. Tych, *Chłopi polscy w rewolucji 1905 r.* (Țăranii poloni în revoluția din anul 1905), Varșovia, 1957; Bogdanowicz A., *Ruchy chłopskie w revolucji 1905—1907* (Mișcările țărănești în revoluția din 1905—1907). Varșovia, 1955.

În anii 1905—1910 valul mișcărilor țărănești cuprind Tesalia, unde țăranii se întrunesc, organizează manifestații, cu steaguri roșii și negre, sub lozincile: „Jos moșierii! Jos robia! Trăiască libertatea!" Mișcările se răspîndesc în Atica, Eubea, Peloponez și Eptanez. În nădejdea îmbunătățirii situației sale în „noua eră", țărănimea din Turcia europeană și mai ales din Macedonia sprijină „revoluția tinerilor turci" dintre 1906—1908. Mișcări țărănești cu caracter social se manifestă în Voievodina, Bosnia, Albania și Muntenegru, cu mai mare putere în anii 1900 în toate aceste provincii, iar în Bosnia din nou în 1910, urmărindu-se desființarea dijmei și a altor rămășițe feudale, reforma agrară, eliberarea națională[74].

Deasupra tuturor acestor mișcări și revolte țărănești desfășurate în diferitele țări din Centrul și Răsăritul Europei în această perioadă se ridică răscoala țăranilor din România din anul 1907, care a încununat seria de lupte și frămîntări țărănești ce au cuprins această țară la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888, 1894, 1899—1900) și la începutul secolului al XX-lea (1904—1906). Semnalul răscoalei a fost dat de țăranii din satul Flămînzi (Botoșani) care la 8/21 februarie au bătut și alungat pe administratorul moșiei din cauza refuzului de a încheia noi învoieli agricole. Agitațiile și frămîntările țărănimii s-au întins cu mare repeziciune, astfel că pînă la sfîrșitul lunii februarie a fost cuprins de răscoală întreg nordul Moldovei. În această primă etapă lupta țărănimii se ducea împotriva învoielilor agricole apăsătoare, urmărind schimbarea acestora prin forță.

În luna martie valul răscoalei s-a extins asupra Moldovei întregi, schimbîndu-și în același timp și caracterul. Dorința de împărțire a pămîntului între țărani devine obiectivul principal al răsculaților. Pentru a sili autoritățile să le satisfacă cererile, țăranii pătrund în orașe, rupînd cordoanele armatei trimise pentru paza acestora (Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Galați). În același timp erau devastate conacele moșierești, împărțite grînele din hambare, distruse actele cu învoielile agricole și alte obligații ale țăranilor.

Din Moldova răscoala se extinde în toată Muntenia și Oltenia, unde în mai multe locuri rezerviștii, chemați la oaste împotriva răsculaților, s-au solidarizat cu aceștia. Acțiuni de solidarizare cu răsculații s-au manifestat și din partea populației orășenești sărace în mai multe tîrguri și orașe. Cele mai mari mișcări s-au înregistrat în județele: Teleorman, Vlașca, Olt, Dolj, Mehedinți, Argeș, Prahova. În Muntenia și Oltenia răscoala depășește uneori caracterul ei spontan, realizînd un început de organizare. În fruntea cetelor de răsculați care atacau conacele, distrugeau și-și împărțeau bunurile moșierilor, se aflau țăranii cei mai energici și curajoși, numiți „studenți".

---

[74] I. Cordatos, o. c., II, Atena, 1957; St. Papadopoulos, *Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du nord durant le dernier siècle de la domination turque*, în *Balkan Studies*, 3 (1962); J. Jovanović, *Borba za narodne ujedinjenje 1903—1908*. (Lupta pentru unitatea națională, 1903—1908). Belgrad, 1960.

Principalul obiectiv al răscoalelor ţărăneşti din România a fost împărţirea pămîntului moşieresc. „Vrem pămînt" a fost lozinca generală a răsculaţilor, înţelegînd prin aceasta lichidarea rămăşiţelor feudale, desfiinţarea pe cale revoluţionară a inegalităţii de avere. În unele locuri ţăranii au şi pus în aplicare aceste obiective.

Răscoala din 1907 a găsit un larg ecou în Bucovina şi Transilvania, unde ţărănimea şi-a intensificat mişcările de nemulţumire împotriva moşierilor şi a noii legi care reglementa raporturile dintre muncitorimea agricolă şi proprietarii de pămînt, prin care se acordau drepturi nelimitate acestora din urmă. Ţărănimea din Bucovina şi-a manifestat dorinţa de a sări în ajutorul răsculaţilor din Moldova. În Transilvania s-a înregistrat un puternic val de migraţie a argaţilor, numeroase greve sezoniere, răzvrătiri împotriva autorităţilor.

Lupta ţărănimii răsculate din România a fost sprijinită în acelaşi timp şi de clasa muncitoare. În mai multe locuri au avut loc acţiuni comune ale ţărănimii şi muncitorimii, cum au fost cele de la Buhuşi şi Paşcani. Solidaritatea muncitorimii cu răscoala ţăranilor s-a manifestat apoi prin greve organizate de proletariat, cum s-a întîmplat la Galaţi, Brăila, Ploieşti şi în alte localităţi de pe valea Prahovei, prin manifestaţii şi mitinguri de protest împotriva represiunii sîngeroase, ca cele de la Bucureşti, Brăila, Galaţi, prin articole publicate în presa muncitorească în care se lua apărarea ţărănimii şi se înfiera represiunea nemiloasă.

Realizarea obiectivelor urmărite de răsculaţi ar fi însemnat schimbarea radicală a rînduielilor existente, ar fi însemnat distrugerea moşierimii ca clasă. De aceea cei ameninţaţi şi-au concentrat împotriva răscoalei întregul aparat de represiune: armata, jandarmeria, justiţia. Întreaga ţară a fost transformată într-un teatru de operaţii. Peste 100.000 de soldaţi au fost trimişi împotriva ţărănimii. Represiunea a fost necruţătoare; satele au fost bombardate şi distruse, ţăranii ucişi fără judecată. Peste 11.000 de ţărani au căzut victime ale represiunii, alte zeci de mii întemniţaţi şi judecaţi la pedepse grele.

Prin amploarea şi intensitatea cunoscute, prin curajul şi eroismul dovedit de ţărănime, prin obiectivele urmărite de răsculaţi, răscoala din 1907 constituie unul din momentele culminante ale luptei de eliberare socială a ţărănimii. Ea este, în acelaşi timp, un eveniment de mare însemnătate în cadrul luptei revoluţionare purtate de masele populare din toată Europa în noua fază istorică, a imperialismului[75].

*

O acţiune puternică a ţărănimii era dificilă atîta vreme cît aparatul represiv funcţiona deplin. Era nevoie de slăbirea acestuia, de dezagregarea lui pentru ca lupta împotriva opresiunii să fie încununată de

[75] D. Hurezeanu, *Izbucnirea şi desfăşurarea răscoalei ţărăneşti din 1907 în Moldova*, în *Analele Inst. de istorie a partidului*, III, (1957), nr. 2, p. 26—53; M. Ionescu, *Despre însemnătatea şi urmările răscoalei din 1907*, în *Studii*, X, (1957), nr. 2, p. 7—29; Gh. Matei, *Răsunetul internaţional al răscoalei ţăranilor din 1907*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957, 212 p.

succes. Este ceea ce se va întîmpla în cursul primului război mondial. Țărănimea a observat că sînt lipsite de sens jertfele ei pentru salvarea unor regimuri oprimatoare mai ales a celui austro-ungar. Ea a devenit conștientă de caracterul nedrept al războiului, străin de interesele sale, de aceea s-a împotrivit rechiziționărilor, recrutărilor, a respins învoielile cu moșierii, a dezertat din armată. Prelungirea războiului a determinat țărănimea să recurgă la alte mijloace pentru a scăpa de măcel. „Companiile verzi" sau „cadrul verde", cum se numeau detașamentele formate de soldații refugiați în munți, se înmulțesc peste tot. În vara și toamna anului 1918, numărul acestor „pădureți" de pe teritoriul viitorului stat jugoslav era socotit la 40—50.000, iar tribunalul militar din Zagreb a avut de cercetat numai în Croația și Slovenia peste 100.000 cazuri de dezertare. În Transilvania numărul dezertorilor din armată era socotit la 80.000 de cazuri, adică aproape a șasea parte a românilor ardeleni înrolați în armata austro-ungară. Situația era asemănătoare în Slovacia, Galiția etc.

Începînd din 1917 se accentuează și mai mult situația revoluționară în Centrul și Sud-estul Europei. Mișcările țărănești iau un avînt mereu sporit. Mai ales după cucerirea puterii de proletariatul din Rusia, mișcările țărănimii, sub conducerea clasei muncitoare, au și caracter politic tot mai pronunțat. Țăranii, împreună cu muncitorii, manifestau pentru încetarea războiului, pentru pămînt. Ei atacau moșiile, intrau cu plugurile în pămînturile moșierilor, luptau pentru lichidarea dominației marii proprietăți. În monarhia austro-ungară revendicările cu caracter social ale maselor populare se împletesc cu acelea cu caracter național, concretizate în lupta împotriva asupririi naționale și pentru autodeterminarea popoarelor. În lupta cehilor și slovacilor se manifestă năzuința de a-și creea un stat național. În teritoriile locuite de sîrbi, croați, sloveni, muntenegreni s-a conturat, de asemenea, ideea formării unui stat național. În Ungaria masele populare luptau pentru o Ungarie independentă, democratică. Țăranii români din Transilvania și Bucovina, pe lîngă pămînt, cereau unirea cu România. Masele populare poloneze, oprimate de clasele stăpînitoare austriece, germane și ruse, continuă lupta pentru refacerea statului lor național. Peste tot popoarele erau hotărîte să schimbe stările de lucruri din punct de vedere social-economic și politic. Fură atacate autoritățile, notarii și jandarmii ce se purtaseră neomenos, moșierii și reprezentanții acestora care le exploataseră veacuri de-a rîndul. În numeroase locuri din această parte a Europei au fost atacate curțile și bunurile moșierilor iar țăranii au intrat cu plugurile în pămînturile acestora. Organele de stat au fost lichidate, paralizate, creindu-se, astfel, condițiile pentru formarea statelor naționale.

După formarea statelor naționale burgheze pe ruinele imperiilor multinaționale destrămate, cu toate că masele populare au jucat un rol deosebit de important în acest proces, problemele arzătoare n-au fost rezolvate în mod revoluționar. Improprietărirea țărănimii lipsite de pămînt sau cu pămînt puțin se realizează succesiv, însă trunchiat. În Grecia improprietărirea țăranilor prin exproprierea moșiilor mari s-a

realizat în 1918 şi în anii următori. În Iugoslavia, prin decretul din 25 februarie 1919, au fost expropriate marile moşii, abolite rămăşiţele feudale şi împroprietăriţi ţăranii. În Cehoslovacia reforma agrară a fost decretată în 15 aprilie 1919, în Austria la 31 mai 1919, în Polonia la 10 iulie 1919, iar în Ungaria la 7 noiembrie 1920. În România, în cursul anilor 1919—1921, au fost expropriate 6.088.098 ha, împroprietărindu-se nu numai ţăranii români, ci şi ai minorităţilor conlocuitoare. Ceea ce caracterizează toate aceste reforme agrare este caracterul lor limitat, lăsînd mari proprietăţi moşierimii şi burgheziei şi acordînd ţărănimii pămînt insuficient, fără inventar agricol. De aceea masele populare au continuat lupta pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democrate, pentru lichidarea rămăşiţelor feudale în agricultură, pentru reforme agrare democratice[76].

MOUVEMENTS PAYSANS DANS LE CENTRE ET LE SUD-EST DE L'EUROPE, DU XVe AU XXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

La présente étude est un essai de synthèse d'un phénomène social complexe, les mouvements paysans, survenus sur une aire géographique et politique très vaste, au cours de cinq siècles. Les mouvements paysans en Europe centrale et du sud-est ont été étudiés dans leurs principales caractéristiques et dans une succession autant que possible chronologique, dans les pays suivants: l'Autriche, la Tchécoslovaquie, la Hongrie, la Roumanie, la Pologne, la Russie européenne, la Jugoslavie, la Bulgarie, l'Albanie, la Grèce et la Turquie européenne. Les limites chronologiques sont marquées par deux événements importants: la guerre hussite, qui a eu des conséquences importantes non seulement pour la Bohème mais aussi pour les territoires voisins et même éloignés, là où les conditions étaient mûres pour de tels mouvements, et la première guerre mondiale, au terme de laquelle furent réalisées des réformes agraires dans les pays de cette partie de l'Europe, lesquelles améliorèrent, dans une certaine mesure, l'état des paysans.

Dans la première partie de l'étude, on présente les caractéristiques principales des mouvements paysans en général, quelle qu'ait été la forme sous laquelle ils se sont manifestés, dans les conditions concrètes de lieu et de temps. Sont présentées ensuite les formes inférieures de ces mouvements: la migration, interne et au dehors des frontières, la „haïdoutchia" (résistance armée des redresseurs de torts contre les oppresseurs), la résistance partielle et les révoltes locales, — toutes

[76] I. A. Pisarev, *Osvoboditelnoje dviženije jugoslavianskih narodov Avstro-Vengrii 1905—1914*, Moscova, 1962, 419 p.; *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*. Comunicări prezentate la conferinţa istoricilor din 4—9 mai 1964 de la Budapesta. Bucureşti, 1964 (ed. în l. franceză, Bucureşti, 1965).

suivies d'exemples concluants pour les divers pays et les diverses époques envisagées.

La deuxième partie de l'étude s'occupe de la forme supérieure des mouvements paysans, le soulèvement armé. Après avoir montré la différence entre le caractère des formes inférieures des mouvements paysans et la forme supérieure de ceux-ci, l'auteur présente, par étapes distinctes, les soulèvements armés qui eurent lieu dans les pays du Centre et du Sud-est européen. La première période comprend les XVe et XVIe siècles, quand les soulèvements ont un caractère éminemment social, sans que fasse défaut, quelquefois, le caractère national, là où une partie de la classe dominante était formée d'éléments étrangers. Au cours de la deuxième période, les XVIe—XVIIIe siècles, le caractère social — la lutte antiféodale — s'unit intimement, dans nombre de pays, au caractère national — la lutte contre les dominations étrangères. La troisième période comprend l'époque de décomposition du féodalisme et de début du capitalisme. Au cours de cette période les mouvements paysans sont dirigés contre l'ordre féodal même, et par leur ampleur et leur programme, contenant aussi des revendications politiques nettes, ils dépassent les mouvements sociaux du moyen âge proprement dit. L'influence de la révolution française et les idées diffusées par celle-ci, par les guerres napoléoniennes et par d'autres mouvements révolutionnaires européens des deuxième-quatrième décennies du XIXe siècle sur le Centre et le Sud-est de l'Europe, confèrent aux mouvements paysans de ces contrées un caractère social et politique encore plus accusé.

A l'époque moderne, inaugurée par les révolutions de 1848 dans cette partie de l'Europe, les masses populaires en général et la paysannerie en particulier luttent contre le féodalisme en ensemble, contre le servage, pour des réformes agraires, contre les dominations étrangères et pour l'indépendance nationale, là où se maintenaient encore les dominations étrangères. La lutte des masses populaires pendant la première phase de la nouvelle époque obtient certains résultats, concrétisés par l'abolition du servage et par des réformes agraires réalisées dans tous les pays de l'Europe centrale et du sud-est, certaines même pendant la révolution de 1848, d'autres au cours des quinze années qui ont suivi la révolution.

Les réformes agraires réalisées étant limitées, conservant l'ancienne propriété foncière et de puissants vestiges des relations féodales, les mouvements paysans de la nouvelle période ont pour but d'abolir ces vestiges et d'obtenir l'amplification des réformes agraires. En même temps, les mouvements paysans de cette phase constituent un puissant appui apporté à la lutte pour l'indépendance de sous les dominations étrangères, ottomane, tzariste et des Habsbourg, dans les pays du Sud-est de l'Europe.

Une nouvelle phase peut être considérée celle qui comprend les dernières décennies du XIXe siècle et les premières décennies du XXe siècle, quand les mouvements paysans se trouvent sous l'influence du

mouvement ouvrier et socialiste. A cette période, en dehors des formes anciennes: la migration — dont l'ampleur croît à l'intérieur et au delà des frontières, — la haïdoutchia et les révoltes locales, on enregistre des mouvements paysans de grandes proportions (1900, en Bulgarie, 1903, en Macédonie, 1905—1907, en Russie et dans la Pologne russe, 1907, en Roumanie, à plusieurs reprises sur les territoires grecs et en Bosnie, dans le Monténégro, etc.), auxquels s'ajoutent les grèves saisonnières des ouvriers agricoles de toutes les régions.

Enfin, la dernière période, celle qui débute au seuil de la première guerre mondiale et s'étend sur les années de la guerre, connaît un véritable mouvement révolutionnaire, dans le cadre duquel les mouvements paysans jouèrent un rôle particulièrement important. Ils contribuèrent au démembrement des empires multinationaux, à la création des états nationaux dans le Centre et le Sud-est de l'Europe, imposant de nouvelles réformes agraires dont bénéficièrent beaucoup de paysans, mais n'apportèrent pas une solution démocratique à ce problème, ce qui explique la continuation des mouvements paysans, sous diverses formes, pendant la période comprise entre les deux guerres mondiales.

DOMENIUL CETĂȚII CICEU LA 1553

DE

Acad. D. PRODAN

Domeniul cetății Ciceului a fost domeniul lui Ștefan cel Mare, al lui Bogdan, Petru Rareș și al altor domni ai Moldovei, întocmai ca și domeniul Cetății de Baltă. Ștefan, ca să întregească domeniul său a trebuit să poarte procese cu nobilii care revendicau drepturi în cadrele lui, să cumpere sate sau părți de sate aflate în stăpînire nobiliară, să despăgubească fiice de zestrea care li se cuvenea din valoarea bunurilor pierdute de părinți. Așa a trebuit să lupte cu Ioan Ungor de Nadasd pentru satele Sînmarghita, Cristeștii Ciceului, Uriu[1], să cumpere de la Ioan și Emeric Bánffy jumătatea lor din satele Lăpuș, Suciul de Jos, Borcut, Răzoare, Văleni și Rohia cu 1500 florini aur, iar de la alți membri ai familiei cealaltă jumătate cu aceeași sumă, plătind total deci 3000 fl. aur[2]. În 1500 Ștefan cerea de la conventul din Cluj-Mănăștur, în copie, actele privind drepturile sale cîștigate de la mai mulți membri ai familiei Bánffy asupra acestor sate[3]. A trebuit să despăgubească pentru a patra parte, care li se cuvenea ca zestre din mai multe sate, pe două descendente Desewfy de Losoncz[4]. În 1502 a cumpărat de la Ioan Bánffy satul Gîrbou *(Arbo)* cu 2000 de florini aur[5].

În documentele timpului apar multe nume de castelani domnești la Ciceu: *Petrus castellanus* sau *Petrus Porkolab castellanus* (1500), *Petrus Poztolnik* (1506), *Ladislaus Porkolab* (1519). În 1528 și 1529 castelani ai lui Petru Rareș sînt *Thomas castellanus*, *Draczyn* și *Simon*, în alte acte fiind numai unul *Simon Drakzin* sau *Dragczi Simeon*[6]. În 1529, alături de castelanul Toma, apare și un *Johannes dicator censuum*[7].

[1] A. Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, p. 48—49, 54—57.
[2] *Ibid.*, p. 50—53.
[3] *Ibid.*, p. 53—54.
[4] *Ibid.*, p. 59—63.
[5] *Ibid.*, p. 63—64.
[6] *Ibid.*, p. 50—52, 114—115, 119—120, 194. Hurmuzaki, XV/1, p. 174, 302 306, 314, 325, 328, 354. Asupra domeniului cf. și Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", Edit. Acad. R.P.R., București, 1956, p. 236—240.
[7] *Thomas castellanus* și *Iohannes dicator censuum Spectabilis et Magnifici domini wayvode moldaviensis.* Hurmuzaki, XV/1, p. 314.

Stăpînirea domnilor Moldovei asupra Ciceului a fost durabilă. L-au pierdut uneori, dar li s-a restituit apoi ca și Cetatea de Baltă. După cum spun hotărîrile dietei din octombrie 1558, împăratul a conces din nou domnului Moldovei posesiunile sale din Transilvania, cu obligația însă de a purta și ele sarcinile publice ale țării[8]. În 1560 Alexandru Lăpușneanu donează lui Nicolae Herchegh, rudă de sînge a soției sale Ruxandra, satul Urișor (*Ewr*) cu un loc de moară în Rugășești (*Rwgosest*) în hotarul satului Coșeiul de Sus[9]. Și asemenea informații pot fi sporite.

Domeniul cetății Ciceului a fost cercetat de trimișii voievozilor, de față fiind și omul de mărturie al conventului din Cluj-Mănăștur. Cercetarea poartă data de 24 dec. 1553. S-au inventariat veniturile și s-a făcut și o întinsă cercetare, ascultînd pe fruntașii satelor, asupra daunelor făcute „sărmanilor coloni" *(miseris colonis)* de către oamenii și dregătorii lui Andrei Báthori, fostul voievod al Transilvaniei și stăpîn al domeniului.

Inventarul înscrie 54 de sate. Din acestea ține (omisă cifra) și voievodul Transilvaniei Francisc Kendy, care mai ține încă trei sate, mai bune, Orman, Chirău și Vaida Cămăraș. Soția lui Mylaky ține și ea, cu îngăduința generalului (Castaldo), un sat numit Chiuești. Sîrbii *(rasciani)* țin, de asemeni din îngăduința generalului și a lui Andrei de Bathor, un sat Gîrbou (Gîrboul Dejului). Episcopul român de Vad *(episcopus Wulachws de Rew)* ține, din concesia voievodului Moldovei Petru (Rareș), pe lîngă cele două sate, Vad și Suarăș, pe care voievozii le-au hărăzit mănăstirii din vechime *(quas ad monasterium wayvodae ab antiquo concesserunt)*, încă două sate, Bogata de Sus și Bogata de Jos, cu veniturile, foloasele și slujbele lor întregi. Acestea adaugă satele înscrise cu încă nouă, ridicîndu-le numărul la 63.

Din cele 63 de sate înscrise doar vreo 13—15 pot fi ungurești sau amestecate, restul de vreo 48—50 sînt românești. La cele mai multe o spune și textul. După enunțarea textului de *Item possessiones Walachales* urmează 29 nume de sate. Dintre satele ținînd de Lăpuș apoi doar în Lăpuș și Dămăcușeni putea să fie populație ungurească sau amestecată, restul sînt românești. Din satele adăugate la sfîrșit ca aparținînd altora, desigur numai Vaida-Cămăraș poate fi socotit unguresc. În textul ascultării de la sfîrșit după titlul *Inquisitio possessionum Hungaricalium* urmează 12 nume de sate, din care unul, Petrești, e desigur românesc și el: cel care răspunde în numele lui e *Petrus kenezius*. În schimb sub titlul *Inquisitio possessionum Walachalium* sînt înscrise 40 de nume de sate care au fost cercetate sau în numele cărora s-au dat răspunsuri, printre ele și Lăpuș și Dămăcușeni, care sînt socotite altfel ungurești.

Caracterul românesc al satelor îl vădesc și voievozii și cnejii din fruntea lor, spre deosebire de satele ungurești, care au în frunte aci juzi *(judices)*, unul sau doi. Din Reteag răspund la ascultare *Emericus Thoth judex ... una cum Petro gereb judice*. Din Ciceu-Mihăiești *Nicolaus Biliga et Stephanus Illyes judices*. Din Uriu *Gallus Wayda et Andreas*

[8] *Mon. Com. R. Trans.*, II, p. 106.
[9] Veress, *o. c.*, p. 183—185.

Kys judices. Din Sînmarghita *Antonius Zabo judex.* Etc. În numele satelor Libotin, Dobric și Zazmezeo răspunde *Georgius Eleczke wayvoda*, desigur voievodul lor, în numele satelor sau din satele Răzoare (?) și Poiana Porcului voievodul Gheorghe Velea, din Drăghia voievodul Filip Pașca, voievozi desigur și pentru alte sate, care urmează după numele lor. După titlul *Officiolatus Joannis Petrykan* urmează ascultările din patru sate în frunte cu Cășeiul de Jos, în dreptul căruia e înscris voievodul Ion Petrican. După numele voievodului Ion Macsin urmează ascultarea cnezilor din 11 sate, desigur satele ținînd de voievodatul lui. După titlul *Officiolatus wayvode Andreka*, care atlfel e înscris ca răspunzînd din Negrilești, de unde era desigur, urmează ascultarea cnezilor din 9 sate, satele care-i aparțin. Pentru satele Șomcutul Mic, Peștera și Jichiș răspunde voievodul Marian. Satele românești sînt cuprinse în voievodate, un voievodat cuprinzînd mai multe sate. Voievodul răspunde în numele satelor sale, împreună cu cnezii satelor, în lipsa vreunuia din aceștia și în numele lui.

Gallus Wayda, numele unuia din juzii satului Urișor, e evident numai nume, dar un nume care indică o origine și un proces de asimilare.

În numele satelor în parte, în caz că n-a răspuns chiar voievodul singur, răspund împreună cu el cnejii lor sau cnejii singuri. Cneji ascultarea a înregistrat mai mulți. În unele cazuri se poate face o apropiere între numele cnezului și numele păstrat al satului, ca între cnezul Petru și Petrești, între Lazar Dolha din Raffa și satul Dolhești, între cnezul Grigore *Blenke* și satul său Poiana Blenchii. În ce măsură se mai păstrează încă ereditatea cheneziatului sau în ce măsură a devenit cnezul și aci doar simplu jude sătesc, eligibil temporar sau anual, înregistrările actului nu ne spun. Așa cum sînt înscriși, cnejii fac funcție de juzi sătești. Fapt e că și aci se păstrează încă instituțiile specifice românești, voievodatul și cnezatul, adaptate desigur la nevoile domeniului feudal. Stăpînirea domnilor Moldovei va fi concurat și ea la perpetuarea lor și ca elemente necesare de organizare, și ca organe de exploatare feudală a domeniului.

Se menține încă și mănăstirea și episcopia instituită de Ștefan cel Mare la Vad și dotată de el și de Petru Rareș. Satele cu care a fost dotată ea le-a sporit cu încă două, episcopul (acum Gheorghe) beneficiind de veniturile și slujbele lor, pentru el și pentru mănăstire, în aceleași condiții feudale.

Supușii domeniului nu sînt înscriși cu numele, sînt înregistrați însă sat de sat numeric. Spre deosebire de alte domenii însă, aici e înscris nu numărul unităților iobăgești, ci numărul „porților", la care se adaugă numărul „săracilor" *(pauperes)* și al porților pustii *(deserte).*

În cele 54 de sate, pentru care se dau cifrele, s-au înscris în total 617 porți, 695 săraci și 107 *deserte*[10]. În total s-au înregistrat deci 1312 unități, dînd o medie de 24 de sat. Cel mai populat e Reteagul,

[10] Corect adunat, 110 deserte.

cu 83 de porți și 43 pauperes, care era socotit tîrg[11]. Scăzînd Reteagul, media rămîne 22 de sat. După el urmează Sînmărghita cu 40 de porți și 43 săraci. Restul satelor sînt mai mici, variind de la 33 de porți în jos, pînă chiar la o singură poartă (Dolheni). Nu se notează dacă printre satele înscrise sînt și porțiuni de sate, care adică din satele înscrise sînt numai porțiuni.

Ce se înțelege aci sub o poartă, textul nu ne spune. Să fie poarta unitatea de impunere fiscală obișnuită? Numărul porților în acest caz ne-ar apare, mai ales la unele sate, sau la tîrgul Reteag, prea ridicat. Poarta ajunsese doar să cuprindă în genere mai multe unități iobăgești. Ce-i drept, darea către stat *(dica regia)*, care e de 99 dinari de poartă pe toată țara, pentru întreg domeniul s-a ridicat la 648 fl., corespunzînd deci aproximativ cu numărul porților lui. Poarta din inventar ne apare astfel poarta fiscală. Aci însă, după toate semnele, e evidentă tendința de a o confunda cu sesia, cu sesia întreagă desigur. Totuși poate nu e întocmai identică, e posibil să fie ceva mai cuprinzătoare[12]. Textul însuși, vom vedea la plata censului, face o distincție între soartă și poartă.

Ce pot să reprezinte pauperes? Să fie cei scutiți de cens, ca pe domeniul Gherlei? Să fie cei cu subdiviziuni de sesie sau soartă? Întrucît aici nu sînt înscriși separat colonii cu o jumătate soartă sau mijlocii, ar trebui să concludem că aceștia pot să fie cuprinși în pauperes, dacă nu chiar în numărul porților. Tot în pauperes trebuie să fie cuprinși și cei fără soartă sau inquilinii, care nu apar în text. Un cuvînt hotărît nu putem spune. Probabil porțile înscrise au înțeles fiscal, plătindu-se un florin dare de poartă, iar sarcinile feudale în cadrele acestor înscrieri se distribuie după sorți și subdiviziunile lor.

Proporția celor trecuți *pauperes* e însemnată, întrece pe cea a porților, reprezentînd 53% din totalul unităților. Făcînd raportul la cele 11 sate trecute la început ca ungurești, ei reprezintă 42%, la cele 29 de sate trecute după ele ca românești 67%.

Repartiția lor pe sate e foarte inegală. Exemple:

	porți	săraci
Uriu	33	19
Ciceu-Mihăiești	21	8
Coplean	13	14
Ciceu-Giurgești	18	37
Hășmașul Ciceului	5	35
Ilișua	20	20
Cîțcău	18	30
Glod	10	30
Lăpuș	32	20
Drăghia	20	16
Rogoz	18	16
Petrești	2	12

[11] În textul actului e numit obișnuit și el *possessio*, dar și *oppidum*.

[12] Makkai László, *Szolnok—Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején* (Pieirea ungurimii din comitatul Solnoc—Dobîca la începutul secolului XVII), Cluj, 1942, p. 25—27, socotește aci poarta echivalentă cu sesia. Socotind însă că în medie jumătate din iobagi sînt doar de o jumătate de sesie, calculează cu această posibilitate numărul capilor de familie.

Sub titlul *Proventus legittimi arcis Chycho* textul ne informează sumar asupra prestațiilor iobagilor și veniturilor diverse ale domeniului.

Censul se ia de Sînmartin, dar nu după numărul porților, ci după „sorțile" luate asupra lor sau deținute de supuși[13] și deci venitul din el e cînd mai mult, cînd mai puțin. Se calcula deci după pămîntul de cultură pe care-l folosea supusul, pe care-l lua asupra sa din pămîntul comun prin tragere la sorți. Censul era desigur întreg dacă iobagul deținea o soartă întreagă, adică pămîntul corespunzător unei sesii întregi, și era jumătate dacă deținea numai jumătate.

După cifra indicată la veniturile domeniului, pe 1552 censul de Sînmartin a totalizat 925 fl. Censul de Sîngeorz de la români *(census Sancti Georgii e medio Walachorum)* s-a cifrat la 143 fl. În altă parte textul spune că la Sîngeorz (sau cel puțin așa reiese din context) românii, cu excepția satelor Ilișua, Suciul de Sus, Ileanda, Jichiș și Petrești, dădeau dare după soarta luată *(dicam secundum sortem levatam)*, unii cîte 50 de dinari, alții cîte 25. Acesta e probabil censul lor de Sîngeorz, socotit poate de soarta întreagă 50 d., de jumătate 25 d. În Lăpuș și satele aparținătoare dădeau în același timp după soarta fiecăruia *(secundum sortem suam)* unii cîte 16 d., alții cîte 8 d. Venitul acestora în timp mai bun făcea 100 de florini. Trebuie să fie și aci censul.

Acest cens de Sîngeorz al românilor era unic sau se dubla cu censul de Sînmartin, textul nu ne mai lămurește. Probabil se dubla. În suma censului de Sînmartin au fost cuprinse într-un fel și satele românești, altfel nu s-ar putea înțelege mărimea cifrei de 925 fl. din 1552. Censul se ridica doar obișnuit sau cel mult la 1 fl. de sesie sau de soarta întreagă. Or în cele 11 sate ungurești, inclusiv tîrgul Reteag cu 83 de porți și 43 pauperes, s-au înscris 284 porți și 203 pauperes. Darea de 99 d. de poartă a întregului domeniu se cifra la 648 fl. Probabil înțelesul cifrelor e că românii plăteau censul la două termene, la Sîngeorz și la Sînmartin, censul întreg în acest caz cifrîndu-se și la ei la un florin anual de soarta întreagă, cel puțin pentru o parte din sate, dacă nu și pentru ale Lăpușului.

Darurile. De Crăciun satele ungurești, cu excepția tîrgului (oppido) Reteag dau grîne, ovăz și pui, pe care le numesc *Ako.* Nu se precizează însă în ce cantități. Și darea de Sîngeorz e înregistrată în contextul **darurilor**, dar nu pare să le reprezinte. În continuare textul spune că cnejii satelor sau unor sate *(kenezii de possessionibus aliquibus)* dădeau anual 17 pături *(lodices).* Iarăși cnejii satelor sau unor sate, cu excepția Lăpușului și a satelor aparținătoare, dădeau cîte un cerb lopătar tînăr *(damula)* pe seama dregătorilor sau spanilor, tot așa și cîte un șoim. Se da, de fiecare sat, iarăși cu excepția celor ținînd de Lăpuș, pe seama dregătorilor, o vacă de tăiat și un berbece.

---

[13] *secundum levationem sortium quam Nylas vocant, non iuxta numerum portarum.*

După text nu se poate preciza la cît se ridicau aceste daruri. Fapt e însă că ele sînt daruri obișnuite ale cnezilor și satelor românești, care sînt în uz, sub felurite variații, și pe alte domenii.

Dijmele din semănături și din vin *(decime frugum, vini et aliorum leguminum)* se dau episcopului Transilvaniei. Se iau însă de obicei în arendă pe seama stăpînului domeniului. Vinurile venite în dijmă, *ab antiquo* sînt fie cărate la Rodna, desigur pentru a se pune acolo în vînzare, fie crîșmărite aci, pe domeniu. Din prețul lor se plătea prețul dijmei, adică suma de răscumpărare a dijmei de la episcopie. Textul nu spune, dar românii desigur nu erau obligați la aceste dijme.

Din porci dau și satele ungurești și cele românești. Dau anume pe la Sîntămăria mică din porcii de pajiște *(porci cespitales)*, așa că cine are porci de un an, dacă are zece, trebuie să dea unul, din 50 sau 100 sau 30 sau mai puțini, tot unul. Sub zece nu sînt datori să dea porc, ci bani de răscumpărare, de fiecare porc doi dinari. Din porci care nu au un an, chiar și dacă ar fi o sută, nu dau sau nu plătesc nimic. În aceste sate — spune textul — împăratul are multe păduri producătoare de ghindă, dar care abia la șase ani (sau abia la șase ani odată) produc ghindă. Cînd s-a făcut însă, din porcii îngrășați în acele păduri vine un venit după numărul porcilor și productivitatea ghindei, desigur dijma porcilor de la ghindă. Colonii domeniului cetății Ciceului însă, după porcii lor nu sînt datori să plătească. Plăteau deci numai alții sau streinii de domeniu.

Datul din stupi e înscris în același text cu cel al porcilor de la pășune *(porci cespitales est apes)*, trebuind să se înțeleagă că tot așa se lua. La sfîrșit chiar se repetă că românii tot așa fac și la albine. Textul pomenește și răscumpărarea stupilor alături de cea a porcilor *(redemptio porcorum et apum)*.

Dijmă din oi sau din miei nu se înregistrează. Se înregistrează numai *quinquagesima ovium* a românilor. Dar și despre aceasta doar atît se precizează că se ia pe la Sîngeorz.

Obligațiile de lucru ale iobagilor sînt iarăși numai sumar înregistrate. Colonii unguri sînt datori să facă semănătură, *antiquo more:* de două pluguri semănau un iugăr de pămînt *(iuger terre)*. Bucatele semănate erau datori să le secere, să le strîngă și să le care. În timpul coasei, cei care aveau soartă întreagă, coseau două zile, cei cu jumătate, o zi. Pentru satele românești nu e înscrisă deosebit o slujbă. Desigur pentru că concurau și ele la aceste munci. Cel puțin la cosit, secerat, strîns, cărat, dacă nu și la arătură. La cosit nici altfel nu se spune că îl fac numai satele ungurești. În tot cazul în șirul abuzurilor lui Pavel Bank și a slujitorilor săi, apare și la satele românești întreg șirul muncilor agricole: arat, secerat, cosit, strîns, cărat.

Pămîntul alodial înregistrat constă din pămînturi de arătură și fînațe. În satele Ciceu-Mihăiești, Uriu, Cristeștii Ciceului, Mănăsturel, Urișor, Coplean și Căseiul de Jos, împăratul are pămînturi de arătură care se lucrează alternativ (adică tot al doilea an, după sistemul celor

două cîmpuri) vreo 177 de iugăre. De asemeni, în aceleași sate mai are fînațe, cosite iarăși alternativ (jumătate anual)[14], vreo 100 de iugăre.

Mori sînt înregistrate patru pe domeniu, una în Reteag cu patru pietre, alta în Cristești cu două pietre, alta în Lăpuș cu două pietre, alta în Giurgești cu o piatră, în total 9 pietre de moară. După felul cum sînt înregistrate, sînt desigur mori ale domeniului. În cele trei sate atribuite voievodului Transilvaniei, Francisc Kendy, se înregistrează o moară bună cu trei pietre în satul Chirău. Episcopul român avea și el o moară, nou ridicată, aproape de Cîțcău.

Să *crîșmărească* vinurile (stăpînului) n-au avut în obicei niciciînd înainte, decît doar la o facere de bine crîșmăreau, în ajutorul dregătorului *(in subsidium officialis)*, o bute sau două de vin. Din ceea ce se înțelege că crîșmăreau doar pentru dregător, din vinul lui firește. Cînd însă ungurii, adică nu domnii Moldovei sau imperialii, au ținut domeniul, se crîșmărea la trei termene pe an, anume la Crăciun, la Sîngeorz și la Rusalii, uneori 20 alteori 25 de buți de vin. Crîșmăreau desigur vinurile date de domeniu.

Vămi *(thelonia)* erau cinci pe domeniu, vama de Reteag, vama de Urișor arendată cu 9 fl., vama de Șomcut arendată cu 10 fl., vama de Lăpuș și vama de Sînmarghita.

Despre *pescuit* doar o singură mențiune: aproape de Cristești e o piscină pustie, fără apă, fără pește.

Gloabele se impun după obiceiul țării *(secundum regni consuetudinem)*.

Pentru apărarea și purtarea pricinilor colonilor era aci procurator, căruia pentru serviciile lui i s-au dat din venitul domeniului 12 fl., de la moară 16 găleți de grîu, postav pentru o haină *(panum lorgys ad unam vestem)* și doi porci îngrășați, pe deasupra avînd și dregătoria *(officiolatum)* a trei sate, desigur veniturile ei.

Sub cetatea Ciceului e o carieră de piatră de moară *(fodina lapidea molaris)*. Colonii satelor Ciceului plătesc de fiecare piatră de moară (scoasă) drept vamă *(pro thelonio)* 4 dinari, cei din afară *(externi)* însă 8. În cele ținînd de Lăpuș e o mină de argint *(fodina argentea)*, care acum e cultivată de magistrul (sau meșterul) Adam, tîrgoveț din Bistrița. O ținea desigur în arendă.

Domeniul de la 15 iulie 1552 pînă la 22 septembrie 1553 a fost „ocupat" și ținut în folosul lui Paul Bank[15], deci un an, două luni și

---

[14] Expresia *alternis annis pro media parte defalcantur*, se pare, înseamnă că se coseau jumătate anual, alternativ, după același sistem bienal.

[15] Paul Bank între 1540—1548 a fost castelanul cetății Gherlei, apoi pînă la 1552 și comitele suprem al comitatului Solnocul Interior. În 1552 e vicevoievod al Transilvaniei. Adept al lui Gheorghe Martinuzzi, după moartea lui totuși el a predat cetatea generalului Castaldo împreună cu tezaurul călugărului. A jucat rol însemnat politic pe lîngă Castaldo și Andrei Báthori. M a k k a i, *o. c.*, p. 48 nota 75.

opt zile. Pe acest timp au fost luate, prin dregătorul său Mihail Themeswary, următoarele venituri „legitime":

Cens de Sînmartin pe anul 1552	925	fl.
Cens de Sîngeorz de la români	143	„
Dare regală (dica regia) darea de 99 dinari (de poartă) . .	648	„
În plus de fiecare colon (poartă) cîte 2 dinari	12	„
Suma întreagă a plăţilor bănești	1.728	„

În grîne s-au luat *(perceptiones bladorum)*, în dijme[16]:

grîu, găleţi (cubuli) . . .	750	
ovăz „ „ . . .	270	
orz „ „ . . .	40	
mei „ „ . . .	80	
mazăre „ „ . . .	1	și 5 mierțe *(octualia)*
cînepă cu sămînță și fără sămînță numită *paskontza* (cînepă cu floare)	160	clăi *(gelime)*
sămînță de cînepă, găl.,	4	
sămînță de in, găl.,	1	și 5 mierțe
Vinurile de dijmă *(vina decimalia)*	39	(buți)
Porci de la pășune *(cespitales)*	31	
Stupi *(alvearia apum)*	15	
Quinquagesima oilor, caprelor, mieilor[17]	800	
Banii de răscumpărare *(pecunie redempcionales)* a oilor, porcilor, stupilor, la mîna lui Mihail Literatus (provizorul domeniului)	48	fl.
Banii de răscumpărare a porcilor de la pășune și a stupilor	38	fl.
Porci de la pășune pe 1553	38	
Stupi în 1553	13	
Din semănăturile de grîu făcute de coloni (în 1552?) au venit	271	găl.
Grîul venit (în 1553 ?) după plugurile iobagilor face	800	clăi

Acestea au fost strînse și cărate la Dej de coloni.

Au mai fost puși să samene 180 găl. de ovăz, cumpărat pe banii proprii[18], din care au venit 1.135 clăi

Au fost cărate și acestea la Dej.

Restanțe ale acestor semănături mai sînt 95 găl. ovăz. Sînt cărate și acestea la Dej.

---

[16] Probabil din dijme și ako, posibil nu numai pe 1552 ci și pe 1553, căci pînă la 22 sept. 1553 s-au putut lua și a doua oară.

[17] Desigur pe un an, căci se lua pe la Sîngeorz.

[18] *propriis pecuniis emptos.* Nu e clar dacă ovăzul de sămînță l-a cumpărat domeniul sau chiar iobagii? Obiceiul era ca domeniul să dea sămînță. Prin abuz însă puteau fi constrînși și iobagii să samene cu sămînța lor, în hotarul propriu.

Finul împăratului de pe domeniul Ciceului a fost strîns și el și cărat de coloni la Dej. Nu se dă aci însă cantitatea.

Venitul a patru mori pe 1552:

grîu	402 găl., 5 mierțe
mei	123 „ 1 „

Din patru vămi pe 1552	56 fl.
Din crîșmăritul vinurilor, care altfel nu era în obicei, din vinurile venite în dijmă s-au crîșmărit 26 de buți cu	250 fl.
Pentru crîșmărit s-au cumpărat însă 217 buți *(vasa)* de vin cu	1.310,36 fl.
Acestea au fost crîșmărite cu	2.432,22 fl.
Cîștigul face	1.130,64 fl.[19]

In tabăra de la Sebeș (Caransebeș) rînduite fiind de dietă provizii *(victualia)*, după numărul porților, Paul Bank, a trimis de pe domeniul Ciceului, prin provizorul Francisc Chagor, 260 găl. de făină, 531 găl. de ovăz.

Aceasta ținea de obligațiile publice ale iobagului, în legătură cu întreținerea oastei, cum era și „darea regească" de 99 dinari de poartă înregistrată în act.

La venituri mai trebuiau adăugate censul satelor Lăpușului sau venitul indicat de 100 fl., vitele de tăiat, darurile cnejilor, gloabele. În ansamblul veniturilor domeniului o sursă principală se arată a fi censul. Cu el poate rivaliza uneori crîșmăritul. Amîndouă sînt venituri bănești. Din veniturile în natură pe primul plan se ridică dijmele din semănături și din vin, inclusiv darurile numite ako. Urmează dijma porcilor și datul oilor.

Veniturile principale ale domeniului au venit deci din cens și din dijme. Venitul producției proprii e redus încă. Un venit mare bănesc a adus crîșmăritul, dar acesta a fost un crîșmărit excepțional, peste cel în obicei. Dijmele din semănături și din vin sînt și ele luate cu arendă, nu sînt venit propriu al domeniului, ci numai daturile numite ako, încît venitul de bază rămîne censul.

Ascultarea lungă care urmează în act ne informează concret asupra încasărilor, strîngerilor „legale" sau abuzive ale lui Pavel Bank, respective ale oamenilor lui, completînd tabloul sarcinilor iobăgești, dîndu-ne în același timp și informații în plus asupra metodelor de exploatare a domeniului. Pentru că în răstimpul cît a fost domeniul în mîinile lui Bank a fost și război, s-au strîns de aci tot felul de provizii, vite, alimente, ovăz, fîn și altele și s-au săvîrșit multe și variate abuzuri, de care n-a fost cruțat poate nici unul din sate. Ascultarea le înșiră, le

[19] Corect: 1130,86 fl. Cîștigul e de 87%. Un crîșmărit atît de mare și cu asemenea cîștig nu putea fi decît abuziv și în afară de obligațiile obișnuite ale domeniului, făcut poate direct de oamenii lui Pavel Bank și presupune și o oaste consumatoare. Poate s-a făcut în Dej.

evaluează în bani. S-au luat evident multe peste cele legale şi care prin urmare trebuiau să fie plătite. Satele au trebuit nu numai să dea provizii, dar şi să facă munci, să suporte gloabe abuzive.

Stoarcerile nedrepte de bani, de felurite bunuri, abuzurile lui Pavel Bank şi ale oamenilor săi, ale dregătorilor, se înregistrează sat de sat, aşa cum le-au mărturisit juzii, voievozii, cnejii ascultaţi. În scurtul răstimp de un an şi două luni s-au strîns în acest fel de pe domeniu vreo 159 de capete de vite, peste 400 de miei, 1550 de pui, 3800 de ouă, 265 de caşi, 1760 de găleţi de ovăz şi altele. Totalizînd pagubele făcute satelor de Pavel Bank şi de slujitorii lui, actul ajunge la cifra de 3850 fl., la care adăugînd dările şi venitul crîşmăritului, dă suma de 6851,05 fl. Şirul lung al pagubelor suferite, la satul unguresc Sînmarghita de pildă se încheie cu cuvintele: „colonii spun cu toţii că dacă Pavel Bank ar (mai) ajunge cîndva dregătorul lor, toţi sînt gata, pînă la unul, să plece şi să-şi lase pustii casele". Cît pentru satele româneşti, multe slujbe ale lor nici n-au mai fost trecute în socoteala pagubelor: „De asemenea, cîte nenumărate slujbe au făcut sărmanele sate româneşti la Apahida, Dej, Cristur-Şieu şi în alte osebite locuri cu aratul, seceratul, cositul, strînsul şi căratul, cu adusul lemnelor, nuielelor, parilor şi a lemnelor mari, de asemenea cu duratul ariilor, făcutul gardurilor şi cu toate celelalte de acest fel, care nici nu le mai vin în minte sărmanilor, nu le-au putut nici măcar număra, necum să le facă vreo preţuire". Sînt demonstrative informaţiile privind muncile pentru ei cu care îi încarcă dregătorii pe supuşi, felul cum profită de dregătoria lor pentru a-şi spori şi ei economia proprie.

Actul din 1553 e deci deosebit de preţios. El ne concretizează în cifre veniturile unui mare domeniu, mai bine zis sarcinile supuşilor de pe un mare domeniu, care e chiar fostul domeniu al lui Ştefan cel Mare şi al domnilor Moldovei, veniturile şi sarcinile dintr-un timp cînd domnii Moldovei încă nu pierduseră dreptul de stăpînire asupra lui, indicîndu-ne deci şi veniturile lor posibile. Actul a mai fost publicat, dar numai parţial. El a fost copiat mai întîi de Josif Kemény. Acesta a copiat însă numai prima lui parte, omiţînd ascultarea satelor asupra abuzurilor săvîrşite de oamenii lui Andrei Báthori, respective ai lui Pavel Bank, considerînd că nu conţine nimic vrednic de reţinut[20]. Copia lui a fost publicată în colecţia Hurmuzaki[21], cu aceeaşi omisiune şi cu reproducerea aceleiaşi note. După original a fost publicat de Lad. Makkai[22], cu aceeaşi omisiune, motivată acum cu extragerea largă a mărturiilor în monografia comitatului Solnoc-Dobîca, la satele respective[23].

Documentul merită să fie publicat în sfîrşit în întregime. Dată fiind importanţa lui, îl dăm şi în traducere românească. Partea omisă a docu-

---

[20] *ommitendum censui, quum nil memorabile contineat.*
[21] Hurmuzaki, II/5, p. 150—155.
[22] Makkai L., *o. c.*, p. 41—50.
[23] E vorba de Kádár J., *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája* (Monografia comitatului Solnoc-Dobîca), II—VII, Dej, 1900—1905.

mentului completează informațiile schematice ale celei dintîi. Ascultarea juzilor, voievozilor, cnejilor vine să ilustreze datele celei dintîi cu faptele, să demonstreze cum și în ce măsură puteau fi depășite uneori obiceiurile stabilite, preceptele schematice înregistrate de urbarii. Asemenea acte ne dezvelesc varietatea practicilor feudale, mecanismul creșterii exploatării, întinderea posibilităților de abuz ale stăpînilor sau dregătorilor în noile raporturi, ale șerbiei. Prin evaluarea detaliată, pas de pas, a pagubelor suferite de sate, actul e și o prețioasă listă de prețuri, atît de rară pentru acest timp.

ANEXĂ

Serenissimo principi et domino domino Ferdinando divina favente clementia Romanorum, Hungarie, Boemie etc. regi semper augusto, infanti Hispaniarum, archiduci Austrie etc. domino eorum clementissimo conventus monasterii beate Marie virginis de Colosmonosthra orationum in domino devotarum suffragia perpetua cum fidelitate. Vestra noverit serenitas nos literas spectabilium et magnificorum dominorum Francisci Kendy de Zenthywan ac Stephani Dobo de Rwzka wayuodarum Transsilvanensium et Siculorum comitum etc. dominorum nostrorum honorandorum, pro parte perlustrationis ac revisionis universorum bonorum et iurium possessionariorum pertinentium castri Chychyo confectas et emanatas, nobis amicabiliter loquentes et directas, honore quo decuit recepisse in hec verba:

Nos Franciscus Kendy de Zenthywan ac Stephanus Dobo de Rwzka wayuodae Transsilvannenses et Siculorum comites etc. amicis suis reverendis conventui ecclesie de Colosmonosthra salutem et amiciciam paratam cum honore. Dicitur nobis in persona egregiorum dominorum commissariorum regie maiestatis in hunc regnum Transsilvanie deputatorum, qualiter voluntas et speciale mandatum prefate regie maiestatis domini nostri clementissimi esset, ut perlustrationem et revisionem universorum bonorum et iurium possessionariorum pertinentium castri Chycho per vestrum testimonium fidedignum perlustrari et conscribi facere vellent. Amicicias igitur vestras harum serie requirimus diligenter et nichilominus eisdem authoritate qua fungimur committimus, quatinus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente egregii Nicolaus Literatus de Nema, Benedictus Nagh de Mykehaza aut Joannes Kozarwary sive Gregorius Mikehazy iudices nobilium, aliis absentibus, homo noster per nos ad id specialiter transmissus, premissa universa bona et iura possessionaria dicti castri Chycho perlustrare et revidere et omnia damna miseris colonis pertinentium eiusdem castri per homines et officiales spectabilis et magnifici domini Andree de Bathor qualitercumque illata in regestrum conscribi facere debeat et teneatur. Super quaquidem perlustratione ac revisione prescriptorum bonorum literas tandem vestras regie maiestati rescripcionales dare debeatis et teneamini. Secus non facturi. Datum ex Zenthywan, feria secunda post festum beati Andreae apostoli, anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo tercio.

Quibus receptis nos amicabilibus petitionibus prefatorum dominorum wayuodarum satisfacere cupientes ut tenemur, unacum egregiis Benedicto Nagh de Mykehaza, Joanne Kozarwary et Gregorio Mykehazy iudicibus nobilium, hominibus wayuodalibus nostrum hominem videlicet religiosum virum magistrum Anthonium presbyterum, sacellanum nostrum conventualem, nostro pro testimonio fidedignum ad premissas perlustraciones et revisiones bonorum et iurium possessionariorum castri

Chycho duximus transmittendum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis conscienciose et fide eorum mediante retulerunt eo modo, quomodo ipsi dominica proxima Adventus domini proxime preterita ad possessionem Rettheg vocatam accessissent, ibique convocatis ex omnibus possessionibus pertinentibus castri Chycho iuratis iudicibus, civibus, wayuodis et kenesiis, qui ad fidem eorum Deo debitam fidelitatem maiestati vestre et sacre corone regni observantes coram eisdem prestitam fassi sunt et attestati in hunc modum:

Primo nomina possessionum.

Rettheg habet portas 83, pauperes habet 43, desertas sessiones habet 4. *Felewr* habet portas triginta tres, pauperes habet decem et novem, desertas sessiones habet duas. *Kerezthwr* habet portas triginta duas, pauperes habet viginti septem, desertam sessionem habet unam. *Kuldw* habet portas duodecim, pauperes habet sedecim, desertas habet duas. *Bacza* habet portas decem et novem, pauperes quindecim. *Myhalfalwa* portas habet viginti unam, pauperes habet octo, desertas habet duas. *Monostorzegh* portas habet quatuordecim, pauperes habet novem, desertas habet duas. *Zenthmargytha* portas habet quadraginta, pauperes quadraginta tres, desertas habet portas quinque. *Alewr* potas (!) habet tredecim, pauperes septem, desertam habet portam unam, loca deserta habet duo. *Kaplyan* portas habet tredecim, pauperes quatuordecim, desertas habet octo. *Mykehaza* portas habet quatuor, pauperes duos, desertas quatuor.

Item possessiones *Walachales:*

Gewrghffalwa portas habet decem et octo, pauperes triginta septem, desertam habet unam. *Negyerfalwa* portas sedecim, pauperes viginti quatuor, desertas habet tres. *Emberfew* portas habet duas, pauperes quatuor. *Ganch* portas habet sex, paupere squatuordecim. *Hagymas* portas habet quinque, pauperes triginta quinque, desertas habet duos. *Iloswa* portas habet viginti, pauperes viginti, desertas habet tres. *Lalfalwa potas* (!) habet septem, pauperes habet septem. *Vyfalw* portas habet sex, pauperes septemdecim. *Felsewzewch* portas habet octo, pauperes habet septemdecim. *Somkyth, Pesthes, Felsewgekenes* portas habent viginti unam, pauperes habent septemdecim, desertas habent tredecim. *Alsokosaly* portas habet quindecim, pauperes habet duodecim, desertas habet quatuor. *Felsewkosaly* portas habet septem, pauperes habet tredecim, desertam habet portam unam. *Zelechke* portas habet quindecim, pauperes habet duodecim, desertas habet tres. *Kaczko* portas habet octodecim, pauperes triginta, desertas habet duas. *Galgo* portas habet sex, pauperes habet decem. *Munchal* portas habet duas, pauperes habet duas. *Kapolna* portas habet duas, pauperes habet quatuor. *Poyana* portas habet tres, pauperes quinque. *Gostilla* portae nullae. *Baba* portam habet unam, pauperes habet sex, desertam habet unam. *Ilonda* portas habet tres, pauperes habet decem, desertam habet unam. *Sosmezeo* potas (!) habet decem, pauperes habet triginta. *Raffa* porta (!) habet duas, pauperes habet quinque. *Borzo* portas habet tres, pauperes octo. *Patakfalwa* portam habet unam. *Doboka* portas habet quatuor, pauperes sex. *Vilma* portas habet octo.

Item pertinentiae *Lapos:*

Magyarlapos portas habet triginta duas, pauperes viginti, desertas tres. *Damokosfalwa* portas habet undecim, pauperes octo. *Debregh* portas habet duas, pauperes octo, desertas duas. *Libathon* portas habet decem, pauperes octo, desertas habet novem. *Zazmezeo* portam habet unam, pauperes duas (!), desertam unam. *Machkamezeo* portas habet tres, pauperes quinque. *Dyznopathaka* portas habet duas, pauperes quatuor, desertas tres. *Danpathaka* portas habet quinque, pauperes novem, desertas duas. *Borkwth* portas habet sex, pauperes sedecim, desertas sex. *Dragwsfalwa* portas habet viginti, pauperes habet sedecim, desertas sex. *Rogoz* portas habet decem et octo, pauperes sedecim, desertas habet tres. *Alsozewch* portas habet octo, pauperes tredecim, desertas tres. *Rohy* portas habet quatuor, pauperes decem, desertas sex. *Peterhaza* portas habet duas, pauperes duodecim.

Summa portarum: sexingenti decem et septem.

Summa pauperum: sexingenti nonaginta quinque.

Summa desertarum: centum et septem.

Item magnificus dominus Franciscus Kendy wayuoda Transsilvanus possidet ex istis possessionibus, tenet alias tres meliores *Orman, Kerew* et *Waydakamaras.* In possessione vero Kerew habetur molendinum unum bonum ad tres lapides. Item uxor Mylaky de permissione illustrissimi domini generalis tenet possessionem unam *Pechetzegh* dictam. Item Rasciani de permissione ilustrissimi domini generalis et domini Andree de Bathor tenent possessionem unam *Arbo.* Item episcopus Walachws de Rew ex concessione quondam Petri wayuode Moldaviensis ultra illas duas possessiones *Rew, Zlatina,* quas ad monasterium vayuode ab antiquo concesserunt, tenet alias duas possessiones *Olahbogath* et *Magyarbogath* cum suis integris proventibus et utilitatibus ac serviciis. Item idem episcopus unum molendinum prope *Kaczko* in territorio regiae maiestatis de novo extructo (!)

Proventus legittimi arcis Chycho:

Census sancti Martini solet exigi secundum levacionem sorcium quam Nylas vocant, non iuxta numerum portarum, facit autem aliquando plus, aliquando minus. Item habentur molendina quatuor. Molendinum de Rettheg lapidum quatuor. Molendinum de Kerezthwr lapidum duorum. Molendinum de Lapos lapidum duorum. Molendinum de Gerghffalwa lapidis unius. Item habentur *thelonia* quinque. Thelonium de Retthegh. Thelonium de Alewr arendatur in florenis novem. Thelonium de Somkwth arendatur in florenis decem. Thelonium de Lapos. Thelonium de Zenth Margita. Item in feriis Natalis domini possessiones hungaricales excepto oppido Rettheg dabunt fruges, avenam et pullos quod Ako vocant. Item circa festum sancti Georgii habetur inter walachos ovium quinquagesima. Item redemptio porcorum et apum. Item walachi exceptis possessionibus Iloswa, Felsewzewch, Ilonda, Gekenes, Petherhaza dabund dicam secundum sortem levatam, aliqui denarios quinquaginta, aliqui denarios viginti quinque. Item in possessionibus Lapos et pertinentiis eiusdem eodem tempore dabunt singuli secundum sortem suam denarios sedecim, alii vero octo. Meliori tempore proventus istorum

faciebat florenos centum. Item kenezii de possessionibus aliquibus dabunt per annum lodices decem et septem. Similiter aliqui kenezii de aliquibus possessionibus, excepta possessione Lapos et pertinentiis eiusdem, dabunt damulam unam ad usum officialium, similiter aliqui kenezii exceptis pertinentiis Lapos dabunt singuli nisum unum. Item singule possessiones, exceptis pertinentiis Lapos, ad usum officialium dabunt vaccam unam mactabilem et berbech unum. Item circa festum nativitatis Marie in aliquibus possessionibus hungaricalibus et walachalibus dantur porci cespitales et apes, ita tamen, qui habent porcos unius anni, si habuerint decem, ex decem tenetur dare porcum unum, ex quinquaginta, vel centum, vel triginta, vel infra similiter dabit porcum unum. Infra decem vero non tenetur porcum dare, sed pecunias redempcionales de singulis porcis denarios duos. De porcis vero qui unum annum non habent, eciamsi fuerint centum, nihil solvunt. Walachi similiter faciunt de apibus. Item habet maiestas regia silvas glandiferas multas in istis pertinentiis, que vix ad sextum annum producunt glandes. Si quando tamen fertiles erunt, de porcis in illis silvis saginatis habebit proventum pro numero porcorum et fertilitate glandium. Coloni tamen in pertinentiis arcis Chycho non tenentur de suis porcis solvere. Birsagia secundum regni consuetudinem acceperunt. Decime frugum, vini et aliorum leguminum cedunt reverendissimo domino episcopo Transsilvanensi. Solent tamen in arendam ad rationem patroni redimere, iuxta constitutionem dominorum regnicolarum. Terrae arabiles et fenilia patent in regestis secundum numerum villarum. Educillaciones vinorum nunquam antea in usu habuerunt, nisi ad gratiam officialis voluntarie unum vel alterum vas in subsidium officialis educillarunt, quo tempore tamen hungari bona ista tenuerunt tribus terminis in anno, videlicet tempore Nativitatis domini, circa festum sancti Georgii, in feriis Penthecostes aliquando viginti vasa vini, aliquando viginti quinque educillare faciebant. *Vina decimalia* autem ab antiquo aut ad Radnam deducta sunt, vel hic educillata sunt, de quorum precio solvebant precium decime. Coloni hungari tenentur seminationem[1] facere antiquo more, duo aratra seminabunt iuger terre unum. Fruges autem seminatas tenentur demetere, comportare et importare. Tempore falcationis, qui habent sortem integram, duos dies falcabunt, qui vero mediam, unum diem. Item pro agendis et tuendis causis colonorum habuerunt procuratorem, cui pro suis serviciis de proventu bonorum dati sunt floreni duodecim, de molendino frugum cubuli sedecim, pannum lorgys ad unam vestem, porcos saginatos duos. Insuper habuerit officiolatum trium possessionum. Item in pertinentiis Lapos est una fodina argentea, que nunc colitur a magistro Adamo cive Bistriciensi. Item in possessionibus Mihalffalwa, Felewr, Kerezthwr, Monosthorzegh, Alewr, Kaplyan, Alsokosal habet maiestas regia terras arabiles, que alternis annis coluntur, circiter iugerum centum septuaginta septem. Item in eisdem possessionibus habet regia maiestas fenilia, que alternis annis pro media parte

[1] in original: *seminantur*.

defalcantur, iugerum circiter centum. Item sub castro Chychyo habetur fodina lapidea molaris, coloni pertinentiarum Chychyo de singulis lapidibus molaribus solvunt pro thelonio denarios quatuor, externi vero octo. Item est una piscina deserta prope Kerezthwr, sine aquis et piscibus.

Item anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo decima quinta Iulii ad racionem domini Pauli Bank occupata sunt bona ista et possessa usque ad vigesimum secundum diem Septembris, facit annum unum, menses duos et octo dies. Quo tempore de proventibus legitimis ad rationem eiusdem domini Pauli Bank per officialem suum Michaelem Themeswary percepti sunt: *de censu sancti Martini* anni 1552 percepti sunt floreni nongenti viginti quinque, de *censu sancti Georgii* e medio walachorum percepti sunt floreni centum quadraginta tres, de dica regia denariorum 99 percepti sunt floreni sexcenti quadraginta octo. Item de singulis colonis exacti sunt denarii duo, facit florenos duodecim. Summa percepcionis pecuniarum facit florenos mille septingentos viginti octo. Item diverse percepciones *bladorum*: De decimis percepti sunt frugum cubuli septingenti quinquaginta, avenarum percepti sunt cubuli ducenti septuaginta, ordei cubuli quadraginta, milii cubuli octuaginta, pisarum cubulus unus, octualia quinque, canapi cum semine et absque semine paskontza vocati gelime centum sexaginta, grana canapi cubuli quatuor, grana lini cubulum unum (!), octualia quinque. *Vina decimalia triginta novem.* Proventus *molendinorum* quatuor: fruges percepti sunt cubulis quadringentis duobus octualia quinque, milii cubuli centum viginti tres, octuale unum. *Quinquagesima* ovium, caprarum, agnellorum: octingentae. Pecuniae redempcionales ovium, porcorum et apum constat apud Michaelem Literatum de Zenth Marton, alias fecit florenos quadraginta octo. Porci *cespitales* triginta unus. Alvearia apum quindecim. Pecunie redempcionales porcorum cespitalium et apum facit florenos triginta octo. De *seminatura* frugum per colonos facta facit cubulos ducentos septuaginta unum. De *theloniis* quatuor provenerunt floreni quinquaginta sex. Item ad annum domini 1553 porcos cespitales exegerunt triginta octo, *alvearia* apum tredecim. *Educillacio vinorum*, que alias non erat in usu, de vinis decimalibus educillata vasa vini viginti sex, ad florenos ducentos et quinquaginta. Item ad educillacionem empta sunt vina vasis ducentis septemdecim, florenis mille trecentis uno, denariis triginta sex. Educillata sunt ad florenos duo milia quadringentos triginta duos, denarios viginti duos. Lucrum facit mille centum triginta florenos, denarios sexaginta quatuor. Item ad usum gentium regie maiestatis et regnicolarum in castris ad Zazsebes positis ordinata fuerant victualia a dominis regnicolis secundum numerum portarum, de quibus dominus Paulus Bank ad Wywar administrari fecit ex pertinentiis Chychyo manibus Francisci Chagor provisoris farine cubuli ducenti sexaginta, avene cubuli quingenti triginta unus. Item fenilia ad rationem regie maiestatis in pertinentiis Chychyo existentia accumulata sunt et ad Dees per colonos eiusdem possessionis importata. Item post aratra colonorum *seminatura* frugum facit gelimas octingentas. Importate sunt ad Dees et coacte per

colonos. Item seminari fecit avene cubulos centum et octuaginta propriis pecuniis emptas, de quibus provenerunt gelime avenarum mille centum triginta quinque. Importata (!) sunt ad Dees. De restantiis istarum seminaturarum supererant avene cubuli nonaginta quinque. Importati sunt ad Dees.

Inquisitio possessionum Hungaricalium super damnis per egregium dominum Paulum Bank illatis:

Retthegh. Emericus Thoth judex juratus fassus est una cum Petro gereb judice anni elapsi predecessore suo a dominica Carnis-privii usque festum divi Laurencii ad usum equorum domini Pauli Bank et servitorum eiusdem dati sunt avenarum cubuli quadringenti triginta quatuor facit florenos centum quadraginta duos. Item ad usum servitorum domini Pauli Bank a dominica Carnisprivii usque festum Mathei apostoli ad empcionem carnium, panis, vini, et ad alia necessaria expositi sunt floreni centum quadraginta duo, denarii decem. Tres lardones pro florenis sex, vaccas steriles tredecim pro florenis decem et novem, agnellos quadraginta sex pro florenis octo, pullos ducentos quinquaginta pro florenis quinque, anseres centum viginti sex pro florenis sex denariis vigintiquinque, ova milleducenta, fenum equis Pauli Bank emerunt florenis decem. Item homini cuidam de Rettheg ad Karanssebes cum officiali profecto pro expensis dati sunt floreni quatuor, pecora domini Pauli Bank numero sexaginta quinque ipsorum feno hyemaverunt, duo alvearia apum sine ullo precio, que faciunt florenum unum. Item in serviciis officialis cuidam homini mortuus est equus unus valens florenos novem. Alteri vero bos unus valens florenos duos denarios quinquaginta. Item officialis de Birsagiis judices concernentibus violenter accepit florenos sex denarios triginta. Idem officialis cum judicem calumniose obruere vellet, ob furorem illius evitandum dederunt sibi unum vas vini pro florenis quinque. Idem Themeswary officialis vina eorum, eo quo voluit precio, violenter accepit. In quibus juxta eorum fidem, et conscienciam dicunt damnum passos esse florenos ducentos. Item ab una muliere pro birsagio accepit florenos quatuordecim. Item a Martino Sutore birsagium florenos duos denarios quinquaginta. Item ab uno homine quum equum cito adducere non potuit iniuste pro birsagio accepit florenum unum. Item ab altero homine indebite pro birsagio accepit florenum unum. Item a magistris lapidariis accepit lapides molares novem, sine ullo precio, singulum pro florenis duobus dand[um] facit florenos octodecim. Andree et Alberto pellionibus de Rettheg pro servicio eorundem tenetur florenis sex. Item per hebdomades quatuor, quatuor currus accumulaverunt fruges, ordeum, fenum in Apahyda, estimaverunt pro florenis viginti quatuor, octo trituratores per hebdomadas quatuor trituraverunt fruges, et ordeum estimata pro florenis sedecim. Fenilia eorum officialis cum equis suis propriis perdidit, estimata pro florenis decem.

Kaplyan. Andreas Kanczy judex juratus fassus est, ad sustentacionem servitorum Pauli Bank per menses septem et medium secundum justam computacionem et estimacionem fecisse florenos centum quin-

quaginta. Pro arestato una vase vini per germanos milites ebibito, iniuste per judicem officialis extorsit florenos duos.

Alewr. Mattheus Molnar judex juratus fassus est ipsos ad sustentacionem servitorum Pauli Bank dietim per quinque menses, secundum iustam, et rectam estimacionem, et computacionem, juxta conscienciam eorum et fidem fecisse et exposuisse de omnibus generibus victualium, tam servitorum, quam equorum eorundem florenos quinquaginta novem, de duabus tantum partibus estimacionem fecerunt, terciam partem ipsis relaxaverunt. Item tempore messis coacti sunt de mandato Pauli Bank uni servitori ipsius Joanni Balogh in Dees commoranti per sex continuas septimanas servire, fruges metere, importare, areas erigere, sepes parare, ex quibus acceperunt damnum ad florenos triginta duos. Item fassi sunt Michaelem Zenthmarthony servitorem Pauli Bank in Dees commorantem in silva quadam eorum pro edificiis succesu temporis idonea, et prohibita fecisse damnum florenos centum. Item birsagia legittima faciunt florenum unum denarios nonaginta.

Monostorzegh. Joannes Nagy judex juratus fassus est ipsos servitoribus Pauli Bank et equis ipsorum omnia genera victualium subministrasse, velut fruges, avenam, ordeum, fenum, vaccas, agnellos, pullos, panem, vinum, et alia omnia genera victualium in revolucione circiter anni medii, que computata juxta eorum fidem, et conscienciam faciunt florenos centum. Item servitores eiusdem Pauli Bank in Mihalffalwa existentes a quodam homine Monosthorzeghy adduxerunt fenum plaustris duobus, que valebant florenos duos. Item vaccas decem et octo hiemaverunt, ad quarum hiemacionem exposuerunt fenum pro florenis sex. Item currus unus ad Apahyda serviens tempore accumulacionis labor facit florenos tres. Item duobus hominibus in Apahyda triturantibus duobus hebdomadis pro labore florenos duos. Item ex Kaczko ligna pro edificiis, et pallos pro vitibus curribus quatuor ad Apahyda ductis florenos duos. Item ad Saykerezthwr officiali fenum plaustris duobus, et fruges curribus duobus quorum labor florenus unus. Decem messores ad Apahyda septem diebus laborantes pro laboribus florenos quatuor.

Myhalffalwa. Nicolaus Biliga et Stephanus Illyes judices jurati fassi sunt ad usum servitorum Pauli Bank, ad personas tredecim, ad dimidium annum, pro vino, et ad victualia exposuisse florenos octuaginta duos. Item avenam prescriptis servitoribus Pauli Bank dederunt cubulos sexaginta pro florenis viginti. Item servitores prescripti illegitime biberunt vina nondum soluta pro florenis quatuor. Equis eorundem dederunt secundum estimacionem eorum fenum pro florenis tredecim, fenilia omnia eorum cum equis ipsorum perdiderunt, et consumpserunt, estimata sunt ad florenos vigintiquinque. Officialis Michael Themeswary violenter extorsit ab eis avene cubulos quinquaginta septem, facit florenos decem et novem. Eidem agnos dederunt duodecim pro florenis duobus, vaccas sex mactabiles pro florenis octo, pullos quadraginta pro denariis octoginta, anseres viginti septem pro floreno uno denariis triginta quinque, formagia quinque pro denariis triginta, butirum pynthas quatuor pro floreno uno, ova quadrigeta (!) vigintiquinque. Idem officialis la-

pides molares ab eis accepit violenter tredecim, pro quibus solvit florenos quinque, tenetur florenis viginti uno, fruges ad Rettheg officiali dederunt cubulos quatuor quartalia duo, facit florenos tres denarios triginta, fenum ad Rettheg duxerunt curribus duodecim, facit florenos quatuor. Alvearia apum violenter accepit duo, que facit florenum unum. Item fecerunt disponere vehiculos quatuor ad Apahyda, facit florenum unum. Trituratoribus ad Apahyda solverunt florenos duos. Ab uno homine pro birsagio accepit florenum unum.

Bacza. Stephanus Bagoly et Fabianus Soos judices jurati fassi sunt se officiali dedisse vaccas mactabiles sex pro florenis octo. Agnellos undecim floreno uno denariis septuaginta sex. Lardonem unum florenis duobus, pullos centum florenis duobus. Anseres triginta septem florenis duobus denariis triginta quinque. Avenam cubulos sedecim florenis quinque denariis tredecim. Avenam cubulos viginti sex ad Rettheg florenis octo denariis sexaginta sex, similiter fruges cubulos duos floreno uno denariis sexaginta. Item ad Rettheg officiali avenam cubulos decem florenis tribus denariis triginta tribus. Ad usum servitoris Pauli Bank, Vrbani Kwn, ad personas tres, circiter ad medium annum pro vino dederunt florenos viginti octo. Eidem et servis suis pro victualibus ad singulos dies quatuor fercula dando exposuerunt florenos viginti octo. Item ad usum equorum eiusdem dederunt avenam cubulos triginta florenis decem. Fenum, et fenilia, que per equos suos perdiderunt, et consumpta sunt, estimavimus ad florenos vigintiquinque. Item coegerunt eos equos eorum in fenilibus ipsorum custodire, et si qui propter diversa negocia officialis, vel eorundem absentes fuerunt in custodia equorum, vel noluerunt custodire, birsagia acceperunt. Formagia septem pro denariis viginti octo. Caseos sex pro denariis viginti quinque. Butirum pynthas tres, pro denariis septuaginta quinque. Ova sexcenta. Item servicia universa, que ad Apahyda facere coacti sunt, estimaverunt ad florenos viginti duos denarios quinquaginta.

Felewr. Gallus Wayda, et Andreas Kys judices jurati fassi sunt. Ad Rettheg importati sunt avene cubulos octodecim pro florenis sex. Similiter fruges cubulos sex pro florenis tribus, vaccas quatuor pro florenis octo denariis quadraginta septem. Lardones duos cum dimidio pro florenis quinque denariis quadraginta. Agnellos sedecim pro florenis tribus denariis viginti. Anseres sedecim pro floreno uno, pullos sexaginta sex floreno uno denariis triginta duobus, ova sexcenta sexaginta sex. Butiri pynthas sex pro florenis duobus, formagia novem, caseos sedecim pro floreno uno. Pecora hiemaverunt propriis suis fenis numero triginta duo facit florenos sedecim. Fenetum unum, in quo provenissent feni currus circiter centum ab equis servitorum Pauli Bank totaliter depasta, et perdita sunt, in quo passi sunt damnum floreni quinquaginta. Servitoribus Pauli Bank pro vino ad usum quottidianum, circiter ad menses quinque, solverunt florenos quadraginta quinque. Item per agazones illorum violenter accepta vina pro florenis sex. Item ad victualia agazonum, et servitorum Pauli Bank exposita pro florenis triginta duobus. Vaccam mactabilem unam, et porcum unum saginatum

pro florenis duobus denariis triginta duobus. Item violenter a colonis Georgius Macho servitor Pauli Bank extorsit decimas agnellorum ad florenos quatuor, quum prius eciam integram decimam persolvissent. Similiter idem Macho extorsit decimas apum pro denariis vigintiquinque. Item in seminatura avene cubulos viginti, quos cum eisdem violenter in propriam eorum terram seminare, metere, et ad Dees importare fecit, acceperunt damnum florenos decem. Item ad usum equorum servitorum Pauli Bank ad Rettheg et in eadem possessione exposuerunt fenum florenis triginta duobus. Item quod miseri coloni ex Apahyda propter defectum victualium ipso inscio domum reversi sunt, birsagia indebita a quatuor personis acceperunt florenos quatuor. Item ob (!) uno homine, qui cum curribus suis ad Apahyda ire non potuerat, extorsit florenos quatuor denarios septuaginta. Item servicia, que indebite ad Apahyda facere coacti sunt, sponte nullo modo fecissent pro florenis viginti quinque.

Kerezthwr. Valentinus Wasy et Balthazar Fekethe judices jurati fassi sunt. Servitoribus Pauli Bank ad usum dedisse vaccas mactabiles octo pro florenis undecim denariis nonaginta. Agnellos sedecim pro florenis duobus, fenum ad equos servitorum Pauli Bank expositum florenis octo, vinum ad usum servitorum Pauli Bank expositum est florenis viginti tribus. Ad victualia eorundem expositi sunt floreni viginti septem. Anseres, pullos, et ova florenis sex. Damna illata in feneto eorum ad florenos quadraginta. Michaeli Themeswary ad Rettheg fruges dati cubulis quinquaginta duobus pro florenis viginti sex. Avenam ad Rettheg et ad equos servitorum Pauli Bank exposuerunt cubulis centum quinque florenis triginta quatuor denariis sexaginta sex. Item ab eo tempore, quo Paulus Bank eos possedit, fassi sunt servicia ad Apahyda fecisse, que aliis non fecissent pro florenis centum. Item a duobus hominibus, qui ex Apahyda egroti redierunt, extorsit florenum unum. Item ad domum suam Michael Themeswary fecit portare ligna vehiculis triginta. Idem Michael Themeswary ad domum suam fecit eos servire in uno mense. Idem Themeswary palos vinearum per colonos pertinenciarum accepisse, ac ad domum suam adduci fecisse palos mille. Item eorum propriam terram fecit seminare avenam cubulos sedecim. In cuius precium coacti sunt dare florenum unum denarios decem. Hiematura pecorum triginta facit florenos decem. Item palos vinearum ex Kaplyan fecerunt ad Apahyda ducere palos mille quingentos pro florenis tribus. Item ad Riuulum Dominarum ex Dees septem curribus fruges deduci fecerunt, quarum vectura fecisset florenos quatuordecim. Item servicia omnia, que vel ad Apahyda, vel ad alia loca tempore Pauli Bank exhibuerunt, quo sibipsis (!) nihil seminare, arare potuerunt, passi sunt damnum florenos centum. Item ad Rettheg servitoribus Pauli Bank fenum plaustris septem importarunt pro floreno uno denariis viginti. Item ad Dees equis Pauli Bank importaverunt fenum plaustris duobus pro denariis quadraginta. Item Georgius Macho a quodam libertino equum unum accepit, quem in itinere fessum reliquit et mortuus est valentem florenos septem.

Kwldw. Benedictus Was et Gregorius Balky judices jurati fassi sunt ipsos servitoribus Pauli Bank et equis ipsorum ad medium annum ad personas quinque, et equos quinque ad usum eorum et prebendam vini exposuisse florenos quadraginta denariis vigintiquinque. Avenam ad equos eorundem cubulos quadraginta sex pro florenis sedecim denariis triginta tribus, fenum equis eiusdem florenis tribus. Pecora mactabilia tria pro florenis quinque denariis quinque. Agnos duodecim pro florenis duobus. Caseos sex pro denariis sexaginta. Butirum pynthas tres pro denariis septuaginta quinque, pullos viginti quatuor denariis quadraginta octo. Officiali avenam induxerunt cubulos sedecim pro florenis quinque denariis triginta tribus, fruges cubulis duorum floreno uno denariis viginti, fenum curribus tribus floreno uno denariis quinquaginta. Pecora quatuordecim officialis cum feno eorum per hebdomadas aliquot tenuerunt pro florenis tribus. Servicia que ad Kerezthwr, ad domum Michaelis Themeswary fecerunt, quingentas gelimas frugum demetendum, comportandum et importandum, horreum noviter edificandum, estimata ad florenos quatuordecim. Viginti iugera terre araverunt, cuius estimacio facit florenos quatuor. Trituratura frugum ibidem per tres septimanas in quibus ibidem laboraverunt facit florenos tres denarios quinquaginta. Item ad domum eiusdem officialis in Kerezthwr plantaverunt et edificaverunt vineam noviter, de qua pro labore eorum nihil solvit, estimata ad florenos sex. Item unum horreum, et unum stabulum de novo, cum uno umbraculo currus extruxerunt estimata ad florenos octo. Birsagia legittima accepit florenos quadraginta unum denarios quadraginta.

Zenthmargitha. Anthonius Zabo judex juratus fassus est, ad servitores Pauli Bank a tempore Carnisprivii usque ad tempus messis de ipsorum victualibus et vino eos sustentantes juxta ipsorum estimacionem ad personas quatuordecim ad minus exposuerunt florenos centum quinquaginta. Item decem et novem equos a festo purificationis Beate virginis Marie usque ad festum Beatorum Philippi et Jacobi apostolorum de feno eorum sustentantes facit florenos decem et novem. Item ad equos totidem servitoribus Pauli Bank, et ad Retthegh officiali dederunt avenas florenis sexaginta septem denariis sedecim, cubulos ducentos quatuor cum dimidio. Fenilia eorum per equos ipsorum consumpta et perdita sunt florenis decem. Quinquaginta boves eorum feno hiemaverunt per totam hiemem, estimatum ad florenos vigintiquinque. Boves mactabiles novem pro florenis octodecim. Lardones duos pro florenis quatuor. Agnellos viginti sex pro florenis tribus denariis sexaginta quatuor. Butirum pynthas quatuordecim cum dimidio florenis tribus denariis sexaginta tribus, formagia quadraginta pro florenis duobus denariis quadraginta. Caseos octo pro denariis octuaginta. Anseres sexaginta pro florenis duobus denariis quadraginta. Pullos centum sexaginta pro florenis tribus denariis viginti. Item areas duas ipsorum laboribus extruxerunt, quas si conducti fuissent preparassent pro florenis sedecim. Item dominus Paulus Bank extra scitum domini Andree de Bathor coegit eos servire ad Apahyda, neque permiserunt eos rectam viam ire ne dominus Bathory eorum servicia multa vidisset, sed per

aliud iter, quod fuit difficilius sub birsagio decem florenorum venire coacti sunt. Fecerunt igitur servicia coacta infrascripta ad Apahyda. Item decem lapides molares portaverunt ad Apahyda. Item fruges et millium curribus quatuor. Item fecit cum eis portare et parare vehiculos magnos, per quos fecit cum eis portare ad Apahyda, instrumenta ad boves viginti, que omnia ipsi denuo absque pecuniis paraverunt. Item ad molendinum de Apahyda trabes maiores portaverunt centum. Item ligna maiora pro pedibus acervorum talia, ut vix duo unus currus portare potuit, septuaginta quatuor. Item per duas hebdomadas ipsi per homines suos metere fecerunt. Item currus sex per duas septimanas fruges et fenum comportarunt. Item fruges triturati per duas septimanas. Omnia ista predicta servicia estimata sunt per eosdem colonos ad florenos septuaginta duos. Item ad Riuulum Dominarum portaverunt tritici cubulos centum quinquaginta, singulum per denarios vigintiquinque computando facit florenos triginta duos denarios quinquaginta. Item quod judex currus per quos fruges ad Riuulum Dominarum portati sunt, eadem hora, qua officialis jusserat, ire propter pluviam non potuerunt per boves, a judice extorsit florenos quinque. Item a Joanne Zabo accepit unum vas vini sine precio, quod se inscio ad Moldaviam profectus fuit pro questu faciendo. Item seminaverunt avenas cubulus vigintiquinque, in quorum precium dedit eis florenos quatuor, reliquam partem ipsi coacti sunt persolvere, que facit florenos quatuor denarios triginta tres. Item ad usum servitorum Pauli Bank ad Rettheg sine precio inducte sunt frugum cubuli octo florenis sex denariis quadraginta. Item in precium vini eiusdem servitoribus in Rettheg tenentibus dederunt florenos duos. Item propter continua servicia, et onera Pauli Bank, decem et octo homines boves suos alii quatuor, alii sex, alii duos vendere coacti sunt. Ova acceperunt ab eis octingenta viginti octo. Ova anserina sine numero dederunt. Birsagia ab uno homine acceperunt florenos novem. Coloni istius possessionis Zenth Margytha dicunt communiter omnes, quod si dominus Paulus Bank aliquando officialis eorum constitueretur, ad unum omnes discedere et domos suas desertas relinquere parati sunt.

Mykehaza. Mattheus Nagh loco judicis juratus fassus est, ipsis dedisse boves mactabiles duos pro florenis duobus denariis quinquaginta, pullos et anseres pro floreno uno denariis quinquaginta. Ad Rettheg dederunt avenam cubulos sex florenis duobus. Ova centum. Ad Dees servierunt ad septimanas tres, estimaverunt ad florenos duos.

Peterhaza. Petrus kenesius juratus fassus est dedisse vaccas mactabiles duas pro florenis duobus denariis octoginta uno. Ad Rettheg importarunt avenam cubulos sex florenis duobus, pullos duodecim denariis viginti tribus, anseres quatuor sedecim, ova quadraginta. Caseum unum denariis octo, agnellos tres denariis quadraginta quinque. Homines laboratores ad Dees ad septimanas tres, pro florenis duobus. Ad Apahyda sex persone ad unam septimanam laborantes estimarunt ad florenos quatuor denarios viginti. Item de mandato Pauli Bank ad hospicium Petri Pan ad Nemethy, et Pauli Bank ad Wywar ligna curribus

et vehiculis ducentis estimata, per denarios octo faciunt florenos sedecim. Equaces Petri Pan de mandato Pauli Bank per unam hiemem magnis miseriis et angustiis custodiverunt, labores estimati ad florenos decem.

Inquisitio possessionum Walachalium.

Super damnis per Paulum Bank illatis pertinenciis Lapos:

Magyar Lapos. Osualdus Byro, et Emericus Fekethe judices jurati fassi sunt. Boves tres, vaccas quinque absque pecunia sunt accepta. Item agni sedecim, pullos, anseres, ova, butirum, formagia, et reliqua, quorum numerus non constat. Iuxta tamen conscienciam eorum estimata sunt pro florenis viginti quinque denariis triginta uno. Item ab ipsis violenter sine ullo precio ad Rettheg ab officiale accepti sunt avene cubuli septuaginta duo, estimantur pro florenis viginti quatuor denariis triginta tribus. Item vi mediante ad Apahida coacti fuerunt servire, triturare, falcare, metere, trabes et ligna ducere ex silva eorum pro edificiis. Emericus Fekethe judex fassus est duas pelles lupinas ab eo per officialem vi accepisse, estimantur pro florenis duobus.

Damokosfalwa. Paulus Fellel judex juratus fassus est. Michaelem Themeswary officialem domini Pauli Bank illegitime et sine precio ab eisdem extorsisse avene cubulos triginta quatuor, estimantur pro florenis undecim denariis quinquaginta septem. Item fruges cubulo uno quartalia tria pro floreno uno denariis duodecim, agnos sex pro floreno uno, pecora mactabilia quatuor pro florenis sex denariis quadraginta, pullos viginti tres pro denariis quadraginta sex, anseres sex pro denariis viginti quinque, duos utres casei pro florenis duobus, butiri pynthas quinque pro floreno uno denariis vigintiquinque. Servitoribus eiusdem domini Pauli Bank ad Rettheg pro expensis dati denarii quadraginta. Dicunt preterea multa servicia ad Apahyda fecisse et ligna pro edificiis super currus eorum detulisse.

Lybathon, Debrek, Zaz Mezeo. Georgius Eleczke wayuoda juratus fassus est ad Rettheg officiali dedisse avene cubulos vigintiquinque, fruges cubulum unum quartalia duo, pullos viginti, agnos quatuor, pecora mactabilia tria, butirum pynthas duas, estimata ad florenos octodecim minus denarii quinque.

Maczkamezew. Georgius Welle wayuoda juratus fassus est ipsos officialibus dedisse vaccas tres, bovem unum, estimatur pro florenis sex denariis septuagintaquinque, avene cubulos novem, estimata ad florenos tres. Agnellos tres pro denariis quinquaginta, pullos novem denariis octodecim. Butirum pynthas quatuor pro floreno uno. Birsagium facit florenum unum.

Dyznopataka. Idem Georgius Wele wayuoda juratus fassus est officialibus dedisse pullos quinque denariis decem. Butirum pynthas unam denariis vigintiquinque, avenam cubulos quatuor pro floreno uno denariis triginta tribus, fruges quartalia duo pro denariis viginti, agnellos duos pro denariis triginta duobus. Birsagia dederunt florenos quatuor.

Danpataka. Alexius kenez juratus fassus est, dedisse vaccas quatuor estimate pro florenis sex denariis octoginta, avene cubulos duodecim pro florenis quatuor, pullos vigintiquatuor pro denariis quadraginta

octo. Anseres sex pro denariis viginti quinque. Agnellos duos pro denariis viginti octo. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Birsagium florenus unus.

Borkwth. Tryff kenesius juratus fassus est dedisse bovem unum pro florenis quatuor, vaccam unam pro florenis duobus. Agnellos sex pro floreno uno. Avenam cubulos quatuordecim pro florenis quatuor denariis quinquaginta, fruges quartalia sex pro denariis sexaginta. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Caseos sex pro denariis vigintiquinque, pullos viginti sex pro denariis quinquaginta duobus, anseres sex pro denariis vigintiquinque.

Dragusfalwa. Philippus Pascha wayuoda juratus fassus est dedisse vaccas mactabiles quinque pro florenis undecim, bovem unum pro florenis tribus, avenam cubulos quinquaginta pro florenis sedecim denariis sexaginta septem, fruges cubulos duos floreno uno denariis sexaginta. Butirum pynthas sex pro floreno uno denariis quinquaginta. Agnos decem pro floreno uno denariis viginti. Caseos quinque pro denariis quadraginta. Caseos in utre unum pro floreno uno denariis quadraginta. Pullos octoginta pro floreno uno denariis sexaginta. Birsagia sunt floreni sex denarii octoginta.

Rogoz. Joannes Pap kenesius juratus fassus est officiales ab eisdem accepisse vaccas quatuor, boves duos, estimate (!) pro florenis undecim. Agnelli sex estimati pro floreno uno, pullos octoginta pro floreno uno denariis sexaginta. Butirum pynthas tres pro denariis septuaginta quinque. Avene cubulos quadraginta pro florenis tredecim denariis triginta tribus. Pro formagio ipsis dato solverunt denarios quadraginta.

Alsozewch. Jacobus kenesius juratus fassus est accepisse officiales ab eisdem vaccas tres, bovem unum estimati pro florenis septem denariis triginta. Agnellos quatuor pro denariis quadraginta quatuor, pullos triginta octo pro denariis quinquaginta sex. Butirum pynthas tres pro denariis septuagintaquinque. Avenam cubulos viginti quinque pro florenis octo denariis triginta tribus, fruges cubulum unum pro denariis sexaginta quatuor. Caseos duos pro denariis triginta duobus.

Rohy. Elias kenesius juratus fassus est illegitime dedisse bovem unum vaccas duas pro florenis quinque. Agnellos quinque pro denariis octoginta, pullos duodecim pro denariis viginti quatuor. Butirum pynthas tres pro denariis septuaginta quinque. Caseum cum utre uno pro floreno uno denariis quadraginta. Avene cubulos duodecim pro florenis quatuor, fruges quartalia quatuor pro denariis triginta duobus. Item dominus Paulus Bank ab isto kenesio accepit unum equum valentem florenos decem pro quo dedit alterum valentem florenos tres. Birsagia florenos duos.

Officiolatus Joannis Petrykan:

Also Kosaly. Joannes Petrykan wayuoda juratus fassus est cum kenesio et ceteris juratis. Colonis eiusdem possessionis victualia omnia que ad usum servitorum domini Pauli Bank et equorum secundum iustam et rectam computacionem, et estimacionem exposuerunt florenos

centum. Agnelli octo pro floreno uno denariis triginta duobus. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Caseos quatuor pro denariis vigintiquinque, pullos triginta tres, pro denariis sexaginta sex. Officiali avene dati cubuli sedecim pro florenis quinque denariis triginta tribus. Birsagia ex eis indebite exacta floreni quatuordecim.

Felsewkosaly. Joannes Doma juratus fassus est, kenesius, se una cum wayuoda, et aliis eiusdem colonis de omnibus victualibus ad usum servitorum Pauli Bank, et equorum iustam computacionem, et estimacionem fecisse, et exposuisse victualia ad florenos octoginta, et amplius. Agnellos sex pro floreno uno. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Caseos quatuor pro denariis triginta duobus, pullos triginta tres pro denariis sexaginta sex. Avenam ad manus officialis idem dedit cubulos sedecim pro florenis quinque denariis triginta tribus. Birsagia idebite accepta floreni quatuor.

Zelechke. Joannes wayuoda cum kenesio juratus fassus est, una cum colonis eiusdem possessionis de omnibus victualibus ad usum servitorum domini Pauli Bank justam computacionem, et estimacionem fecisse, et exposuisse victualia ad florenos octoginta. Avene officiali cubulos viginti pro florenis sex denariis quinquaginta, agnelli octo pro floreno uno. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta, caseos quatuor pro denariis triginta duobus, pullos triginta tres pro denariis sexaginta sex.

Kaczko. Lucas kenesius juratus fassus est una cum colonis eiusdem possessionis de omnibus victualibus ad usum servitorum Pauli Bank justam computacionem, et estimacionem fecisse, et exposuisse pro florenis quinquaginta. Boves duos pro florenis sex, vaccas mactabiles sex pro florenis novem, agnellos octodecim pro florenis duobus. Butirum pynthas quinque pro floreno uno denariis vigintiquinque. Caseos novem pro denariis sexaginta tribus, pullos triginta sex pro denariis septuaginta duobus. Item officialis boves duos indebite vel calumniose accepit. Item a tribus mulieribus, que ex Apahyda domum reverse erant vidue, et misere accepit pro birsagio florenos duos denarios quadraginta. Item servitores Pauli Bank de tribus hominibus calumniose in jus attractis, extorserunt florenos quatuor. Item officiali dati avene cubuli viginti pro florenis sex denariis sexaginta tribus, fruges cubulos undecim pro florenis octo denariis octoginta. Item alias ad manus officialis duobus vicibus ad Rettheg, et ad Dees dati avene cubuli quadraginta pro florenis tredecim denariis triginta tribus. Lardonem unum pro floreno uno denariis vigintiquinque.

Joannes Makzyn wayuoda, juratus fassus una cum kenesiis, et colonis possessionum sibi subiectarum, ad victualia que servitoribus Pauli Bank collegerunt dietim, per octo septimanas exposuisse florenos vigintiquinque.

Galgo. Lucas Fodor kenesius juratus fassus est dedisse indebite boves duos, vaccam unam pro florenis quinque denariis septuaginta quinque. Agnellos septem pro floreno uno, pullos quindecim pro denariis triginta. Caseos quatuor pro denariis viginti quatuor. Butirum pynthas

quatuor pro floreno uno. Item ad Rettheg dati avene cubuli octo pro florenis duobus denariis sexaginta sex, fruges quartalia duo pro denariis viginti.

Munchal. Stephanus kenesius, juratus fassus est dedisse agnellum unum pro denariis duodecim, pullos sex pro denariis duodecim. Caseum unum pro denariis sex. Butirum pynthas unam pro denariis vigintiquinque. Officiali ad Rettheg dati avene cubuli quatuor pro floreno uno denariis triginta tribus.

Kapolna. Lucas Galgay kenesius pro Karachion kenesio de Kapolna juratus fassus est dedisse agnellos duos pro denariis viginti quatuor, pullos decem pro denariis viginti. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Caseos duos pro denariis undecim. Item ad Rettheg et ad Dees portaverunt officiali avene cubulos quinque pro floreno uno denariis sexaginta sex.

Poyana. Gregorius Blenke kenesius juratus fassus est. Illegitime dedisse vaccam mactabilem unam pro floreno uno denariis quinquaginta. Lardonem unum pro floreno uno denariis quinquaginta, agnellum unum denariis duodecim. Caseos sex pro denariis triginta. Butirum pynthas duas denariis quinquaginta, pullos tres denariis sex. Servitores Pauli Bank vi acceperunt avenam cubulos duos cum dimidio floreno uno minus denariis sedecim. Avenam ad Dees et Rettheg officiali portarunt cubulos sex pro florenis duobus, fruges similiter quartalia tria denariis triginta. Birsagia legittime accepta floreni quinque. Item wayuoda Joannes Makzyn a quodam birsagium jure accipiens protulit duos aureos hungaricos et dedit officiali, facit florenos tres.

Goztilla est una parva villa de qua nihil solutum est nisi floreni duo denarii septuaginta.

Baba. Theodorus kenesius juratus fassus est. Indebite exegisse vaccas duas estimate pro florenis tres denariis triginta. Bovem unum pro florenis tres, agnellos duos pro denariis viginti octo. Casei sex denariis triginta. Butirum pynthas duas denariis quinquaginta. Avenam ad Dees cubulos quatuor floreno uno denariis triginta tres, fruges quartale unum denariis decem.

Ilonda. Triff kenesius de Sosmezeo, pro kenesio de Ilonda. Jure fassus est vaccas mactabiles duas pro florenis tribus, agnellos quatuor pro denariis quadraginta octo. Caseos tres denariis quadraginta quatuor. Butirum pynthas unum (!) denariis vigintiquinque. Birsagia jure accepta florenos duos. Avenam officiali ad Dees portarunt cubulos sex florenis duobus.

Sosmezeo. Tryff kenesius juratus fassus est illegitime dedisse vaccas duas pro florenis tribus, agnellos septem pro denariis octoginta quatuor. Caseos sex pro denariis quadraginta octo. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta, pullos sedecim pro denariis triginta duobus. Avenam ad Dees officiali similiter et ad Rettheg dederunt cubulos viginti pro florenis sex denariis sexaginta sex. Lardonem unum pro floreno uno denariis quinquaginta. Birsagia legittima florenos duos.

Rafia. Lazarus Dolha kenesius fassus est dedisse vaccas duas pro florenis tres, agnellos duos pro denariis viginti quatuor. Caseos duos pro denariis duodecim. Butirum pynthas unum (!) denariis viginti quinque, pullos sex denariis duodecim. Ad Dees portaverunt avene cubulos quatuor pro floreno uno, fruges quartalia tres pro denariis triginta.

Borzo. Gregorius Sorban kenesius juratus fassus est dedisse vaccas duas pro florenis tribus, agnellos duos pro denariis viginti quatuor. Caseos tres pro denariis sedecim, pullos duodecim pro denariis viginti-quatuor. Ad Dees officiali avenam dederunt cubulos sex pro florenis duobus, fruges quartalia sex pro denariis sexaginta.

Doboka. Stephanus kenesius absens, pro quo Joannes Makzyn wayuoda juratus fassus est, vaccam unam, bovem unum dedisse pro florenis quatuor denariis quinquaginta. Agnellos tres pro denariis triginta tribus. Butirum pynthas duas pro denariis quinquaginta. Caseos duos pro denariis decem. Ad Dees officiali inducte sunt avene cubuli tres pro floreno uno. Birsagia florenum unum.

Officiolatus wayuode Andreka:

Gewrghffalwa. Simon Mark kenesius, juratus fassus est illegitime in illa possessione accepisse officiales vaccas tres pro florenis quatuor. Agnellos quindecim pro floreno uno denariis quinquaginta, pullos quadraginta denariis octoginta. Caseos undecim denariis sexaginta sex. Butiri pynthas quinque pro floreno uno denariis vigintiquinque. Lapides molares sine pecuniis septem, qui faciunt florenos decem denarios quinquaginta, fenum curribus quinque servitoribus Pauli Bank florenis duobus. Pro avene cubulis septem, quos officialis petebat, et non habebant, coacti sunt solvere florenos duos denarios octoginta. Ad Rettheg adducti sunt avenarum cubuli duodecim florenis quatuor. Item servitores officialis de territorio ipsorum boves et vaccas ad territorium Retthegiensem abigere, et sic birsagia acceperunt florenos tres. Item lapides molares ad constitutum diem parare non potuissent, pro birsagio acceperunt avene cubulos tres pro floreno uno.

Negerfalwa. Wayuoda Andreka juratus fassus est illegitime ab ipsis accepisse vaccas quatuor pro florenis quinque. Agnellos quindecim pro floreno uno denariis quinquaginta, pullos quadraginta denariis octoginta. Caseos quindecim floreno uno. Butiri pynthas sex floreno uno denariis quinquaginta. Ittem ad Rettheg avene cubulos triginta pro florenis decem. Item loco avene alia vice dati floreni duo denarii quadraginta. Item pro birsagio vaccam unam, et bovem unum acceperunt.

Emberfew. Elias kenesius egrotus domi mansit, et Andreka wayuoda loco illius ad fidem prescriptam fassus est. Avenas officiali dedisse cubulos decem pro florenis tribus denariis triginta tribus, frugum quartalia decem floreno uno. Caseos quinque pro denariis triginta quinque, agnellos quinque pro denariis quinquaginta. Butiri pynthas duas pro denariis quinquaginta. Bovem unum pro florenis duobus denariis septuaginta, vaccam unam floreno uno denariis quinquaginta.

Loco avene denarios octoginta. Pullos decem denariis viginti. Michael literatus tempore quinquagesime ab uno homine extorsit viole[n]ter florenos tres.

Ganch. Michael kenesius juratus fassus est accepisse ab eis vaccas duas, bovem unum pro florenis quinque denariis triginta. Agnellos tres pro denariis triginta sex. Caseos septem pro denariis quadraginta duobus. Butiri pynthas duas pro denariis quinquaginta, pullos viginti pro denariis quadraginta, fenum curribus tribus ad Rettheg floreno uno. Ad Rettegh avene cubulos novem quartalia tres florenis tribus. Pro victualibus emendis ad servitores Pauli Bank officialis accepit florenos duos denarios quinquaginta. Birsagia legittime data floreni quatuor.

Hagymas. Gregorius Wanchya kenesius juratus fassus est, ab eis vi accepisse vaccas tres pro florenis quatuor denariis octoginta. Agnellos quinque pro denariis septuaginta. Caseos quinque pro denariis triginta quinque. Butiri pyntham unam pro denariis vigintiquinque, pullos sexaginta pro floreno uno denariis viginti. Ad Rettegh avene cubulos triginta tres florenis septem denariis sexaginta sex. Pro avenarum empcione iterum solverunt florenos duos, fenum curribus sex floreno uno denariis quinquaginta. De quinque hominibus qui ad Apahyda ire neglexerunt ad servicia accepti floreni quinque. Item Michael literatus servitor Pauli Bank tempore exactionis quinquagesime ovium ab uno homine indebite accepit oves quatuor una cum agnellis. Birsagium exactum facit florenum unum.

Iloswa. Makzyn kenesius juratus fassus est vaccas tres extorsisse florenis quatuor denariis octoginta, agnellos undecim floreno uno denariis decem. Caseos undecim pro denariis septuaginta septem. Butiri pynthas sex floreno uno denariis quinquaginta. Pullos septuaginta floreno uno denariis quinquaginta. Ad Rettheg officiali avenam dederunt cubulis octodecim florenis sex, fruges cubulo uno pro denariis octoginta, fenum plaustris sex pro florenis duobus. Duo homines ad serviendum ad Apahyda non euntes birsagium solverunt florenos tres. Pro empcione victualium servitoribus Pauli Bank acceperunt florenum unum.

Lalfalwa. Petrus Robos kenesius juratus fassus est vi acceptas vaccas florenis duobus denariis sexaginta, agnellos tredecim floreno uno denariis septuaginta sex. Butiri pynthas tres denariis septuagintaquinque. Caseos novem denariis quadraginta quinque, pullos vigintiquinque denariis quinquaginta, officiali ad Rettheg avene cubulos decem florenis tres denariis triginta tres, fruges quartalia septem denariis septuaginta, fenum plaustris duobus denariis quinquaginta. Ad Mihalffalwa servitoribus Pauli Bank avene cubulos quatuordecim florenis quatuor sexaginta sex. Eisdem fruges cubulos duos floreno uno denariis sexaginta. Eisdem plaustra feni quatuor florenis duobus. Eisdem feni quatuor vehiculis floreno uno. Ad victualia servitorum Pauli Bank in Mihalffalwa existentium solverunt florenos quinque denarios vigintiquinque. Birsagium florenus unus. Lapides molares sex absque ullo precio accepti per officialem singuli florenum unum denarios quinquaginta valentes facit florenos novem.

Vyífalw. Gregorius Bol kenesius juratus fassus est dedisse vaccam unam, bovem unum pro florenis quatuor denariis vigintiquinque, agnellos decem pro floreno uno denariis octo. Caseos quindecim denariis nonaginta. Butirum pynthas tres pro denariis septuagintaquinque, pullos triginta denariis sexaginta. Ad Rettheg officiali avene dati cubuli decem florenis tribus denariis triginta tribus, ad Mihalffalwa servitoribus Pauli Bank portarunt avene cubulos undecim pro florenis tribus denariis sexaginta sex. Eisdem servitoribus ad usum quottidianum solverunt florenos quinque denarios vigintiquinque, fenum tribus curribus, et totidem vehiculis eisdem servitoribus pro florenis duobus. Ad Rettheg fenum duobus plaustris facit denarios octoginta. Lapides molares quinque per officialem accepti singuli pro florenis duobus valentes facit florenos decem. Boves in birsagium accepti duo florenis sex, alia vice pro birsagio florenus unus denarii quadraginta.

Felsewzewch. Andreka wayuoda, loco kenesii absentis, juratus est et fassus vaccas tres pro florenis quatuor, agnellos septem denariis septuaginta, pullos vigintiquinque denariis quinquaginta. Caseos sex denariis septuaginta duos (!). Butirum pynthas sex floreno uno denariis quinquaginta. Ad Rettheg avenam officiali dederunt cubulis viginti florenis sex denariis sexaqinta sex.

Somkwth, Pestes, Gykynes. Maryan wayuoda juratus fassus est ab eis illegittime accepisse avenam ad usum equorum Pauli Bank, et servitorum suorum ad Dees et Rettegh dedisse cubulis sexaginta, facit florenos viginti. Pro victualibus servitorum eiusdem Pauli Bank florenos quatuor. Iterum equis eorundem dati avene cubuli quatuor facit florenum unum denarios triginta tres. Vaccas mulgibiles novem florenis tredecim denariis quinquaginta, pullos sexaginta floreno uno denariis viginti. Agnelli vigintiquatuor florenis duobus denariis quadraginta. Butirum pynthas quatuor floreno uno. Caseos novem pro denariis quinquaginta quatuor. Lardones tres florenis quatuor denariis quinquaginta, fruges ad Retthegh cubulos sex florenis quatuor denariis octoginta. Birsagia legittime accepta florenos duos.

Summa florenorum super damnis per Paulum Bank, et servitores eiusdem in pertinenciis Castri Chychyo illegittime illatis facit florenos tria millia octingentos quinquaginta denarios quadraginta unum. Item de diversis percepcionibus ibidem percepţi sunt floreni mille octingenti septuaginta, de educillacione vinorum lucrum facit florenos mille centum triginta denarios sexaginta quatuor. *Summa summarum* facit florenos sex millia octingentos quinquaginta unum denarios quinque. Item misere possessiones walachales quanta servicia innumerabilia ad Apahyda, Dees, Say[o]kerezthwr, et ad alia loca diversa fecerunt in arando, demetendo, falcando, comportando, et importando, in adductionibus lignorum, virgultarum, palearum, lignorum maiorum. Item erectione arearum, sepum preparacione, et id genus alia universa, que illis miseris non succurrunt, ne numerare quidem potuerunt, non ut aliquam fecissent estimacionem, que omnia permiserunt ad arbitrium dominorum.

Seriem itaque huiusmodi perlustracionis, revisionis bonorum et jurium possessionariorum pertinenciarum Castri Chychyo super damnis per Paulum Bank, ac servitores eiusdem tempore Magnifici domini Andree Bathory ibidem illatis prout per prefatos dominorum wayuodarum, et nostrum homines nobis relatum extitit, ad peticionem prefatorum dominorum wayuodarum, hoc modo Vestre Serenitati duximus rescribendum. Datum Sabatho, in vigilia Nativitatis domini, Anno eiusdem millesimo Quingentesimo Quinquagesimo tercio.

Originalul în Arhiva Statului din Budapesta, Transylv. Actor. fasc. 9. no. 69. Fotocopie în Arh. Ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj.

TRADUCERE*

Prea luminatului principe şi domn, domnului nostru Ferdinand, cu ajutorul dumnezeieştii îndurări în veci augustul rege al romanilor, al Ungariei, Boemiei etc., infante al Spaniilor, arhiduce al Austriei, prea milostivului său stăpîn, conventul mănăstirii fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur, prinosul cucernicelor sale rugăciuni întru domnul şi veşnică credinţă. Să afle luminăţia voastră că noi am primit cu cinstea cuvenită cartea cinstiţilor şi măriţilor domni Francisc Kendy de Zenthywan şi Ştefan Dobo de Rwzka, voievozi ai Transilvaniei şi comiţi ai secuilor etc., stăpînii noştri vrednici de cinste, întocmită şi dată cu privire la cercetarea şi revizia tuturor bunurilor şi drepturilor de stăpînire din pertinenţele cetăţii Ciceu, prieteneşte grăitoare şi trimisă nouă, în aceste cuvinte:

„Noi Francisc Kendy de Zenthywan şi Ştefan Dobo de Rwzka, voievozi ai Transilvaniei şi comiţi ai secuilor etc., prietenilor lor vrednici de cinste din conventul bisericii din Cluj-Mănăştur sănătate şi prietenie cu toată cinstea. Ni se spune de către aleşii domni comisari ai maiestăţii regeşti, trimişi în această ţară a Transilvaniei, că voinţa şi porunca osebită a pomenitei maiestăţi regeşti, mult milostivul nostru stăpîn, este să binevoiţi a pune să se facă şi să se însemne în scris cercetarea şi revizia tuturor bunurilor şi drepturilor de stăpînire din pertinenţele cetăţii. Ciceu de către omul **vostru de mărturie vrednic de crezare. Cerem aşadar cu stăruinţă prin cuprinsul** acestei scrisori prieteniei voastre şi totodată îi poruncim, în temeiul autorităţii pe care o avem, să trimiteţi pe omul vostru vrednic de crezare ca om de mărturie, în faţa căruia aleşii juzi ai nobililor Nicolae diacul din Nema, Benedict Nagy de Mykehaza sau Ioan Kozarwary sau, în lipsa acestora, Grigore Mikehazy, omul nostru, trimis de noi anume pentru aceasta, să fie dator şi ţinut a cerceta şi a revizui toate bunurile de mai sus şi drepturile de stăpînire ale zisei cetăţi Ciceu, şi a pune să se însemne în scris într-un registru toate pagubele făcute ori în ce chip de către oamenii şi dregătorii cinstitutului şi măritului domn Andrei de Bathor sărmanilor coloni din pertinenţele acelei cetăţi; iar după aceea să fiţi datori şi ţinuţi a trimite cartea voastră de răspuns maiestăţii regeşti cu privire la această cercetare şi revizie a bunurilor mai sus arătate. Altfel să nu faceţi. Dat la Zenthywan, în lunea de după sărbătoarea fericitului apostol Andrei, în anul domnului 1553".

După primirea acesteia noi, dorind să aducem la îndeplinire prieteneştile cereri ale pomeniţilor domni voievozi, după cum sîntem şi datori, am socotit să trimitem, dimpreună cu aleşii Benedict Nagh de Mykehaza, Ioan Kozarwary şi Grigore Mykehazy, juzi ai nobililor, oameni ai voievozilor, pe omul nostru vrednic de crezare, şi anume pe cuviosul bărbat, magistrul Antonie, preotul şi capelanul nostru din convent, ca om al nostru de mărturie la zisa cercetare şi revizie a bunurilor şi drepturilor de stăpînire ale cetăţii Ciceu. Aceştia, întorcîndu-se pe urmă, de acolo, la noi, ne-au

* Traducere făcută de prof. TH. NAUM.

făcut cunoscut cu sfințenie și pe cuvîntul lor de cinste că ei, în duminica venirii domnului, de curînd trecută, s-au dus în satul numit Reteag și au adunat acolo, din toate satele ținînd de cetatea Ciceului, pe juzii juraţi, pe juraţi, pe voievozi și pe cneji, care, pe credința lor datorată lui Dumnezeu și pe supunerea pe care o păstrează maiestății voastre și sfintei coroane a țării, mărturisită înaintea lor, au spus și au dat mărturie în chipul următor:

Mai întîi, numele satelor.

Reteag are 83 de porți, săraci are 43, sesii pustii are 4. *Uriu* are 33 de porți, săraci are 19, sesii pustii are 2. *Cristeștii Ciceului* are 32 de porți, săraci are 27, sesie pustie are 1. *Coldău* are 12 porți, săraci are 16, pustii are 2. *Bața* are 19 porți, săraci 15. *Ciceu-Mihăiești* are 21 de porți, săraci are 8, pustii are 2. *Mănăștirel* are 14 porți, săraci are 9, pustii are 2. *Sînmărghita* are 40 de porți, săraci 43, porți pustii are 5. *Urișor* are 13 porți, săraci 7, are 1 poartă pustie, locuri pustii are 2. *Coplean* are 13 porți, săraci 14, pustii are 8. *Mica* are 4 porți, săraci 2, pustii 4.

De asemenea, satele *românești*:

Ciceu-Giurgești are 18 porți, săraci 37, are 1 pustie. *Negrilești* 16 porți, săraci 24, pustii are 3. *Ambriciu* are 2 porți, săraci 4. *Canciu* are 6 porți, săraci 14. *Hășmașul-Ciceului* are 5 porți, săraci 35. *Ilișua* are 20 de porți, săraci 20, pustii are 3. *Leleșt*i are 7 porți, săraci are 7. *Ciceu-Corabia* are 6 porți, săraci 17. *Suciul de Sus* are 8 porți, săraci are 17. *Șomcutul Mic*, *Peștera*, *Jichișul de Sus* au 21 de porți, săraci au 17, pustii au 13. *Cășeiul de Jos*, are 15 porți, săraci are 12, pustii are 4. *Cășeiul de Sus* are 7 porți, săraci are 13, poartă pustie are 1. *Sălișca* are 15 porți, săraci are 12, pustii are 3. *Cițcău* are 18 porți, săraci 30, pustii are 2. *Gilgău* are 6 porți, săraci are 10. *Muncel* are 2 porți, săraci are 2. *Căpîlna* are 2 porți, săraci are 4, *Poiana Blenchii* are 3 porți, săraci 5. *Goștila* nici o poartă. *Baba* are 1 poartă, săraci are 6, pustie are 1. *Ileanda* are 3 porți, săraci are 10, pustie are 1. *Glod* are 10 porți, săraci are 30. *Ratfa* are 2 porți, săraci are 5. *Bîrsăul Mare* are 3 porți, săraci 8. *Dolheni* are 1 poartă. *Dăbîceni* are 4 porți, săraci 6. *Vima Mare* are 8 porți.

De asemenea pertinențele *Lăpușului*:

Lăpuș are 32 de porți, săraci 20, pustii 3. *Dămăcușeni* are 11 porți, săraci 8. *Dobricul Lăpușului* are 2 porți, săraci 8, pustii 2. *Libotin* are 10 porți, săraci 8, pustii are 9. *Zazmezeo* are 1 poartă, săraci 2, pustie 1. *Răzoare* are 3 porți, săraci 5. *Poiana Porcului* are 2 porți, săraci 4, pustii 3. *Văleni* are 5 porți, săraci 9, pustii 2. *Borcut* are 6 porți, săraci 16, pustii 6. *Drăghia* are 20 de porți, săraci are 16, pustii 6. *Rogoz* are 18 porți, săraci 16, pustii are 3. *Suciul de Jos* are 8 porți, săraci 13, pustii 3. *Rohia* are 4 porți, săraci 10, pustii 6. *Petrești* are 2 porți, săraci 12.

Totalul *porților*: 617.
Totalul *săracilor*: 695.
Totalul *celor pustii*: 107.

De asemenea, măritul domn Francisc Kendy, voievodul Transilvaniei, stăpînește din aceste sate* ; el ține alte trei mai bune: *Orman*, *Chirău* și *Vaida-Cămăraș*. În satul *Chirău* este o moară bună cu 3 pietre. De asemenea, soția lui Mylaky, cu învoirea preailustrului domn general ține un sat numit *Chiuești*. De asemenea sîrbii, cu învoirea preailustrului domn general și a domnului Andrei de Bathor țin un sat *Gîrbou* (Gîrboul Dejului). De asemenea episcopul romîn de Vad din îngăduința răposatului Petru, voievodul Moldovei, afară de cele două sate *Vad* (și) *Suarăș*, pe care voievozii le-au dat din vechime mănăstirii (de acolo), ține alte două sate, *Bogata de Sus* și *Bogata de Jos*, cu veniturile, cu foloasele și slujbele lor întregi.

De asemenea același episcop (ține) o moară, clădită din nou, lîngă Cițcău, în ținutul regeștii maiestăți.

Veniturile legiuite ale cetății Ciceu:

Censul sfîntului Martin se ia de obicei potrivit sorților luate care se numesc *Nyl*, nu după *numărul porților*, face cîteodată mai mult, cîteodată mai puțin. De asemenea sînt 4 mori: moara din Reteag cu patru pietre, moara din Cristeștii Ciceului cu 2 pietre, moara din Lăpuș cu 2 pietre, moara din Ciceu-Giurgești cu o piatră. De asemenea

* Lipsește numărul?

sînt cinci *vămi*: vama din Reteag, vama din Urişor (care) se arendează cu 9 fl., vama din Şomcut (care) se arendează cu 10 fl., vama din Lăpuş (şi) vama din Sînmarghita. De asemenea la sărbătorile naşterii domnului satele ungureşti, afară de tîrgul Reteag, vor da grîne, ovăz şi pui, pe care le numesc ako. De asemenea, pe la sărbătoarea sfîntului Gheorghe se ia de la români a cincizecea din oi. De asemenea, răscumpărarea porcilor şi a albinelor. De asemenea românii, afară de satele Ilişua, Suciul de Sus, Ileanda, Jichiş, Petreşti vor da darea după soarta luată, unii 50 de dinari, alţii 25 de d. De asemenea în satele Lăpuş şi cele ce ţin de el vor da în acelaşi timp, fiecare după soarta sa 16 d., alţii însă 8. În vremurile mai bune veniturile acestora făceau 100 de fl. De asemenea cnejii din unele sate vor da pe an 17 cergi. De asemenea unii cneji din unele sate, afară de satul Lăpuş şi de pertinenţele lui, vor da un cerb lopătar tînăr *(damulam)* spre folosul dregătorilor; de asemenea unii cneji, afară de (cei din) pertinenţele Lăpuş, vor da, fiecare, un şoim. De asemenea fiecare sat, afară de pertinenţele Lăpuşului, vor da, spre folosul dregătorilor, o vacă de tăiere şi un berbec. De asemenea pe la sărbătoarea naşterii Mariei în unele sate ungureşti şi româneşti se dau porci de la păşune şi albine, aşa însă, că cel care are porci de un an, dacă are 10, din 10 e dator să dea 1 porc, din 50 sau din 100 sau 30 sau şi din mai puţini, va da de asemenea 1 porc. Sub 10 însă nu e dator să dea porc, ci bani de răscumpărare, de fiecare porc 2 d. Iar din porcii care nu au un an, chiar dacă vor fi 100, nu plătesc nimic. Românii fac tot aşa la albine. De asemenea are maiestatea regească multe păduri cu ghindă în aceste pertinenţe, (păduri) care abia la 6 ani odată fac ghindă. Cînd ele rodesc, din porcii îngrăşaţi în acele păduri, (ea) va avea venitul după numărul porcilor şi după rodirea ghindei. Colonii din pertinenţele cetăţii Ciceu însă nu sînt datori să plătească din porcii lor. Gloabele se iau după obiceiul ţării. Dijmele grîului, ale vinului şi ale celorlalte legume i se vin prea cinstitutului domn episcop al Transilvaniei. Se obişnuieşte, totuşi, să se dea în arendă pe seama patronului, potrivit aşezămîntului domnilor locuitori ai ţării. Pămînturile de arătură şi fineţele sînt arătate în registre după numărul satelor. *Crişmăritul vinului* înainte n-a fost niciodată în obicei: doar ca o facere de bine pentru dregător de bună voie au crîşmărit o bute sau două, în ajutorul dregătorului; în timpul însă cînd ungurii au ţinut aceste bunuri, la trei răstimpuri pe an, anume în timpul naşterii domnului, la sărbătoarea sfîntului Gheorghe (şi) la sărbătoarea rusaliilor, îi puneau (pe supuşi) să crîşmărească uneori 20 de buţi de vin, alteori 25. *Vinurile de dijmă*, din vechime sau sînt duse la Rodna sau sînt crîşmărite aici; din preţul lor plăteau preţul dijmei. Colonii unguri sînt datori să semene după obiceiul vechi, 2 pluguri semănau un iugăr de pămînt, dar grînele semănate sînt datori să le secere, să le strîngă şi să le care. În timpul cositului, cei care au o soartă întreagă vor cosi 2 zile, care o jumătate, o zi. De asemenea pentru a purta şi a apăra pricinile colonilor, a fost un împuternicit, căruia, pentru slujbele sale i s-au dat din venitul bunurilor 12 fl., de la moară 16 găleţi de grîu, postav de Londra* pentru o haină, 2 porci îngrăşaţi; pe deasupra el va avea dregătoria a trei sate. De asemenea în pertinenţele Lăpuşului este o mină de argint, care acuma e lucrată** de magistrul (sau meşterul) Adam, orăşean din Bistriţa. De asemenea în satele Mihăieşti, Uriu, Cristeşti, Mănăşturel, Urişor, Coplean, Căşeiul de Jos maiestatea regească are pămînturi de arătură, care se lucrează al doilea an vreo 177 de iugăre. De asemenea, în aceleaşi sate maiestatea regească are fineţe care se cosesc tot al doilea an pe jumătate, vreo 100 de iugăre. De asemenea, sub cetatea Ciceului este o carieră de piatră de moară, colonii pertinenţelor Ciceu pentru fiecare piatră de moară plătesc drept vamă 4 d., iar cei din afară 8. De asemenea este o pescărie pustie lîngă Cristeşti, fără apă şi fără peşte.

De asemenea, în anul domnului 1552, la 15 iulie, aceste bunuri au fost cuprinse pe seama domnului Pavel Bank şi stăpînite (de el), pînă la 22 septembrie (a anului următor), face 1 an, 2 luni şi 8 zile, în care timp din veniturile legiuite, pe seama acelui domn Pavel Bank s-au strîns de către dregătorul său Mihail Temeswary: *din darea sfîntului Martin* a anului 1552 s-au strîns 925 de fl.; din *darea sfîntului Gheorghe* s-au strîns de la români 143 de fl.; din darea regească de 99 de d. s-au strîns 648 de fl. De asemenea de la fiecare colon s-au luat 2 d.: fac 12 fl. Totalul plăţilor băneşti

* *Iorgys*. Sau de Nuremberg.
** colitur.

face 1728 de fl. De asemenea felurite daturi de grîne. Din dijme s-au luat: 750 de găleți de grîu, 270 de găleți de ovăz, 40 de găleți de orz, 80 de găleți de mei, 1 găleată (și) 5 mierțe de mazăre, 160 de clăi de cînepă cu sămînță și fără sămînță numită „paskontza", 4 găleți de sămînță de cînepă, 1 găleată și 5 mierțe de sămînță de in. *Vinuri de dijmă* 39 buți. Veniturile celor 4 mori: s-au primit 402 găleți și 5 mierțe de grîu, 123 de găleți (și) o mierță de mei. *Cincizecimea* oilor, caprelor și mieilor: 800. Banii de răscumpărare a oilor, porcilor și albinelor sînt la Mihail diacul din Zenth Marton: altădată au făcut 48 de fl. Porci *de la pășune* 31, stupi de albine 15. Banii de *răscumpărare* a porcilor de la pășune și a albinelor fac 38 de fl. Din *semănătura* grîului făcută de coloni au ieșit 271 de găleți de grîu. Din cele 4 *vămi* au venit 56 de fl. De asemenea, pe anul domnului 1553 s-au luat porci de la pășune 88, stupi de albine 13. *Crișmăritul vinului*, care altădată nu era în obicei: din vinul de dijmă s-au crîșmărit 26 de buți de vin, cu 250 de fl. De asemenea pentru crîșmărit s-au cumpărat 217 buți de vin, cu 1301 fl. 36 d. S-au crîșmărit cu 2432 de fl. 22 d. Cîștigul face 1130 fl. 64 d. De asemenea spre trebuința oastei maiestății regești și a locuitorilor țării așezați în tabără la Sebeș se porunciseră bucate de către domnii locuitori ai țării după numărul porților: din care domnul Pavel Bank a pus să se dea la Gherla din pertinențele Ciceului în mîinile provizorului Francisc Chagor 260 de găleți de făină, 531 de găleți de ovăz. De asemenea fînul aflător pe seama maiestății regești în pertinențele Ciceului s-a adunat și s-a cărat la Dej de colonii pomenitei moșii. De asemenea, *semănătura* grîului după plugurile colonilor face 800 de clăi. Au fost cărate la Dej și strînse de coloni. De asemenea a pus să se semene 180 de găleți de ovăz, cumpărate cu bani proprii, din care au venit 1135 de clăi de ovăz: au fost cărate la Dej. Din restul acestor semănături au mai rămas 95 de găleți de ovăz. Au fost cărate la Dej.

Cercetarea satelor ungurești cu privire la pagubele făcute de aiesul domn Pavel Bank:

Reteag. Emeric Thoth, jude, jurat, a mărturisit dimpreună cu Petru Gereb, judele din anul trecut, înaintașul său, că, de la duminica lăsatului secului de carne pînă la sărbătoarea sfîntului Laurențiu, s-au dat pentru caii domnului Pavel Bank și ai slujitorilor lui 434 de găleți de ovăz, fac 142 de fl. De asemenea, pentru slujitorii domnului Pavel Bank, de la duminica lăsatului secului de carne pînă la sărbătoarea apostolului Matei, pentru cumpărat carne, pîine, vin și pentru altele de trebuință, s-au cheltuit 142 de fl. 10 d. Trei slănini cu 6 fl., 13 vaci sterpe cu 19 fl., 46 de miei cu 8 fl., 250 de pui cu 5 fl., 126 de gîște cu 6 fl. 26 d.; 1200 de ouă, fîn pentru caii lui Pavel Bank au cumpărat de 10 fl. De asemenea i s-au dat de cheltuială, unui om care a plecat din Reteag la Caransebeș cu dregătorul 4 fl.; vitele domnului Pavel Bank, în număr de 65, le-au iernat cu fînul lor; (au dat) doi stupi de albine fără nici un ban, care fac 1 fl. De asemenea, în slujba dregătorului unui om i-a murit un cal făcînd 9 fl. Altuia un bou făcînd 2 fl. 50 d. De asemenea, dregătorul a luat cu de-a sila din gloabele care li se cuveneau juzilor 6 fl. 30 d. De asemenea, cînd dregătorul a vrut să-l batjocorească pe jude, ca să scape de mînia lui, i-au dat o bute de vin de 5 fl. De asemenea dregătorul Temeswary le-a luat cu de-a sila vinurile cu prețul cu care a voit el. În care ei spun, pe cuvîntul și pe cinstea lor, că au suferit o pagubă de 200 de fl. De asemenea de la o femeie a luat gloabă 14 fl. De asemenea de la Martin cismarul gloabă 2 fl. 50 d. De asemenea, de la un om, fiindcă nu i-a putut aduce repede un cal, a luat pe nedrept gloabă 1 fl. De asemenea, de la alt om a luat pe nedrept gloabă 1 fl. De asemenea de la meșterii pietrari a luat 9 pietre de moară, fără nici un ban, (pe care aceia) le-ar fi putut da cu 2 fl. fiecare: fac 18 fl. Lui Andrei și lui Albert, pielarii din Reteag, pentru slujba lor li se datorează 6 fl. De asemenea, timp de patru săptămîni au strîns patru care de grîne, orz, fîn în Apahida, le-au prețuit la 24 de fl.; 8 treierători patru săptămîni au treierat grînele și orzul, (munci) prețuite la 16 fl. Fînețele lor, dregătorul le-a prăpădit cu caii lui, (pagube) prețuite la 10 fl.

Coplean. Andrei Kanczy, jude, jurat a mărturisit că, după o dreaptă socoteală și prețuire, întreținerea slujitorilor lui Pavel Bank timp de 7 luni și jumătate a făcut 150 de fl. Dregătorul a stors pe nedrept 2 fl. pentru o bute de vin, pe care puseseră mîna și-l băuseră ostașii nemți.

Urişor. Matei Molnar, jude, jurat a mărturisit că ei, pentru întreţinerea slujitorilor lui Pavel Bank, zilnic, timp de 5 luni, după o dreaptă şi cinstită preţuire şi socoteală, (pe care) au făcut-o pe cinstea şi pe cuvîntul lor, au cheltuit pentru tot felul de hrană, atît a slujitorilor, cît şi a cailor lor, 59 de fl. (şi) ei au făcut preţuirea numai pentru două părţi: a treia parte le-au iertat-o. De asemenea, în timpul secerii au fost siliţi, la porunca lui Pavel Bank, să slujească şase săptămîni de-a rîndul unui slujitor al lui, lui Ioan Balogh, locuitor în Dej, să-i secere grînele, să i le care, să-i pregătească arii, să-i facă gardurile, de pe urma cărora au suferit o pagubă de vreo 32 de fl. De asemenea au mărturisit că Mihail Zenthmarthony, slujitorul lui Pavel Bank, locuitor în Dej a făcut într-o pădure a lor, bună cu timpul pentru lemn de clădit şi oprită, o pagubă de 100 de fl. De asemenea, gloabele legiuite fac 1 fl. 90 d.

Mănăşturel. Ioan Nagy, jude, jurat a mărturisit că ei au dat pentru slujitorii lui Pavel Bank şi pentru caii lor tot felul de hrană, precum grîne, ovăz, orz, fîn, vaci, miei, pui, pîine, vin şi toate celelalte feluri de hrană timp de vreo jumătate de an, care, socotite pe cuvîntul şi pe cinstea lor, fac 100 de fl. De asemenea, slujitorii aceluiaşi Pavel Bank, aflători în Mihăieşti, au adus de la un om din Mănăşturel două care de fîn, care făceau 2 fl. De asemenea, ei au iernat 18 vaci, pentru iernatul cărora au cheltuit fîn în preţ de 6 fl. De asemenea, un car slujind la Apahida în timpul strînsului, munca face 3 fl. De asemenea, la 2 oameni care au treierat în Apahida timp de două săptămîni, pentru muncă 2 fl. De asemenea, pentru 4 care de lemne de clădit şi pari de vie duse din Cîţcău la Apahida: 2 fl. De asemenea, dregătorul a dus la Şieu-Cristur 2 care de fîn şi două care de grîne: munca lor 1 fl. Pentru munca a 10 secerători la Apahida, lucrînd şapte zile, 4 fl.

Ciceu-Mihăieşti. Nicolae Biliga şi Ştefan Illyes, juzi, juraţi au mărturisit că pentru slujitorii lui Pavel Bank, treisprezece oameni, au cheltuit pe jumătate de an pentru vin şi pentru merinde 82 de fl. De asemenea, au dat pentru pomeniţii slujitori ai lui Pavel Bank ovăz, 60 de găleţi, făcînd 20 de fl. De asemenea, pomeniţii slujitori le-au băut împotriva legii vinurile, neplătite, în preţ de 4 fl. Pentru caii acelora au dat, după preţuirea lor, fîn de 13 fl. şi toate fînetele lor le-au prăpădit şi le-au mîncat aceia cu caii lor, preţuite la 25 de fl. Dregătorul Mihail Themeswary a stors cu de-a sila de la dînşii 57 de găleţi de ovăz, fac 19 fl. Aceluiaşi i-au dat 12 miei, făcînd 2 fl., 6 vaci de tăiere făcînd 8 fl., 40 de pui 80 d., 27 de gîşte 1 fl. 35 d., 5 caşi 30 d., unt 4 pinte 1 fl., 425 de ouă. Acelaşi dregător a luat de la dînşii cu de-a sila 13 pietre de moară, pentru care el a plătit 5 fl.: le este dator cu 21 de fl. Grîne la Reteag au dat dregătorului 4 găleţi (şi) 2 mierţe, fac 3 fl. 30 d.; fîn la Reteag au dus 12 care, face 4 fl. Le-a luat cu sila doi stupi de albine, care fac 1 fl. De asemenea i-au pus să dea 4 care la Apahida, face 1 fl. Treierătorilor la Apahida le-au plătit 2 fl. De la un om a luat gloabă 1 fl.

Baţa. Ştefan Bagoly şi Fabian Soos, juzi, juraţi au mărturisit că ei au dat dregătorului 6 vaci de tăiere drept 8 fl., 11 miei drept 1 fl. 76 d., o slănină drept 2 fl., 100 de pui drept 2 fl., 37 de gîşte drept 2 fl. 35 d., 16 găleţi de ovăz drept 5 fl. 13 d., 26 de găleţi de ovăz la Reteag drept 8 fl. 66 d., de asemenea 2 găleţi de grîne drept 1 fl. 60 d., de asemenea la Reteag i-au dat dregătorului 10 găleţi de ovăz drept 3 fl. 33 d. Pentru slujitorul lui Pavel Bank, Urban Kwn, pentru 3 oameni, vreo jumătate de an, pentru vin, au dat 28 de fl. Aceluiaşi şi slugilor lui dîndu-le pentru hrană, pe fiecare zi, patru rînduri de mîncare, au cheltuit 28 de fl. De asemenea pentru caii lui au dat 30 de găleţi de ovăz: 10 fl. Fînul şi fînetele pe care ei le-au prăpădit şi le-au mîncat cu caii lor, le-am preţuit la 25 de fl. De asemenea, i-au silit să le păzească caii în fînetele lor şi dacă unii au fost lipsă la paza cailor din pricina feluritelor treburi ale dregătorului sau ale acelora sau n-au voit să-i păzească, le-au luat gloabe. (Au mai dat) 7 caşi drept 28 d., 6 caşi drept 25 d., 3 „pinte" de unt drept 75 d., 600 de ouă. De asemenea toate slujbele pe care au fost siliţi să le facă la Apahida le-au preţuit la 22 fl. 50 d.

Uriu. Gallus Wayda şi Andrei Kys, juzi, juraţi au mărturisit: La Reteag au fost cărate 18 găleţi de ovăz drept 6 fl.; de asemenea grîne 6 găleţi drept 3 fl., 4 vaci drept 8 fl. 47 d., $2^1/_2$ slănini drept 5 fl. 40 d., 16 miei drept 3 fl. 20 d., 16 gîşte drept 1 fl., 66 de pui 1 fl. 32 d., ouă 666, 6 pinte de unt drept 2 fl., 9 caşcavaluri (şi) 16 caşi drept 1 fl. Au iernat vitele în număr de 32 cu fînul lor, face 16 fl. Un fînaţ, din care ieşea cam 100 de care de fîn, a fost păscut şi prăpădit cu totul de caii slujitorilor

lui Pavel Bank, cu aceasta au suferit o pagubă de 50 de fl. Slujitorilor lui Pavel Bank pentru vinul trebuitor zilnic, pe vreo 5 luni, au plătit 45 de fl.; de asemenea, îngrijitorii cailor lor au luat cu sila vin de 6 fl. De asemenea, pentru hrana îngrijitorilor de cai și a slujitorilor lui Pavel Bank au cheltuit 32 de fl. (Au mai dat) o vacă de tăiere și un porc îngrășat drept 2 fl. 32 d. De asemenea, Gheorghe Macho, slujitorul lui Pavel Bank, a luat cu sila de la coloni dijmele mieilor, vreo 4 fl., deși plătiseră mai înainte dijma întreagă. De asemenea, pomenitul Macho a luat dijmele albinelor, 25 d. De asemenea, pentru semănătura de ovăz, 20 de găleți, pe care i-a pus cu de-a sila să-l semene în pămîntul lor (al colonilor), să-l secere și să-l care la Dej, au suferit o pagubă de 10 fl. De asemenea, pentru caii slujitorilor lui Pavel Bank la Reteag și pe pomenita moșie au cheltuit fîn de 32 de fl. De asemenea, fiindcă sărmanii coloni din lipsă de hrană, s-au întors din Apahida acasă fără știrea lui, au luat de la patru oameni pe nedrept gloabă de 4 fl. De asemenea, de la un om care nu putuse merge cu carele lui la Apahida, a scos 4 fl. 70 d. De asemenea slujbele pe care ei au fost siliți pe nedrept să le facă la Apahida (și pe care) ei nici de cum nu le-ar fi făcut de bună voie, (au fost socotite) drept 25 de fl.

Cristeștii Ciceului. Valentin Wasy și Baltazar Fekethe, juzi, jurați au mărturisit că ei au dat pentru slujitorii lui Pavel Bank 8 vaci de tăiere drept 11 fl. 90 d., 16 miei drept 2 fl. Fîn pentru caii slujitorilor lui Pavel Bank s-a cheltuit de 8 fl., vin pentru slujitorii lui Pavel Bank s-a cheltuit de 23 de fl. Pentru hrana acelora s-au cheltuit 27 de fl.; găște, pui și ouă de 6 fl. Pagubele făcute în fînețele lor (se ridică) la 40 de fl. Lui Mihail Themeswary i s-au dat la Reteag 52 de găleți de grîne drept 26 de fl. Ovăz la Reteag și pentru caii slujitorilor lui Pavel Bank au dat 105 găleți de 34 fl. 66 d. De asemenea, au mărturisit că, de cînd îi stăpînește Pavel Bank, i-au făcut la Apahida slujbe pe care altora nu le-au făcut, de 100 de fl. De asemenea, de la 2 oameni, care s-au întors bolnavi de la Apahida, a scos 1 fl. De asemenea, Mihail Themeswary i-a pus să-i care acasă 30 de care de lemne. Pomenitul Mihail Themeswary i-a pus să slujească la casa lui o lună. Același Themeswary a luat pari de vie de la colonii satelor și i-a pus să-i aducă acasă 1000 de pari. De asemenea, i-a pus să semene pe pămîntul lor 16 găleți de ovăz, în prețul căruia au fost siliți să dea 1 fl. 10 d. Iernatul a 30 de vite face 10 fl. De asemenea, i-au pus să ducă pari de vie din Coplean la Apahida, 1500 de pari în preț de 3 fl. De asemenea, i-au pus să ducă șapte care de grîne la Baia Mare de la Dej: căratul lor a făcut 14 fl. De asemenea, toate slujbele pe care le-au făcut fie la Apahida, fie în alte locuri în vremea lui Pavel Bank, din pricina cărora ei n-au putut semăna, ara nimic pentru ei, le-au făcut pagubă de 100 de fl. De asemenea au cărat la Reteag pentru slujitorii lui Pavel Bank 7 care de fîn în preț de 1 fl. 20 d. De asemenea, au cărat la Dej pentru caii lui Pavel Bank 2 care de fîn în preț de 40 d. De asemenea, Gheorghe Macho a luat de la un libertin un cal, făcînd 7 fl., pe care l-a lăsat istovit în drum și a și murit.

Coldău. Benedict Wass și Grigore Balky, juzi, jurați au mărturisit că au cheltuit pentru slujitorii lui Pavel Bank și pentru caii lor, pe o jumătate de an, pentru 5 oameni și 5 cai, pentru trebuința lor și pentru premînda vinului 40 fl. 25 d., ovăz pentru caii acelora 46 de găleți în preț de 16 fl. 33 d., fîn pentru caii lui de 3 fl., 3 vite de tăiere drept 5 fl. 5 d., 12 miei drept 2 fl., 6 cași drept 60 d., trei pinte de unt drept 75 d.,24 de pui drept 48 d. Dregătorului i-au cărat ovăz 16 găleți în preț de 5 fl. 33 d., grîne 2 găleți în preț de 1 fl. 20 d., 3 care de fîn în preț de 1 fl. 50 d. Au ținut 14 vite de-ale dregătorului cu fînul lor, timp de cîteva săptămîni, drept 3 fl. Slujbele pe care le-au făcut la Cristur, la casa lui Mihai Themeswary, 500 de clăi de grîne de secerat, de strîns și de cărat, o șură de clădită din nou, prețuite (toate) la 14 fl. Au arat 20 de iugăre de pămînt, (muncă) prețuită la 4 fl. Treieratul grîului tot acolo timp de 3 săptămîni cît au lucrat acolo, face 3 fl. 50 d. De asemenea la casa aceluiași dregător în Cristur au sădit și au ridicat o vie din nou, la care pentru lucru nu le-a plătit nimic și care a fost prețuit la 6 fl. De asemenea, ei au făcut din nou o șură și un staul, cu un șopron pentru car, prețuite la 8 fl. Gloabe legiuite a luat 41 fl. 40 d.

Sînmarghita. Anton Zabo, jude, jurat a mărturisit că pentru slujitorii lui Pavel Bank, de la lăsatul secului de carne și pînă în timpul secerii, pentru 14 inși, ținuți din hrana și din vinul lor, după prețuirea lor, au cheltuit cel puțin 150 de fl. De

asemenea, ţinerea, din fînul lor, a 19 cai, de la sărbătoarea întîmpinării domnului pînă la sărbătoarea fericiţilor apostoli Filip şi Iacob, face 19 fl. De asemenea, pentru tot atîţia cai au dat slujitorilor lui Pavel Bank şi, la Reteag, dregătorului, 204½ găleţi de ovăz, (care fac) 67 fl. 16 d. Fînaţele lor au fost mîncate şi prăpădite de caii acelora: (pagubă) de 10 fl. Au iernat toată iarna 50 de boi cu fînul lor, preţuit la 25 de fl. (Au mai dat): boi de tăiere 9 drept 18 fl., slănini 2 drept 4 fl., miei 26 drept 3 fl. 64 d., 14½ pinte de unt drept 3 fl. 63 d., caşcavaluri 40 drept 2 fl. 40 d., caşi 8 drept 80 d., gîşte 60 drept 2 fl. 40 d., pui 160 drept 3 fl. 20 d. De asemenea, au făcut, cu munca lor, două arii, pe care, dacă ar fi fost tocmiţi, le-ar fi făcut pentru 16 fl. De asemenea, domnul Pavel Bank, fără ştirea domnului Andrei de Bathor, i-a silit să slujească la Apahida şi nu le-a dat voie să meargă pe drumul drept, ca nu cumva domnul Bathory să vadă slujbele lor multe, ci pe alt drum, care a fost mai greu, au fost siliţi sub gloabă de 10 fl. Ei au făcut aşadar la Apahida slujbele la care au fost siliţi arătate mai jos. De asemenea, au cărat la Apahida 10 pietre de moară. De asemenea, grîne şi mei, 4 care. De asemenea, i-a pus să facă şi să aducă care mari, pentru care i-a pus să aducă cu ei la Apahida lucrurile trebuitoare pentru 20 de boi, pe care toate ei lea-u făcut din nou fără bani. De asemenea, au cărat la moara din Apahida 100 de grinzi mari; de asemenea 74 de lemne mari de făcut picioare pentru stoguri, aşa (de mari) că abia două au putut fi duse cu un car. De asemenea, timp de două săptămîni oamenii lui i-au pus să secere. De asemenea 6 care au cărat două săptămîni grîne şi fîn. De asemenea, au treierat grîne două săptămîni. Toate aceste slujbe de mai sus au fost preţuite de către pomeniţii coloni la 72 de fl. De asemenea, au cărat 150 de găleţi de grîne la Baia Mare, socotind pe fiecare la 25 d., face 32 fl. 50 d. De asemenea, fiindcă carele cu care au fost cărate grînele la Baia Mare n-au putut veni la ceasul la care poruncise dregătorul din pricina ploii şi a boilor, a stors de la jude 5 fl. De asemenea, a luat o bute de vin fără bani de la Ioan Zabo fiindcă, fără ştirea lui, a plecat în Moldova pentru a face cîştig. De asemenea, ei au semănat 25 de găleţi de ovăz, în preţul căruia el le-a dat 4 fl.: partea rămasă au fost siliţi ei să o plătească, face 4 fl. 33 d. De asemenea, pentru slujitorii lui Pavel Bank la Reteag au fost cărate, fără bani, 8 găleţi de grîne în preţ de 6 fl. 40 d. De asemenea, în preţul vinului pentru slujitorii lui din Reteag au dat 2 fl. De asemenea, din pricina slujbelor necontenite şi a sarcinilor lui Pavel Bank, 18 oameni au fost siliţi să-şi vîndă boii, unii 4, alţii 6, alţii 2 boi. Ouă au luat de la dînşii 828; ouă de gîscă au dat fără număr. Gloabe de la un om au luat 9 fl. Colonii acestui sat Sînmarghita spun cu toţii că, dacă domnul Pavel Bank ar ajunge cîndva dregătorul lor, ei toţi sînt gata, pînă la unul, să plece şi să-şi lase pustii casele.

Mica. Matei Nagh, locţiitorul judelui, jurat a mărturisit că au dat boi de tăiere 2 drept 2 fl. 50 d., pui şi gîşte de 1 fl. 50 d. La Reteag au dat ovăz 6 găleţi drept 2 fl., ouă 100. La Dej au slujit vreo 3 săptămîni, le-au socotit la 2 fl.

Petreşti. Petru, cnez, jurat, a mărturisit că au dat două vaci de tăiere drept 2 fl. 81 d., la Reteag au dus ovăz 6 găleţi drept 2 fl., 12 pui drept 23 d., 4 gîşte drept 16 d., ouă 40, 1 caş 8 d., 3 miei 45 d. Oamenii lucrători la Dej trei săptămîni drept 2 fl. La Apahida 6 oameni au lucrat o săptămînă, (lucru) socotit 4 fl. 20 d. De asemenea, la porunca lui Pavel Bank, (s-au dus) la ospătăria lui Petru Pan, în Mintiu, şi a lui Pavel Bank, la Gherla, 200 de care de lemne, socotite cu 8 d. fac 16 fl. Hergheliile lui Petru Pan, la porunca lui Pavel Bank, le-au păzit o iarnă cu mari necazuri şi strîmtorări, munci preţuite la 10 fl.

Cercetarea satelor româneşti:

Cu privire la pagubele făcute de Pavel Bank celor ce ţin de Lăpuş.

Lăpuş. Oswald Byro şi Emeric Fekethe, juzi, juraţi au mărturisit: S-au luat 3 boi, 5 vaci fără bani; de asemenea 16 miei, pui, gîşte, ouă, unt, caşcavaluri şi celelalte, al căror număr nu se (mai) ştie, dar după conştiinţa lor au fost preţuite la 25 de fl. 31 d. De asemenea, au fost luate de la dînşii cu sila, fără nici un ban, la Reteag, de către dregător, 72 de găleţi de ovăz, socotite la 24 fl. 33 d. De asemenea, au fost siliţi cu puterea să slujească la Apahida, să treiere, să coseacă, să secere, să care grinzi şi lemne din pădurea lor pentru clădiri. Emeric Fekethe, judele, a mărturisit că s-au luat de la dînsul de către dregător cu puterea 2 piei de lup preţuite la 2 fl.

Dămăcuşeni. Pavel Felea, jude, jurat a mărturisit: Mihail Themeswary, dregătorul domnului Pavel Bank, a luat cu sila pe nedrept şi fără nici un ban de la dînşii 34 de

găleți de ovăz prețuit la 11 fl. 57 d.; de asemenea grîu o găleată (și) 3 mierțe drept 1 fl. 12 d., 6 miei drept 1 fl., vite de tăiere 4 drept 6 fl. 40 d., 23 de pui drept 46 d., 6 gîște drept 25 d., 2 burdufuri de brînză drept 2 fl., 5 „pinte" de unt drept 1 fl. 25 d. Slujitorilor aceluiași domn Pavel Bank, la Reteag, li s-au dat de cheltuială 40 d. Ei spun că, afară de aceasta, au făcut multe slujbe la Apahida și au cărat cu carele lor lemne pentru clădiri.

Libotin, Dobricul Lăpușului, Zaz Mezeo. Gheorghe Eleczke, voievodul, jurat a mărturisit că au dat la Reteag dregătorului 25 de găleți de ovăz, grîne o găleată (și) 2 mierțe, 20 de pui, 4 miei, vite de tăiere 3, 2 pinte de unt, prețuite la 18 fl. fără 5 d.

Răzoare. Gheorghe Velea, voievodul, jurat a mărturisit că ei au dat dregătorilor 3 vaci, un bou, prețuite la 6 fl. 75 d., 9 găleți de ovăz prețuite la 3 fl., 3 miei drept 50 d., 9 pui drept 18 d., 4 pinte de unt drept 1 fl. Gloaba face 1 fl.

Poiana Porcului. Același Gheorghe Velea, voievodul, jurat a mărturisit că au dat dregătorilor 5 pui drept 10 d., unt o pintă drept 25 d., 4 găleți de ovăz drept 1 fl. 33 d., 2 mierțe de grîne drept 20 d., 2 miei drept 32 d. Gloabe au dat 4 fl.

Văleni. Alexie, cnezul, jurat a mărturisit că au dat 4 vaci prețuite la 6 fl. 80 d., 12 găleți de ovăz drept 4 fl., 24 de pui drept 48 d., 6 gîște drept 25 d., 2 miei drept 28 d., 2 pinte de unt drept 50 d. Gloabă 1 fl.

Borcut. Trif, cnezul, jurat a mărturisit că au dat 1 bou drept 4 fl., 1 vacă drept 2 fl., 6 miei drept 1 fl., 14 găleți de ovăz drept 4 fl. 50 de d., 6 mierțe de grîne drept 60 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 6 cași drept 25 d., 26 de pui drept 52 d., 6 gîște drept 25 d.

Drăghia. Filip Pașca, voievodul, jurat a mărturisit că au dat 5 vaci de tăiere drept 11 fl., 1 bou drept 3 fl., 50 de găleți de ovăz drept 16 fl. 67 d., 2 găleți de grîne drept 1 fl. 60 d., 6 pinte de unt drept 1 fl. 50 d., 10 miei drept 1 fl. 20 d., 5 cași drept 40 d., 1 burduf de brînză drept 1 fl. 40 d., 80 de pui drept 1 fl. 60 d. Gloabele sînt 6 fl. 80 d.

Rogoz. Ion Lup, cnezul, jurat a mărturisit că dregătorii au luat de la dînșii 4 vaci (și) 2 boi prețuiți la 11 fl., 6 miei prețuiți la 1 fl., 80 de pui drept 1 fl. 60 d., unt 3 pinte drept 75 d., 40 de găleți de ovăz drept 13 fl. 33 d. Pentru cașcavalul dat lor au plătit 40 d.

Suciul de Jos. Iacob, cnezul, jurat, a mărturisit că dregătorii au luat de la dînșii 3 vaci (și) 1 bou, prețuiți la 7 fl. 30 d., 4 miei drept 44 d., 38 de pui drept 56 d., 3 pinte de unt drept 75 d., 25 de găleți de ovăz drept 8 fl. 33 d., o găleată de grîne drept 64 d., 2 cași drept 32 d.

Rohia. Ilie, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat pe nedrept 1 bou, 2 vaci drept 5 fl., 5 miei drept 80 d., 12 pui drept 24 d., 3 pinte de unt drept 75 d., un burduf de brînză drept 1 fl. 40 d., 12 găleți de ovăz drept 4 fl., grîne 4 mierțe drept 32 d. De asemenea, domnul Pavel Bank a luat de la acest cnez un cal care făcea 10 fl., în schimbul căruia i-a dat altul care face 3 fl. Gloabe 2 fl.

Dregătoria lui Ion Petrican.

Cășeiul de Jos. Ion Petrican, voievodul, jurat a mărturisit cu cnezul și cu ceilalți jurați că, după o dreaptă și cinstită socoteală și prețuire, colonii acestui sat au cheltuit cu toată hrana pentru slujitorii domnului Pavel Bank și pentru caii (lor) 100 de fl. (Au dat) 8 miei drept 1 fl. 32 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 4 cași drept 25 d., 33 de pui drept 66 d. Dregătorului i s-au dat 16 găleți de ovăz drept 5 fl. 33 d. Gloabe au fost luate pe nedrept de la ei 14 fl.

Cășeiul de Sus. Ion Doma, cnezul, jurat a mărturisit că el, dimpreună cu voievodul și cu ceilalți coloni ai acestui sat pentru toată hrana (dată) spre folosința slujitorilor lui Pavel Bank și a cailor (lor), după o dreaptă socoteală și prețuire (pe care) au făcut-o au cheltuit la 80 de fl. și mai mult. (Au dat) 6 miei drept 1 fl., 2 pinte de unt drept 50 d., 4 cași drept 32 d., 33 de pui drept 66 d. Ovăz au dat în mîinile dregătorului 16 găleți drept 5 fl. 33 d. Gloabe luate pe nedrept 4 fl.

Sălișca. Ion, voievodul, jurat dimpreună cu cnezul a mărturisit că, odată cu colonii acestui sat, după o dreaptă și cinstită socoteală și prețuire, (pe care) au făcut-o pentru toată hrana (dată) spre folosința slujitorilor domnului Pavel Bank și a

cailor (lor) au cheltuit la 80 de fl. Au dat dregătorului 20 de găleți de ovăz drept 6 fl. 50 d., 8 miei drept 1 fl., 2 pinte de unt drept 50 d., 4 caşi drept 32 d., 33 de pui drept 66 d.

Ciţcău. Luca, cnezul, jurat a mărturisit că, dimpreună cu colonii acestui sat, după o dreaptă socoteală şi preţuire (pe care) au făcut-o, pentru toată hrana (dată) spre folosinţa slujitorilor lui Pavel Bank, au cheltuit la 50 de fl. (Au dat) 2 boi drept 6 fl., 6 vaci de tăiere drept 9 fl., 18 miei drept 2 fl., 5 pinte de unt drept 1 fl. 25 d., 9 caşi drept 63 d., 36 de pui drept 72 d. De asemenea, dregătorul a luat pe nedrept sau cu înşelăciune 2 boi. De asemenea, de la 3 femei, văduve şi sărace, care se întorseseră acasă de la Apahida, a luat gloabă de 2 fl. 40 d. De asemenea, slujitorii lui Pavel Bank de la 3 oameni, daţi în judecată prin pîră nedreaptă, au stors 4 fl. De asemenea, dregătorului i s-au dat 20 de găleţi de ovăz drept 6 fl. 63 d., 11 găleţi de grîne drept 8 fl. 80 d. De asemenea, altă dată, s-au dat în mîinile dregătorului în două rînduri, la Reteag şi la Dej, 40 de găleţi de ovăz drept 13 fl. 33 d., o slănină drept 1 fl. 25 d.

Ion Macsin, voievodul, jurat a mărturisit dimpreună cu cnejii şi cu colonii satelor de sub ascultarea sa că, timp de 8 săptămîni au cheltuit pentru hrana pe care o strîngeau zilnic pentru slujitorii lui Pavel Bank 25 de fl.

Gilgău. Luca Fodor, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat pe nedrept 2 boi (şi) o vacă drept 5 fl. 75 d., 7 miei drept 1 fl., 15 pui drept 30 d., 4 caşi drept 24 d., 4 pinte de unt drept 1 fl. De asemenea, la Reteag s-au dat 8 găleţi de ovăz drept 2 fl. 66 d., grîne 2 mierţe drept 20 d.

Muncel. Ştefan, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat 1 miel drept 12 d., 6 pui drept 12 d., 1 caş drept 6 d., o pintă de unt drept 25 d. Dregătorului la Reteag i sa-u dat 4 găleţi de ovăz drept 1 fl. 33 d.

Căpîlna. Luca Galgay, cnezul, jurat în locul lui Crăciun, cnezul din Căpîlna, a mărturisit că au dat 2 miei drept 24 d., 10 pui drept 20 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 2 caşi drept 11 d. De asemeni la Reteag şi la Dej au cărat dregătorului 5 găleţi de ovăz drept 1 fl. 66 d.

Poiana Blenchii. Grigore Blenca, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat pe nedrept o vacă de tăiere drept 1 fl. 50 d., o slănină drept 1 fl. 50 d., un miel drept 12 d., 6 caşi drept 30 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 3 pui drept 6 d. Slujitorii lui Pavel Bank au luat cu puterea $2^1/_2$ găleţi de ovăz drept 1 fl. fără 16 d. Au cărat dregătorului la Dej şi Reteag 6 găleţi de ovăz drept 2 fl., grîne de asemenea 3 mierţe drept 30 d. Gloabe legiuite s-au luat 5 fl. De asemenea, voievodul Ion Macsin luînd în chip legiuit gloabă de la un om doi galbeni ungureşti, i-a adus şi i-a dat dregătorului, face 3 fl.

Goştila e un mic sat din care nu s-a plătit nimic afară de 2 fl. 70 d.

Baba. Teodor, cnezul, jurat, a mărturisit că au luat pe nedrept 2 vaci preţuite la 3 fl. 30 d., un bou drept 3 fl., 2 miei drept 28 d., 6 caşi drept 30 d., 2 pinte de unt drept 50 d. Au cărat ovăz la Dej 4 găleţi drept 1 fl. 33 d. şi grîne o mierţă drept 10 d.

Ileanda. Trif, cnezul din Glod, în locul cnezului din Ileanda a mărturisit că au luat 2 vaci de tăiere drept 3 fl., 4 miei drept 48 d., 3 caşi drept 44 d., 1 pintă de unt drept 25 d. Gloabe luate pe drept 2 fl. Ovăz dregătorului la Dej au cărat 6 găleţi drept 2 fl.

Glod. Trif, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat pe nedrept 2 vaci drept 3 fl., 7 miei drept 84 d., 6 caşi drept 48 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 16 pui drept 32 d. Ovăz au dat de asemenea dregătorului la Dej şi la Reteag 20 de găleţi drept 6 fl. 66 d., o slănină drept 1 fl. 50 d. Gloabe legiuite 2 fl.

Raffa.* Lazăr Dolha, cnezul, a mărturisit că au dat 2 vaci drept 3 fl., 2 miei drept 24 d., 2 caşi drept 12 d., o pintă de unt drept 25 d., 6 pui drept 12 d. La Dej au cărat 4 găleţi de ovăz drept 1 fl., grîne 3 mierţe drept 30 d.

---

* Contopită pe urmă cu Glod.

Bîrsăul Mare. Grigore Șerban, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat 2 vaci drept 3 fl., 2 miei drept 24 d., 3 cași drept 16 d., 12 pui drept 24 d. La Dej au dat dregătorului 6 găleți de ovăz drept 2 fl., grîne 6 mierțe drept 60 d.

Dăbîceni. Ștefan cnezul (fiind) lipsă, în locul lui Ion Macsin voievodul, jurat, a mărturisit că au dat o vacă (și) un bou drept 4 fl. 50 d., 3 miei drept 33 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 2 cași drept 10 d. La Dej dregătorului i s-au dus 3 găleți de ovăz drept 1 fl. Gloabe 1 fl.

Dregătoria voievodului Andreica:

Ciceu-Giurgești. Simon Marcu, cnezul, jurat, a mărturisit că dregătorii au luat fără nici un drept în acest sat 3 vaci drept 4 fl., 15 miei drept 1 fl. 50 d., 40 de pui drept 80 d., 11 cași drept 66 d., 5 pinte de unt drept 1 fl. 25 d., pietre de moară fără bani 7, care fac 10 fl. 50 d., fîn 5 care pentru slujitorii lui Pavel Bank drept 2 fl. Pentru 7 găleți de ovăz pe care le cerea dregătorul, dar pe care ei nu le aveau, au fost siliți să plătească 2 fl. 80 d. La Reteag au fost aduse 12 găleți de ovăz drept 4 fl. De asemenea, slujitorii dregătorului au mînat de pe hotarul lor pe hotarul Reteagului boi și vaci și astfel au luat gloabă 3 fl. De asemenea, (fiindcă) n-au putut aduce în ziua hotărîtă pietrele de moară, (le-)au luat gloabă 3 găleți de ovăz drept 1 fl.

Negrilești. Voievodul Andreica, jurat, a mărturisit că au luat de la ei pe nedrept 4 vaci drept 5 fl., 15 miei drept 1 fl. 50 d., 40 de pui drept 80 d., 15 cași drept 1 fl., 6 pinte de unt drept 1 fl. 50 d. De asemenea, la Reteag (s-a dat), 30 de găleți de ovăz drept 10 fl. De asemenea, în alt rînd, în loc de ovăz s-au dat 2 fl. 40 d. De asemenea, drept gloabă au luat 1 vacă și 1 bou.

Ambriciu. Ilie cnezul, bolnav, a rămas acasă, și în locul lui voievodul Andreica a mărturisit sub jurămîntul făcut, că au dat dregătorului 10 găleți de ovăz drept 3 fl. 33 d., 10 mierțe de grîne drept 1 fl., 5 cași drept 35 d., 5 miei drept 50 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 1 bou drept 2 fl. 70 d., 1 vacă drept 1 fl. 50 d. În loc de ovăz (a luat) 80 d. 10 pui drept 20 d. Mihail diacul în timpul cincizecimii oilor a scos cu puterea de la un om 3 fl.

Canciu. Mihail, cnezul, jurat, a mărturisit că au luat de la ei 2 vaci (și) 1 bou drept 5 fl. 30 d., 3 miei drept 36 d., 7 cași drept 42 d., 2 pinte de unt drept 50 d., 20 de pui drept 40 d., 3 care de fîn la Reteag drept 1 fl. La Reteag (au dat) 9 găleți și 3 mierțe de ovăz drept 3 fl. Ca să cumpere hrană pentru slujitorii lui Pavel Bank, dregătorul a luat 2 fl. 50 d. Gloabe s-au dat în chip legiuit 4 fl.

Hășmașul Ciceului. Grigore Vancea, cnezul, jurat, a mărturisit că au luat cu puterea de la ei 3 vaci drept 4 fl. 80 d., 5 miei drept 70 d., 5 cași drept 35 d., 1 pintă de unt drept 25 d., 60 de pui drept 1 fl. 20 d. La Reteag (au dat) 33 de găleți de ovăz drept 7 fl. 66 d. Pentru cumpărarea ovăzului au plătit iarăși 2 fl. Fîn (au dat) 6 care drept 1 fl. 50 d. De la 5 oameni care nu s-au dus la slujbe în Apahida, s-au luat 5 fl. De asemenea, Mihail diacul, slujitorul lui Pavel Bank, în timpul strîngerii cincizecimii oilor a luat pe nedrept de la un om 4 oi cu mieii lor. Gloaba luată face 1 fl.

Ilișua. Macsin, cnezul, jurat, a mărturisit că au luat cu sila 3 vaci drept 4 fl. 80 d., 11 miei drept 1 fl. 10 d., 11 cași drept 77 d,. 6 pinte de unt drept 1 fl. 50 d., 70 de pui drept 1 fl. 50 d. La Reteag dregătorului i-au dat 18 găleți de ovăz drept 6 fl., o găleată de grîne drept 80 d., 6 care de fîn drept 2 fl. Doi oameni care nu s-au dus să facă slujbă la Apahida au plătit gloabă 3 fl. Pentru cumpărare de hrană pentru slujitorii lui Pavel Bank au luat 1 fl.

Lelești. Petru Robos, cnezul, jurat, a mărturisit că au fost luate cu sila (2) vaci drept 2 fl. 60 d., 13 miei drept 1 fl. 76 d., 3 pinte de unt drept 75 d., 9 cași drept 45 d., 25 de pui drept 50 d. Dregătorului la Reteag (i-au dat) 10 găleți de ovăz drept 3 fl. 33 d., 7 mierțe de grîne drept 70 d., 2 care de fîn drept 50 d. La Ciceu-Mihăiești slujitorilor lui Pavel Bank (au dat) 14 găleți de ovăz drept 4 fl. 66 d. Tot pentru ei 2 găleți de grîne drept 1 fl. 60 d.; tot pentru dînșii 4 care de fîn drept 1 fl. Pentru hrana slujitorilor lui Pavel Bank, aflători în Mihăiești, au plătit 5 fl. 25 d. Gloabă 1 fl. Pietre de moară s-au luat 6, fără nici un ban, de către dregător, fiecare prețuind 1 fl. 50 d.: fac 9 fl.

Ciceu-Corabia. Grigore Bol, cnezul, jurat, a mărturisit că au dat 1 vacă (şi) un bou drept 4 fl. 25 d., 10 miei drept 1 fl. 8/d., 15 caşi drept 90 d., 3 pinte de unt drept 75 d., 30 de pui drept 60 d. La Reteag dregătorului i s-au dat 10 găleţi de ovăz drept 3 fl. 33 d. La Mihăieşti pentru slujitorii lui Pavel Bank au cărat 11 găleţi de ovăz drept 3 fl. 66 d. Pentru aceiaşi slujitori, spre folosinţa lor zilnică, au plătit 5 fl. 25 d. Tot pentru acei slujitori 3 care de fîn şi tot atîtea care drept 2 fl. La Reteag 2 care de fîn, care fac 80 d. Petre de moară s-au luat de către dregător 5, fiecare preţuind 2 fl.: fac 10 fl. S-au luat ca gloabă 2 boi drept 6 fl. În alt rînd, tot ca gloabă, 1 fl. 40 d.

Suciul de Sus. Andreica voievodul, în locul cnezului lipsă, jurat, a mărturisit că (au luat de la ei) 3 vaci drept 4 fl., 7 miei drept 70 d., 25 de pui drept 50 d., 6 caşi drept 72 d., 6 pinte de unt drept 1 fl. 50 d. La Reteag au dat dregătorului 20 de găleţi de ovăz drept 6 fl. 66 d.

Şomcutul Mic, Peştera, Jichişul de Sus. Marian, voievodul, jurat, a mărturisit că au luat de la ei pe nedrept, pentru caii lui Pavel Bank, şi ai slujitorilor săi, şi ei au dat, la Dej şi la Reteag 60 de găleţi de ovăz, care fac 20 fl. Pentru hrana slujitorilor aceluiaşi Pavel Bank 4 fl. Iarăşi, pentru caii lor s-au dat 4 găleţi de ovăz, care fac 1 fl. 33 d. (Au mai dat): vaci de muls 9 drept 13 fl. 50 d., 60 de pui drept 1 fl. 20 d., 24 de miei drept 2 fl. 40 d., 4 pinte de unt drept 1 fl., 9 caşi drept 54 d., 3 slănini drept 4 fl. 50 d., grîne la Reteag 6 găleţi drept 4 fl. 80 d. Gloabe legiuite s-au luat 2 fl.

Suma florinilor privind pagubele făcute de Pavel Bank şi de slujitorii lui în pertinenţele cetăţii Ciceu în afară de lege face 3850 fl. 41 d. De asemenea, din felurite dări s-au strîns acolo 1870 de fl. Cîştigul din crîşmăritul vinurilor face 1130 de fl. 64 d. *Toate împreună* fac 6851 fl. 5 d. De asemenea, cîte nenumărate slujbe au făcut sărmanele sate româneşti la Apahida, Dej, Cristur-Şieu şi în alte osebite locuri cu aratul, seceratul, cositul, strînsul şi căratul, cu adusul lemnelor, nuielelor, parilor şi a lemnelor mari, de asemenea cu duratul ariilor, făcutul gardurilor şi cu toate celelalte de acest fel care nici nu le mai vin în minte sărmanilor, nu le-au putut nici măcar număra, necum să le facă vreo preţuire; toate acestea ei le-au lăsat la chibzuinţa domnilor.

Cuprinsul deci al acestei cercetări şi revizii a bunurilor şi drepturilor de stăpînire din pertinenţele cetăţii Ciceu cu privire la pagubele făcute de Pavel Bank şi de slujitorii lui în timpul măritului domn Andrei Bathory, aşa cum ni s-a făcut cunoscut nouă de către pomeniţii domni voievozi şi de către oamenii noştri, la cererea pomeniţilor domni voievozi am hotărît a-l face cunoscut în felul acesta luminăţiei voastre. Dat sîmbătă, în ajunul naşterii domnului, în acelaşi an, o mie cinci sute cincizeci şi trei.

LE DOMAINE DE LA CITADELLE DE CICEU EN 1553

RÉSUMÉ

Le domaine de la citadelle de Ciceu, possession féodale d'Étienne le Grand, prince de Moldavie, et de ses successeurs, redevenu possession royale en 1553, comprend 53 villages, roumains pour la plupart. Les revenus seigneuriaux du domaine sont le cens, les dons *(munera)* et la dîme, auxquels s'ajoutent ceux des monopols seigneuriaux et les amendes judiciaires. Parmi les monopols, le revenu le plus important est représenté par la vente des boissons. La production propre du do-

maine est encore réduite, ce qui fait que les obligations de travail du serf sont également réduites. Les charges féodales qui pèsent surtout sur les serfs sont les redevances en argent et en produits. Le manuscrit révèle les abus commis par l'administrateur antérieur et par ses gens, qui extorquaient de l'argent et des provisions et exigeaient des serfs de fournir du travail légal et illégal. Ces détails complètent l'image de l'exploitation féodale, telle qu'elle ressort de l'inventaire, et les abus possibles dans le cadre des rapports féodaux de l'époque.

EDITAREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI LA SIBIU ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

— Noi rezultate în domeniul cercetărilor cu privire la prima carte tipărită în limba română —

DE

SIGISMUND JAKÓ

În istoria tiparului din Transilvania, revelată destul de inegal, funcționarea, în secolul al XVI-lea, a tipografiei de la Sibiu constituie un capitol care în mod deosebit cuprinde multe detalii nedesluşite. Dintre acestea, desigur prezintă un interes deosebit faptul, dacă a funcționat în cursul secolului al XVI-lea la Sibiu o tiparniță românească, respectiv, dacă în 1544 catehismul luteran, considerat drept prima tipăritură în limba română, a ieșit din această tiparniță sau nu. Şi tot în legătură cu istoricul tiparului de la Sibiu va trebui să fie lămurită şi problema, cînd şi datorită cui s-a înceățenit în Transilvania tipărirea cărților cu caractere latine. Prin urmare se constată că la Sibiu problemele legate de istoria tiparului cu litere chirilice şi de cea a tiparului cu litere latine se împletesc. Această constatare oferă de-a dreptul concluzia metodologică, şi anume că ramura chirilică şi cea latină a activității tipografice de la Sibiu trebuie tratate paralel, ținînd seamă în permanență de legăturile lor reciproce. În acest fel vor putea fi interpretate anumite momente din ambele ramuri menționate ale activității editoriale, care mai înainte nici n-au putut fi sesizate cel puțin prin metoda de cercetare separată a fiecărei ramuri. Rezultatele noi obținute chiar şi pînă în prezent în cazul Sibiului, prin acest fel de cercetare paralelă, fac verosimilă presupunerea că această metodă de cercetare ar merita să fie aplicată şi în alte capitole ale istoriei tiparului din Transilvania[1].

În numărul precedent al Anuarului Institutului de istorie din Cluj am publicat deja rezultatele cercetărilor efectuate în 1962 după metoda

---

[1] Jakó Zs., *Könyvtörténet—művelődéstörténet. A legrégibb román nyomtatvány, 1544* (Istoria cărții—istoria culturii. Problemele de cercetare în legătură cu prima tipăritură în limba română, 1544), în *Korunk*, XXIII (1964), p. 1530—1536.

de mai sus, în vederea lămuririi problemelor amintite[2]. Cu acel prilej am arătat — în legătură cu interpretarea unui ornament tipografic, prevăzut cu dată — că la Sibiu a funcţionat o tipografie începînd — cel mai tîrziu — din 1528. Plecînd de la monograma ornamentului tipografic menţionat, am considerat că putem identifica chiar pe întemeietorul acestei tipografii, deci a primei tiparniţe din Transilvania, în persoana lui Theobaldus Gryffius din Reutlingen. Am dovedit şi faptul că în jurul anului 1544, în scopul propagării Reformei, tiparul din Sibiu a fost înzestrat şi cu litere chirilice, cu care în cursul secolului al XVI-lea au fost tipărite, în afară de catehismul românesc, şi alte cărţi cu litere chirilice. Am legat prima etapă a tipăririi cărţilor româneşti la Sibiu de persoana lui Filip (Pictor) Moldoveanul, iar cea de a doua de a diaconului Lorinţ. În aceste constatări ne-am bazat pe inventarul întocmit în anul 1621, privind instalaţia tipografiei de la Sibiu, pe provenienţa sibiană a tetraevangheliarului slavon din 1546 cît şi pe editarea cărţilor româneşti de către oraşul Sibiu în jurul anului 1580. Legarea activităţii diaconului Lorinţ de tiparniţa sibiană a fost reclamată de localizarea tipăriturilor sale, precum şi de necesitatea de a putea da o explicaţie faptului cum a ajuns ornamentul tipografic din 1528 al tipografiei din Sibiu în publicaţia din anul 1579 a diaconului Lorinţ.

Constatările noastre pomenite mai sus au fost confirmate între timp şi de alte cercetări efectuate independent de cele ale noastre, care au scos la iveală date noi. Aceste date, ca şi depistarea exemplarului original al tetraevangheliarului din 1546 fac actuală pentru noi dezvoltarea în continuare a rezultatelor cercetărilor noastre privind tema abordată. Cu acest prilej, în interesul stabilirii direcţiei cercetărilor următoare, din cele expuse în lucrarea noastră anterioară vom trata mai pe larg doar trei aspecte: schiţarea împrejurărilor înfiinţării tiparului chirilic din Sibiu, informaţiile asupra persoanei primului tipograf român din Transilvania şi rolul său în istoria cărţii româneşti, dorind să atragem atenţia asupra posibilităţii de a da de urmele primei cărţi tipărite în limba română.

Am amintit în lucrarea noastră precedentă că în ceea ce priveşte oraşul Sibiu şi în general saşii din Transilvania, condiţiile materiale şi ideologice pentru înfiinţarea tiparului chirilic au existat doar de la mijlocul secolului al XVI-lea, în timpul primului avînt al mişcării de Reformă.

Achiziţionarea matriţelor chirilice pomenite în inventarul din 1621 se poate deci încadra, în mod acceptabil, doar în acţiunea iniţiată de către saşii luterani din Transilvania — se pare că la sugestia directă a lui Melanchton — cu scopul de a propaga ideile Reformei în rîndul credincioşilor din cadrul bisericii ortodoxe. Ultimele cercetări în legătură cu traducerea catehismului luteran în limba greacă de către Valentin Wagner au lămurit corelaţiile internaţionale ale acestei acţiuni cît şi cadrul în care a putut avea loc traducerea şi editarea catehismului

[2] Idem, *Tipografia de la Sibiu şi locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII (1964), p. 97.

în limba română[3]. Deși, datorită amploarei scopului urmărit cît și culturii lor umaniste, conducătorii din Germania ai Reformei au fost preocupați în primul rînd de problema traducerii în limba greacă a catehismului luteran, totuși și ei au socotit versiunea românească printre rezultatele importante ale amintitei acțiuni. Astfel în scrisoarea sa din 10 octombrie 1551 adresată lui Bullinger, János Fejértóy, pe atunci secretar al Cancelariei maghiare din Viena, amintește că eruditii reformatori din Transilvania au pus la îndemîna grecilor, tracilor și lituanienilor catehismul tipărit în limba lor proprie[4]. Se știe că în latina umanistă din Ungaria denumirea de „Thrax" și „Thracius" a fost folosită în sensul de „Rascianus", adică sîrb, iar sub „scriere sîrbească" se înțelegea scrierea chirilică[5]. Se poate considera deci ca sigur — așa cum au presupus acest lucru încă Bianu și Hodoș[6] — că sub traducerea „tracă" pomenită în scrisoarea lui Fejértóy, trebuie să se înțeleagă catehismul în limba română. Această traducere, chiar și potrivit expresiei folosite de Adalbert Wurmloch, care în 1546 amintește de catehismul românesc, a fost tipărită cu litere „zise sîrbești" *(characteribus ut vocant Racianicis)*[7].

Traducerea grecească și românească a catehismului lui Luther a fost făcută deci, în ultimă instanță, în slujba aceleiași concepții de politică religioasă și culturală, de proporții internaționale. În interesul acestei concepții chiar și Melanchton însuși a căutat să ajungă în raporturi directe cu patriarhul din Constantinopol[8]. Anume, el spera că datorită acestor raporturi, în lupta împotriva bisericii din Roma ar putea atrage ortodoxia, ca aliată, de partea Reformei. Importanța deosebită a cauzei urmărite cît și influența personală a lui Melanchton în rîndurile sașilor din Transilvania[9], puteau constitui mobilul care i-a făcut pe sibieni să-și asume o parte din eforturile îndreptate pentru cîștigarea lumii ortodoxe — chiar și cu prețul unor sacrificii materiale. Brașovul, a a cărui tipografie a fost înzestrată mai de mult cu litere grecești, a scos de sub tipar traducerea în limba greacă a lui Wagner. În schimb, sibienii și-au luat asupra lor tipărirea versiunii românești și în acest scop ei au întregit cu slove chirilice garnitura tipografiei pe care o aveau, probabil în cursul anului 1543. Prima informație despre traducerea în limba greacă a catehismului lui Luther, de către Wagner, ne-o oferă

---

[3] Holl B., *Die erste Ausgabe der* κάτήχησις *Valentin Wagners (Kronstadt, 1544)*, în *Magyar Könyvszemle*, LXXVIII (1962), p. 293—302.

[4] Bunyitay — Rapaics — Karácsonyi, *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, V, Budapesta, 1912, p. 599; Holl, *o.c.*, p. 298.

[5] Cf. Páriz Pápai F., *Dictionarium latino-hungaricum*, Cibinii, 1767, p. 559; Szamosközi St., *Rerum Transylvanarum pentas quinta*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXVIII, Budapesta, 1877, p. 290, 325, 338.

[6] I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I. București, 1903, p. 23.

[7] Bianu — Hodoș, *o.c.*, I, p. 22.

[8] Holl, *o.c.*, p. 300.

[9] Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1921, p. 228, 262—265, 277, 296.

scrisoarea lui Melanchton către Honterus din 24 iunie 1554[10]. Din cele mai noi cercetări ale lui Béla Holl se știe că prima ediție a acestei traduceri a apărut într-adevăr în anul 1544. Iar potrivit însemnării din socotelile orașului Sibiu, citate în repetate rînduri de cercetători, aflăm că Philippus Pictor a fost plătit, pentru tipărirea catehismului românesc, la data de 16 iulie 1544[11]. Deci cele două traduceri ale catehismului în limba grecească și în limba română au fost făcute în același timp, reprezentînd rezultatele aceleiași acțiuni ale Reformei luterane și tot acesteia i se datorește și înființarea tiparniței românești de la Sibiu[12].

Existența tiparniței românești pe la mijlocul secolului al XVI-lea la Sibiu și identificarea locului de apariție a primei tipărituri în limba română s-ar putea contesta însă și pe mai departe, atît timp cît cele expuse mai sus nu vor putea fi demonstrate direct cu probe materiale tipografice. Sîntem convinși că în urma unor comparări tipologice executate cu metode moderne se va putea demonstra proveniența sibiană a mai multor cărți românești respectiv fragmente nelocalizate și nedatate din secolul al XVI-lea. Chiar și pînă atunci însă, pînă cînd specialiștii competenți vor rezolva această sarcină, ce nu va mai putea fi amînată, putem încheia azi în mod definitiv discuția de mai multe decenii cu privire la existența sau inexistența tiparului românesc de la Sibiu din secolul al XVI-lea, cît și asupra locului de apariție al catehismului românesc din 1544. Căci fiind demonstrată proveniența sibiană a tetraevangheliarului din 1546 și depistat un exemplar al acestei cărți, de data aceasta la dispoziția cercetărilor stă o probă directă, tipografică[13].

Întrucît acestei cărți trebuie să-i atribuim o poziție cheie atît în cercetările privind începuturile tiparului românesc de la Sibiu, cît și în cele asupra celei mai vechi tipărituri românești, socotim util să aducem cîteva întregiri la cele expuse în legătură cu ea în lucrarea noastră precedentă.

Cercetătorii de la noi au cunoscut această tipăritură, pînă în prezent, doar din descrierile — de altfel foarte amănunțite — a doi cercetători ruși: Karataev (1883) și Petrov (1891 și 1906), dar nu au putut-o studia în original. Prin urmare aceste descrieri au servit ca bază atît la determinarea făcută de N. Iorga cît și la cele efectuate de D. P. Bogdan și D. Simonescu[14]. Iorga a considerat această carte drept un produs al unei

---

[10] J. Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Brașov, 1845, B. Zugaben, p. 32; Holl, *o.c.*, p. 295.

[11] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V (1963), p. 111; Bianu—Hodoș, *o.c.*, I, p. 22.

[12] Teutsch, *o.c.*, I, p. 334—335.

[13] Jakó, *o.c.*, în *Anuarul Institutului de istorie, din Cluj*, VII (1964), p. 106—107; I. Bianu — D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 2—3.

[14] N. Iorga, *Tipărituri românești necunoscute*, în *Revista istorică*, XVII (1931), p. 25—26; D. P. Bogdan, *Contribuțiuni la bibliographia românească veche. Tipărituri dintre anii 1546—1762 necunoscute la noi*, în *Biserica ortodoxă română*, LVI (1938), p. 55—58; Bianu—Simonescu, *o.c.*, IV, p. 3—4.

tipografii moldovene, necunoscute, bazat pe numele tipografului: Filip Moldoveanul și pe stema xilogravată de la sfîrșitul cărții. Această presupunere însă — în sensul celor demonstrate încă de D. P. Bogdan și D. Simonescu — este complet incompatibilă cu tot ce știm despre începuturile tiparului din Moldova. Căci nu se poate invoca nici un argument acceptabil, spre a putea proba că înainte de tipografia din Iași, înființată în 1642, să fi funcționat o tipografie, undeva pe teritoriul Moldovei, încă la mijlocul secolului al XVI-lea. După ce Bogdan și Simonescu au recunoscut că datarea acestui tetraevangheliar a fost făcută după stilul latin, au căutat locul de editare al acestuia pe teritoriul Transilvaniei într-o regiune care avea strînse legături cu Moldova. În acest fel — derutați fiind și de informațiile neverificate, și care pot fi ușor înțelese eronat, ale lui Z. Pîclișanu[15] — au ajuns la presupunerea că acest tetraevangheliar ar fi fost scos de sub tiparul mănăstirii maramureșene din Peri. Dar Pîclișanu nu a afirmat în articolul său că presupusa tipografie a mănăstirii din Peri ar fi funcționat încă în secolul al XVI-lea. Și cu atît mai puțin a afirmat că această tipografie ar fi ajuns la mănăstirea din Peri datorită husiților, deci încă pe la mijlocul secolului al XV-lea. Prin urmare, chiar dacă în cursul cercetărilor ulterioare s-ar reuși să se probeze că părerile de la începutul secolului al XIX-lea, prezentate de Pîclișanu, au un temei istoric și nu sînt simple ipoteze, presupusa tipografie de la mănăstirea din Peri ar fi putut funcționa doar în secolul al XVII-lea. Aceasta datorită faptului că în Transilvania, atît tipografiile cu caractere chirilice cît și cele cu caractere latine, de-a lungul secolului al XVI-lea sînt fără excepție întreprinderi orășenești, proprietate particulară sau a orașului, înființate în centre economice-spirituale importante. Din această perioadă nu se cunoaște pînă în prezent nici o tipografie din Transilvania care să fi fost proprietate bisericească sau și mai mult să fi funcționat în vreo mănăstire îndepărtată.

Față de aceste încercări de localizare care nu rezistă analizei critice, în lucrarea noastră precedentă noi am determinat tetraevangheliarul din 1546 — în acord cu părerea unor cercetători care s-au ocupat mai recent de această problemă, — [16] drept o tipăritură sibiană. Am făcut acest lucru bazați pe: datarea în stil latin a colofonului, complet neobișnuită în practica scripturală a bisericii ortodoxe; numele tipografului, care se poate identifica cu Philippus Pictor amintit la Sibiu; filigranul brașovean al hîrtiei tetraevangheliarului; stema orașului Sibiu, ce apare în repetate rînduri în această tipăritură.

Argumentele aduse în sprijinul acestei localizări nu pot fi diminuate nici de obiecțiunea că am considerat mai temeinică mărturia stemei sibiene decît a celei moldovene. Apariția repetată a stemei Sibiului în cel mai ornamentat chenar și în locurile importante ale textului (la în-

[15] *Cîteva contribuții la istoria mănăstirii din Perii Maramureșului*, în „Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani", Cluj, 1931, p. 334—335.

[16] A. Huttmann—P. Binder, *Contribuții la istoria primelor tipărituri românești. Începuturile tipografiei sibiene*, (ms). Vezi și lucrările citate în nota nr. 37.

ceputul fiecărei evanghelii) pe de o parte, iar pe de altă parte reprezentarea stemei Moldovei o singură dată, pe ultima pagină, într-un rol subordonat, de întregire, ne destăinuie de la început că funcţiunea celor două steme era considerată diferită ca însemnătate. Prima stemă — cea a Sibiului — se referea la proprietarul tipografiei sau la oraşul care a finanţat editarea, pe cînd cea de a doua, a Moldovei, se pare că se referea la locul de origine al tipografului. Regretabil este însă faptul că din volumul depistat de noi lipsesc cîteva file dintre care şi ultimele două deosebit de importante din punctul nostru de vedere, întrucît în afară de colofonul care menţionează şi numele tipografului, tot acolo putea fi văzută şi amintita stemă a Moldovei. Din fericire în descrierea lui Petrov despre exemplarul din Užhorod au fost consemnate atît textul colofonului cît şi mărturia existenţei stemei moldovene. Potrivit acestei descrieri stema Moldovei a fost aşezată ca întregire, constituind un al treilea plan sub imaginea celor patru evanghelişti dispuşi pe două planuri[17]. În aşa fel după cum şi în facsimilul alăturat, tipograful, spre a completa spaţiul rămas liber sub ilustraţia principală dimensionată mai redus, a aşezat sub picioarele figurei lui Hristos mica gravură reprezentîndu-l pe evangelistul Luca (planşa I). Deşi încă de pe acuma se poate afirma că în privinţa localizării acestei tipărituri nu i se poate atribui stemei moldovene un rol decisiv în raport cu cea a Sibiului, totuşi ar fi fost de dorit să cunoaştem imaginea precisă a stemei Moldovei.

Aceasta s-ar putea spera însă doar dacă se va găsi exemplarul din Užhorod, sau un alt exemplar complet. Eforturile noastre pentru depistarea exemplarului din Užhorod nu au avut succes. Anume, informaţiile lui Iorga şi Simonescu că exemplarul din Užhorod ar fi ajuns în păstrarea Muzeului Naţional Maghiar din Budapesta s-au dovedit inexacte. Acestui exemplar complet i-a dispărut urma poate chiar cu prilejul luptelor din Carpaţi, în timpul primului război mondial. Exemplarul regăsit la Leningrad, — după cum rezultă din însemnarea de pe prima pagină a evangheliei lui Luca — a fost proprietatea domnului Moldovei, Gheorghe Ştefan (1653—1658). Cunoscutele sale relaţii cu Rusia, apoi pribegia lui în străinătate, ne face să credem că acest exemplar a ajuns peste graniţele ţării chiar în timpul vieţii sale. Mai tîrziu a făcut parte din colecţia M. P. Popova şi a ajuns, încă înainte de 1883, la Biblioteca Saltîkov-Şcedrin, unde se află şi astăzi.

Prin tetraevangheliarul din 1546 a ajuns la îndemîna cercetătorilor noştri un izvor, cu ajutorul căruia de data aceasta sîntem în măsură să ne formăm o imagine atît despre caracteristicile tipografice ale primei cărţi româneşti, cît şi despre nivelul profesional al atelierului de la Sibiu şi al primului său tipograf. Analiza detaliată a caracteristicilor tipografice pe care le prezintă tetraevangheliarul din anul 1546 ar depăşi obiectivul acestei lucrări. De altfel nici nu considerăm că ar fi oportun să tragem concluziile pe care ni le-ar oferi o asemenea analiză cu privire la istoria tipografiei noastre cu caractere chirilice din secolul

[17] D. P. Bogdan, *o.c.*, p. 57.

PLANȘA I

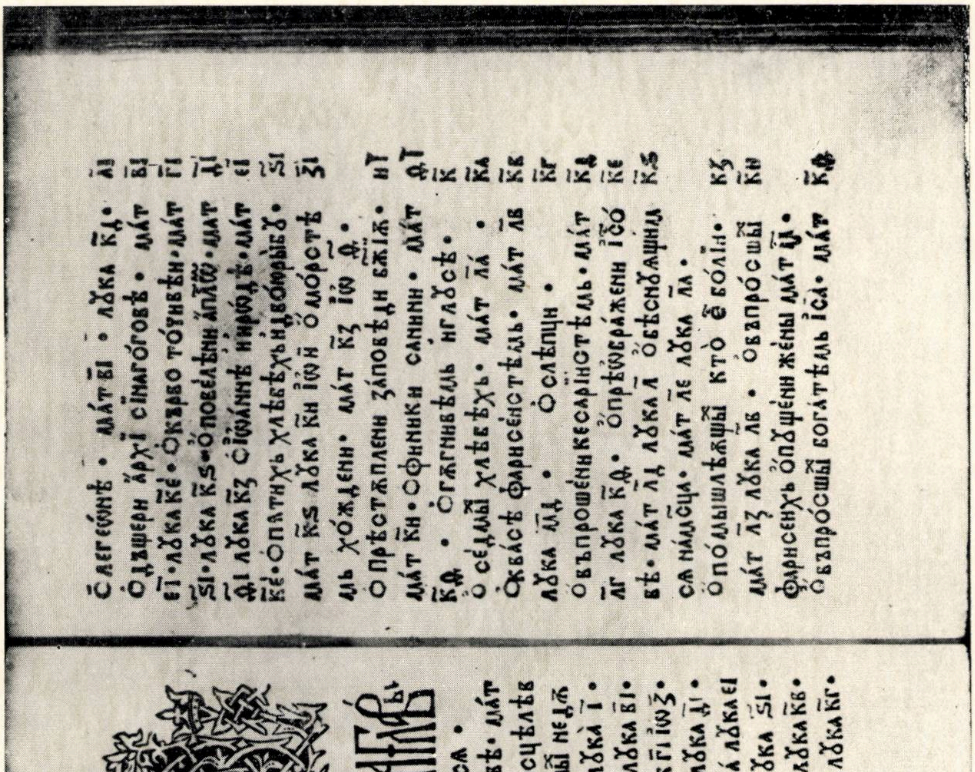
ІС ХС
НИ КА

Єже ѿ Марка свѧтоє Еѵангелїє главы

а О бѣснꙋющимсѧ •
в О тѣщи петровѣ • мат҃
г и • лꙋ д • О исцѣлев
шихъ ѿ различныхъ недꙋ
гъ • мат҃ д • лꙋка і •
д О прокаженнѣмъ • мат҃ ѕ лꙋка ві •
є О разслабленѣмъ • мат҃ гі • лꙋк гі іѡ з •
ѕ О левїи мытари • мат҃ ді лꙋка ді •
з О имꙋщихсꙋхꙋ рꙋкꙋ • мат҃ ка лꙋка єі
и О избранїи ап҃ль • мат҃ ді • лꙋка ѕі •
ѳ О свѧщенѣ притча • мат҃ кд • лꙋка кв •
і О запрещенїи бо(л)ѣмъ мат҃ аі лꙋка кг •

О легеѡнѣ • мат҃ ві • лꙋка кд • аі
О дщери архїсинагоговѣ • мат҃ ві
єі • лꙋка кє • О кръво точивѣи • мат҃ гі
ѕі • лꙋка кѕ • О повелѣнїи ап҃лѡм • мат҃ ді
ді лꙋка кз О іѡаннѣ и иродѣ • мат҃ єі
кє • О пѧтихъ хлѣбѣхъ и двою рыбꙋ • ѕі
мат҃ кѕ лꙋка ки іѡ и О морстѣ зі
мъ хождении • мат҃ кз іѡ ѳ •
О престꙋплении заповѣди бжїѧ • иі
мат҃ ки • О финики саниим • мат҃ ѳі
кд • О глꙋхнѣмъ и гласѣ • к
О седмихъ хлѣбѣхъ • мат҃ ла • ка
О квасѣ фарисейстѣмъ • мат҃ лв кв
лꙋка лд • О слѣпци • кг
О въпрошении кесарїистѣмъ • мат҃ кд
лг лꙋка кд • О преѡбраженїи ісовѣ кє
вѣ • мат҃ лд лꙋка л О бѣснꙋющимсѧ кѕ
сѧ мальци • мат҃ лє лꙋка ла •
О помышлѧющихъ кто є болїи • кз
мат҃ лз лꙋка лв • О въпросшихъ ки
фарисеихъ о поущении жены мат҃ м •
О въпросших богатѣмъ ісꙋ • мат҃ кѳ

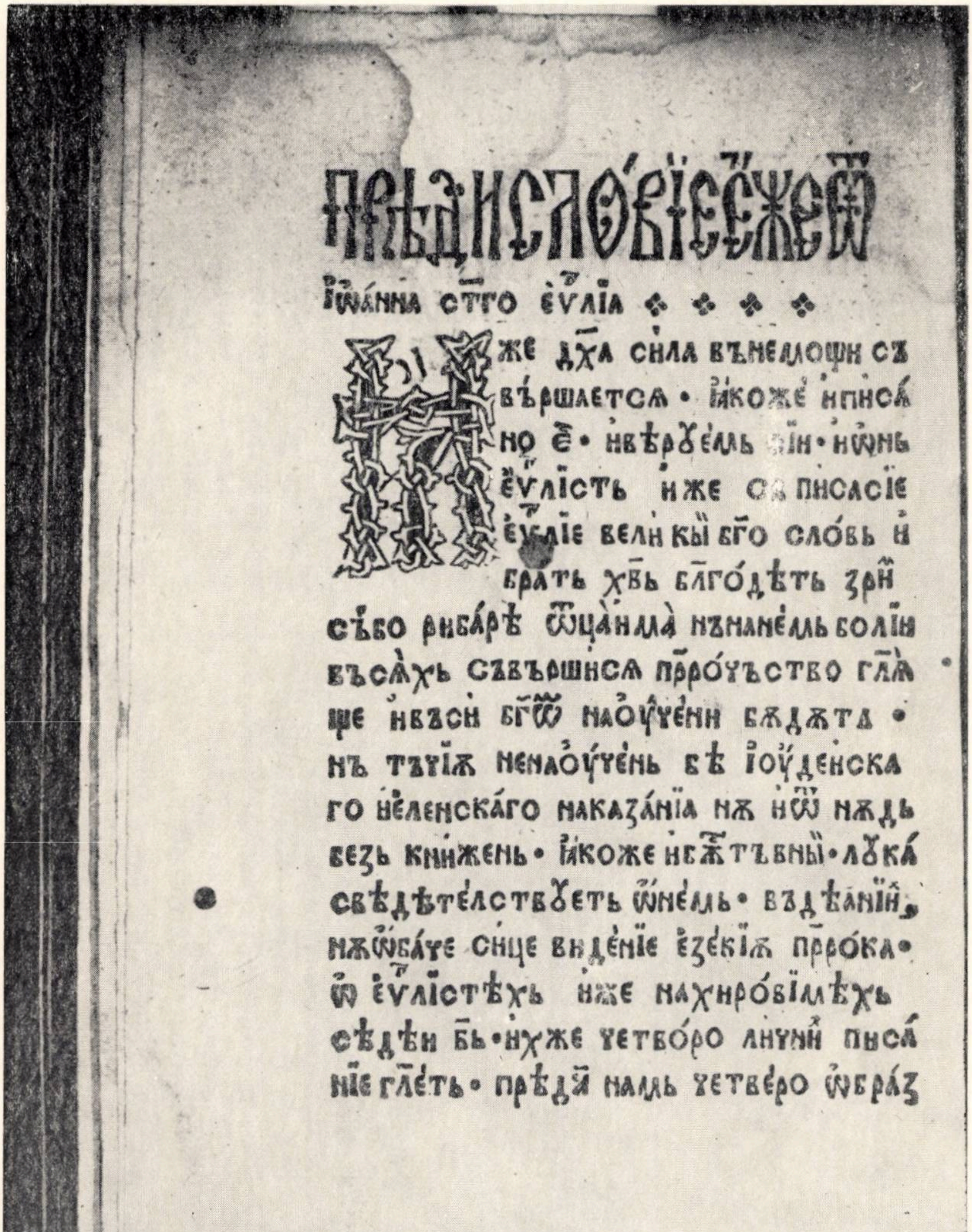

ПРѢДИСЛОВІЕ ЕЖЕ ѾТ
Іѡанна стго еѵліа ❖ ❖ ❖ ❖
Иже дха сила въ немощи съ
вършается. ꙗкоже и писа
но е. и вѣрѹелль сїн. и ѡнь
еѵлість иже съ писасіе
еѵліе великы его словь и
брать хвь блгодѣть зри
сѣбо рибарѣ ѿ цанилла и нанелль боліи
въсѧхь свършисѧ прроучьство глѧ
ще и въси бгѡ наоучени бѫдѫта.
нъ тъчїѧ ненаоучень бѣ іоудейска
го и еленскаго наказаніа нѫ и ѡт нѫдь
безь книжень. ꙗкоже и е ѫ тъвны. лѹка
свѣдѣтелствѹеть ѡ нелль. въ дѣаніи,
нѫ ѡбаче сице видѣніе езекіѧ пррока.
ѡ еѵліс тѣхь иже нахировіимѣхь
седѣи бь. ихже четворо личи писа
ніе глеть. прѣдънаиль четверо ѡбраз

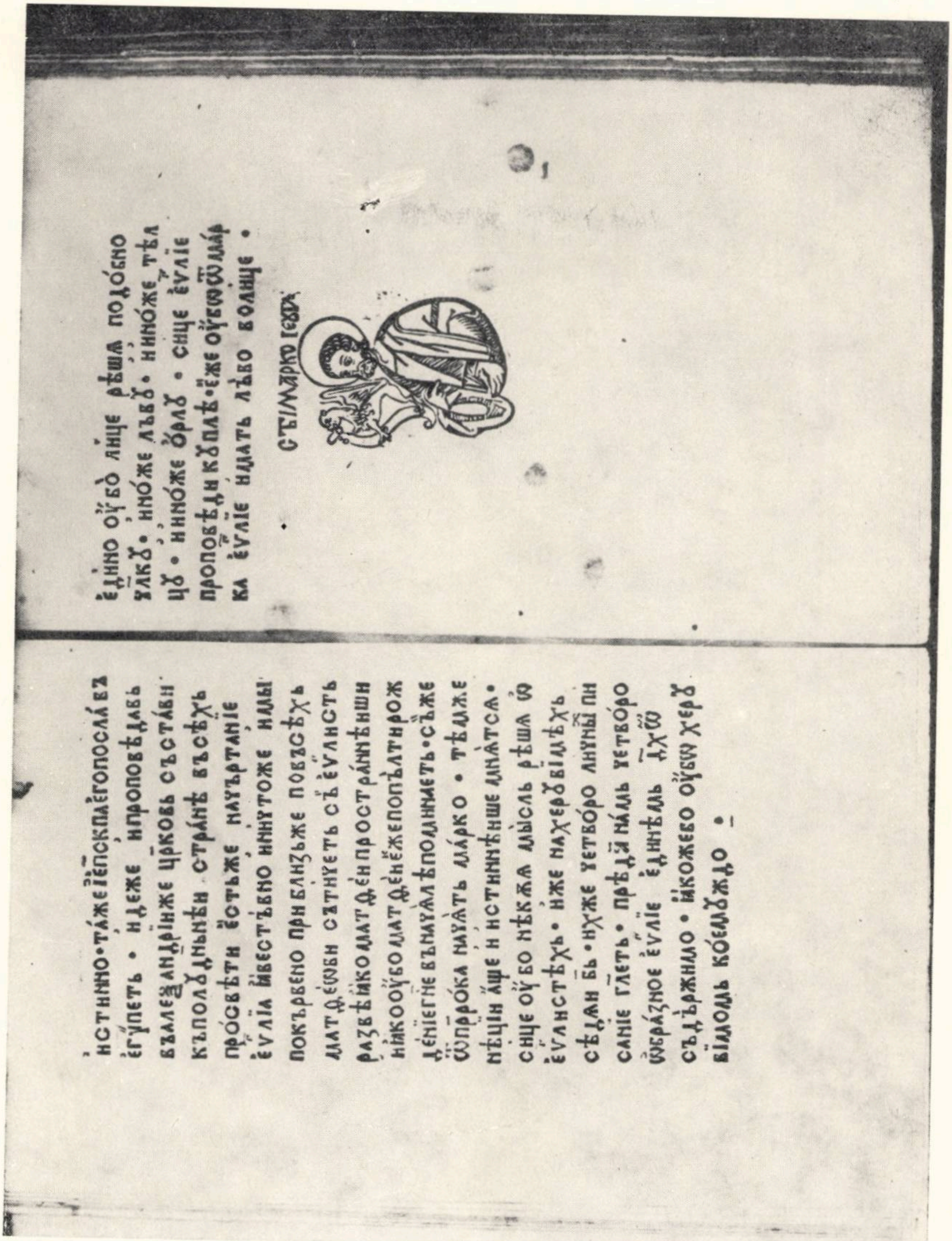

истинно. тажеи епскпа его посла въ
егупеть. идеже и проповѣдавь
въ александріи же црковь състави
къ полоудныней странѣ въсѣхь
просвѣти есть же начъртаніе
еуліа извѣстѣвно и ничтоже имы
покървено при близь же повсѣхь
матдеови сътичеть съ еулисть
развѣ ико матдеи пространнѣиши
и ико оубо матдеи же попълъти рож
деніе его въначалѣ поминаеть. съже
ѿ прорка начать марко. тѣмже
нѣціи аще и истиннѣише мнятся.
сице оубо нѣкая мысль реша ѿ
еулистѣхь. иже на херувимѣхь
сѣдяи бь. иже четворо лицы пи
саніе глеть. предани аль четворо
ѡбразное еуліе единѣмь дхѡ
съдържимо. ико же бо оубѡ херу
вимомь коемоуждо.

едино оубо лице реша подобно
члку. иноже лъву. и иноже тѣл
цу. и иноже орлу. сице еуліе
проповѣди куплѣ. еже оубо ѿ мар
ка еуліе имать лъво лице.

PLANȘA VI

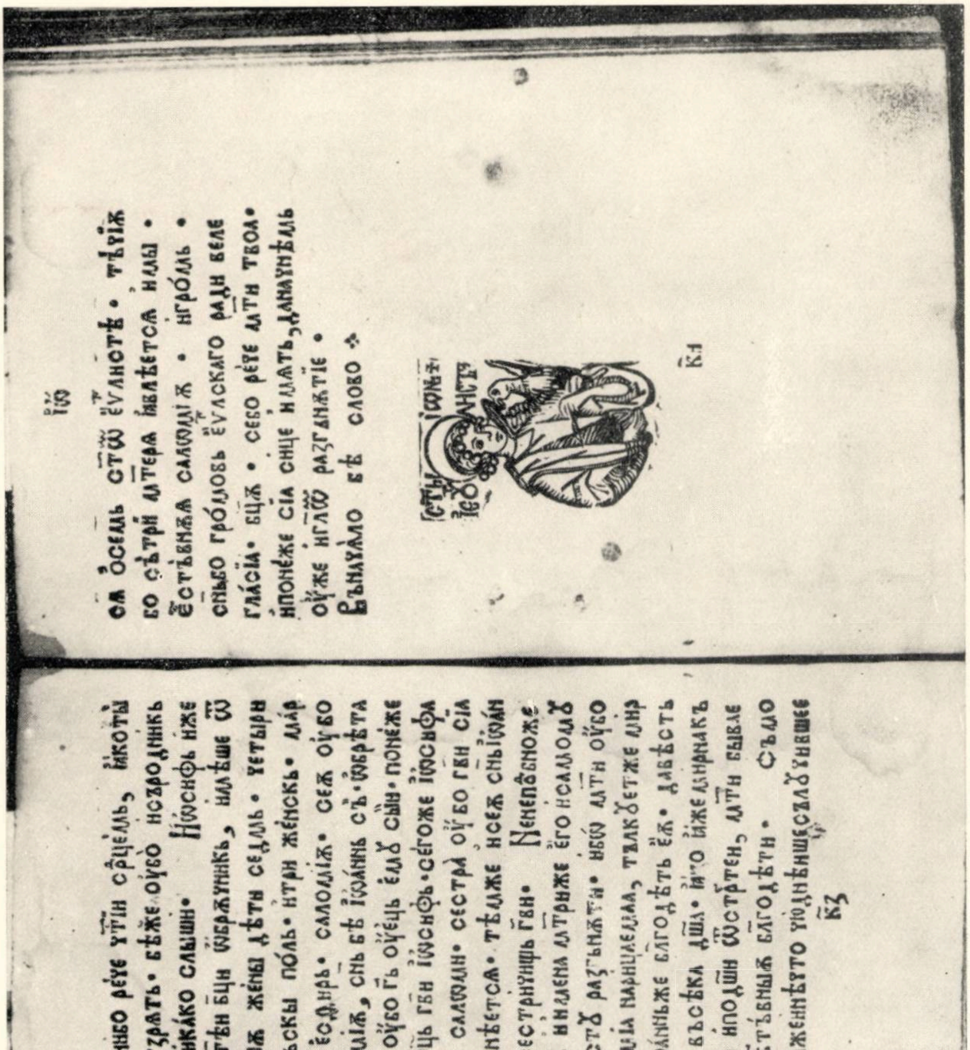
Блаженнбо рече чтїи срцемь, ико тии
ба оузрать. беже оубо исзродникь
гвн. икако слышн. Иосифь иже
престен бцн обржункь, иммеше о
пьрвыж жены дети седмь. четыри
мжжьскы поль. итри женскь. мар
дж. еодирь. саломиж. сеж оубо
саломиж, снь бе иоаннь съ. обрета
етсм оубо гь оуець ему сын. понеже
бо оць гвн иосифь. сегоже иосифа
дьщи саломин. сестра оубо гвн сїа
вымнеетсм. темже исеж сныоан
нь, сестричищь гвн. Неиепобноже
бась инмена матрниже его исаломаху
еулисту разгьнмжтн. ибо мати оубо
саломиа нарицаема, тлкуетже мир
на. иоанньже благодеть еж. давесть
оубо въсека дшамо иже маниак
ъпко иподшн остртен, мати бывае
ть еж тевныж благодети. Самo
тремаженнетто чюднеиш съслушнвшее

кз

іо

см осемь стоо еулисте. тетїж
бо сетри матера ивмеетсм имы.
естевнжа саломиж. игромь.
синбо громовь еуаскаго ради веле
гласїа. бцж. сего рече мати твоа.
ипонеже сїа снце имать, даначнемь
оуже иглоо разгнжтїе.
Въначало бе слово.

кі

al XVI-lea, înainte de a fi fost întocmit repertoriul tipologic al literelor chirilice din această perioadă[18]. Facsimilele anexate vorbesc însă și ele destul de elocvent (planșele I—VI). Caracterele frumos gravate, plasarea cu gust a textului, imprimarea îngrijită și clară nu lasă nici o îndoială despre înaltele exigențe estetice și cunoștințele temeinice de specialitate ale tipografului din Sibiu. Este incontestabil că aici nu avem în față o primă încercare cu ezitările ei inerente, ci că este vorba de continuarea unei practici formate. Tipograful acestei cărți a cunoscut atît rezultatele anterioare ale tipografiei românești cît și tradițiile artistice ale copiștilor de cărți manuscrise. Literele noi, abia folosite încă în 1546, au fost modelate, fără îndoială, după formele introduse de Macarie. Și ornamentele volumului urmează în general frontispiciile xilogravate, precum și inițialele mai împodobite care apar în cărțile acestuia[19]. Acest lucru se vede deosebit de clar în cazul gravurei care reprezintă stema Sibiului (planșa I). În această gravură chiar și stema însăși s-a deformat puțin, ca urmare a adaptării la dimensiunile modelului. Practica de ornamentare a cărților manuscrise românești a fost perpetuată în cărțile tipărite de Macarie și a fost răspîndită de tiparul lui Coresi[20]. Se pare însă că între ei doi a stat ca element de legătură tiparul sibian și primul său tipograf. Cercetările ulterioare sînt menite să lămurească, ce rol trebuie să-i atribuim lui Filip Moldoveanul și tiparului de la Sibiu în conservarea celor mai vechi tradiții ale practicii de ornamentare a cărții românești. Merită o atenție deosebită xilogravurile cu figuri umane executate de Filip, reproduse în tetraevangheliar (planșele I, V—VI). Întrucît în materialul nostru cu litere chirilice din secolul al XVI-lea găsim asemenea ornamente doar în triodpenticostarul slavon din jurul anului 1550[21], trebuie să ne gîndim la influența tipografiei cu caractere latine. Cu toate că aceste imagini — exceptînd poate doar portretul evanghelistului Ioan care prezintă influențe gotice (planșa VI) — sînt toate fără echivoc în stil bizantin.

În continuare atenția noastră se îndreaptă, pe bună dreptate, spre persoana primului tipograf român al atelierului din Sibiu: Filip Moldoveanul. Prezentarea vieții și aprecierea activității sale tipografice o așteptăm de la doi cercetători pasionați din Brașov: dr. Arnold Huttmann și Paul Binder, care și pînă în prezent au îmbogățit cu noi date valoroase cunoștințele noastre privitoare la tipografia din Sibiu. În baza datelor pe care le-au adunat din așa numitele registre de socoteli consulare ale arhivei orașului Sibiu, și pe care au avut bunăvoința să ni le pună la dispoziție, numele de Philippus Pictor, care pînă în prezent nu ne destăinuia nimic deosebit, a și început să se întruchipeze într-o figură vie, care poate fi considerată ca un factor de seamă în viața culturală românească a epocii. Din aceste date se știe că începînd din 1521 pînă în 1555 (pe semne pînă la moartea sa din acest an) Filip

[18] Cf. Jakó, *o.c.*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII (1964), p. 108.
[19] Bianu—Hodoș, *o. c.*, I, facsim. nr. 1—30.
[20] Cf. C. Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările române, sec. XIV—XVIII*, București, 1964, passim.
[21] Bianu—Hodoș, *o.c.*, I, p. 31—43.

a îndeplinit pe lîngă consiliul orașului Sibiu, care întreținea legături strînse cu Țara Românească, rolul important de diac și interpret român[22]. Titlul de „magister" ce-i însoțea numele și împrumutul de 100 de florini ce i-a fost acordat în 1550, arată că acest caligraf a fost o persoană învățată și apreciată de către conducerea orașului[23]. Judecînd după nume, meșterul Filip se pare că a ajuns la Sibiu din Moldova. Astfel se poate presupune și faptul, că arta sa de a scrie s-a format în vreunul din atelierele cu o mare practică caligrafică din Moldova, care au înflorit în timpul lui Ștefan cel Mare. În schimb gravarea literelor și a xilogravurilor desigur că meșterul și le-a însușit, fie în străinătate, fie la Sibiu, alături de Theobaldus Gryffius. Prin urmare în 1544 Sibiul dispunea de un specialist, cu ajutorul căruia și-a putut înzestra tipografia cu litere chirilice și căruia i-a putut încredința traducerea și tipărirea catehismului luteran.

Epitetele de „pictor"[24] „Maler" (ceea ce înseamnă și caligraf de profesie) legate de numele lui Filip denotă că primul tipograf român din Sibiu și-a cîștigat și mai înainte pîinea datorită științei sale de carte, cu copierea cărților, deci a fost caligraf profesionist. În baza xilogravurilor semnate cu numele său se poate presupune, pe bună dreptate, că tot el a gravat și matrițele necesare pentru literele chirilice de la Sibiu. Legăturile sale strînse timp de mai multe decenii cu viața culturală săsească, care tocmai în timpul șederii sale la Sibiu trecea prin adînci schimbări, cu formele dezvoltate ale vieții orășenești, și cu fruntașii politici, au oferit lui Filip condiții, de care puțini dintre contemporanii săi români din Transilvania au avut parte. Munca scripturală continuă, slujba la cancelarie în anii animați ai formării principatului independent, desele misiuni diplomatice la curtea domnească a Țării Românești[25], au format din Filip Moldoveanul o personalitate de asemenea proporții, încît putem presupune, fără ezitare, că a fost nu numai tipograful catehismului românesc, dar și traducătorul său[26]. Tot ceea ce au păstrat datele fragmentare cu privire la activitatea sa de trei decenii în Sibiu, ne face să credem că pe Filip Moldoveanul trebuie să ni-l închipuim asemănător tipografilor-scriitori-învățați din perioada Reformei și a umanismului. Există ceva simbolic în faptul că prima tipografie românească din Transilvania a fost organizată la Sibiu de către un meșter-tipograf, al cărui atelier caligrafic a fost probabil și mai înainte un centru apreciat al activității scripturale și a copierii de cărți românești din acele părți. Așa s-au petrecut lucrurile de obicei și în Apus: caligrafii profesioniști au fost aceia care au devenit și artiștii literei tipărite. E foarte verosimil deci că în formarea particula-

[22] Huttmann—Binder, *o.c.*; Unele date: P. P. Panaitescu, *o.c.*, p. 113; I. Moga, *Cine a fost Philippus Pictor?*, în *Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj*, XI (1946), extras.

[23] Huttmann—Binder, *o.c.*

[24] Jakó, *o.c.*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII (1964), p. 98—99.

[25] Huttmann — Binder, *o. c.*, Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 856—864, XV/1, p. 406; P. P. Panaitescu, *o.c.*, p. 113—114.

[26] Prezentarea părerilor diferite: I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544*, Sibiu—Cluj, 1945/46, p. 9—15.

rităților tiparului românesc din Sibiu, prin persoana lui Filip a avut un rol creator și practica scrierii de manuscrise românești. Spiritul vremii, la mijlocul secolului al XVI-lea, s-a resimțit și în activitatea scriptural românească din Transilvania. La capătul drumului pe care va porni cuceritor slova tipărită românească în Transilvania nu stă deci figura cunoscută a lui Coresi, ci cea a lui Filip Moldoveanul, scoasă la lumină abia acum. Și acest drum nici nu pornește din Brașov, așa cum am știut pînă nu demult, ci din Sibiu, din atelierul unui caligraf român de acolo.

Deocamdată nu se cunosc amănuntele funcționării tiparniței românești de la Sibiu, din secolul al XVI-lea. Presupunem doar că odată cu moartea lui Filip Moldoveanul, survenită se pare în 1555, tipărirea cărților românești la Sibiu s-a întrerupt vremelnic. Soarta tiparniței cu litere chirilice de la Sibiu, care a lucrat pentru Moldova și desigur și pentru Țara Românească, în acest timp a devenit însă, se pare, o problemă care privea întreaga viață bisericească-culturală românească. O informație găsită recent dă posibilitatea să se bănuiască că stabilirea lui Coresi la Brașov a devenit actuală tocmai datorită întreruperii la Sibiu a editării cărților românești. Căci în ianuarie 1556 Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești a căutat, prin intermediul Brașovului, să ajungă în legătură cu tipografia orașului Sibiu și a comandat acolo un exemplar al catehismului românesc[27]. În luna iunie a aceluiași an Coresi a început culegerea octoihului mic, prima sa tipăritură din Brașov[28]. Din aceste coincidențe se naște — de la sine — ideea că între încetarea editării de cărți românești la Sibiu și așezarea lui Coresi în Transilvania ar fi existat o oarecare legătură. S-ar putea să fi fost tocmai faptul că prin aceasta în fața Brașovului s-a deschis perspectiva de a acapara de la sibieni monopolul, foarte rentabil, al pieții de cărți românești. Pe această piață ar fi nădăjduit negustorimea brașoveană să compenseze pierderile suferite în urma încetării activității editoriale cu litere latine, după moartea lui Valentin Wagner (2 sept. 1557)[29]. E probabil că împrejurarea aceasta a influențat apoi favorabil desfășurarea unei largi activități tipografice a lui Coresi la Brașov.

Despre vreun urmaș al lui Filip Moldoveanul de la mijlocul secolului al XVI-lea decenii de-a rîndul nu avem nici o informație. Acest fapt s-ar putea datora și împrejurării că datele sînt extrem de sporadice și în bună parte nedepistate. Este însă cu mult mai verosimil că în această perioadă tipărirea de cărți românești la Sibiu[30], ca și cea a căr-

---

[27] Huttmann—Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în *Călăuza bibliotecarului*, XVIII (1965), p. 94—96.

[28] P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 156.

[29] J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon der siebenbürger Deutschen*, III, Brașov, 1875, p. 469.

[30] Gulyás P., *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Tipărirea de cărți în Ungaria în secolul al XV-lea și XVI-lea), Budapesta, 1929, p. 47—51; Borsa G., *A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében* (Tipografia din Sibiu în ultimul sfert al sec. al XVI-lea), în *Magyar Könyvszemle*, LXXXI, (1965), p. 56—61.

ţilor cu litere latine, s-a întrerupt. Ambele ramuri ale tipografiei au reînviat la Sibiu, tot cam în acelaşi timp. Editarea cărţilor cu litere latine a fost reîncepută la sfîrşitul anului 1575, probabil de către tipografii atelierului lui Heltai din Cluj, care, vremelnic, şi-a încetat activitatea[31]. Editarea de cărţi cu litere chirilice a fost pornită din nou nu mult după aceasta, în orice caz înainte de anul 1579, de către diacul Lorinţ, care s-a mutat de la Braşov la Sibiu.

Activitatea din Sibiu a diacului Lorinţ am încercat s-o reconstituim în lucrarea noastră precedentă[32]. Tot acolo am încercat să determinăm care din tipăriturile chirilice nedatate din secolul al XVI-lea pot fi considerate ca fiind publicaţii din Sibiu ale diacului Lorinţ.

Aceste rezultate şi concluziile ce se desprind din ele fac actuală revizuirea prin metode moderne a istoriei tipografiei noastre chirilice precum şi a întregului material tipografic al acestui secol. Condiţia preliminară a acestora constă însă în întocmirea repertoriului tipurilor de litere ale celor mai vechi produse tipografice, asemănător manualului lui Haebler[33]. Căci înainte de a se întocmi un asemenea instrument auxiliar este prea puţin probabil că s-ar putea localiza în mod satisfăcător publicaţiile, fără indicarea locului de apariţie. Pe baza cunoştinţelor prezente adeseori nu ne putem orienta nici în labirintul varietăţilor de tipuri ale unui şi aceluiaşi atelier. Găsirea tetraevangheliarului din anul 1546 oferă acum un punct de plecare sigur pentru delimitarea tipurilor din atelierele de la Sibiu, Tîrgovişte, Braşov şi altele, precum şi pentru determinarea publicaţiilor lor.

În lumina rezultatelor noastre se pot naşte noi speranţe că în cele din urmă se va găsi un exemplar al primei cărţi tipărite în limba română, întrucît de data aceasta cunoaştem particularităţile sale tipografice. Pare verosimil că — asemănător tetraevangheliarului din 1546 — nici catehismul nu poartă indicarea localităţii de apariţie. S-a crezut, probabil, că preoţimea ortodoxă ar primi cu neîncredere o tipăritură provenită de la Sibiu. Din exemplarele catehismului ajunse în străinătate eventual unele, fără să fi fost determinate, se mai găsesc şi azi în materialul cu litere chirilice al vreunei biblioteci de acolo. În această privinţă trebuie să ne gîndim în primul rînd la bibliotecile din Germania. Ştim despre catehismul grecesc al lui Valentin Wagner — din care la fel nu s-a găsit încă nici un exemplar al primei ediţii — că îndată după apariţia sa a fost trimis universităţilor germane şi fruntaşilor luteranismului[34]. Este de neînchipuit ca sibienii să nu fi procedat la fel cu versiunea românească. Traducerea în limba română a catehismului a constituit şi ea o asemenea faptă şi realizare, cu care biserica luterană săsească s-a putut mîndri, pe bună dreptate, la fel în faţa coreligionarilor din Germania, ca şi cu publicarea catehismului grecesc.

---

[31] Jakó Zs., *Ismeretlen magyar drámai emlék a XVI. századból* (O dramă necunoscută în limba maghiară din sec. XVI), în *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, IX (1965), nr. 1, p. 21—39.

[32] Jakó, *o.c.*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII (1964), p. 108—112.

[33] K. Haebler, *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, Halle—Leipzig, 1905—1924.

[34] Holl, *o.c.*, p. 294—298.

În cadrul cercetărilor ce s-ar face în Germania pentru depistarea catehismului din 1544, ar trebui să se țină seama de atenția accentuată pe care au manifestat-o la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor reprezentanții luminismului german timpuriu în general, și pietiștii în special, față de situația din Principatele Române și biserica ortodoxă română[35]. Pietiștii au reînviat vechiul plan de cîștigare a ortodoxiei ca aliată împotriva catolicismului, întregind aceasta cu tendințele burgheze în vederea acaparării pieții românești[36]. Din catehismul românesc din 1544 au putut ajunge în străinătate exemplare și prin reprezentanții din Transilvania ai centrului pietist din Halle, prin teologi luterani din Transilvania, care studiau în Germania sau prin vreun trimis pietist ocazional, care studia situația din țările române.

În zilele noastre colaborarea științifică internațională oferă posibilități și pentru rezolvarea unor asemenea probleme, la realizarea cărora mai înainte nici nu se putea gîndi cineva. Astăzi prin urmare, pe lîngă munca stăruitoare și metodică a cercetătorilor noștri mai trebuie să apelăm la realizarea unor strînse relații între biblioteci — pe tărîm internațional — pentru a putea parcurge calea pe care — avînd și norocul ce trebuie să însoțească cercetările de acest fel — am putea da de urma primei cărți tipărite în limba română.[37]

L'IMPRESSION DE LIVRES ROUMAINS A SIBIU AU XVIe SIÈCLE

— NOUVEAUX RÉSULTATS DANS LE DOMAINE DES RECHERCHES CONCERNANT LE PREMIER LIVRE IMPRIMÉ EN LANGUE ROUMAINE —

RÉSUMÉ

L'auteur complète son travail sur l'impression des livres roumains au XVIe siècle, à Sibiu, paru dans le volume précédent de cet Annuaire, par des informations sur les nouveaux résultats qu'il a obtenus dans ce domaine. Il démontre que le premier livre imprimé en roumain, le catéchisme édité à Sibiu en 1544, est une conséquence — tout comme la

[35] J a k ó, *Date privitoare la relațiile vieții culturale române și ale luminismului german timpuriu*, în „Volum omagial acad. A. Oțetea" (în curs de apariție).

[36] E. W i n t e r, *Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert*, Berlin, 1953, p. 30—52.

[37] Prezenta comunicare a fost susținută la sesiunea Filialei din Cluj a Academiei R. S. România din 12 dec. 1964. În această comunicare precum și într-o alta: *„Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din sec. al XVI-lea"*, în *Anuarul Inst. de istorie Cluj*, VII (1964), p. 97—115, am căutat să schițez sarcinile, care stau în fața cercetătorilor în această problemă. În prezent, prin aportul altor cercetători: H e r v a y F., *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în *Magyar Könyvszemle*, LXXXI (1965), p. 119—127; D e m é n y L., *Le premier texte roumain imprimé*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, IV (1965), nr. 3, p. 385—412; I d e m., *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în *Studii*, XVIII (1965), p. 1001—1038, sarcinile schițate au și început să fie rezolvate. Rezultatele cercetătorilor amintiți mai sus — cu excepția ipotezei noastre asupra activității diaconului Lorinț la Sibiu — confirmă în toate punctul de vedere al tezelor noastre.

traduction grecque parue en même temps à Braşov — des efforts faits par la Réforme d'attirer de son côti l'église orthodoxe. C'est pourquoi les éventuels exemplaires de ce livre devraient être cherchés dans les bibliothèques d'Allemagne, vu que les exemplaires existants dans le pays ont tous été détruits.

L'importance de la typographie de Sibiu dans l'histoire de la culture roumaine au XVIe siècle réside dans le fait qu'elle continue les traditions des manuscrits roumains et des premières impressions dues à Macaire, qu'elle les perfectionne et les transmet à Coresi qui, par son atelier de Braşov, durant la seconde moitié du XVIe siècle, les généralise dans l'activité éditoriale roumaine à lettres cyrilliques. Il paraît que le premier typographe roumain de l'atelier de Sibiu, Filip Moldoveanul, l'interprète roumain et le diacre pour l'écriture cyrillique de la ville de Sibiu entre 1521 et 1555, a aussi copié des livres et a appris le métier de typographe dans l'intérêt de cette activité. Il peut être considéré comme le premier typographe d'origine roumaine et comme l'un des premiers représentants de la couche intellectuelle laïque roumaine. Son activité a une importance historique et littéraire, tout comme celle des autres typographes contemporains de Transylvanie. On est en droit de le considérer comme le créateur du premier texte littéraire roumain sous forme de livre, notamment de la traduction déjà mentionnée du catéchisme. L'auteur publie plusieurs facsimilés de l'exemplaire conservé à Léningrad du Tetraévangéliaire imprimé à Sibiu en 1546, afin de faciliter la détermination d'autres textes imprimés à Sibiu et de reconnaître le premier texte imprimé en roumain qui pourrait éventuellement exister à l'étranger.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA UTILIZĂRII FORȚEI DE MUNCĂ A IOBAGILOR

DE

ȘTEFAN IMREH

În cadrul analizei condițiilor de viață ale iobăgimii, a gradului ei de exploatare, trebuie să se acorde o atenție deosebită rentei în muncă. Despre Moldova și Țara Românească din epoca Regulamentului Organic Marx scria următoarele: „În principatele dunărene claca era legată de renta în natură și alte accesorii ale șerbiei; ea forma însă tributul principal către clasa stăpînitoare"[1]. Această constatare este valabilă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și pentru Transilvania. Ba mai mult, importanța robotei n-a încetat nici în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Moșierii se străduiau să sporească cantitatea de mărfuri destinate pentru piață, utilizînd în măsură tot mai mare renta în muncă a iobăgimii. Astfel încercau să stăvilească criza din ce în ce mai evidentă a feudalismului.

Cercetătorul acestei epoci a istoriei țărănimii trebuie să răspundă în primul rînd la întrebarea: în ce proporție se împarte timpul de muncă al iobagului în timp muncit pentru sine însuși și în timp prestat pentru moșier[2]. Datele referitoare la cantitatea de robotă sînt destul de numeroase. Urbariile, conscripțiile din arhivele familiare moșierești, recensămintele organelor puterii de stat, jalbele iobagilor și atîtea alte izvoare oferă date din belșug pentru cercetarea modului de viață al iobagilor. O problemă mai dificilă reprezintă însă sesizarea liniei, a tendinței unitare de dezvoltare, care să se verifice în toate condițiile de robotă, atît de variate pe unități geografice și chiar pe sate. Încercări s-au și făcut în acest sens.

În ce fel, cînd și pentru ce munci a utilizat moșierul forța de muncă a iobagilor? Iată o problemă la care este mai greu a da răspuns, deși, de pildă, afirmația că într-o anumită perioadă a crescut renta în muncă,

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, ed. a II-a, vol. I, Edit. P.M.R., București, 1948. p. 232.

[2] *Ibid.*, vol. III, partea a II-a, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1955, p. 745.

devine veridică numai în cazul că s-a soluţionat întrebarea de mai sus. Nemaivorbind de faptul că reconstituirea condiţiilor de viaţă ale ţărănimii oprimate, sub multiplele lor aspecte, necesită de asemenea o analiză aprofundată a utilizării forţei de muncă.

Scopul studiului nostru este în primul rînd de a atrage atenţia asupra unui anumit fel de izvoare, care, din păcate, sînt destul de rare, dar totuşi permit o examinare mai amănunţită şi contribuie la o mai bună cunoaştere a celei mai apăsătoare poveri de fiecare zi a ţărănimii iobage: robota.

În evul mediu — şi adeseori şi la sfîrşitul secolului al XVIII-lea — zilele de robotă efectuate se încrestau pe răboj de către împuternicitul moşierului. Una din tăbliţele de lemn (ţincuşa) rămînea la iobag, iar cealaltă (matca) se păstra la „curte". În multe locuri acestea nici nu erau necesare, deoarece iobagilor li se pretindea robotă în funcţie de necesităţi: ori de cîte ori se simţea nevoia braţelor de muncă, li se »poruncea« să iasă la lucru. O dată cu utilizarea mai largă a scrisului, cu extinderea sămilor gospodăreşti, se începe şi întocmirea listelor de robotă, în care se consemna numărul zilelor de lucru efectuate.

În cele ce urmează ne ocupăm de analiza unui asemenea izvor de documentare, anume de „Protocollum Rabottarum" de pe moşia familiei Toldalagi de la Corunca, care conţine date din anii 1789—1792[3]. Proprietarul centrului alodial de la Corunca era pe atunci Ladislau Toldalagi[4]. Pentru el întocmea administratorul curţii registrul de robotă, din care putea să constate în ce formă s-a utilizat forţa de muncă, precum şi restanţele de robotă. Raritatea acestui gen de izvoare este indicată şi de faptul că, îndeplinindu-şi scopul, peste cîţiva ani păstrarea lui nu se considera a mai fi necesară.

Care sînt comunele despre care ne informează registrul de robotă amintit? Datele cele mai amănunţite privesc Corunca, din apropiere de Tîrgu Mureş. Satele Corunca, Ogari, Ciba şi Bălăuşeri ţineau de administraţia scaunului Mureş, Şoimuşul, Seleuşul şi Chendul Mare aparţineau comitatului Tîrnavei. Moişa făcea parte din comitatul Turda. Acest sat se afla dincolo de Mureş; Ogari, Ciba şi Corunca se situau pe teritoriul dintre Nireaj şi Mureş, Bălăuşeri pe malul drept al Tîrnavei Mici

---

[3] *Protocollum Rabottarum anno 1789.* Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România (în continuare: Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj), *Arh. fam. Bethlen:* actele neclasate din Corunca).

[4] Ladislau Toldalagi (1748—1806), moşier cult, umblat prin străinătate. Numele lui figurează şi în matricola pe anul 1776, a Universităţii din Göttingen (vezi: Borzsák I., *Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei* (Budai Ézsaiás şi începuturile filologiei noastre clasice), Budapesta, 1955, p. 192). Averea a fost sporită cu o deosebită energie de către tatăl său, tot Ladislau Toldalagi, care a transformat satul Corunca într-o importantă curte alodială. Pe fiul său, care în ciuda injoncţiunilor sale n-a fost dispus să-şi întrerupă studiile în străinătate, l-a ameninţat cu dezmoştenirea în testamentul său datat din 1799 „dacă nu se întoarce pe calea cea bună". (Arh. ist. a Fil. Acad. Cluj, *Arh. fam. Toldalagi,* reg. 10, fasc. 9, nr. 7—10. Domeniul, de o mărime mijlocie, al acestui moşier — funcţionar la Viena, apoi în Transilvania, avînd titlul de „camerarius" —, constituit din posesiuni situate în mai multe sate, era condus de administratori. Registrul de robotă (Protocollum Rabottarum) a fost întocmit pentru el.

iar Șoimușul, Chendul Mare și Seleușul, la sud de Tîrnava Mică. Importanță mai mare prezentau rezervele domeniale (alodiile) de la Corunca și Ogari. Și numărul iobagilor era mai mare aici. La Șoimuș, Seleuș și Moișa existau vreo 12 familii de iobagi iar la Chendul Mare, Bălăușeri și Ciba abia cîțiva iobagi slujeau lui Ladislau Toldalagi.

În „Protocollum Rabottarum" sînt enumerați iobagii, după sate, arătîndu-se și efectivul animalelor de tracțiune pe care le posedă precum și numărul zilelor de muncă la care sînt obligați. Se arată apoi ce fel de muncă a îndeplinit fiecare și cîte zile a slujit efectiv. În sfîrșit — nu chiar în toate cazurile — s-au notat și restanțele de robotă. Anul este împărțiți în 52 de săptămîni și în 12 luni. Săptămînile nu corespund ordinei calendaristice, deși — mai mult sau mai puțin — împărțirea este asemănătoare. Anul nu corespunde unui an calendaristic (ianuarie—decembrie), întrucît începe cu 30 august 1789 și se încheie cu 4 septembrie 1790. „Anul economic" următor își are începutul la 5 septembrie 1790 și se sfîrșește la 3 septembrie 1791. Referitor la Seleuș nu avem date, decît pentru anii 1790/91. În cazul comunei Moișa, întîlnim o altă împărțire a timpului. Aici notările încep a fi înregistrate la 27 aprilie 1790 și continuă pînă la 30 aprilie 1791. Perioada următoare este 1 mai 1791—5 mai 1792. Referitor la Corunca există și date ulterioare, dar acestea sînt sporadice și lacunare. Pentru acest motiv ne vom ocupa numai de anii 1789/90 și 1790/91.

CANTITATEA DE ROBOTĂ EFECTUATĂ DE IOBAGI

În cursul secolului al XVIII-lea se pot observa importante modificări în ceea ce privește renta în muncă a iobăgimii. Andrei Hadik, în raportul prezentat în anul 1768 consiliului de stat din Viena, afirmă că în Transilvania robota este excesivă și nedeterminată cantitativ[5]. Spre sfîrșitul secolului însă, în cele cîteva sate ale moșiei Toldalagi forța de muncă a iobagului nu se mai utilizează zi de zi, fără nici un sistem. În satele aparținătoare alodiului Corunca găsim obligații de robotă reglementate, repartizate proporțional pe cele 52 de săptămîni ale anului. Această reglementare este avantajoasă pentru iobag, în sensul că el

[5] „... kein Umstand, der entschuldigen könnte, keine Zeit und keine Witterung wird in Betracht gezogen. Der Unterthan mag den Verfall eines Stück Viehs, seiner Gesundheit und Gliedmassen, oder der hausslichen Umständen erleiden, ist es in Gegenhalt der Grundherrlichen Angelegenheiten nur etwas geringes und keines Betrachtes Werth. Mann und Vieh darbet in herrschaftlichen Frondiensten, und verlieret Zeit und Vermögen seiner eigenen Würtschaft Wahrzunehmen: indessen hungeret des Leibeigenen ganze Familie zu Haus ohne Hülf und Rath", Berlász J., *A Mária Terèzia-kori erdèlyi kivándorlások szociális hättere* (Cauzele sociale ale emigrației din Transilvania în epoca Mariei Tereza), în *Klebelsberg Intézet Évkönyve*, IX, (1939), p. 24—25. Vezi și Makkai L., *Hadik András az erdèlyi mezögazdaságról* (Hadik Andrei despre agricultura Transilvaniei), în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum)*, I, (1957), nr. 1—2, p. 37—52.

îşi poate da seama în ce proporţie timpul său se împarte în timp muncit pentru sine şi timp prestat pentru moşier[6].

În anul economic 1789/1790, în cele opt sate amintite se aflau 51 de iobagi şi jeleri, care slujeau lui Ladislau Toldalagi. Dintre aceştia, 24 lucrau cîte trei zile şi tot atîţia cîte două zile pe săptămînă; un iobag lucra cîte o zi şi jumătate şi doi — numai cîte o zi pe săptămînă. Această cantitate de robotă nu depăşeşte pe cea obişnuită în Transilvania la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Afirmaţia noastră este şi mai elocventă, dacă luăm în considerare faptul că decretul urbarial din 1769 dădea posibilitate moşierului să-şi oblige iobagii chiar şi la patru zile de muncă pe săptămînă[7]. Deci pe moşia Toldalagi robota nu atingea limita superioară, datorită concursului mai multor factori, printre care în primul rînd feluritele forme de luptă ale iobagilor spre a nu fi împovăraţi şi mai mult; în al doilea rînd, greutăţile mari cu care se cultivau loturile mici ale iobagilor şi — decurgînd de aci — greutăţile de întreţinere a familiei. Moşierii ştiau prea bine că ţăranul flămînd lua uşor calea pribegiei, iar de împuţinarea braţelor de muncă se temea pe atunci pînă şi familia Toldalagi; în lipsă de capital, i-ar fi venit greu să înlocuiască forţa de muncă pierdută cu zileri. În sfîrşit, decretele de stat au contribuit şi ele la o mai bună reglementare a condiţiilor de robotă.

În cursul secolului al XVIII-lea, în Transilvania, neîngrădirea şi lipsa de sistem în ceea ce priveşte robota este înlocuită încetul cu încetul printr-o oarecare stabilitate şi reglementare[8]. Pe moşia Toldalagi însă, în unele cazuri şi în unele locuri, nici la sfîrşitul secolului

---

[6] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Editura de stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1955, p. 745.

[7] *1769-dik Esztendőbeli úrbéri felsőbb rendelés* (Ordonanţa urbarială superioară din anul 1769). Tg. Mureş, 1835, p. 3—4.

[8] Berlász J., *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században* (Situaţia economică a iobăgimii din Transilvania în secolul al XVIII-lea), Budapesta, 1958, p. 51. Vezi şi Ştefan Meteş, *Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului, I*, Din publicaţiile Arhivelor Statului din Cluj, 1935, nr. 1, p. XLI—LXVIII; Szabó T. A., *A kalotaszegi nagybirtok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690)* (Prestaţiiile şi dările iobăgimii de pe marile moşii de la Călata (1640—1690), Extras din revista *Erdélyi Múzeum*, 1940, p. 2—23.; C. Cîmpianu, *Din trecutul satului Tăuţi în perioada descompunerii feudalismului*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, s. III, an. VI, (1955), nr. 1—2, p. 181—198; Jakó Zs., *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Urbariile domeniului Gilău), Cluj, 1944, p. LVIII—LXIV; Imreh I., *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* (Gospodărirea alodială în Secuime în epoca destrămării feudalismului). Edit. economică şi juridică de Stat, Seria: Studii de istorie economică, Bucureşti, 1956, nr. 1, p. 92—135; D. Prodan, *Topliţa la 1785*, Cluj, 1947, p. 3—13; Idem, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieş*, Cluj, 1948, p. 54—55; Idem, *Despre condiţiile în care se făcea robota*, în „Studii şi referate privind istoria României", partea I-a, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1954, p. 841—857; Idem, *Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726*, în „Kelemen Lajos Emlékkönyv" (Volumul omagial Kelemen Lajos), Edit. ştiinţ., Bucureşti, 1957, p. 524—531; B. Surdu, *Urbariile domeniului Făgăraş*, în *Revista Arhivelor*, s. nouă, (1958), nr. 2, p. 233—247; Şt. Pascu, Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III, (1960), p. 173—174; Csetri E., *Conscripţiile urbariale ale satului Chiochiş din anii 1785 şi 1820*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII, (1964), p. 245—247.

al XVIII-lea n-a încetat robota determinată de bunul plac, de „porunca" moșierului. Cu toate acestea în satele amintite se instituie o regulă unitară, robota fiind stabilită sub raport cantitativ, pe săptămînă. E cu totul altceva — și vom reveni la această chestiune — că, de fapt, iobagii nu prestau în fiecare săptămînă același număr de zile; în anumite perioade lucrau săptămîni de-a rîndul, fără întrerupere.

Ar fi greu să descoperim o regularitate precisă în virtutea căreia, pe această moșie, unul sau altul din iobagi presta mai multe sau mai puține zile pe săptămînă. În general, cei mai înstăriți lucrau trei zile. Nu putem afirma însă că cuantumul robotei depindea de mărimea lotului. Nici efectivul animalelor de tracțiune nu determina în toate cazurile renta în muncă. Cei care n-aveau nici cai, nici boi, lucrau în general mai puțin. La Corunca însă erau iobagi cu patru boi care lucrau două zile, la fel cu alții lipsiți de vite și cu pămînt puțin. La Ogari, erau pălmași care lucrau trei zile, în timp ce gospodari avînd doi boi erau obligați la numai două zile. La Șoimoș iobagul robotea trei zile, indiferent de faptul dacă avea doi boi, un cal sau lucra cu palmele. Cantitatea de robotă nu era influențată nici de calitatea de iobag sau de jeler.

Comparînd numărul zilelor de robotă prescrise, cu cele efectiv prestate în anul economic 1789/90, constatăm că pentru majoritatea iobagilor și jelerilor, era împovărătoare și amintita rentă în muncă. Marea lor majoritate nu putea sau nu voia s-o îndeplinească și astfel la sfîrșitul anului numărul zilelor de robotă restante se ridica la o cifră destul de mare. Dăm mai jos următorul tabel ilustrativ:

Satul	Nr. de iobagi care prestează: 3	2	1½	1 (zile săptămînal)	Total robotă stabilită (zile)	Total robotă prestată (zile)	Restanțe de robotă (zile)	Robotă medie stabilită pe 1 iobag (zile)	Robota medie prestată de 1 iobag (zile)
Corunca	4	9	1	—	1638	1575½	62½	117	112,5
Ogari	7	8	—	1	1976	1868	108	123,5	116,7
Șoimuș	10	—	—	—	1560	1165	395	156	116,5
Moișa	1	5	—	—	676	621	55	112,6	103,5
Seleuș	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bălăușeri, Chendul Mare, Ciba	2	2	—	1	572	410	162	114,4	82
Total	24	24	1	2	6422	5639½	782½	—	—

Rezultă deci că pe cap de om revenau în medie 15 zile de robotă neefectuate, echivalente cu aproximativ șase săptămîni de robotă, pe care moșierul le pierdea, cu alte cuvinte, anual, din 51 de iobagi cca. șase nu lucrau deloc. Izvoarele nu ne indică ce se întîmpla cu acești restanțieri. Se poate presupune că în anul următor moșierul încerca să

recupereze restanţele de robotă. Din registrele şi din actele ce le avem la dispoziţie nu reiese însă completarea ulterioară a acestor zile.

O parte a restanţelor de robotă se totalizează din zilele neprestate de ţăranii care luau drumul pribegiei înainte de sfîrşitul anului, căutîndu-şi alt stăpîn. Asemenea cazuri existau în fiecare an şi Ladislau Toldalagi, deşi făcea tot ce era posibil, nu reuşea în toate cazurile să găsească un alt iobag care să ocupe sesia părăsită.

Iobagi care să fi lucrat mai mult decît s-a prescris, erau extrem de puţini. Administratorul curţii a reuşit să stoarcă surplus de robotă abia de la cîţiva ţărani, avînd patru boi şi pămînt mai mult. Costin Hossu din Corunca, în anul 1790/91 a lucrat 10 zile în plus, alţii însă au depăşit doar cu cîteva zile numărul celor prescrise.

În concluzie, putem afirma că restanţele de robotă considerabil crescînde cu fiecare an, precum şi fuga de pe moşii, destul de frecventă, sînt dovezi reale despre faptul că robota era apăsătoare. Cele 2—3 zile pe săptămînă, deşi în condiţiile din Transilvania nu erau din cele mai grele, în multe cazuri nu se puteau îndeplini, sau numai cu preţul unor foarte mari greutăţi.

UTILIZAREA FORŢEI DE MUNCĂ ÎN CADRUL GOSPODĂRIRII ALODIALE

Caracterul esenţial al gospodăririi alodiale pe cont propriu de la Corunca era exploatarea masivă a robotei. Ca unitate productivă, moşia feudală din Transilvania utiliza braţele de muncă ale ţăranilor, uneltele lor, animalele lor de tracţiune şi numai în foarte mică măsură se baza pe un inventar agricol propriu, pe argaţi şi zileri.

Cum se utiliza forţa de muncă disponibilă pe ramuri de producţie agricolă şi categorii de munci?

Datele respective (în zile) centralizate pe sate, în cei doi ani economici (1789/90 şi 1790/91) se prezintă în felul următor:

Satul	Arabil	Fînaţe	Pădure	Vie	Cărăuşie	Meserii	Diverse munci	Total zile robotă
Corunca	626½	177	347	753	526	468	199	3096½
Ogari	1170	256	522	757	434	400	140	3679
Şoimuş	534	24	221	913	252	303	128	2375
Moişa	364	392	127	124	244	42	24	1317
Seleuş	54	—	33	207	—	342	18	654
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	157	9	90	116	63	198	19	652
Total	2905½	858	1340	2870	1519	1753	528	11773½

Potrivit datelor de mai sus, prima constatare este că pe domeniul lui Ladislau Toldalagi abia un sfert din forța de muncă-robotă se utiliza pentru cultivarea cerealelor. Pentru cultura viței de vie — mult mai puțin extinsă ca suprafață — se utilizează aproape același număr de iobagi. Asamblate, aceste două ramuri de producție atît de importante nu sustrag direct decît jumătate din forța de muncă iobăgească. Munca de „meseriaș" la diferite construcții precum și în alte resorturi, reprezintă 15% din totalul robotei. Este considerabilă și cantitatea de muncă investită în cărăușie (13%). În perioada cercetată, vreo 50 de țărani fac, în medie, 1519 zile de cărăușie pe an, ceea ce înseamnă mai mult de două săptămîni pe cap de om. Meseriile și cărăușia însumează mai mult timp slujit din partea iobagului, decît aratul și semănatul pe cîmp. În ce privește creșterea vitelor în sistemul gospodăririi alodiale, iobagul deține un rol destul de limitat. Această muncă revine în mare parte păstorilor și argaților tocmiți. În sfîrșit, trebuie să amintim că este destul de mare numărul unor zile muncă ce nu se pot încadra direct în vreo ramură de producție (de exemplu diferite servicii efectuate în gospodăria moșierească). Acestea reprezintă 4,5% din totalul robotei.

În legătură cu producția de mărfuri agricole Lenin constată: „Producția globală însă nu se scindează în ramuri absolut diferite, ci numai se specializează în producția unui anumit produs destinat pieții — într-un caz, în producția unui alt produs destinat pieții — în alt caz, celelalte laturi ale agriculturii fiind adaptate producției acestui produs principal (adică produsului destinat pieții)"[9]. Utilizarea multilaterală a robotei în cazul moșiei din Corunca dovedește că, privită în ansamblu, nu poate fi vorba aici de o specializare bazată pe producția de mărfuri destinate pieții. În anumite sate — unități ale complexului alodial — este remarcabil însă raportul variabil al diferitelor categorii de munci prestate. Modul de utilizare a robotei în cazul satului Corunca atestă precumpănirea viticulturii. Aici, agricultura de exemplu în doi ani a reclamat doar 626½ zile-muncă, în timp ce viticulturii i-au revenit 753 zile. Diferențe și mai mari s-ar înregistra între timpul de muncă utilizat pentru producția de cereale și cea de vin, dacă la aceasta din urmă s-ar adăuga și zilele afectate dogăriei, pregătirii aracilor, cărăușiei (transportul vinului) — cu alte cuvinte toate cheltuielile de energie aferente acestei ramuri de producție. În schimb, țăranii de la Moișa trudeau cel mai mult pe fînețe, mai mult decît locuitorii oricărui alt sat al complexului moșiei Toldalagi. În anul 1791/92 de exemplu s-au înregistrat aci 261 din totalul de 696 zile de muncă. Mai trebuie remarcat faptul că iobagii sași de la Seleuș lucrau mai ales ca meseriași. Din 654 zile de robotă, ei prestează vreo 342 zile în calitate de constructori, dulgheri, dogari.

Rezultă deci că pe anumite porțiuni de moșie specializarea — punînd accentul pe un produs principal — pare să se accentueze. Se pune întrebarea: oare nu este vorba de o ramură de bază, celelalte laturi ale agriculturii fiindu-i subordonate? Nu este vorba oare de o specializare adaptată cerințelor pieții? Acestei aparențe i se opune faptul că diferențele

[9] V. I. Lenin, *Opere*, III, Edit, P.M.R., București, 1951, p. 289.

în ce priveşte experienţa de producţie şi condiţiile naturale delimitează din capul locului economia unor sate îndepărtate între ele. În regiuni de şes, pe terenuri deluroase sau împădurite nu se poate realiza acelaşi produs în aceleaşi proporţii. Varietatea producţiei ar însemna specializare numai în cazul cînd ar fi determinată de nevoile pieţii şi nu de alţi factori, ca de exemplu nevoile multilaterale ale gospodăriei moşiereşti. La Corunca întîlnim însă tocmai această ultimă situaţie, demonstrată cît se poate de sugestiv de către Ludovic Medgyes, inspectorul domenial de la Corunca al lui Ladislau Toldalagi. El scrie stăpînului său, în anul 1796, să nu cumpere lemne; de ce să dea bani grei pentru ceea ce posedă, că doar „... har domnului avem Munte"[10]. El face aluzie la părţile de moşie de la Deda, Topliţa, recent cumpărate, care puteau satisface nevoile de grinzi şi alte produse lemnoase ale domeniului. Aceste părţi de moşie, specializate din capul locului numai pentru produse de lemnărie, erau considerate de către administrator ca o achiziţie valoroasă, deoarece asigurau moşiei gestiune autonomă, îi confereau o oarecare autarhie.

În general există suficiente date care atestă că numărul mare al acestor părţi de moşie, cît se poate de împrăştiate în diferite comitate — moştenite, cîştigate prin căsătorie sau cumpărate — a obligat pe mulţi moşieri care gospodăreau cu metode învechite, să depună toate eforturile pentru a le transforma în latifundii, complexe autarhice. Dacă moşierul nu poseda în nici unul din satele constituind proprietatea sa porţiuni de pădure, de şes, păşune sau vie, el căuta să şi le procure cît mai repede, spre a nu fi obligat să cumpere cu bani nici un produs şi în acelaşi timp pentru a realiza o autarhie pe totalul moşiei. Iată motivul pentru care la Corunca trebuie să se cultive via; aici se taie trestie, dincolo se fac cărămizi, într-un sat se prepară oţet de mere, în altul se fac araci pentru vie etc. Iată de ce — într-o anumită perioadă — ocupaţia celor mai mulţi iobagi din Moişa este pregătirea fînului, a celor din Seleuş dogăritul, construcţia de mori, dulgheritul. În hotarul unuia din sate se cultivă ovăz pentru herghelia de la Corunca iar în altul păşunează caii aceleiaşi herghelii. Partea de moşie de la Topliţa livrează grinzile pentru grajduri; păsările pentru bucătăria moşiei se procură de la Ogari, zarzavaturile de la Corunca şi aşa mai departe.

Dacă această specializare s-ar petrece din pricina cererii de pe piaţa Tîrgu Mureşului sau chiar a Vienei, s-ar putea spune incontestabil, că producţia capitalistă a cîştigat teren. Dar fiindcă deviza principală este: a nu se cheltui bani pentru consumul de materii prime, a nu se cumpăra nimic din cele ce moşia poate produce pentru necesităţile moşierului, credem că e valabilă afirmaţia că este vorba de o gospodărire ce nu poate depăşi încă definitiv limitele economiei naturale, rămînînd în vigoare formele de altădată ale vieţii feudale.

Evident, aceasta nu însemnează că moşierul nu exploatează din plin forţa de muncă iobăgească în scopul de a produce surplusuri ce se pot valorifica pe piaţă. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, spre sfîrşitul seco-

[10] *Arh. fam. Toldalagi*, reg. 6, 1776—1815 (missilis).

lului, condițiile politice internaționale au oferit posibilități ceva mai bune de desfacere a mărfurilor și pentru moșiile mai mici din Transilvania.

Semnele trecerii la producția de mărfuri se pot constata mai ales în viticultură. Condițiile naturale pentru producția de cereale nu erau aici atît de favorabile ca la șes. În schimb, dealurile situate de-a lungul Mureșului, Tîrnavelor, Nireajului, ofereau condiții foarte bune pentru cultivarea viei. Trecerea pe prim plan a viticulturii este explicabilă, deoarece vinul, ca marfă, nu era expus conjuncturilor în general nesigure ale pieții, de vreme ce atît în cîrciumele moșierești cît și la Tîrgu Mureș existau posibilități bune de vînzare.

La moșia Toldalagi se făcea tot posibilul pentru sporirea încasărilor de bani pe seama intensificării comerțului cu vin. Se depuneau eforturi mari pentru extinderea viticulturii alodiale și în afară de aceasta se cumpărau în cantități mari surplusurile de vin ale iobagilor și ale viticultorilor secui liberi[11].

Caracteristic este însă faptul că și în această ramură de producție domină formele sistemului economic bazat pe robotă. Viticultura era cea mai exigentă ramură a agriculturii din acea vreme și peste tot unde a luat o dezvoltare mai mare, se renunța la utilizarea exclusivă a forței de muncă a iobagilor. Ba mai mult, încă din secolul al XVII-lea în mai multe vii alodiale se angajau lucrători cu plată, pentru ca producția să nu sufere din pricina muncii „fără nici o tragere de inimă" a iobagului. Este caracteristic pentru sistemul economic al domeniului Toldalagi că și în această ramură — cea mai mult orientată spre producția de mărfuri — se baza pe resursele interne de brațe de muncă. Acest domeniu feudal nu prea mare, incapabil să-și depășească uzanțele tradiționale, și-a înmulțit doar numărul podgorenilor, ajungînd să angajeze și pe loturile mai mici, ca vier, cîte un iobag care să îngrijească via în tot timpul anului.

Moșierul, suferind de lipsă de capital, dădea iobagului drept contravaloare a muncii prestate în vie cîte o parcelă, iar vierului mai ales plată în natură. Aceasta îi convenea mai mult decît să angajeze muncitori salariați, ceea ce ar fi înghițit o sumă mare de bani. Or, scopul lui era tocmai acela de a stoarce din „întreprinderea" alodială venituri bănești cît mai mari cu investiții de capital cît mai reduse.

Nimic nu caracterizează mai bine acest sistem economic feudal — a cărui bază era nu eliberarea, ci înzestrarea cu pămînt a iobagului — decît reglementarea efectuată de Ladislau Toldalagi în 1797 cu privire la pămînturile sale de la Corunca. Moșierul majorează sesiile iobăgești, avînd în medie șapte cîble, la cîte nouă cîble fiecare. Fînețele cu o producție de trei care de fîn se completează cu altele producînd încă cinci care[12]. Reglementarea a avut loc cu cîțiva ani după 1789—92,

[11] În anul 1804, de exemplu, s-au cumpărat aproape 600 găleți de vin de la iobagi și vreo 200 găleți de la secui liberi. *Arh. fam. Bánffy*, reg. Corunca, (unde nu dăm indicații arhivistice mai precise, materialul este încă neclasat).

[12] *Arh. fam. Toldalagi*, reg. 10, fasc. 9, nr. 35.

adică în 1797, dar totuşi oglindeşte cu fidelitate concepţia moşierească alodială, în virtutea căreia se încerca acoperirea nevoii crescînde de forţă de muncă şi prin înzestrarea iobagilor cu pămînt. Aceasta nu însemna că nu se acaparau pămînturi ţărăneşti; se cotropeau mai ales terenurile comune, ţăranii liberi fiind puşi în situaţia de a se restrînge pe loturi din ce în ce mai mici, din pricina lăcomiei familiei Toldalagi. Aceasta voia să acapareze nu numai pămînturi defrişabile pentru vie alodială, ci şi pămînturi arabile, ceea ce însemna în acelaşi timp surplusuri de forţă de muncă iobăgească.

UTILIZAREA MULTILATERALĂ A FORŢEI DE MUNCĂ A IOBAGILOR

Datele registrului ne mai informează că ţăranii erau utilizaţi pentru numeroase feluri de munci. Cu alte cuvinte, iobagii trebuiau să fie multilaterali pentru a face faţă serviciilor pretinse de moşierul feudal.

În primul rînd erau obligaţi să se priceapă la munca cîmpului, avînd în vedere că majoritatea sarcinilor privind producţia de cereale le revenea lor. Aratul reclama cea mai mare parte a forţei de muncă; la Ogari 331, la Corunca 149 zile. În anul 1791, cu ocazia conscripţiei, la moşia din Corunca s-au găsit doar două pluguri şi două grape, iar în anul 1793 au fost angajaţi doar patru argaţi[13]. Este evident deci că la această importantă lucrare de pregătire a solului, aratul, moşierul se folosea de plugurile şi boii iobagilor. Interesant este că şi pălmaşii erau trimişi la ogorît şi grăpat. În registrul de robotă găsim adesea însemnări ca aceasta: „a arat cu argatul".

În timp ce aratul, ogorîtul, grăpatul, gunoitul se făcea de către iobagi, semănatul cădea în sarcina argaţilor. La Ogari însă în timp de trei zile, la Corunca tot numai în atîtea zile pămîntul alodial era însămînţat de către iobagi. Strînsul recoltei, secerişul, căratul, clăditul stogurilor reclamă multă muncă şi în consecinţă aportul iobagilor sporeşte. La Ogari se utilizează 123 zile de robotă pentru arat şi 74 pentru căratul acasă al recoltei. Strîngerea recoltei reclamă, pentru scurtă vreme, multe braţe de muncă. În asemenea împrejurări — după cum vom vedea — moşierul trebuia să găsească muncitori sezonieri prin alte mijloace.

Îngrijirea plantelor prăşitoare îi angaja relativ mai puţin pe iobagi. De asemenea erau în mai mică măsură solicitaţi pentru lucrul în livezi şi grădini de zarzavat.

Surprinzător este faptul că în zilele de toamnă tîrzie şi de iarnă iobagii nu erau puşi să treiere, deşi această operaţie se făcea cu îmblăcii, reclamînd multă muncă. Cei din Ogari nu îmblăceau decît 30 de zile, iar cei din Corunca 12 zile. Ion Zoica, în schimb, la începutul lui septembrie, a îndeplinit două zile de robotă „umblînd după îmblăcii".

---

[13] Idem, nr. 15. — Şi căruţe se găsesc doar trei în centrul alodial: unul pentru „bivoli" şi două care pentru argaţi. *(Arh. fam. Bánffy—Bethlen,* fasc. III, reg. CXLV, nr. 22).

De forța de muncă era deci nevoie. Putem presupune că pentru astfel de munci erau preferați jelerii, țăranii liberi care primeau drept plată o cotă-parte din cereale, avînd astfel tot interesul să lucreze repede și bine. Acest sistem mai avea avantajul că se puteau economisi zilele de robotă, fără a se angaja cu bani muncitori zileri.

Cositul ierbii și al otăvii de pe fînețele alodiale, uscatul, strînsul, căratul, erau de asemenea munci lăsate în seama iobagilor. La fel, în pădurile alodiale lucrau adesea atît țărani cu vite, cît și pălmași. Cei din Corunca, de exemplu taie lemne de foc, le transportă acasă și tot ei pregătesc și lemnul pentru construcții și unelte: grinzi, căpriori, piese pentru care și sănii. Sînt cazuri cînd zile de-a rîndul nu transportă decît lemn pentru leuci, tălpi, roți, spițe, grape, furci. Alteori e nevoie de cantități mari de lemne pentru arsul cărămizilor. Mai taie pari pentru vie și pentru garduri, iar pentru acestea din urmă adună și ramuri cu spini și nuiele. Trebuie să se priceapă și la defrișări, căci tot iobagii sînt aceia care despăduresc coastele însorite de pe dealuri spre a le face proprii culturii viței de vie.

Vierii țărani, pricepuți în viticultură, dau îndrumările necesare pentru producția de vin de pe domeniul feudal și acești viticultori cu experiența lor cîștigată de-a lungul veacurilor, sapă via, taie lăstarii, îngroapă, arăcesc, fac plantații, leagă lăstarii, desfrunzesc, culeg struguri, construiesc crame etc.

Schimbul de produse între satele aparținînd aceluiași centru alodial, acoperirea necesităților familiei moșierești, schimburile pe piață, obligă adesea la cărăușii îndelungate pe iobagii care posedă vite. În multe cazuri li se alătură și pălmași, pentru a-i ajuta la ridicarea poverilor, la descărcat.

Iobagii din Corunca făceau drumuri mai ales la Tg. Mureș și în satele din împrejurimi. Adesea trebuia să transporte lemne sau alimente pentru gospodăria moșierului. Pentru construcțiile de la oraș, de asemenea transportau: cărămizi, țigle, lemne, nisip, piatră. În multe cazuri transportau vin la hanurile și cîrciumele moșierului. Duceau lemne de foc la alodiile unde acestea lipseau; la altele transportau fîn, porumb, ovăz; uneori încărcau grinzi, bîrne, araci pentru vie și alte produse. Nu arareori se deplasau la dregătorii comitatului, ai scaunului, la rudeniile familiei moșierului, cu mesaje sau scrisori urgente. Pentru anumite produse sau mărfuri făceau uneori drumuri lungi cu carul. La Praid se duceau după sare și șipci, la Turda după alabastru; în scopuri necunoscute mergeau adesea la Corund, în bazinul Gheorghenilor, la Odorhei și la Făgăraș. În doi ani au cutreerat, cu mai multă sau mai puțină regularitate, vreo 20 de sate.

În general, drumurile celor din Moișa erau asemănătoare. Ei au umblat însă și pe la Cluj în mai multe rînduri. Aceste drumuri țineau 5—6 zile. Mai multe zile au făcut la Borsec, mai ales în iulie și la începutul lui august, în toiul muncilor de vară, fiindcă moșierul „era la borviz". În interesul bunei aprovizionări a nobilei familii care se odihnea, se distra sau își vedea de sănătate, un iobag din Moișa a făcut cărăușie două săptămîni, fără întrerupere.

Cei din Ogari transportau nenumărate stive de lemne la Tîrgu Mureş, mai ales în lunile: aprilie, mai, decembrie, şi februarie. Ei aprovizionau adesea, cu care pline de lemne, pe moşierul care-şi rezolva treburile oficiale, avînd reşedinţa temporară la Sibiu sau la Cluj. De multe ori erau trimişi după mărfuri. De pildă, pentru sticlă mergeau direct la glăjăria de la Gurghiu.

Indiferent în ce scop se făceau — fie pentru aprovizionarea, fie pentru comoditatea moşierului, — aceste drumuri erau obositoare atît pentru oameni, cît şi pentru vite. Pentru aşa-numita cărăuşie lungă care dura zile întregi, pe drumurile desfundate din Transilvania, iobagii s-au răzvrătit şi s-au plîns mult. Printre cei din Corunca erau unii care petreceau pe drumuri cîte 88, 53, 48 de zile; în anul 1790/91 numai cei din Seleuş au fost scutiţi de acest fel de robotă. În anul economic 1789/90 din 51 de iobagi, numai şapte n-au făcut cărăuşie.

Nu este de mirare că un jeler din Ogari, pe nume Mihai Körtéfan, nu s-a mai întors, fugind de la stăpînul său, după un drum de patru zile făcut în februarie 1791.

O dată cu diviziunea socială a muncii, diferitele ocupaţii s-au separat curînd una de alta. În faza de început a feudalismului şi în Transilvania, meşteşugurile au devenit un privilegiu al celor ce erau organizaţi în bresle, fără ca în acest timp satele iobăgeşti să-şi fi încetat activităţile de meserie casnică. Printre cumpărătorii produselor meşteşugăreşti ale breslelor îi găsim şi pe moşieri. Totuşi, în cazul cînd pentru efectuarea unor anumite munci corespundea şi iobagul — care de altfel realiza produsele de meserie casnică pentru nevoile familiei sale şi ale pieţii locale — principiul autarhic cîştiga iarăşi teren. Gospodăria moşierească îşi acoperea necesităţile prin munca neplătită a iobagului.

Nu arareori cîte un iobag îşi îndeplinea robota prescrisă lucrînd numai ca meseriaş. Ţiganii, de pildă, slujeau familia Toldalagi mai ales în calitate de fierari. Dar fiindcă era nevoie şi de unelte de lemn, este evident că iobagii, care furnizau asemenea marfă şi pentru piaţa apropiată, acopereau tot ei o mare parte din nevoile gospodăriei moşiereşti[14].

Într-o bună parte din zilele de muncă înregistrate în tabelele noastre statistice la rubrica „meserii", se făceau pentru curte, de exemplu, mînere de coasă, roţi, tălpi de sanie. Marian Hossu, iobag din Corunca, făcea în contul robotei scări, sănii, repara sănii, cioplea tălpi, roţi, leuci, căruţe, dar de multe ori cioplea şi „stucatură", grinzi pentru grajd, repara streşini, clădiri.

Pe această moşie construcţia caselor iobăgeşti se considera drept robotă, deoarece clădirile respective aparţineau moşierului. La această muncă participa de obicei marea majoritate a iobagilor şi a jelerilor supuşi unui moşier. Costin Pulcac, pălmaş din Corunca e un exemplu dintre cei care s-au ocupat vreme îndelungată cu astfel de munci. De

[14] La Tg. Mureş, de pildă, transportau: şipci, araci pentru vie, cercuri pentru butoaie, furci de lemn, osii pentru car, roţi, grape, care, sănii şi lemn pentru cumpănă de fîntîni (*Arh. fam. Toldalagi*, fasc. 9, nr. 27, 1785).

pildă, el și-a îndeplinit robota între 26 decembrie 1790 și 26 februarie 1791, exclusiv prin „construcții de case".

În general, acareturile mai simple ale gospodăriei, clădite pe bîrne, se făceau tot de către iobagi, atît construcția propriu-zisă cît și reparațiile. Grajdurile, staulele, șoproanele le clădeau ei, le făceau acoperișul, lipeau pereții și tot ei pregăteau grinzile, șindrila, făcînd și transportul lor. Surprinzător de multe zile-muncă se cheltuiau pentru tăiatul lemnelor necesare la construcțiile și la reparațiile de mori și zăgazuri.

La construcțiile mai mari ridicate pe seama moșierului, iobagilor le revenea nu numai transportul de materiale; sub conducerea unor meșteri angajați, ei lucrau și ca tîmplari, dulgheri, zidari. Alteori făceau sau reparau uși, ferestre, hornuri, cuptoare. Andrei Palkó, de exemplu, a executat timp de trei luni lucrări de tîmplărie. S-a notat în mod special că în lunile de iarnă, în contul robotei, a făcut „padiment" și „scrîn" și pe acesta l-a și vopsit.

Una din ramurile principale ale activității desfășurate pe moșie, viticultura, de asemenea era legată de multiplele activități meșteșugărești.

Iobagii erau datori să predea administratorului nu numai un mare număr de araci, ci și teascuri, căzi și mai ales foarte multe butoaie. În dreptul numelui cîte unui iobag se nota adesea: „dogărit". Este considerabil numărul iobagilor utilizați ca dogari sau rotari. Ei tăiau crengi pentru cercuri, tăiau și ciopleau doage pe care le cuprindeau — probabil — cu cercuri din nuiele de alun, în loc de cercuri de fier[15]. Cei din Seleuș erau meșteri recunoscuți în această muncă. În anul economic 1790/91, deși numai 9 iobagi din acest sat slujeau familia Toldalagi, ei au prestat 103 zile, lucrînd doage și legînd butoaie. De altfel, iobagii sași din Seleuș au lucrat mult și ca dulgheri. Ciopleau, construiau case și au făcut nu mai puțin de 216 zile „la moară".

În beneficiul moșierului se mai făceau din belșug și altfel de munci. Sistemul cu două sau trei tarlale reclamă multe împrejmuiri, în scopul apărării semănăturilor și fînețelor de stricăciunile vitelor care pasc pe ogor. În satele iobăgești acestea sînt făcute de iobagi care aduc și parii necesari, precum și nuiele și crengi cu spini. Tot ei fac zăgazurile pe rîuri, repară drumurile, fac șanțuri etc. Unii dintre pălmași sînt chemați să curețe ograda, staulele. Unul dintre jeleri păzește — drept robotă — timp de două săptămîni livada de cireși, alții culeg mere, le zdrobesc, fac oțet, taie lemne, cară apă, iar în timpul iernii umplu gropile cu ghiață. Unii iobagi sînt duși chiar la Tg. Mureș pentru tot felul de munci ce se ivesc pe lîngă gospodăria moșierului. Cei mai îndemînatici taie porcii. Fetele și femeile iobagilor, de asemenea, sînt chemate la

[15] Pentru familia Toldalagi butoaiele mai mari se făceau la Bistrița de către meșterul dogar Gheorghe Stoltz. La 30 dec. 1802 s-au comandat acolo patru butoaie de cîte 340 de găleți. Acestea erau prinse în cercuri de fier, dar au și costat mult. Fierul, 9 măji și 91 funți, s-a cumpărat cu 99 de florini renani. Pentru un „șurub" s-a plătit o cîblă de grîu curat (*Arh. fam. Bánffy*, Acte din Corunca).

curte, pentru tors şi ţesut. În cazuri mai rare pălmaşii culeg ghindă, ajută la măsurătorile de teren, ajută inspectorului la mobilizarea braţelor de muncă, acesta trimiţîndu-i să adune căruţaşi, treierători, slujnice. Ei îl însoţesc cînd merge să colecteze dijma, poartă „bagajele" moşierului cînd pleacă în călătorie şi dacă păstorul tocmit dă bir cu fugiţii, tot pălmaşul este trimis să păzească oile.

Desigur că nu fiecare iobag şi jeler efectua toate aceste munci. În general, putem spune însă că, mai mult sau mai puţin, toţi participau la activităţile amintite. Cei din Seleuş puteau fi utilizaţi cu cele mai bune rezultate ca meseriaşi dogari şi dulgheri; totuşi, erau datori să se priceapă şi la cultura viţei de vie, la arat şi semănat. Desigur, exista tendinţa ca în perioadele cînd nu erau munci urgente care să reclame participarea tuturora, să se încredinţeze anumite activităţi celor mai pricepuţi, avînd experienţă şi fiind verificaţi ca atare. Astfel, dintre iobagii de la Corunca, Sigismund Barát făcea de cele mai multe ori cărăuşie. În anul 1790/91 acest iobag, din 159 zile de robotă efectuate, a petrecut mai mult de jumătate (88 zile) pe drum. Costin Hossu era apreciat ca un bun cosaş. Ion Zoica s-a remarcat în cultivarea viţei de vie, nemaivorbind de cei care, tocmai datorită experienţei lor în această ramură de activitate, au fost făcuţi vieri. Mihai Demeter, era trimis cu precădere la pădurit şi fiind un bun crescător de vite, trebuia să facă şi mai multe transporturi, cărăuşie. Ştefan Auer, un îndemînatic iobag din Seleuş, a lucrat ca dogar şi dulgher 52 din cele 88 zile de robotă. Numele lui Marian Hossu, Costin Hossu şi Andrei Palkó le regăsim în însemnări ori de cîte ori se ivea vreo muncă de tîmplărie.

Acest gen de specializare se poate observa şi la iobagii din Ogari, Moişa, Şoimuş. În general însă, pentru domeniul Toldalagi este caracteristică utilizarea multilaterală a tuturor iobagilor. Aceştia îşi serveau stăpînul cu: plugul, carul, grapa, coasa, sapa, furca securea sau cu atîtea alte unelte, punîndu-i la dispoziţie totodată şi comoara bogatei lor experienţe de veacuri, dobîndită prin munca braţelor lor. Trebuiau să se priceapă la tot ce era necesar gospodăriei feudale, ca materiale, unelte, muncă.

Nevoile moşiei feudale se desfăşoară pe o scară largă, avînd în vedere că principiul autarhic (reminiscenţă a economiei naturale) era încă, în mare măsură, în vigoare. Moşierul nu cheltuia bani decît pe ceea ce nu putea obţine de la iobagii săi. Acum, gospodăria feudală ajunsă în faza sa de descompunere, cumpără, desigur, multe articole de pe piaţă, totuşi, pentru o mare parte din nevoile sale crescînde, nu vrea sau nu poate să dea bani. Deci, şi în cazul gospodăriei feudale care tinde spre producţia de mărfuri, putem observa utilizarea robotei în multilateralitatea sa. Ba mai mult, dacă în gospodăria alodială se pune problema introducerii unei noi ramuri de producţie, aceasta se realizează de cele mai multe ori după modelul micii gospodării iobăgeşti şi îndemînarea, priceperea şi experienţa de producţie ţărănească este baza lărgirii capacităţii de producţie a alodiului.

UTILIZAREA FORȚEI DE MUNCĂ-ROBOTĂ PE ANOTIMPURI

În registrul de robotă se statornicește, săptămînal, același număr de zile-muncă pentru fiecare iobag. Dar oare și în realitatea practică prestațiile de muncă se repartizează atît de proporțional? Grupînd pe anotimpuri datele de robotă ale celor doi ani economici, vom constata următoarele: cel mai mult se lucra în timpul verii (3317 zile și jumătate); urmează, pe locul al doilea, lunile de primăvară (cu 3099 zile); mai puține zile-muncă se cereau toamna (2963) și, în sfîrșit cele mai puține prestații în perioada de iarnă (2394 zile).

Înscriem în tabelul de mai jos variațiile cantității de robotă, în zile, pe sate și pe anotimpuri.

Satul	Perioada	Iarna	Primă-vara	Vara	Toamna	Total zile-robotă pe sate
Corunca	1789/90	371	391	415½	398	
	1790/91	374	367	383	397	
	total	745	758	798½	795	3096½
Ogari	1789/90	430	477	527	434	
	1790/91	417	426	453	515	
	total	847	903	980	949	3679
Șoimuș	1789/90	263	294	305	303	
	1790/91	228	346	326	310	
	total	491	640	631	613	2375
Moișa	1790/91	118	138	209	156	
	1791/92	34	234	280	148	
	total	152	372	489	304	1317
Seleuș	1789/90	—	—	—	—	
	1790/91	45	222	224	163	
	total	45	222	224	163	654
Bălăușeri etc.	1789/90	78	130	135	67	
	1790/91	36	74	60	72	
	total	114	204	195	139	652
Total zile-robotă pe anotimpuri		2394	3099	3317½	2963	11773½

Exprimînd procentual datele referitoare la repartizarea cantităţii de robotă pe anotimpuri, în cei doi ani economici, diferenţele de proporţii sînt şi mai evidente:

Satul	Iarna	Primăvara	Vara	Toamna
Corunca	24,06	24,48	25,79	25,67
Ogari	23,02	24,54	26,64	25,80
Şoimuş	20,67	26,95	26,57	25,81
Moişa	11,54	28,25	37,13	23,08
Seleuş	6,89	33,94	34,25	24,92
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	17,48	31,29	29,91	21,32

Cea mai uniformă repartizare o găsim deci în centrul alodial, la Corunca. Aici iobagii sînt realmente utilizaţi din plin, în fiecare anotimp. La Ogari şi Şoimuş, de asemenea, necesităţile sînt aproximativ aceleaşi primăvara, vara, toamna şi iarna. În cazul comunelor Moişa, Seleuş, precum şi în ce priveşte satele care aveau abia cîţiva iobagi, cum sînt Bălăuşerii, Chendul Mare, Ciba, diferenţele pe anotimpuri sînt mai mari. Aici sînt evidente, necesităţile de robotă scăzute în timpul iernii (la Seleuş de pildă numai 6,89%), ca şi creşterile masive de prestaţii din timpul verii. În satele amintite, o treime şi chiar mai mult (la Moişa 37,13%) din prestaţiile anuale de robotă coincid cu lunile: iunie, iulie, august. Un echilibru se poate constata în lunile de toamnă (21,32%—25,81%). Primăvara se efectuează aproximativ un sfert sau o treime (24,48—33,94%) din prestaţiile de muncă stabilite anual.

Analizînd necesităţile lunare de forţă de muncă, constatăm că prestaţiile maxime de robotă au loc în august, iar cele mai reduse în decembrie. În cei doi ani cercetaţi, prestaţiile iobagilor au însumat, în medie, 981 de zile lunar; în august 1407 zile, iar în decembrie 626 zile-muncă.

Această situaţie de ansamblu se verifică şi în cazul unei analize pe sate. Comparînd cantitatea lunară de robotă efectuată cu media lunară calculată pe satul respectiv şi notînd-o cu minus în lunile cînd se situează sub medie şi cu plus în lunile cînd se ridică peste medie, vom obţine următorul tabel comparativ:

Satul \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	+	+	−									
Corunca	+	−	−	−	+	−	−	+	−	+	+	−
Ogari	−	+	+	−	+	−	−	+	−	+	+	−
Şoimuş	−	−	−	+	+	−	−	+	−	+	+	−
Moişa	−	−	+	−	+	−	+	+	−	+	−	−
Seleuş				−	+	+	−	+	+	+	−	−
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	+	−	+	+	−	+	+	+	−	−	−	−

Rezultă deci că pe diferitele părți de moșii ale familiei Toldalagi situația nu este identică. În unele sate obligațiile de robotă în luna martie sînt peste medie, iar în altele sub medie. Există totuși o uniformitate și anume în faptul că în lunile august, mai și octombrie țăranii trebuie să robotească mai mult, iar în decembrie slujesc cel mai puțin.

Diferențele între sate se relevă mai ales în privința cantităților maxime și minime de robotă lunară efectuată. Alăturînd maximele, minimele și mediile (în zile), pe baza datelor celor doi ani, putem întocmi următorul tabel[16]:

Satul	Robotă lunară		
	minimă	medie	maximă
Corunca	212 (decembrie)	258	322,5 (august)
Ogari	243 ,,	306,6	409 ,,
Șoimuș	96 ,,	197,9	254 ,,
Moișa	42 (ianuarie)	109,7	250 ,,
Seleuș	0 (decembrie-ianuarie)	54,5	116 ,,
Bălăușeri, Chendul Mare, Ciba	21 (decembrie)	54,3	82 (aprilie)

Aceste date, precum și cele amintite anterior, dovedesc că utilizarea forței de muncă este mai proporțională și mai uniformă acolo unde sînt mai extinse pămînturile alodiale, unde moșierul a realizat o organizare a economiei. În posesiunile mai mici, îndepărtate de centrul alodial, robota iobagilor se utilizează de obicei în mod sezonier, în funcție de anumite perioade de muncă.

Comparînd datele celor doi ani economici (1789/90 și 1790/91), rezultă de asemenea diferențe între necesitățile de forță de muncă pe anumite luni. De exemplu, în luna mai a primului an, la Șoimuș, se pretind 74 zile-muncă; în aceeași lună a anului următor, 144 zile; în decembrie în primul an 96 zile, iar în anul al doilea, nimic. Diferențele mai mici sînt justificate prin lipsa asolamentului. Acolo unde în fiecare an jumătate sau o treime din terenul arabil este lăsat în pîrloagă, suprafața cultivată nu este egală cu cea din anul precedent: într-unul din cîmpuri e mai mare proporția de pămînt arabil, iar în celălalt mai mică. Timpul nefavorabil cauzează de asemenea diferențe mai mari sau mai mici. Uneori vremea favorizează începerea timpurie a muncilor agricole, alteori întîrzie arăturile, semănatul și astfel se amînă și secerișul, căratul recoltei etc. Desigur că în astfel de împrejurări, în cei doi ani consecutivi, cantitatea de robotă din luna mai nu va fi aceeași. În afară de aceasta, sînt ani de exemplu, cînd se exploatează lemne de foc

[16] Statistica de la pagina 317 din opera citată a lui Lenin ne permite să facem o interesantă comparație. Lenin compară fluctuațiile vară—iarnă în ce privește forța de muncă necesară, cu media utilizării ei, la o întreprindere agrară din Rusia care la 1888 avea deja muncitori angajați.

dintr-o porţiune de pădure, crescînd astfel robota în anumite luni de iarnă, după cum şi construcţiile de case iobăgeşti produc fluctuaţii în utilizarea muncii ţăranilor.

Aceste fenomene demonstrează în acelaşi timp că repartizarea robotei proporţional pe întreg anul se face numai teoretic. În registrele de robotă se prevede acelaşi număr de zile pe fiecare săptămînă. În practică însă, necesităţile agriculturii domeniale, precum şi alte necesităţi ale gospodăriei alodiale sînt factorii determinanţi ai cantităţii lunare sau săptămînale de robotă. Din însăşi natura muncii agricole derivă o repartiţie inegală a acesteia pe perioada unui an. Lenin aminteşte că agricultura este cea mai tipică dar nu singura ramură a economiei în care perioada de muncă nu coincide cu timpul de producţie[17]. În procesul de producţie se succed deci perioade cărora le corespund necesităţi de robotă diferite. Se întîmplă ca iarna, primăvara, vara, toamna, deopotrivă, să existe săptămîni în care cultura plantelor nu reclamă direct munca omului. Deşi interesul iobagilor ar fi ca robota să se repartizeze proporţional pe fiecare săptămînă a anului, în realitate, ea prezintă variaţii în funcţie de necesităţile gospodăriei feudale. De aceea constatăm fluctuaţii în robota iobagilor, aparent reglementată şi repartizată proporţional. De aceea, în mai sau în august, cele trei zile de robotă sînt de fapt şase, pentru ca în decembrie sau în alte luni să apară săptămîni întregi în care moşierul nu reclamă prestaţii în muncă de la iobag. Gheorghe Ros şi Toader Cîmpian din Moişa lucrează în august, de exemplu, cîte 30 de zile, pe cînd în decembrie, ianuarie, februarie lucrează amîndoi şase zile în total.

Problema valorificării perioadei de iarnă, a „sezonului mort" al ţăranilor s-a ridicat de multe ori în literatura de specialitate a agronomiei. Însemnările de robotă de la moşia Corunca evidenţiază ramurile de activitate în care erau utilizaţi iobagii în timpul iernii. Trebuie să insistăm asupra acestui punct, fiindcă — deşi în perioada de iarnă exploatarea forţei de muncă a iobagilor se face în măsura cea mai redusă — totuşi nu este de neglijat în cazul unor părţi de moşie. La Corunca, de exemplu, 24,06% din cantitatea de robotă se repartizează pe lunile decembrie, ianuarie, februarie, iar la Şoimuş 20,67%.

În iarna anului 1789/90 iobagii din Corunca transportă bălegar. Tot în decembrie îngroapă via şi fac plantaţii noi. Treieră mazăre, ovăz, transportă paie şi, în general, fac destul de multă cărăuşie. În scopul lărgirii suprafeţelor pentru cultura viţei de vie, se defrişează păduri, se curăţă terenuri pline de mărăcini şi de tufişuri pentru a le face proprii acestei culturi. În timpul iernii şi exploatările de păduri se intensifică. Se fac stînjeni de lemne, tălpi de sanie, grinzi, se transportă nuiele şi crengi. Un mare număr de iobagi taie araci pentru vie, cercuiesc butoaie pentru vin. Alţii confecţionează sau repară unelte, căruţe, sănii. Se înmulţesc şi muncile din jurul gospodăriei moşierului şi un

[17] „Se numeşte perioadă de muncă timpul în cursul căruia produsul este prelucrat; timpul de producţie este timpul în cursul căruia produsul se află în producţie, inclusiv perioada cînd el nu este supus prelucrării". (V. I. Lenin, *Opere*, III, p. 298.)

mare număr de zile-robotă reclamă și construcțiile de case iobăgești. La Șoimuș se transportă bălegar pe ogoare, se adună nuiele, se transportă lemne de foc și pentru moară, se fac garduri. La Seleuș, în schimb, iobagii lucrează numai cîteva zile în februarie, iar în dreptul numelui lor se notează doar atît: „făcut araci și împrejmuit".

În centrul alodial, unde se acordă o mai mare grijă realizării de surplusuri în producție, unde există o mai bună organizare economică, și repartiția robotei este mai proporțională, mai echilibrată. Aici, extensiunea mai mare a culturii viței de vie, exigențele mai mari ale gospodăriei domeniale, transportul încoace și încolo al diverselor produse, confecționarea și repararea uneltelor etc. reclamă mai multe brațe de muncă. Acolo unde nu există sau sînt puține pămînturile alodiale, nu sînt acareturi, nu-și are reședințe moșierul, iobagii lucrează foarte puțin în timpul iernii. Din aceste motive prestațiile sînt mai neuniforme, concentrîndu-se în perioadele de vară și toamnă.

După cum am văzut, necesitatea de robotă este cea mai acută în august, majoritatea lucrărilor agricole concentrîndu-se în această lună. E timpul secerișului, al căratului recoltei, care pe valea Mureșului și a Tîrnavelor, în acești ani, se prelungește și în august[18]. Trebuie să se facă și arătura pentru semănăturile de toamnă. Pe cîțiva iobagi administratorul îi trimite deja la semănat. Deși mai rar, dar există cazuri cînd se desfrunzește în vie, devenind actuală și sapa mare. Uneori, la seceriș este nevoie de iobagi care să cosească, să secere, dar în același timp ar trebui trimiși și la cositul fînului. Pornesc și carele să transporte recolta și pe lîngă iobagii cu vite îi găsim și pe pălmași făcînd stoguri. E nevoie ca întotdeauna, și de cărăuși.

În asemenea împrejurări robota, în general satisfăcătoare sau chiar nesolicitată uneori săptămîni de-a rîndul, devine dintr-o dată insuficientă. Forța de muncă este imperios necesară, fiindcă spicele se scutură, semănatul întîrzie, fînul se udă, via rămîne nesăpată. În asemenea împrejurări administratorul mobilizează datornicii. Este caracteristică scrisoarea pe care Ludovic Medgyes o scrie la 23 mai 1796 lui Ladislau Toldalagi și în care se plînge că la Corunca s-a întîrziat cu săpatul viei. Totuși la „cămătari" (cei care datorează cu zile-muncă pentru alimente sau furaje) nu recurge. Preferă să-i ducă la lucru pe vremea desfrunzitului și a sapei mari, fiindcă atunci se aglomerează și secerișul, și cositul, și desfrunzitul[19]. În asemenea împrejurări se face „clacă" cu distribuire de țuică și slănină oamenilor, pentru ca ei „să pună osul" și nu odată s-a întîmplat să cosească, să treiere sau să clădească stoguri încă și 20—50 de muncitori plătiți.

[18] Perioada secerișului era variabilă. Nu odată s-a întîmplat să înceapă la sfîrșitul lui iunie sau la începutul lui iulie. Strînsul recoltei însă rămînea adeseori pe luna august. Administratorul de la Moișa scrie la 30 iulie 1808 că la seceriș nu pot răzbi cosașii, în consecință cere zileri (*Arh. fam. Toldalagi*, reg. 6, 1776—1815, missilis). Transportul acasă al cerealelor de toamnă a întîrziat în multe rînduri pînă în primele zile ale lui septembrie.

[19] *Arh. fam. Toldalagi*, reg. 6, 1776—1815, missilis.

Ţiganii, pe care nu-i leagă propria lor gospodărie, care lucrează şi pentru plată mai redusă, devin zileri foarte căutaţi. În anul 1812, de exemplu, patru ţigani de dincolo de Mureş cîştigă, în două săptămîni de treeriş la Corunca, 70 de florini renani şi 40 de creiţari[20]. Şi numărul cosaşilor din Moişa este uneori neîndestulător şi atunci moşierul trimite zileri ţigani la insistenţele administratorului, care se teme ca la seceriş să nu se «nenorocească» de tot, dacă întîrzie cosaşii.

Tot în această perioadă de muncă asiduă are loc şi peregrinarea iobagilor de la o parte de moşie la alta. Din satele în care „forţa de muncă prisoseşte", iobagii sînt trimişi acolo unde lucrările s-au aglomerat. În prestaţiile celor trei iobagi din Topliţa, precum şi a celor patru din Deda, figurează că sînt datori „să slujească timp de două săptămîni în vară acolo unde se va porunci"[21]. În anul 1790 iobagii din Ogari au îndeplinit, în perioada dintre 27 iulie—17 august, 78 de zile de robotă la seceriş în satul lor, după ce, în prealabil, seceraseră 45 de zile la Corunca, iar altădată trebuie să are 48 de zile în centrul alodial. Între 18—24 august trebuie să cosească 21 de zile ca să scoată din încurcătură pe iobagii din Moişa.

Desigur că toate aceste imperative au pus în situaţii extrem de dificile familiile de iobagi. În perioadele de aglomerare a muncii participau la robotă, de obicei, bărbaţii cei mai în putere. Dar şi în gospodăria ţărănească, la fel ca în cea alodială, se punea problema îndeplinirii unor lucrări agricole ce nu puteau suferi amînare. Pierderea în această perioadă a capului familiei şi adesea şi a animalelor de tracţiune însemna o dificultate serioasă pentru familia iobagului, nemaivorbind de faptul că în aceste cazuri robota se prelungea cîteva zile, uneori chiar o săptămînă, dar în orice caz depăşea cele 2—3 zile obişnuite săptămînal.

Reiese deci că în perioadele cele mai laborioase, gospodăria iobagului este lipsită de braţe de muncă, întîrzie cu lucrările şi suferă acele pagube pe care moşierul la rîndul său, încerca să le evite tocmai printr-o suprasolicitare a iobagului.

REPARTIZAREA SĂPTĂMÎNALĂ A FORŢEI DE MUNCĂ A IOBAGILOR

Cu toate că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în Transilvania, robota începe să-şi piardă caracterul ei nedeterminat, nelimitat şi nereglementat, prin aceea că serviciile se stabilesc cifric, totuşi în realitate prestaţiile nu sînt repartizate proporţional pe fiecare săptămînă. Am constatat acest fapt în cazul analizei pe luni a robotei, urmînd să verificăm fiecare săptămînă în parte.

Repartizarea pe săptămîni a robotei efectuate în anii 1789/90 şi 1790/91 se prezintă în felul următor:

[20] *Ibid.*
[21] *Ibid.*

Nr. de săptămîni în care iobagii au prestat									Total săptămîni prestate
0	1	1½	2	3	4	5	6	peste 6	
zile									
2068	259	1	1240	920	237	144	744	16	5629

Analizînd datele celor doi ani economici, vom constata că din 5629 de săptămîni de muncă, în 2068 nu li s-a dat iobagilor de lucru. Urmează apoi săptămînile cu cîte 2—3 zile de robotă, în total 2160 de săptămîni. În 1125 de săptămîni iobagii au lucrat 4—5—6 zile, deci mai mult decît era prevăzut. Pe lîngă capul de familie aflat în serviciul moșierului, au fost solicitați și ceilalți membri ai familiei, timp de 16 săptămîni. Considerînd drept 100% cele 5629 de săptămîni de muncă de efectuat la dispoziția moșierului, săptămînile în care iobagii n-au lucrat deloc reprezintă 36,7%. Adevărul este că în mai mult de o treime din săptămînile de muncă, iobagii nu erau utilizați în gospodăria alodială. Am putea spune că din cele 52 de săptămîni ale anului, timp de 19 săptămîni iobagul lucra numai pentru el însuși. În schimb în 20% din săptămînile de robotă, s-a înmulțit numărul de zile prestate în slujba moșierului și astfel iobagul lucra de fapt mai mult decît cele trei zile reprezentînd robota maximă prescrisă săptămînal.

Iobagul era utilizat adesea mai multe zile, fără întrerupere. Acest fapt apare evident dacă verificăm totalul zilelor de robotă, urmărind cîte din acestea sînt repartizate pe săptămînile cu 1, 2, 3, 4, 5, 6 și mai mult de 6 zile prestate.

Nr. de zile prestate săptămînal	Totalul zilelor de robotă efectuată
1	259
1½	1½
2	2480
3	2760
4	948
5	720
6	4464
peste 6	141

Totalul zilelor de robotă pe cei doi ani economici este de 11 773 și ½. Din aceste zile în realitate numai 5500 și ½ revin săptămînilor în care iobagul lucra 1, 1½, 2 sau 3 zile. Mai mult de 53½ din zilele de robotă (6273 zile) revin în săptămînile în care renta în muncă se ridica la 4, 5, 6 sau mai mult de 6 zile.

Cele mai multe zile de robotă (4464) s-au totalizat în săptămînile cu 6 zile prestate. Aceasta înseamnă că în perioadele de lucrări urgente, de aglomerare, iobagul lucra după sistemul vechi, toată săptămîna. Ba mai mult, în tabelul nostru figurează 141 de zile în care i s-au socotit iobagului mai mult de 6 zile robotă, ceea ce înseamnă că și membrii familiei sale au adus servicii moșierului. S-a întîmplat în mai multe rînduri ca un iobag să fi efectuat 12 zile robotă în timp de o săptămînă.

Deci el şi soţia sau copiii au îndeplinit într-o singură săptămînă prestaţiile de robotă prescrise pentru o lună.

Situaţia cea mai echilibrată, modul cel mai proporţional de repartizare săptămînală a robotei îl găsim tot la Corunca şi la Ogari. În centrul alodial, din totalul de 1417 săptămîni-robotă, numai în 179 nu au fost solicitaţi deloc ţăranii pentru servicii pe seama moşierului, iar cazuri de robotă timp de o săptămînă întreagă, nu au fost decît 33. Situaţia este asemănătoare şi la Ogari. În schimb, iobagii din Şoimuş, Moişa, Seleuş, Bălăuşeri, Ciba, Chendul Mare îşi îndeplinesc prestaţiile de robotă în perioade de muncă mai îndelungate.

Amintim ca exemplu cîţiva iobagi din Moişa. Timp de două săptămîni, în iulie 1790, Nuţui Bocicor (Botskor) a făcut mereu drumul la Borsec. În august şi la începutul lui septembrie a arat două săptămîni şi jumătate fără întrerupere, a cosit şi a strîns fîn. În anul 1792, între 1—21 mai, a făcut cărăuşie la Aluniş, fără întrerupere, iar în luna august a aceluiaşi an a cosit fîn timp de trei săptămîni şi l-a transportat.

Gheorghe Ros, în anul 1790 a lucrat de la 18 august pînă la 18 septembrie, cu excepţia duminicilor, pe fînaţele alodiale. În 1791 prestaţiile sale de robotă se prezintă în felul următor:

10—16 iulie	a cosit şi a strîns fîn
17—23 „	nu a prestat robotă
24—30 „	a cosit şi a strîns fîn
31 iul.—6 aug.	„
7—13 august	„
14—20 „	„
21—27 „	„
28 aug.—3 sept.	„

A prestat deci, între 10 iulie şi 3 septembrie, şapte săptămîni, respectiv 42 de zile muncă în serviciul moşierului.

Toader Cîmpian (Kimpián) a lucrat, în iulie 1791, două săptămîni fără întrerupere, la fel şi în toată luna august a fost în slujba moşierului. Cînd însă în gospodăria alodială s-a încetinit ritmul de muncă, începînd cu 4 septembrie 1791—3 mai 1792, cu alte cuvinte într-o perioadă de 24 săptămîni, n-a prestat robotă decît două săptămîni. Cei din Seleuş lucrau şi ei în general două săptămîni încontinuu în viile alodiale, iar la construcţiile de case şi mori lucrau în toate zilele unei săptămîni. Deci, în multe cazuri, — mai ales în părţile de moşie alodială mai mici, îndepărtate de centru şi avînd mai puţini iobagi — cantitatea săptămînală a corvoadei a fost utilizată în timpul şi în măsura în care o impuneau nevoile gospodăriei alodiale.

CULTURA VIŢEI DE VIE ÎN LUMINA REGISTRULUI DE ROBOTĂ

Despre cultura viţei de vie s-a discutat şi în cele de mai sus. Ar urma să vedem ce sarcini parţiale comportă procesul de producţie al vinului. Vom încerca să fixăm epoca calendaristică, respectiv durata,

Repartizarea zilelor de robotă utilizate în viticultură
(30 august 1789—4 septembrie 1790)

Perioada	Săpat	Construcții	Culesul viei	Tăieri	Îngropat	Strîns nuiele	Pregăt. araci	Defrișări	Plantări	Arăcit	Legat	Săpat	Desfrunzit	Alte munci	Total zile robotă
30. VIII— 6. IX	15														15
6. IX—12. IX	25														25
13. IX—19. IX	18														18
20. IX—26. IX	10	10												6	26
27. IX— 3. X		7												9	16
4. X—10. X		2												12	14
11. X—17. X		2	5	12											19
18. X—24. X			30	18										3	51
25. X—31. X			33											21	54
1. XI— 7. XI				49											49
8. XI—14. XI				14											14
15. XI—21. XI				72					3						75
22. XI—28. XI				6	50				7						63
29. XI— 5. XII					83									2	85
6. XII—12. XII				3	47,5										50,5
13. XII—19. XII					3	54			10						67
20. XII—26. XII															—
27. XII— 3. I															—
4. I—10. I							6								6
11. I—17. I							207								207
18. I—24. I							6								6
25. I—31. I							66	4							70
1. II— 7. II							39	21							60
8. II—14. II							1	8							9
15. II—21. II							2	22							24
22. II—28. II							2	15							17
1. III— 7. III							1	43						1	45
8. III—14. III															—
15. III—21. III							7		3	88				3	101
22. III—28. III							5		3	44				3	55
29. III— 5. IV									8	9	12				29
6. IV—12. IV									6	12	34				52
13. IV—19. IV									3	1	76,5				80,5
20. IV—26. IV									3		86				89
27. IV— 3. V											22,5	18			40,5
4. V—10. V									3			83			86
11. V—17. V							1					42			43
18. V—24. V		3					4					2			9
25. V—31. V															—
1. VI— 7. VI															—
8. VI—14. VI														2	2
15. VI—21. VI															—
22. VI—28. VI															—
29. VI— 5. VII													82		82
6. VII—12. VII	23												17,5	2	42,5
13. VII—19. VII	33														33
20. VII—26. VII	4														4
27. VII— 3. VIII															—
4. VIII—10. VIII															—
11. VIII—17. VIII														4	4
18. VIII—24. VIII														1	1
25. VIII— 4. IX	11														11
Total zile robotă	139	24	68	174	183,5	54	347	113	49	154	231	145	99,5	69	1850

precum și rolul pe care l-a avut forța de muncă a iobagilor în diferitele perioade de muncă ale culturii viței de vie.

Ceea ce de altfel putem afla despre modul de cultură de odinioară al viței de vie, demonstrează și măsura în care izvorul nostru, registrul de robotă, devine grăitor atunci cînd vrem să reconstituim unele probleme legate de tehnica agriculturii. Trebuie să spunem de la început că apreciindu-l din acest punct de vedere, izvorul nostru nu este cea mai completă sursă de informație. În el se oglindește doar munca iobagului și a jelerului. Lipsește activitatea servitorimii alodiului, a muncitorilor temporari precum și cea a zilerilor. Lipsesc acele activități parțiale pe care le îndeplineau diferiți angajați cu plată pe alodiu, iar acele procese de muncă în care nu numai robota iobagilor avea rol, se prezintă în dimensiuni reduse și oarecum deformate. Cu toate acestea, o analiză a registrelor nu este lipsită de interes, fiindcă în cazul domeniului cercetat gospodăria alodială se baza mai ales pe forța de muncă a iobagilor.

Centrul viticulturii alodiale era Corunca. Un rol de seamă revine și satului Ogari. Iobagii de la Șoimuș, Moișa, Bălăușeri, Chendul Mare și Ciba lucrau mai ales în viile de la Corunca, iar în caz de nevoie cei din Ogari dădeau o mînă de ajutor celor din Corunca.

Datele referitoare la tehnica de producție în viticultură în anii economici 1789—90[22] le-am consemnat în tabelul alăturat.

Printre primele lucrări în vie, în zilele de toamnă ale anului 1789 este amintită afînarea solului (adică, în realitate, săparea pentru a treia oară a viei), care se execută atunci cînd boabele dădeau în pîrg; uneori i se spunea și »săparea pentru boabele moi«. Pentru afînarea solului s-au făcut 68 de zile robotă. În prima săptămînă a lunii septembrie 7 iobagi au lucrat 15 zile, în a doua, 9 iobagi, timp de 25 de zile, în a treia 7 iobagi au prestat 18 zile, iar în a patra, 2 iobagi — 10 zile-muncă.

Pînă la cules nu se mai putea umbla prin vie. De lucru se găsea însă. Iobagii din Corunca au prestat 21 de zile-robotă la unele *construcții și la cramă.* Pentru pregătirea culesului trebuiau puse la punct și *vasele.* Trebuia deci timp pentru repararea butoaielor, pentru cercuit, pentru curățirea căzilor, găleților, butoaielor. Doi iobagi de la Bălăușeri și Chendul Mare, precum și cîțiva de la Corunca, au făcut astfel de munci, timp de 27 de zile, între 20 septembrie și 10 octombrie.

Culesul strugurilor trebuia să aibă loc de Sf. Gall, deci la 16 octombrie. Această dată consfințită prin tradiție era greu de respectat. Diferitele soiuri de struguri nu se coceau deodată și nici vremea nu era identică în fiecare an. Se remarcă însă tendința administratorului de a amîna culesul, spre a obține din struguri mai copți un vin mai tare.

---

[22] Avînd în vedere că datele privitoare la Moișa se extind pînă într-o epocă de mai tîrziu, am reținut doar cele 20 de zile referitoare la această perioadă de robotă în vie a iobagilor din Moișa. Nu avem date referitoare la cei din Seleuș, de aceea munca lor nu figurează aici (În 1790—91, în afară de dogărie și dulgherit, ei au săpat, au cîrnit, au arăcit și au legat lăstari în viile alodiale). Pregătirea aracilor și defrișările trebuie să figureze aici de astădată; în tabelele precedente acestea au fost cuprinse între lucrările meșteșugărești, respectiv cele efectuate în păduri.

În 1789 s-a început culesul mai întîi la Ogari. Aici, doi iobagi au cules struguri timp de cinci zile, între 11—17 octombrie. Culesul mai masiv cădea însă în perioada 18—24 octombrie. În acest timp 11 iobagi au făcut 25 de zile de robotă. După aceea au mai lucrat numai doi oameni cîte o zi. La Corunca au fost trimişi la cules la 18—24 octombrie, doi iobagi, timp de cinci zile. Culesul se afla în toi abia la 25—31 octombrie. În acea săptămînă nouă iobagi din Corunca şi trei din Ogari au muncit 31 de zile în vie. La Ogari culesul a însumat 32 zile de robotă, iar la Corunca 36 zile.

Tot de cules ţinea şi *tescuitul*, la sfîrşitul lui octombrie. La teascuri lucrau cei din Corunca. Între timp trebuiau să se mai cercuiască butoaie, căci, fie datorită lipsei de organizare, fie unei recolte peste aşteptări, vasele s-au dovedit a fi neîncăpătoare. Toate aceste operaţiuni au mai necesitat 24 zile de robotă.

Nu este lipsit de interes faptul că în satele din scaunul Mureş, *tăierile* nu se făceau primăvara, după dezgropat, ci toamna, îndată după cules[23]. Surprinzător este că pe domeniul Toldalagi, această operaţiune delicată se efectua tot cu iobagi. Primii care au început lucrările erau cei din Şoimuş. Ei au tăiat pe de la mijlocul lui octombrie pînă la 21 noiembrie; 2, 3, 8, 9 iobagi lucrau fiecare cîte o săptămînă întreagă. Tăierea mai masivă se făcea însă în primele trei săptămîni din noiembrie. Cei din Corunca tot în această perioadă au muncit. Între 6—12 decembrie s-au mai notat în dreptul numelui unuia dintre ţăranii de la Ogari trei zile de robotă, utilizate pentru tăieri. În acest proces de muncă iobagii au lucrat în total 174 de zile.

Ar fi important de stabilit modul în care se făcea tăierea, dar pentru aceasta nu avem puncte de reper utilizabile în registrul de robotă. În satele amintite, practica curentă din zilele noastre ne-ar permite să concludem că şi în trecut, procedeul era cel de cercuire. În sprijinul acestei presupuneri vine şi faptul că tăierea se făcea toamna, cînd se îndepărtau de pe butuci coardele care au rodit în anul respectiv şi se îngropau doar cele ce urmau să rodească în anul viitor.

Grija înmulţirii viei, *a plantării*, cădea în primul rînd în sarcina vierilor. Aceştia lucrau în calitate de cultivatori pe cîte o parcelă mai mare de vie, fiind scutiţi de robotă. În locul numit Hollós de la Corunca, de exemplu, Petru Szabó îndeplinea această funcţie în anul 1810. Obligaţia lui era să îngrijească via, precum şi clădirile aparţinătoare ei şi, printre altele, „vara, iarna, la timpul potrivit, să lucreze neîncetat în

[23] În vremurile noastre, toamna se fac doar tăieri parţiale. În secolul al XVIII-lea tăierile se făceau toamna. Acelaşi lucru îl dovedeşte şi o însemnare clujană din anul 1600, care arată că la sfîrşitul lui octombrie, după culesul viei, „urmează tăierea şi îngropatul", care se fac în perioada 4—29 noiembrie. (Arhivele Statului Cluj, Arh. oraş. Cluj, *Registre de socoteli*, fasc. XII, reg. 9, p. 79—90). În 1823, la Pipe, din comitatul Tîrnava, se aminteşte printre lucrările de toamnă ale viei, tăierea, îngropatul şi marcotajul *(Arh. fam. Toldalagi)*. Pentru informaţiile în ce priveşte viticultura regiunii în zilele noastre, precum şi pentru revizuirea acestui capitol exprim mulţumirile mele lui GHEORGHE CSÁVOSSY şi SAMUIL BENKŐ.

vie, să marcoteze, să planteze etc."[24]. În același an, la locul numit Csonkás (satul Corunca), a fost tocmit ca paznic al viei Vasile Jámbor, obligat de asemenea să lucreze la plantări. În contract se stabilea printre îndatoririle sale că „... imediat ce s-a cules via este dator să facă prăbușire absolut în fiecare zi..."[25]. Pe la sfîrșitul anului 1789 și iobagii au participat la această muncă, pentru care se cere multă pricepere, experiență și grijă. Între 15—21 noiembrie, un iobag a plantat timp de trei zile în Hollós, iar în săptămîna următoare au continuat trei iobagi. Chiar și mai tîrziu, în perioada 13—19 decembrie, patru iobagi au fost trimiși să planteze; ei au făcut zece zile de robotă în Hollós.

Se pare că, la Corunca, procedeul de înmulțire a viței de vie era mai ales prăbușirea. Se apleca o coardă sănătoasă, curățită și se conducea printr-un șanț pînă la locul noului butuc, unde se scotea vîrful înfigîndu-se pe lîngă el un arac. În anul 1809, „contractul" atrăgea în mod special atenția vierului de la locul numit Alsókert (Corunca) că este de datoria lui să facă atît marcotaj cît și prăbușire. Tot printre obligațiile lui se menționa și altoirea în uscat pe loc[26].

La Corunca se pare că tăierea, prăbușirea și *îngropatul* viței erau faze de muncă aflate în strînsă corelație. Butucii de vie erau apărați de frigul iernii prin acoperire cu pămînt. Procedeul era folositor și pentru că, pămîntul bătătorit în timpul culesului se mai afîna puțin. Îngropatul se făcea în cele trei săptămîni dintre 22 noiembrie—12 decembrie. În prima săptămînă 15 iobagi au lucrat la îngropatul viei, însumînd 50 de zile-robotă; în a doua săptămînă 29 de iobagi au prestat 83 de zile, iar în a treia săptămînă 19 iobagi s-au achitat de 43 zile-robotă și jumătate. Cu întîrziere, în perioada 13—19 decembrie, încă doi iobagi din Ogari au contribuit la îngropatul viei cu trei zile de robotă. Această lucrare a totalizat 183 zile de robotă și jumătate.

În decembrie încetau lucrările de tehnică viticolă propriu-zisă. În „sezonul mort" de iarnă, forța de muncă a iobagilor se utiliza totuși pentru o serie de lucrări corelate, care cereau mai puține cunoștințe de specialitate, în schimb, impuneau o participare considerabilă a iobagilor, și anume: *pregătirea aracilor și defrișarea terenurilor pentru culturi noi*. Prima sarcină a reclamat 347 zile de muncă, iar a doua 113 zile; au luat parte atît pălmași cît și cărăuși.

Abia terminat îngropatul, între 13—19 decembrie, nouă iobagi din Șoimuș au fost trimiși o săptămînă să adune nuiele pentru legat via; apoi, în luna ianuarie și în prima săptămînă din februarie, pregătirea aracilor și căratul lor a constituit ocupația de bază a supușilor moșierului. La 11 ianuarie, de pildă, 45 de gospodării iobăgești din Corunca, Șoimuș, Ogari, Bălăușeri, Chendul Mare și Ciba au pus la dispoziție 35 de bărbați „capabili de muncă" care au pregătit araci pentru vie, pînă la 18 ale lunii, fără întrerupere. Un singur iobag din Corunca a

[24] *Arh. fam. Bánffy*, Acte de la Corunca, nr. 24.
[25] *Ibid.*, nr. 25.
[26] *Ibid.*, nr. 22.

lucrat o jumătate de săptămînă, toţi ceilalţi au lucrat întreaga săptămînă, făcînd 207 zile de muncă. La sfîrşitul lui ianuarie şi în prima săptămînă din februarie 20, respectiv 13 iobagi au tăiat şi transportat araci. Mai tîrziu, în martie, şi chiar în mai, 1, 2, 3 iobagi s-au achitat de prestaţiile obligatorii cu această muncă.

În ultima săptămînă din ianuarie (25—31), în toată luna februarie şi chiar în primele zile ale lui martie (1—7) s-a lucrat la defrişări de terenuri. Această muncă extrem de grea o îndeplineau de obicei 4—5 iobagi din Corunca sau Ogari. Numai în prima săptămînă din martie au lucrat în acelaşi timp 17 oameni. Asupra lărgirii suprafeţelor viticole se insista mai ales la Corunca. Aici s-au depus străduinţe îndeosebi pentru mărirea suprafeţei viilor de pe dealurile „Felhegy" şi „Vátzmán", pe seama pămînturilor învecinate, acoperite de tufişuri sau parţial împădurite.

În zilele de primăvară, de obicei pe la mijlocul lui martie, se *dezgropa* via. În registrul de robotă nu s-a consemnat nici o zi de corvoadă pentru această lucrare. La 15 martie se începe însă plantarea şi arăcitul. *Plantarea*, în modul amintit mai sus, se făcea cu 1—4 iobagi pînă la începutul lunii mai. Această muncă nu reclama prea mulţi oameni sau zile de robotă (29). În prima săptămînă de *arăcit* (15—21 martie) însă, gospodăriile iobăgeşti de pe moşie au trebuit să trimită 25 de muncitori, care au prestat 88 de zile. În perioada 22—28 martie, zece iobagi au făcut 44 zile de muncă. În săptămîna următoare (29 martie—5 aprilie) numai trei iobagi au mai lucrat timp de nouă zile şi, în sfîrşit, la mijlocul lui aprilie, au arăcit încă patru slujitori din Ogari: 12 zile-muncă, iar unul o zi. La Corunca această muncă se termina de obicei pe la sfîrşitul lui martie iar la Ogari ceva mai tîrziu, reclamînd în total 154 zile de robotă. Dacă acestea s-au utilizat şi pentru dezgropatul viei, probabil că decontarea s-a făcut împreună cu arăcitul, deoarece este greu de presupus că tocmai dezgropatul să fi fost executat de muncitori cu plată.

Cînd arăcitul era pe sfîrşite, se începea *legatul*[27]. După înmugurire, cînd lăstarii porneau în creştere, în prima săptămînă a lui aprilie, un iobag din Ogari împreună cu încă un membru al familiei sale lucrase deja 12 zile. Între 6—12 aprilie, 12 iobagi au legat coardele (24 zile robotă). Cea mai mare parte a acestei munci s-a făcut însă între 13—26 aprilie. În acest timp 30 de iobagi, iar mai apoi 35 iobagi au prestat în vie 76 zile şi jumătate şi alte 86 zile. În afară de acestea, între 27 aprilie şi 3 mai s-a mai lucrat 22 zile-muncă şi jumătate la legatul coardelor. Această muncă fără spor, reclamînd o deosebită grijă, a întrunit 231 de zile din disponibilul forţelor de muncă exploatate de stăpînul feudal.

[27] În ce priveşte legatul, trebuie menţionat că în mod obişnuit în prima jumătate a lui aprilie lăstarii nu creşteau suficient pentru a fi legaţi — în sensul de azi al operaţiunii. Este aproape cert că în cazul nostru însemnarea se referă la *legatul lăstarilor* şi aceasta este încă o dovadă că se aplică sistemul „cercului ardelenesc".

În săptămîna din urmă (27 aprilie—3 mai) amintită mai sus, era scadent și săpatul viei început de patru iobagi cu 12 zile-muncă. Această lucrare era de mare importanță; pămîntul trebuia săpat adînc, iar «buruienile» stîrpite cu desăvîrșire. În mare parte, săpatul se făcea între 4—17 mai. În prima săptămînă au săpat via 31 de iobagi, prestînd 83 de zile și apoi încă 19 iobagi însumînd 40 de zile-muncă și jumătate. Cu întîrziere, între 18—24 mai, a mai săpat un iobag două zile. Această perioadă de muncă a reclamat în total 145 zile de robotă.

De acum încolo, vreme mai îndelungată nu mai era nevoie de lucrători pentru vie. Abia la sfîrșitul lui iunie și în primele zile ale lui iulie (29.VI—5.VII) au ieșit la vie 20 de iobagi pentru *desfrunzit* (egal cu 82 zile-robotă). Acum trebuiau întărite legăturile și mai ales rărite frunzele prea dese[28]. Între 6—12 iulie au desfrunzit încă șapte iobagi prestînd 17 zile și jumătate. Acest proces de muncă a însumat 99 zile de robotă și jumătate.

Ultimele două săptămîni de desfrunzit coincideau deja cu a doua *prașilă* actuală între 6—26 iulie. Prașila a necesitat în total 60 zile de robotă îndeplinite de nouă iobagi, apoi de 11, iar în a treia săptămînă, de unul singur.

După o pauză mai îndelungată, pe la sfîrșitul lui august și începutul lui septembrie, cu toată oboseala acumulată în muncile de la sfîrșitul verii, iobagii s-au apucat din nou de săpatul viei, terminînd abia în următorul an economic.

Desigur, în timpul anului iobagii moșiei Corunca au mai făcut și lucrări de altă natură. Este curios că iobagii erau chemați și la călcatul strugurilor și la completarea cu must a butoaielor în cursul fermentării.

Reconstituirea lacunară de mai sus privind viticultura alodială dovedește că se lucra după sistemele tradiționale moștenite din secolele precedente, fără ca vreo tehnică de producție nouă să fi cîștigat teren[29]. Această ramură de producție s-a dezvoltat doar ca proporții și importanță. Rolul vierilor țărani în dirijarea lucrărilor, participarea considerabilă a iobagilor în diferitele etape ale producției, ne îndreptățesc să presupunem că tehnica viticulturii alodiale a epocii nu se deosebea prea mult de cea țărănească; ba mai mult, avem indicații în sensul că moșierul își dezvolta exploatarea viticolă după exemplul iobagului[30].

Am căutat să documentăm mai sus participarea iobagilor în această ramură atît de dificilă a agriculturii. Mai trebuie subliniat un fenomen

---

[28] Această muncă timpurie, desfrunzitul, considerată azi ca inutilă, micșorează suprafața de asimilare și a fost necesară, probabil, fiindcă nu se făcea copilitul, butucul ajungînd astfel să aibă un frunziș des. Este problematic însă dacă desfrunzitul nu însemna de fapt copilit sau dacă acesta din urmă nu ținea de lucrarea respectivă?

[29] Referitor la aceasta vezi Makkai L., *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században* (Producția agricolă țărănească și alodială în secolul al XVII-lea), în *Agrártörténeti tanulmányok*, Budapesta—Gödöllő (1957), nr. 2, p. 23. Pentru producția viticolă țărănească în jurul anului 1880 vezi Kozma F., *A Székelyföld közgazdasági és közmivelődési állapota* (Situația economică și culturală a Secuimii). Budapesta, 1879, p. 199.

[30] Makkai, *o. c.*, p. 23—24.

care oferă oarecari lămuriri pentru înţelegerea procedeelor exploatării feudale; aceasta rezultă destul de clar dintr-un tabel în care înfăţişăm cronologic şi comparativ necesarul de forţă de muncă în agricultură şi viticultură (vezi în tabelul alăturat).

Datele tabelului dovedesc că disponibilul de forţă de muncă-robotă se poate exploata mai cu folos dacă agricultura este însoţită, completată cu viticultura practicată de iobagi. În cursul lunilor septembrie, octombrie, noiembrie, faptul nu este atît de evident; în perioada de iarnă însă, iese la iveală cu atît mai mult. Agricultura reclamă atunci prea puţină forţă de muncă, spre deosebire de viticultură: iarna e perioada defrişărilor, îngropatului, pregătirii aracilor. Primăvara în vie se lucrează cel mai mult (arăcitul, legatul lăstarilor, săpatul). În agricultură, în schimb, este de actualitate doar aratul şi grăpatul. Aici este nevoie de iobagi cu animale de tracţiune, pe cînd în vie şi cei cu patru boi pot executa doar muncă de „pălmaş". În viticultură se pot utiliza deci foarte bine pălmaşii şi chiar femeile, fetele şi băieţii sînt de folos la legatul lăstarilor. Vara, în vie, desfrunzitul şi săpatul necesită timp de două săptămîni, un număr mai mare de braţe de muncă[31]. În majoritatea cazurilor însă aceste perioade nu coincid cu secerişul şi căratul cerealelor. Începînd cu sfîrşitul lui iulie şi pînă în septembrie via nu reclamă activitate, în schimb pe ogoare se găseşte de lucru din plin. Doar desfrunzitul de mai tîrziu contribuie la aglomerarea muncilor de la sfîrşitul verii, dar forţa de muncă-robotă, oricum, se dovedeşte a fi insuficientă în timpul secerişului, cînd trebuie să se angajeze neapărat şi muncitori sezonieri.

Evident, conducătorii gospodăriei feudale se străduiesc să repartizeze disponibilul de forţă de muncă iobăgească pentru cele două ramuri de producţie astfel încît să nu intervină perturbări.

Este însă flagrantă diferenţa între necesarul de forţă de muncă în agricultură şi în viticultură, mai ales vara şi iarna, cu deosebire acolo unde se fac în măsură mai mare plantări de vie. De exemplu, în cazul satelor Corunca şi Ogari, în anul economic 1789/90 zilele de robotă se repartizează pe anotimpuri în felul următor:

	CORUNCA		OGARI	
	Viticultură	*Agricultură*	*Viticultură*	*Agricultură*
Toamna	123	87	108	196,5
Iarna	158,5	22	225	18
Primăvara	166,5	61	196,5	111,5
Vara	58	152,5	55,5	285
Total	506	322,5	585	611

[31] Desfrunzitul este o muncă executată în general de femei. Putem presupune că numai tăierile, arăcitul şi sapa mare reclamau neapărat lucrători bărbaţi. În această regiune, celelalte lucrări din vie le fac şi azi femeile, chiar cu mai multă îndemînare decît bărbaţii.

Repartizarea pe săptămîni a necesarului de forţă de muncă iobăgească (zile) în agricultură şi viticultură, în satele Corunca şi Ogari*
(30 august 1789 — 4 septembrie 1790)

Nr. săpt.	Perioada	Corunca			Ogari		
		viticult.	agricult.	total	viticult.	agricult.	total
1	30. VIII— 6. IX	4	15	19	11	21	32
2	6. IX—12. IX	8	8	16	5	20	25
3	13. IX—19. IX	7	13	20	11	26	37
4	20. IX—26. IX	10	9	19	—	24	24
5	27. IX— 3. X	10	9	19	—	21	21
6	4. X—10. X	2	5	7	—	40	40
7	11. X—17. X	2	2	4	5	16,5	21,5
8	18. X—24. X	8	4	12	25	—	25
9	25. X—31. X	33	—	33	9	3	12
10	1. XI— 7. XI	1	1	2	—	13	13
11	8. XI—14. XI	8	14	22	—	11	11
12	15. XI—21. XI	15	7	22	—	1	1
13	22. XI—28. XI	15	—	15	42	—	42
14	29. XI— 5. XII	17	—	17	29	—	29
15	6. XII—12. XII	20,5	—	20,5	24	—	24
16	13. XII—19. XII	7	2	9	3	9	12
17	20. XII—26. XII	—	10	10	—	9	9
18	27. XII— 3. I	—	—	—	—	—	—
19	4. I—10. I	6	—	6	—	—	—
20	11. I—17. I	51	—	51	90	—	90
21	18. I—24. I	6	—	6	—	—	—
22	25. I—31. I	12	—	12	40	—	40
23	1. II— 7. II	12	—	12	30	—	30
24	8. II—14. II	9	—	9	—	—	—
25	15. II—21. II	10	7	17	—	—	—
26	22. II—28. II	8	3	11	9	—	9
27	1. III— 7. III	13	—	13	8	—	8
28	8. III—14. III	—	—	—	—	—	—
29	15. III—21. III	17	—	17	36	—	36
30	22. III—28. III	16	4	20	—	20	20
31	29. III— 5. IV	12	13	25	—	20	20
32	6. IV—12. IV	8	13	21	15	9	24
33	13. IV—19. IV	18	8	26	32,5	9,5	42
34	20. IV—26. IV	19	—	19	37	2	39
35	27. IV— 3. V	10,5	—	10,5	16	21	37
36	4. V—10. V	27	—	27	28	3	31
37	11. V—17. V	19	7	26	24	—	24
38	18. V—24. V	7	13	20	—	27	27
39	25. V—31. V	—	3	3	—	—	—
40	1. VI— 7. VI	—	10	10	—	27	27
41	8. VI—14. VI	2	17	19	—	25	25
42	15. VI—21. VI	—	1	1	18	—	18
43	22. VI—28. VI	—	—	—	—	—	—
44	29. VI— 5. VII	8	—	8	32	—	32
45	6. VII—12. VII	15	—	15	3,5	—	3,5
46	13. VII—19. VII	24	—	24	—	—	—
47	20. VII—26. VII	4	24	28	—	49	49
48	27. VII— 3. VIII	—	15,5	15,5	—	47	47
49	4. VIII—10. VIII	—	36	36	—	59	59
50	11. VIII—17. VIII	4	11	15	—	28	28
51	18. VIII—24. VIII	1	22	23	—	28	28
52	25. VIII— 4. IX	—	16	16	2	22	24
Total		506	322,5	828,5	585	611	1196

* În tabelul intitulat „Utilizarea forţei de muncă-robotă" (p. 156), coloana „Vie" — atît în cazul moşiei Corunca cît şi Ogari — prezintă un total de zile muncă mai mic decît în agricultură (coloana „arabil"). Diferenţa se explică prin faptul că în tabelul amintit pregătirea aracilor, de pildă a fost inclusă la viticultură şi nu la meşteşuguri, iar unele dintre lucrările agricole au fost excluse pentru o mai clară comparaţie.

În timp ce agricultura, sau mai precis cultura cerealelor, în timpul verii reclamă în ambele sate aproape jumătate din cuantumul de robotă disponibil, în vie iobagul lucrează în această perioadă cel mai puțin.

Este de presupus că moșierul riscă recolta de vin, bazîndu-se pe munca iobagilor săi, nu numai pentru că nu are bani să angajeze muncitori cu plată, ci și pentru că vrea să utilizeze robota iobagilor în cel mai intens grad posibil.

*

În completarea celor afirmate am mai avea de făcut o observație[32]. Iobagii de pe domeniul supus cercetării noastre au fost români, sași și unguri. Fiecare pagină a registrului de robotă ne înfățișează soarta asemănătoare, poverile identice și, nu în ultimul rînd, munca în comun a iobagilor de neam diferit. După cum am văzut, administratorul îi mîna pe toți la lucru pe moșiile alodiale, săptămîni, uneori luni întregi, în timp ce pe pămînturile lor bobul se scutură din spice, fînul rămîne necosit, buruienile cresc sau strugurii putrezesc pe butuci. În vii, pe ogoare și pe fînețele moșierului ei lucrează împreună; orice muncă de meșteșugari, fie că este vorba de reparația morilor, de construcția caselor iobăgești sau de renovarea conacului, ei o fac tot împreună. Vorba românească se aude alături de cea maghiară și germană, în pădure, la defrișări și tăiat de lemne, iar gerul iernii tot împreună îl suportă, după cum în comun fac și cărăușiile pe drumuri ce țin săptămîni de-a rîndul.

Datele registrului studiat, consemnate cu o minuțioasă grijă, îi aduc mai aproape de noi pe țăranii iobagi cu munca lor de toate zilele, care schimbă peisajul, crează bunuri și făurește istorie. Ele ne dau posibilitatea să cercetăm îndeaproape și să cunoaștem mai bine viața lor împovărată de servituți feudale. Trebuie să ținem seama de faptul că, cu cît cercetarea se extinde asupra mai multor amănunte, cu atît trăsăturile individuale se vor contura mai precis. Este probabil că am dezvăluit unele fenomene caracteristice mai ales pentru locuitorii satelor analizate. Credem totuși că nu este inutil să ne ocupăm cel puțin de o mică unitate a peisajului rural al epocii de destrămare a orînduirii feudale, încercînd să împrăștiem ceața secular ă ce învăluia *viața și truda de fiecare zi* a iobagilor, pînă cînd o cercetare sistematică și mai amplă va arunca lumină deplină asupra întregului său conținut.

---

[32] Studiul de față este un fragment din monografia mai mare a domeniului Toldalagi. Din această pricină nu au putut fi analizate în cadrul acestei lucrări o seamă de alte aspecte legate de problemele ce s-au ridicat. S-ar fi impus în mod necesar stabilirea suprafeței alodiului. Spre regretul nostru, din actele studiate pînă acum, nu am reușit să stabilim *suprafața pămîntului arabil, a pășunii, fînețelor și viei.* Astfel problema productivității muncii, precum și alte probleme legate de tehnica de producție, nu au putut fi discutate aici.

Utilizarea forţei de muncă-robotă (în zile) în satele domeniului Toldalagi, în anii 1789—92

Satul	Anii	Arabil	Fînaţ	Pădure	Vie	Cărăuşie	Meseriii	Alte munci	Total zile
Corunca	1789/90	380,5	45	167	459	221	214	89	1575,5
Ogari	,,	660	122	165	407	322	104	88	1868
Şoimuş	,,	286	12	23	536	142	100	66	1165
Moişa	1790/91	220	131	48	72	124	26	—	621
Seleuş	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	1789/90	60	9	51	82	47	148	13	410
		1606,5	319	454	1556	856	592	256	5639,5
Corunca	1790/91	246	132	180	294	305	254	110	1521
Ogari	,,	510	134	357	350	112	296	52	1811
Şoimuş	,,	248	12	198	377	110	203	62	1210
Moişa	1791/92	144	261	79	52	120	16	24	696
Seleuş	1790/91	54	—	33	207	—	342	18	654
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	1790/91	97	—	39	34	16	50	6	242
		1299	539	886	1314	663	1161	272	6134
Corunca	1789—91	626,5	177	347	753	526	468	199	3096,5
Ogari	,,	1170	256	522	757	434	400	140	3679
Şoimuş	,,	534	24	221	913	252	303	128	2375
Moişa	1790—92	364	392	127	124	244	42	24	1317
Seleuş	1790—91	54	—	33	207	—	342	18	654
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	1789—91	157	9	90	116	63	198	19	652
		2905,5	858	1340	2870	1519	1753	528	11773,5
În procente		24,68	7,29	11,38	24,38	12,90	14,89	4,48	100,00

Utilizarea forței de muncă-robotă la Corunca

Numele iobagului	Arabil	Fînaț	Pădure	Vie	Cărăușie	Meseriii	Alte munci	Total zile
Demeter Mihály	18	3	30	42	48	11	6	158
Hosszu Marján	30	—	14	18	22	60	3	147
Balás István	50	18	12	18	16	35	10	159
Barát Andrásné	56	4	29	31	28	4	—	152
Fogarasi Lörintz	36	2	11	30	21	5	—	105
Zojka Juon	15	—	8	52	5	15	8	103
Duka János	10	2	3	47	—	10	4	76
Király Gergely	39,5	5	9	26	21	3	—	103,5
Rádully Jantsi	32	3	12	29	16	10	2	104
György Péter	35	2	10	26	29	1	2	105
Pulkák Kosztin	31	—	6	52	—	8	8	105
Palkó A. și Szilágyi J.	12	2	9	30	—	36	12	101
Molduván János	8	3	14	33	1	16	—	75
Simon Mihály	8	1	—	25	14	—	34	82
Total 1789/90	380,5	45	167	459	221	214	89	1575,5
Demeter Mihály	30	3	30	21	32	3	21	140
Hosszu Kosztin	2	24	23	30	20	49	18	166
Balás István	38	9	12	5	53	34	3	154
Barát Sigmond	37	12	9	10	88	3	—	159
Fogarasi Lörintz	11	16	23	17	28	2	3	100
Zojka János	12	12	4	40	—	26	10	104
Duka János	16	—	2	19	4	23	11	75
Király Gergely	24	5	31	16	18	4	6	104
Rádully Jantsi	20	6	19	9	26	16	6	102
György Péter	37	10	18	6	33	—	—	104
Pulkák Kosztin	—	2	4	34	—	20	4	64
Szilágyi József	5	10	4	20	—	41	20	100
Molduván János	10	19	—	41	3	30	3	106
Urszuj György	4	4	1	26	—	3	5	43
Total 1790/91	246	132	180	294	305	254	110	1521
TOTAL 1789—91	626,5	177	347	753	526	468	199	3096,5

Utilizarea forței de muncă-robotă la Ogari

Numele iobagului	Arabil	Fînaț	Pădure	Vie	Cărăușie	Meserii	Alte munci	Total zile
Molnár György	61	6	15	33	32	6	—	153
Molduván Lázár	33	12	7	29	50	7	17	155
Tyivorán Lupuj	8	1	10	22	—	6	3	50
Molduván Juon	45	4	14	15	25	—	—	103
Orosz Illyés	47	8	—	23	17	6	—	101
Muntyán Gligorné	65	18	9	26	37	3	—	158
Nyisztor György	32	11	13	28	10	2	10	106
Grávuj Togyer	47	4	12	14	25	—	—	102
Molduván Kretsun	46	6	14	15	21	4	—	106
Kendi Péter	46	6	14	22	12	5	—	105
Molduván Péter	41	—	14	12	18	5	11	101
Illyés Andréka	43	9	12	39	27	18	3	151
André György	44	6	14	14	22	6	—	106
Illyés Szonya	62	9	3	41	12	14	13	154
Molduván Marján	20	9	6	30	14	16	11	106
Körtéfán Mihály	20	13	8	44	—	6	20	111
Total 1789/90	660	122	165	407	322	104	88	1868
Molnár György	55	9	24	38	5	19	6	156
Molduván Lázár	3	3	9	16	—	17	—	48
Tyivorán Lupuj	9	5	2	13	—	26	—	55
Molduván Juon	12	1	26	17	5	6	—	67
Orosz Illyés	60	4	36	25	15	18	—	158
Muntyán Gligorné	44	4	37	42	7	17	6	157
Varga István	24	16	18	22	—	26	4	110
Roska Illés	45	1	30	10	14	8	2	110
Molduván Kretsun	33	19	7	25	3	21	2	110
Kendi Péter	36	3	25	21	3	11	8	107
Molduván Péter	36	17	32	15	21	12	—	133
Illyés Andréka	35	8	24	29	9	25	18	148
André György	40	2	20	18	10	16	—	106
Illyés Szonya	43	15	40	25	10	19	1	153
Molduván Marján	15	10	19	22	6	32	3	107
Séres Péter	20	17	8	12	4	23	2	86
Total 1790/91	510	134	357	350	112	296	52	1811
TOTAL 1789—91	1170	256	522	757	434	400	140	3679

Utilizarea forţei de muncă-robotă la Şoimuş

Numele iobagului	Arabil	Fînaţ	Pădure	Vie	Cărăuşie	Meserii	Alte muncii	Total zile
ifj. Buda János	47	3	6	46	26	12	5	145
ifj. Buda Györgyi	44	—	3	57	23	6	—	133
Pap Buda Juon	46	—	3	45	25	12	—	131
Groza Gábor	9	—	—	—	12	—	—	21
Buda Szimjon	9	—	3	57	6	6	5	86
öreg Buda Juon	21	3	—	89	6	12	8	139
ifj. Buda Nyisztor	35	—	6	80	3	14	10	148
Sándor Juon	27	—	—	21	32	6	3	89
Csutak Mihály	25	—	—	78	3	19	17	142
Csutak Vaszilie	23	6	2	63	6	13	18	131
Total 1789/90	286	12	23	536	142	100	66	1165
ifj. Buda János	34	3	19	32	37	9	—	134
ifj. Buda Györgyi	34	3	26	32	34	6	—	135
Pap Buda Juon	37	3	27	31	30	6	—	134
Groza Gábor	34	3	23	24	6	23	—	113
Buda Szimjon	22	—	12	39	—	12	3	88
öreg Buda Juon	16	—	15	57	3	26	9	126
ifj. Buda Nyisztor	—	—	23	23	—	12	18	76
Sándor Juon	24	—	22	40	—	33	9	128
Csutak Mihály	28	—	23	44	—	29	12	136
Csutak Vaszilie	19	—	8	55	—	47	11	140
Total 1790/91	248	12	198	377	110	203	62	1210
TOTAL 1789—91	534	24	221	913	252	303	128	2375

Utilizarea forţei de muncă-robotă la Moişa

Numele iobagului	Arabil	Fînaţ	Pădure	Vie	Cărăuşie	Meserii	Alte munci	Total zile
Botskor Nutzuj	41	26	18	10	50	6	—	151
Ros György	14	27	6	30	4	14	—	95
Pop Szimjon	52	20	2	2	24	—	—	100
Sztán Juon	44	22	10	10	16	—	—	102
Kurtyikán Makavé	33	18	10	10	18	—	—	89
Kimpián Togyer	36	18	2	10	12	6	—	84
Total 1790/91	220	131	48	72	124	26	—	621

Utilizarea forței de muncă-robotă la Moișa 1791/92

Numele iobagului	Arabil	Fînaț	Pădure	Vie	Cărăușie	Meseriii	Alte munci	Total zile
Botsor Nutzuj	25	43	16	—	29	—	3	116
Ros György	—	48	8	13	6	11	6	92
Pop Szimjon	32	33	17	—	22	—	3	107
Molduván Vaszi	26	33	14	12	11	—	—	96
Sztán Juon	32	31	10	—	23	—	—	96
Kurtyikán Makavé	29	31	—	11,5	23	—	6	100,5
Kimpián Togyer	—	42	14	15,5	6	5	6	88,5
Total 1791/92	144	261	79	52	120	16	24	696

Utilizarea forței de muncă-robotă la Seleuș

Numele iobagului	Arabil	Fînaț	Pădure	Vie	Cărăușie	Meseriii	Alte munci	Total zile
Véber Mihály	3	—	9	28	—	33	2	75
Vélter János	3	—	9	26	—	43	2	83
Tzengel János	3	—	9	28	—	37	2	79
Tzengel Mihály	3	—	3	16	—	44	2	68
Aner György	12	—	—	12	—	35	2	61
id. Tzengel Mihály	6	—	3	25	—	31	2	67
Aner István	12	—	—	22	—	52	2	88
Vélter György	6	—	—	25	—	40	2	73
id. Vélter Mihály	6	—	—	25	—	27	2	60
Total 1790/91	54	—	33	207	—	342	18	654

Utilizarea forței de muncă-robotă la Bălăușeri — Chendul Mare — Ciba

Numele iobagului	Arabil	Fînaț	Pădure	Vie	Cărăușie	Meseriii	Alte munci	Total zile
Balás Mihály B.	21	—	24	47	26	24	5	147
Demeter István C.M.	11	9	12	25	15	27	8	107
Henter Sándor C.M.	28	—	6	10	6	—	—	50
Kalotsi Sámuel C.	—	—	—	—	—	85	—	85
Balás György C.M.	—	—	9	—	—	12	—	21
Total 1789/90	60	9	51	82	47	148	13	410
Balás Mihály B.	57	—	17	22	16	38	—	150
Demeter István C.M.	40	—	22	12	—	12	6	92
Total 1790/91	97	—	39	34	16	50	6	242
TOTAL 1789—91	157	9	90	116	63	198	19	652

Utilizarea lunară a forţei de muncă-robotă (în zile)

Satul \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Corunca	149	114	131	118	142	113	124	178,5	114	160	124	108	1575,5
Ogari	185	124	130	157	190	146	158	223	145	176	113	121	1868
Şoimuş	105	62	144	76	74	89	102	114	80	121	102	96	1165
Moişa	34	42	27	42	69	39	68	102	66	36	54	42	621
Seleuş	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bălăuşeri Chendul Mare Ciba	45	15	49	55	26	54	43	38	18	27	22	18	410
Total 1789/90	518	357	481	448	501	441	495	655,5	423	520	415	385	5639,5
Corunca	125	145	111	115	141	126	113	144	115	127	155	104	1521
Ogari	132	163	120	150	156	135	132	186	124	172	219	122	1811
Şoimuş	60	168	106	96	144	100	86	140	94	92	124	—	1210
Moişa	8	14	69	40	125	50	82	148	37	87	24	12	696
Seleuş	—	45	60	54	108	96	12	116	75	56	32	—	654
Bălăuşeri Chendul Mare	18	15	24	27	23	20	22	18	27	15	30	3	242
Total 1790/91	343	550	490	482	697	527	447	752	472	549	584	241	6134
Corunca	274	259	242	233	283	239	237	322,5	229	287	279	212	3096,5
Ogari	317	287	250	307	346	281	290	409	269	348	332	243	3679
Şoimuş	165	230	250	172	218	189	188	254	174	213	226	96	2375
Moişa	42	56	96	82	194	89	150	250	103	123	78	54	1317
Seleuş	—	45	60	54	108	96	12	116	75	56	32	—	654
Bălăuşeri Chendul Mare Ciba	63	30	73	82	49	74	65	56	45	42	52	21	652
Total 1789—91	861	907	971	930	1198	968	942	1407,5	895	1069	999	626	11773,5

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Corunca

Luna / Numele iobagului	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Demeter Mihály	15	12	12	12	15	12	12	18	12	17	10	11	158
Hosszu Marján	18	8	13	11	16	12	2	19	12	15	12	9	147
Balás István	18	14	11	13	16	14	9	19	12	15	12	6	159
Barát Andrásné	12	11	10	18	15	6	11	18	12	15	12	12	152
Fogarasi Lörintz	11	7	8	8	10	8	8	12	7	10	8	8	105
Zojka Juon	8	9	8	8	10	8	8	10	8	12	6	8	103
Duka János	7	2	4	3	10	6	8	12	8	8	4	4	76
Király Gergely	11	7	8	8	10	7	8	11,5	8	10	8	7	103,5
Ráduly Jantsi	11	7	8	7	9	10	8	10	7	11	7	9	104
György Péter	12	6	8	8	10	6	12	9	8	10	8	8	105
Pulkák Kosztin	8	9	8	8	5	7	14	12	6	10	9	9	105
Palkó és Szilágyi	8	7	13	4	10	8	8	10	5	9	8	11	101
Molduván János	6	6	6	7	6	5	6	9	3	9	6	6	75
Simon Mihály	4	9	14	3	—	4	10	9	6	9	14	—	82
Total 1789/90	149	114	131	118	142	113	124	178,5	114	160	124	108	1575,5
Demeter Mihály	12	14	9	11	12	9	9	12	17	8	16	11	140
Hosszu Kosztin	14	17	20	12	15	12	11	15	12	12	15	11	166
Balás István	14	13	9	12	14	12	15	15	11	14	14	11	154
Barát Sigmond	15	14	11	12	16	11	13	13	12	12	18	12	159
Fogarasi Lörintz	8	11	7	4	10	8	8	10	7	9	10	8	100
Zojka János	8	10	8	8	10	8	8	10	8	8	12	6	104
Duka János	4	7	2	5	10	8	8	10	6	6	9	—	75
Király Gergely	8	10	8	7	10	7	10	10	8	10	8	8	104
Rádully Jantsi	5	11	6	10	10	8	8	10	7	9	10	8	102
György Péter	8	10	8	8	9	11	6	11	6	9	10	8	104
Pulkák Kosztin	8	10	9	7	—	—	—	—	7	8	10	5	64
Szilágyi József	8	9	8	8	10	16	1	8	4	10	12	6	100
Molduván János	6	9	6	6	15	12	12	16	6	6	6	6	106
Urszuj György	7	—	—	5	—	4	4	4	4	6	5	4	43
Total 1790/91	125	145	111	115	141	126	113	144	115	127	155	104	1521
TOTAL 1789—91	274	259	242	233	283	239	237	322,5	229	287	279	212	3096,5

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Ogari

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Molnár György	15	11	10	15	15	12	12	18	12	15	12	6	153
Moldován Lázár	11	12	9	15	21	12	12	18	10	17	—	18	155
Tyivorán Lupuj	6	2	4	4	4	4	5	4	3	6	4	4	50
Molduván Juon	11	7	8	8	10	8	9	10	8	8	8	8	103
Orosz Illyés	—	—	12	12	12	18	9	14	12	12	—	—	101
Muntyán Gligorné	14	12	12	12	15	12	12	18	11	16	12	12	158
Nyisztor György	11	6	6	10	10	6	11	14	8	10	8	6	106
Grávuj Togyer	14	4	8	6	10	8	7	11	8	10	8	8	102
Moldován Kretsun	11	7	8	8	10	10	7	13	8	10	8	6	106
Kendi Péter	12	7	7	9	10	6	11	11	8	10	7	7	105
Molduván Péter	14	9	5	9	13	10	7	17	10	1	—	6	101
Illyés Andréka	16	12	10	11	15	12	12	18	12	15	12	6	151
André György	15	9	8	8	10	8	7	11	8	10	8	4	106
Illyés Szonya	14	11	10	12	15	8	15	18	11	16	12	12	154
Molduván Marján	11	7	5	10	10	6	11	14	8	10	6	8	106
Körtéfán Mihály	10	8	8	8	10	6	11	14	8	10	8	10	111
Total 1789/90	185	124	130	157	190	146	158	223	145	176	113	121	1868
Molnár György	11	12	12	14	15	14	12	15	10	13	17	11	156
Molduván Lázár	—	—	—	—	—	—	—	—	12	13	15	8	48
Tyivorán Lupuj	4	6	4	4	5	5	4	4	3	6	9	1	55
Molduván Juon	8	10	8	6	—	—	—	—	8	8	13	6	67
Orosz Illyés	10	13	14	15	14	12	13	15	8	18	15	11	158
Muntyán Gligorné	11	16	13	12	13	14	12	16	9	14	16	11	157
Varga István	8	10	8	10	11	7	8	14	7	9	12	6	110
Roska Illés	8	10	8	8	9	9	10	14	7	9	12	6	110
Molduván Kretsun	8	10	8	9	10	8	8	14	6	11	12	6	110
Kendi Péter	8	10	8	8	9	9	8	13	6	9	13	6	107
Molduván Péter	11	12	3	14	13	10	9	18	7	9	15	12	133
Illyés Andréka	9	12	6	18	15	15	12	14	11	13	14	9	148
André György	8	10	8	9	9	7	8	13	6	9	13	6	106
Illyés Szonya	12	16	12	12	13	11	12	14	10	14	16	11	153
Molduván Marján	8	10	8	9	10	8	8	10	7	8	15	6	107
Seres Péter	8	6	—	2	10	6	8	12	7	9	12	6	86
Total 1790/91	132	163	120	150	156	135	132	186	124	172	219	122	1811
TOTAL 1789—91	317	287	250	307	346	281	290	409	269	348	332	243	3679

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Șoimuș

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
ifj. Buda János	15	6	18	10	11	11	12	15	11	12	12	12	145
ifj. Buda Györgyi	15	6	18	9	9	11	12	6	11	12	12	12	133
Pap Buda Juon	15	6	18	9	9	11	12	6	9	12	12	12	131
Groza Gábor	—	—	—	—	—	—	—	—	9	12	—	—	21
Buda Szimjon	6	—	18	9	5	—	6	12	6	6	12	6	86
öreg Buda Juon	12	12	12	9	9	11	12	15	11	12	12	12	139
ifj. Buda Nyisztor	12	12	18	9	5	11	12	21	11	13	12	12	148
Sándor Juon	6	6	6	6	6	11	12	6	6	12	6	6	89
Csutak Mihály	12	12	18	6	11	11	12	18	—	18	12	12	142
Csutak Vaszilie	12	2	18	9	9	12	12	15	6	12	12	12	131
Total 1789/90	105	62	144	76	74	89	102	114	80	121	102	96	1165
ifj. Buda János	6	18	12	10	18	12	12	15	10	11	10	—	134
ifj. Buda Györgyi	6	18	12	10	18	12	12	15	10	11	11	—	135
Pap Buda Juon	6	18	12	10	18	12	12	15	10	16	5	—	134
Groza Gábor	6	18	12	10	17	12	12	15	—	—	11	—	113
Buda Szimjon	6	12	6	10	6	6	6	8	6	10	12	—	88
öreg Buda Juon	6	12	12	10	17	12	5	18	12	10	12	—	126
ifj. Buda Nyisztor	6	18	12	—	—	—	—	—	12	11	17	—	76
Sándor Juon	6	18	4	16	17	10	11	18	10	6	12	—	128
Csutak Mihály	6	18	12	10	17	12	11	18	9	6	17	—	136
Csutak Vaszilie	6	18	12	10	16	12	5	18	15	11	17	—	140
Total 1790/91	60	168	106	96	144	100	86	140	94	92	124	—	1210
TOTAL 1789—91	165	230	250	172	218	189	188	254	174	213	226	96	2375

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Moișa 1790/91

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Botskor Nutzuj	14	12	9	12	9	9	17	18	11	6	22	12	151
Ros György	2	6	6	6	12	6	12	12	9	6	12	6	95
Pop Szimjon	6	8	3	6	12	6	12	18	12	6	5	6	100
Sztán Juon	6	8	3	6	12	6	12	18	14	6	5	6	102
Kurtyikán Makavé	6	8	3	6	12	6	3	18	10	6	5	6	89
Kimpián Togyer	—	—	3	6	12	6	12	18	10	6	5	6	84
Total 1790/91	34	42	27	42	69	39	68	102	66	36	54	42	621

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Moișa 1791/92

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Botskor Nutzuj	4	4	8	9	23	10	12	18	7	15	6	—	116
Ros György	—	6	7	2	17	—	12	30	—	6	12	—	92
Pop Szimjon	4	4	12	6	17	10	12	20	7	15	—	—	107
Molduván Vaszi	—	—	12	5	17	10	12	14	7	15	—	4	96
Sztán Juon	—	—	8	5	17	10	10	18	9	15	—	4	96
Kurtyikán Makavé	—	—	11	6,5	17	10	12	18	7	15	—	4	100,5
Kimpián Togyer	—	—	11	6,5	17	—	12	30	—	6	6	—	88,5
Total 1791/92	8	14	69	40	125	50	82	148	37	87	24	12	696

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Seleuș

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Véber Mihály	—	5	12	6	11	12	—	12	9	4	4	—	75
Vélter János	—	5	12	6	17	12	—	14	9	4	4	—	83
Tzengel János	—	5	6	6	11	12	—	18	9	8	4	—	79
Tzengel Mihály	—	5	—	6	12	12	—	12	9	8	4	—	68
Aner György	—	5	3	6	6	12	6	6	9	4	4	—	61
id. Tzengel Mihály	—	5	6	6	17	6	—	12	3	8	4	—	67
Aner István	—	5	9	6	17	12	6	12	9	8	4	—	88
Vélter György	—	5	6	6	11	12	—	12	9	8	4	—	73
id. Vélter Mihály	—	5	6	6	6	6	—	18	9	4	—	—	60
Total 1790/91	—	45	60	54	108	96	12	116	75	56	32	—	654

Utilizarea lunară a forței de muncă-robotă la Bălăușeri — Chendul Mare — Ciba

Numele iobagului \ Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total zile
Balás Mihály B.	18	6	12	17	11	11	18	12	12	12	12	6	147
Demeter István CM	12	6	6	11	6	12	9	12	6	15	6	6	107
Henter Sándor CM	6	—	6	10	—	12	6	—	—	—	4	6	50
Kalotsi Sámuel C.	—	—	25	17	—	19	10	14	—	—	—	—	85
Balás György CM.	9	3	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	21
Total 1789/90	45	15	49	55	26	54	43	38	18	27	22	18	410
Balás Mihály B.	18	9	12	11	17	10	10	12	18	12	18	3	150
Demeter István CM	—	6	12	16	6	10	12	6	9	3	12	—	92
Total 1790/91	18	15	24	27	23	20	22	18	27	15	30	3	242
TOTAL 1789—91	63	30	73	82	49	74	65	56	45	42	52	21	652

Repartizarea pe săptămîni şi pe sate a forţei de muncă-robotă

Satul	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile														Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	1,5	2	3	4	5	6	6,5	7	8	9	10	11	12		
Corunca	104	59	1	289	191	43	15	15	—	—	1	1	1	—	—	720	1575,5
Ogari	125	52	—	315	268	23	12	35	—	—	1	—	—	—	1	832	1868
Şoimuş	301	—	—	1	42	2	16	157	—	1	—	—	—	—	—	520	1165
Moişa	185	1	—	17	14	11	4	80	—	—	—	—	—	—	—	312	621
Seleuş	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bălăuşeri Chendul Mare Ciba	186	1	—	—	9	5	6	49	—	1	—	1	1	—	1	260	410
Total 1789/90	901	113	1	622	524	84	53	336	—	2	2	2	2	—	2	2644	5639,5
Corunca	75	73	—	319	159	40	13	18	—	—	—	—	—	—	—	697	1521
Ogari	151	73	—	293	210	44	20	41	—	—	—	—	—	—	—	832	1811
Şoimuş	305	—	—	1	6	19	20	169	—	—	—	—	—	—	—	520	1210
Moişa	232	—	—	4	7	24	18	74	2	—	3	—	—	—	—	364	696
Seleuş	343	—	—	1	11	22	15	76	—	—	—	—	—	—	—	468	654
Bălăuşeri Chendul Mare	61	—	—	—	3	4	5	30	—	—	—	—	—	—	1	104	242
Total 1790/91	1167	146	—	618	396	153	91	408	2	—	3	—	—	—	1	2985	6134
Corunca	179	132	1	608	350	83	28	33	—	—	1	1	1	—	—	1417	3096,5
Ogari	276	125	—	608	478	67	32	76	—	—	1	—	—	—	1	1664	3679
Şoimuş	606	—	—	2	48	21	36	326	—	1	—	—	—	—	—	1040	2375
Moişa	417	1	—	21	21	35	22	154	2	—	3	—	—	—	—	676	1317
Seleuş	343	—	—	1	11	22	15	76	—	—	—	—	—	—	—	468	654
Bălăuşeri Chendul Mare Ciba	247	1	—	—	12	9	11	79	—	1	—	1	1	—	2	364	652
Total 1789—90 săptămîni	2068	259	1	1240	920	237	144	744	2	2	5	2	2	—	3	5629	11773,5
Total zile-robotă	—	259	1,5	2480	2760	948	720	4464	13	14	40	18	20	—	36		11773,5

Repartizarea pe săptămîni a robotei efectuate la Corunea

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile											Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	1,5	2	3	4	5	6	8	9	10		
Demeter Mihály	3	1	—	2	40	1	1	4	—	—	—	52	158
Hosszu Marján	5	—	—	5	34	5	3	—	—	—	—	52	147
Balás István	4	1	—	5	28	10	3	—	—	1	—	52	159
Barát Andrásné	4	1	—	8	29	6	2	1	1	—	—	52	152
Fogarasi Lörintz	3	5	—	37	4	2	—	1	—	—	—	52	105
Zojka Juon	2	4	—	42	2	1	1	—	—	—	—	52	103
Duka János	9	18	—	22	—	2	—	1	—	—	—	52	76
Király Gergely	3	7	1	32	7	1	—	1	—	—	—	52	103,5
Ráduly Jantsi	5	6	—	30	8	2	—	1	—	—	—	52	104
György Péter	3	3	—	41	3	—	1	1	—	—	—	52	105
Pulkák Kosztin	10	3	—	28	3	5	1	2	—	—	—	52	105
Palkó A. şi Szilágyi J.	8	2	—	33	5	2	2	—	—	—	—	52	101
Molduván János	25	3	—	—	24	—	—	—	—	—	—	52	75
Simon Mihály	20	5	—	4	4	6	1	3	—	—	1	44	82
Total 1789/90	104	59	1	289	191	43	15	15	1	1	1	720	1575,5
Demeter Mihály	5	3	—	17	16	3	5	3	—	—	—	52	140
Hosszu Kosztin	1	1	—	7	29	8	4	2	—	—	—	52	166
Balás István	2	1	—	13	27	3	2	4	—	—	—	52	154
Barát Sigmond	2	1	—	5	33	8	1	2	—	—	—	52	159
Fogarasi Lörintz	4	5	—	36	5	2	—	—	—	—	—	52	100
Zojka János	2	2	—	45	2	—	—	1	—	—	—	52	104
Duka János	10	16	—	23	1	1	—	1	—	—	—	52	75
Király Gergely	5	7	—	30	5	4	—	1	—	—	—	52	104
Ráduly Jantsi	2	7	—	37	3	3	—	—	—	—	—	52	102
György Péter	4	1	—	40	5	2	—	—	—	—	—	52	104
Pulkák Kosztin	3	3	—	26	1	—	—	1	—	—	—	34	64
Szilágyi József	8	5	—	32	1	4	—	2	—	—	—	52	100
Molduván János	16	1	—	2	31	2	—	—	—	—	—	52	106
Urszuj György	11	20	—	6	—	—	1	1	—	—	—	39	43
Total 1790/91	75	73	—	319	159	40	13	18	—	—	—	697	1521
TOTAL 1789—91	179	132	1	608	350	83	28	33	1	1	1	1417	3096,5

Repartizarea pe săptămîni a robotei efectuate la Ogari

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile									Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6	8	12		
Molnár György	3	2	2	40	1	1	3	—	—	52	153
Molduván Lázár	9	3	3	25	3	1	7	—	1	52	155
Tyivorán Lupuj	18	26	4	2	1	—	1	—	—	52	50
Molduván Juon	6	1	38	5	—	1	1	—	—	52	103
Orosz Illyés	20	1	3	24	1	—	3	—	—	52	101
Muntyán Gligorné	1	—	3	44	2	—	2	—	—	52	158
Nyisztor György	8	4	30	4	2	2	2	—	—	52	106
Grávuj Togyer	8	1	37	2	1	1	2	—	—	52	102
Molduván Kretsun	5	1	39	4	1	1	1	—	—	52	106
Kendi Péter	5	3	35	6	2	—	1	—	—	52	105
Molduván Péter	17	2	9	20	1	1	2	—	—	52	101
Illyés Andréka	3	—	5	39	3	—	2	—	—	52	151
André György	5	1	39	4	1	1	1	—	—	52	106
Illyés Szonya	2	2	5	37	2	1	3	—	—	52	154
Molduván Marján	7	5	28	8	1	1	2	—	—	52	106
Körtéfán Mihály	8	—	35	4	1	1	2	1	—	52	111
Total 1789/90	125	52	315	268	23	12	35	1	1	832	1868
Molnár György	3	4	6	26	6	4	3	—	—	52	156
Molduván Lázár	37	—	2	11	—	1	1	—	—	52	48
Tyivorán Lupuj	12	29	10	—	—	—	1	—	—	52	55
Molduván Juon	24	2	20	1	4	—	1	—	—	52	67
Orosz Illyés	5	1	9	24	5	1	7	—	—	52	158
Muntyán Gligorné	2	3	7	28	6	4	2	—	—	52	157
Varga István	7	2	34	2	4	—	3	—	—	52	110
Roska Illés	6	5	31	5	1	—	4	—	—	52	110
Molduván Kretsun	6	4	32	4	3	—	3	—	—	52	110
Kendi Péter	6	6	31	3	2	2	2	—	—	52	107
Molduván Péter	9	4	3	29	2	2	3	—	—	52	133
Illyés Andréka	6	2	7	29	—	3	5	—	—	52	148
André György	7	2	35	3	2	1	2	—	—	52	106
Illyés Szonya	2	3	3	36	5	2	1	—	—	52	153
Molduván Marján	4	4	34	7	2	—	1	—	—	52	107
Seres Péter	15	2	29	2	2	—	2	—	—	52	86
Total 1790/91	151	73	293	210	44	20	41	—	—	832	1811
TOTAL 1789—91	276	125	608	478	67	32	76	1	1	1664	3679

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă-robotă la Şoimuş

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile								Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6	7		
ifj. Buda János	24	—	—	6	1	3	18	—	52	145
ifj. Buda Györgyi	26	—	—	7	—	2	17	—	52	133
Pap Buda Juon	27	—	—	6	—	1	18	—	52	131
Groza Gábor	48	—	—	1	—	—	3	—	52	21
Buda Szimjon	36	—	—	3	—	1	12	—	52	86
öreg Buda Juon	26	—	—	5	—	2	19	—	52	139
ifj. Buda Nyisztor	25	—	—	4	—	3	19	1	52	148
Sándor Juon	36	—	—	2	—	1	13	—	52	89
Csutak Mihály	26	—	—	4	—	2	20	—	52	142
Csutak Vaszilie	27	—	1	4	1	1	18	—	52	131
Total 1789/90	301	—	1	42	2	16	157	1	520	1165
ifj. Buda János	28	—	—	1	3	1	19	—	52	134
ifj. Buda Györgyi	28	—	—	1	2	2	19	—	52	135
Pap Buda Juon	28	—	—	1	3	1	19	—	52	134
Groza Gábor	32	—	—	1	1	2	16	—	52	113
Buda Szimjon	36	—	1	—	2	—	13	—	52	88
öreg Buda Juon	30	—	—	—	2	2	18	—	52	126
ifj. Buda Nyisztor	39	—	—	—	—	2	11	—	52	76
Sándor Juon	29	—	—	—	4	2	17	—	52	128
Csutak Mihály	28	—	—	1	1	3	19	—	52	136
Csutak Vaszilie	27	—	—	1	1	5	18	—	52	140
Total 1790/91	305	—	1	6	19	20	169	—	520	1210
TOTAL 1789—91	606	—	2	48	21	36	326	1	1040	2375

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă-robotă la Moişa 1790/91

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile									Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6	6,5	8		
Botskor Nutzuj	21	1	3	4	3	—	20	—	—	52	151
Ros György	35	—	1	1	—	—	15	—	—	52	95
Pop Szimjon	30	—	4	3	3	1	11	—	—	52	100
Sztán Juon	31	—	2	3	3	1	12	—	—	52	102
Kurtyikán Makavé	33	—	4	2	1	1	11	—	—	52	89
Kimpián Togyer	35	—	3	1	1	1	11	—	—	52	84
Total 1790/91	185	1	17	14	11	4	80	—	—	312	621

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă-robotă la Moişa 1791/92

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile									Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6	6,5	8		
Botskor Nutzuj	29	—	—	3	5	3	12	—	—	52	116
Ros György	35	—	2	—	—	2	13	—	—	52	92
Pop Szimjon	31	—	1	1	6	2	10	—	1	52	107
Molduván Vaszi	33	—	1	1	5	3	8	—	1	52	96
Sztán Juon	34	—	—	1	4	3	9	—	1	52	96
Kurtyikán Makavé	33	—	—	1	4	3	10	1	—	52	100,5
Kimpián Togyer	37	—	—	—	—	2	12	1	—	52	88,5
Total 1791/92	232	—	4	7	24	18	74	2	3	364	696

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă-robotă la Seleuş

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile							Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6		
Véber Mihály	38	—	—	1	2	2	9	52	75
Vélter János	36	—	1	1	2	2	10	52	83
Tzengel János	37	—	—	1	3	2	9	52	79
Tzengel Mihály	39	—	—	1	3	1	8	52	68
Aner György	40	—	—	2	2	1	7	52	61
id. Tzengel Mihály	39	—	—	1	3	2	7	52	67
Aner István	35	—	—	2	3	2	10	52	88
Vélter György	38	—	—	1	3	2	8	52	73
id. Vélter Mihály	41	—	—	1	1	1	8	52	60
Total 1790/91	343	—	1	11	22	15	76	468	654

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă-robotă la Bălăuşeri — Chendul Mare — Ciba

Numele iobagului	Nr. de săptămîni în care iobagul a prestat ... zile											Total săpt.	Total zile prestate
	0	1	2	3	4	5	6	7	9	10	12		
Balás Mihály B.	27	—	—	—	—	3	22	—	—	—	—	52	147
Demeter István CM	31	1	—	4	1	—	15	—	—	—	—	52	107
Henter Sándor CM	43	—	—	—	2	—	7	—	—	—	—	52	50
Kalotsi Sámuel C	38	—	—	2	2	3	3	1	1	1	1	52	85
Balás György CM	47	—	—	3	—	—	2	—	—	—	—	52	21
Total 1789/90	186	1	—	9	5	6	49	1	1	1	1	260	410
Balás Mihály B.	25	—	—	1	2	5	19	—	—	—	—	52	150
Demeter István	36	—	—	2	2	—	11	—	—	—	1	52	92
Total 1790/91	61	—	—	3	4	5	30	—	—	—	1	104	242
TOTAL 1789—91	247	1	—	12	9	11	79	1	1	1	2	364	652

CONTRIBUTIONS À LA QUESTION DE L'UTILISATION DE LA FORCE DE TRAVAIL DES SERFS *(IOBAGIONES)*

RÉSUMÉ

Dans cette étude, l'auteur essaye d'apporter quelques éclaircissements à la question de la manière dont le propriétaire foncier utilisait les journées de corvées prescrites au serf et à celle des catégories de travaux que ce dernier était contraint d'effectuer. En outre, l'auteur attire l'attention sur certaines sources contenues dans les archives, qui permettent de reconstituer d'une manière plus complète et plus multilatérale la vie quotidienne des serfs.

On commence par consigner la quantité de corvée, calculée en jours, pendant les années 1789—1792, exigée des serfs sur les domaines de la famille Toldalagi dans les comitats de Turda, Tîrnava, le district de Mureș, à savoir dans les villages: Corunca, Ogari, Moișa, Șoimuș, Seleuș, Chendul Mare, Ciba et Bălăușeri. En même temps que les obligations de rente en travail, augmentent aussi les journées de corvée non effectuée, représentant 782½ journées en un an, ce qui correspond à un nombre global de 51 serfs.

La corvée concernant la production de céréales de la réserve seigneuriale était assez réduite, soit un quart du total des journées de corvée. C'est environ dans la même mesure qu'était exigée la corvée dans les vignobles des domaines; 15% de la corvée devaient être fournis sous forme de travail artisanal et 13% sous forme de transports. Un nombre plus réduit de journées de corvée réclamaient l'élevage et le travail dans les prés de fauche et dans les forêts, mais, en revanche, beaucoup de travail (4,5%) était exigé de la part des serfs dans la ferme du manoir seigneurial. L'analyse des différentes branches de production, sur la base de la force de travail réclamée, révèle *la mesure dans laquelle s'est maintenu sur le domaine le système de l'économie naturelle et la mesure dans laquelle s'est développée la spécialisation en agriculture en vue de la production de marchandises.*

L'auteur analyse l'utilisation multilatérale de la corvée et présente un tableau détaillé des travaux exécutés par les serfs et de la spécialisation de ceux-ci dans différentes branches d'activité.

Ayant étudié l'emploi de la corvée dans les différentes saisons et pendant les divers mois de l'année, l'auteur met en évidence l'augmentation de la corvée pendant les mois d'été et détaille la nature des prestations en travail fournies par les serfs pendant l'hiver.

La distribution de la corvée par semaines apporte la preuve que cette prestation n'était pas harmonieuse et proportionnellement partagée

dans le temps. Les serfs travaillaient des semaines durant pendant certaines périodes de l'année, quand la fauche, le battage du blé, la moisson et, éventuellement, le labourage coïncidaient et quand le besoin de main d'oeuvre était impérieux.

Enfin, les protocoles de corvée rendent possible une analyse plus profonde du développement de la *technique agricole*. Les notations quotidiennes des diverses catégories de travaux fournis sur les vignobles des domaines permettent à l'auteur de reconstituer la technique de la production viticole qui était pratiquée à la fin du XVIIIe siècle.

CONFERINȚA NAȚIONALĂ DE LA MERCUREA (1869)

DE

BUJOR SURDU

În perioada marilor frămîntări revoluționare din anii 1848—1849, care au zguduit din temelii imperiul austriac, românii din Transilvania s-au alăturat forțelor habsburgice. Ei sperau că astfel își vor asigura sprijinul împăratului, nu numai în lupta dusă pentru egala lor îndreptățire pe plan politic cu celelalte naționalități din Transilvania, dar și pentru menținerea autonomiei țării. În același timp românii din Ungaria — în fața cărora stăteau alte probleme decît a celor din Transilvania —, au sprijinit revoluția maghiară și au luptat cu însuflețire împotriva reacțiunii habsburgice. Curtea din Viena a manevrat, ca și în trecut, cu o deosebită abilitate politică în complexul de interese contradictorii ce frămîntau păturile conducătoare ale naționalităților din această parte a imperiului austriac.

Pînă în 1848 Transilvania a fost guvernată pe baza prevederilor cuprinse în cunoscuta *Diplomă leopoldină* din 1691, prin care s-a întărit supremația politică a celor așa-zise „trei națiuni", de fapt a nobilimii maghiare și secuiești, precum și a patriciatului săsesc. În aceste împrejurări românii au fost lipsiți de drepturile politice, fiind considerați de legiuirile medievale doar „tolerați", deși constituiau populația autohtonă și depășeau numeric toate celelalte naționalități luate la un loc.

Împotriva acestor stări de lucruri poporul român a luptat pe toate căile ce i-au stat la îndemînă, de la petițiile înaintate împăratului și pînă la răscoala armată. Fără succes însă, deoarece puternice interese comune legau păturile privilegiate locale de stăpînirea habsburgică. Nobilimea vedea în împărat principala forță pe care putea să se sprijine împotriva nemulțumirii iobăgimei apăsate, în imensa ei majoritate formată din români. La rîndul său, regimul austriac și-a consolidat stăpînirea asupra Transilvaniei bazat tocmai pe această alianță de interese cu păturile privilegiate.

În cursul revoluției din 1848—49, cînd nobilimea liberală maghiară s-a ridicat împotriva Habsburgilor și a hotărît înglobarea Transilvaniei în hotarele Ungariei, stăpînirea austriacă s-a străduit să-și mențină pozi-

ţiile, sprijinindu-se în primul rînd pe români. Odată revoluţia maghiară înfrîntă cu ajutorul oştilor ţariste, Habsburgii nu s-au grăbit să traducă în viaţă promisiunile pe care le-au făcut românilor, atunci cînd s-au simţit primejduiţi. Din contră, încă din toamna anului 1849 a fost instituită o lungă perioadă de reacţiune politică, cu menirea principală de a reînvia şi întări statul austriac centralizat. Regimul absolutist austriac — al cărui reprezentant de frunte a fost ministrul de interne Alexandru Bach — a urmărit cu perseverenţă centralizarea şi germanizarea statului habsburgic multinaţional. În acest scop a fost dezvoltat peste măsură aparatul de constrîngere, iar în administraţie şi în învăţămînt s-a introdus limba germană. Acest sistem s-a prăbuşit însă, fără glorie, în urma luptelor maselor din interior şi a înfrîngerilor suferite de oştile imperiale în luptele din Italia. I-a urmat apoi aşa-zisul regim liberal, în frunte cu primul ministru Anton Schmerling.

Constituţia din 26 februarie 1861 prevedea un parlament central la Viena şi diete locale în diferitele provincii ale statului habsburgic. Provinciile au fost însă în aşa fel delimitate, încît fiecare din ele să cuprindă mai multe naţionalităţi, dîndu-se astfel posibilitatea guvernului imperial să ţină totdeauna seama de interesele habsburgice.

Teritoriul locuit de români în imperiul austriac a fost împărţit în patru provincii distincte, deşi ei ocupau în masă compactă toată partea de sud-est a Austriei de atunci. Românii din Bucovina au fost înglobaţi în Galiţia, care avea un guvern provincial la Lemberg. Banatul — unde românii deţineau majoritatea relativă a populaţiei — a fost unit cu părţile de dincolo de Tisa, constituindu-se provincia *Voivodina sîrbească şi Banatul timişan*, cu reşedinţa la Timişoara. Regiunile cu mari majorităţi româneşti, Crişana şi Maramureş, făceau parte din Ungaria. În cea mai importantă dintre provinciile locuite de români, Transilvania, ei constituiau majoritatea absolută a populaţiei.

După dualism, Voivodina sîrbească şi Banatul timişan, precum şi Transilvania au fost înglobate în Ungaria. Statistica oficială austriacă a înregistrat aci, la 1851, un număr de 11.972.304 de locuitori, din care 4.537.153 erau maghiari, iar 2.163.415 români[1]. Aceeaşi statistică înregistrează pe teritoriul Principatului Transilvaniei 2.061.914 de locuitori, din care 1.226.998 erau români, 535.888 maghiari şi secui, iar 192.438 germani[2].

Aci, în Transilvania, prevederile constituţiei din 1861 n-au putut fi aplicate decît după ce reprezentantul nobilimii maghiare, contele Miko Emerich, a fost înlocuit în funcţia de guvernator cu un adept al împăratului, contele Ludovic Foliot-Creneville. Dar şi aşa, în urma obstrucţiei reprezentanţilor nobilimii, dieta provincială a Transilvaniei nu a putut fi convocată decît pe data de 1 iulie 1863, cînd urma să se discute, printre altele, problema egalei îndreptăţiri a naţiunii române şi a confe-

[1] *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. Erster Jahrgang*, I. Heft, Viena, 1852, p. 4. Tabelul: *Bevölkerung nach der Nationalität in Jahre 1851.*

[2] Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—64*, Cluj, 1932, p. 41.

siunilor ei, precum și dreptul de întrebuințare a limbii române în afacerile publice, alături de germană și maghiară[3].

Dar prevederile rescriptului imperial nu puteau fi nicidecum îndeplinite dacă membrii dietei urmau să fie aleși după legiuirile vechi. În adevăr, înainte de anul 1848 în Transilvania deputații erau aleși pe baza art. IX al legii din 1791, care statornicea dreptul de a alege și de a fi ales numai pe seama păturilor privilegiate, cu excluderea reprezentanților poporului român. Pentru români n-a adus modificări esențiale nici legea electorală improvizată în cursul frămîntărilor revoluționare din 1848, așa că o nouă reglementare a problemei era imperios cerută de cursul mai recent al evenimentelor. Ca urmare, rescriptul imperial din 1863 a fost însoțit de un regulament electoral provizoriu, în care se prevedea alegerea — pe bază de cens — a unui număr de 125 de deputați, precum și numirea de către împărat a altor patruzeci, în calitate de regaliști[4].

Guvernul a avut însă în vedere la redactarea acestui regulament ca românii, deși formînd majoritatea absolută a populației, să nu aibă rolul hotărîtor în dietă. Ca atare, au putut fi aleși numai 46 de deputați români, la care adăugîndu-se 11 regaliști, numărul lor total se ridica abia la 56. În dietă au mai fost aleși sau numiți 54 de deputați maghiari și 43 sași. Sub pretextul că dieta ar fi fost aleasă contrar normelor constituționale ale Transilvaniei, deputații maghiari s-au abținut de la dezbateri. Cu toate acestea în dietă s-au discutat și apoi s-au votat legile privitoare la egala îndreptățire a românilor cu celelalte naționalități.

Paralel cu creșterea ponderii politice a românilor din Transilvania, are loc și dezvoltarea lor pe teren cultural și bisericesc. În acest an a luat ființă *Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român* „ASTRA" și s-au înființat sute de școli primare noi, în mai toate satele Transilvaniei. De asemenea, episcopul Șaguna a fost întărit, în decembrie 1864, ca cel dintîi mitropolit al reînființatei vlădicii ortodoxe române din Transilvania.

Tot ce s-a cîștigat cu atîta trudă într-o perioadă de aproape două decenii a devenit însă problematic în cursul anului 1865, cînd a ajuns din nou la ordinea zilei problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria. În fața nemulțumirii crescînde a maselor, precum și a situației grele în care se găsea monarhia habsburgică pe plan internațional, cercurile conducătoare din Viena au căutat o apropiere față de nobilimea maghiară. În acest scop, la 1 septembrie 1865, a fost promulgat un decret imperial prin care se stabileau modalitățile convocării unei noi diete transilvane, care avea sarcina de a statornici relațiile Transilvaniei cu Ungaria. Deputații urmau să fie aleși pe baza legii electorale din 1848, ceea ce însemna că se bucura de dreptul de vot numai nobilimea, iar dintre neprivilegiați doar cei ce plăteau o dare directă de cel puțin 8 fl.

---

[3] *Ibid.*, p. 45.

[4] *Ibid.*, p. 49. Asupra dietei din Sibiu se găsesc date și la Ion Pușcariu, *Notițe despre întîmplări contemporane*, Sibiu, 1913, p. 70—80.

pe an[5]. Hotărîrea aceasta a împăratului a provocat o adîncă nemulţumire în sînul maselor poporului român, care s-a văzut despuiat, pe neaşteptate, de drepturile politice de care s-a bucurat pînă atunci. Era evident pentru toată lumea că ascuţişul reacţionar al acestei hotărîri era îndreptat în primul rînd împotriva românilor.

Singurul dintre fruntaşii români informat asupra evenimentelor ce urmau să se desfăşoare a fost Andrei Şaguna. Împăratul însuşi i-a făcut cunoscută mitropolitului — într-o audienţă din august 1865 — noua orientare a Curţii vieneze în problema raporturilor dintre Austria şi Ungaria[6]. Surprinşi de evenimente, conducătorii politici ai românilor din Transilvania s-au gîndit, la început, să organizeze o mişcare de rezistenţă împotriva politicii habsburgice, în fruntea ei urmînd să stea Andrei Şaguna, dar mitropolitul a refuzat să participe la această acţiune[7]. De atunci, pătura conducătoare românească s-a dezbinat în două tabere: activiştii şi pasiviştii. Activiştii susţineau că românii trebuie să participe la alegeri — cu toate că legea electorală îi nedreptăţea —, iar deputaţii aleşi urmau să apere cu energie în dietă cauza naţională. Pasiviştii militau pentru abţinerea de la dezbateri a deputaţilor aleşi, pentru motivul că legiuirile în vigoare nu asigurau românilor o reprezentare corespunzătoare ponderii lor numerice şi sarcinilor publice ce apăsau pe umerii lor. Pasiviştii aveau în frunte pe George Bariţ şi Ioan Raţiu, iar activiştii pe mitropolitul Andrei Şaguna. Pătura conducătoare românească din Transilvania s-a împărţit de acum înainte în două tabere, care aveau să se înfrunte cu patimă decenii de-a rîndul.

Într-o atmosferă politică deosebit de încordată au început în toamna anului 1865 alegerile pentru dieta transilvană, ai cărei membri urmau apoi să primească „permisiunea" împărătească de a participa la dieta încoronării din Pesta. Deşi surprinşi de evenimente, românii din unele cercuri electorale au refuzat de la început să participe la alegeri. Astfel, alegătorii din comuna Răşinari susţineau că nu vor participa la alegeri, deoarece românii ţin să-şi menţină neştirbite drepturile cîştigate în dieta din 1863—64. De altfel, „este un păcat strigător la cer" să se repună în vigoare legi din evul mediu, „spre degradarea noastră înaintea Europei culte"[8]. Tot aşa şi cei din Sălişte au refuzat să se prezinte la vot, solidarizîndu-se apoi cu aceştia mai toţi alegătorii din comunele scaunului Sibiului[9].

Dieta, întrunită la Cluj numai cu scopul de a revizui legea uniunii din 1848, a hotărît încorporarea Transilvaniei la Ungaria, cu toată opunerea deputaţilor români şi a unora dintre saşi[10]. După aceste dezbateri, ea a fost prorogată, urmînd să se procedeze la noi alegeri, de

---

[5] George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 316.
[6] Mitrop. Andrei Şaguna, Memorii din anii 1846—1871, Sibiu, 1923, p. 97.
[7] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, III, Bucureşti, 1915, p. 218.
[8] *Declaraţiunea comunei Răşinari*, în *Gazeta Transilvaniei*, XXIII (1865), nr. 87.
[9] Visarion Roman, *Alegeri de deputaţi şi declaraţiuni*, în *Gazeta Transilvaniei*, XXIII (1865), nr. 87.
[10] G. Bariţiu, *o.c.*, p. 343—344.

astădată pentru dieta din Pesta. Pătura conducătoare românească fiind dezbinată în două tabere care se înfruntau, n-a reușit să acționeze cu folos pentru nici una din ele. Datorită acestei împrejurări, masa alegătorilor a fost dezorientată, astfel că unii au participat la alegeri, iar alții s-au abținut.

În Transilvania au fost aleși în total 14 deputați români pentru dieta din Pesta: Ioan Balomiri, Simeon Balomiri, Alexandru Bohățiel, Iosif Hossu, Ioan Moldovan, Ilie Măcelariu, Grigorie Moisil, Constantin Papfalvi, Ioan Pușcariu, Matei Pop de Grid, Lazar Petcu, Ioan Rațiu, Avram Tincu și Ioan Tulbaș[11]. Dintre aceștia, singur Ioan Rațiu a refuzat să participe la ședințe, motivîndu-și atitudinea cu afirmația că Transilvania nu are ce căuta în dieta de la Pesta[12].

După alegeri, cea mai mare parte a presei naționale a dezlănțuit o aprigă și susținută campanie împotriva deputaților români care au luat parte la dezbaterile dietei pestane[13]. Mulți dintre fruntașii românilor sperau că atîta vreme cît împăratul nu va sancționa legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, cauza pentru care luptau cu ardoare neostenită și cu abnegație nu trebuia abandonată. În spiritul acestei atitudini, George Bariț și Ioan Rațiu și-au asumat sarcina de a redacta un memorand, care să cuprindă doleanțele cele mai legitime ale românilor din Transilvania. Cu ocazia prezentării actului de către Ioan Rațiu, împăratul i-a declarat: „Contez pe credința Dvoastră și în viitor, iar dorințele și cererile românilor le voi considera"[14].

Cuvintele binevoitoare ale împăratului își aveau înțelesul ușor de tîlcuit într-un moment cînd Austria era strîmtorată de Prusia și Italia, dar odată războiul trecut, ele au fost date uitării. Legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, după ce a fost votată în dieta din Pesta și sancționată de împărat, a intrat în vigoare la sfîrșitul anului 1868[15].

Cu toate acestea, în sînul opiniei publice românești din Transilvania continuau să apară manifestări de protest, deși se știa că vor rămîne fără urmări imediate. Românii pretindeau egalitate și libertate națională, deziderate ce nu puteau fi obținute atîta vreme cît Transilvania era încorporată Ungariei, iar deputații pentru dieta din Pesta continuau să fie aleși după o lege electorală medievală.

În lupta contra regimului burghezo-moșieresc maghiar, pătura conducătoare românească nu avea nimic de pierdut. Fruntașii politici pasiviști erau cu toții liberi profesioniști și ca atare guvernul din Pesta nu avea putința de a exercita presiuni directe asupra lor. De altfel, toți aceia care au fost siliți să accepte uniunea Transilvaniei cu Ungaria ca pe o stare de fapt, s-au văzut excluși pentru totdeauna din rîndurile conducătorilor politici ai românilor. Opinia publică i-a condamnat vi-

[11] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 9.
[12] *Ibid.*
[13] Concludente sînt atacurile împotriva mitropolitului Andrei Șaguna, vezi *Albina*, Viena—Pesta, I (1866), nr. 91.
[14] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 135.
[15] *Ibid.*, p. 839—842.

guros, așa cum s-a mai întîmplat cu unii din conducătorii celor două biserici confesionale și cu funcționarii români aflați în slujba guvernului.

Oprobiul public a căzut însă îndeosebi asupra deputaților care au intrat în dieta încoronării de la Pesta și au luat parte la dezbaterile acelei adunări. Singurul dintre ei care s-a salvat de la moartea politică a fost Ilie Măcelariu, deoarece în dietă a susținut permanent necesitatea separării Transilvaniei de Ungaria. În afară de aceasta, faptul că s-a adresat adunării în limba română, a provocat un entuziasm de nedescris în sînul opiniei publice românești. Rășinărenii i-au trimis o adresă de mulțumire pentru atitudinea sa, iscălită de 28 din alegătorii comunei. „Ne mîndrim — se spune în adresă — că vedem astfel de iluștri bărbați la nălțimea chemării lor, apărînd legalitatea și dreptatea, propagînd adevărul și nelăsînd nici un pas din terenul cîștigat la 1848 și 1863—64"[16].

În același timp s-au întețit atacurile împotriva celorlalți deputați români, fiind denunțați în fața poporului ca vinovați de pierderea autonomiei Transilvaniei. Deoarece însă în presă nu puteau totdeauna să apară astfel de materiale de teama măsurilor represive ale autorităților, s-au folosit în largă măsură manifestele tipărite pe foi volante, care circulau din mînă în mînă. Într-unul din aceste manifeste deputații români din dieta de la Pesta erau stigmatizați ca trădători, deoarece au vîndut drepturile sfinte ale țării prin participarea lor la ședințele parlamentului maghiar[17].

Chiar dacă acțiunile acestea n-au avut consecințe politice imediate, au determinat totuși un anumit curent în opinia publică și au contribuit la înstrăinarea tot mai vădită a activiștilor de masa mare a poporului român. Regimul burghezo-moșieresc maghiar a grăbit, fără să vrea, procesul acesta, prin aceea că militanții curentului pasivist au fost urmăriți cu perseverență de organele represive. În felul acesta pasiviștii au început să fie considerați martiri ai cauzei românești și ca atare opinia publică s-a apropiat cu tot mai multă căldură de ideile lor.

Un caz tipic în această privință îl constituie mult dezbătuta chestiune în dieta din Pesta a „Pronunciamentului" de la Blaj. Octogenarul Vasile Rațiu, împreună cu Ilie Vlasa, Grigorie Mihaly, Ioan M. Moldovan, Gavril Pop și Alexandru Micu au fost împrocesuați pentru redactarea și răspîndirea unui manifest adresat poporului român, în care se preconiza pasivitatea politică față de regimul maghiar de la Pesta. Autorii manifestului declarau că se mențin pe linia principiilor proclamate în adunarea din 3/15 mai 1848 și se pronunțau pentru: 1. autonomia Transilvaniei pe baza Diplomei leopoldine și a Sancțiunii Pragmatice; 2. reactivarea legilor votate în dieta de la Sibiu; 3. restaurarea dietei transilvane cu deputați aleși în sensul votului dat de minoritatea română în dieta feudală de la Cluj în anul 1865.

---

[16] Copia adresei în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*.

[17] *Anexe*, nr. 1.

Manifestul a provocat o furtună de proteste din partea păturii conducătoare maghiare, iar ministrul justiției, Horváth Boldizsár, a ordonat urmărirea și improcesuarea autorilor lui[18]. În urma presiunilor hotărîte a maselor poporului român, împăratul a fost nevoit să iscălească un decret de amnistie, așa că urmărirea judiciară împotriva autorilor a încetat[19].

Prin manifestări de felul acesta ideea pasivității politice cîștiga neîncetat teren, fiind totodată sprijinită de majoritatea presei românești, îndeosebi de influenta *Gazeta Transilvaniei*. Autoritatea necontestată de care se bucura George Bariț printre români a contribuit, de asemenea, în mare măsură la victoria liniei pasiviste. Articolele sale din foaia brașoveană erau urmărite cu interes în toate părțile Transilvaniei, fiindcă în ele se milita mereu pentru o dietă transilvană aleasă după legile din 1863—64.

Opinia publică fiind de acum conștientă de necesitatea pasivității, trebuia doar ca o personalitate politică cunoscută să materializeze această idee, pentru ca mișcarea să fie îmbrățișată călduros și fără șovăire de partea cea mai mare a păturii conducătoare românești. Firește, cel mai indicat ar fi fost George Bariț, însă dînsul nu se putea manifesta fățiș, deoarece era permanent supravegheat de autorități și ca urmare, orice acțiune a sa putea fi curmată încă de la început, dacă ar fi fost socotită periculoasă ideii de stat maghiar unitar. De lucrul acesta George Bariț își dădea seama foarte bine și de aceea activitatea sa se mărginea doar la propaganda orală sau prin scrisori personale adresate prietenilor politici și cunoscuților celor mai apropiați. Deși Bariț trebuia să fie nu numai sufletul, dar și inițiatorul întregii acțiuni, totuși în cadrul luptelor fățișe era nevoie de oameni noi, necunoscuți în politică ca adversari declarați ai regimului de la Pesta, dar care trebuiau să se bucure de autoritate și influență în rîndurile alegătorilor români.

Cel care a reușit să traducă în viață ideile și opiniile politice profesate de George Bariț, a fost Visarion Roman. Cu ani înainte el a funcționat ca învățător și notar în Rășinari, a fost apoi redactor la *Telegraful Român*, iar mai tîrziu a ajuns inspector la societatea de asigurare „Transilvania" din Sibiu. În politica militantă Visarion Roman apare acum pentru întîia oară, dar în ziaristică s-a manifestat cu mult înainte. Nu putea acționa totuși independent, deoarece nu se bucura încă de autoritatea necesară pentru a imprima un curent cu totul nou în viața politică a românilor din Transilvania. Avea însă numeroase relații, se bucura de multă putere de convingere și de un ascuțit simț politic. George Bariț l-a apreciat așa cum se cuvenea și de aceea i-a încredințat gîndurile sale cele mai intime. În convorbirile pe care le-a avut cu Visarion Roman, dînsul i-a demonstrat necesitatea pasivității precum și foloasele unei atari politici pentru poporul român. În iarna

[18] T. V. Păcățian, *o.c.*, IV, p. 347—348.
[19] *Ibid.*, p. 356.

anului 1868 ei s-au întîlnit la Braşov şi au stabilit planul care trebuia să ducă la o cotitură hotărîtoare în tactica politică a românilor[20].

Îndată după aceasta, Visarion Roman a pornit cu hotărîre la concretizarea planului asupra căruia a căzut de acord cu George Bariţ. Deocamdată activitatea lui s-a mărginit în cadrul restrîns al alegătorilor din comuna Răşinari, unde urma să verifice starea de spirit a opiniei publice. Trebuia să acţioneze însă cu toată discreţia, deoarece adversarii săi politici stăteau de veghe şi puteau să-i zădărnicească planurile. Sarcina pe care şi-a asumat-o era deosebit de grea, fiindcă trebuia să o ducă la îndeplinire sub ochii mitropolitului Andrei Şaguna, dar Visarion Roman a reuşit să îndepărteze cu dibăcie orice bănuieli.

Lupta hotărîtoare urma să se desfăşoare cu ocazia pregătirii alegerilor pentru dieta din Pesta, care urmau să aibă loc în primăvara anului 1869. În conformitate cu dispoziţiile legale, alegătorii trebuiau să delege comitetele electorale din fiecare circumscripţie de votare. Oraşul Sibiu, împreună cu satele aparţinătoare scaunului Sibiului constituiau un singur cerc electoral. Adunarea scaunului Sibiului a fost convocată pentru ziua de 9 ianuarie 1869, urmînd să se exprime cu această ocazie opiniile politice ale diferiţilor delegaţi. În numele alegătorilor români luînd cuvîntul Ilariu Muţiu, notar în Răşinari, a adus la cunoştinţa adunării hotărîrea lor de a nu participa la alegeri, deoarece şi în dieta anterioară deputaţii din Transilvania au fost convocaţi la Pesta numai pentru a lua parte la actul încoronării. Dacă unii dintre deputaţi au rămas totuşi şi pe mai departe acolo, ba chiar au luat şi cuvîntul la dezbateri, ei au făcut-o călcînd mandatul primit din partea alegătorilor. De altfel, hotărîrile luate la Pesta în problema Transilvaniei au fost contrare intereselor ţării, aşa că alegătorii români nu văd necesitatea alegerii de noi deputaţi. Cît priveşte uniunea Transilvaniei cu Ungaria, dînşii o recunosc ca existentă în fapt, dar nu o pot accepta de drept, deoarece nu s-a făcut cu aprobarea dietei transilvane, aşa cum prevedea rescriptul din 25 decembrie 1865. De aceea, Ilariu Muţiu a propus ca adunarea să adopte hotărîrea că „nu va lua parte la alegerile pentru dieta Ungariei din 1869—72, pentru că transilvănenii, ca atari, sînt după lege îndreptăţiţi să trimită deputaţi numai pentru dieta transilvană, ca factor îndreptăţit la regularea relaţiunilor ardelene". Românii găsindu-se în minoritate, propunerea a fost respinsă, fiind totuşi trecută în procesul verbal ca opinie separată[21].

Aceasta a fost cea dintîi manifestare publică de neparticipare la alegeri pentru dieta din Pesta a românilor din Transilvania. Organizarea ei l-a costat pe Visarion Roman multă osteneală, aşa cum el însuşi

---

[20] „Conferinţa de la Mercurea — scria Visarion Roman lui George Bariţ — fu de nespus folos pentru cauza noastră şi întîlnirea noastră la Braşov în iarna trecută [1868] a contribuit foarte mult dacă nu tot, la realizarea acelei conferinţe". Vezi V. Netea, *Noi contribuţii la cunoaşterea vieţii şi activităţii lui Visarion Roman. Corespondenţa sa cu Gheorghe Bariţiu şi Iosif Hodoş*, Sibiu, 1942, p. 28.

[21] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur*, V, p. 67.

recunoaște într-o scrisoare către George Bariț[22]. Declarația a trebuit să fie plănuită cu o deosebită discreție, deoarece dacă Andrei Șaguna ar fi prins de veste, acțiunea putea fi zădărnicită. Fără îndoială că evenimentele desfășurate în adunarea scaunului Sibiului au provocat mitropolitului o adîncă amărăciune, fiindcă nimeni n-a găsit de cuviință să-l consulte în legătură cu cele ce se pregăteau. Pentru întîia oară nu i s-a cerut sfatul și cuvîntul nu i-a fost ascultat. Era vădit pentru toată lumea că autoritatea sa va fi grav știrbită, dacă nu va reuși să dejoace încercările acelora care urmăreau să-l îndepărteze din viața politică.

Șaguna nu bănuia în spatele adversarilor săi pe George Bariț și nu se gîndea că de fapt întreaga acțiune era îndreptată în primul rînd împotriva vederilor sale politice. Pentru Bariț „treaba" a fost făcută „minunat de bine" și ca probă aduce atitudinea brașovenilor, pe care evenimentele din Sibiu i-au „oțelit înfricoșat". Acum acestora le pare rău că n-au luat ei inițiativa, dar după părerea lui, brașovenii ar fi întreprins o acțiune asemănătoare numai în „luna cailor", adică niciodată[23].

Acțiunea se cerea acum continuată și în celelalte cercuri electorale, fiindcă altcum — susținea pe bună dreptate Bariț — va deveni „cel mai înfricoșat blamagiu"[24]. Totul urma să fie însă pregătit în cel mai desăvîrșit secret, deoarece hotărîrile trebuiau să apară spontane, neorganizate. Cel dintîi pe care a căutat Visarion Roman să-l convingă de necesitatea acestei politici a fost Ilie Măcelariu, care se bucura de un larg prestigiu și multă autoritate în rîndurile alegătorilor români. Bineînțeles, acestuia nu i-au lipsit nici sugestiile lui George Bariț, dar numai îndemnurile stăruitoare venite din partea lui Visarion Roman l-au hotărît pentru o acțiune de a cărei necesitate nu era încă convins. Îl reținea și faptul că va fi silit să se ridice împotriva lui Andrei Șaguna, el care se bucura nu numai de prețuirea mitropolitului, dar și de prietenia lui. Nu vedea cu ochi buni politica pasivistă, și de teama că va ajunge în conflict cu noul regim politic, ceea ce i-ar putea aduce grave prejudicii materiale. În adevăr, Ilie Măcelariu a fost consilier gubernial pe timpul regimului austriac, iar după dualism, pierzîndu-și funcția, guvernul de la Pesta i-a asigurat o pensie substanțială, care putea fi însă oricînd sistată. În acest fel regimul maghiar căuta să se asigure de fidelitatea păturii conducătoare a naționalităților din Ungaria.

Visarion Roman, cunoscînd situația, a căutat cu perseverență căile cele mai potrivite pentru a-l atrage totuși de partea pasiviștilor. „D-sa [I. Măcelariu] — scria dînsul lui G. Bariț — se vede că prin declarațiunile astea de neparticipare la alegeri își vede nimicit orice plan al său, căci tare ne-a vorbit contra, încît m-am convins ca niciodată, că de la ce lucruri mici depind și evenimentele mari"[25].

---

[22] V. Netea, *o.c.*, p. 9.

[23] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman* (Brașov, 1869 ianuarie 20).

[24] *Ibid.*

[25] V. Netea, *o.c.*, p. 10.

La început, Șaguna — care nu cunoștea dedesubturile acțiunii — credea că noul curent va putea fi curmat fără greutate, dar evenimentele ulterioare nu i-au dat dreptate. Îndată după declarația alegătorilor români din scaunul Sibiului, mitropolitul a invitat la sine mai mulți tineri intelectuali cu dorința vădită de a-i influența în sensul vederilor sale. Totodată, unul din devotații săi cei mai apropiați, Dr. Ioan Borcea, a convocat o consfătuire a fruntașilor politici români din Sibiu, cu intenția de a discuta modificarea hotărîrii de neparticipare la alegeri și de a propune candidatura lui Ioan Pușcariu[26]. Visarion Roman veghea însă, așa că încercarea n-a reușit, deoarece — după cum spunea dînsul — „a venit toată rezerva noastră încă și de pe sate, la adunare, activiștii rămînînd astfel într-o „minoritate ridicolă"[27]. Dacă acțiunea inițiată de Șaguna ar fi reușit, urmările pentru curentul pasivist puteau fi dezastruoase, deoarece mișcarea putea să apară în fața opiniei publice ca fiind lipsită de seriozitatea necesară. Înfrîngerea activiștilor a fost însă atît de categorică, încît Visarion Roman l-a asigurat pe George Bariț că opoziția nu va mai avea cuvînt cel puțin doi ani de aci înainte[28].

Din păcate nu s-a păstrat toată corespondența purtată de Visarion Roman cu fruntașii politici români și astfel nu cunoaștem în întregime stăruințele sale în vederea întăririi curentului pasivist. Declarațiile de neparticipare la alegeri, publicate în diferitele părți ale țării, au fost însă fără îndoială opera sa. De altfel Visarion Roman arată explicit că îndată după declarația alegătorilor români din scaunul Sibiului, „o mulțime de scrisori private ... s-au expediat de aci în toate părțile"[29] Însuși George Bariț îl întreabă dacă a luat legătura cu cei de pe Tîrnave, părerea lui fiind, „că ei nu vor fi care să facă cauză comună cu trădătorii patriei"[30].

Așa după cum a insistat permanent George Bariț, acțiunea a fost dusă în secret, declarațiile de neparticipare la alegeri apărînd astfel celor neinițiați fără legătură între ele. Greutăți deosebit de mari aveau de întîmpinat pasiviștii din partea regimului de la Pesta, care — folosindu-se de funcționarii români aflați în slujba sa — nu precupețea nici un mijloc pentru a-i determina pe alegători să-și dea votul candidaților guvernamentali. În acest scop curgeau banii și amenințările, fapt care îl determină pe George Bariț să exclame: „Trebuie să ne culegem toate puterile, pentru ca să mîntuim pe români de corupțiuni"[31].

Între timp adunările electorale se țineau lanț în toată țara, pentru a pregăti alegerile ce urmau să aibă loc în primăvară.

În adunarea scaunului Mercurea, ținută la 14 ianuarie 1869, alegătorii români și sași — constatînd că în dieta Ungariei s-au luat măsuri

---

[26] *Ibid.*, p. 9.
[27] *Ibid.*
[28] *Ibid.*, p. 10.
[29] *Ibid.*, p. 9.
[30] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 ianuarie 20).
[31] *Ibid.*

contrare intereselor lor naționale —, au hotărît la început să nu participe nici la alegerea comitetului central electoral. Și-au modificat pînă la urmă hotărîrea, din cauza insistențelor sașilor, fără însă ca prin aceasta să-și fi luat angajamente în legătură cu alegerile de deputați[32].

În aceeași zi s-a ținut și adunarea municipală a comitatului Hunedoara. Protopopul din Bobîlna, D. Densușianu, a declarat aci în numele alegătorilor români că ei nu vor participa nici la alegerile comitetului central, nici la alegerile de deputați[33].

O declarație asemănătoare a făcut și Gavril Manu în adunarea municipală a comitatului Solnocul interior. Dînsul a afirmat că românii nu vor participa la alegerile de deputați pînă cînd legea electorală din Ungaria nu va fi extinsă și asupra Transilvaniei[34].

Discuții aprinse au avut loc în adunarea municipală a districtului Făgăraș. Din partea pasiviștilor Ion Antonelli a prezentat o moțiune de neparticipare la alegerea comitetului central electoral. Ion Codru-Drăgușanul, vicecăpitanul districtului, a cerut totuși să se procedeze la alegerea organului respectiv. El declara că o face aceasta nu din convingere, ci din obligația pe care o are în calitatea sa oficială. Își exprimă și el cu această ocazie nemulțumirea pentru încorporarea Transilvaniei la Ungaria și se declară împotriva legii electorale din 1848. Bineînțeles că la alegerile pentru deputați fiecare alegător era liber să-și exercite dreptul de vot sau să se abțină[35].

În districtul Năsăudului Ioan Florian a propus și adunarea municipală a acceptat să se înainteze împăratului o petiție privitoare la modificarea legii electorale din Transilvania, dar pînă atunci urma să aibă loc alegerea comitetului central electoral. Căpitanul suprem al districtului, Alexandru Bohățiel, a stăruit ca petiția să nu fie adresată monarhului, ci guvernului, dar i s-a răspuns că din partea acestuia nu se pot aștepta la îndreptarea stării actuale[36].

După cum se constată, în districtele Făgăraș și Năsăud — deși ținuturi locuite aproape exclusiv de români — nu s-a putut ajunge la o unitate de acțiune, ceea ce George Barițiu prevăzuse, de altfel. „Nicăieri însă treaba nu va merge mai greu — scria dînsul lui Visarion Roman — ca în distr[ictele] Făgărașului și al Năsăudului[37]. Se gîndea, desigur, la faptul că în fruntea acestor unități administrative găsindu-se funcționari români, aceștia vor încerca să influențeze alegătorii în spiritul vederilor guvernului din Pesta, adică pentru participarea la alegeri.

Deoarece în adunarea comitatului Solnocul interior propunerea de neparticipare la alegeri n-a fost luată în discuție, Gavril Manu a convocat pe data de 15 februarie 1869 o consfătuire numai a alegătorilor români, la care au participat 180 de persoane. Adunarea a hotărît în

---

[32] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 7—8.
[33] *Ibid.*, p. 8.
[34] *Ibid.*, p. 9.
[35] *Ibid.*, p. 10—11.
[36] *Ibid.*, p. 11.
[37] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 ianuarie 20).

unanimitate abţinerea de la votare, deoarece unirea Transilvaniei cu Ungaria s-a făcut fără consimţămîntul naţiunii române, iar alegerile urmau să se desfăşoare conform legii electorale din 1848. De altfel, naţiunea română nu are nici o speranţă că justele ei revendicări vor fi luate în considerare de către dieta din Pesta. Susţinînd necesitatea asigurării existenţei politice a naţiunii române, moţiunea adoptată prevedea că „nici nu vom candida, nici nu vom alege delegaţi pentru dieta viitoare din Pesta"[38].

Adunările românilor din Transilvania se înmulţesc mereu, hotărîndu-se peste tot abţinerea de la alegerile pentru dietă. În 4 martie 1869 s-au întrunit la Cluj alegătorii români din comitatul Cojocna şi au hotărît să adere la programul stabilit cu aproape două luni înainte de către românii din scaunul Sibiului. Moţiunea adoptată constituie un adevărat rechizitoriu la adresa regimului burghezo-moşieresc maghiar. „Legile le fac oamenii — se spune în moţiune — şi ei le schimbă, iar puterea de viaţă a unei naţiuni nu se poate sugruma. Ea zace în conştiinţa de sine a unui popor şi această conştiinţă face naţiunea să reclame totdeauna pentru sine acele drepturi civile, care îi garantează şi înaintea legii existenţa". În concluzie se arată că „nu voim ca să ne folosim de astădată de dreptul de a candida şi de a alege ablegaţi"[39].

O hotărîre asemănătoare a fost luată în cadrul consfătuirii alegătorilor români din comitatul Dobîca, care s-a ţinut în 4 martie 1869 la Gherla[40].

În aceeaşi zi s-au întrunit la Abrud şi românii din Munţii Apuseni, hotărînd abţinerea totală de la alegerile pentru dieta din Pesta. În moţiune se arată că participarea la alegeri ar cauza prejudicii poporului român, deoarece ar însemna că au acceptat, fără proteste, legile asupritoare aflate în vigoare[41].

Consfătuiri ale fruntaşilor politici români, urmate de adoptarea unor moţiuni pasiviste, au avut loc şi în alte centre din Transilvania, cum a fost Tîrnăveni (Dicio—Sîn-Martin), unde s-au întrunit alegătorii din comitatul Tîrnavei[42].

Adversarii curentului pasivist n-au sesizat legăturile dintre aceste manifestări, deşi între ele erau multe puncte comune. În preambulul moţiunilor sînt prezentate constant aceleaşi trei probleme: 1. unirea Transilvaniei cu Ungaria s-a făcut fără consultarea naţiunii române; 2. legea electorală pe baza căreia urmează să se desfăşoare alegerile nedreptăţeşte pe români; 3. în dieta anterioară din Pesta au fost adoptate legi contrare intereselor Transilvaniei.

Unanimitatea aceasta i-a mirat fără îndoială pe contemporani, aşa cum s-a întîmplat şi cu unii cercetători de mai tîrziu. T. V. Păcăţian, care s-a ocupat în special de epoca aceasta, arată că atitudinea politică

---

[38] *Gazeta Transilvaniei*, XXVII (1869), nr. 11. După T. V. Păcăţian, *o.c.*, p. 16.
[39] *Ibid.*, nr. 16.
[40] *Ibid.*, nr. 17.
[41] *Ibid.*, nr. 18.
[42] T. V. Păcăţian, *o.c.*, V, p. 25.

a românilor din Transilvania era pretutindeni aceeași, ca și cum s-ar fi luat o hotărîre comună[43]. Adevărul este că, de fapt, inițiativa a pornit dintr-un singur loc, anume din Brașov, însă prin intermediul lui Visarion Roman din Sibiu, deoarece George Bariț socotea dăunătoare cauzei prezența sa fățișă în mijlocul frămîntărilor. Se temea că regimul de la Pesta și reprezentanții curentului activist din sînul păturii conducătoare românești, în frunte cu mitropolitul Andrei Șaguna, ar putea frîna noua orientare politică.

În perioada pregătitoare a alegerilor pentru comitetele electorale, presa română și maghiară a acordat o atenție mereu sporită politicii de pasivitate a românilor din Transilvania. Alegerile erau discutate cu aprindere, presa română cerînd ca desfășurarea lor să se facă corect și fără presiuni din partea guvernului. *Albina* scria că fără alegeri libere, serioase, nefalsificate, constituția este o minciună, iar cei ce apără atare libertate și egalitate sînt conduși numai de interesul lor propriu. Ca să poată fi considerate libere, alegerile urmau să nu fie influențate de motive, mijloace și argumente imorale, dar mai ales trebuia să lipsească corupția și volnicia[44].

Ziarele românești de pretutindeni sprijineau fără rezerve și cu multă combativitate noua orientare politică, aducînd mereu alte argumente în sprijinul tezelor susținute de pasiviști, înfierînd totodată pe aceia care încercau să destrame blocul unit al românilor din Transilvania[45].

Tot în vremea aceasta a apărut în *Albina*[46] cunoscutul articol al lui Alexandru Mocioni, intitulat „Pasivitatea legală a românilor din Transilvania". Autorul susținea că manifestările românilor „sînt tot atîtea proteste în contra acelei teorii contrară principiilor moderne ale dreptului de stat, după care dieta din Pesta a crezut că niște concluzii istorice ale unei corporațiuni feudalistice ar da și un destul titlu de drept spre a putea realiza în formă mai plăcută de legalitate tendințele morboase ale unei supremații naționale".

Autorul continuă mai departe arătînd că este nedrept ca dieta pestană să impună alegerea unui număr atît de mic de deputați români, deși națiunea noastră constituie marea majoritate a locuitorilor țării. În același timp minoritățile neromânești aleg cu mult mai mulți deputați decît li s-ar cuveni după importanța lor numerică. „Cum se poate potrivi această susținere a unei atari legi electorale — scrie dînsul mai departe — cu principiile dreptului, democrației, ba chiar și a exigențelor politice".

Alexandru Mocioni respinge în același timp afirmațiile unora din reprezentanții regimului de la Pesta, după care manifestările pasiviste din Transilvania s-ar datora unui „mot d'ordre", primit de la București.

---

[43] *Ibid.*, p. 11.

[44] *Despre alegerile pentru dietă*, în *Albina*, Viena, nr. 131, din 29 dec. 1868/10 ian. 1869.

[45] „Și credem că Iuda vînzătorul nu-și va afla mulți ucenici, după acest pas dintre români, ba din inteligență nici unul! Așa să fie!", în *Albina*, nr. 16, din 12/24 febr. 1869.

[46] *Albina*, nr. 9, din 26 ian./7 febr. 1869.

Tot atunci publică şi Ioan Raţiu un articol referitor la pasivitate, în ziarul *Federaţiunea*[47] din Pesta. El se ridică mai ales împotriva felului cum au fost trataţi români de la 1865 încoace şi mai ales după încorporarea Transilvaniei la Ungaria. „Voesc dînşii [regimul de la Pesta] — scrie dînsul — ca noi zi de zi să aprobăm faptele lor, să încuviinţăm tratarea neomenească de care avem parte, în fine să ne subscriem chiar noi înşine cu mîna noastră sentinţa de moarte? Nu, aceasta nu o vor face românii, ei pentru dieta din Pesta nu vor alege niciodată deputaţi".

În tabăra românească din Transilvania domnea însă oarecare confuzie, fiindcă niciunul din fruntaşii politici nu îndrăznea să se pună pe faţă în capul mişcărilor locale şi să canalizeze energiile spre o ţintă clară şi bine definită. Conducătorii politici de pînă atunci ai naţiunii române stăteau în expectativă, deoarece nu aveau siguranţa că vor fi urmaţi de masele poporului. Cei doi mitropoliţi, Andrei Şaguna şi Ioan Vancea, erau convinşi că nu vor putea stăpîni noul curent din sînul opiniei publice, ori ei nu voiau şi nu puteau să ducă o politică contrară opiniilor guvernului din Pesta, fără să pericliteze instituţii şi avantaje cîştigate cu atîta trudă pentru bisericile lor în perioada absolutistă şi în era constituţională austriacă. Alţi fruntaşi politici, cum erau George Bariţ şi Ioan Raţiu, nu puteau nici ei să ia iniţiativa, deoarece acţiunile lor erau îndeaproape supravegheate de autorităţi[48].

S-au făcut totuşi încercări de a determina pe unii din foştii fruntaşi să ia din nou în mîinile lor conducerea politică a românilor din Transilvania. Ilie Măcelariu voia la un moment dat să împingă pe Şaguna în fruntea comitetului naţional, dar părerea lui a fost combătută cu energie de Visarion Roman şi de alţii, aşa că pînă la urmă a fost nevoit să-şi abandoneze intenţia[49].

O încercare asemănătoare fac şi cercurile apropiate de mitropolitul greco-catolic, opinîndu-se pentru convocarea congresului naţional român la Blaj, dar şi acţiunea aceasta a rămas fără urmări[50].

Se simţea însă nevoia urgentă a organizării unei consfătuiri în care românii să-şi poată dezbate pe larg toate problemele ce-i frămîntau şi unde trebuia să se stabilească o linie politică comună în problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Deşi oportunitatea unei atari consfătuiri nu era pusă în discuţie, organizatorii întîmpinau greutăţi deosebite atunci cînd se puneau în discuţie personalităţile în numele cărora urma să se difuzeze invitaţiile. De fapt convocatorul trebuia să

---

[47] *Ibid.*, 1869, nr. 8. Articol iscălit cu pseudonimul *Onu din Cîmpie*. După T. V. Păcăţian, *o.c.*, p. 12—13.

[48] „Ştii că după mine şi după Raţiu — scria George Bariţ lui Visarion Roman — pîndesc neadormiţi, că doară ne-ar putea apuca cu ocaua mică, pentru ca să ne pună la umbră, dară sper că se vor pune mai curînd ei înşii pe sine". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariţ către V. Roman* (Braşov, 1869 febr. 22).

[49] Ştefan Manciulea, *Corespondenţa dintre Visarion Roman şi I. M. Moldovan*, în *In amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 318.

[50] *Ibid.*

se bucure nu numai de încrederea deplină a alegătorilor români, dar și de asentimentul regimului de la Pesta, pentru că fără aprobarea guvernului adunarea nu se putea întruni.

A trebuit să intervină energia, tactul și talentul politic al lui Visarion Roman, pentru ca problema să-și găsească dezlegarea cea mai fericită. Pornind de la convingerea că mitropolitul Andrei Șaguna trebuia îndepărtat cu orice preț de la conducerea politică a națiunii române, Visarion Roman propune lui Iacob Bologa și lui Ilie Măcelariu să convoace unul din ei congresul național[51]. În cursul consfătuirii au hotărît să se consulte asupra oportunității adunării proiectate cu George Barițiu, Ioan Rațiu și Gavril Manu. Răspunsurile afirmative ale acestora n-au întîrziat să sosească, ceea ce a întărit convingerea inițiatorilor în reușita cauzei lor. Visarion Roman împărtășind lui Barițiu planurile sale, îi cere sfatul în legătură cu organizarea adunării[52]. Din partea sa, George Barițiu era dispus să ajute pe organizatori cu sfaturi și îndemnuri, dar refuza categoric orice publicitate în jurul numelui său[53]. El își motiva atitudinea cu hotărîrea inițiatorilor conferinței de a nu invita la adunare pe Andrei Șaguna, de unde „urmează ca o consecință de fier" că nici el nu trebuia să participe[54]. Visarion Roman îl invită totuși încăodată și îi cere să publice un apel în favoarea unei participări cît mai numeroase la conferința proiectată[55]. G. Barițiu îi răspunde însă că tocmai ținînd seama de interesele naționale nu poate accepta sugestia ce i s-a făcut, deoarece atît timp cît va dura despotismul politic este preferabil să rămînă în afara vieții publice. De altfel, reintrarea sa pe față în arena politică ar contribui la adîncirea contradicțiilor dintre fruntașii politici români, ceea ce ar dăuna cauzei[56].

Localitatea unde urmau să se desfășoare dezbaterile adunării n-a fost stabilită de la început, Visarion Roman fiind de părere să se aleagă Mercurea, în timp ce Ilie Măcelariu opta pentru Cluj[57]. Pînă la urmă s-a căzut de comun acord asupra Mercurii, probabil pentru că participanții se puteau bucura aci de mai multă libertate de acțiune decît în altă parte.

La început inițiatorii au păstrat cel mai desăvîrșit secret asupra hotărîrilor lor, nefiind încunoștiințați decît George Barițiu, Ioan Rațiu și Gavril Manu. Mitropolitului Andrei Șaguna urma să i se împărtășească

---

[51] V. Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, p. 11—12.

[52] *Ibid.*, p. 13.

[53] „Nu pentru mine — scria el lui V. Roman —, o nu, nicidecum și niciodată, ci pentru sănțenea cauzei și în favoarea ei". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Barițiu către V. Roman* (Brașov, 1869 febr. 22).

[54] *Ibid.*

[55] V. Netea, *o.c.*, p. 14.

[56] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Barițiu către V. Roman*, (Brașov, 1869 febr. 25).

[57] V. Netea, *o.c.*, p. 12.

cele stabilite doar în momentul cînd n-ar mai fi putut lua măsuri păgubitoare cauzei naţionale[58].

Într-o consfătuire restrînsă ţinută la Sibiu în 21 februarie 1869, cu participarea lui Ilie Măcelariu, Iacob Bologa, Ioan Hannia şi Visarion Roman, s-a hotărît publicarea în presă a unui apel către intelectualitatea română din Transilvania, de a participa în număr cît mai mare la conferinţa naţională de la Mercurea.

Apelul — redactat în întregime de Visarion Roman — analiza pe scurt necesitatea şi scopul convocării adunării[59]. Se arăta că deşi consfătuirile tuturor partidelor politice sînt la ordinea zilei în Ungaria, Banat şi Transilvania, numai românii n-au uzat de aceste prevederi consfinţite de practica constituţională a ţării şi mai ales de dreptul de a se consfătui asupra mijloacelor legale pentru apărarea intereselor lor vitale. Cum pînă la data alegerilor nu mai era decît un timp scurt, intelectualitatea română din Transilvania era invitată să participe la conferinţa frăţească ce trebuia să aibă loc la Mercurea, în 7 martie 1869.

Adunarea urma să dezbată două probleme esenţiale:

1. Constituirea partidului naţional român din Transilvania.

2. Statornicirea unei ţinute comune faţă de viitoarele alegeri pentru dieta din Pesta, cum şi în privinţa apărării intereselor naţional-politice ale naţiunii române.

Scopul adunării cuprins în cele două puncte ale apelului depăşea aşteptările lui George Bariţ, care s-ar fi mulţumit şi cu o conferinţă electorală obişnuită, „pentru ca să nu se poată înhăţa de Dv. nici măcar spionii diletanţi"[60]. Mai tîrziu se îndoia chiar şi de posibilitatea desfăşurării unei adunări electorale şi de aceea propunea doar o consfătuire restrînsă a cîtorva deputaţi cu alegătorii lor. Adunarea fiind publică, după ce deputaţii îşi vor fi dat raportul asupra activităţii lor în dietă, se va putea uşor transforma în conferinţă electorală[61].

Teama lui George Bariţ că adunarea ar putea fi interzisă de autorităţi nu era însă justificată, deoarece organizatorii luaseră toată măsurile de prevedere pentru a-şi ascunde adevăratele intenţii.

În răspunsul său, Visarion Roman îl asigura pe G. Bariţ că nu s-ar fi putut aduna nici 4 deputaţi, care să „facă o dare de seamă aşa precum se cere", adică în sensul politicii pasiviste. Scopul urmărit de Visarion Roman era acela de a se constitui un puternic partid politic naţional, stabilindu-se totodată nu numai politica românilor din Transilvania faţă de alegeri, dar şi în privinţa altor importante probleme de viitor[62].

Îndeplinirea planului avea de întîmpinat cu atît mai puţine dificultăţi, cu cît Ilie Măcelariu nu era cunoscut regimului de la Pesta ca

---

[58] *Ibid.*, p. 12.

[59] Ciorna apelului — scrisă de mîna lui Visarion Roman — se află în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*. A fost publicat în toate ziarele româneşti din Austro-Ungaria.

[60] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariţ către V. Roman* (Braşov, 1869 febr. 22).

[61] *Ibid.* (Braşov, 1869 febr. 25).

[62] V. Netea, *o.c.*, p. 17.

militant pasivist. De altfel, se credea că el ar putea fi ușor influențat, ținîndu-se seama că pensia îi putea fi sistată dacă manifesta atitudini ostile guvernului maghiar. Faptul că pînă atunci s-a dovedit a fi adept al liniei politice reprezentate de Șaguna, a constituit un motiv mai mult pentru a nu-i fi bănuite adevăratele intenții. Totuși, pentru a se asigura deplina libertate a conferinței, Ilie Măcelariu înștiințează oficial, la 25 februarie 1869, pe Emanuel Péchy, comisarul regesc al Transilvaniei, despre convocarea adunării[63]. Cu o rară dibăcie, dînsul lasă să se înțeleagă că este pentru participarea la alegeri și că ar dori să-l urmeze pe acest drum toată intelectualitatea română. La început arată că poporul român din Transilvania are și el dreptul legal de a se întruni în conferințe electorale, drept pe care l-au valorificat atît partidele maghiare, cît și românii din Ungaria, cu ocazia adunării lor de la Timișoara.

Ilie Măcelariu ține să-l prevină pe Emanuel Péchy împotriva unor eventuale atacuri ale presei maghiare la adresa proiectatei conferințe, arătînd că ședințele vor fi publice, iar dezbaterile nu vor depăși marginile legalității.

Prin conținutul scrisorii Măcelariu nu se angaja la nimic, dar impresia generală pe care o lăsa lectura ei ducea la concluzia că românii puteau fi determinați să participe la alegerile dietale, ceea ce constituia unul din obiectivele politice principale ale guvernului din Pesta. Visarion Roman a caracterizat just scrisoarea, susținînd că a fost „atît de blăstămat compusă, încît putea omul să creadă că el e pentru activitate"[64].

Tocmai de aceea, aprobarea lui Péchy nu a întîrziat să sosească; îl ruga doar pe Măcelariu să folosească influența de care se bucura printre conaționalii săi în vederea respectării legilor constituționale[65].

Guvernul de la Pesta, veșnic preocupat de mișcările românilor, căuta cu orice preț să atragă de partea sa pe Ilie Măcelariu. Încă din 3 martie Visarion Roman l-a înștiințat pe Bariț asupra încercărilor de influențare a organizatorului conferinței[66]. Visarion Roman se temea de aceste încercări, deoarece nu-l socotea pe Ilie Măcelariu definitiv convins de necesitatea orientării pasiviste. De aceea îl și însoțea permanent în deplasările acestuia de la Mercurea — unde locuia de obicei — la Sibiu[67]. Bănuiala nu era însă întemeiată, lucru de care și-a dat seama atunci cînd Măcelariu l-a pus în curent cu sugestiile ce i s-au făcut de a trece de partea guvernului. Cu misiunea aceasta delicată a fost însărcinat comitele Sibiului, Moritz Conrad, care primise instrucțiuni în acest sens cu cinci zile înainte de adunare. Intențiile regimului au fost împărtășite și judelui regesc din Mercurea, Wendel, iar acesta l-a informat confidențial pe Măcelariu. Odată reîntors la Sibiu, Conrad i-a promis „cerul și pămîntul" dacă va face jocul guvernului. Măcelariu

[63] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 74—75.
[64] V. Netea, *o.c.*, p. 21.
[65] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 75—76.
[66] V. Netea, *o.c.*, p. 18—19, 21.
[67] *Ibid.*, p. 15—21.

urmărind să aducă la cunoștința adunării încercarea de corupere, i-a cerut să-i prezinte în scris propunerile, dar comitele a refuzat categoric, sub pretextul că ar avea nevoie de o prealabilă aprobare[68]. Guvernul de la Pesta dîndu-și seama că planurile de ademenire a fruntașilor politici români nu sînt realizabile, a trecut la amenințări. Unii din funcționarii români de la Pesta au fost însărcinați să comunice lui Iacob Bologa și Ilie Măcelariu neplăcerile ce-i așteptau, dacă adunarea proiectată ar adopta hotărîri contrare vederilor oficiale[69]. Tot pentru a influența mersul evenimentelor, a fost trimis de la Pesta Ion Pușcariu să ia parte la adunarea de la Mercurea, împreună cu alți adepți cunoscuți ai politicii activiste[70].

Încercările guvernului de a-și impune punctul de vedere în problemele ce urmau să fie dezbătute la Mercurea, nu erau însă atît de dăunătoare curentului pasivist, cît puteau fi acțiunile apropiaților lui Șaguna. Tocmai de aceea, asupra lucrărilor pregătitoare s-a păstrat cel mai desăvîrșit secret, mitropolitul însuși nefiind încunoștiințat despre conferință decît abia în 2 martie[71]. Adepții curentului pasivist cunoșteau însă din vreme toată problema, fiind totodată solicitați stăruitor să nu lipsească de la dezbateri. În această privință Visarion Roman a desfășurat o bogată activitate, scriind peste tot unde credea că va găsi spriiin și înțelegere. Lui Ion Micu Moldovan îi cere să acționeze la Blaj în vederea participării unui număr cît mai mare de pasiviști, ca nu cumva să fie majorați de adversarii lor[72]. Mitropolitul greco-catolic, Ioan Vancea, a fost și el învitat formal de către Ilie Măcelariu[73], dar participarea sa nu era dorită.

Apelul cel mai stăruitor îl repetă însă Visarion Roman pe lîngă George Bariț, dar acesta, după cum s-a văzut, avea motive bine întemeiate de a refuza. S-a insistat de asemenea pentru participarea unei delegații cît mai numeroase de la Brașov, de preferință dintre negustori[74].

Participarea brașovenilor întîmpina greutăți deosebite, deoarece organizatorii conferinței nu aveau legături strînse cu cercurile românești din acest important centru economic, așa că n-au fost trimise nici invitații individuale[75]. În afară de aceasta, interesele personale ale fruntașilor români de aci erau atît de contradictorii, încît numai cu greu se putea ajunge la o unitate de vederi în problemele politice. S-a convocat totuși o consfătuire pe ziua de 2 martie, la care au luat parte un important număr de alegători, în frunte cu George Bariț. După discuții aprinse, adunarea a ales totuși 4 deputați în vederea participării la conferința de la Mercurea, cu mandatul de a se pronunța pentru pasivitate.

---

[68] *Ibid.*, p. 21—22.
[69] *Ibid.*, p. 24.
[70] *Ibid.*, p. 20.
[71] *Ibid.*, p. 18.
[72] Ștefan Manciulea, *o.c.*, p. 318.
[73] V. Netea, *o.c.*, p. 18.
[74] *Ibid.*, p. 19.
[75] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 martie 1).

Din cei 70 de participanți, doar 7 s-au declarat adepți ai curentului activist. Dezbaterile au fost însă deosebit de furtunoase, ieșind la iveală cu această ocazie gravele neînțelegeri dintre cei prezenți. Bariț spune că s-a ajuns atît de departe, încît a fost nevoit să citească jurămîntul de la Blaj și să amintească adunării cuprinsul *Diplomei leopoldine* și a *Sancțiunii Pragmatice*, prin care Habsburgii s-au angajat să respecte autonomia țării. E adevărat că nobilimea din Transilvania a consimțit la ștergerea autonomiei — a spus dînsul mai departe —, dar poporul nu trebuie să se vîndă, pentru că țara e mai mult a lui decît a familiilor aristocrate. Plin de amărăciune, Bariț scria lui Visarion Roman, că un participant mai tînăr i-a răspuns că ei nu sînt datori să respecte jurămintele celor vîrstnici. Tocmai de aceea, el socotește că adversarii politici trebuie loviți fără milă, deoarece de acum încolo cruțarea ar constitui o crimă împotriva națiunii române[76].

Bogata corespondență a lui George Bariț din aceste zile denotă limpede interesul deosebit pe care îl acorda conferinței chiar și în lucrurile de mai puțină importanță. Astfel, Bariț sugerează stenografierea discursurilor ce se vor pronunța, pentru ca mai tîrziu să nu se nască discuții asupra conținutului lor, ceea ce Visarion Roman a și făcut, angajînd ca stenograf pe un teolog de la Seminarul din Sibiu. Tot dînsul propune să fie invitați corespondenții de presă străini, îndeosebi din partea ziarelor săsești, iar participanții la conferință să fie înregistrați nominal[77]. Asupra problemei corespondenților de ziare revine încăodată, rugîndu-l pe Visarion Roman să-i primească „cu afabilitate", chiar dacă ar ști că au fost „trimiși de Belzebub"[78].

Delegația brașoveană aducea la Mercurea din partea lui George Bariț o petiție, sau cum îi spunea dînsul „adresă", pe care adunarea putea să și-o însușească. „Această adresă — scria el — nu a fost ideea mea, mi s-a trimis spre revisiune de la loc foarte competent românesc"[79]. În partea finală a petiției preconizîndu-se negocieri cu regimul de la Pesta, George Bariț a ridicat obiecții împotriva ei, socotind că poporul avea dreptul să pretindă Habsburgilor respectarea pactelor încheiate cu Transilvania[80]. Dar în afară de „adresa" respectivă, dînsul a mai înaintat și un memorand, pe care conferința și-l putea însuși dacă socotea oportună o nouă intervenție la împărat[81].

În perioada aceasta Visarion Roman a fost neobosit, fiind tot mai mult convins că dezbaterile se vor desfășura în limitele stabilite de organizatori. El era convins de necesitatea îndepărtării ierarhilor celor două biserici de la conducerea treburilor publice românești și înlocuirea lor cu fruntași politici mireni[82]. După părerea lui mitropolitii

---

[76] *Ibid.* (Brașov, 1869 martie 3).
[77] *Ibid.* (Brașov, 1869 febr. 22).
[78] *Ibid.* (Brașov, 1869 martie 5).
[79] *Ibid.*
[80] *Ibid.*
[81] *Ibid.*
[82] „Cred că prin această conferință — scria dînsul lui George Bariț — dacă nu va fi oprită se va smulge definitiv din mîna popilor conducerea națională". V. Netea, *o.c.*, p. 14.

ajungeau tot mai dependenţi de regimul de la Pesta şi ca atare nu mai puteau îndruma poporul român pe drumul just al intereselor naţionale.

Un sprijin nepreţuit a primit mişcarea pasivistă din partea unor ziare româneşti şi îndeosebi a *Albinei* lui Vicenţiu Babeş. Apelul semnat de Ilie Măcelariu, prin care se convoca adunarea de la Mercurea, a fost publicat la loc de frunte, însoţit de un îndemn adresat intelectualităţii româneşti în vederea unei participări cît mai numeroase. Convocarea conferinţei a fost salutată călduros, iar necesitatea ei subliniată în termeni hotăriţi. Ziarul îşi exprima doar regretul că nu a fost ales *Cîmpul Libertăţii* ca loc al adunării, dar aceasta n-ar prezenta o importanţă deosebită, dacă la întrunire s-ar adopta hotărîri comune[83].

În acest comentariu pasivismul nu este amintit, subliniindu-se doar necesitatea solidarităţii naţionale. Peste cîteva zile însă *Albina* susţinea călduros ideea abţinerii de la alegeri, desigur în urma intervenţiei organizatorilor conferinţei.

Combătînd afirmaţiile contrare ale unor cercuri străine răuvoitoare, ziarul afirma că marea majoritate a românilor din Transilvania erau convinşi de necesitatea pasivităţii politice. Pretutindeni unde s-au desfăşurat adunări electorale, participanţii au manifestat o deplină unitate de vederi, în afara cîtorva cazuri izolate. Dar aceştia vor fi înfrînţi în cursul dezbaterilor de la Mercurea, fapt care va duce la întărirea solidarităţii politice a românilor din Transilvania[84].

Propaganda desfăşurată de ziarele româneşti în favoarea curentului pasivist a avut urmări imediate. Mulţi din participanţii conferinţei de la Mercurea, cunoscuţi pînă atunci pentru vederile lor politice activiste, s-au pronunţat aci pentru adoptarea pasivismului.

Visarion Roman — ziarist el însuşi — şi-a dat seama de rolul important pe care îl are presa în formarea opiniei publice. De aceea, căuta să influenţeze ziarele care nu publicau comentarii favorabile politicii pasiviste. Astfel, atrage atenţia lui George Bariţ că Iacob Mureşianu a publicat în *Gazeta Transilvaniei* apelul organizatorilor conferinţei de la Mercurea, fără a-l însoţi de îndemnuri la participare[85], sperînd că în urma acestei intervenţii ziarul va adopta în viitor o atitudine mai favorabilă curentului pasivist.

Uneori Visarion Roman demasca atitudinea ostilă a presei străine. Astfel, *Presse* din Viena relatînd ştirea mincinoasă că Şaguna a trebuit să părăsească Sibiul de teama adepţilor lui Măcelariu şi că reşedinţa mitropolitului s-ar afla sub pază militară, Visarion Roman restabileşte adevărul într-o corespondenţă publicată în *Românul* din Bucureşti. Dînsul arată că guvernul de la Pesta, folosindu-se de agenţi provocatori, a creat o stare plină de agitaţie şi de nelinişte în regiunea Mercurei şi a Sibiului, cu scopul de a justifica consemnarea armatei în cazărmi[86].

---

[83] *Albina*, IV, nr. 17 din 26 febr. 1869.
[84] *Ibid.*, nr. 19 din 3 martie 1869.
[85] V. Netea, *o.c.*, p. 18.
[86] *Românul*, Bucureşti, 10 ian. 1869.

În vîltoarea acestor frămîntări a sosit și ziua de 7 martie 1869, menită să ajungă dată istorică importantă în trecutul plin de lupte al poporului român din Transilvania.

Adunarea s-a deschis la orele 9 dimineața, în prezența tuturor participanților, al căror număr, după cum reiese din procesul verbal al primei ședințe, era de 400[87]. În cuvîntul său introductiv, Ilie Măcelariu a expus motivele care l-au determinat să convoace conferința, precum și scopul urmărit de organizatorii ei.

Oratorul a insistat îndeosebi asupra pericolelor ce amenințau poporul român dacă va fi dezbinat pe plan politic, așa cum a fost în toamna anului 1865. În continuare susținea necesitatea de a salva cu orice preț onoarea națională, „pentrucă o moarte cu onoare e mai salutară, mai onorifică, decît o viață în sclăvie". Încheie, dorind adunării să ajungă la concluzia „că românul în patria lui și numai ca român poate fi fericit"[88].

Tonul discursului a fost moderat, neavînd în el nimic provocator, nimic din care să se poată prevedea desfășurarea ulterioară a dezbaterilor. Nu se exprima nici o idee nouă din care să se poată desprinde atitudinea viitoare a organizatorului conferinței față de importantele probleme ce figurau pe ordinea de zi a ședințelor. „Onoarea națională", „apelul la solidaritate", erau expresii obișnuite în cuvîntările tuturor oratorilor, precum și în coloanele ziarelor din epoca aceea. Fără îndoială că atitudinea aceasta de expectativă și-a impus-o Ilie Măcelariu în urma faptului că nu cunoștea încă opiniile majorității participanților. Alt ton au luat intervențiile sale în cursul dezbaterilor si mai ales la sfîrșitul lor, cînd a fost convins că va fi aprobat de întregul popor român din Transilvania.

S-a procedat pe urmă la constituirea biroului adunării, Ilie Măcelariu fiind proclamat președinte, iar Visarion Roman și Aron Densușianu, secretari[89].

Întrînd în desfășurarea dezbaterilor, președintele a propus adunării adoptarea unei moțiuni de credință și loialitate față de împăratul Francisc Iosif I, precum și de „iubire și frățietate față de toate națiunile conlocuitoare, respectarea legilor sancționate și eluptarea reformării acelora pentru români asupritoare, numai pe cale și cu mijloace legale"[90]. Adunarea a aprobat apoi un amendament propus de Bran de Lemény, prin care, după cuvintele „națiunile conlocuitoare", s-a adăugat „pe baza egalei îndreptățiri". Deoarece amendamentul a provocat discuții în adunare, Ioan Hannia a expus motivele care au determinat pe organizatori să propună adoptarea moțiunii de mai sus. El a arătat că fiind puse în circulație zvonuri răuvoitoare cu privire la scopul conferinței, s-a simțit nevoia ca ele să fie dezmințite într-o declarație de credință către împărat și de respect față de legi. Bineînțeles, lupta împotriva legilor

[87] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, V. p. 62.
[88] *Ibid.*, p. 76—78.
[89] *Ibid.*, p. 63.
[90] *Ibid.*

nedrepte va trebui continuată cu şi mai multă îndîrjire, însă numai în cadrul legal, fără agitaţii[91].

Din corespondenţa particulară cercetată şi din presa vremii nu se constată însă că ar fi circulat astfel de zvonuri, aşa că alta a trebuit să fie cauza adoptării moţiunii amintite. Probabil că organizatorii voiau să evite o dizolvare prematură a conferinţei, deoarece guvernul maghiar a aprobat ţinerea ei numai în speranţa că dezbaterile vor lua un curs favorabil aşteptărilor sale. De altfel, conferinţa era supravegheată la faţa locului de comitele Sibiului, Moritz Conrad. Acesta n-a participat la şedinţe, dar judele regesc din Mercurea, Wendel, îi raporta din sfert în sfert de oră mersul dezbaterilor[92].

Deoarece organizatorii se temeau totuşi că adunarea ar putea fi dizolvată înainte de a lua hotărîrea principală, adică pasivitatea politică faţă de dieta din Pesta, s-a acceptat propunerea lui Visarion Roman de a se lua în discuţie mai întîi punctul al doilea din ordinea de zi, care prevedea statornicirea unei atitudini comune faţă de alegerile viitoare.

Cel dintîi care a luat cuvîntul în problema aceasta a fost chiar Visarion Roman. El a început prin a condamna activitatea fruntaşilor politici aflaţi la conducerea naţiunii române de la 1861 şi pînă atunci, deoarece n-au procedat la constituirea unui partid naţional capabil să organizeze lupta pentru interesele vitale ale poporului. În continuare, dînsul a susţinut necesitatea adoptării din nou a programului naţional statornicit la 1848, de la care conducătorii poporului român s-au abătut participînd la dezbaterile din Cluj în 1865 şi a dietei din Pesta în 1866.

Visarion Roman a susţinut la sfîrşit necesitatea pentru români de a se abţine de la alegeri, dacă nu li se asigură o viaţă naţională liberă. Pînă la traducerea în viaţă a acestui deziderat, el a propus adunării să se pronunţe pentru pasivitatea absolută a românilor din Transilvania faţă de dieta maghiară[93].

Procesul verbal al şedinţei a înregistrat la sfîrşitul discursului aplauze furtunoase, cei prezenţi manifestîndu-şi astfel aprobarea lor pentru principiile politice cuprinse în expunere. Cuvîntarea a fost ţinută pe neaşteptate, poate pentru a nu da prilej activiştilor să-şi prezinte ei mai întîi programul, sau de teama că adunarea ar putea fi dizolvată înainte de adoptarea moţiunii privitoare la pasivitate. Oricare ar fi fost motivele, tactica a reuşit pe deplin, adversarii considerîndu-se ei înşişi înfrînţi înainte de a-şi fi expus punctul de vedere.

În numele lor a vorbit Iosif Hossu, funcţionar superior în aparatul de stat, care a recunoscut deschis că nu mai trage speranţa de a vedea adoptat programul activist. Cu toate acestea, el a căutat să dovedească prin exemple din trecut necesitatea pentru români de a fi reprezentaţi în dieta din Pesta[94].

Un discurs deosebit de tăios la adresa împăratului a pronunţat Ioachim Mureşianu. El a scos în evidenţă sacrificiile poporului român

[91] *Ibid.*, p. 78—80.
[92] V. Netea, *o.c.*, p. 22.
[93] T. V. Păcăţian, *o.c.*, V, p. 82—83.
[94] *Ibid.*, p. 85—87.

în 1848 și 1866. Ca răsplată s-a convocat dieta din Pesta, unde românii nu-și pot trimite reprezentanți pe picior de egalitate cu celelalte naționalități. Nemeșii nu au nevoie „decît de o opincă și un picior desculț", pentru a putea alege și a fi aleși, iar românilor li se pretinde un cens de 8 fl[95].

A luat apoi cuvîntul Ioan Pușcariu, consilier ministerial, susținînd programul lui Iosif Hossu în legătură cu alegerile. Deși recunoaște că participarea românilor la dietă nu a avut rezultate mulțumitoare, crede că o abținere totală de la dezbateri ar contribui la înrăutățirea situației lor politice[96].

A urmat pe urmă la tribună Ioan Rațiu. Dînsul s-a ridicat mai ales împotriva legii electorale, datorită căreia deputații din aceeași dietă erau aleși după criterii diferite. El credea că românii nu trebuie să participe la dieta din Pesta, deoarece ar însemna că acceptă unirea Transilvaniei cu Ungaria. Ioan Rațiu nu înțelege însă pasivitatea ca o renunțare la viața politică, ba din contră dînsul este de părere că românii trebuie să fie mai activi ca oricînd și să lupte hotărîți pentru drepturile lor[97].

Mai vorbesc în sprijinul pasivității Axente Sever și Aron Densușianu, care cer reîntoarcerea la programul de la 1848[98].

Pentru activitate vorbește și Samuil Poruțiu, consilier regesc din Cluj, iar Ion Micu Moldovan îl combate aducînd argumente istorice în favoarea pasivității[99].

Ilie Măcelariu în calitate de președinte al adunării supune apoi la vot moțiunea pentru activitate propusă de Iosif Hossu, care întrunește doar patru voturi. În urma rezultatului, președintele declară apoi ca acceptată de către conferință propunerea de pasivitate prezentată de Visarion Roman. „Conferința inteligenței națiunii române din Transilvania — a spus dînsul în aplauzele celor prezenți — se declară întreagă, afară de patru membri, pentru pasivitatea absolută a națiunii române din Transilvania, față de alegerile viitoare la dieta din Pesta"[100].

Organizatorii conferinței se temeau totuși de oarecare împotrivire, fiindcă altfel n-ar fi supus votului prin ridicare de mîini moțiunea lui Iosif Hossu, ci pe a lui Visarion Roman. Dar în cazul acesta propunerea de pasivitate ar fi avut de întîmpinat, fără îndoială, opoziția fățișă a unora din participanții la adunare. Curentul pasivist a raliat însă în jurul său aproape unanimitatea celor prezenți, deoarece în adunare domina convingerea că numai prin adoptarea unei atitudini comune și solidare s-ar putea atinge obiectivele politice urmărite. Unii, chiar dacă nu erau convinși de necesitatea solidarității, n-au îndrăznit să-și manifeste fățiș părerile, de teama opiniei publice românești. De altfel, activiștii nu puteau domina în adunare și pentru că organizatorii luaseră

[95] *Ibid.*, p. 89.
[96] *Ibid.*, p. 90—92.
[97] *Ibid.*, p. 93—95.
[98] *Ibid.*, p. 95—99.
[99] *Ibid.*, p. 99—104.
[100] *Ibid.*, p. 64.

toate măsurile necesare în vederea participării unui mare număr de alegători din regiunea Sibiului, partizani convinși ai orientării pasiviste.

Numărul celor prezenți la adunarea de la Mercurea a fost de 400, după procesul verbal al dezbaterilor, dar într-o listă întocmită de Visarion Roman sînt înregistrați nominal doar 291[101]. Probabil aceasta din urmă reprezintă numărul real al participanților, în presă cifra fiind mărită din motive tactice. Tocmai de aceea nici nu s-au publicat numele lor o dată cu celelalte acte ale conferinței, așa cum se prevăzuse.

La sfîrșitul dezbaterilor președintele a cerut adunării să definească limpede noțiunea de pasivitate politică. Aceasta pentru că existau două alternative: 1. alegătorii să ia parte la vot, dar deputații aleși să nu participe la dezbaterile dietei și 2. alegătorii români să voteze numai în cercurile electorale unde erau majoritari, iar în celelalte circumscripții să se abțină.

Visarion Roman a cerut ca românii să se abțină de la orice participare la alegeri, adică s-a pronunțat pentru pasivitatea totală. Propunerea fiind sprijinită călduros de cei prezenți, adunarea a adoptat-o în unanimitate[102].

S-a trecut apoi la punctul al doilea din ordinea de zi: constituirea partidului național român din Transilvania. Problema neputînd fi însă rezolvată pe loc, adunarea a procedat deocamdată la alcătuirea unui Comitet național central, cu sediul la Sibiu. Din comitet făceau parte mai toți fruntașii politici români cu vederi progresiste: Ilie Măcelariu, George Barițiu, Ioan Hannia, Iacob Bolcga, Nicolae Popea, Ioan Antonelli, Ilie Vlassa, Dr. Ioan Rațiu, Ioan Brad de Lemény, Visarion Roman, Dr. Nicolae Stoia, Dr. Ioan Nemeșiu, Ion M. Moldovan, Ioan Gh. Ioan, Ioan Russu, Augustin Muntean, Gavril Manu, Simion Balint, Axente Sever, Ioan Pamfiliu, Dr. Avram Tincu, Aron Densușianu, Nicolae Găetan, Ioachim Mureșianu și Dimitrie Iuga[103].

În perioada lucrărilor pregătitoare ale conferinței, George Barițiu îl rugase pe Visarion Roman să supună discuției adunării cuprinsul petiției înaintată împăratului în 30 decembrie 1866[104]. La propunerea lui Ion Micu-Moldovan, adunarea și-a însușit în unanimitate memorandul lui George Barițiu și Ioan Rațiu, aducîndu-le totodată mulțumiri pentru osteneala dovedită în apărarea și susținerea drepturilor naționale ale poporului român[105].

Ilie Măcelariu a prezentat apoi adunării un proiect de rezoluție și propune constituirea unei comisii restrînse însărcinată cu studierea lui. Actul a fost înaintat conferinței tot de George Barițiu, însă președintele nu l-a amintit, deoarece se temea că numele său ar putea servi autorităților ca pretext pentru întreruperea dezbaterilor. Nu se cunoaște pînă

---

[101] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*.

[102] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 65.

[103] *Ibid.*, p. 65—66.

[104] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Barițiu către V. Roman* (Brașov, 1869 martie 5).

[105] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 67.

acum conținutul documentului amintit, dar Ilie Măcelariu spunea că el cuprinde analiza situației politice a românilor din Transilvania în ultimii ani[106]. George Barit nu dă nici el amănunte, decît că l-a primit „de la loc foarte competent românesc" și că a refăcut partea ultimă a proiectului[107]. Comisia însărcinată cu referatul asupra lui a fost formată din Ioan Rațiu, Ioan Hannia, Avram Tincu și Bran de Lemény[108]. Textul n-a fost însă găsit corespunzător și ca atare referentul comisiei, Dr. Avram Tincu, a cerut adunării să însărcineze Comitetul național central cu o nouă redactare a lui[109].

Dezbaterile s-au încheiat în ziua de 8 martie, cu mulțumirile aduse președintelui de către Ioan Hannia și Ion Micu-Moldovan[110], luînd astfel sfîrșit conferința națională în care s-a stabilit tactica politică a românilor din Transilvania pentru o perioadă de aproape patru decenii.

După încheierea dezbaterilor, Ilie Măcelariu l-a informat pe Emanuel Péchy asupra hotărîrilor luate, trimițîndu-i totodată o copie de pe procesul verbal al ședințelor[111]. Scrisoarea adresată de astă dată lui Péchy a fost redactată în alt ton decît petiția prin care solicita aprobarea pentru ținerea adunării. Măcelariu subliniază starea de inferioritate în care sînt ținuți românii față de celelalte naționalități și justifică concluziile conferinței. Românii își manifestă iubirea față de „națiunile surori din țară", dar pe baza egalității în drepturi, precum și supunerea față de legi, însă fără a renunța la lupta pentru abrogarea celor dăunătoare.

Cauza principală a pasivității trebuie căutată în legea electorală feudală din 1848, menținută în vigoare numai în Transilvania, în timp ce în Ungaria se aplica alta cu mult mai liberală, așa că deputații din aceiași dietă erau aleși după criterii diferite.

Presa românească a primit cu unanimă satisfacție hotărîrile luate la Mercurea, considerîndu-le de cea mai mare însemnătate pentru viitorul națiunii române, subliniind totodată solidaritatea din timpul dezbaterilor.

Albina[112] socotea că românii trebuie să se bucure din toată inima de rezultatele conferinței de la Mercurea. De acum înainte deputații români din Banat și Ungaria urmau să lupte de la tribuna dietei și pentru frații lor din Transilvania, care deși formează majoritatea populației țării sînt lipsiți de cele mai elementare drepturi politice.

Visarion Roman comentînd în *Românul*[113] din București memorabila conferință, scrie că acest eveniment are o însemnătate deosebită și

---

[106] *Ibid.*, p. 116.

[107] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Barit către V. Roman* (Brașov, 1869 martie 5).

[108] T. V. Păcățian, *o.c.*, p. 118.

[109] *Ibid.*, p. 67.

[110] *Ibid.*

[111] *Ibid.*, p. 123—125.

[112] Nr. 22 din 26 febr./10 martie 1869.

[113] 6 martie st. v. 1869. (Corespondența este datată din Pesta, 10 martie 1869 și semnată X, unul din pseudonimele lui Visarion Roman.)

pentru faptul că a spulberat credința falsă a unor adversari, care sperau că evenimentele îi vor surprinde pe români dezorganizați.

Ziarul *Telegraful Român* a publicat cel dintîi dezbaterile ședințelor, deoarece stenograful conferinței fiind teolog la Seminarul din Sibiu, mitropolitul Șaguna i-a pretins notele luate la Mercurea. În legătură cu aceasta, Visarion Roman adresează un protest viguros redacției ziarului, susținînd că numai organele alese ale conferinței puteau dispune asupra publicării textului[114].

La cîteva zile după încheierea dezbaterilor conferinței, Andrei Șaguna, primind pe Ilie Măcelariu, și-a exprimat satisfacția pentru hotărîrile adoptate la Mercurea. Organizatorii conferinței erau convinși că mitropolitul își ascunde convingerile, fiindcă înainte de adunare a luat atitudine fățișă în favoarea participării la vot[115].

În realitate Șaguna n-a fost atît de pornit împotriva abținerii de la alegeri, cît voia să pară în ochii guvernului de la Pesta. Altfel nu se pot explica rezultatele de la Mercurea, știindu-se că adepții curentului activist au fost prezenți în număr destul de mare la dezbateri[116]. Dacă Șaguna ar fi urmărit o ruptură definitivă între cele două curente politice, putea să influențeze în acest sens o bună parte din participanții la conferință. Nu numai atît, dar nici unul din apropiații lui n-a luat cuvîntul în contradictoriu, cu toate că se afla de față și Nicolae Popea, viitorul episcop al Caransebeșului, pe atunci redactorul *Telegrafului Român*. Șaguniștii au asistat doar ca spectatori, iar votul l-au acordat pasiviștilor, în afară de Popea, care s-a pronunțat pentru activism. Fără îndoială că prin votul său, redactorul *Telegrafului* voia să îndepărteze de conducerea Bisericii ortodoxe eventualele bănuieli ale regimului din Pesta.

Dintr-un anume punct de vedere, mitropolitului i-au convenit însă hotărîrile luate la Mercurea, fiindcă astfel avea un mijloc de presiune asupra guvernului. George Bariț a fost informat chiar de unele memorii înaintate la Pesta, în care Șaguna susținea că și-a înstrăinat ascultarea poporului din cauza rezolvării nefavorabile a cererilor sale. Cazul cel mai recent îl constituie problema mult discutată a bisericei grecești din Brașov, care n-a fost încă atribuită românilor, deși a intervenit în repetate rînduri. Tocmai de aceea, el pretinde guvernului să-i satisfacă toate cererile, deoarece numai astfel își va putea recîștiga autoritatea din trecut[117]. Nu cunoaștem pînă în prezent conținutul memoriilor lui Șaguna, în afară de această scurtă relatare a lui George Bariț, totdeauna însă bine informat în problemele politice. Desigur, comentariile sînt pătimașe,

---

[114] Ciorna protestului — scrisă de mîna lui V. Roman — se găsește în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*. Scrisoarea adresată ziarului *Telegraful Român* a fost însă semnată de Ilie Măcelariu, în calitatea sa de președinte al adunării.

[115] V. Netea, *o. c.*, p. 24.

[116] „Partida lui Șaguna — scria Visarion Roman lui George Bariț — a venit cu mic cu mare, ca la o luptă unde are să se decide despre moarte și viață". Vezi V. Netea, *o. c.*, p. 22.

[117] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman*. (Brașov, 1869 martie 17).

dar în esență ele exprimă adevărul istoric. Mitropolitul Andrei Șaguna era convins că mai întîi trebuie asigurat cu orice preț viitorul bisericii ortodoxe și numai după aceea urma să fie pusă problema emancipării politice a poporului român. Bariț recunoaște că Șaguna i-a expus în repetate rînduri părerile sale în această problemă, dar că nu a reușit să-l convingă[118], ceea ce a dus la răcirea și apoi la ruperea completă a relațiilor dintre ei. Impotriva vederilor fruntașilor bisericii, Bariț, om politic clarvăzător, susținea mereu necesitatea pentru românii din Transilvania de a avea „o patrie, viață națională și libertate"[119].

Deocamdată, rezultatele conferinței de la Mercurea nu au fost contrare planurilor momentane ale mitropolitului Șaguna. Abținerea lui față de manifestările vieții publice din acest timp a dus însă la pierderea influenței de care se bucura în rîndurile păturii conducătoare a românilor din Transilvania. Dacă dînsul ar fi manifestat în anul 1869 o atitudine fermă pentru curentul activist, obiectivele urmărite de organizatorii conferinței puteau fi numai cu greu atinse. Visarion Roman a întrevăzut just unul din rezultatele cele mai de seamă ale adunării de la Mercurea: „Conducerea națională e smulsă din mîna popilor și, dacă vom socoti bine, chiar și din a amploiaților"[120]. În adevăr, de aci înainte activitatea politică nu mai este dominată de arhierei și funcționari, ca în trecut, ci de liber profesioniști, care aveau putința să reziste presiunilor exercitate de regimul burghezo-moșieresc maghiar.

Hotărîrile conferinței de la Mercurea au determinat guvernul să ia măsuri represive contra acelora care militau în public pentru abținerea de la alegeri. În acest scop, organele executive au fost îndrumate să supravegheze activitatea conducătorilor politici români și să-i împrocesueze pe cei ce ar contraveni dispozițiilor de mai sus[121].

Cu toate străduințele autorităților, alegătorii români n-au participat peste tot la votare. Totuși, au candidat și au fost aleși Ilie Măcelariu la Hațeg și Ioan Antonelli în cercul Vișteа din Făgăraș, stabilindu-se însă dinainte că nu vor lua parte la ședințele dietei din Pesta.

---

[118] „În anii 1863—5 cei mai mulți dintre noi se juca[u] copilărește cu chestiunea noastră națoinală, ca și cu chestiunea autonomiei țării pe care nu o pricepea[u] deloc, precum nu o pricep nici pînă în ziua de astăzi. Nu m-am mirat nici atunci, deși am plîns amar întru inima mea. Pe cît timp va predomina chestiunea națională, ca și în cea strîns politică, elementul religios-confesional, pe atîta nu poate fi vorba de acțiune politică decisivă, impunătoare. Dv. știți cu toții că în 1865—66 chestiunea națională, adică emanciparea politică a națiunii și autonomia Transilvaniei au fost sacrificate la chestiunea confesională. S-a zis adică: Mai întîi de toate emanciparea și reorganizarea definitivă și asigurată a confesiunii și a bisericii greco-răsăritene române, cu orice preț, chiar cu prețul națională și a patriei; căci cînd vom avea pe [a]ceea vom putea recîștiga pe aceasta și toate altele. Această argumentațiune mi s-a comunicat mie mai întîi în iulie 1863 și după aceea de repetite ori". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 martie 17).

[119] *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman.* (Brașov, 1869 martie 17).

[120] V. Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, p. 23.

[121] *Ibid.*, p. 24—25.

La Brașov au votat doar trei alegători români, dar numai din neștiință și scăpare din vedere. George Bariț și-a exprimat satisfacția deplină pentru această impresionantă manifestare de solidaritate a brașovenilor. Dînsul înregistrează și cazurile unor candidați care au încercat să cumpere voturile alegătorilor români, dar fără succes[122].

La Deva s-au pronunțat pentru candidatul guvernului și cîțiva nobili români, însă numai după ce au fost amenințați cu pierderea nemeșiei dacă nu se vor prezenta la votare. Autoritățile silind și 30—40 de țărani din acest cerc electoral să se prezinte la alegeri, aceștia au declarat în fața președintelui comisiei că se abțin de la vot[123].

În alte părți din Transilvania s-a trecut chiar și la arestări, cum a fost cazul preoților Popescu și Cosma din comitatul Clujului, reținuți pentru cercetări pînă cînd au declarat că nu militează pentru abținerea de la alegeri[124].

În multe locuri s-au prezentat în fața comisiilor delegații formate din alegători români, care prezentau în scris cauzele neparticipării la votare. Astfel, alegătorii din cercul electoral al Mercurii și-au motivat neparticiparea în următoarele puncte:

1. Legea electorală din 1848 nu asigură românilor o reprezentare proporțională cu sarcinile suportate de ei în raport cu celelalte naționalități.

2. Doleanțele poporului român au fost nesocotite în dieta de la Pesta, ba chiar s-au adus hotărîri vătămătoare intereselor sale.

3. Legea electorală din 1848 a fost menținută în vigoare numai pentru a putea fi eludate drepturile națiunii române.

4. Abuzul săvîrșit prin concedierea lui Ilie Măcelariu, după alegerea sa în dieta trecută[125].

Delegația alegătorilor din Sighișoara a înaintat comisiei electorale o moțiune cuprinzînd critici împotriva samavolniciilor guvernului de la Pesta. Ei declară că vor combate prin toate mijloacele legale dispozițiile și legile îndreptate împotriva românilor și că se vor abține de la alegeri[126].

Cei 273 de alegători români din Năsăud au prezentat și ei comisiei de votare din cercul electoral respectiv o moțiune de neparticipare la alegeri. Cauzele care îi determină să se abțină de la vot sînt cele

---

[122] „Aici se închiseră alegerile astăzi; însă pînă la plecarea poștei nu se știe rezultatul. Una se știe, dintre alegătorii români din cetate și district au luat numai 3 inși parte, din care 2 beți și 1 sătean din neștiință și scăpare din vedere. În adevăr mă bucură foarte frumoasa disciplină pe care am reeșit (sic) a o susține astădată aici la noi. Em. Transchenfels trimise la un neguț[itoriu] rom[ân] 500 f, la un advocat rom[ân] nu știu cît, spre a împărți la popor. De la ambii ieșiră cu rușine korteșii [agenți electorali]. Dr. Ostroban, candidat secui de națion[alitate], împărți p[entru] 2 f în Brașovul vechi și la Stupini. Banii dați și băuți, voturile toate în vînt". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 martie 17).

[123] *Albina*, nr. 31 din 22 martie/4 aprilie 1869.

[124] *Ibid.*, nr. 30 din 20 martie/2 aprilie 1869.

[125] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, V, p. 68—69.

[126] *Ibid.*, p. 69—71.

cunoscute: uniunea Transilvaniei cu Ungaria hotărîtă fără participarea românilor, menținerea legii electorale feudale din 1848, anularea legislației votată în dieta de la Sibiu 1863—64 și neparticiparea românilor la beneficii în raport cu sarcinile pe care le suportă și cu importanța lor numerică[127].

Abținerea de la alegeri a fost atît de masivă, încît în unele cercuri electorale cu majorități românești deputații aleși au întrunit un număr infim de voturi. Astfel la Năsăud a fost declarat ales Sigismund Papp numai cu două voturi, unul acordat de căpitanul suprem al districtului, Alexandru Bohățiel, și celălalt de un alegător maghiar[128].

Abținerea de la alegeri a servit apoi ca pretext guvernului de la Pesta pentru îndepărtarea din slujbe publice a funcționarilor români. Deputatul Császár Bálint a interpelat ministerul în legătură cu activitatea depusă în preajma alegerilor de șeful districtului Făgăraș, Vasile Tămasiu. Interpelatorul a cerut sancționarea lui, deoarece a îngăduit manifestări cu caracter daco-român, precum și citirea în adunarea generală municipală a unei moțiuni în care românii declară că nu recunosc uniunea Transilvaniei cu Ungaria[129]. A căzut în disgrație și Alexandru Bohățiel, căpitanul districtului Năsăud, „pentru că n-a putut să realizeze voia reginei", adică n-a reușit să determine alegătorii români de a participa la votare[130].

În general, după proclamarea pasivității politice, românii vor fi treptat îndepărtați din funcțiile publice, ceea ce va duce la adîncirea contradicțiilor dintre pătura conducătoare a poporului nostru și regimul burghezo-moșieresc maghiar. Românii, ca și celelalte naționalități, vor avea de suportat de aci înainte atît exploatarea austriacă, cît și jugul claselor dominante maghiare. Se vor pune mereu piedeci dezvoltării lor economice și culturale, iar existența politică a poporului român va fi negată cu desăvîrșire. Rezistența îndîrjită a popoarelor oprimate va contribui însă în mare măsură la destrămarea statului multinațional maghiar.

Regimul de la Pesta a acordat în epoca aceasta o atenție mereu sporită problemei românești. Tocmai de aceea, îndată după adunarea de la Mercurea vor fi luate măsuri menite să curme activitatea politică pasivistă. Comisarul regesc al Transilvaniei, Emanuel Péchy, a înștiințat neîntîrziat pe Ilie Măcelariu că din ordinul guvernului Comitetul național a fost dizolvat, deoarece conferința nu era îndreptățită să adopte hotărîri contrare legilor în vigoare[131].

Președintele Comitetului, Ilie Măcelariu, protestînd împotriva acestui ordin, cere din nou lui Péchy să lămurească cercurile conducătoare din Pesta, asupra caracterului legal al conferinței de la Mercurea. Scopul principal al Comitetului era acela de a aduce la cunoștință opiniei publice din țară și guvernului maghiar, doleanțele imediate ale poporului

---

[127] *Ibid.*, p. 71—73.
[128] *Ibid.*, p. 68.
[129] *Ibid.*, p. 147—149.
[130] V. Netea, *o. c.*, p. 28.
[131] T. V. Păcățian, *o. c.*, p. 125.

român. Deoarece Péchy amintea de un „Comitet permanent" — deci analog cu organul ales în 1848 —, Măcelariu ține să precizeze că forul actual a fost intitulat *„Comitetul român național central"* avînd sarcina de a îndruma activitatea politică a românilor din Transilvania numai în cazuri bine determinate[132].

Noua intervenție a lui Ilie Măcelariu nu a avut însă succes, Péchy comunicîndu-i, în 14 aprilie 1869, că ordinul referitor la dizolvarea Comitetului național a fost menținut[133].

Membrii componenți ai Comitetului se vor strădui să aducă totuși la îndeplinire, măcar parțial hotărîrile adoptate la Mercurea. În acest scop, Ilie Măcelariu urma să prezinte cercurilor conducătoare din Viena memorandul trimis conferinței de George Bariț. Discreția care a învăluit întreaga acțiune ne lasă să presupunem că actul nu era o petiție obișnuită adresată împăratului, ci era destinat să informeze guvernul austriac asupra problemei naționale din Transilvania. De altfel, Ilie Măcelariu, în calitatea sa de președinte al unui comitet național dizolvat de autoritățile maghiare, nici nu putea fi primit în audiență de împărat. De aci și entuziasmul său scăzut pentru problemă.

Ajuns la Viena în 10 august 1869, Ilie Măcelariu n-a acționat nici după 4 zile, sub pretextul că îl nemulțumea conținutul memorandului[134]. Șovăitor, cum era uneori, susține totuși că va „face ceva, dacă nu mai mult, cît se poate cere de la un soldat care a mers la bătălie fără pușcă și muniție"[135]. Pînă la urmă s-a reîntors la Sibiu fără nici un rezultat, motivîndu-și atitudinea că de „un atare pas e împreunată o foarte mare responsabilitate, pe care a o lua asupra-mi, ar fi mult riscat din parte-mi"[136].

Desfășurarea evenimentelor n-a constituit o surpriză pentru George Bariț, totuși are cuvinte de amărăciune la adresa lui Ilie Măcelariu[137]. Perseverent cum era, Visarion Roman n-a renunțat totuși la memorand, fiindcă după convingerea sa românii trebuiau să dea permanent semne de viață, răspîndind în cercuri cît mai largi doleanțele lor. Tocmai de aceea, sugerează lui George Bariț ideea redactării unui „pamflet", în care să se prezinte convingător situația deosebit de gravă a poporului

---

[132] *Ibid.*, p. 125—128.

[133] *Ibid.*, p. 128.

[134] „Eu însu-mi azi dimineață l-am citit mai întîi cu atențiune — scria dînsul lui Visarion Roman — și-ți spun drept că de făceam asta mai curînd, îl lăsam să rămînă nememorand, sau cel puțin să-l memoreze ori și cine altul, numai eu nu". V. Netea, *o. c.*, p. 34—35.

[135] V. Netea, *o. c.*, p. 35.

[136] *Ibid.*, p. 36.

[137] „Dn. consilier vorbește de responsabilitate înfricoșată. Are sîntă dreptate, așa este. De aici însă urmează după o logică de fier, că de ne vom teme toți de responsabilitate de orice natură, atunci nu vom face nici un nimic pe lume, iară mai vîrtos că ceia, care avem neveste și copii, care sîntem către 60 de ani în sus, care și pînă acum am fost prezentați și calomniați cu nerușinare demnă de un Veress, care sîntem expuși vendettei arhierești, vom zice: mai facă și alții, închidă alții ușa după noi, pe urma noastră". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 august 25).

român din Transilvania. Pamfletul trebuia să fie tipărit în limbile română, germană, franceză, italiană și apoi difuzat în toată lumea[138].

George Barit accepta sugestia lui Visarion Roman, dar numai dacă îi vor fi furnizate date și acte oficiale pe baza cărora urma să-și sprijine expunerea[139]. Acțiunea lui s-a oprit însă aci, fiindcă documentele cerute nu i-au fost adunate. Bariț explică atitudinea celor care i-ar fi putut da concursul în vederea redactării memorandului și nu au făcut-o, prin teama ce le-o inspiră regimul maghiar[140]. Nu abandonează totuși ideea nici la sfîrșitul anului 1869, plîngîndu-se doar lui Visarion Roman de indolența intelectualității noastre, care dorea îmbunătățirea situației poporului român, dar fără a se osteni într-o luptă hotărîtă pentru recîștigarea drepturilor politice[141]. Astfel, planul lui Visarion Roman și al altor fruntași politici români de a se redacta un memorand, care urma să fie înaintat împăratului de o delegație numeroasă[142], nu a putut fi de astădată realizat. Trebuie subliniat faptul că pătura conducătoare românească din Transilvania nu aștepta satisfacerea doleanțelor lor din partea Curții din Viena, ca în trecut. Prezentarea petiției avea doar un scop agitatoric; trebuia să mențină mereu treaz spiritul de rezistență în opinia publică românească și să facă cunoscută în cercuri externe cît mai largi situația politică insuportabilă în care se afla poporul nostru.

După încheierea dezbaterilor conferinței de la Mercurea a urmat o perioadă de stagnare în activitatea politică a românilor din Transilvania, singurii care au mai acționat fiind doar George Bariț, Ilie Măcelariu și Visarion Roman. La începutul anului 1870 a avut loc la Turda, sub președenția lui Ilie Măcelariu, o consfătuire confidențială a fruntașilor politici români. S-a hotărît aci constituirea unui comitet compus din 3 membri ordinari și 2 supleanți, căruia urma să i se încredințeze apărarea intereselor naționale. În primul rînd trebuia combătut dualismul, dar nu în dieta maghiară, ci în adunările municipale, unde reprezentanții poporului român aveau datoria să-și desfășoare activitatea cu toată energia. Comitetul mai avea sarcina să se îngrijească de pro-

---

[138] „Prin împărtășirea acestei modeste păreri a mele — scria dînsul lui George Bariț — cuget a-mi fi împlinit o datorință către măreața cauză, de care nu trebuie să uităm nicicînd". V. Netea, *o. c.*, p. 38.

[139] „Eu nu mă pricep la fraze — spunea într-o scrisiare către Visarion Roman — ci la fapte, probe, dovezi o mie și o sută, probe foarte multe". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 august 25).

[140] „Doară le este frică! Fie și așa, eu însă păcat să nu am. Asta de la mine, că nainte cu 3 săptămîni mi s-a cerut asemenea lucru. Sapienti sat. Numai să știți că de nu vin acea (sic) date numeroase și exacte nu mai fac nimic. În zilele noastre pe fraze cît de elegante nu mai dă nimeni nimic. Fapte, fapte, date autentice multe și bune". *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman.* (Brașov, 1869 oct. 8 n.).

[141] „Oamenii noștri visează că drepturile și libertatea se pot cîștiga cu fraze, cu vorbe de clacă, cu indolență! Dară cu ce să meargă cineva la Tron! Cu văerături în vînt!" *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond *Visarion Roman*, dosar: *Scrisorile lui G. Bariț către V. Roman* (Brașov, 1869 dec. 28).

[142] V. Netea, *o. c.*, p. 42.

păşirea culturală a românilor şi de apărarea tuturor intereselor naţionale prin orice mijloace pe care le va găsi de cuviinţă[143].

În cadrul aceleaşi consfătuiri s-a hotărît strîngerea legăturilor cu românii din Banat şi Ungaria, în vederea întocmirii unui program comun de luptă împotriva opresiunii regimului de la Pesta. Pe plan mai larg s-a prevăzut apropierea de românii din Bucovina, precum şi de celelalte naţionalităţi oprimate, cum erau cehii, croaţii, sîrbii şi slovenii[144], pentru închegarea unui front cît mai larg contra hegemoniei păturilor exploatatoare austro-maghiare.

Fruntaşii pasivişti care au participat la consfătuirea de la Turda n-au reuşit însă să traducă în viaţă programul adoptat aci, deoarece contradicţiile din sînul intelectualităţii române erau mai adînci decît au lăsat să se întrevadă dezbaterile de la Mercurea. Activiştii au reuşit să zădărnicească mereu încercările adversarilor lor politici, care militau pentru lupta făţişă contra regimului burghezo-moşieresc maghiar. Înfruntarea dintre cele două tabere a adus însă grave prejudicii de ordin politic poporului român. Tocmai de aceea s-au făcut încercări de apropiere a programelor lor, în vederea stabilirii unei linii politice comune faţă de problemele vitale ce frămîntau opinia publică românească.

Ca urmare, la începutul lunii septembrie 1871 a fost convocată o consfătuire a reprezentanţilor celor două curente politice, alegîndu-se cu acest prilej un Comitet ad hoc comun, format din Ilie Măcelariu, Ioan Hannia, Ioan Rusu, Visarion Roman, Ioan Nemeşiu, Ioan Borcea şi Dimitrie Răcuciu. Printre susţinătorii acţiunii se numără şi Ioan Meţianu, viitorul mitropolit, pe atunci protopop la Zărneşti. Dînsul caută să convingă pe Visarion Roman că şi publicistul Alexandru Roman ar fi de acord cu modificarea orientării politice, în vederea unei mai strînse colaborări cu regimul maghiar[145].

După constituirea comitetului, s-a trimis o circulară la 120 de intelectuali, cerîndu-li-se să-şi dea părerea în legătură cu oportunitatea convocării unei largi adunări cu caracter politic a românilor din Transilvania. Neînţelegerile dintre activişti şi pasivişti erau însă atît de profunde, încît nu s-a putut ajunge la statornicirea unei atitudini comune faţă de problemele deosebit de importante puse în discuţie. Activiştii căutau cu orice preţ să-şi impună punctul lor de vedere, ceea ce a dus la autodizolvarea Comitetului ad hoc, sub pretextul că nu s-au primit decît 21 de răspunsuri, hotărîndu-se totodată restabilirea „Comitetului naţional central" ales la Mercurea.

Ca urmare, prăpastia dintre cele două curente s-a adîncit şi mai mult, ajungîndu-se din nou la lupte făţişe. Protopopul Ioan Meţianu a convocat la începutul anului 1872 o adunare a intelectualităţii române din ţinutul Branului, în cadrul căreia activiştii au obţinut cîştig de cauză. Hotărîrile luate aci au fost energic combătute în presa naţională, fapt care îl determină pe organizator să publice în *Albina*[146] o amplă justi-

[143] T. V. Păcăţian, *o. c.*, p. 265—266.
[144] *Ibid.*, p. 266.
[145] Anexe nr. II.
[146] 1862, nr. 15. După T. V. Păcăţian, *o. c.*, p. 612—624.

ficare a opiniilor sale politice. Dar apropierea alegerilor din 1872 a determinat pe activiști să-și sporească și mai mult eforturile pentru a convinge pe români să participe la votare. Reprezentanții curentului activist din toată Transilvania s-au întîlnit la Sibiu în zilele de 5—6 mai 1872 și au adoptat o moțiune prin care alegătorii sînt îndemnați să se prezinte la alegerile pentru dietă[147]. La rîndul lor, pasiviștii convoacă și ei o consfătuire la Alba Iulia, cu participarea unui mare număr de intelectuali români, conferința hotărește „abținerea totală de la alegerea de deputați pentru dieta din Pesta, conform concluzului de la Mercurea"[148].

Dezorientarea din sînul păturii conducătoare românești în legătură cu alegerile a facilitat politica guvernului de la Pesta, care în fond urmărea nu numai adîncirea învrăjbirii dintre cele două tabere în luptă, dar și participarea unui număr cît mai restrîns de deputați români la dezbaterile dietei. În toată Transilvania nu a fost ales decît un singur deputat român, Petru Nemeș, în cercul electoral al Mociului din comitatul Cojocna[149].

Treptat, curentul pasivist cîștigă tot mai mult teren în opinia publică românească, proces care se reflectă în dezbaterile adunării convocată la Alba Iulia în 1875, precum și în conferința electorală întrunită la Sibiu în 1878. În anul 1881 s-a constituit apoi un singur partid național român pentru toată Ungaria și s-a adoptat, totodată, principiul pasivității politice față de regimul de la Budapesta[150]. Trebuie subliniat faptul că noțiunea de pasivitate nu implica renunțarea la activitatea politică, ci din contră, așa cum a susținut Ion Rațiu la conferința de la Mercurea, românii urmau să lupte cu și mai multă ardoare pentru recîștigarea pozițiilor pierdute în perioada dualismului. În fond, românii pretindeau să li se asigure posibilitatea de a trimite în dietă un număr de deputați proporțional cu ponderea lor în stat. Pînă la îndeplinirea acestui deziderat, activitatea lor politică trebuia să se limiteze mai mult la dezbaterile din adunările comitatelor.

Istoria politică a Transilvaniei din această perioadă, este dominată de lupta necruțătoare dintre clasele dominante maghiare și pătura conducătoare românească. Burghezia română se vedea mereu împinsă la o parte și frînată în dezvoltarea sa firească de către burghezo-moșierimea maghiară. Fiind mai slabă nu numai din punct de vedere economic, dar și numeric, burghezia română va căuta cu atît mai mult să-și apropie masele poporului propriu. Ca urmare, va înscrie în programul său de luptă multe din revendicările economice și politice ale acestora.

Politica de oprimare a naționalităților promovată de clasele conducătoare maghiare pe de o parte, iar pe de alta procesul istoric al dezvoltării lor naționale, a constituit contradicția principală din Ungaria perioadei dualiste. Nerezolvarea problemei naționale a contribuit, de altfel, în cea mai mare măsură la destrămarea monarhiei habsburgice, la sfîrșitul primului război mondial.

---

[147] T. V. Păcățian, *o. c.*, VI, p. 13—16.
[148] *Ibid.*, p. 57—60.
[149] *Ibid.*, p. 5.
[150] Eugen Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 206—207.

ANEXA

I.[151]

Epistola volanta

Fraţi români!

Motto: „Jur cumcă voi susţine totdeauna naţiunea noastră română pe calea dreaptă şi legiuită şi o voi apăra cu toate puterile în contra oricărui atac şi asupriri, nu voi lupta niciodată contra drepturilor şi intereselor naţiunii române, ci voi apăra legea şi limba noastră română, precum şi libertatea, egalitatea şi frăţietatea, nu voi suferi să mă asuprească nimeni, voi conlucra la păzirea libertăţii, la înaintarea binelui comun, al naţiunii române şi al patriei noastre" (jurămîntul făcut pe „Cîmpul Libertăţii" în 1848).

De secole suferim, de secole sîntem trataţi ca străini în pămîntul strămoşesc, astăzi umilinţa şi strivirea noastră a atins culmea, astăzi pocalul suferinţelor noastre s-a umplut. Am fost un corp cu viaţă şi azi sîntem ca un cadavru; am fost odată liberi şi azi sîntem mai puţini şi decît un paria indian.

Drepturile noastre sînt călcate, naţionalitatea noastră batjocorită, autonomia şi independenţa scumpei noastre patrii ucisă. Uniunea Transilvaniei cu Ungaria s-a făcut fără învoirea noastră, ba chiar în contra expresei noastre protestări, neconsiderînd că noi sîntem moşteni acestei patrii române şi tratîndu-ne ca pe o turmă necuvîntătoare. Iată deregătoriile mai înalte sînt în mîna inamicilor noştri, — care fac numai o fracţiune neînsemnată din populaţia ţării — în mîna lor e cîrma şi veniturile ţării, pe cînd noi nu avem alta decît umilinţa şi împilarea.

Toate pretenţiunile şi aspiraţiunile noastre, pretenţiuni de justiţie şi aspiraţiuni de civilizaţie sînt timbrate de crime; toate plîngerile, toate apelurile, făcute la sentimentul de dreptate al inamicilor noştri rămîn fără succes, ba cerbicea şi barbaria creşte din zi în zi.

Şi cine e cauza? Aceia pe care noi i-am ales ca să fie apărătorii drepturilor noastre, care în loc de a fi expresia conştiinţei naţionale sînt expresia celei mai laşe trădări, aceia care nu se ruşinară a comite una din cele mai mari crime vînzînd drepturile noastre sfinte şi trădînd dulcea noastră patrie. Ştim cu toţii că aceia sînt deputaţii români ardeleni din dieta din Pesta.

Ne aflăm pe marginea prăpastiei, sîntem în pericol de a ajunge acolo cît să nu mai putem fi măieştrii sorţii noastre, să nu mai figurăm

[151] Un exemplar din manifest se află în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Acad. Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*. Textul ordinului guvernului a fost copiat din arhiva preturii Bretcu, comit. Trei Scaune, de către regretatul coleg Alexandru Doboşi, care a avut bunăvoinţa să mi-l pună la dispoziţie.

ca români în concertul popoarelor Europei; deci să ne deșteptăm cu o oră mai înainte, să nu mai apelăm la sentimentul de dreptate a nimănui, ci cu puteri unite să ne apucăm de lucru. Unirea, curaj și activitate iată misterul mîntuirii noastre.

Români! în numele a 19 secole de suferințe, în numele viitorului nostru vă conjurăm ca să ne apucăm de lucru, să jurăm că nu vom depune de pe capul nostru sacul cu cenușe pînă cînd nu vom fi cu toții independenți.

Oara a sunat... fiecare din noi trebuie să-și facă datoria. Azi trebuie să arătăm inimicilor noștri, să arătăm Europei cum că noi mai preferim moartea decît umilința și strivirea. De astă dată arma noastră va fi „cuvîntul" și numai atunci cînd cuvîntul nu va mai avea nici o valoare, numai atunci ne vom dimite la lupta forței.

Români alegători! datorința voastră cea mai sacră este să arătați lumii că voi nu sînteți solidari în cele ce făcură deputații români ardeleni, că acești în loc de a fi expresiunea sentimentelor voastre, sînt expresiunea trădării naționale, de aceea să vă grăbiți cu toți a le da vot de neîncredere.

În sate și cetăți faceți cîte o coală de hîrtie pe care să stea scris „Vot de neîncredere deputaților români ardeleni în dieta din Pesta", aceasta să fie subscrise de comune și alegători. Prin aceasta nu numai că v-ați făcut datoria, ci v-ați mîntuit și de blestemul posterității, ce va cădea asupra fiecărui român laș și renegat. Așadar, înainte cu curaj și rezoluțiune, fiți siguri că acel geniu care ne-a apărat în decursul a 19 secole de probe și suferințe, ne va ajuta și acum a recîștiga libertatea și independența noastră.

Arma noastră este „dreptatea", deviza: libertatea și independența dulcei noastre Transilvanii. Români a căror inimă mai bate pentru onoare și demnitate națională, pentru independența și fericirea patriei noastre române — acum ori niciodată să arătăm la lume cumcă nu sîntem morți, că avem conștiința drepturilor noastre și încrederea în triumful sfintei noastre cauze. Amin!

N.B. Toți românii în a căror mînă va ajunge această scrisoare sînt rugați a o decopia și lăți în toate părțile.

[După ce manifestul a ajuns în mîinile autorităților, a fost tradus în limba maghiară și trimis preturilor împreună cu următorul ordin]: Prin măsura luată de înaltul minister regal maghiar de interne, dată în ziua de 3 luna curentă, sub nr. 183—868, comunicat de mine și atașat acest manifest de atîțare, care după comunicarea forurilor mai înalte este răspîndit din Viena, mai ales printre românii ardeleni; eu vi-l trimit domniei voastre cu îndemnul ca pe de o parte să fie urmărite cu atenție vigilentă asemenea răspîndire de manifeste instigatoare și răzvrătitoare, iar împotriva celor ce le răspîndesc să pășiți cu autoritate legală și cu toate mijloacele legii; ținînd răspunderea și povara datoriei, să mă înștiințați de fiecare caz în parte; pe de altă parte să vegheați cu băgare de seamă ca nu cumva din oricare parte ar veni

orice fel de provocări supărătoare străine spiritului vremii, prin aţîţări să îndrume în direcţie opusă atitudinea paşnică şi liniştită, dovedită pînă acum de români.

(*În original:* 183—868. K.B. Az erdély kir. biztostól. A főméltoságú magyar kir. belügyminisztériumnak e hó 3-án 1198/R. sz. alatt kelt intézvényével velem közölt s ide mellékelt izgató röpivet, mely felsőbb helyre hatott jelentés szerint számos nyomtatott példányokban terjesztetik Bécsből, főleg az erdéli Románok között, Uraságodnak oly fölszólitással küldöm meg, hogy valamint egy részről az ilyetén bujtogató és lázitó kiáltványok terjesztését éber figyelemmel kisérni (a terjesztők ellen törvényes hatalmának minden törvényes eszközeivel erélyesen fellépni) s tett intézkedéseiről engemet esetről esetre tudomásba helyezni felelet terhe alatti kötelességének tartsa, úgy más részről gondosan ügyeljen és ügyeltessen fel nehogy bár mily oldalról eredhető és bár miféle korszerütlen és bosszantó kihivások vagy ingerlések által a Románoknak ez ideig tanusitott békés és, nyugodt magatartása ellenkező irányba vezettessék. Kolozsvárt, Martius 9-én 1866. ss. G. Péchy).

II.[152]

Ion Meţianu, protopopul din Zărneşti, scrie lui Visarion Roman despre convocarea unei conferinţe politice a românilor din Transilvania

Zărneşti, 7 septembrie 1871.

Domnul meu!

În călătoria mea către acasă, venindu-mi în minte, între altele şi acea împrejurare, că dacă numai domnul Măcelariu singur ar subscrie provocarea ce am decis în conferinţa de luni seara către inteligenţa română din deosebitele părţi ale Transilvaniei, această inteligenţă uşor ar cădea în vreo suspiciune şi aşa în loc de a folosi doar mai mult ar strica; aşa dară îmi ţinui de datorinţă a atrage atenţiunea d-tale şi prin d-ta şi a celorlalţi domni asupra acestei împrejurări şi tot cu astă ocaziune aţi mai adăuga în legătură cu cele ce am vorbit amîndoi prin grai în grădina lui Vlad, ca, cînd fu întrebat dl Alexandru Roman din Pesta, de amicul său, că nu-l jenează — aceea dacă pe viitor va lua altă politică în treaba naţională — a răspuns că dînsul va fi totdeauna acolo unde vor fi interesele naţiunii şi părîndu-i-se a folosi mai mult prin apropierea de guvern sau regim, dînsul va sprijini acea apropiere.

După aceasta pe lîngă salutare amicabilă şi pe lîngă dorinţa de a ne vedea cît mai curînd întruniţi în cuget şi simţiri, în toate afacerile noastre naţionale, sînt şi rămîn al d-tale.

sincer stimător
I. Meţianu
Ppp.

---

[152] Originalul se găseşte în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România,* fond. *Visarion Roman,* dosar: *Scrisori.*

III.[153]

Comunicatul Comitetului ad hoc în legătură cu autodizolvarea sa și restabilirea „Comitetului național central" ales la Mercurea

Sibiu, în 30 octombrie 1871.

Spre știința publică!

Conferința privată întrunită în 4 septembrie a.c., din o parte a bărbaților care se aflau p'atunci în Sibiu a aflat cu cale a exmite un Comitet ad hoc de 7, pentru a cere de la inteligența română de prin toate ținuturile opiniunile ei în privința conduitei politice a națiunii române transilvane în prezent și viitorul cel mai de aproape și anume în privința ținerii unei adunări naționale.

În executarea celor mai sus expuse, subsemnatul Comitet s-a adresat cu hîrtia sa dtto 20 septembrie a.c. (publicată în toate jurnalele naționale) către 120 de inteligenți din diferite părți ale țării, de la care pînă inclusiv 25 oct. a.c. au intrat 21 de răspunsuri, parte singulare, parte colective.

După ce însă acest mic număr de răspunsuri — față cu mulțimea celor întrebați — nu este nicicum de ajuns, spre a fi privit de [e]xpresiunea opiniunei generale la noi mai vîrtos cînd și aceasta reprezintă diverse păreri.

După ce lipsa de atîtea [două rînduri necitețe] acest comitet n-are alte instrucțiuni de la adunarea care l-a ales, iar el nu-și poate aroga sie drepturi care trec peste marginile modestei sale chemări.

Se văzu silit a-și termina lucrările sale cu ziua de 30 octombrie a.c. și a se declara de dizolvat.

Față însă mai departe cu opiniunea manifestată și cu timpul mai recent prin jurnale naționale „Gazeta Transilvaniei", „Albina" și „Federațiunea" că adică avem să ținem la continuitatea noastră de drept și că nu putem părăsi terenul ocupat pînă aici fără dauna intereselor noastre politico-naționale.

Comitetul ad hoc își exprimă convingerea:

Că numai „Comitetul național central", ales la Mercurea în 1869, ar fi chemat a lua inițiativa în afacerile noastre politico-naționale, cum și părerea de rău că activitatea acelui [Comitet a fost] suspendată ...

Ne-am ținut datori publicului cu aceste informațiuni.

Comitetul ad hoc

---

[153] Ciorna comunicatului se găsește în *Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România*, fond. *Visarion Roman*, dosar: *Acte*.

LA CONFÉRENCE NATIONALE DE MERCUREA

RÉSUMÉ

Jusqu'en 1848, la Transylvanie a été gouvernée en vertu des principes contenus dans le bien connu *Diplôme léopoldin* de 1691, qui scellait la suprématie politique des soit-disant „trois nations", c'est-à-dire de la noblesse hongroise et szekler et du patriciat saxon. Dans ces circonstances, les Roumains furent privés de droits politiques, étant considérés par les lois médiévales comme des „tolérés", bien qu'ils constituassent la population autochtone et fussent plus nombreux que les trois nations prises ensemble.

Contre cet état de choses, le peuple roumain a lutté par tous les moyens dont il disposait, depuis les pétitions remises à l'empereur jusqu'à la révolte armée. Sa lutte fut sans succès, parce que d'importants intérêts communs liaient les catégories privilégiées locales au pouvoir des Habsbourg.

Après l'échec de la révolution de 1848—49, au cours de la période du dit „régime libéral", la diète transylvaine fonctionna à Sibiu, où furent adoptées des lois relatives aux droits égaux des Roumains et des autres nationalités.

En raison du mécontentement croissant des masses et de la situation difficile dans laquelle se trouvait la monarchie sur le plan international, les dirigeants de Vienne cherchèrent à s'approcher de la noblesse hongroise, tout en sacrifiant les intérêts des Roumains. La Transylvanie fut à nouveau incorporée à la Hongrie et, en tant que tel, les Roumains furent frustrés, à l'improviste, des droits politiques dont ils avaient joui jusqu'alors. Puis les dirigeants roumains se divisèrent en deux camps: les activistes et les passivistes. Les activistes soutenaient que les Roumains devaient participer aux élections, encore que la loi électorale les lésât de leurs droits, et que les députés élus devaient défendre énergiquement dans la diète de Hongrie la cause nationale. Les passivistes militaient pour l'abstention des députés élus parce que les lois en vigueur n'assuraient pas aux Roumains une représentation correspondant à leur nombre et aux charges qui leur incombaient. À la tête des passivistes se trouvaient George Barit et Ioan Rațiu, tandis que les activistes étaient dirigés par le métropolite Andrei Șaguna.

Les passivistes réussirent à imposer leur point de vue à la conférence de Mercurea (1869), lorsque fut fondé le parti national roumain de Transylvanie.

Au fur et à mesure, le courant passiviste gagna du terrain dans l'opinion publique roumaine de Transylvanie, processus qui se reflète dans les débats de l'assemblée convoquée à Alba Iulia en 1875 et à la conférence électorale qui siégea à Sibiu en 1878. En 1881, fut constitué un seul parti national roumain pour toute la Hongrie et l'on adopta en

même temps le principe de la passivité politique envers le régim politique de Pest. Il est à souligner que la notion de passivité n'impliquait pas le renoncement à l'activité politique; au contraire, les Roumains se proposaient de continuer à lutter avec la même ardeur pour reconquérir les positions perdues pendant la période du dualisme austro-hongrois. Les Roumains prétendaient qu'on leur assurât la possibilité d'envoyer à la diète un nombre de députés proportionnel à leur poids numérique dans l'Etat. Jusqu'à ce moment, leur activité politique devait se borner aux débats dans les assemblées des comitats.

L'histoire politique de la Transylvanie durant cette période est dominée par la lutte opiniâtre entre les classes dominantes hongroises et les dirigeants roumains. La bourgeoisie roumaine se voyait écartée et entravée dans son développement naturel par la bourgeoisie et les grands propriétaires hongrois. Plus faible, non seulement du point de vue économique mais aussi en nombre, la bourgeoisie roumaine chercha à s'approcher des masses. En conséquence, elle inscrira à son programme de lutte nombre de revendications économiques et politiques de celles-ci.

La politique d'oppression des nationalités pratiquée par les classes dirigeantes hongroises, d'une part, et, d'autre part, le processus historique de leur développement national représentent la principale contradiction de la Hongrie à la période dualiste. Le fait que la question nationale demeura sans solution contribua d'ailleurs, pour une bonne part, à la décomposition de la monarchie des Habsbourg, à la fin de la première guerre mondiale.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA STUDIERII MIȘCĂRILOR ȘI FRĂMÎNTĂRILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN FOSTELE COMITATE ARAD ȘI BIHOR ÎN ANII 1903—1904

DE

A. EGYED

Cercetările din ultimii ani, consacrate studierii istoriei mișcărilor sociale, au scos la iveală existența în Transilvania a unor puternice mișcări țărănești la începutul secolului al XX-lea. În totalitatea lor ele reprezintă o largă mișcare revoluționară, avînd însă deosebiri de la o mișcare la alta în funcție de contradicțiile existente în sistemul agrar și, prin urmare, în funcție de gradul de dezvoltare a capitalismului pe teritoriul respectiv. Deosebirile se manifestau atît în amploarea cît și în caracterul luptei țărănimii. Prin urmare, este necesară cercetarea nuanțată a caracteristicilor mișcărilor și frămîntărilor țărănești. În comunicarea de față dorim să relevăm cîteva aspecte noi privind *factorii obiectivi și subiectivi care au dus la izbucnirea mișcărilor și frămîntărilor țărănești în fostele comitate Arad și Bihor în 1903—1904.*

*

La începutul secolului al XX-lea, comitatele Arad și Bihor au devenit centrul mișcărilor țărănești. Faptul se datorește unor cauze și împrejurări de ordin social-economic bine determinate. Extensiunea marii proprietăți era și mai covîrșitoare decît în alte ținuturi, jugul ei mai apăsător decît oriunde în Transilvania. Ca urmare a acestei situații, aici numărul țăranilor săraci și al proletariatului agricol era deosebit de ridicat, iar contradicțiile dintre marea proprietate și țărănime mai accentuate. Documentele vremii ne dezvăluie cu certitudine că principala cauză a stării mult înrăutățite a țărănimii și prin urmare a mișcărilor țărănești o constituie acuta lipsă de pămînt a majorității țărănimii. Insuficiența pămîntului era pricinuită de repartizarea extrem de inegală a proprietății funciare.

Datele statisticii agricole din 1895 pot fi înscrise într-un tabel privind repartizarea pămîntului în comitatele Arad şi Bihor[1].

Categorii de proprietăţi	Nr. total de gospodării		%		Suprafaţa gospodăriilor iugăre		%	
Comitatul Arad								
sub 1 iugăr	17.833	47.476	31,37	83,27	7.294	882.148	0,94	18,57
1—5 iugăre	18.337		32,27		54.547		7,02	
5—10 „	11.306		19,89		82,307		10,61	
10—20 „	5.734		10,09		79,138		10,19	
20—50 „	2.714	3.253	4,77	5,72	80,669	126.837	10,39	15,06
50—100 „	539		0,95		36,168		4,67	
100—200 „	142	290	0,25	0,50	19,106	85.156	2,47	10,99
200—500 „	99		0,17		30.701		3,96	
500—1000 „	49		0,08		35.349		4,56	
peste 1000 „	90		0,16		350.694		45,19	
Total	56.843		100,00		775.971		100,00	
Comitatul Bihor								
sub 1 iugăr	17.743	67.288	20,49	77,70	7.727	234.595	0,48	14.66
1—5 iugăre	29.624		34,22		83.727		5,24	
5—10 „	19.921		22,99		14.049		8,94	
10—20 „	12.807		14,79		176.579		11,04	
20—50 „	4.955	5.749	5,74	6,65	143.465	197.331	8,96	12,33
50—100 „	794		0,91		53.866		3,37	
100—200 „	246	554	0,29	0,64	34.200	178.281	2,14	11,19
200—500 „	192		0,22		62.527		3,90	
500—1000 „	116		0,13		82.454		5,15	
peste 1000 „	191		0,22		812.611		50,78	
Total	862.589		100,00		1.600.297		100,00	

[1] *Magyar Statisztikai Közlemények* (Comunicări statistice maghiare), XXIV, partea a III-a, Budapesta, 1900, p. 53—65.

Se știe că pentru structura proprietății funciare a fost caracteristică în întreaga Transilvanie repartizarea vicioasă, disproporțională a pămîntului. Comparînd însă datele referitoare la comitatele Arad și Bihor cu datele generale referitoare la întreaga Transilvanie, se evidențiază faptul că suprafața de pămînt deținut de marii proprietari era mai mare în comitatul Arad cu 16,18%, iar în Bihor cu 21,97% decît media generală din Transilvania[2]. Aceste două comitate erau dominate de latifundii de mii și zeci de mii de iugăre. În comitatul Arad, potrivit statisticii agricole din 1895, existau 90 de gospodării mari cu peste 1000 iugăre, iar în Bihor 191 asemenea gospodării[3], adică mai mult decît în 12 comitate din estul Transilvaniei[4]. Din analiza datelor de mai sus se desprinde astfel concluzia că *lipsa de pămînt a țăranilor în comitatele Arad și Bihor era cu mult mai accentuată decît în restul Transilvaniei*[5].

Lipsa de pămînt, cauzată în primul rînd de o asemenea repartizare a pămîntului (inclusiv a pădurilor), a fost agravată către sfîrșitul secolului al XIX-lea de răspîndirea din ce în ce mai accentuată a sistemului arenzilor mari. În măsura în care acest sistem a luat proporții, micii arendași, țărani de obicei, pierd ocazia de a-și completa pămîntul lor prin luarea în arendă a unor mici parcele de pămînt, deoarece prețul arenzii s-a urcat de 2—3 ori[6].

Repartizarea disproporțională a pămîntului, la care se adaugă creșterea arenzilor în loturi mari, inaccesibile țăranilor, a atins întreaga țărănime, dar nu în aceeași măsură. Această problemă era mai gravă pentru păturile inferioare ale țărănimii.

Datorită pătrunderii capitalismului în agricultură și a fărîmițării pămîntului țărănesc în urma înmulțirii naturale a populației rurale, stratificarea țărănimii a ajuns pînă la începutul secolului al XX-lea, în aceste două comitate, la un grad foarte avansat. Din totalul de 142.262 gospodării țărănești situate pe teritoriul celor două comitate, 35.576, adică cca. 25%, aveau o fîșie minusculă de pămînt sub 1 iugăr; acestea constituiau semiproletariatul satelor. Numărul gospodăriilor de țărani săraci cu pămînt între 1—10 iugăre atingea în Bihor cifra de 49.545, ceea ce reprezenta 57,21%, iar a celor care aveau între 10—20 iugăre, era de 12.807, adică 14,79%. În sfîrșit, gospodăriile cu 20—100 iugăre,

---

[2] *Ibid.*, p. 154—255. Cf. Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în „Destrămarea monarhiei austro-ungare", Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 18—19.

[3] *Magyar Statisztikai Közlemények*, p. 55, 65.

[4] *Ibid.*, p. 74—86.

[5] În Bihor, zonă care face trecerea de la șes la munte, situația a fost agravată și prin faptul că repartiția pădurilor era și mai dezavantajoasă pentru țărănime. Din suprafața pădurilor clerul stăpînea 61,12%, proprietarii particulari și fidecomisiile 26,70%, societățile pe acțiuni 2,33%, fiscul 2,23%. Pentru comune rămînea abia 7,22%. *(Bihar vármegye monográfiája* (Monografia comitatului Bihor), Budapesta, 1901, p. 332.)

[6] *Tribuna Poporului*, VII, nr. 37 din 29 ianuarie (11 februarie) 1903; Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 427: Potrivit statisticii din 1895, în comitatul Bihor numărul gospodăriilor cu peste 100 de iugăre arendate atingea cifra de 187 *(Magyar Statisztikai Közlemények*, XXIV, partea a III-a, p. 65).

care în majoritate aparţineau chiaburilor, erau în număr de 5.749[7]. Aceste cifre în sine demonstrează că ţărănimea era scindată în mai multe pături care au fost atinse de relaţiile agrare existente în mod diferit. Dacă analizăm succint repartizarea pămîntului între diferitele pături ţărăneşti, se confirmă această afirmaţie. Astfel, în medie, acelei categorii de gospodării care aveau sub un iugăr de pămînt îi reveneau pe o gospodărie 0,42 iugăre, ţăranilor săraci 4,50 iugăre, ţăranilor mijlocaşi 13,8 iugăre, unei gospodării chiabureşti cca. 38,9 iugăre.

Reiese limpede că aceste categorii inferioare ale ţărănimii, anume semiproletariatul satelor şi ţăranii săraci sufereau de o acută lipsă de pămînt. Din rîndurile acestei pături s-a recrutat majoritatea acelora care lucrau pămîntul în parte. Acest sistem, rămăşiţă a vechii orînduiri feudale, a legat ţăranul de satul respectiv şi l-a condamnat la un trai mizerabil. „Ţăranul din Ineu, din Cermeiu, Sepreuş şi Somoşcheş şi din Curtici e muncitor, harnic, silitor — scria Tribuna Poporului sub titlul „Noi vrem pămînt". — Ar vrea să muncească, să-şi hrănească copilaşii... Se duce aşa dară la domn şi cere pămînt. Îi dă un lanţ. Şi lanţul acesta ţăranul îl ară cu plugul său, îl semănă cu seminţa sa, îl seceră, şi rodul două din trei părţi îl duce la hambarul stăpînului..."[8]. Această caracterizare semnificativă este confirmată, pe lîngă numeroase date statistice, şi de scrisorile ţăranilor[9]. Este firesc că forţa motrică a luptei împotriva marii proprietăţi a constituit-o tocmai sărăcimea satelor.

La această categorie de ţărani semiproletari şi săraci trebuie să adăugăm din acest punct de vedere şi proletariatul agricol, lipsit complet de pămînt. În nici un comitat din Transilvania numărul muncitorilor agricoli nu a atins nivelul pe care l-a atins în comitatul Bihor şi Arad. Aici, potrivit datelor din 1900, numărul argaţilor şi al muncitorilor agricoli a fost de 125.386[10], nesocotind copiii întreţinuţi.

Este prin urmare evident că descompunerea ţărănimii[11] din aceste două comitate a atins un grad înalt, fapt de care e necesar să ţinem cont la cercetarea bazei sociale a mişcărilor ţărăneşti. Datele arhivistice confirmă datele statisticii: în majoritatea cazurilor cei care au pornit mişcările ţărăneşti erau ţăranii săraci şi cei lipsiţi de pămînt[12].

Firește, acest lucru nu înseamnă că baza social-economică a tuturor mişcărilor ţărăneşti a fost aceeaşi. În părţile muntoase din comitatul Bihor şi Arad, la baza acestor mişcări au stat şi cauze de ordin local.

---

[7] *Magyar Statisztikai Közlemények*, XXIV, p. 55—65: În comitatul Arad situaţia în general se prezintă la fel, doar că aici ţărănimea săracă reprezenta 42,16%, faţă de 57,21 cît era în Bihor, iar cea mijlocaşă 10,09%, faţă de 14,79% în Bihor.

[8] *Tribuna Poporului*, VII, nr. 76 din 27 aprilie (10 mai) 1903.

[9] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prez., 1903, nr. 427.

[10] *Magyar Statisztikai Közlemények*, seria nouă, vol. 2, Budapesta, 1904, p. 42—43.

[11] Micile loturi de pămînt ale ţăranilor erau înconjurate de latifundii. În comuna Sepreuş, de exemplu, trăiau 1004 familii ţărăneşti. Din acestea 380 erau familii de zileri lipsite de pămînt, iar 500 de familii posedau loturi minuscule care variau între $^1/_2$—1 iugăr; un număr de 80 de familii deţineau 4—5 iugăre fiecare şi numai 44 familii posedau mai mult de cîte 8 iugăre. Astfel de comune au fost numeroase în aceste comitate.

[12] Arhiva Comitetului regional P.C.R. Cluj, microfilme, mapa nr. 6.

În plasele Beiuș, Vascău de exemplu, principala cauză a frămîntărilor țărănești a constituit-o lipsa de pășuni și păduri, care erau în proprietatea celor două episcopate din Oradea și a statului. Aici, datorită răspîndirii sistemului arendării în loturi mari a pășunilor, comune întregi rămîneau în 1903—1904 fără pășuni[13]. Chiar cînd marii arendași își subarendau pășunile, deobicei țăranilor le cereau sume de 4—5 ori mai mari decît cele plătite de ei pentru aceeași unitate[14]. Arendașii, în colaborare cu funcționarii statului, practicau pe scară întinsă cămătăria uzurieră. Pe lîngă aceasta, ei percepeau diferite dări în natură care loveau țărănimea[15].

Pe lîngă lipsa de pămînt, păduri și pășuni, o altă cauză a nemulțumirilor țărănești a constituit-o sistemul de impunere, în baza căruia țărănimea muncitoare era obligată să suporte povara unor impozite grele. Cu cît întinderea de pămînt deținută era mai mică, cu atît, proporțional, era mai ridicat impozitul funciar. Impunerea pămîntului se făcea pe baza recensămîntului cadastral din deceniul al 8-lea al veacului trecut, cînd impozitul funciar a fost reglementat în așa fel încît marii moșieri plăteau impozite derizorii în comparație cu țăranii[16]. Exemplul următor este cît se poate de elocvent: pentru fiecare iugăr de pămînt din latifundiul de 27.225 iugăre de lîngă Chișineu-Criș, arhiducele Iosif plătea 1,25 coroane, iar pentru moșia sa de 3.125 iugăre, situată în comitatul Bihor, se percepea un impozit de 1,03 coroane pe iugăr[17]. În același timp, într-o comună, un țăran care poseda 5 iugăre plătea 5,89 coroane pe iugăr, un altul cu 10 iugăre 4,93 coroane, iar cel cu 20 de iugăre 3,99 coroane[18]. Acest sistem (denumit regresiv) de impozite defavoriza țărănimea muncitoare și avantaja pe moșieri și chiaburi. La sistemul nejust (regresiv) de stabilire a impozitului funciar se mai adăugau o sumedenie de impozite directe și indirecte, împrumuturile cămătărești ale băncilor și speculanților, care erau factori importanți în agravarea situației materiale a maselor țărănești.

Nu este de mirare, deci, că țărănimea muncitoare protesta prin diferite mijloace împotriva dărilor care se înmulțeau de la an la an[19].

În sfîrșit, o altă cauză generală a mișcărilor de care ne ocupăm au fost abuzurile administrației. Marii proprietari funciari, în mare majoritate maghiari, pentru păstrarea pozițiilor lor economice se foloseau

---

[13] Problema a fost dezbătută și în dietă. Vezi „Foamete în Bihor" în *Tribuna Poporului*, VII, nr. 37 din 29 ianuarie 1903.

[14] *Nagyvárad* (Oradea), 20 oct. 1903; *Tribuna Poporului*, VIII, nr. 42 din 29 februarie/13 martie 1904.

[15] *Nagyvárad*, 20 oct. 1903.

[16] Kálmár Antal, *Új dualizmus* (Dualismul nou), Budapesta, 1909, p. 171. Agenții cadastrali treceau pămînturile moșierilor în categoria de venituri inferioare, iar pe cele ale țăranilor în primele categorii mai bune.

[17] *József főherceg uradalmainak rövid ismertetése* (Scurtă prezentare a domeniilor arhiducelui Iosif), Budapesta, 1896, p. 148.

[18] Berger K. Lajos, *Temes vármegye gazdálkodási viszonyai és gazdálkodási rendszerei* (Raporturile economice și sistemele de gospodărire în județul Timiș), Budapesta, 1907, p. 17.

[19] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 427.

de faptul că deţineau posturile de conducere în organele puterii de stat centrale şi comitatense, impunîndu-şi la conducerea comunelor oamenii lor. În plus, majoritatea funcţionarilor comunali erau maghiari, pe cînd marea majoritate a ţărănimii era română, astfel chiar şi folosirea limbii materne de către ţăranii români în administraţia locală a fost stingherită. În urma acestei situaţii ţărănimea română trebuia să suporte, pe lîngă oprimarea socială, şi oprimarea naţională. Conducătorii satelor, plătiţi din dările ţăranilor de către comune, au săvîrşit nenumărate abuzuri, mai ales la fixarea taxelor, la perceperea lor, la prescrierea şi executarea muncilor publice[20]. Situaţia s-a agravat şi prin faptul că autorităţile comunale au încercat, cu ajutorul jandarmilor, să înnăbuşe orice împotrivire a ţăranilor, lipsind pe locuitorii satelor de drepturile democratice cele mai elementare. Astfel, la începutul secolului al XX-lea contradicţiile de ordin social şi naţional s-au ascuţit. Puternica mişcare ţărănească a constituit o expresie a acestor contradicţii.

*

După o perioadă de relativă acalmie dintre anii 1899—1903, în primăvara anului 1903 mişcarea ţărănească s-a înviorat. Din punct de vedere teritorial, ea s-a desfăşurat cu cea mai mare intensitate în fostele comitate Arad, Bihor, Timiş şi Sătmar. Lupta ţărănimii din aceste comitate prezintă deosebiri esenţiale faţă de majoritatea mişcărilor ţărăneşti din comitatele estice ale Transilvaniei, nu numai din punctul de vedere al obiectivelor urmărite, dar şi în ce priveşte modul de manifestare.

Autorităţile locale şi presa burgheză erau surprinse îndeosebi de faptul că atît cu prilejul numeroaselor revolte locale, cît şi cu ocazia frămîntărilor şi agitaţiilor ţărăneşti care cuprindeau adesea zeci de sate, în fruntea acestora au stat ţărani care, într-o formă sau alta, erau în contact cu mişcarea socialistă.

Într-adevăr, mişcările ţărăneşti şi mai ales cele din comitatele Arad şi Bihor erau strîns legate de progresele pe care le înregistra mişcarea socialistă. Tocmai din acest motiv autorităţile şi publicistica vremii au acordat acestei mişcări denumirea de „agrarsocialism". În realitate, mişcarea ţărănească era o mişcare democratică care urmărea obiectivele principale ale ţărănimii: obţinerea de pămînt, îmbunătăţirea situaţiei prin majorarea simbriei, scăparea de abuzurile autorităţilor, schimbarea sistemului de impunere înrobitor etc. Este prin urmare necesară o tratare cît mai nuanţată a acestor mişcări.

Documentele referitoare la problema intensificării agitaţiilor ţărăneşti scot în evidenţă existenţa unei legături strînse între pătrunderea ideilor socialiste la sate şi mişcările ţărăneşti deschise[21]. În măsura în care mişcarea socialistă a reuşit să trezească interesul unor pături ţă-

[20] Ţăranii erau trimişi, de multe ori, la o distanţă mare, de 20—30 km, pentru prestarea acestor sarcini (Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 427).

[21] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, filele 127—129.

rănești din diferite localități, o parte a țărănimii a început să se organizeze, ținînd în acest scop sute de adunări mari, la care participau mii de țărani. În comitatul Arad numai în cursul anului 1903 au avut loc 111 adunări[22] în mediu rural, deși numeroase adunări au fost interzise[23] sau ținute clandestin, fără știrea autorităților[24]. Pe lîngă faptul că însăși adunările constituiau o formă de manifestare a agitațiilor țărănești, trebuie subliniat faptul că în aceste adunări socialiștii din centrele industriale, mai ales din Arad și Oradea, au vorbit cu curaj despre soarta tristă a țărănimii și despre cauzele acestei stări. Au preconizat necesitatea înlocuirii sistemului de impozit regresiv cu unul progresiv. Într-un raport detaliat prefectul comitatului Arad a constatat: „Ideile răspîndite de ziarele de partid constituiesc obiectul permanent de discuție în popor. Pe lîngă aceasta, răspîndirea ideilor socialiste (în plasa Arad, n. n.) este înlesnită în mare măsură de faptul că orașul Arad este în apropierea acestora, de unde apostolii pribegi (organizatorii, n. n.) pot pătrunde ușor în comune, preocupînd populația în continuu cu aceste idei"[25].

Într-adevăr, organizațiile comitatense social-democrate din Arad și Oradea au intensificat în primii ani ai secolului al XX-lea agitația în rîndurile populației sătești[26]. La baza muncii de agitație și de organizare a socialiștilor au stat atît considerente de ordin tactic, cît și considerente generale. Pe de o parte, socialiștii de la orașe considerau că prin înmulțirea rețelei organizațiilor social-democrate la sate se vor putea mobiliza mase tot mai largi în vederea luptei general-democratice, pe de altă parte cei mai buni socialiști au recunoscut comunitatea de interese între muncitorimea industrială și țărănimea muncitoare[27]. Această recunoaștere a constituit un pas important în apropierea celor două forțe de bază ale societății. Deși lipsea încă fundamentarea teoretică a acestei apropieri, practic a constituit baza unei activități intense a socialiștilor în mediul sătesc.

Ar fi însă o greșeală dacă nu am lua în considerare faptul că mulți socialiști au preconizat organizarea țărănimii pentru a veni în ajutorul lor pe linia îmbunătățirii situației țăranilor, invocînd în acest sens pilda organizațiilor țărănești din Italia[28]. Alții au căutat ca printr-o puternică campanie de propagandă și de agitație să contracareze influența unor partide mic-burgheze sau burghezo-moșierești în rîndurile

---

[22] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1903. évben* (Mișcările muncitorești socialiste din Ungaria în anul 1903), Budapesta, 1904, p. 309—312 (în continuare: *MSzMM*).

[23] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, fila 128.

[24] *MSzMM*, 1903, p. 313.

[25] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, filele 127, 128.

[26] Propaganda socialistă la sate s-a început cu un deceniu în urmă, după înființarea organizațiilor social-democrate din Transilvania (cf. D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România*, Edit. științifică, București, 1961, p. 273).

[27] Cf. *Adevărul*, III, nr. 4 din 1 aprilie 1905; *Volkswille*, X, nr. 43 din 23 octombrie 1903.

[28] *MSzMM*, 1904, p. 189.

țărănimii[29]. Însă indiferent de motivul inițial, organizațiile social-democrate din Arad și Oradea au început să caute forme noi, mai eficace, pentru organizarea țărănimii.

Astfel, în vederea desfășurării muncii de organizare, la începutul anului 1903 organizația social-democrată din Oradea a ales „un comitet de agitație comitatens"[30]. Din acest comitet au făcut parte conducătorii organizației social-democrate din Oradea și 11 țărani din diferite localități din comitatul Bihor, atrași deja în mișcarea socialistă[31]. Această măsură era necesară și, în același timp, și forma inițiată merită atenție. La rîndul ei, organizația social-democrată din Arad, în conferința din 1903, a adoptat o moțiune asemănătoare[32]. Asemenea rezoluții s-au adoptat și de alte cîteva organizații muncitorești.

Succesele obținute în domeniul organizării țărănimii se datorau în parte și acelui fapt că atunci Partidul național român, conform unei hotărîri luate anterior, se afla în pasivitate. Iată cum caracterizează ziarul politic al Partidului Național Român, „Tribuna Poporului" din Arad această situație: „Socialismul se coboară apoi în mijlocul poporului, îl îndeamnă, încurajează, îl nutrește cu scrieri de-ale lor, spunîndu-i că el e amicul poporului, că fruntașii și conducătorii săi (adică conducătorii P.N.R., n.n.) nu se interesează de el căci sînt vînduți domnilor... Și noi (liderii P.N.R., n.n.) ce facem? Ne luăm în cap pentru activitate și pasivitate. *Socialiștii prin muncă activă ne iau terenul dinaintea nasului și noi apărăm cu spada sfîntul principiu de trîntori...*"[33] (subl. n.).

Deși Partidul Național Român a reluat activitatea în mediul rural, totuși în anii de care ne ocupăm influența social-democrației în satele din Arad și Bihor a fost incomparabil mai puternică decît aceea a Partidului Național Român.

Faptul că la conferința anuală social-democrată din Oradea țăranii din comitatul Bihorului au trimis delegați din 60 de comune[34] și faptul că la conferința din Arad au participat delegații din 33 de comune[35] demonstrează cu tărie succesele obținute în domeniul organizării țărănimii. Subprefectul comitatului Arad, într-un raport detaliat către prefect, relata că în plasa Chișineu-Criș „adepții partidului social-democrat se înmulțesc din zi în zi, îndeosebi în comunele românești", în plasa Arad ideile socialiste „sînt răspîndite în fiecare comună", iar în plasa Ineu, „aproape în fiecare comună au loc mișcări socialiste"[36]. Autoritățile din comitatul Bihor raportează de asemenea despre organizarea

[29] *Idem*, 1903, p. 208.
[30] *Ibid.*
[31] *Ibid.*
[32] *Adevărul*, I, nr. 21 din 21 dec. 1903.
[33] *Tribuna Poporului*, XII, nr. 128 din 13/26 iulie 1903.
[34] *Adevărul*, I, nr. 21 din 21 dec. 1903.
[35] *MSzMM*, 1903, p. 205.
[36] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, filele 127—129; după unele date, în comitatul Arad în 90 de localități au avut loc mișcări „agrar socialiste" (*Magyar Gazdák Szemléje*, (Revista gospodarilor maghiari), 1904, fasc. II, p. 132.)

țărănimii în urma activității elementelor înaintate din orașe și centre industriale[37].

Acțiunea de organizare a țăranilor s-a extins în general asupra păturilor lipsite de pămînt și a păturilor sărace ale țărănimii, dar în unele plase a cuprins și țărănimea mijlocașă. Astfel, în timp ce în plasa Arad s-au organizat mai ales țăranii săraci și lipsiți de pămînt[38], în plasa Pecica, după cum menționa un reprezentant al autorităților, „... și o parte a gospodarilor mai chibzuiți și cu posibilități se declară în mod deschis socialiști"[39]. În comitatul Bihor s-a organizat, de asemenea, în primul rînd proletariatul agricol și țărănimea săracă. Existau însă nu puține comune, mai ales în părțile mai muntoase, unde s-a organizat și pătura mijlocașă a țărănimii[40].

Țelurile urmărite de către țărănimea care se organiza erau cele mai diferite, ele variind în detaliu aproape de la comună la comună. De aceea, cu greu se poate proceda la o înmănunchiere unitară a lor. Cert este că năzuința țărănimii după pămînt, aflat în mare parte în mîna moșierilor, bisericilor etc. era o cauză generală a mișcărilor țărănești. Raportul prim-procurorului din Oradea, care cunoștea temeinic situația, fiind în permanent contact cu țăranii în perioada activizării luptei de clasă la sate și deci a înmulțirii litigiilor și proceselor, scria următoarele referindu-se la țelurile țărănimii: „Socialismul țăranilor prezenți la adunare (e vorba despre adunarea de la Aleșd, la care au participat 4000—5000 de țărani din Valea Crișului, n.n.) nu înseamnă de fapt altceva decît dorința lor de a împărți pămînturile moșierilor, refuzul de a plăti dări, ura față de clasa stăpînitoare și nesupunerea față de autorități"[41]. Așa cum vom vedea mai jos, principalele lupte țărănești s-au desfășurat într-adevăr în jurul acestor revendicări.

Dar din țelurile urmărite de țărănime reiese că această mișcare care a luat naștere sub un înveliș socialist, era în esență o mișcare cu caracter democratic. Prin aceasta nu putem nega, firește, prezența elementelor conștiente socialiste în rîndurile țărănimii, dar — așa cum constată un observator contemporan — majoritatea țăranilor „au identificat socialismul cu nemulțumirea lor"[42].

Astfel este firesc că în cursul procesului de organizare, datorită persecutării de către autorități atît a muncitorilor social-democrați deplasați la sate, cît și a țăranilor localnici care își exprimau dorința de a se organiza, au avut loc ciocniri cu autoritățile. Ziarul „Tribuna Poporului" din Arad publică știri alarmante, dar totodată revelatoare în legătură cu acest fenomen. „Pe valea Crișului Negru — scrie Tribuna — în

---

[37] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, nr. 717/1903: ziarul *Nagyváradi Napló* scria pe un ton pesimist: „Socialismul înaintează în comitatul Bihor cu pași uriași, am putea spune cu pași de mile mărime... în zadar sclipește baioneta jandarmilor, zadarnic acționează aparatul administrativ, legiunea proletară sporește mereu..." *(Nagyváradi Napló* (Gazeta din Oradea), 16 ian. 1904).

[38] Arhiva Comitetului regional P.C.R. Cluj, microfilme, mapa nr. 6.

[39] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, filele 127—128.

[40] *Nagyvárad* (Oradea), 1 mai 1904.

[41] Arhiva Sfatului Popular al Regiunii Crișana, acte conf., nr. 8971 ad 247/1904.

[42] Arhivele Stat. Budapesta, fond. O.L. M.E. eln. XXXVII, nr. 3564.

mai multe comune au ajuns tulburările în stadiul că socialiștii s-au constituit în antistie comunală, au ales notar din sînul lor..., primar, juraţi, provocînd pe judele comunal legal să le predee şi sigilul"[43]. Articolul enumeră, între altele, comunele Drăgoteni, Feneriş, Hîrşeşti şi Măgura. Adunările ţărăneşti nu o dată s-au transformat în adevărate revolte locale, în cursul cărora au avut loc chiar şi ciocniri sîngeroase între ţărani şi jandarmi[44]. Este prin urmare evident că organizarea ţărănimii *poate şi trebuie să fie considerată ca o formă specifică a frămîntărilor şi mişcărilor ţărăneşti, care era răspîndită acolo unde mişcarea social-democrată a avut o înrîurire adîncă asupra ţărănimii.*

Intensa preocupare a socialiştilor în rîndurile ţărănimii a contribuit, fără îndoială, la izbucnirea mişcărilor ţărăneşti. Totuşi această activitate n-a fost suficientă pentru a orienta trainic şi ferm mişcarea ţărănească în orbita mişcării muncitoreşti. Cu toate că socialiştii au văzut — în mod just — în marea proprietate moşierească o cauză principală a suferinţelor ţărănimii, cunoscînd în acelaşi timp şi năzuinţele ţărănimii pentru pămînt, arătînd totodată că în sistemul capitalist ţăranii nu pot conta pe o îmbunătăţire a situaţiei lor, în fond, respingeau ideea împărţirii proprietăţii moşiereşti. În programul partidului social-democrat nici nu figura această problemă. El prevedea oarecum în această direcţie doar desfiinţarea fideicomisiilor, care a fost o revendicare justă, dar cu totul insuficientă pentru lichidarea resturilor feudale. Conducerea centrală a partidului social-democrat era întotdeauna împotriva „fărîmiţării" marii poprietăţi, susţinînd că împărţirea pămîntului moşieresc ar duce la prelungirea existenţei orînduirii capitaliste. Această atitudine greşită în problema agrară — luată în mod mecanic de la Kautsky şi adepţii lui — a constituit, de fapt, o piedică principală în făurirea unei alianţe trainice între muncitorimea industrială şi ţărănimea muncitoare.

Doar temporar şi inconsecvent susţineau unii socialişti înaintaţi — aşa cum vom vedea mai jos — ideea împărţirii pămîntului moşieresc. Cînd însă au izbucnit mişcări ţărăneşti deschise pentru pămînt în comitatele Arad şi Bihor, organizaţiile social-democrate au luat atitudine făţiş potrivnică faţă de împărţirea pămîntului moşieresc, preconizată cu tărie de către mişcarea ţărănească.

În acest sens ziarele socialiste „Adevărul" şi „Kolozsvári Munkás" (Muncitorul Clujean) au reflectat, de fapt, poziţia conducerii organizaţiilor social-democrate. „...Mulţi, cari s-au alăturat de partida social-democrată din Ungaria, au crezut că prin asta îi mîntuiţi" — scria „Adevărul". Ba unii credeau chiar că vor căpăta pămînt. Firește, în neştiinţa lor nu şi-au dat seama că oare de unde le-ar da social-democraţii pămînt?"[45]. Exprimînd poziţia conducătorilor de dreapta şi

[43] *Tribuna Poporului*, VII, nr. 147 din 13/26 aug. 1903.

[44] De exemplu, în comuna Suiugd (Bihor), Aleşd (Bihor). (Cf. *Népszava* (Cuvîntul Poporului), XXI, nr. 141 din 5 dec. 1903; Arh. Sfat. Pop. al Reg. Crişana, nr. 247/1904, acte conf.).

[45] *Adevărul*, I, nr. 21 din 29 dec. 1903.

organizației social-democrate din Cluj, ziarul partidului „Kolozsvári Munkás" (Muncitorul Clujean) la 14 iulie 1904 scria că „... nu există nici un agitator socialist care ar răspîndi ideea că împărțirea pămîntului ar fi un lucru bun...". Astfel atitudinea partidului social-democrat și politica lui față de țărani n-a putut duce la închegarea alianței dintre proletariat și țărănimea muncitoare, deoarece această politică a fost profund greșită, n-a ținut cont de realitățile transilvănene.

Cu toate acestea mișcarea socialistă avea și multe părți pozitive în problema țărănească și tocmai datorită acestui fapt, în unele părți ale Transilvaniei și în mod temporar, mișcarea socialistă a putut să aibă o adîncă influență asupra păturilor sărace și pe alocuri și asupra păturilor mijlocașe ale țărănimii. Aceasta se explică prin faptul că unele organizații social-democrate nu se cramponau rigid la politica conducerii centrale a partidului social-democrat — au desfășurat o muncă agitatorică susținută în rîndul țărănimii, însușindu-și și sprijinind măcar unele revendicări țărănești importante.

*

Pe lîngă organizațiile social-democrate din Arad și Oradea, asupra țărănimii din comitatul Bihor și Arad a avut o înrăurire destul de însemnată așa numitul partid social-democrat reorganizat[46]. Editînd ziarele „Voința Poporului" în limba română și „Szabad Szó" (Cuvîntul liber) în limba maghiară, acest partid a desfășurat o puternică propagandă în rîndurile țărănimii române și maghiare din aceste două comitate. O expresie a acesteia este și convocarea adunării țărănești de la Salonta, în aprilie 1903.

Pretorul (solgăbirăul) plasei în raportul său trimis către prefect subliniază cu uimire înmulțirea organizațiilor locale ale acestui partid. Într-adevăr, la congresul de la Salonta, din 1903, al partidului social-democrat reorganizat au luat parte, prin delegați, nu mai puțin decît 260 de comune. „În al doilea rînd — scrie raportul — am fost surprinși de faptul că la congres au luat parte 800 de români, din care cîteva sute ca reprezentanți oficiali ai organizațiilor înființate în multe comune"[47]. Oficiosul partidului social-democrat reorganizat specifică că pe lîngă comunele cu o populație mixtă, au fost reprezentate 76 de comune cu o populație românească compactă[48]. În realitate, influența partidului s-a făcut simțită în comitatul Bihorului și Aradului în cel puțin 100 de comune.

---

[46] Acest partid s-a constituit în anul 1900. Programul partidului prevedea în legătură cu marea proprietate doar ca „nimeni să nu poată avea moșii mai mari decît 10.000 iugăre. Peste 10.000 iugăre să fie împărțite de către stat celor care au mai puțin" (Vezi programul mai detaliat în *Voința Poporului*, I, din 1 nov. 1902).

[47] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 686.

[48] *Voința Poporului*, II, nr. 8 din 1 mai 1903; Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 680.

Se naşte, natural, întrebarea: prin ce se explică această puternică influenţă — ştiut fiind faptul că conducerea acestui partid a căzut în mîna carieristului Mezőfi Vilmos, care căuta să abată activitatea partidului social-democrat reorganizat pe un făgaş naţionalist, potrivit, interesului statului burghezo-moşieresc ungar[49]. „În momentul de faţă — scria acelaşi solgăbirău din Salonta — este liniştitor faptul că conducerea mişcării (a partidului social-democrat reorganizat, n.n.) se concentrează în mîinile unor oameni lacomi, care umblă după interese materiale proprii..."[50]. El mai adaugă că aceştia n-au nici un interes să desfăşoare o activitate în vederea îndeplinirii programului[51].

După părerea noastră, aderarea în masă la acest partid a ţărănimii din Bihor şi Arad se explică prin dorinţa ei ca prin intermediul acestui partid să-şi realizeze revendicarea de a obţine pămînt. Raportul citat al solgăbirăului relevă cu suficientă tărie acest lucru: „Provoacă nelinişte faptul că aceşti oameni (prezenţi la adunare, n.n.) nu se vor dezamăgi (de socialism, n.n.) chiar dacă pentru împlinirea setei lor pentru pămînt va trebui să lupte încă decenii întregi"[52].

Faptul că ţăranii căutau să obţină cu ajutorul partidului revendicările lor antimoşiereşti — reiese şi din aceea că mulţi locuitori ai satelor care s-au alăturat partidului social-democrat reorganizat, cereau în numeroase localităţi parcelarea pămîntului moşieresc sau arendarea acestuia ţăranilor[53]. Mai mult decît atît. La congresul de la Salonta, ţărănimea română cerea deschis chiar împărţirea marilor proprietăţi. Unul din membrii conducerii partidului se credea dator să declare în legătură cu aceasta: „Români! Nu am venit la Salonta pentru a împărţi pămînturile!"[54].

Reiese deci clar că motorul adevărat al organizării ţărănimii l-a constituit setea lor de pămînt, iar ei se alăturaseră acelui partid de unde sperau ajutor. Tocmai din acest motiv nu putem împărtăşi părerea mai multor cercetători care nu acordă nici o atenţie mişcărilor ţărăneşti legate de partidul social-democrat reorganizat. Dar este necesar să se facă distincţia clară între năzuinţele maselor ţărăneşti ale organizaţiilor partidului social-democrat reorganizat şi poziţia elementelor carieriste, naţionaliste din conducerea partidului.

*

Din documentele autentice reiese cît se poate de limpede că intensificarea propagandei socialiste şi a organizării a pregătit declanşarea luptelor deschise ale ţărănimii. Astfel acţiunea de organizare a ţărănimii, care şi ea a constituit una din formele de manifestare ale frămîntărilor

---

[49] D. Hurezeanu, *o. c.*, p. 278.
[50] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 686.
[51] *Ibid.*
[52] *Ibid.*
[53] *Szabad Szó* (Cuvîntul liber), II, nr. 17 din 9 apr. 1903.
[54] *Gazeta Transilvaniei*, LXVI, nr. 75 din 3 apr. 1903; *Arad és Vidéke* (Aradul şi împrejurimile sale), XXIII, nr. din 15 apr. 1903; *Kis Újság* (Gazeta mică), XVIII, nr. din 14 apr. 1904.

țărănești, nu trebuie privită ca o problemă în sine. Reflectînd asupra acestei probleme procurorul din Oradea scria: „...una din urmările directe ale agitațiilor care s-au permanentizat este refuzul populației de pe teritoriul menționat de a plăti impozitul, iar atitudinea ei față de autoritățile comunale este atît de răuvoitoare, încît acestea nici nu mai încearcă încasarea impozitelor..."[55]. Sînt elocvente și constatările subprefectului din Arad: „În comunele Mișca și Zerind din comitatul Arad — scrie el — țărănimea se organizează, revendicînd pămînt și mărirea plății pentru zilele de lucru..."[56]. Firește, afirmația aproape unanimă a autorităților cum că exclusiv agitația socialistă ar fi fost cauza mișcărilor țărănești, este falsă. Cauza adevărată a acestor mișcări rezidă în situația grea a țărănimii. Însă faptul că agitațiile socialiștilor și munca de organizare au grăbit declanșarea unor lupte locale și au influențat atitudinea țărănimii în general, este incontestabil. În acest sens sînt revelatoare cuvintele unui observator contemporan: „Pot asigura de pe acum ziaristica maghiară — scria el în Tribuna — că în viața publică-socială a poporului român la un rezultat practic deja s-a ajuns de pe urma socialismului. Acesta e că poporul umilit, tractat pînă acum cu dispreț și îngîmfare de cîți nădrăgari și țiplindari, s-a deșteptat și îmbărbătat că și el are drepturi. A început a veni la cunoașterea și aprecierea demnității sale individuale. Și știut este că omul ajuns la acestea nu se mai lasă batjocorit, terorizat, intimidat și nedreptățit"[57].

Prin urmare este necesar de a cerceta legătura reciprocă între aceste fenomene, fiindcă tocmai în acestea rezidă caracterul nou al mișcărilor țărănești de care ne ocupăm.

*

Începînd din primăvara anului 1903 au izbucnit în ambele comitate numeroase revolte și frămîntări. Ele exprimau complexitatea contradicțiilor existente în satele acestor comitate.

O frămîntare care a durat luni întregi a fost aceea izbucnită în localitățile Beliu și Beiuș, îndreptată împotriva domeniilor bisericești și politicii de administrare a acestora (în comitatul Bihorului episcopatul romano-catolic, greco-catolic și capitlul din Oradea posedau peste 400.000 iugăre de pămînt)[58]. Amploarea mișcării este dovedită, aceasta cuprinzînd zeci de sate și stînd încontinuu în atenția presei. Cele două episcopate sînt astfel obligate să trimită reprezentanții lor la fața locu-

[55] Arhiva Sfat. Popular al Reg. Crișana, acte confid., nr. 247/1904.
[56] Arhiva Comitetului regional P.C.R. Cluj, microfilme, mapa nr. 6.
[57] *Tribuna Poporului*, VII, nr. 124 din 8/21 iulie 1903. Revista economică a moșierilor, *Magyar Gazdák Szemléje* consacră un articol acestei probleme, aducînd cazuri concrete. Anume: țăranii, care înainte nu se ocupau cu altceva decît cu problema susținerii familiei lor, în urma agitațiilor socialiste „...se schimbă în mod radical, devin cu totul alți oameni". Ei se amestecă în problemele conducerii comunei și fac agitații cînd se ivește ocazia (*Magyar Gazdák Szemléje*, 1904, fasc. II, p. 132).
[58] *Magyar Statisztikai Közlemények*, XXIV, p. 55—90.

lui. Cîteva probleme ridicate de această mișcare au fost dezbătute și în parlament[59].

Mișcarea a luat diferite forme mai pașnice sau mai violente, soldîndu-se uneori cu ciocniri sîngeroase[60] și a obligat pînă la urmă conducerea episcopatului să facă cîteva concesii țăranilor în ceea ce privește arendarea pămîntului și alte îmbunătățiri[61].

Pe lîngă agitațiile și mișcările țărănești de pe moșiile celor două episcopate, în primăvara anului 1903 au fost semnalate în multe alte comune frămîntări țărănești similare. Raportul subprefectului din Bihor enumeră asemenea evenimente în șapte comune aflate în plasele Cefa, Beliu și Valea lui Mihai[62]. Din alte rapoarte ale solgăbirăilor din plasele Tinca și Aleșd reiese că și în comunele din aceste plase au început agitațiile țărănești, care — după cum se constată în rapoarte — prevestesc mișcări de o și mai mare amploare ale muncitorilor agricoli[63].

Între timp mișcarea țărănească îndreptată împotriva marii proprietăți s-a extins și în comitatul Arad, unde îndeosebi în comunele Tulca, Zerind și Mișca au avut loc manifestări care au provocat intervenția autorităților[64].

În această atmosferă de tensiune a izbucnit, în luna mai 1903, revolta sîngeroasă în comuna Sepreuș, din comitatul Arad. Ea era îndreptată împotriva autorităților locale avînd însă totodată un pronunțat caracter antimoșieresc. În același timp în cursul revoltei din Sepreuș, precum și în numeroase alte ridicări țărănești din acest comitat, s-a evidențiat cu destulă tărie — în urma dezvoltării relațiilor capitaliste — conturarea la sate nu numai a vechilor contradicții existente, ci și a noilor contradicții de tip capitalist. Cu ocazia acestei revolte, interesele maselor de țărani săraci se ciocneau cu cele ale păturilor înstărite de la sate și cu ale moșierilor.

Revolta a izbucnit cu ocazia alegerii noului primar[65]. Proletariatul agricol și țărănimea săracă din această comună au desemnat pentru viitoarea alegere a primarului pe unul din reprezentanții lor, care s-a declarat socialist și era adept al împărțirii pămînturilor moșierești[66]. Moșierii din împrejurime și chiaburii din Sepreuș căutau să împiedice cu orice preț alegerea candidatului desemnat de zilerii și țăranii săraci, contrapunînd pe Florea Lica, „protejatul domnilor"[67]. Pentru a împiedica alegerea candidatului socialiștilor, moșierul Rozvány, care prezida alege-

[59] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, dos. nr. 3, act. nr. 374; *Adevărul*, II, nr. 11 din 20 martie 1904; *Tribuna Poporului*, VII, nr. 67 din 16/29 aprilie 1903; *Nagyvárad*, 19 sept. 1903.

[60] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, dos. nr. 3, dos. nr. 374.

[61] *Tribuna Poporului*, VIII, nr. 44 din 29 febr./13 martie 1904.

[62] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 491.

[63] *Idem*, 1903, nr. 417.

[64] Arhiva Comitetului reg. P.C.R. Cluj, microfilme, mapa nr. 6; în legătură cu aceste mișcări, ziarul *Poporul* a constatat: „Oamenii trăiesc în iluzia unei libertăți și între sine au și împărțit munții verzi ai Bihorului, care formează proprietatea celor doi episcopi" (*Poporul*, X, nr. 26, 1903).

[65] Arhivele Stat. Arad, Procesele verbale ale comit., 1903, II, 887.

[66] *Arad és Vidéke*, 8 mai 1903.

[67] *Tribuna Poporului*, VII, nr. 76 din 27 apr./10 mai 1903.

rile, a recurs la falsificarea procedurii electorale[68], reușind să-l scoată învingător pe vechiul primar, candidatul elementelor înstărite și care a fost sprijinit de solgăbirău. Cînd moșierul a anunțat că vechiul primar a reușit în alegeri printr-o majoritate de numai 4 voturi, tabăra opusă a strigat lozinci antimoșierești[69] și a protestat vehement împotriva arbitrarului comisiei electorale. Atunci solgăbirăul din Chișineu-Criș, prezent la alegeri, a ordonat jandarmilor să șarjeze în mulțime, omorîndu-se astfel șapte oameni și rănindu-se alți 30—35[70]. Satul a fost ocupat apoi de detașamente militare[71].

Ciocnirea sîngeroasă de la Sepreuș nu este expresia unei simple nemulțumiri în jurul alegerii primarului în comuna respectivă. Alegerea primarului n-a constituit decît ocazia ce a dus la declanșarea deschisă a contradicțiilor existente. Interesele de clasă ale moșierilor maghiari și ale chiaburilor români au fost apărate din nou de organele represive ale statului burghezo-moșieresc maghiar. Totuși, ridicarea curajoasă a majorității țărănimii împotriva reprezentanților locali ai puterii burghezo-moșierești a imprimat un caracter politic evenimentelor din Sepreuș, mărindu-le importanța în cadrul luptei de clasă de la începutul secolului al XX-lea.

Frămîntările și mișcările țărănești de la începutul secolului al XX-lea prezintă o mare varietate în ceea ce privește formele lor. Este demn de semnalat și faptul că diferitele forme de luptă erau caracteristice pentru anumite anotimpuri din anul respectiv. Pe cînd primăvara, toamna și iarna erau mai frecvente revoltele locale și mișcările împotriva sistemului abuziv de impozite, în schimb vara se desfășurau puternice greve ale secerătorilor concentrați cu miile pe marile moșii[72]. Acest fapt dovedește din nou că în fiecare formă de luptă motorul acestora a fost sărăcimea satelor, prezentă iarna, primăvara și toamna în comunele respective, iar vara — concentrată pe moșii.

Proletariatul agricol și țărănimea săracă au încercat să obțină sporirea simbriei și îmbunătățirea condițiilor de muncă prin lupte greviste. Cît de răspîndită a fost această formă de luptă în rîndurile proletariatului agricol este ilustrat prin faptul că numai în vara anului 1903, în comitatele Bihor, Arad și Baci-Bodrog (R. S. F. Iugoslavia) au participat la grevă aproximativ 10.000 de secerători[73].

---

[68] La încheierea urnei, candidatul socialist obținuse mai multe voturi decît cel susținut de moșieri și elementele burgheziei sătești. Președintele comisiei a mai prelungit însă alegerile.

[69] „Domnii mint! Jos cu moșierii!" (*Nagyváradi Napló*, 9 mai 1903).

[70] Autoritățile au relatat prima dată despre 5 morți (Arhivele Stat. Budapesta, O.L.M.E. eln. XXXVII, 4286), dar publicația comandamentului jandarmeriei stabilește numărul morților la 7. (Epizódok a csendőr szolgálati életéből (Episoade din viața de slujbă a jandarmilor), Budapesta, f.a., p. 66—68).

[71] Arhivele Stat. Budapesta, M.E. eln. XXXVII, 4286.

[72] Cu această formă de luptă ne ocupăm aici doar tangențial, deoarece pe coloanele acestei reviste s-a publicat un studiu special consacrat acestei probleme (vezi: A. Egyed, *Grevele de seceriș din Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II, (1958—1959), p. 219—240).

[73] *MSzMM*, 1903, p. 363.

Numai în grevele desfășurate pe moșiile din jurul Gepiului din Bihor au luat parte 1580 de greviști, iar în cea de lîngă comunele Diosig și Ianca 3.000 de secerători au întrerupt munca[74]. În fostul comitat Arad, numai într-o singură plasă au avut loc 12 greve. Cele mai însemnate mișcări s-au desfășurat în comunele: Pilu, Socodor, Apateu, Semlacu[75]. Anuarul poliției, referindu-se la situația din plasa Chișineu-Criș, a caracterizat astfel lupta respectivă: „Aproape că nu au existat comune în care să nu se fi petrecut neînțelegeri între proprietari și muncitori agricoli; aceste neînțelegeri au necesitat amestecul autorităților și au căpătat ici-colo un caracter violent"[76].

*

În decursul anilor 1903 și 1904 îndeosebi în părțile muntoase ale comitatului Bihor s-au desfășurat o serie de mișcări și acțiuni țărănești îndreptate împotriva sistemului fiscal apăsător. *Refuzul de a plăti impozitele împovărătoare constituie o parte organică a manifestărilor de nemulțumire ale țărănimii din această perioadă.* Revolte deschise îndreptate împotriva încasării dărilor au izbucnit în anul 1903 în comunele Căuașd, Cociuba[77], Apateu, Cordău, Mierlău[78] și Dobrești. În zadar a încercat notarul circual să determine pe țărani la achitarea dărilor. Țăranii l-au întîmpinat înarmați cu furci și ciomege, declarînd că nu vor plăti impozitele[79]. De pildă la Dobrești, în decembrie 1903, încercarea de a constrînge pe țărani, cu ajutorul jandarmilor înarmați, la plata impozitelor, s-a soldat cu revolta țăranilor care i-au dezarmat pe jandarmi, punîndu-l pe fugă pe notar[80].

Cazuri de revolte îndreptate împotriva sistemului nejust de impozite au avut loc și în localitățile: Bratca, Tăut, Peștere, Măgești, Ponoară, Lunca și Borod[81]. Fiind examinat refuzul țăranilor de a plăti impozitele, un raport al autorităților fostului comitat Bihor arată că „... pe alocuri populația a fost somată de trei ori să plătească impozitele, pe întreg teritoriul indicat ea refuză însă în unanimitate să se conformeze"[82]. Din numeroasele documente reiese limpede că această formă a mișcărilor țărănești era larg răspîndită, mai ales în comitatul Bihor și ea a constituit o manifestare directă a contradicțiilor dintre statul burghezo-moșieresc și țărănimea muncitoare.

Rapoartele autorităților scot în evidență acel fapt că cele mai multe răzvrătiri din cauza neplății impozitelor au avut loc tocmai în părțile

---

[74] *Nagyváradi Napló*, 17 iulie 1903.
[75] *MSzMM*, 1903, p. 362.
[76] *Ibid.*
[77] *Nagyváradi Napló*, 10 și 20 sept. 1903; *Gazeta Transilvaniei*, LXVI, nr. 40 din 20 febr. 1903.
[78] *Ibid.*
[79] *Ibid.*
[80] Arhivele Stat. Oradea, fond. Prefectura, 1903, nr. 904.
[81] Arhiva Sfatului Popular al Reg. Crișana, acte confid., nr. 247/1904.
[82] *Ibid.*

unde și „socialismul agrar" a fost mai răspîndit[83]. Raportul subprefectului din Arad, din 1903, subliniază la fel, pe baza exemplelor concrete din acest comitat, fenomenul amintit, constatînd că în plasele comitatului unde „socialismul agrar" este răspîndit, „populația unor comune refuză să plătească dări pentru comitat sau dările comunale..."[84].

Într-adevăr, una din problemele cele mai mult dezbătute în rîndurile țărănimii de către socialiștii de la oraș a fost tocmai problema introducerii sistemului de impozit progresiv[85]. Prin urmare, se poate constata influența directă a propagandei socialiste și asupra obiectivelor mișcărilor țărănești.

În iarna și primăvara anului 1904 mișcarea țărănească a continuat să se desfășoare cu o și mai mare intensitate, obligînd guvernul să introducă starea excepțională. Revoltele locale, începînd cu cea de la Talpoș (Arad), din ianuarie 1904, și pînă la răscoala de la Aleșd (Bihor) din aprilie, au dovedit cu tărie, contrar concepțiilor reformiste ale Internaționalei a II-a, că țărănimea continuă să fie o forță revoluționară a societății.

Deoarece spațiul nu ne permite descrierea și analizarea mai amănunțită a acestor mișcări, încercăm să desprindem doar cîteva caracteristici ale lor. Revoltele din comunele Talpoș, Șiclău, Chișineu-Criș, Semlac și Zărand[86] — așa cum ne dovedesc documentele — erau, într-un fel sau altul, influențate de „mișcarea socialistă". Datorită propagandei desfășurate de socialiști, țărănimea săracă și proletariatul agricol, foarte numeros din aceste localități, a pornit la atac împotriva abuzurilor administrației locale[87]. Din atitudinea țăranilor răsculați din Talpoș, Șiclău, Chișineu-Criș etc. se poate constata că *țăranii considerau întreaga administrație comunală drept unealtă în mîna moșierilor*. Țăranii din Talpoș de pildă, după ce au alungat pe funcționarii de la primărie, au instalat pază în jurul primăriei pentru a împiedica intrarea acolo a vreunui „domn"[88]. La Zărand și Chereluși s-a evidențiat același fenomen: „neîncredere totală în administrație"[89].

În ceea ce privește desfășurarea acestor mișcări țărănești, se remarcă faptul că a participat un mare număr de țărani din comunele

---

[83] *Ibid.*

[84] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 71, dos. nr. 6603, fila 129.

[85] *Ibid.*

[86] Cf. Rapoartele autorităților din comitatul Arad. Arhivele Stat. Arad, acte adm. T, nr. 147/1904; *Adevărul*, II, nr. 2 din 17 ian. 1904; *Tribuna*, an. VIII, nr. 13 din 15/28 ian. 1904.

[87] La 8 ianuarie 1904, circa 200—300 de țărani săraci și zileri „socialiști" din Talpoș au pătruns în localul primăriei și au alungat pe notari și pe ceilalți funcționari. (Arh. Stat. Arad, acte adm. I, nr. 147/1904); la 24 ianuarie, la Șiclău, țărănimea săracă, în frunte cu Petre Codreanu, a intenționat alungarea notarului (Arhivele Stat. Arad, acte adm. I, nr. 147/1904).

[88] *Tribuna*, VIII, nr. 3 din 31 dec. 1903/13 ian. 1904.

[89] Țăranii nu au fost dispuși să comunice datele cerute de notari (Arhivele Stat. Arad, acte adm. I, nr. 147/1904; *Tribuna*, VIII, nr. 49 din 7/20 martie 1904).

respective, lucru care le-a asigurat și un succes de moment. Autoritățile locale ori au fost alungate[90], ori paralizate în activitatea lor pînă cînd, prin forțe înarmate, au reușit să „restabilească ordinea".

În decursul unei singure luni, în comitatul Aradului au avut loc cel puțin șapte revolte locale, toate în comunele în care partidul social-democrat, respectiv secția română a partidului social-democrat a avut o serioasă influență. Conducerea acestor mișcări țărănești de către organizațiile social-democrate din Arad și Oradea se impunea cu atît mai imperios, cu cît liderii P.N.R., deși arătau unele cauze obiective ale acestor mișcări, le dezaprobau și — în ultima instanță — aprobau măsurile excepționale ale statului burghezo-moșieresc maghiar[91]. Dacă socialiștii au avut un rol însemnat în pregătirea acestor mișcări, cu ocazia răbufnirii mișcărilor deschise, conducătorii oportuniști social-democrați s-au desolidarizat complet de mișcarea țărănească deschisă, încercînd să canalizeze pe țăranii revoltați pe cale legală: „Nimeni să nu se scoale!" — sfătuia „Adevărul" în toiul acestor revolte[92].

Dar în această perioadă au existat deosebiri esențiale între atitudinea unor conducători din centru și atitudinea unor organizații locale ale partidului social-democrat. Organizația social-democrată din Oradea de pildă, a avut un rol deosebit în mobilizarea țărănimii din Valea Crișului pentru adunarea de protest din Aleșd. Documentele confirmă și faptul că unii socialiști și-au însușit o parte a năzuințelor țărănimii, reușind să mențină încrederea unor pături țărănești însemnate.

Deoarece evenimentele revoltei din Aleșd sînt cunoscute[93], aici ne mărginim să scoatem în evidență unele aspecte noi ale acestei mișcări. Revolta din Aleșd a avut loc într-un moment cînd unele partide burghezo-moșierești maghiare[94], pregătindu-se pentru viitoarele alegeri parlamentare, au pornit o acțiune de contracarare a influenței partidului social-democrat în sînul țărănimii din Valea Crișului și pentru a-și asigura un mandat în plus.

Ambele partide burgheze aveau însă sprijinul total al autorităților. Numai astfel se explică faptul că la Aleșd s-au concentrat, în prealabil, două plutoane de jandarmi și o companie de soldați. Țărănimea însă se pregătea intens. La chemarea organizației social-democrate din Oradea, la Aleșd s-au adunat din aproximativ 15 comune 4—5000 de țărani, aproape în întregime din pătura ce se declara drept socialistă[95]. Deși inițial adunarea a fost convocată de partidul independenței, țărănimea s-a adunat la Aleșd pentru a protesta împotriva teroarei introdusă

---

[90] Ca de pildă la Talpoș și Șiclău.

[91] În legătură cu răscoala din Talpoș, *Tribuna* din Arad scria: „Comuna Talpoș este cu desăvîrșire inficiată de agitațiile socialiste și aci într-adevăr nimic nu poate ajuta decît un statariu militar..." (*Tribuna*, VIII, nr. 3 din 31 dec./13 ian. 1904).

[92] *Adevărul*, II, nr. 2 din 17 ian. 1904.

[93] Cf. A. Egyed, *Lupta țăranilor români și maghiari din Aleșd în anul 1904*, în *Studii*, VIII, nr. 2, p. 31—47.

[94] „Partidul liberal" și „Partidul independenței".

[95] Arhiva Sfatului Popular al Reg. Crișana, acte confid., nr. 247/1904.

de autorități, care luni de-a rîndul au interzis cu consecvență orice adunare țărănească. Raportul procurorului din Oradea scria: „Partea socialistă a populației a venit la Aleșd, înarmată cu bîta, cu intenția ca acolo să nu dea voie să ia cuvîntul nici un reprezentant al partidului independenței, nici altcineva, decît numai socialiștii"[96].

Dar țărănimea a vrut mai mult; ea dorea să expună propriile ei revendicări. Iar revendicarea fundamentală a țărănimii a fost împărțirea pămîntului[97].

Cînd însă țărănimea a luat inițiativa pentru desfășurarea adunării, autoritățile au ordonat detașamentelor de represiune să treacă la atac. Salva ucigătoare a răpus pe loc 23 de țărani, alte 70 de persoane au fost grav rănite, dintre care unele chiar mortal. Ulterior numărul morților căzuți în măcelul de la Aleșd s-a ridicat la 33[98].

Vărsarea de sînge de la Aleșd a stimulat la luptă țărănimea din comitatul Bihor. În raportul său, prefectul a fost nevoit să recunoască că „starea de spirit acum, după întîmplările de la Aleșd, este extrem de agitată"[99]. Astfel de mișcări, dintre care unele sîngeroase, au fost semnalate din Bratca, Borod, Vadul Crișului, Chăbeșd[100] și altele.

Măcelul de la Aleșd a scos din nou în evidență că *statul burghezo-moșieresc maghiar este hotărît să pună capăt, prin orice mijloace, mișcărilor țărănești.* Raportul autorităților din Oradea nu ne lasă nici un dubiu în această privință. Ocupîndu-se cu vărsarea de sînge din Aleșd, în raport se arată că acest eveniment „... prin mari jertfe de vieți omenești, a avut acel rezultat binefăcător că, într-un timp mai îndelungat (de după evenimentele de la Aleșd, n.n.), n-au avut loc agitații, și spiritul de revoltă al populației, care în anul trecut (1903, n.n.) și chiar în prima jumătate a acestui an a fost ridicat împotriva populației inteligente și avute, ... s-a liniștit"[101].

Într-adevăr, în a doua jumătate a anului 1904 nu s-a semnalat nici o mișcare de proporții mai mari. Cauzele acestui fapt rezidă, pe lîngă teroarea deosebită, și în atitudinea conducerii partidului social-democrat, care prin ziarele „Népszava" (Glasul Poporului) și „Adevărul", îndemna populația la „pace", la „liniște". „Orice s-ar întîmpla, noi să fim în pace și liniște" — scria „Adevărul"[102]. Vrînd să rămînă cu orice preț în cadrul legalității, conducătorii oportuniști ai partidului social-democrat au contribuit la menținerea „liniștei" moșierilor și statului, fapt care împreună cu teroarea autorităților a dus la nimicirea, în mare parte, a rezultatelor obținute în organizarea și chiar apropierea mișcării muncitorești și țărănești.

---

[96] *Ibid.*
[97] *Ibid.*
[98] A. Egyed, o. c., p. 41.
[99] Arhiva Sfat. Pop. al Reg. Crișana, n. ad 247/1904.
[100] *Nagyvárad*, 27 apr. 1904; *Csendőrségi évkönyv* (Anuarul jandarmeriei), Budapesta, 1905, p. 205—215; *Tribuna*, 27 apr. 1904.
[101] Arhivele Stat. Budapesta, O.L.M.R., XXXVI, nr. 5555.
[102] *Adevărul*, 1 mai 1904.

Cu toate acestea, mişcarea de la Aleşd a scos în relief spiritul de solidaritate al muncitorilor înaintaţi cu ţărănimea luptătoare. Se poate spune că la începutul secolului al XX-lea, în nici o parte a Transilvaniei solidaritatea dintre clasa muncitoare şi ţărănime nu şi-a găsit o expresie atît de vie şi o confirmare atît de incontestabilă. La vestea măcelului din Aleşd, muncitorii din Oradea au declarat grevă generală de 24 de ore. În moţiunea adoptată la întrunirea ţinută de întreaga muncitorime din Oradea, se scria printre altele: „... adunarea populară îşi exprimă protestul faţă de atrocităţile comise, dispreţul faţă de regimul corupt şi hotărăşte să iniţieze imediat o colectă, pentru sprijinirea familiilor victimelor"[103]. La un an de la vărsarea de sînge din Aleşd, muncitorii din Oradea au purtat banderole roşii cernite cu văl negru[104]. Şi din această acţiune se desprinde faptul că elementele înaintate din mişcarea muncitorească şi muncitorimea industrială avea o altă atitudine faţă de mişcarea ţărănească decît unii conducători oportunişti[105].

*

Mişcările ţărăneşti din comitatul Arad şi Bihor din anii 1903—1904 fac parte dintr-un ciclu de mişcări care începuseră pe o scară mai largă aproape în întreaga Transilvanie în 1897 şi se vor încheia în anul 1907[106]. Reprezentanţii cercurilor dominante, precum şi literatura contemporană burgheză de specialitate numeau manifestările luptei de clasă de la sate din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea „mişcări agrar-socialiste", denumire atribuită acestei mişcări pentru faptul că ele s-au desfăşurat sub influenţa partidelor ţărăneşti mic burgheze (de exemplu sub influenţa partidului socialist independent, sau partidul social-democrat reorganizat) sau sub înrîurirea partidului social-democrat al muncitorilor.

În realitate, aceste mişcări aveau un conţinut democratic. Luptele ţărăneşti împotriva marii proprietăţi în fostul comitat Bihor, numeroasele revolte locale din comitatul Arad, lozincile antimoşiereşti ale acestora,

---

[103] *Népszava*, 23 apr. 1904.

[104] *Ibid.*

[105] În însăşi conducerea partidului social-democrat au fost elemente înaintate ca A. Daniel, care a criticat aspru tactica legalistă a conducerii, manifestată cu ocazia măcelului din Aleşd (vezi Augustin Deac, I. Cicală, A. Egyed, V. Liveanu, *Mişcarea social-democrată din Transilvania în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în „Destrămarea monarhiei austro-ungare", Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 243).

[106] Marea răscoală a ţăranilor din anul 1907 din România a produs un puternic ecou şi a exercitat o influenţă adîncă asupra ţărănimii din Transilvania. Totuşi — după cum se ştie — în primăvara anului 1907 frămîntările din Transilvania nu s-au revărsat într-o luptă de mari proporţii. Una din cauzele principale care a dus la această situaţie constă în aceea că în timp ce în România avîntul revoluţionar de la începutul secolului al XX-lea a atins punctul culminant tocmai în primăvara anului 1907, prin dezlănţuirea marii răscoale, în Transilvania mişcarea revoluţionară a intrat către sfîrşitul anului 1906 într-o perioadă de reflux (cf. I. Cicală, A. Egyed, *Ecoul răscoalei ţăranilor din 1907 din România în Transilvania*, în „Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907", Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 227—253).

ne dovedesc acest lucru. Partidul social-democrat a arătat în mod just că „agrarsocialismul" nu are un conținut socialist. Dar această critică era totuși defectuoasă, întrucît nu vedea elementul esențial al mișcării, anume caracterul ei antimoșieresc.

Conducerea partidului social-democrat, sub pretextul superiorității economice a marii proprietăți față de mica proprietate, se plasa pe o poziție potrivnică lichidării marii proprietăți funciare, reazăm al tuturor rămășițelor feudale împotriva cărora era îndreptat obiectiv ascuțișul luptei țărănimii.

Cu toate acestea, spre deosebire de majoritatea conducătorilor partidului social-democrat, organizațiile locale din Arad, Oradea și Tileagd, mai apropiate de frămîntările și aspirațiile maselor țărănești și în special muncitorii socialiști înaintați s-au apropiat de mișcarea țărănească și au obținut rezultate pe linia organizării acesteia, tocmai îmbrățișînd lozincile lor antimoșierești.

Mișcarea grevistă a proletariatului agricol demonstrează, prin însăși forma de luptă folosită, influența proletariatului industrial asupra satului.

Luată în ansamblu, mișcarea țărănească din aceste comitate a scos în evidență energia revoluționară acumulată în sînul țărănimii. Pe de altă parte numeroasele manifestări de solidaritate ale proletariatului industrial, cum a fost greva generală din Oradea declarată cu ocazia măcelului din Aleșd și altele, au fost expresii, într-o formă embrionară, ale alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE L'ÉTUDE DES AGITATIONS ET DES MOUVEMENTS PAYSANS DANS LES ANCIENS COMITATS D'ARAD ET DE BIHOR EN 1903—1904

RÉSUMÉ

Au début du XXe siècle, les comitats d'Arad et de Bihor devinrent le centre de mouvements paysans. Le fait est dû à des causes et à des circonstances d'ordre social et économique bien déterminées. L'extension de la grande propriété y était plus marquée que dans d'autres comitats et son joug plus lourd que n'importe où en Transylvanie. Ainsi, les surfaces de terre détenues par les propriétaires fonciers dépassaient de 16,18 p.100 dans le comitat d'Arad et de 21,97% dans le comitat de Bihor la moyenne générale de Transylvanie. Outre le manque de terre, de forêts et de pâturages, les luttes paysannes furent provoquées aussi par le système d'impôts, les abus de l'administration et d'autres causes.

La lutte de la paysannerie de ces comitats présente des particularités essentielles par rapport à la majorité des mouvements paysans des comitats des régions orientales de la Transylvanie, en raison du fait que dans les comitats d'Arad et de Bihor il y eut un rapport étroit entre

la pénétration des idées socialistes dans les villages et les mouvements paysans déclarés. Les formes de la lutte étaient variées. Des révoltes et des agitations se signalent dans les deux comitats. A Sepreuș, Talpoș, Sicläu, Aleșd et dans d'autres localités, les paysans se heurtèrent aux forces armées. Au printemps et à l'été 1904, le prolétariat agricole se mit en grève pendant les travaux saisonniers. Dans les parties montagneuses des comitats de Bihor et d'Arad éclatèrent des révoltes contre l'administration des domaines de l'église et contre le système fiscal oppresif.

DESPRE ACTIVITATEA DIDACTICĂ A LUI IOAN BOGDAN

DE

MIHAIL DAN

Ioan Bogdan, marele nostru slavist, a fost, pe lîngă un maestru al studiilor slave, un eminent profesor, la care cunoştinţele profunde de specialitate, agonisite în ani de studii la universităţile din Europa centrală şi din Rusia, se îmbinau cu un minunat talent pedagogic şi un admirabil spirit de organizator. Cu toate că Ioan Bogdan a fost prin excelenţă istoric al vechii noastre societăţi, care, mergînd pe linia impusă de necesităţile obiective ale dezvoltării ştiinţei noastre istorice la sfîrşitul sec. XIX — începutul sec. XX, a adus contribuţii de excepţională valoare în studierea feudalismului românesc prin folosirea datelor ce i le punea la dispoziţie ştiinţa istorico-filologică slavă, în învăţămîntul superior el nu a fost încadrat la o catedră de istorie, ci la catedra de filologie slavă, unde a desfăşurat o neobosită activitate pedagogică şi organizatorică, împletind însă preocupările de filologie cu cele de istorie.

Catedra de filologie slavă s-a înfiinţat la Universitatea din Bucureşti în 1890, Bogdan ocupînd-o în octombrie 1891 ca suplinitor, iar din 20 iunie 1892 fiind confirmat titular[1]. În cadrul Facultăţii de litere şi filozofie din Bucureşti catedra de filologie slavă nu era organizată independent, ci ca o anexă, ca o completare la catedra de istoria veche a României[2], adică era o materie auxiliară în cadrul Secţiei istorice[3].

---

[1] *Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1892—1893*, Bucureşti, 1893, p. 35; A. I. Iaţimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti v Moldavii i Valahii, XI—XVII. vv.*, Tip. I. N. Skorohodov, f. 1., 1906, p. XL (după informaţiile scrise trimise slavistului rus de însuşi Ioan Bogdan, *ibid.*, n. 1) şi idem, *Kafedra slavianovedeniia v Rumînii*, în *Slavianskia izvestiia*, 1906, nr. 3, p. 258—261. Catedra de filologie slavă de la Universitatea din Bucureşti fusese prevăzută încă din 1881, în cadrul modificării legii instrucţiunii publice din 1864 (Aneta Boiangiu, *V. A. Urechia — profesor al Universităţii din Bucureşti*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, s. Ştiinţe sociale, Istorie, XII, (1963), 30, p. 34).

[2] A. I. Iaţimirski, *o. c.*, p. XLII.

[3] Facultatea avea trei secţii: istorie, filologie şi filozofie (V. Dupoi, *Organizarea predării disciplinelor la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti în perioada 1864—1918*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, s. Ştiinţe sociale, Istorie, XII, (1963), 30, p. 46).

Încadrată la Secţia istorică a Facultăţii de litere şi filozofie, filologia slavă era obligatorie un an pentru studenţii în istorie, care urmau cursurile acestei catedre în anul III, cursurile facultăţii fiind organizate ca şi azi pe ani[4]. La examenul general de licenţă pentru Secţia istorică figura, pe lîngă istoria antică, medie şi modernă, istoria şi literatura română, arheologie, epigrafie şi filologie clasică greacă şi latină, şi interpretarea unui text vechi slav după indicaţia profesorului respectiv; iar comisia examinatoare la licenţa în istorie era alcătuită din cinci profesori: profesorul de istorie antică, un alt profesor de istorie, profesorul de arheologie, cel de elină sau latină şi profesorul de filologie slavă[5].

Rezultă, prin urmare, că, deşi materie auxiliară, la care studenţii erau obligaţi să treacă un examen parţial în anul III, filologiei slave i se acorda o deosebită importanţă pentru studiul istoriei române, din moment ce era una din materiile examenului de licenţă.

În organizarea catedrei de filologie slavă, I. Bogdan s-a inspirat deopotrivă din modelul ce i l-a oferit pe de o parte catedra de filologie slavă de la Viena (Vatroslav Jagić), pe de altă parte studiile sale la Universitatea din Petersburg (profesorii A. I. Sobolevski şi P. A. Sîrku). După pilda lui Sobolevski şi Sîrku, Bogdan introduce în planul său de lucru la catedra de filologie slavă următoarele cursuri: un curs de veche slavă (paleoslavă), un curs de paleografie şi diplomatică slavo—română şi în plus un curs de cultura română în epoca slavonă, iar după pilda maestrului său vienez, Jagić, Bogdan prevede un curs de antichităţi slave (Istoria veche a slavilor) şi — după cum vom vedea — un curs de limba veche rusă şi unul de limbă polonă modernă, similar celui pe care-l audiase în 1887/88 la Universitatea din Viena[6].

În lecţia sa de deschidere a cursului de slavistică din 1891 (tipărită în 1894) Bogdan, ca unul care, adresîndu-se unor studenţi în istorie, înţelege să lege totdeauna cursurile sale de gramatică şi literatură de necesităţile practice puse de studierea vieţii noastre din trecut, concepe cursurile sale de filologie slavă — dincolo de obligaţiile oficiale impuse de profilul postului ce-l deţinea — într-un sens mult mai larg, ca nişte cursuri de filologie slavo—română. De aceea Bogdan se referă consecvent la utilitatea pe care o prezintă unul sau altul din cursurile catedrei de filologie slavă pentru studiul istoriei române. Astfel, vorbind de studierea limbii vechi ruseşti, el arată importanţa acestui curs prin aceea că această limbă „o găsim din primele timpuri ale existenţei statului moldovean în cancelaria domnească şi care a pătruns mai tîrziu prin sec. XVII pentru scurtă vreme în cărţile bisericeşti şi în literatura profană"[7]. Studiul vechii literaturi slave (sub care I. Bogdan înţelege vechea literatură bulgară) este important — spune el — prin aceea

[4] *Anuarul Universităţii...*, p. 76 şi urm.
[5] *Ibid.*, p. 81—82.
[6] Cf. I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, Edit. Socec et Comp., Bucureşti, 1894, p. 31—35.
[7] *Ibid.* De fapt, nu e vorba de limba veche rusă, ci de limba mediobulgară cu particularităţi maloruse.

că „producțiunile acestei literaturi... erau cunoscute în țările noastre, se copiau și se citeau foarte des, formau, cu un cuvînt, singura hrană intelectuală a oamenilor de carte în perioada cea veche a literaturii noastre. Ele au înrîurit și asupra producțiunilor originale românești din acele vremuri, cum sînt în Moldova cronica putneană, cronica bistrițeană, analele putnene și bistrițene, cronicile scrise în veacul XVI de Macarie, episcopul de Roman (1542) și Eftimie, episcopul de Rădăuți (1553), precum și cronica călugărului muntean Moxa (1620)"[8].

Celălalt curs, de antichități slave, pe care Bogdan îl mai intitulează uneori istoria veche a slavilor, trebuia să cuprindă — după el — începuturile istorice ale slavilor, constituirea lor în state, așezămintele lor sociale, politice și religioase, viața lor materială, obiceiurile juridice, mitologia etc. Iar importanța acestui curs pentru studenții în istorie Bogdan o subliniază în aceste cuvinte: „Acesta este cel mai important studiu prin cuprinsul său și de neapărată trebuință pentru înțelegerea antichităților române"[9], sub care — evident — el înțelege instituțiile sociale, juridice, politice, cultura materială și spirituală în orînduirea feudală.

În sfîrșit, în ceea ce privește cursul de paleografie și diplomatică slavă, căruia Bogdan îi spune ulterior curs de paleografie și diplomatică slavo-română, acesta este important prin faptul că, ocupîndu-se cu „studiul formelor exterioare ale manuscriptelor și documentelor slave, trebuie să formeze introducerea la studiul paleografiei și diplomaticii române, care nu sînt decît o imitare și o continuare a celor slave"[10].

Acesta este ciclul de studii slave pe care-l preconizează Ioan Bogdan la începutul anului universitar 1891—1892 în lecția sa de deschidere. Concepînd în felul mai sus arătat sarcina sa didactică, el menționa că, în organizarea pe care o dă catedrei sale, s-a condus după principiul ca studiile slave ce le inițiază „să corespundă... trebuințelor noastre speciale"[11]. El este conștient de cadrul relativ limitat trasat filologiei slave la Universitatea din București, dar a fost obligat să procedeze așa, după cum însuși precizează, pe de o parte din cauza insuficienței mijloacelor materiale și intelectuale de care dispunea la noi tînăra disciplină, filologia slavă, iar pe de altă parte, din cauză că limba slavă veche a fost introdusă ca studiu obligator numai pentru studenții anului III de la Secția de istorie. Bogdan însă își exprimă speranța că și studenții Secției filologice, „în special cei ce au de gînd să se ocupe de limba română, vor urma acest curs"[12], despre a cărui utilitate el speră că ei se vor convinge în curînd.

Într-adevăr, privit sub raport practic, felul în care Bogdan și-a organizat ciclul de cursuri slave a făcut ca aceste studii să fie de necontestată utilitate pentru studierea istoriei și literaturii române din

[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*
[10] *Ibid.*
[11] *Ibid.*, p. 35.
[12] *Ibid.*

perioada feudală. Dezvoltarea ulterioară a istoriografiei române de după Ioan Bogdan, şcoala pe care el a creat-o atestă din plin acest lucru şi nu mai e nevoie să insistăm asupra serviciilor aduse istoriografiei noastre de direcţia imprimată de Ioan Bogdan studiilor slave la Universitatea din Bucureşti.

Ce a realizat, însă, Bogdan în concret, la catedră, din cele avansate în expunerea programatică din lecţia sa inaugurală? Mai întîi, limba veche slavă, ca una ce era materie de licenţă la secţia istorică, a figurat în fiecare an printre cursurile catedrei sale. Astfel, cursul de veche slavă s-a predat în anul universitar 1892—1893 — primul an cînd Ioan Bogdan a funcţionat ca titular[13]. Acelaşi curs l-a prezentat Bogdan în anii 1893—1894, 1894—1895, 1895—1896, 1896—1897, 1897—1898, 1898—1899, 1899—1900, 1903—1904, 1904—1905, 1905—1906 şi, probabil, şi în anii următori[14]. Cursul de slavă veche era urmat de exerciţii de seminar (gramatică şi traduceri din limba veche slavă)[15]. Cursul de limba rusă veche s-a predat în anii 1898—1899, 1906—1907 şi 1914—1915, împreună cu limba mediobulgară, pe lîngă cursul de paleografie şi diplomatică slavă şi slavo—română, ca o anexă a lui[16]. Cursul de antichităţi slave sau de istoria veche a slavilor s-a predat în anii 1892—1893, 1896—1897 şi 1898—1899, după cum ne indică însuşi Bogdan[17].

Prin urmare, Bogdan a predat întregul ciclu de cursuri slave şi slavo—române pe care îl enunţase în lecţia sa de deschidere. În plus, el a mai adăugat un curs de *Cultura română*, pe care-l numeşte uneori *Cultura română în epoca slavă* sau *Vechiile aşezăminte române* şi pe care ştim în mod sigur că l-a predat în anul universitar 1898—1899[18] şi un curs de limba polonă, singura limbă slavă modernă ce se preda atunci la Universitatea din Bucureşti[19]. În ce priveşte acest din urmă curs, Bogdan s-a abătut de la principiile expuse în lecţia sa de deschidere. Acolo el spunea, în 1891: „Cunoştinţa practică a limbilor slave nu va intra niciodată în domeniul învăţămîntului nostru universitar. Scopul nostru trebuie să fie exclusiv studiul teoretic al lor şi prin aceasta studiul întregii fiinţe a popoarelor slave, întrucît ele au exercitat oare-

---

[13] *Anuarul Universităţii...*, p. 56.

[14] Bibl. Acad. Republicii Sicialiste România, Secţia msse, Mss 5223; A. I. Iaţimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLI; *Anuarul Universităţii din Bucureşti pe 1892—1893*, p. 56; *1893—1894*, p. 39; *1894—1895*, p. 40; V. Dupoi, *o. c.*, p. 53.

[15] *Universitatea din Bucureşti, Facultatea de filozofie şi litere. Anuarul pe anul universitar 1897—1898*. Bucureşti, 1899, p. 8—11.

[16] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5224 şi 5225; A. I. Iaţimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLI; Limba mediobulgară şi Paleografia şi diplomatica slavă şi slavo-română s-au predat şi în anii 1901—1902, 1902—1903, 1903—1904 şi 1904—1905 (*Anuarul Universităţii din Bucureşti pe 1901—1902*, p. 34—35; *1902—1903*, p. 34—35; *1903—1904*, p. 34; *1904—1905*, p. 34—35; *1914—1915*, p. 26—40); V. Dupoi, *o. c.*, p. 53.

[17] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5226; *Anuarul Universităţii pe anul şcolar 1892—1893*, p. 56; A. I. Iaţimirski, *ibid.*

[18] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227 şi A. I. Iaţimirski, *ibid.*

[19] A. I. Iaţimirski, *ibid.*

care influență asupra vieții noastre din trecut"[20]. Și în alt loc, în aceeași lecție inaugurală: „Am trecut cu vederea peste folosul cel mare practic, ce l-am putea trage din cunoașterea mai de aproape a limbilor slave moderne, deoarece studiile universitare n-au a face cu trebuințele practice ale vieții, ci cu exigența științelor istorice"[21].

Prin urmare, deși recunoștea marea utilitate a studierii practice a limbilor slave moderne ca mijloc de cunoaștere a vieții popoarelor slave (ruși, bulgari, sîrbi), totuși, în 1891, Bogdan își propunea să se limiteze la studiul teoretic al limbilor slave vechi, pentru ca prin ele să se ajungă la studierea și înțelegerea istoriei noastre în perioada feudală. Dar el era convins că: „Răspîndirea studiilor teoretice va ușura însă foarte mult învățarea practică a limbilor slave, care nu poate fi nicidecum în dauna noastră"[22].

De la acest punct de vedere, probabil în urma concluziilor negative ce le va fi tras din practica sa pedagogică, sau poate pe linia convingerii sale asupra necesității de a se cunoaște viața actuală a popoarelor slave, Bogdan a evoluat spre înțelegerea necesității predării practice a limbilor slave moderne, făcînd un început cu predarea limbii polone, pe care el însuși începuse s-o studieze la Viena și în Rusia și pe care și-a însușit-o la Cracovia, la profesorul Lucian Malinowski[23].

În ce privește cuprinsul cursurilor predate de Ioan Bogdan putem spicui, din informațiile trimise chiar de el lui Iațimirski, ca și din manuscrisele cursurilor sale, următoarele amănunte. Cursul de veche slavă (între 32 și 40 de lecții) cuprindea gramatica (fonetica, morfologia și sintaxa) vechii slave și — după informațiile date de însuși I. Bogdan[24] — urmărea dublul scop de a familiariza pe studenți cu vechea slavă și de a suplini într-un oarecare grad cursul insuficient de gramatică comparată a limbilor indogermane al lui B. P. Hasdeu, care prin 1898—1899 — într-o vreme cînd era zdrobit de tragedia sa familială — sau nu ținea cursuri sau preda doar fragmente.

Cursul de paleografie și diplomatică slavă și slavo—română cuprindea în principal paleografia slavă (cirilică și glagolitică) sfîrșind cu sec. XVII și diplomatica slavă (mai ales bulgaro—sîrbă și rusă veche), — dar exemplificarea se făcea nu numai pe materiale slave (manuscrise, inscripții, documente), ci și pe materiale documentare slavo—române. În programul acestui curs, — ca un instrument absolut necesar înțelegerii textelor slavo—române — intra și un curs de limbă medio-bulgară și rusă veche[25]. Bogdan insista asupra izvoarelor literare ale

---

[20] I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, p. 31.
[21] *Ibid.*, p. 30.
[22] *Ibid.*
[23] Vezi M. Dan, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni*, în *Romano-slavica*, IV, (1960), p. 310—311; I. Bărbulescu, *Din istoricul slavisticei în România*, în *Arhiva* din Iași, XXXV, (1928), p. 236—237, greșește cînd, bazîndu-se exclusiv pe cele spuse de I. Bogdan în lecția sa de deschidere, afirmă că I. Bogdan s-a limitat doar la studiul teoretic al limbilor slave vechi, neglijînd total predarea limbilor slave moderne în cursurile sale universitare.
[24] A. I. Iațimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XL.
[25] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5224.

limbii mediobulgare (sec. XII—XIV), se ocupa cu fonetica şi morfologia mediobulgară şi cu limba rusă veche, pentru a trece apoi la analiza formelor gramaticale şi a elementelor lexicale sîrbeşti şi ruseşti în diplomatica română. Este interesant de subliniat că într-o vreme cînd paleografia şi diplomatica slavo—română abia începea să se dezvolte la noi, Bogdan, cel dintîi dintre slaviştii români, observa că „în Moldova cancelariile domneşti întrebuinţează limba rusească" şi „cancelariile moldoveneşti au împrumutat formularul din cancelariile marilor duci litvani"[26]. În urmărirea elementelor ortografice, morfologice şi lexicale slave răsăritene din documentele moldoveneşti Bogdan se dovedeşte a fi un bun cunoscător al limbilor rusă, ucraineană şi belorusă[27].

Cursul de istoria veche a slavilor cuprinde istoria popoarelor slave de la primele ştiri istorice despre slavi pînă la întemeierea tuturor statelor slave feudale, cu excursuri despre vechile relaţii ale românilor cu slavii. Bogdan se ocupă — după cum spune el — atît cu „istoria externă sau politică a slavilor, cît şi cu cea internă sau culturală a lor"[28]. Dar — spune el — „înainte de a trece la istorie trebuie să stabilim caracterul slavilor din punct de vedere etnografic şi lingvistic". Acest punct de vedere se concretizează în împletirea istoriei cu lingvistica, lucru ce se constată peste tot în cursul său, un excurs lingvistic special tratînd despre raportul slavilor cu litvanii şi limba slavo-litvană[29]. Este în această atitudine a lui Bogdan un grăitor exemplu de felul cum slavistul nostru înţelegea să pună la contribuţie pregătirea şi cunoştinţele sale filologice în abordarea problemelor istorice. Între alte probleme pe care Bogdan le tratează în acest curs amintim: patria străslavă, vecinii slavilor, numirile etnice ale slavilor, colonizarea Daciei şi a Peninsulei Balcanice de către slavi, elementele slave din limba română şi altele[30].

În cursul de *Cultura română în epoca slavă*, care cuprinde în introducerea sa şi expunerea concepţiei lui Ioan Bogdan despre dezvoltarea societăţii, slavistul nostru se ocupă de instituţiile politice în feudalism (domnia şi prerogativele ei), clasele sociale (insistînd îndeosebi asupra ţărănimii), situaţia ei juridică, obligaţiile ei, regimul agrar, oraşele etc.[31]. În acest curs I. Bogdan a folosit, în regestele făcute de el în 1895/96, multe din materialele documentare de la Braşov şi tot după acest curs se pare că Gr. C. Tocilescu a rezumat unele părţi în apendicele primei ediţii a manualului său de istorie a României apărut în 1899 la Bucureşti[32].

---

[26] Ibid., f. 154 r—156 v.

[27] Ibid., f. 157 r şi urm. I. Bogdan vorbeşte, greşit, de dialectele velicorus, malorus şi belorus ale limbii ruse.

[28] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, secţia msse, Mss 5226, f. 5 r.

[29] Ibid., f. 116 r.

[30] Ibid., f. 185 r etc., f. 194 r etc.

[31] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227.

[32] Cf. I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec.* XV—XVI, vol. I (1413—1508), Tip. Carol Göbl, Bucureşti, 1905, p. XII.

În ce privește cursul de limba polonă, din păcate nu putem da nici o indicație asupra cuprinsului său, deoarece nici în manuscrisele lui Bogdan, nici în altă parte nu am aflat nimic despre el.

*

Se pune însă întrebarea: pe ce bază metodologică s-a situat I. Bogdan în predarea cursurilor sale? Mai întîi trebuie să ne ocupăm de cursurile de filologie și apoi de cele de istorie. În filologie — așa cum ne-o mărturisește Iațimirski, care a primit și de la slavistul nostru informații cu privire la activitatea sa didactică la Universitatea din București — Ioan Bogdan aparține curentului la modă în vremea sa, al neogramaticilor. Vorbind despre cursurile sale de limbă, Bogdan îi scrie lui Iațimirski că predă, în primul rînd, limba slavonă bisericească și anume gramatică comparată (fonetică, morfologie și sintaxă comparată) „după principiile școlii neogramatice"[33]. Curentul neogramatic era un curent pozitivist, care s-a dezvoltat la începutul ultimului sfert al sec. XIX în Germania[34] și a fost adoptat după 1880 și la noi în țară[35]. Potrivit concepției lor pozitiviste, neogramaticii exagerau importanța faptelor lingvistice, considerau că datoria lingvistului este să adune *fapte*, să-și întemeieze cercetările pe un mare număr de *fapte*, să întreprindă analize minuțioase, să prezinte, să clasifice și să descrie faptele; dar în această străduință a lor de a aduna fapte de limbă ei n-au ajuns pînă la explicarea legăturilor interne ale fenomenelor, la determinarea lor cauzală. Mulțumindu-se să adune fapte izolate, ei au neglijat legarea acestor între ele și formularea unor concluzii de ordin general. Fără îndoială că efortul neogramaticilor pozitiviști de a aduna cît mai multe fapte de limbă este just, sub raport metodologic, știut fiind că o cercetare științifică are nevoie de o bază materială adecvată, dar ei au greșit cînd au redus scopul ultim al științei limbii doar la atît și au evitat să meargă pînă la generalizări teoretice[36], nu au căutat să explice faptele de limbă. De aceea cea mai mare parte a lucrărilor scrise de neogramatici se mulțumește cu expunerea modificărilor ce le-au suferit sunetele și formele gramaticale în istoria unei limbi. Totuși, chiar dacă pozițiile lor teoretice erau greșite, cele mai multe materiale adunate de ei sînt corecte, lucrările publicate de ei asupra gramaticii și vocabularului diverselor limbi au rămas, în general, valabile pînă azi în ce privește adunarea de fapte[37].

[33] A. I. Iațimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLI.

[34] Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Edit. științ., București, 1961, p. 47—53. Principiile neogramatice au fost expuse de Hermann Osthoff și Karl Brugmann în prefața lucrării *Morphologische Untersuchungen*, I. Theil, Leipzig, 1878 (I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 21—30).

[35] I. Iordan, I. Coteanu, *Idei și realizări în lingvistica noastră după 23 August 1944*, în „Marxism-leninismul și gîndirea științifică românească", Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 186—187.

[36] Mulțumesc conf. univ. POMPILIU DUMITRAȘCU pentru unele lămuriri în legătură cu școala neogramaticilor.

[37] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 492—495, p. 502—505; Al. Graur, Lucia Wald, *o. c.*, p. 47—53.

Practic, neogramaticii au considerat ca domeniu central al lingvisticii morfologia, dar pentru studierea acesteia ei se bazau mai mult pe fonetică, la care se aplică mai uşor metoda comparativ-istorică[38], pe care a folosit-o şi I. Bogdan şi, înaintea lui, B. P. Hăşdeu. În afară de importanţa exagerată acordată elementului fonetic, neogramaticii studiau în mod deosebit lexicul, mai puţin formele gramaticale şi mult mai puţin problemele sintactice[39].

În ţara noastră, în afară de Ioan Bogdan, au aderat la şcoala neogramatică L. Şăineanu, Al. Philippide, Ovid Densuşianu, iar B. P. Hasdeu a adoptat multe idei ale neogramaticilor[40]. Ioan Bogdan, deşi mai mult filolog şi istoric, a aparţinut — cum o declară însuşi — şcolii neogramatice, predînd cursul de vechea slavă după principiile acestei şcoli. Lucrul e perfect explicabil cînd ne gîndim la perioada în care s-a format şi cînd şcoala neogramatică avea mulţi aderenţi şi la faptul că marele comparatist rus al cărui elev a fost, F. F. Fortunatov, el însuşi prin concepţiile sale generale se încadrează tot la neogramatici[41].

Prin aceasta se explică predilecţia lui Ioan Bogdan pentru fonetică atît în amintitul curs universitar[42], cît şi în alte cursuri[43] şi în lucrările sale tipărite. Tot astfel se explică şi deosebita atenţie pe care I. Bogdan o acordă lexicului. În o serie din lucrările sale tipărite[44], Bogdan insistă tocmai asupra analizei elementelor fonetice, morfologice şi lexicale şi mai puţin asupra celor sintactice. Deosebita atenţie dată de Bogdan lexicului se concretizează şi în bogatul material lexical ce ni s-a păstrat în culegerile lui de documente slavo-române, la care a întocmit şi glosare, cum a făcut-o şi la ediţia traducerii mediobulgare a Cronicii lui Manasses[45], unde ni s-a păstrat un preţios glosar de care ne servim şi azi în traducerea documentelor slavo-române.

---

[38] Al. Graur, *o. c.*, p. 506.

[39] I. Iordan, *Lingvistica romanică*, p. 21—30.

[40] Al. Graur, Lucia Wald, *o. c., p.* 63—65; I. Iordan, *Lingvistica românească*. M. O., Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1946, p. 28.

[41] Al. Graur, Lucia Wald, *o. c.*, p. 58—60, p. 63—65.

[42] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5223 (Cursul de limbă veche slavă). Din acest curs I. Bogdan a editat partea de fonetică şi morfologie: *Morfologia limbii paleoslovenice*, Tip. Carol Göbl, Bucureşti, 1892, in—4°, 84 p. (ediţie autografată).

[43] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5224 (Cursul de mediobulgară).

[44] Între altele, putem aminti: *Cîteva manuscripte slavo—române din Biblioteca imperială de la Viena*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, tom. XI, (1889), p. 1—28; *Cinci documente istorice slavo—române din Arhiva Curţii imperiale de la Viena*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, tom. XI, (1889), p. 29—62; *Glose române într-un manuscript slavon din secolul al XVI-lea*, în *Convorbiri literare*, XXIV, (1890), p. 727—752; *O evanghelie slavonă cu traducere română din sec. XVI*, în *Convorbiri Literare*, XXV, (1891), p. 33—40; *Un chrisov de la Mircea cel Bătrîn din 10 iunie 1415*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, tom. XXVI, (1904), p. 109—115; *Letopiseţul lui Azarie*, în *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, tom. XXXI, (1909), p. 57—214 şi în alte lucrări.

[45] *Cronica lui C. Manasses. Traducere mediobulgară c. 1350.* Text şi glosar cu o prefaţă de I. Bianu, Edit. Socec et Comp., Bucureşti, 1922.

Conducîndu-se, în cursurile şi lucrările sale, după principiile şcolii neogramatice, Bogdan le-a adăugat acestora metoda de cercetare curentă pe atunci, „cuvinte şi lucruri", ca mijloc de studiere a lexicului, prin a cărui explicare el ajunge la lămurirea anumitor instituţii din feudalismul nostru. Se ştie că multe lucruri (obiecte de îmbrăcăminte, unelte, arme etc.) cînd trec dintr-o ţară în alta, vin din ţara de origine însoţite de numele lor băştinaşe. În acest fel poporul care împrumută îşi îmbogăţeşte în acelaşi timp şi limba şi cultura materială, şi ca atare studierea acestor denumiri trebuie făcută prin elementele lor reprezentative, cuvintele şi lucrurile[46]. Astfel a procedat la noi B. P. Hasdeu cînd a studiat originile agriculturii, viticulturii şi păstoriei la poporul nostru[47]. Tot aşa a procedat şi Ioan Bogdan în cercetările sale privind feudalismul românesc, de pildă, organizarea armatei moldoveneşti în secolul al XV-lea, dînd un studiu care este un adevărat dicţionar de termeni tehnici militari[48]. Chiar dacă unele din rezultatele la care a ajuns Bogdan prin folosirea metodei comparativ-istorice şi a metodei „cuvinte şi lucruri" sînt discutabile, meritul său de a fi folosit printre primii, la noi, cele două metode de cercetare istorico-filologică nu poate fi contestat.

În ce priveşte cursurile de istorie, concepţia sa ni se dezvăluie cel mai bine din cursul dedicat vechii culturi româneşti. Şi aici se constată influenţa pozitivismului asupra concepţiei lui Bogdan. În istoriografia noastră Ioan Bogdan a fost încadrat, pe drept cuvînt, în criticismul istoric, una din variantele pozitivismului de tendinţă liberală[49], care la sfîrşitul sec. XIX — începutul sec. XX, ca ideologie a burgheziei liberale, luase o mare răspîndire în ţările din Europa răsăriteană[50]. Într-adevăr, istoricul Ioan Bogdan poate fi considerat adept al pozitivismului, întrucît în opera lui istorică pot fi sesizate o serie de asemănări cu pozitivismul lui Auguste Comte sau al filozofilor şi sociologilor pozitivişti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; dar în acelaşi timp între orientarea sa teoretică — aşa cum a fost înfăţişată studenţilor săi în cursul de cultură veche românească din 1898 — şi unele teze pozitiviste există unele deosebiri, unele nuanţe, care-l situează pe Bogdan pe o poziţie mai avansată.

Pozitivismul, de pildă, pretinde să se sprijine pe fapte reale, punînd accentul pe descrierea precisă a aşa-numitelor „fapte pozitive", dar

---

[46] I. Iordan, *Lingvistica romanică*, p. 70 şi urm. Cf. şi I. Bogdan în lecţia introductivă a cursului de limbi slave din 1891, publicată în 1894 sub titlul: *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, p. 19: „slavii au împrumutat de la noi o sumă de *cuvinte* (sublinierea noastră, *M. D.*) împreună cu o sumă de *lucruri*" (sublinierea noastră, *M. D.*).

[47] P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în *Romanoslavica*, VII, (1962), *Filologie*, p. 235—248.

[48] Idem, *Ioan Bogdan şi studiile de istorie slavă la români*, Tip. „Datina Românească", Vălenii de Munte, 1928, p. 14—15; I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV*, Tip. Carol Göbl, Bucureşti, 1908.

[49] Şt. Pascu, Eug. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe*, în *Studii*, 17, (1964), nr. 1, p. 149—150.

[50] *Istoria filozofiei*, V, Edit. ştiinţ., Bucureşti, 1963, p. 387.

totodată exprimă imposibilitatea de a cunoaşte cauzele fenomenelor, natura lor internă, şi-şi afirmă incapacitatea de a dezvălui legile dezvoltării societăţii în istoria acesteia[51]. Pînă la un punct Ioan Bogdan se situează şi el pe această poziţie teoretică. Astfel, Bogdan foloseşte în cursurile sale o terminologie aparent pozitivistă. În cursul său de istoria slavilor (anul universitar 1896—1897)[52] I. Bogdan scrie: „... vom încerca să ne facem o idee lămurită de trecutul istoric al slavilor pe temeiul izvoarelor *pozitive* (sublinierea lui I.B.) şi numai al izvoarelor de prima mînă, originale"; iar în discursul său de recepţie la Academia Română Ioan Bogdan, referindu-se la studiul organizaţiei sociale, vorbeşte de asemenea de date *pozitive* (sublinierea noastră, *M.D.*)[53]. Dar, în afară de această relativă similitudine în terminologie, Ioan Bogdan nu se identifică totdeauna, întru totul, cu poziţia teoretică a pozitiviştilor.

Astfel, în problema fundamentală a filozofiei, aceea a cunoaşterii, Bogdan, fără a fi ajuns la o înţelegere autentic ştiinţifică, face un pas înainte faţă de filozofia pozitivistă. Pe cînd adepţii lui A. Comte susţineau, în spiritul idealismului — subiectiv şi al agnosticismului[54], că nu putem cunoaşte cauzele fenomenelor şi că legile societăţii, ca şi legile naturii, sînt incognoscibile, Bogdan exprima agnosticismul său într-o formă mai atenuată.

În ce priveşte problema cauzalităţii, în des pomenitul său curs de cultură română, Bogdan spune: „Ocupîndu-ne de istoria culturii române, punctul de vedere e ştiinţific, interesul nostru e ştiinţific: căutăm cauzele ce au produs rezultatele culturale, legătura lor. Observăm faptele şi căutăm legătura lor internă. Evenimentele sociale ca toate celelalte evenimente îşi au cauzele lor, aceasta este adevărat *chiar dacă n-am putea descoperi niciodată legile istorice* (sublinierea noastră, *M.D.*).

Prin urmare, totul este produsul unui concurs de *împrejurări* (sublinierea noastră, *M.D.*) foarte *variate* şi *multiple* (sublinierea lui I.B.).

---

[51] *Ibid.*, III, Edit. ştiinţ., Bucureşti, 1960, p. 391—392; *Bolşaia Sovetskaia Enţiklopediia*, ed. a II-a, tom. 22, Edit. Marea Encicl. Sov., Moscova, 1953, p. 441; Juliusz Willaume, *Istoriografia polonă în epoca pozitivismului*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. Cuza" din Iaşi* (s.n.), Secţ. III (Şt. sociale) a. Istorie, Filologie, tom. IX. (1963), p. 1—14; Şt. Georgescu, *Pozitivismul logic şi teoria adevărului*, Edit. polit., Bucureşti, 1964, p. 128—135.

[52] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5226, f. 36 r.

[53] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Tip. Carol Göbl, Bucureşti, 1905, p. 19—20; „Cu mult mai mare e satisfacţia ce istoricul de azi găseşte în studiul organizaţiunii sociale, sau pentru a întrebuinţa un termen mai cuprinzător, al culturii române, nu numai fiindcă datele sînt aici mai *pozitive* (sublinierea noastră, *M. D.*) — ele provin în primul rînd din izvoare istorice directe şi obiective — dar şi fiindcă aceasta e partea cea mai puţin cunoscută din istoria noastră". Pozitiviştii, în esenţă, golesc „faptul pozitiv" de conţinutul său obiectiv, ceea ce nu este cazul la Bogdan. El ocoleşte consecinţele extreme ale fenomenismului pozitivist.

[54] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, ESPLP, Bucureşti, 1956, p. 415 scrie: „pozitivism = agnosticism".

A studia deci cauza unui produs complet — zice Bogdan — este a studia cauzele împrejurărilor variate ce i-au dat naștere". În legătură cu aceasta Bogdan dă următorul exemplu din domeniul *condițiunilor economice:* „Scumpetea articolelor de comerț atîrnă: *a.* de scumpetea transportului (caravane); *b.* taxele mari de import (vămi de graniță) și de consum (vămi de orașe) și *c.* de greutățile mari de circulație și întreruperea ei (distanțele mari în timpuri îndelungi)"[55].

Din cele de mai sus rezultă mai întîi că — spre deosebire de pozitiviști — Ioan Bogdan admite cauzalitatea, vorbește despre cauzele fenomenelor, despre strădania sa de a căuta cauzele evenimentelor și legătura internă a acestora. Dar — ca și în cazul profesorului său A. D. Xenopol[56] —, în concepția lui Bogdan cauzalitatea ne apare, cum vedem, ca un fel de „condiționism", ca o revelare a diverselor condiții, împrejurări în care se produce un fenomen, ceea ce, în fond, reprezintă o poziție pozitivistă[57].

În ce privește problema legității dezvoltării istorice și a posibilității de a descoperi legile acestei dezvoltări, Bogdan — spre deosebire de unii istorici și sociologi pozitiviști — negînd într-o formă dubitativă posibilitatea descoperirii legilor istorice, nu neagă fără nici o reticență caracterul legic al procesului dezvoltării istorice. Dar, cu toată rezerva pe care o face cu privire la imposibilitatea de a descoperi legile istorice, poziția lui, în această problemă, rămîne, în fond, agnostică, deși cu o anumită doză de îndoială, care-l distanțează de poziția tipic pozitivistă.

În schimb, în problema dezvoltării societății și în cea a factorilor hotărîtori ai dezvoltării istorice Bogdan se situează pe pozițiile filozofiei și sociologiei pozitiviste.

În ce privește caracterul dezvoltării istorice Ioan Bogdan aderă la evoluționismul vulgar al pozitivistului englez Spencer[58], întocmai ca junimiștii, care arătau interes teoriei lui H. T. Buckle și apoi celei a lui H. Spencer, privitoare la evoluția lentă opusă revoluției[59]. Și în concepția savantului român noțiunea de evoluție exclude cu desăvîrșire salturile calitative revoluționare în procesul dezvoltării istorice.

---

[55] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 8 r — f. 9 r.

[56] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România.* Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 369—370. Și Xenopol, pentru a explica noțiunea de cauzalitate în istorie, recurge, între altele, la „condiții de existență" *(Ibid.).* Pentru condițiile dezvoltării sociale în concepția lui Xenopol, vezi N. Gogoneață — Z. Ornea, *A. D. Xenopol. Concepția socială și filozofică.* Edit. științ., București, 1965, p. 182—189.

[57] Pentru a vedea deosebirea și asemănarea dintre I. Bogdan și A. Comte, în problema cauzalității, citățm din filozoful francez: „În explicațiile noastre pozitive, chiar cele mai perfecte, noi nu avem deloc pretenția de a arăta cauzele generatoare ale fenomenelor, ... ci numai de a analiza cu exactitate circumstanțele în care ele se produc" (A. Comte, *Cours de philosophie positive.* Ire et 2^e^ leçons. Paris, f. a., p. 29).

[58] *Istoria filozofiei,* III, p. 279, p. 341.

[59] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România,* p. 231—232.

De pe poziţiile sale de clasă şi pe linia concepţiei sale idealiste, Bogdan vede dezvoltarea şi transformarea societăţii în chip metafizic, doar ca un simplu proces de creştere, ca o evoluţie lentă, plată, ca o schimbare cantitativă treptată. În acest sens, în cursul său de cultură română, Ioan Bogdan scrie: „Instituţiile, stările sociale se schimbă, dar încet şi pe nesimţite"[60], iar în discursul său de recepţie la Academia Română citim: „istoria (= română; nota noastră, *M. D.*) nu se caracterizează atît prin mari schimbări politice provocate de personalităţi istorice marcante, cît printr-o lentă evoluare a instituţiilor primitive. În nişte state cu populaţia pur ţărănească şi cu o viaţă orăşenească foarte restrînsă se produce cu greu ceva însemnat pe terenul intelectual şi instituţiile se schimbă foarte încet şi pe nesimţite"[61].

La Ioan Bogdan — concepţia generală despre societate este idealistă. În contradicţie cu atitudinea sa în problema legităţii dezvoltării istorice, el admite într-un loc din cursul despre Cultura română că „faptele istorice sînt rezultatul ideilor (oamenilor mari)"[62], situîndu-se prin urmare pe poziţiile idealismului subiectiv, din care însuşi pozitivismul este o varietate. În plus, ceea ce caracterizează concepţia sa idealistă este eclectismul său, contopirea neprincipială, mecanică a diverselor curente de idei, concepţii, teorii. Pe linia idealismului său eclectic, în pomenitul curs, Bogdan consideră ca factori determinanţi ai dezvoltării istorice: *a.* „tendinţa sociologică de înmulţire a populaţiei, comună tuturor popoarelor" („Populaţia s-a înmulţit, puterea de producţie a crescut, procesele sociale s-au complicat, organismul statelor a luat o dezvoltare mare. Aşa se nasc statele cele mari"); *b.* „situaţia geografică" (pămîntul, clima) („Norocul popoarelor clasice. Exemplu: Laponii care sînt determinaţi a rămîne vînători, pe cînd în pămînturile bune şi climele calde vînătorii au putut deveni păstori nomazi, păstorii au putut deveni agricultori") şi „vecinătatea cu anumite popoare sau state" („De ex. lipsa de vecini a Angliei a făcut-o putere maritimă. Italia n-a putut deveni aşa [ceva], din pricina vecinilor [de] pe uscat"); *c.* „personalităţile istorice" (= „oamenii mari") („Faptele istorice sînt rezultate ale ideilor lor"). Pentru Ioan Bogdan toţi aceşti trei factori sînt *„deopotrivă de importanţi* (sublinierea noastră, *M. D.*), deşi unii au o sferă mai mare de acţiune, alţii mai mică. Noi credem că personalităţile istorice au o sferă mai mică. Cît pentru istoria noastră aceasta e neîndoelnic"[63]. În aceste rînduri Bogdan se defineşte ca un autentic pozitivist, care în eclectismul său îmbină şi combină la un loc elemente împrumutate din diverse curente filozofice şi sociologice

[60] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227, f. 7 r.

[61] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, p. 19.

[62] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227, f. 5 r.

[63] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227, f. 4 r — f. 5 r. Şi D. Onciul acorda o mare importanţă factorului geografic şi celui biologic (Şt. Ştefănescu, *Concepţia şi metoda istorică a lui D. Onciul*, în *Studii*, XVI, nr. 6, p. 1250).

pozitiviste din sec. XIX (curentul demografic[64], curentul geografic[65]) și din teoria factorilor[66].

Este evident că punînd pe același plan, acordînd egală importanță tuturor celor trei factori Bogdan se relevă ca un eclectic prin excelență, în opoziție cu dialecticianul materialist care nu se limitează la simpla enumerare a condițiilor ce exercită influență asupra dezvoltării societății, ci caută forța hotărîtoare care determină dezvoltarea societății. Dintre condițiile vieții materiale, doar una singură și anume modul de producție reprezintă cauza determinantă a dezvoltării sociale, în timp ce mediul geografic și densitatea populației sînt simple condiții în sensul propriu al cuvîntului, ceea ce Bogdan nu vede.

Acestea sînt vederile teoretice expuse de Bogdan în fața studenților în cursul de cultură veche românească predat în anul universitar 1898/1899. De pe această poziție a sociologiei și istoriogeografiei pozitiviste a abordat el și unele probleme concrete ale amintitului curs. Astfel, în lecția sa introductivă, referindu-se la conținutul culturii, după ce amintește orientarea în materie a diverselor școli istorice ori sociologice (L. Ranke, Ott. Lorenz, A. Comte, H. Spencer, H. T. Buckle, materialiști), I. Bogdan expune propria sa opinie, care, în spiritul eclectismului, reprezintă o sinteză a tuturor teoriilor expuse mai înainte. După el cultura cuprinde: „viața politică, economică, socială, intelectuală, morală, religioasă și estetică"[67] sau, potrivit planului dezvoltat în conferința sa despre *Cultura veche română*[68] ținută la Ateneul Român în ziua de 29 ianuarie 1898, ea cuprinde: „starea economică (păstoritul și pescuitul), comerțul, domnul, boierii, țăranii (cnezi), orașele, administrația (sfatul domnesc) și finanțele, procedura, biserica, mănăstirile, arta și literatura"[69]. În concepția sa despre conținutul culturii Ioan

---

[64] H. Spencer afirma că progresul social depinde direct de creșterea populației (cf. *Istoria filozofiei*, III, p. 342—343).

[65] H. T. Buckle, unul din fondatorii curentului geografic în sociologie, afirma că economia și politica, relațiile de clasă și diversele forme ale conștiinței sociale sînt determinate de climă, sol și alte proprietăți naturale ale mediului geografic (*Ibid.*, p. 353).

[66] De pildă, sociologia pozitivistă a lui Emile Durkheim se reduce în ultima analiză la teoria vulgară a factorilor. El considera drept cei trei factori fundamentali ai dezvoltării sociale: numărul de locuitori, dezvoltarea căilor de comunicație și „conștiința colectivă". La noi, A. D. Xenopol, profesorul lui Ioan Bogdan, respingînd materialismul istoric, se dovedește tributar teoriei factorilor, considerînd ca factori constanți ai dezvoltării istorice: rasa, mediul, caracterul național, tradiția (*Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 366, 370).

[67] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 8 r.

[68] I. Bogdan, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul. Cultura veche română. Două conferințe ținute în sala Ateneului Român din București în zilele de 25 și 29 ianuarie 1898*, Edit. Socec et Comp., București, 1898, p. 39—98.

[69] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secț. msse, Mss. 5227, f. 3 r. În același manuscris, f. 2 r, întîmpinăm de asemena un plan asemănător: I. Formarea unei domnii unitare și cuceririle și anexările de teritorii. II. Istoria dreptului public: 1. raportul țărilor române față de regatele ungar, bulgar și polon; 2. poziția domnilor; 3. nobilimea (boierimea) și țăranii; 4. orașele (întemeiere, organizare); 5. administrația și justiția; 6. biserica; 7. clasele sociale, breslele; 8. finanțele, monedele; 9. vînatul, agricultura, negoțul, industria de casă; 10. armata; 11. viața și caracterul poporului; 12. literatura; 13. arta.

Bogdan se apropie de (sau poate chiar se inspiră din) interpretarea lui Ernst Bernheim, care în manualul său de metodă istorică, consideră ca „der Bestand der jeweiligen Kultur": limba, obiceiurile, meşteşugurile, comerţul, arta, ştiinţa, dreptul, morala, religia, raporturile economice şi sociale[70]. Presupunem de asemenea influenţa parţială a istoricului burghez rus P. N. Miliukov, cu a cărui lucrare despre cultura rusă Ioan Bogdan compară planul conferinţei sale din 1898 despre vechea cultură românească[71].

Cum se vede din cele de mai sus, în eclectismul său, Bogdan consideră laolaltă ca aparţinînd culturii, „în sensul cel mai larg al cuvîntului" atît elemente din sfera culturii materiale, cît şi a culturii spirituale, dar şi elemente, de altfel puţine şi confuz formulate, din sfera bazei. Totuşi şi în această accepţie largă unele elemente de cultură, ca *limba*, rămîn în afara preocupărilor istoricului român. În plus, concepţia lui Bogdan asupra conţinutului culturii este deficitară şi pentru motivul că el înţelege în chip vulgar, simplist, determinarea materială a culturii. Într-adevăr, înţelegerea ştiinţifică a culturii presupune unitatea, legătura indisolubilă între cultura materială şi cea spirituală, legătură exprimată prin aceea că orice cultură spirituală este condiţionată de un anumit nivel al culturii materiale, în primul rînd de cultura producţiei[72]. Or, Ioan Bogdan, pe urmele sociologului pozitivist francez P. Lacombe[73], afirmă că: „cultura nu poate exista fără să presupunem mai înainte un grad oarecare de bună stare materială"[74], iar în alt loc, referindu-se la criteriile de apreciere a gradului de cultură al unui popor, Bogdan scrie: „Cultura unui popor ... nu se manifestă numai prin bună starea lui materială sau prin aşezămintele sale politice, juridice şi sociale sau prin viaţa sa religioasă; ea se manifestă prin arte şi literatură" ... *„după ele se măsoară gradul de cultură al unui popor* (sublinierea noastră, M. D.) şi ele constituiesc adevărata viaţă intelectuală a lui"[75]. De pe poziţiile sale teoretice, Bogdan nu putea vedea că nivelul de dezvoltare culturală este determinat în ultimă instanţă

---

[70] E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*, Leipzig, 1894, p. 492. Această carte, folosită de I. Bogdan la redactarea lecţiei sale introductive, este amintită de el (mss 5227, f. 14 r) alături de lucrările unor istorici şi sociologi pozitivişti ca: F. Jodl, *Die Kulturgeschichtsschreibung, ihre Entwicklung und ihr Problem (1878)*, I. Honegger, *Katechismus der Kulturgeschichte* (1889), L. Gumplowicz, *Soziologie und Politik* (1892), L. Bourdeau, *L'histoire et les historiens (Essai critique sur l'histoire considérée comme science positive)*. (Paris, 1888) şi P. Lacombe, *De l'histoire considérée comme science* (Paris, 1894). Influenţa unora din aceste lucrări asupra concepţiei lui I. Bogdan am putut-o sesiza în cîteva cazuri.

[71] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227, f. 3 r; P. N. Miliukov, *Ocerki po istorii russkoi kulturi*, I, Petersburg, 1896. Miliukov se ocupă de: populaţie, viaţa economică, organizarea statului (armată, finanţe, instituţii), clase sociale (boieri, orăşeni, ţărani).

[72] C. Borgeanu, *Cultură şi civilizaţie*, în *Ramuri*, 30. XII. 1964, p. 16.

[73] P. Lacombe, *De l'histoire considérée comme science*, Edit. Hachette et Cie., Paris, 1894, p. 56; „Crearea bogăţiei, dusă la un anumit punct, precede, în mod necesar, o cultură intelectuală oarecare. S-ar putea numi această necesitate legea antecedenţei economice".

[74] I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 41.

[75] *Ibid.*, p. 60.

de nivelul de dezvoltare a forţelor de producţie şi de caracterul relaţiilor de producţie[76].

Totodată, de pe aceeaşi bază teoretică şi de pe poziţiile sale de clasă, Bogdan a fost incapabil să vadă că în condiţiile feudalismului, în afară de cultura clasei feudale, a existat şi o cultură populară, în care se exprimau, între altele, aspiraţiile maselor populare, ura împotriva exploatatorilor şi năzuinţa lor de a se elibera de jugul feudal[77]. Ioan Bogdan vede just problema raportului dintre influenţa slavă în cultura noastră feudală şi forţele culturale interne, scriind: „Dacă activitatea poporului român e depusă într-o limbă străină, aceasta nu înseamnă că nu este a lui. Şi apoi, oricît de multe ar fi — ca formă şi ca fond — elementele străine ale culturii vechi româneşti, românii au ştiut să-i imprime totuşi caracterele spiritului lor: iubirea de oameni, dreapta măsură, bunul simţ şi gustul frumosului"[78]. Ori, subliniind contribuţia originală a poporului român la tezaurul vechii culturi slave, scrie: „românii, au dovedit cu prisosinţă că ei ştiu nu numai să-şi asigure cu uşurinţă o cultură străină, dar că pot s-o şi perfecţioneze"[79]. Valoarea acestor constatări judicioase este însă în bună parte redusă de faptul că Bogdan nu admite decît existenţa culturii dominante feudale: „înţelegem, cînd vorbim de poporul românesc, clasa cultă a lui, căci nicăiri în Europa, nici în statele cele mai civilizate, poporul de rînd n-a produs opere de artă, nici lucrări de ştiinţă"[80].

Se întîlnesc şi alte teze ale sociologiei burgheze, apusene ori răsăritene, împrumutate de Ioan Bogdan în cursul de cultură veche românească. Dar manuscrisul 5227 cuprinde exprimarea numai a unei părţi din cele ce Bogdan înţelegea prin problematica culturii, şi anume partea politico-instituţională şi cea social-economică şi ca atare şi exemplificările noastre se vor referi la cîteva probleme din această parte. De altfel, cursul — deşi predat de pe poziţiile sale sociologizante — este preţios prin bogatul material pus în discuţie şi interesant prin cercetarea comparativ-istorică a fenomenelor social-economice şi politice din ţările noastre cu cele ale popoarelor vecine, deşi uneori accentul pus pe influenţele externe este prea puternic. Continuarea acestui curs care ar fi trebuit să cuprindă, probabil, totalitatea formelor vieţii spirituale a vechii noastre societăţi, nu s-a păstrat însă între manuscrisele lui Ioan Bogdan şi de aceea în consideraţiile noastre asupra concepţiei lui Bogdan cu privire la cultura noastră feudală sîntem reduşi la cele spuse în amintita conferinţă de la Ateneu.

Imaginea pe care ne-o prezintă Bogdan despre viaţa noastră socială în feudalism este pe alocuri denaturată, idealizată: el vorbeşte despre

---

[76] Cf. C. Borgeanu, *o. c.*, 1. c.

[77] C. Ionescu-Gulian, *Valorificarea tendinţelor sociale şi filozofice progresiste din ţara noastră*, în „Marxism—leninismul şi gîndirea ştiinţifică românească", p. 174.

[78] I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 84.

[79] *Ibid.*, p. 83.

[80] *Ibid.*, p. 84.

„bunul trai al țăranului"[81] și despre „caracterul democratic al boierimii"[82]. De altfel, însăși concepția sa generală despre orînduirea feudală este pe linia istoriografiei idealiste — probabil ruse. În cursul său universitar de *Cultura română* Bogdan consideră feudalismul doar sub raport instituțional juridic, ca o totalitate de instituții juridice[83], negînd totodată, în spiritul sociologiei apusene, existența luptei de clasă în trecutul nostru istoric. Adresîndu-se studenților anului III al Secției istorice de la Facultatea de litere și filozofie, Bogdan le spune: „Așteptîndu-vă la un curs de istoria culturii române, să nu credeți că veți întîlni într-însul acele bogate fenomene culturale, care se văd în Apus: acele puternice organizații de *stat* (ca feudalismul), acele *lupte de clasă* (sublinierile noastre, *M.D.*), acea înaltă cultură literară și artistică, care a produs opere nepieritoare"[84]. Prin urmare, Bogdan opunea dezvoltarea noastră istorică dezvoltării Europei de apus, amintindu-ne de teoria similară a istoriografiei ruse burgheze, care susținea calea „specifică" a dezvoltării istorice a Rusiei[85]. Rezultă de aici că Bogdan — în spiritul sociologiei liberal-narodnice[86] — nega existența feudalismului în țările române[87]. Abia mai tîrziu, în primii ani ai secolului al XX-lea, Ioan Bogdan va ajunge la o oarecare clarificare asupra noțiunii de feudalism și a conținutului ei[88].

Pînă atunci în concepția lui Bogdan va stărui confuzie și în ce privește conceptul de clasă socială. În acest sens, istoricul nostru concepea clasele sociale ca niște stări medievale[89], mergînd pe urmele

---

[81] *Ibid.*, p. 43, 51; Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 366 r.

[82] *Ibid.*, p. 48; cf. *Istoria României*, II, Prefața, p. IX.

[83] Cf. cu punctul de vedere similar al bizantinologului rus V. G. Vasilievski și al istoricului dreptului rus N. P. Pavlov-Silvanski. Primul considera feudalismul nu ca un sistem determinat de relații de producție, ci doar ca o anumită formă de relații politice (*Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR*, II, Edit. Acad. de Științe, Moscova, 1960, p. 513). Al doilea considera feudalismul nu ca o formație social-economică, ci numai ca o totalitate de instituții (*ibid.*, p. 663 și B. D. Grekov, *V. I. Lenin despre unele probleme din istoria Rusiei*, în *Analele româno—sovietice, Istorie*, s. III-a, VI, (1953), nr. 1, p. 140—141).

[84] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 9 r. Dar în abordarea concretă a diverselor probleme social-economice din cursul său de *Cultura veche românească*, Bogdan depășește acest punct de vedere îngust instituțional juridic.

[85] V. I. Lenin a demonstrat unitatea dezvoltării istorice a omenirii, nimicind teoria antiștiințifică a „căii specifice" în istoria Rusiei. El a arătat că forma feudală a stăpînirii pămîntului și exploatarea feudală au existat în Rusia din cele mai vechi timpuri (B. D. Grekov, *o. c.*, p. 141).

[86] *Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR*, II, p. 206—207.

[87] Cf. și I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 48.

[88] Cf. I. Bogdan, *Istoriografia română*, p. 25.

[89] I. Bogdan vorbește de „clasa boierească (și călugărească)" și adaugă: „celelalte clase sociale le putem împărți în trei categorii: clerul, orașele și țăranii" (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 302 r); iar în alt loc Bogdan înșiră la clasele sociale: „boieri, cler, burghezime și țărănime" (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5220: Plan de studiu asupra instituțiilor române sau Cultura veche românească, f. 93—94).

sociologului austriac, social-darvinistul Gumplowicz[90]. Tot în spiritul lui Gumplowicz, care spune că „stările *(Herrenstand, Bauernstand, Handelsstand)* rezultă din asocierea unor elemente etnice eterogene"[91], Ioan Bogdan nu vorbește despre structura de clasă a țărănimii, ci despre componența ei etnică, afirmînd că elementele care au compus țărănimea au fost români, bulgari, sîrbi, ruși, unguri[92].

În sfîrșit, din cursul său rezultă că, de pe pozițiile evoluționismului plat, care nu cunoaște contradicții sociale (Spencer, Comte)[93], Bogdan nu admite existența luptei de clasă în orînduirea noastră feudală. Este adevărat că în această problemă istoricul nostru nu se situează pe pozițiile ultrareacționare ale lui L. Gumplowicz și R. Worms, care neagă lupta de clasă și reduc întreaga istorie a omenirii la lupta dintre rase, considerată ca forță motrice a istoriei[94]; iar negarea luptei de clasă — luptă pe care, așa cum rezultă din context, istoricul român o admite în principiu — se face doar cu referire la trecutul nostru istoric. În timp, Bogdan va evolua și în această problemă spre o înțelegere justă și se va situa pe o poziție științifică[95].

Înrîurirea lui Bogdan, în atîtea privințe, de filozofia și sociologia pozitivistă vest- și centraleuropeană nu poate fi înțeleasă decît dacă o raportăm la condițiile interne din țara noastră, dacă o privim în legătură cu dezvoltarea social-economică a României, și cu raportul forțelor de clasă din țara noastră în această perioadă[96].

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea și la începutul sec. XX ideile pozitivismului au căpătat o deosebită răspîndire în țările din Europa răsăriteană[97], între altele și în țara noastră. Către sfîrșitul sec. al XIX-lea în România se accentuează dezvoltarea capitalismului. Dezvoltarea economică a țării (industrie, comerț, bănci) a dus în acest timp la polarizarea contradicțiilor sociale în jurul contradicției principale a orînduirii capitaliste, cea dintre proletariat și burghezie, ceea ce se va reflecta în mod corespunzător și pe plan ideologic în lupta dintre materialism și filozofia idealistă.

În primele două decenii ale sec. XX, cînd capitalismul pe plan mondial trece la imperialism, în dezvoltarea economică a României există unele particularități care o deosebesc de țările capitaliste dezvoltate economicește. Concentrarea și centralizarea producției și capi-

[90] Lucrarea din 1892 a lui L. Gumplowicz, *Soziologie und Politik* nu ne-a fost accesibilă; dar în *Grundriss der Soziologie*, II. Aufl., Manzsche Buchhandlung, Viena, 1905, p. 210—225 sociologul austriac, confundîndu-le și punînd adesea între ele semnul egalității, vorbește de: *Herrenstand = herrschende Klasse, Mittelklasse = Mittelstand, Handelsstand*, de *Priesterstand, Bauernstand* și de o serie de *Berufsstänđen oder Klassen*, ca: *Legisten, Gelehrtenstand, Wehrstand (Militärstand), Beamtenstand, Arbeiterstand, Kapitalistenstand, Unternehmerstand.*

[91] L. Gumplowicz, *Grundriss der Soziologie*, p. 227.

[92] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 305 r și urm.

[93] Cf. Gáll Ernö, *Sociologia burgheză din România*, ed. a II-a, Edit. polit., București, 1963, p. 23.

[94] *Istoria filozofiei*, V, p. 448; III, p. 395.

[95] Vezi aici, mai departe.

[96] Cf. Gáll E., o. c., p. 49.

[97] *Istoria filozofiei*, V, p. 387.

talului în majoritatea ramurilor și subramurilor industriale erau la noi la un nivel mai scăzut. Cu toate acestea, ca rezultat al concentrării capitalului, sub influența puternică a capitalului străin, în cea mai mare parte de natură monopolistă, care deținea poziții importante în industria și finanțele țării, la începutul sec. XX apar și în industria României primele organizații de monopol capitaliste (sindicate, carteluri). Unele din monopolurile din acest timp ale țării noastre au un caracter permanent, altele un caracter temporar, o sferă locală limitată și nu joacă un rol însemnat pentru industrie și piață. Monopolurile erau la noi într-o fază incipientă, se organizau mai ales în ramuri sau subramuri dominate de capitalul străin, se limitau la piața internă, pe care nu o depășeau pentru a participa la uniuni monopoliste internaționale care își împart între ele lumea. Chiar dacă în unele ramuri s-au constituit monopoluri, la noi nu a avut loc instaurarea dominației lor în industrie și cu atît mai puțin în ansamblul economiei naționale. Ele nu au avut un rol hotărîtor în viața economică și socială a țării.

În ce privește sistemul de credit și financiar, pînă în 1916 existau la noi circa 200 de bănci, ale căror operații priveau însă comerțul și agricultura, latura speculativă, cămătărească internă și numai în mică măsură industria și deloc exportul de capital. Unele din marile bănci începuseră să participe la o serie de întreprinderi industriale, asigurîndu-le și o parte din mijloacele materiale, deci începuse și la noi împletirea capitalului industrial cu capitalul bancar, avea loc, dar numai în stadiul incipient, formarea capitalului financiar și a oligarhiei financiare.

Capitalul străin exportat în România a jucat un rol important în formarea unor organizații monopoliste în industrie, deținînd poziții dominante în o serie de ramuri. Dar chiar dacă unele ramuri ale economiei erau dominate de capitalul monopolist străin, chiar dacă a existat și tendința spre monopol a capitalului intern, asociat uneori cu cel străin, economia României în primele două decenii ale sec. XX, mai precis pînă la primul război mondial, nu se afla în faza monopolistă a capitalismului.

Încă de la mijlocul sec. XIX România devenise o zonă de luptă a grupurilor internaționale pentru exploatarea principalelor bogății ale țării și ale poporului român. Și pe la jumătatea deceniului al doilea al sec. XX ea continua să constituie o zonă de jaf a monopolurilor internaționale. România n-a fost deci un subiect al luptei imperialiste, ci un obiect al jafului imperialist. Din cauza dublei exploatări a moșierilor și capitaliștilor indigeni ca și a capitalului monopolist străin, situația materială a maselor muncitoare din orașele și satele noastre s-a agravat și pe această bază s-a intensificat lupta de clasă a proletariatului și țărănimii din România[98].

Alarmată de progresele realizate de propaganda socialistă în mediul urban și chiar în lumea satelor, neliniștită de mișcările din uzine

[98] V. Axenciuc, *Cu privire la unele trăsături economico-sociale ale României în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, XI (1965), nr. 6, p. 138—149.

și de pe ogoare, de mișcările din universități, de unirea studenților cu muncitorii, de influența puternică exercitată în opinia publică de revistele și ziarele progresiste (*Emanciparea, Contemporanul, Critica socială, Literatura și știința, Munca, Lumea nouă, România Muncitoare, Viitorul social, Calendarul muncii* etc.), care introduc în cultura noastră spiritul științific marxist, caută să răspîndească în popor adevărurile științei, duc o îndîrjită luptă de idei cu presa reacționară, lovesc în pozițiile ideologice ale burghezo-moșierimii, aceasta din urmă, prin reprezentanții săi ideologici cultivă intens idealismul, misticismul, șovinismul. Pentru a se opune filozofiei materialiste ideologii burghezi fac apel tot mai mult la filozofia și sociologia idealistă din Apus[99]. În aceste condiții istorice a avut loc adoptarea de către istoriografia română a sociologiei pozitiviste occidentale (engleze, franceze, austriece) și adaptarea ei la predarea istoriei în universități. Adaptarea tezelor sociologiei apusene de către sociologii ori istoricii burghezi de la noi s-a făcut potrivit necesităților ideologice și politice ale burghezo-moșierimii din România, mai ales că în ultimele decenii ale secolului trecut și în primul deceniu al sec. XX sociologia nu se separase încă complet de filozofie și de teoriile politice[100].

Nu întîmplător, spre sfîrșitul secolului al XIX, într-o vreme cînd influența publicațiilor și organizațiilor muncitorești se făcea tot mai simțită, în anul 1897, la cele două universități din România începe predarea unor cursuri de sociologie: la București, C. Dumitrescu-Iași, iar la Iași, reacționarul C. Leonardescu[101].

În acest context istoric se situează și aderarea lui Ioan Bogdan la pozitivism. Și chiar dacă la Ioan Bogdan, ca și la alți istorici pozitiviști de la noi, nu se observă o legătură strînsă între generalizările teoretice și istoria pragmatică[102], adoptarea de către el — uneori cu reticențe — a o serie de puncte de vedere ale filozofiei și sociologiei pozitiviste, rămîne totuși un fapt indiscutabil. Dar cu toată aderarea sa la pozitivism, cu toate că de pe pozițiile sale teoretice și de clasă el n-a fost capabil să dezvăluie în mod consecvent științific esența dezvoltării societății, factorii determinanți ai dezvoltării istorice și legile dezvoltării sociale, Bogdan — cum rezultă din cele de mai sus — nu respinge întru totul ideea legității dezvoltării sociale, acceptă un determinism naturalist al dezvoltării istorice (factorul biologic-demografic, cel geografic) și — deși neclar — cauzalitatea în procesul istoric[103]. În plus, încă de pe atunci, cînd, mergînd — între altele — pe urmele sociologiei subiectiviste narodnice din anii 70—90 ai sec. XIX, care considera „personalitatea ce gîndește critic" drept forță motrice a dezvoltării istorice[104], el

---

[99] *Ibid.* Nu întîmplător în mediul universitar de la noi, la sfîrșitul sec. XIX, era foarte răspîndită teoria organicistă a lui H. Spencer. Pentru rolul revistelor și ziarelor progresiste în difuzarea marxismului și pentru lupta dintre ideologia burgheză și marxism, vezi R. Pantazi, *o. c.*, p. 35—37, 128—129, 141, 158—173.

[100] Gáll E., *o. c.*, p. 44—45, 277.

[101] *Istoria filozofiei moderne*, V, București, 1941, p. 517—518.

[102] Cf. Șt. Pascu, Eug. Stănescu, *o. c.*, p. 150.

[103] Cf. Gáll E., *o. c.*, p. 29, 32, 42.

[104] *Ocerki istorii istoriceskoi nauki v SSSR*, II, p. 175.

afirma rolul personalității ca factor hotărîtor în dezvoltarea societății, Bogdan face un pas spre înțelegerea științifică a dezvoltării societății, scriind: „efectele bune ale personalităților istorice se constată cînd acestea nu merg contra *curentului natural* (sublinierea noastră, M. D.) al dezvoltării sociologice"[105] (= sociale, M. D.). Această poziție, care îl deosebește de idealismul subiectiv și pe care el o va preciza în anii următori, amintește de poziția lui Plehanov după care omul mare nu este mare „în sensul că ar putea să oprească sau să schimbe mersul firesc al lucrurilor, ci în sensul că activitatea lui este expresia conștientă și liberă a acestui mers necesar și inconștient"[106].

Istoriografia pozitivistă de la noi — cu toate viciile ei teoretice — are meritul de a fi dat impuls cercetărilor istorice, de a-i fi familiarizat pe istoricii noștri cu o metodă de lucru modernă, ceea ce face ca școala pozitivistă să fie superioară școlii romantice[107] și să fie considerată drept apogeu al istoriografiei burgheze în ce privește amploarea și puterea demonstrativă a principalelor lucrări ale istoricilor noștri pozitiviști[108]. Dar, pe măsura creșterii mișcării muncitorești revoluționare și a accentuării caracterului reacționar al burgheziei, unii reprezentanți ai pozitivismului s-au situat pe poziții tot mai reacționare[109]. Cu Ioan Bogdan însă, în primii ani ai secolului al XX-lea, se operează un proces invers. Istoricul nostru se situează treptat pe poziții tot mai avansate, se apropie tot mai mult de înțelegerea științifică a dezvoltării istorice[110], cu toate că în fond concepția sa despre lume și societate rămîne idealistă. Procesul său de limpezire ideologică se dezvoltă paralel cu ascuțirea contradicțiilor de clasă din România burghezo-moșierească în perioada imperialistă, cu intensificarea luptei de clasă, cu momentele revoluționare 1905 și 1907, care se reflectă toate în conștiința lui; dar evoluția lui se operează încet, încît pînă tîrziu constatăm în activitatea sa o serie de rămășițe idealiste care îl trag mereu înapoi.

În general, se poate spune că părăsind unele teze susținute la începutul carierei sale (1890—1900), Bogdan s-a orientat tot mai mult, în anii 1900—1919, spre o înțelegere justă a realității sociale. În perioada finală a activității sale — sub înrîurirea condițiilor social-economice din țară — onestitatea sa științifică, devotamentul său pentru știință, dragostea sa de adevăr îl ajută să învingă mult natura sa mic-burgheză și legăturile sale de interese cu cercurile burghezo-moșierești și — în măsura în care este cinstit față de profesiunea sa — ele îl duc în activitatea lui la o tot mai hotărîtă afirmare a adevărului. O dovadă, între altele, o avem în faptul că într-un raport prezentat în 1900 senatu-

[105] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 5 r.

[106] G. V. Plehanov, *Rolul personalității în istorie*. E.S.P.L.P., București, 1956, p. 53. În ediția din 1945 „mersul firesc" s-a tradus prin „cursul natural", ceea ce conferă expresiei lui I. Bogdan și o mare apropiere terminologică (*ibid.*, Edit., P.C.R., București, 1945, p. 59).

[107] Cf. același lucru pentru Polonia la J. Willaume, *o. c.*, p. 11.

[108] Șt. Pascu, Eugen Stănescu, *o. c.*, p. 149—150.

[109] *Istoria filozofiei*, V, p. 387.

[110] Cf., prin contrast, cazul lui C. Dumitrescu-Iași, care, progresist în prima parte a activității sale, în a doua parte a ei s-a situat pe poziții tot mai reacționare (*Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 319—322).

lui şi Facultăţii de drept de la Universitatea din Bucureşti cu ocazia discuţiilor asupra candidaţilor la catedra de economie politică şi finanţe de la Universitatea din Iaşi, Bogdan, care avea şi o bună pregătire de economie politică, vorbeşte de „chestiunea socială a timpurilor noastre", admite existenţa crizelor de supraproducţie, combate teoria lui Malthus şi se dovedeşte cunoscător al economiei politice marxiste[111]. Evident, că nu e vorba aici de aderarea lui Bogdan la marxism, cu atît mai puţin cu cît în tot raportul lui nu aflăm nici un cuvînt despre plusvaloare „izvorul exploatării clasei muncitoare". Este vorba doar de o prezentare „academică", de o alăturare neprincipială, mecanică, deci eclectică, a diverse teorii economice, în care, alături de Marx şi Engels Bogdan pune pe Rodbertus, Ricardo, Malthus, Sismondi şi alţii. Dar, într-o vreme cînd ideologii reacţionari atacau marxismul în primul rînd în economia politică[112], atitudinea plină de înţelegere a lui Bogdan faţă de studiile lui Marx, recunoaşterea cinstită a valorii acestor studii, „care — spune el — au aruncat o lumină neaşteptată asupra organizării capitaliste moderne", îl situează pe Bogdan printre oamenii progresişti ai epocii sale[113].

Nu ştim cînd şi pe ce cale a cunoscut Bogdan opera lui Karl Marx, dar între 1900, anul cînd în „Convorbiri Literare" apar pomenitele sale consideraţii de economie politică, şi anii următori, cînd în opera lui îşi fac loc o serie de puncte de vedere noi şi el se apropie de o interpretare justă a dezvoltării societăţii, s-ar putea să fie o legătură. Poate fi de asemenea presupusă o legătură între intensificarea luptei de clasă în ţară şi unele puncte de vedere înaintate ce apar în opera lui Ioan Bogdan la începutul sec. XX. Astfel, în 1903, Bogdan, care mai înainte nu vorbise niciodată de contradicţii sociale, de antagonisme de clasă şi contestase existenţa luptei de clasă în trecutul nostru[114], părăsind această poziţie, demască jefuirea ţăranilor de către boieri în sec. XVI şi sesizează just natura de clasă a „legăturii" lui Mihai Viteazul şi lupta de clasă a ţăranilor împotriva exploatatorilor boieri[115].

Şi mai clar apare, în timp, progresismul lui Bogdan în direcţia înţelegerii juste a dezvoltării istorice. Dacă în cursul său universitar din 1898—1899 — cu toată influenţa ce a suferit-o, după cît se pare, din partea lui Plehanov în ce priveşte justa înţelegere a rolului personalităţii în istorie — el considera, eronat, personalităţile istorice — alături de factorul biologic-demografic şi de cel geografic — drept factor determinant în dezvoltarea societăţii, în 1905 el afirmă că istoria noastră „nu se caracterizează prin mari schimbări politice, provocate de personalităţi istorice marcante" şi „studiul istoriei române făcut din punct de vedere al personalităţilor istorice e un cîmp de cercetări

---

[111] I. Bogdan, *Cîteva scrieri de economie politică*, în *Convorbiri Literare*, XXXIV, (1900), nr. 7, p. 601—614.

[112] Cf. *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România*, p. 304.

[113] M. Dan, *Elemente progresiste în opera lui Ioan Bogdan*, în *Anuarul Inst. ist. Cluj*, I—II, (1958—1959), p. 210.

[114] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5227, f. 366 r; cf. aici, mai sus, p. 16.

[115] M. Dan, *Elemente progresiste ...*, p. 208—211.

ingrate"[116]. Totodată, Bogdan face primii paşi spre o înţelegere justă a rolului maselor în istorie, cînd cere să se dea „poporului român o istorie în care să se oglindească tot trecutul lui în adevărata sa lumină"[117], adică o istorie a maselor populare. Bogdan arată că „scopul de căpetenie al orişicărei istoriografii moderne este înţelegerea şi explicarea trecutului poporului", nu „cunoaşterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităţilor de partide, a intervenţiilor străine, de care sînt prea pline expunerile de pînă acum ale istoriei române"[118]. Mai clar rezultă acest lucru din studiul lui Ioan Bogdan privitor la organizarea armatei moldovene în sec. XV. Este drept că de data aceasta el se referă la Polonia feudală, dar lucrul este perfect valabil pentru caracterizarea gîndirii sale social-politice. Din ceea ce spune acolo Bogdan se vede că el devenise conştient prin 1908 de rolul hotărîtor îndeplinit de masele populare în istorie, şi anume în cucerirea şi apărarea independenţei naţionale[119].

Renunţînd la teza privitoare la rolul personalităţii ca factor determinant al dezvoltării istorice, Bogdan dă acum precădere fenomenelor social-economice şi politice. Subiectivismul anterior este înlocuit de el cu studierea „raporturilor dintre clasele sociale pe baza condiţiilor lor economice"[120]. Pentru a aprecia caracterul înaintat al acestei teze noi formulate de Bogdan în discursul său de recepţie, amintim că Lenin, discutînd teoriile lui Struve, recunoaşte justă afirmaţia acestuia, că „ignorarea personalităţii în sociologie sau mai exact înlăturarea ei din sociologie este, de fapt, un caz particular al năzuinţii spre cunoaşterea ştiinţifică"[121]. Studiind deci pe baza condiţiilor lor economice, a condiţiilor lor de trai, relaţiile dintre clasele sociale, acţiunile claselor sociale „a căror luptă determină dezvoltarea societăţii"[122], Bogdan se apropie de o cunoaştere autentic ştiinţifică a dezvoltării istorice.

Tot în discursul său de recepţie din 1905 Bogdan se apropie de o caracterizare ştiinţifică a epocilor istorice, afirmînd că „evoluţia istorică a unui popor poate fi înţeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit", la care el adaugă „studiul condiţiilor economice ale diverselor clase"; deci caracterizarea epocilor istorice trebuie făcută — arată Bogdan —, pe baza relaţiilor social-economice[123].

Cam în acelaşi timp, în 1908, Bogdan se apropie întrucîtva şi de înţelegerea justă a conceptului de clasă socială, — fără ca de pe poziţiile sale idealiste el să poată ajunge la o autentică înţelegere ştiin-

---

[116] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, p. 19.
[117] *Ibid.*, p. 27.
[118] *Ibid.*, p. 18—20.
[119] M. Dan, *Elemente progresiste* ..., p. 206—212.
[120] I. Bogdan, *Istoriografia română*, p. 20.
[121] V. I. Lenin, *Opere*, I, Edit. P.M.R., Bucureşti, 1950, p. 407.
[122] I. Bogdan, *Istoriografia română*, p. 20.
[123] M. Dan, *Elemente progresiste* ..., p. 212—213; Acad. A. Oţetea, *Marxismul şi cercetarea istorică*, în *Lupta de clasă*, Seria a V-a, an. XLV, ian. 1965, nr. 1, p. 46 apreciază că în vechea istoriografie singur I. Bogdan a avut intuiţia parţială a unui criteriu ştiinţific în periodizarea istoriei.

ţifică a problemei. Pe cînd în 1898—1899 — după cum am văzut —, în cursul său universitar despre cultura română în orînduirea feudală, Bogdan concepea clasele sociale — în spiritul sociologiei lui Gumplowicz — ca nişte stări medievale, peste 10 ani, în 1908, el aminteşte pentru sec. XV următoarele clase sociale: boieri, slujitori (curteni) şi ţărani, săvîrşind — cum se vede — greşeala de a-i considera pe boieri şi pe slujitori (curteni, adică nobili) ca două clase sociale diferite, cînd ştiut este că atît unii cît şi ceilalţi aparţineau aceleaşi clase de feudali, deosebindu-se între ei doar în ceea ce priveşte forma proprietăţii funciare. Este interesant de subliniat, că deşi Bogdan recunoaşte cele două forme ale proprietăţii funciare caracteristice orînduirii feudale: proprietatea deplină (a boierilor) şi cea condiţionată (a slujitorilor), totuşi în privinţa conceptului de clasă socială el nu se ridică pînă la înţelegerea cu adevărat ştiinţifică a problemei[124].

Din cele de mai sus reiese clar efortul lui Bogdan de a se apropia de înţelegerea ştiinţifică a dezvoltării istorice, fiind dintre toţi istoricii burghezi români singurul care a mers cel mai departe pe această cale. Din păcate, acest proces de depăşire a vechilor sale poziţii teoretice nu poate fi urmărit în activitatea sa didactică, deoarece cursurile pe care ştim sigur că le-a ţinut după anul 1900 sînt cursuri de caracter tehnic din domeniul filologiei (Limba veche slavă, Limba rusă veche, Limba mediobulgară) şi al ştiinţelor auxiliare (Paleografie slavo-română), în timp ce cursurile de conţinut istoric (Istoria veche a slavilor şi Vechea cultură română) se pare că nu le-a mai predat după 1900 ori, în tot cazul, respectivele cursuri nu ni s-au păstrat pentru primele două decenii ale sec. XX, cînd istoricul român s-a situat, în raport cu începutul carierii sale didactice, pe poziţii mai avansate. Este de presupus însă, că într-o formă sau alta Ioan Bogdan a dus în mijlocul studenţilor săi noile sale idei — idei înaintate — cărora le-a dat expresie în activitatea sa publicistică din primii ani ai secolului nostru.

*

După ce am văzut pe scurt cuprinsul cursurilor predate de I. Bogdan şi poziţia teoretică pe care se situează el, trebuie să relevăm faptul că în primul rînd aceste cursuri se impun prin bogăţia informaţiei. Pe lîngă bibliografia de specialitate — mai ales bibliografie slavă — el a pus la contribuţie în cursurile sale şi bogatul material documentar slav şi slavo-român (documente, manuscrise, peceţi) adunat de el în arhivele din ţară şi din străinătate sau din diverse publicaţii[125] şi folosit mai ales ca material ilustrativ la lecţiile de limbă, ceea ce măreşte valoarea acestor cursuri. Cursurile sale pun numeroase probleme inte-

[124] *Ibid.*, p. 213.

[125] Multe din aceste materiale au fost editate, altele au rămas inedite (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5217, 5218, 5219, 5220, 5221, 5231, 5232, 5233, 5234, 5235, 5236, 5238, 5239, 5240, 5241, 5242, 5243, 5244, 5245, 5250, 5251, 5252, 5253. Vezi şi D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan şi manuscriptele lui din Biblioteca Academiei Române*, în *Raze de lumină*, VII, (1935), I—II, p. 18—25.

resante, sînt metodic întocmite și pătrunse de spirit critic, profesorul Bogdan luînd atitudine față de unele teze ale istoriografiei străine.

În cursurile sale de veche slavă (Mss. 5223) și de limbă mediobulgară (Mss. 5224) Bogdan folosește o bogată bibliografie slavă. În cursul de veche slavă el pune la contribuție, între altele, lucrarea fostului său profesor A. I. Sobolevski despre „slavona bisericească"[126], ca și o serie de ediții rusești de monumente vechi slave, ale lui Severianov, Sreznevski, Lavrov și Scepkin[127]. Pe lîngă acestea se cere subliniat îndeosebi faptul că notele în limba română luate de I. Bogdan la cursul de veche slavă al profesorului său A. I. Sobolevski[128] au fost utilizate în cursul său de veche slavă. O simplă comparație între cursul de limbă slavă veche al lui Ioan Bogdan și cel audiat la Universitatea din Petersburg ne dovedește acest lucru; dar totodată ne arată că, atît prin extensiunea sa (219 file), cît și prin problemele abordate, cursul lui Bogdan este mai dezvoltat, mai bine întocmit decît al profesorului său rus. Nu este exclus ca I. Bogdan să fi folosit în acest curs și cele învățate la Viena, de la Vatroslav Jagić. În cursul de mediobulgară[129] slavistul român a pus la contribuție materiale manuscrise diverse: rusești, sîrbești, bulgărești publicate de slaviști ruși (Sreznevski, Speranski) din depozitele rusești, sîrbești și bulgărești sau culese de Bogdan din fondurile de manuscrise de la Petersburg. El a mai utilizat, de asemenea, diverse publicații de Venelin, Lavrov, Sobolevski, Golovacki, Kulbakin, Scepkin[130] și alții; dar — lucru deosebit de important și nou — Bogdan utilizează și în acest curs documente slavo-române, urmărind cu competență particularitățile sîrbești, rusești și maloruse în aceste documente. Trebuie subliniat meritul mare al lui I. Bogdan de a face un curs de limbă mediobulgară atunci cînd, în afară de lucrarea lui Biliarski privitoare la vocalismul mediobulgar[131], de ceea ce dăduse L. Miletič în introducerea la documentele de la Brașov și de alte

---

[126] *Ţerkovno-slavianskii iazîk*, Moscova, 1891.

[127] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5223, f. 3 r (*„Izvoarele limbii paleoslovenice"*).

[128] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5228 (două caiete de 120 file în total). În același manuscris se află și o *Einleitung in die slavische Philologie*, care ne amintește de cursul similar urmat de I. Bogdan la Viena, la Vatroslav Jagić, alături de un curs de fonetică sîrbo-croată, cursuri de limbă cehă și croată, un curs de arheologie slavă și unul de limba polonă modernă (I. Bogdan, în *Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. II, tom. XI (1888—1889), p. 110 n. 1; Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5229 și 5230; D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan și manuscriptele lui din Biblioteca Academiei Române*, p. 18—25).

[129] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5224.

[130] Retinem îndeosebi lucrarea lui P. Lavrov, *Obzor zvukovîh i formalnîh osobenostei bolgarskogo iazîka*, Moscova, 1893 și V. Şcepkin, *Ucebnik bolgarskogo iazîka*, Moscova, 1909. I. Bogdan audiase și la Petersburg un curs de limba bulgară nouă al lui A. I. Sobolevski (notițele mss 5228 din Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse).

[131] *O srednobolgarskom vokalizme*, ed. a II-a, Petersburg, 1858. Cu monumentele mediobulgare s-au mai ocupat Polívka, Şcepkin, Ilinskii, Kulbakin, Pogorelov, Lavrov, Ţonev etc. (St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Edit. Walter de Gruyter et Comp., Berlin—Leipzig, 1929. p. 10—11, 34—35, 39—40, 47—51).

2—3 contribuţii[132], nu existau mai multe publicaţii în această direcţie. Prin urmare, cursul lui I. Bogdan era nu numai nou, dar şi de cea mai mare utilitate pentru înţelegerea limbii vechilor noastre acte slavo-române.

Pe linia preocupărilor sale didactice Bogdan a dat o mare atenţie paleografiei şi diplomaticei slave şi slavo-române. În cursul său de paleografie slavă în care el s-a ocupat deopotrivă atît de documente, de inscripţii, cît şi de manuscrise slave, Bogdan pune la contribuţie, ca un element nou, şi documentele slavo-române. Cursul său abordează atît probleme de paleografie (scopul cursului, domeniul şi definiţia paleografiei, alfabetul, scrisul, criptografia, ligaturile, ornamentica etc.), cît şi probleme de epigrafie şi numismatică slavă[133].

De bună seamă că pentru necesităţile sale didactice — mai ales seminariale — a editat Bogdan, mai tîrziu, un album paleografic cuprinzînd facsimile de documente munteneşti[134], căruia, după moartea lui Bogdan, a venit să i se adauge un album paleografic de acte slavo-române moldoveneşti din sec. XIV—XVI, publicat de N. Iorga[135]. Ambele albume paleografice ale lui Ioan Bogdan au fost şi sînt de indiscutabilă utilitate pentru exerciţiile seminariale universitare de paleografie slavo-română.

În ce priveşte bibliografia cursului de paleografie slavă Bogdan foloseşte — pe lîngă materialul documentar din arhivele noastre — cele mai noi şi valoroase tratate de paleografie şi epigrafie slavă precum şi ediţii de texte slave, întocmite de specialişti autorizaţi ai vremii, ca: Sreznevski[136], Sobolevski[137], Karski[138] Lavrovski[139] şi alţii, preocupîndu-se însă constant de prezentarea comparativă a materialului slav şi

---

[132] *Dako-românite i tiahnata slavianska pismenost* (Daco-românii şi literatura lor slavă), în *Sbornik za narodni umotvoreniia, nauka i knijnina* (Revista pentru folclor, ştiinţă şi literatură) IX, (1893), p. 273—322 (împreună cu D. D. Agura) şi *Dako-românite i tiahnata slavianska pismenost, II. Novi vlahobălgarski gramoti ot Braşov* (Daco-românii şi literatura lor slavă. II. Noi documente vlaho-bulgare de la Braşov), în *Sbornik za narodni umotvoreniia, nauka i knijnina*, XIII, (1896), p. 100—152; Despre limba documentelor slavo-române au mai scris Gh. Ghibănescu, *Documentul studiat din punct de vedere istoric, arheologic şi paleografic*, în *Uricariul*, XXIII, (1895), p. I—CIX şi A. I. Iaţimirski, *Iazik slavianskih gramot moldavskogo proishojdeniia*, Petersburg, 1909. Critica acestor lucrări, la D. P. Bogdan, *Caracterul limbii textelor slavo-române*, (Edit. Şcolii de arhivistică), Bucureşti, 1946, p. 6—10 şi notele. I. Bogdan a studiat limba actelor slavo-române din Moldova în *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden*, in *Jagić — Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin, 1908, p. 369—377.

[133] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss. 5225.

[134] I. Bogdan, *Album paleografic cuprinzînd 26 de facsimile de documente româneşti din sec.* XV, Edit. Socec et comp., Bucureşti, 1905.

[135] I. Bogdan, *Algum paloégraphique moldave. Documents du XIV-e, XV-e et XVI-e siècle*, Edit. P. Suru şi Gamber, Bucureşti şi Paris, 1926 (cuprinde 105 planşe).

[136] *Slaviano-russkaia paleografiia XI—XIV vv.*, Petersburg, 1885; *Zameceania o russkom tainopisanii*, Petersburg, 1871.

[137] *Slaviano-ruskaia paleografiia. Lekţii*, Petersburg, 1893 (litografiat).

[138] *Iz lekţii po slavianskoi kirillovskoi paleografii*, Varşovia, 1897.

[139] *Staro-russkoe tainopisanie* (în *Memoriile Congresului III arheologic*).

a celui slavo-român[140]. Deşi nu este exclus ca la lecţiile sau exerciţiile seminariale de paleografie slavo-română Bogdan să fi dat şi unele elemente de diplomatică, el nu a ţinut un curs propriu-zis de diplomatică slavo-română. În materialele sale manuscrise însă s-a păstrat un concept de plan al unei lucrări de diplomatică slavo-română[141], din care rezultă că I. Bogdan avea intenţia să lărgească mult cadrul studierii diplomatice a vechilor noastre acte, pe care a întreprins-o în introducerea la documentele slavo-române de la Braşov şi în care Bogdan are meritul de a ne fi dat primul tratat românesc de diplomatică slavo-română. Istoriografia noastră a dat ulterior studii de diplomatică slavo-română mai întinse şi bazate pe material mult mai bogat[142], dar meritul lui I. Bogdan ca deschizător de drumuri în această disciplină rămîne întreg.

În schiţa sa de diplomatică slavo-română Bogdan aplică în analiza documentelor slave normele stabilite de diplomatica latină medievală[143], pe care şi le-a însuşit cu siguranţă în timpul studiilor sale la Universitatea din Viena. Într-adevăr, în anul 1887/1888 Ioan Bogdan a audiat acolo, pe lîngă cursurile catedrei de filologie slavă a lui Vatroslav Jagić, şi un curs de diplomatică latină medievală[144]. Ioan Bogdan studiază particularităţile externe (pergament, hîrtie, cerneală, format şi tipuri de acte) şi insistă îndeosebi asupra particularităţilor interne (formularul diplomatic), comparîndu-le cu cele latine medievale.

Consideraţiile de cronologie, care termină partea de diplomatică propriu-zisă, sînt foarte reduse: ele se referă la era bizantină (anii de la facerea lumii), atrăgîndu-se atenţia că data de la naşterea lui Hristos apare în documente în prima jumătate a sec. XVII, iar modul de datare apusean (după sărbători creştine) este extrem de rar în documentele slavo-române studiate. E foarte probabil ca în cursul său de paleografie slavă I. Bogdan să fi dat şi unele elemente de diplomatică slavă şi slavo-română, cum pare a rezulta din faptul că Bogdan însuşi, referindu-se la ciclul de studii slave ce ar trebui predat la universi-

---

[140] De altfel, şi în introducerea la *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. XV—XVI, vol. I (1413—1508)*, Tip. C. Göbl, Bucureşti, 1905, Bogdan studiază grafia documentelor slavo-române de la Braşov comparativ cu cea a documentelor ruseşti, sîrbeşti şi bulgăreşti.

[141] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secţia msse, Mss 5220. Era vorba de o lucrare de diplomatică a Ţării Româneşti şi a Moldovei, studiind concomitent şi evoluţia cancelariilor sud-slave şi slavo-lituană şi influenţele lor asupra cancelariilor slavo-române.

[142] D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticii vechi moldoveneşti*, în *Revista istorică română*, IV, (1934), p. 92—140; idem, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV—XV*, M. O., Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938; idem, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, II, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1956, p. 3—224.

[143] Cf. I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. XV—XVI*, vol. I, p. XV.

[144] I. Bogdan către Iacob Negruzzi, Petersburg, 3. I. 1889, la I. E. Torouţiu, Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, Tip. „Bucovina", Bucureşti, 1931, p. 226—227.

tate, vorbește, între altele, și de necesitatea de a se trata paleografia și diplomatica slavă[145].

În afară de cursul de filologie slavă și de cel de paleografie slavo-română, Bogdan a ținut și cursuri de caracter istoric. Unul din acestea a fost cursul de istoria veche a slavilor[146]. Subliniind importanța altor popoare, îndeosebi a poporului român, I. Bogdan spune: „Prin amestecul etnic cu popoarele în sînul cărora s-au așezat și cu care au trăit împreună, istoria lor (= a slavilor, *M.D.*) este indispensabilă pentru a cunoaște pe a acestora din urmă. Pentru noi românii se adaugă ca un... foarte puternic motiv, tradiționalele noastre legături cu slavii și contribuția lor însemnată la formarea naționalității noastre"[147]. Și în alt loc din acest curs el spune: „Pentru noi românii este mai important să cunoaștem viața slavilor pînă prin sec. X, i.e. viața slavilor în timpul zămislirii naționalității noastre și desnaționalizării lor"[148]. Ioan Bogdan caută să prezinte istoria popoarelor slave — așa cum spune însuși — fără „prejudiții" (= prejudecăți, *M.D.*)[149] naționaliste. Ca atare este perfect explicabilă atitudinea de critică hotărîtă pe care Bogdan o ia împotriva școlii slavistice germane, care denigra popoarele slave, dar în același timp, și demascarea exagerărilor naționalist-șovine ale unor istorici panslaviști[150].

Luări de poziție similare pot fi observate și în alte locuri din acest curs, ceea ce dovedește spiritul critic cu care Bogdan utilizează bibliografia problemei. Astfel, Bogdan combate teoria originii slave a geto-dacilor pe care o susțineau istoricii ruși D. Ilovaiski și I. E. Zabelin, care revendicau pentru slavi, între alții, și pe daci și geți[151]. De altfel, Ilovaiski a mai formulat o teorie fantastică, aceea a originii slave a vechilor bulgari (protobulgari), pe care Bogdan de asemenea o respinge[152].

Cursul de Cultură română se impune prin caracterul său de originalitate. Într-adevăr, în afară de sociologii vest-europeni folosiți de Bogdan în introducerea acestui curs și de bibliografia rusă, germană etc. utilizată în diverse probleme abordate în curs, cursul său se bazează pe cercetările personale ale autorului și pe multe materiale documentare interne. El pune însă la contribuție și numeroase materiale

---

[145] I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, p. 34—35. Vezi și la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5224, unde Ioan Bogdan vorbește de „formularul din cancelariile marilor duci litvani" (f. 154 r—157 r și urm.).

[146] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5226. În mss. 5228 f. 177 r și urm. se află un plan de lecții de antichități slave (vechii slavi: origine, organizare, obiceiuri etc.), întocmit de I. Bogdan. Notele de la cursul de arheologie slavă, audiat la Viena la Jagić, în 1887—1888, în Mss 5230 din Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse.

[147] Mss 5226, f. 28 r.

[148] *Ibid.*, f. 37 r.

[149] *Ibid.*, f. 36 r.

[150] *Ibid.*, f. 35 r—36 r.

[151] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5226, f. 163—166 r.

[152] I. Bogdan, *Românii și bulgarii*, Tip. Socec, București, 1895, p. 52 n. 1: „teoria că bulgarii cei vechi au fost slavi este lipsită de orice temei".

slave, deoarece consecvent Bogdan studiază și caută să explice instituțiile noastre prin paralelisme și comparații cu instituțiile similare din țările vecine. Beneficiind de cunoașterea tuturor limbilor slave, a limbilor greacă și latină și a limbilor germană și maghiară, și avînd bune cunoștințe de filologie indoeuropeană, Bogdan a întreprins studierea comparată, în dezvoltarea istorică, a o serie de termeni de instituții din istoria noastră în orînduirea feudală (termeni de istorie social-economică, organizare politico-administrativă, organizare militară, istoria culturii etc.), stabilind o serie de influențe venite la noi de la popoarele vecine. În concepția lui Bogdan însă metoda comparativă a fost nu o simplă metodă de confruntare, ci o metodă comparativ-istorică. Conștient că la baza cunoașterii istorice se află cele două metode: a cercetării concrete și a comparației, că orice comparație istorică trebuie însoțită de metoda cercetării concrete[153], Bogdan a îmbinat cele două metode, bazîndu-și cercetările pe analiza unui imens material — documentar și narativ — intern, studiat în comparație cu materialele externe. Așa a procedat el în problema instituției cnezilor, a marii proprietăți feudale, a imunității, a organizării militare a Moldovei în sec. XV și în alte probleme[154].

Așa a procedat Ioan Bogdan și în cursul de Cultura română, reușind să lămurească o serie de termeni de instituții din feudalismul românesc. Uneori însă s-a mers prea departe pe linia stabilirii cu orice preț a influențelor străine asupra dezvoltării noastre social-politice. Așa stau lucrurile în cazul considerațiunilor lui despre termenul de *vecin*. Găsind la sași termenii de *Nachbarn* și *Nachbarschaft*, Bogdan, prin metoda inductivă a reconstruirii regresive, caută în trecutul îndepărtat analogii pe care le găsește la franci, în legea salică (mijlocul sec. VI), identificînd *vecinii* cu membrii unei obști de vecinătate (sătească, *marca*). Vecinii — spune Bogdan — „sînt o expresie tehnică pentru țăranii aparținători unei comune" (Dorfmarkgenossen = „tovarășii sau locuitorii hotarului unui sat"). Contestînd — de altfel pe nedrept — existența veciniei la slavii de sud și la cei de răsărit, Bogdan caută instituția în Ungaria, „unde în evul mediu găsim colonii cu drept german" și conchide că noi am împrumutat de la sași „dreptul vicinatului"[155]. Desigur, că indiferent de originea termenului de „vecin", instituția s-a născut la noi, în procesul de dezvoltare social-economică a societății noastre, fără a fi necesare influențe externe; dar teoria lui Bogdan cu originea germană, a „vicinatului" trebuie reținută, prin noutatea ei, alături de teoriile altor istorici (Gh. Panu, N. Iorga, M. Emerit,

---

[153] Cf. E. S. Markarian, *Despre importanța metodei comparative în cunoașterea istoriei culturii*, în *Analele româno—sovietice, Istorie*, s. III-a, vol. XII, (1958), nr. 1—2, p. 22, 35—37.

[154] V. Costăchel, *Sravnitelno-istoriceski metod v ruminskoi medievistike*, în *Romanoslavica*, II, (1958), p. 249—260.

[155] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 308 r—315 r. Pentru comunitatea agrară medievală vezi mai nou Karl Siegfried Bader, *Dorfgenossenschaft und Dorfgemeinde. Studien zur Geschichte des mittelalterlichen Dorfes*, rec. de Ph. Dollinger în *Revue historique*, oct.—dec. 1964, p. 486—488.

A. Boldur ş.a.)[156]. Chiar dacă nu toate explicaţiile date de I. Bogdan în acest curs au fost confirmate de cercetările ulterioare, meritul lui constă — aici sau în alte lucrări ale sale — în discutarea terminologiei noastre sociale şi politice medievale şi în încercarea de a stabili — prin metoda comparativ-istorică — semnificaţia şi proveniența ei.

*

Ioan Bogdan a împletit şi completat în chip fericit activitatea de curs cu cea seminarială. Seminarul organizat pe lîngă catedra de filologie slavă ocupă un loc deosebit de important în activitatea didactică a lui Ioan Bogdan. Convins că universităţile noastre nu pot pregăti oameni de ştiinţă decît dacă organizează seminarii de specialitate, Ioan Bogdan a militat pentru înfiinţarea lor, văzîndu-le rostul în „pregătirea pentru cercetări proprii ştiinţifice, pentru lucrări speciale de erudiţie"[157]. Bogdan vede clar rolul dublu pe care trebuie să-l joace instrucţiunea universitară, acela de a pregăti cadre didactice, dar şi cercetători în diverse domenii ale ştiinţei: „Universităţile de la noi, la cursuri, dau studenţilor rezumate sau părţi mai dezvoltate, pe care studenţii le învaţă. Studiile noastre universitare silind pe studenţi să înveţe totul şi nimic cum se cade, în loc să deştepte interesul şi să dea putinţa cercetărilor ştiinţifice îneacă acest interes tocmai la naşterea lui. Facultăţile noastre (cele de filozofie) nu introduc pe studenţi nici în cercetările ştiinţifice, nici nu-i cultivă pedagogic pentru profesură. Reforma universităţilor va trebui să fie făcută astfel, ca universităţile să prepare pe studenţi atît pentru ştiinţele speciale, cît şi pentru profesură"[158].

Tocmai în scopul acestei pregătiri speciale, Ioan Bogdan a înfiinţat, încă din primul an de funcţionare ca titular (1892—1893), seminarul de limbi slave[159] după modelul celor germane, cum îl informa el însuşi pe A. I. Iaţimirski[160]. Acesta era un lucru cu totul nou pentru învăţămîntul nostru superior, cu consecinţe din cele mai însemnate

---

[156] Vezi V. Costăchel, *Despre problema obştilor agrare în Ţara Românească şi Moldova în sec. XIV—XV*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, II, (1951), nr. 1, p. 91—109 şi Şt. Ştefănescu, *Despre terminologia ţărănimii dependente în Ţara Românească în sec. XIV—XVI*, în *Studii*, XV, (1962), nr. 5, p. 1155—1169. Mai nou, despre *vecini*, P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 42—43 şi p. 52—56, unde se face şi apropierea obştii noastre de obştea germană.

[157] I. Bogdan, *Raport asupra şcoalelor secundare din Germania*, Bucureşti, 1886, p. 176.

[158] *Ibid.*, p. 197—200.

[159] I. Bogdan, *Libertatea studiilor în facultăţi*, în *Convorbiri Literare*, XLII, (1908), nr. 2, p. 242 n. 1 şi idem, *Seminariile Facultăţii de filozofie şi litere de la Universitatea din Bucureşti*, *ibid.*, nr. 5, p. 634. Bogdan s-a interesat, desigur, de organizarea seminariilor universitare din Germania cu ocazia călătoriei sale acolo în 1886, cînd a fost însărcinat de Ministerul Instrucţiunii Publice să cerceteze organizarea învăţămîntului din Germania, sau, poate, modelul său a fost seminarul de slavistică din Viena.

[160] A. I. Iaţimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLI.

pentru pregătirea cadrelor noastre științifice. Pentru a aprecia la justa ei valoare inițiativa luată de Bogdan cu înființarea seminarului de slavistică, trebuie spus că el este primul seminar de la universitățile noastre și totodată printre primele seminarii de filologie slavă din Europa. Într-adevăr, aproape toate celelalte seminarii de specialitate ale Universității din București s-au înființat după seminarul de slavistică. Tot în 1892/93 s-a deschis seminarul de istorie antică și epigrafie, în 1896, cel de istorie română, în 1905, cel de filologie romanică, în 1906, cel de psihologie experimentală — aproape toate într-o perioadă cînd Ioan Bogdan a fost decan al Facultății de filozofie și litere din București[161]. Acestea erau singurele seminarii de specialitate care erau dotate atunci cu biblioteci. În memoriul adresat la 20 noiembrie 1907 Ministerului Instrucțiunii Publice, în calitate de decan al Facultății de filozofie și litere, Bogdan cerea înființarea a o serie de noi seminarii[162].

În ce privește seminariile de filologie slavă de la alte universități europene, cel de la Universitatea din Praga a fost întemeiat în 1880 de Jan Gebauer, un seminar analog a înființat la Viena V. Jagić în 1886 — seminar în care a lucrat și Ioan Bogdan în anul universitar 1887—1888. La Universitatea din Cracovia seminarul de filologie slavă a fost înființat în 1887 de L. Malinowski, fost și el profesor al lui Ioan Bogdan, iar cel de la Universitatea din Graz l-a înființat în 1892 — în același an cu cel din București — Gr. Krek[163].

În cadrul seminarului de slavistică al lui I. Bogdan se făceau atît exerciții și lucrări de filologie slavă, cît și de istorie, ceea ce a făcut ca — alături de seminarul de istorie română al lui D. Onciul — seminarul de slavistică să contribuie la educarea științifică a unora dintre cei mai însemnați istorici români burghezi. În mod obișnuit programul de lucrări al seminarului de slavistică de la Universitatea din București cuprindea: *a.* lecturi din textele vechi slave însoțite de comentarii și în legătură cu cursul de vechea slavă; *b.* exerciții de paleografie și diplomatică slavo-română (documente bulgărești, sîrbești, rusești, moldovene și muntene); *c.* lecturi din modelele literaturii polone; *d.* lucrări în legătură cu filologia și istoria slavă și română[164]. Este neîndoielnic că în orele de seminar I. Bogdan nu făcea o analiză

[161] Ioan Bogdan a fost decan al Facultății de filozofie și litere a Universității din București de la 1 noiembrie 1898 pînă la 1 iunie 1912 și din octombrie 1912 pînă în mai 1919. Postul de rector al Universității din București l-a ocupat pentru scurt timp, în 1912, de la 1 la 28 iunie. Tot el a administrat, ca prorector, treburile Universității din București în timpul ocupației germane (Eufrosina Popescu, *Din istoricul Universității din București, în timpul ocupației germane (1916—1918)*, în *Analele Universității din București*, s. Șt. sociale, Istorie, XII, (1963), 30, p. 127—138). Pentru înființarea seminariilor cf. V. Dupoi, *o. c.*, p. 51—52, cu unele deosebiri față de datele ce le găsim la I. Bogdan.

[162] I. Bogdan, *Seminariile Facultății de filozofie și litere de la Universitatea din București*, p. 633—641.

[163] M. Murko, *Nový seminář pro slovanskou filologii na Karlově Universitě* (Noul seminar de filologie slavă la Universitatea Carol), în „Rozpravy z oboru slovanské filologie" (Dizertații din domeniul filologiei slave), Praga, 1937, p. 442—443.

[164] A. I. Iațimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLI.

de clasă a materialelor documentare slavo-române folosite la exercițiile de paleografie, dat tot atît de sigur este că — așa cum a făcut-o în edițiile documentelor lui Ștefan cel Mare — comentariile sale se refereau la instituțiile social-politice și la elementele de istorie economică din documente[165].

Cu toate eforturile făcute însă de Ioan Bogdan de a da o cît mai mare amploare organizării și dezvoltării activității seminariale la Facultatea de filozofie și litere, strădania sa nu a reușit decît în parte, din cauza precarelor condiții materiale în care regimul burghezo-moșieresc a obligat respectivele seminarii să-și ducă activitatea. Lipsa de localuri corespunzătoare, redusele prevederi bugetare pentru biblioteci și materiale, proasta salarizare, grelele condiții de trai ale corpului profesoral[166] — iată numai cîteva din serioasele neajunsuri ale învățămîntului nostru superior, care figurau consecvent în memoriile adresate de Ioan Bogdan ministerului de resort și care nu erau de natură să promoveze studiile universitare. Și dacă, totuși, în pofida lipsei de sprijin și de înțelegere din partea regimului burghezo-moșieresc și a multiplelor greutăți materiale, învățămîntul universitar de la București a obținut unele frumoase rezultate în domeniul istoriei, la sfîrșitul secolului trecut și la începutul sec. XX, acest lucru se datorește numai spiritului de sacrificiu, abnegației și entuziasmului pentru știință al unor profesori ca Odobescu, Hasdeu, Tocilescu, Bogdan, Onciul, Iorga și alții.

Pentru a ne face cît de cît o idee de condițiile în care își desfășura activitatea seminarială catedra de filologie slavă de la Universitatea din București, în 1907, să citățm cîteva rînduri din memoriul înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice de Ioan Bogdan. El scrie: „Biblioteca seminarului de filologie slavă e așezată în sala cea mai mică a Facultății de științe, unde se pot ține exerciții cu studenții o dată sau de două ori pe săptămînă, unde însă ei nu pot consulta cărțile, deoarece ea este ocupată în fiecare dimineață, cîteodată și după prînz, de studenții Facultății de științe." Bogdan arată de asemenea că aceeași situație grea este și la catedra de istorie română, care ține unele ședințe de seminar într-o sală a actualei Bibiloteci Centrale Universitare, iar altele la Arhivele Statului[167].

În afară de aceste greutăți, Bogdan mai avea de luptat și cu altele. Deoarece catedra de slavistică era atașată ca o completare, ca o disciplină auxiliară pe lîngă catedra de istorie română veche, cursurile și seminariile de veche slavă erau frecventate doar de studenții de la secția istorică. Și aceștia, pregătindu-se pentru învățămîntul mediu, manifestau față de slavistică un interes redus și nu frecventau prea

---

[165] Cf. P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, p. 11.

[166] Dotația anuală între 1892—1893 și 1900—1901 a seminarului de filologie slavă de la Universitatea din București, a variat între 1000—2000 lei, iar din 1901—1902 s-a redus la 500 lei (I. Bogdan, *Seminariile Facultății de filozofie și litere de la Universitatea din București*, p. 634—639).

[167] *Ibid.*, p. 639—640; Irina Valasoglu, *Les bibliothèques de l'Université de Bucarest (1864—1964)*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, (1964), nr. 4, p. 748.

bucuroşi cursurile şi seminariile acestei catedre. Însuşi Bogdan în scrisoarea trimisă lui A. I. Iaţimirski se plînge de slaba frecvenţă la cursurile şi seminariile sale[168].

*

Luptînd cu atîtea greutăţi, Bogdan a reuşit totuşi să creeze la noi o şcoală de slavistică şi să contribuie la formaţia ştiinţifică a cîtorva istorici şi filologi burghezi de frunte. În seminarul său s-au format Ilie Bărbulescu şi Em. M. Teodorescu, ambii obţinînd licenţa în 1895[169]. Ilie Bărbulescu a făcut apoi studii slave la Universităţile din Praga, Zagreb, Leipzig, Berlin şi Viena şi, revenind în ţară, a fost mai întîi director adjunct la Arhivele Statului din Bucureşti, iar în 1906 a ocupat catedra de slavistică de la Universitatea din Iaşi, desfăşurînd o activitate ştiinţifică şi didactică destul de inegală, preocupîndu-se atît de relaţiile istorice şi lingvistice româno-slave, cît şi de predarea limbilor slave moderne şi de cunoaşterea vieţii contemporane a popoarelor slave vecine[170]. Celălalt elev al lui Ioan Bogdan, Emil Teodorescu, fără a fi contribuit în mod deosebit la progresul studiilor slave la noi, merită a fi menţionat ca unul care a adus importante servicii istoriografiei române prin călătoriile sale de cercetări în Rusia. Una din aceste călătorii a avut loc în vara anului 1893, cînd Teodorescu era încă student. Probabil că Bogdan va fi apreciat în mod deosebit pregătirea ştiinţifică a lui Teodorescu, pe care-l va fi recomandat Academiei spre a fi trimis la cercetări în Rusia, pe urmele bătute nu de mult de însuşi profesorul său. Potrivit raportului înaintat Academiei Române, Teodorescu a lucrat atunci la Odesa în Biblioteca Universităţii, unde a aflat 129 de cărţi cuprinzînd ştiri referitoare la noi, a răsfoit *Zapiski Novorossiiskogo Universiteta*, notînd tot ce interesa istoria română, a făcut cercetări în Biblioteca Publică şi la Muzeul Societăţii de istorie şi antichităţi, unde a aflat o mulţime de cărţi vechi, inscripţii, hrisoave, monete ce privesc istoria ţărilor române. În acelaşi raport Teodorescu sublinia importanţa, pentru noi, a materialelor istorice aflătoare în depozitele ruseşti: „Îmi permit aci a atrage atenţia asupra cercetărilor ce ar fi de făcut în bibliotecile, arhivele şi colecţiunile din întreaga Rusie, pentru compunerea unei bibliografii slavo-române. În Rusia se află un material foarte bogat privitor la români, material însă împrăştiat; de aceea cred că nu s-ar putea însărcina cu culegerea lui decît persoane care cunosc bine istoria românilor. Prin aceasta istoria noastră şi-ar deschide un orizont de o bogăţie nemărginită, dar care pînă astăzi încă este cam puţin cunoscută"[171].

Probabil în urma memoriului de mai sus, în 1896 Academia Română l-a trimis din nou pe Em. Teodorescu să facă cercetări în arhivele din

---

[168] A. I. Iaţimirski, *Iz istorii slavianskoi pismennosti*, p. XLII.

[169] *Universitatea din Bucureşti. Facultatea de filozofie şi litere. Anuar pe anul universitar 1897—1898*, p. 14.

[170] I. Bărbulescu, *o. c.*, p. 236, 241—242.

[171] *Analele Acad. Rom. Dezbateri*, s. II, tom. XVI, (1893—1894), p. 63—72.

Moscova și Petersburg. În acest an Teodorescu a făcut fotografii de pe documente din arhivele rusești, pe care le-a predat Academiei Române și care au fost întrebuințate în colecția Hurmuzaki[172].

Probabil că un alt elev al lui I. Bogdan a fost și Stoica Nicolaescu, cunoscător al limbilor bulgară și sîrbă, care a dat cîteva contribuții de istorie română și o ediție de documente slavo-române[173]. Cu toate defectele ce le are și care au fost semnalate chiar la apariție de unii specialiști, această culegere este totuși de folos cercetătorilor istoriei prin datele noi ce le oferă pentru cunoașterea legăturilor reciproce dintre cele trei țări române, Moldova, Țara Românească și Transilvania, în sec. XV—XVI.

Se pare că tot din școala lui Bogdan a făcut parte și un oarecare G. Mărculescu, care în 1896 publica un modest articol intitulat: *O chestiune de filologie* (despre nasalele Ѧ și Ѫ)[174].

Tot la școala lui Bogdan s-au format în spiritul unei riguroase metode critice alți istorici români de la începutul acestui veac, printre care amintim pe I. Ursu, C. Moisil, V. Pîrvan și mai ales, C. Giurescu. Acesta din urmă, fără îndoială la îndemnul și cu sprijinul lui Ioan Bogdan, s-a gîndit la un moment dat, după ce-și luase licența în 1898, să meargă la Praga spre a studia limbile slave. Întrucît bursa ce i s-a acordat în 1903 de către Casa Școalelor era numai pentru doi ani, cu mult prea puțin pentru a face studii slave, Giurescu a plecat la Viena pentru a face în continuare studii istorice[175]. Dar în toată activitatea sa științifică se resimte influența hotărîtoare a aceluia, pe care, dacă nu l-a urmat în specialitatea sa propriu-zisă, l-a urmat și l-a continuat în cîmpul mai larg al cercetărilor istorice, cultivînd aceleași preocupări de istorie socială, de critică a textelor, de editare a izvoarelor narative și documentare, corectînd și completînd unele din rezultatele la care ajunseseră profesorii săi Bogdan, Onciul și Iorga[176].

*

Pe linia obligațiilor sale didactice, profesorul Ioan Bogdan a ținut cursuri numeroase și variate, de filologie și de istorie din domeniul studiilor slave (limbă veche slavă, limbă mediobulgară, limbă veche

---

[172] *Ibid.*, tom. XIX, (1896—1897), p. 12.

[173] *Stoica Nicolaescu, Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, Tip. L. Motzătzeanu, București, 1905, p. VII, mulțumește profesorului D. Onciul, „în seminarul căruia am învățat modul de a privi, trata și discuta cestiunile istorice". E probabil că, în calitate de student al lui D. Onciul, Stoica Nicolaescu a urmat și cursurile și seminarul de slavă al lui I. Bogdan. Stoica Nicolaescu a făcut și studii juridice și pentru studierea vechilor instituții juridice românești avea neapărată nevoie de limba mediobulgară.

[174] *Arhiva*, din Iași, VII, (1896), nr. 9—10, p. 566—571. Articolul e datat: Rusciuc, oct. 1896.

[175] C. C. Giurescu, *Note biografice* <despre C. Giurescu>, în „În amintirea lui C. Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)", București, 1944, p. 11.

[176] Cf. Aurel Iordănescu, *Opera istorică a lui C. Giurescu, ibid.*, p. 29—59. C. Giurescu s-a situat, în studiile sale de istorie socială, pe poziții pozitivismului de tendință conservatoare (Șt. Pascu, Eug. Stănescu, *o. c.*, p. 156—157).

rusă, limbă polonă modernă, paleografie și diplomatică slavo-română, istoria veche a slavilor, istoria vechii culturi românești). Cursurile sale se caracterizau, la nivelul epocii, printr-o înaltă ținută științifică, printr-o bogată informație, prin atitudine critică față de bibliografia utilizată și printr-un pronunțat caracter de originalitate care decurgea atît din abordarea critică a diverselor aspecte ale feudalismului nostru cît și din folosirea largă a materialelor de arhivă. Aceste materiale au fost, desigur, analizate și la exercițiile seminariale ale cursurilor sale, seminarul său fiind primul de la Universitatea din București și printre primele din Europa.

Deși, — așa cum îi impunea profilul catedrei de filologie slavă —, în cursurile sale universitare accentul cade pe studiile de limbă, felul complex în care Bogdan și-a conceput obligațiile didactice i-a permis să satisfacă și necesitățile de pregătire științifică ale studenților în istorie. Această îmbinare armonioasă a filologiei slave cu istoria a dus la ceea ce Dimitrie Onciul numea o nouă specialitate: *slavistica slavo-română*, filologie și istorie în același timp. Pentru perioada aceea de început, cînd Bogdan a pus la noi bazele slavisticii moderne, era firesc caracterul mixt filologico-istoric al acestei discipline. Ulterior, o dată cu lărgirea orizontului tematic al istoriografiei române și cu pregătirea de cadre specializate, s-a ajuns la o tot mai netă delimitare și în cadrul slavisticii noastre, istoria separîndu-se și fiind cultivată aparte de filologie, iar domeniul slavisticii îmbogățindu-se cu studiul etnografiei și folclorului slavo-român, al toponimiei și onomasticii, al istoriei literare, al legăturilor științifice slavo-române în perioada mai nouă etc.

Prin strădaniile sale, prin munca sa plină de abnegație, prin conștiinciozitatea sa profesională Ioan Bogdan a creat școala românească de slavistică, a avut printre elevii săi o serie de istorici burghezi de frunte, de la care ne-au rămas bogate materiale istorice și minuțioase lucrări de analiză istorică. Activitatea lui Bogdan s-a bucurat atunci — ca și mai tîrziu — de aprecierile elogioase ale unora dintre cei mai renumiți slaviști, filologi ori istorici.

Concepția care stă la baza cursurilor de filologie și de istorie ale lui Ioan Bogdan este pozitivismul, filologul român aparținînd curentului neogramatic, în timp ce istoricul se situa, eclectic, pe pozițiile idealismului subiectiv. Concepția sa idealistă l-a împiedicat să treacă, în domeniul filologiei, la generalizări teoretice, iar în domeniul istoric nu i-a dat posibilitatea să prezinte în mod științific dezvoltarea societății. În cursul carierii sale didactice și științifice însă, — sub influența condițiilor social-economice din țară — Ioan Bogdan s-a apropiat tot mai mult de înțelegerea științifică a dezvoltării istorice.

Într-o perioadă cînd în țara noastră propaganda misticismului și șovinismului se intensifica, Bogdan a luat atitudine, militînd pentru un învățămînt științific și pronunțîndu-se împotriva șovinismului, pentru o educație patriotică lipsită de exagerări naționaliste. Astfel, în conferința sa despre cultura veche română, bazîndu-se, desigur, pe cercetările sale personale făcute în legătură cu cursul universitar din 1898—1899, dedicat aceleași probleme, Bogdan, referindu-se la literatura

română din orînduirea feudală și relevînd caracterul ei teologic și dogmatic, scrie: „Cuprinsul științific al acestor cărți este aproape nul și dacă din cînd în cînd se dau explicări asupra fenomenelor naturale, acestea se fac în chipul cel mai naiv: totul se explică prin voința lui dumnezeu"[177]. Luarea de poziție critică a lui Ioan Bogdan aici este extrem de importantă, dacă ne gîndim că mulți contemporani ai săi și chiar alții de mai tîrziu propagau de la catedre universitare — pe linia idealismului obiectiv al lui Hegel — ideea mistică, reacționară, că „spiritul absolut", dumnezeu, este motorul dezvoltării istorice, că istoria este „întruparea voinței lui dumnezeu"[178], Bogdan s-a ridicat împotriva imixtiunii religiei în învățămîntul laic. În raportul înaintat de el Ministerului Instrucțiunii Publice, în urma călătoriei întreprinse în Germania cu scopul de a studia organizarea învățămîntului de acolo, Bogdan ia atitudine critică în problema predării religiei (istoria bibliei) la catedrele de istorie, scriind: „Prin aceasta se aruncă confuziune în mintea școlarilor, pe cînd datoria istoriei este a deosebi totdeauna adevărul, pozitivul, de tradițiune și de miracol. Religiunea vine aici în conflict cu istoria și dacă voim să scăpăm pe una trebuie să sacrificăm pe alta". Bogdan se pronunța deci pentru un învățămînt științific, atunci cînd milita pentru înlăturarea interpretării mistic-religioase a istoriei omenirii[179].

Bogdan — deși de pe poziția de idealizare a orînduirii feudale — a demascat exploatarea țărănimii în România burghezo-moșierească, atrăgînd atenția — în cursul său universitar din 1898—1899 — asupra „stării de decădere evidentă", la care regimul burghezo-moșieresc a adus țărănimea, care stare — spunea el, — „dacă nu va fi oprită existența statului nostru este amenințată"[180]. Afirmarea, aci, a importanței maselor populare pentru însăși existența statului prezenta, evident, și o reală valoare educativă pentru studenții cărora li se adresa Ioan Bogdan. Mai explicit găsim exprimat acest lucru în alt loc din opera lui Ioan Bogdan și anume în lucrarea *Documentul Răzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec.* XV[181]. Aici Bogdan reușește să se ridice pînă la un autentic democratism în înțelegerea justă a problemei patriotismului. Deși el se referă la Polonia feudală, aluzia aceasta, făcută la scurt timp după răscoalele țărănești din 1907, avea valoarea unui avertisment dat guvernanților care măcelăriseră mii de țărani. Bogdan demască pseudopatriotismul nobililor poloni, pentru care a fi patriot însemna satisfacerea ambițiilor personale și de familie și realizarea de avantaje materiale, și care nu au stat la îndoială de a-și vinde țara străinilor numai pentru a-și putea menține privilegiile de clasă și a-și consolida exploatarea asupra masei poporului, „care — spune Bogdan — deposedată și exploatată pînă la sînge, ținută în întuneric și crescută în fanatism confesional, nu s-a putut încălzi

[177] I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 71—72.
[178] M. Dan, *o. c.*, p. 207.
[179] *Ibid.*, p. 207—208.
[180] Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, Secția msse, Mss 5227, f. 366 r.
[181] București, 1908, p. 22.

niciodată pentru apărarea unei forme de stat, în care toate privilegiile erau ale stăpînitorilor, toate îndatoririle ale stăpîniților". Prin urmare concluzia care se impunea și în acest caz, ca și în cazul luării sale de atitudine în des amintitul său curs universitar era aceeași: eliberarea poporului din robia socială, pentru ca astfel să dobîndească și el o patrie a sa, pe care s-o iubească și pentru apărarea căreia, la nevoie, să se sacrifice[182].

În afară de combaterea panslavismului filologilor și istoricilor ruși sau a naționalismului istoricilor germani în legătură cu studierea istoriei popoarelor slave, Bogdan a combătut deopotrivă și grandilocventa patriotardă, ura națională și șovinismul sălbatic de care erau animate burghezia și moșierimea română în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Pe linia preocupării sale de a face studenților o justă educație patriotică, el s-a ridicat și în cursurile sale universitare împotriva deprecierii altor popoare, aprecia contribuția adusă de fiecare popor, mare sau mic, la istoria omenirii și sublinia necesitatea cunoașterii cinstite a tuturor popoarelor. Spunînd studenților că studierea istoriei trebuie să se bazeze nu pe „neadevăruri sau reticențe", ci pe cunoașterea multilaterală a trecutului așa cum a fost el, nefalsificat de pe poziții naționaliste, Bogdan le făcea în același timp cu educația științifică și o sănătoasă educație patriotică.

Activitatea didactică a lui Ioan Bogdan n-ar putea fi înțeleasă și imaginea ce ne-am face-o despre profesorul Bogdan nu ar fi completă dacă am uita că filologul și istoricul nostru a fost un om de excepțională erudiție, cu profunde cunoștințe de specialitate în domeniul științelor auxiliare ale istoriei și în filologia slavă, cunoștințe pe care le-a transmis metodic, conștiincios și cu multă generozitate studenților săi.

Prin edițiile sale critice de documente și cronici slavo-române realizate la cel mai înalt nivel al științei contemporane și care și-au păstrat pînă azi întreaga valoare, prin studiile sale de paleografie și diplomatică slavo-română, în care el apare ca un adevărat deschizător de drum, prin glosarele slavo-române de la Cronica lui Manasses sau de la edițiile de documente slavo-române în care a adus completări la lexiconul clasic al lui Miklosich și a dat dovadă de cunoștințe gramaticale de mediobulgară neegalate pînă astăzi la noi, prin editarea critică a unor materiale narative de istorie bulgară și sîrbă, prin preocupările sale de istoria istoriografiei române, prin atacarea unor probleme fundamentale ale istoriei noastre în orînduirea feudală (organizarea social-politică a teritoriului românesc înainte de întemeierea domniei feudale, baza socială a domniei lui Ștefan cel Mare, trăsăturile originale ale culturii românești în evul mediu), prin linia științifică ce a impus-o la Comisia Istorică a României, prin atenția dată studiilor istorice cît timp a condus „Convorbiri literare", prin activitatea sa practică pusă în slujba difuzării în mase a cunoștințelor istorice, prin

[182] M. Dan, *o. c.*, p. 206.

neobosita sa activitate la catedra de filologie slavă de la Universitatea din București[183], Ioan Bogdan a fost un admirabil exemplu pentru elevii săi.

Contribuția noastră de față închinată profesorului Ioan Bogdan, la scurt timp după ce s-au împlinit o sută de ani de la nașterea lui, se vrea un modest omagiu adus celui care a ilustrat la noi studiile istorico-filologice, bucurîndu-se din plin de prețuirea istoricilor și filologilor români și străini contemporani lui, ca și de aceea a urmașilor.

À PROPOS DE L'ACTIVITÉ DIDACTIQUE DE IOAN BOGDAN

RÉSUMÉ

Le grand slaviste roumain Ioan Bogdan fut non seulement un homme de science de renom mais aussi un éminent professeur. A partir de l'automne 1891 et jusqu'à sa mort, en 1919, Ioan Bogdan a honoré avec compétence la chaire de philologie slave de l'Université de Bucarest. Au cours de sa carrière didactique, Ioan Bogdan a fait des cours de vieux slave, de vieux russe, de médio-bulgare, de paléographie et de diplomatique slave et slavo-roumaine, d'histoire ancienne des Slaves, de langue polonaise et de culture roumaine ancienne.

Dans ses cours de philologie slave, Ioan Bogdan s'est révélé un adepte du courant néo-grammairien, courant positiviste qui s'était développé en Allemagne au commencement du dernier quart du XIXe siècle. C'est par son adhésion à ce courant que s'explique la prédilection du savant pour la phonétique et l'attention accordée à la morphologie et au lexique au détriment de la syntaxe.

Dans ses cours d'histoire, Ioan Bogdan était un adepte de la conception positiviste, quoiqu'une série de réticences et de nuances le situent sur une position plus avancée. D'ailleurs, pendant la période finale de sa carrière, sous l'influence des conditions sociales et économiques, Bogdan s'est rapproché de plus en plus d'une compréhension juste, scientifique du développement de la société, plaidant pour l'étude des rapports entre les classes sociales sur la base de leurs conditions économiques.

Les cours de philologie et d'histoire du savant roumain sont caractérisés par une riche information bibliographique ainsi que par l'utilisation de textes manuscrits existants en Roumanie et à l'étranger. Il est non moins important de souligner son attitude critique envers les sources et la littérature d'interpretation et l'originalité de ses cours.

---

[183] *Ibid.*, p. 214—215; Șt. Pascu, Eug. Stănescu, *o. c.*, p. 152—153; C. N. Velichi, *Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și pînă la primul război mondial (1864—1918)*, în *Studii*, 17, (1964), nr. 6, p. 1287 și idem, *I. Bogdan și reorganizarea Facultății de filozofie și litere* (rezumat al comunicării), *ibid.*, p. 1422.

Ioan Bogdan a eu, en tant que professeur, le grand mérite d'avoir organisé en Roumanie le premier séminaire de philologie slave, qui est, en même temps, un des premiers séminaires de ce genre en Europe. En dépit des difficultés qu'il a eu à surmonter dans sa carrière didactique, Ioan Bogdan a pourtant réussi à créer en Roumanie une école de slavistique et à contribuer à former plusieurs historiens et philologues roumains: I. Ursu, C. Moisil, V. Pârvan, C. Giurescu, I. Bărbulescu et d'autres.

Enfin, le professeur Ioan Bogdan s'est imposé aussi comme un admirable éducateur de la jeune génération de son époque, à laquelle il s'est efforcé de donner une éducation patriotique juste, en combattant la grandiloquence patriotarde, la haine nationale et le chauvinisme qui animaient la bourgeoisie et les propriétaires fonciers roumains à la fin du XIXe siècle.

La présente contribution de l'auteur, occasionnée par l'anniversaire de cent ans depuis la naissance de Ioan Bogdan, constitue un hommage que les historiens de Cluj apportent à la mémoire du grand savant roumain, qui a initié et illustré en Roumanie, à la fin du XIXe et au commencement du XXe siècle, notre slavistique moderne, à laquelle se rattachent intimement les succès de cette science dans la Roumanie socialiste.

CONFLICTE DE MUNCĂ ȘI GREVE ALE MUNCITORILOR SOCIETĂȚII TITAN—NĂDRAG—CĂLAN* ÎN PERIOADA CRIZEI ECONOMICE DIN 1929—1933

DE

GH. DUMITRAȘCU

Criza economică de supraproducție din 1929—1933 — una dintre cele mai grave crize ale sistemului monopolist — care a cuprins întreaga lume, a luat în România forme deosebit de ascuțite, împletindu-se în desfășurarea ei cu criza agrară și afectînd toate sectoarele de activitate economică.

Criza a lovit în toate categoriile sociale și în primul rînd în muncitorimea industrială. Burghezia monopolistă n-a renunțat la profiturile obținute și a căutat să iasă din această situație prin intensificarea exploatării, prin aruncarea tuturor greutăților pe umerii maselor asuprite. „Curbele de sacrificiu", impozitele mărite, șomajul în continuă creștere au avut repercusiuni dureroase asupra condițiilor de muncă și de viață ale oamenilor muncii. „Ofensiva economică a claselor dominante împotriva nivelului de viață al maselor se împletea pe plan politic cu restrîngerea libertăților și drepturilor democratice"[1].

În apărarea intereselor vitale ale tuturor celor ce muncesc și ale țării, s-a ridicat cu hotărîre clasa muncitoare condusă de Partidul Comunist din România.

Lucrarea de față analizează unele aspecte ale situației economice și sociale ale muncitorilor societății Titan—Nădrag—Călan (T.N.C.) în timpul crizei și lupta lor împotriva ofensivei patronale.

*

* Societate metalurgică. Cuprindea uzinele „Titan", Galați, Călan, Ferdinand, Nădrag, minele de fier Teliuc și mai multe exploatări silvice. Era o concentrare tipică de capital industrial și bancar, o puternică uniune monopolistă (Mai pe larg vezi: A. Simion și Gh. Dumitrașcu, *Din luptele muncitorilor metalurgiști de la întreprinderile Societății Titan—Nădrag—Călan împotriva exploatării capitaliste (1924—1929)*, în *Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, nr. 6 (1964), p. 78).

[1] Chivu Stoica, *A 30-a aniversare a eroicelor lupte din februarie 1933*, Edit. politică, București, 1963, p. 8.

Și pentru întreprinderile Societății T.N.C. trăsătura cea mai caracteristică a anilor 1929—1933 a constituit-o șomajul. În 1929 și 1930 uzina Călan concediază un mare număr de muncitori[2]. În 1930 uzina „Titan" își reduce temporar numărul muncitorilor la o treime[3], iar uzina Nădrag își închide porțile pentru 10 zile, concediind toți muncitorii[4]. Atît la „Titan"[5] cît și la Călan[6] concedierile continuă în 1931 și 1932[7]. În a doua jumătate a anului 1933 uzina Nădrag a concediat peste 100 de muncitori[8]. Concomitent cu concedierile aveau loc numeroase pensionări forțate[9]. Situația materială a șomerilor era deosebit de grea. Ajutoarele de șomaj care se acordau totuși, erau, după cum recunoșteau înșeși autoritățile, mai mult simbolice, fiind vorba de 200—300 lei pentru o familie de greviști odată la 3—4 luni[10]. Dar nici pentru cei rămași în producție situația n-a fost cu mult mai bună.

Profitînd de faptul că la poarta uzinelor se aglomerau mase de șomeri și că elementele cele mai radicale ale muncitorimii fuseseră concediate[11], conducerea trece la accentuarea exploatării muncitorilor[12], în mare parte tineri între 16—18 ani[13].

Un mijloc obișnuit de intensificare a exploatării muncitorilor îl constituia prelungirea zilei de muncă și intensificarea ritmului muncii. Astfel, la Nădrag de pildă, în 1930—1932 se lucra în mod obișnuit 10 ore pe zi[14]. Sistemul orelor suplimentare impuse, plătite cu mult sub nivelul tarifar sau pur și simplu neplătite, a dus la situația ca în ciuda tuturor represiunilor muncitorii să refuze a le mai presta[15].

În perioada crizei salariile muncitorilor au scăzut continuu, lucru recunoscut și de Direcția generală în darea de seamă cu prilejul jubileului de 10 ani al societății[16]. În linii mari, între 1928—1933 salariile

---

[2] Arhiva Institutului de istorie al Academiei Republicii Socialiste România — Filiala Cluj, Sectorul de istorie modernă și contemporană, Dosar T.N.C., fila 26 M (în continuare: Arh. Inst. ist. Acad.); *Socialismul* din 17 august 1930.

[3] *Socialismul*, din 7 decembrie 1930.

[4] Arhivele Statului, Lugoj, fond. Prefectura județului Severin, Cabinetul prefectului, doc. nr. 117/1930. Confidențial (în continuare: Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin).

[5] Arhivele Statului Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931, filele 23—24 (în continuare: Arh. Stat. Caransebeș); *Socialismul* din 10 mai 1931.

[6] Arhiva Sfatului popular regional Cluj, fond. Inspectoratul general administrativ, dosar nr. 26/1931, doc. nr. 494/1931. Confidențial (în continuare: Arh. Sfat. reg. Cluj, Inspectorat...); Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar nr. 2182/1933.

[7] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931, filele 47—50.

[8] Ibid., dosar nr. 1/1925, doc. nr. 11.959/1933; Loc. cit., fond. T.N.C., dosar nr. 2182/1933.

[9] Loc. cit., fond. T.N.C., dosar nr. 2182/1933.

[10] Arh. Sfat. reg. Cluj, Inspectorat... dosar nr. 26/1931, doc. nr. 1/1931.

[11] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar nr. 2346/1931 și fond. Ferdinand, dosar nr. 2378/1931.

[12] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1925—1939, doc. nr. 8087/1930.

[13] Ibid., dosar nr. 470/1930.

[14] Ibid., dosar nr. 2380/1930; *Socialismul* din 12 oct. 1930.

[15] Ibid., dosar nr. 1/1925—1939, doc. din 1 iunie 1929.

[16] Loc. cit., fond. T.N.C. Darea de seamă a Consiliului de administrație al societății pe anul 1934, p. 7—9.

muncitorilor uzinei Călan au scăzut de două ori[17]. Cu aceste salarii, din care se făceau numeroase reţineri, muncitorii nu puteau face faţă situaţiei, mai ales că preţurile alimentelor, al căror monopol era deţinut de uzine, erau cu mult mai mari decît în alte părţi[18].

Exploatarea muncitorilor societăţii T.N.C. era accentuată de încălcarea flagrantă şi grosolană a drepturilor lor privind concediile de odihnă[19]. Exista practica, foarte mult întrebuinţată, ca atunci cînd muncitorii îndeplineau condiţiile care le permiteau a avea drept la concediu legal plătit, conducerea, sub motivul reducerii producţiei, să-i concedieze, reprimîndu-i mai tîrziu cu o încadrare inferioară şi fără a le mai socoti vechimea[20]. Însăşi conducerea uzinei Ferdinand recunoştea că atît la Nădrag, cît şi la Ferdinand, concediile n-au fost acordate conform legilor şi că pînă în februarie 1933 n-au fost date concediile pe anul 1932[21]. Mai exista metoda, practicată de asemenea pe scară largă, de a nu i se acorda muncitorului concediu pînă cînd acesta nu îl solicită în scris. „Dar — spune Direcţia generală într-o notă confidenţială către conducerile uzinelor — bineînţeles că nu le veţi atrage acestora (muncitorilor, *Gh. D.*) că trebuie să ceară concedii în scris". În aceeaşi notă se dădeau şi alte dispoziţiuni detaliate privind modul de a-i frusta pe muncitori de concediul legal[22]. Concediile şi preavizele de concediere erau plătite cu mai mult de 50% sub cuantumul legal[23]. Nu de puţine ori, disperaţi de abuzurile grosolane ale conducerilor uzinelor, muncitorii le-au intentat numeroase procese care însă, au dat, de regulă, cîştig de cauză societăţii[24].

Condiţiile de muncă şi asigurările sociale au constituit de asemenea un domeniu în care abuzurile societăţii şi încălcarea drepturilor muncitorilor au devenit fapte cotidiene. În august 1931 şeful Regiunii a XIII-a industriale Timişoara constata: „La Nădrag toate atelierele sînt murdare şi neglijate. În general curăţenia, ventilaţia, măsurile sanitare pentru prevenirea accidentelor şi incendiilor, pentru apărarea vieţii muncitorilor, lasă foarte mult de dorit... De la preluarea fabricilor de către actuala firmă situaţia este aproape aceeaşi. În toate fabricile nu se observă nici o modernizare, nici o dezvoltare, nici o investiţie nouă"[25]. Situaţia nu s-a îmbunătăţit cu nimic, căci în noiembrie 1933,

---

[17] Arhiva uzinei Călan. Serviciul Contabilităţii (în continuare: Arh. Călan, Contabilitate), doc. nr. 15: „Statistica industrială pe anul 1933". În acelaşi timp profitul net, declarat, realizat de uzine, la un capital de 300 de milioane s-a cifrat pentru anii 1930—1932 la aproximativ 130 milioane (Cf. Arh. Stat. Caransebeş, fond. T.N.C., dările de seamă ale consiliului de administraţie al societăţii pe anii 1930, 1931, 1932).

[18] Arh. Stat. Caransebeş. fond. Ferdinand, dosar nr. 1658/930.

[19] *Socialismul* din 17 şi 31 august 1930; 12 oct. 1930.

[20] Arhivele Statului, Timişoara. Document trimis de Arh. Stat. Caransebeş pentru expoziţia de documente în cinstea lui 23 August 1964. Semnalat în Arh. Stat. Caransebeş, la fondul Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, fila 25. Doc. din 16 aprilie 1931. În copie la Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., filele 11 D-13 D. Idem, arhiva autorului; *Lumea nouă* din 5 febr. 1933.

[21] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931, filele 47—50.

[22] Loc. cit., fond. T.N.C., dosar nr. 2182/1933.

[23] Ibid., dosar nr. 1658/1930.

[24] Ibid., dosar nr. 2891/1933—1935.

[25] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 1658/1930.

Camera de muncă din Timișoara semnala, privind condițiile de muncă de la Nădrag, foarte multe „nereguli"[26]. Aceleași grele condiții de muncă existau și la „Titan", unde se lucra într-o căldură insuportabilă, unde nu exista „nici un mijloc de protegiuire a muncitorilor", care lucrau nu de puține ori pînă cînd leșinau[27].

Ca urmare a acestor grele condiții de muncă și de viață, relevate chiar și de publicațiile oficiale[28], numărul accidentelor de muncă a crescut continuu. Dosare întregi consemnează un număr impresionant de accidente[29], unele dintre ele grave[30]. Ajutoarele acordate de către uzine accidentaților sau familiilor lor se aprobau după multe tergiversări și erau foarte mici[31].

Muncitorii bolnavi aveau de suferit de asemenea abuzurile conducerii societății. Medicilor de la spitalele Caselor cercuale ce deserveau uzinele li se cerea de către Direcțiune, să devină unelte ale societății împotriva muncitorilor[32]. Stipendiați ai uzinelor, mulți dintre acești medici se purtau brutal cu muncitorii bolnavi, nu-i îngrijeau conștiincios[33], le rețineau din salarii suprataxe pentru orice vizită medicală[34].

În sfîrșit, teroarea și abuzurile accentuau situația deosebit de grea a muncitorilor întreprinderilor T.N.C. și perpetuau existența ei.

La Nădrag muncitorii erau siliți să facă diferite servicii personale unora dintre funcționari[35]. Maiștrii îi obligau să dea declarații că n-au nevoie de contract colectiv. Inginerul șef al uzinei, supus german, insulta și amenda pe orice muncitor care nu-l saluta destul de respectuos[36]. Ucenicii, și chiar muncitorii vîrstnici erau pălmuiți în timpul muncii. Alții erau chemați la direcțiune și bătuți pentru greșeli imaginare[37]. Bătăuși angajați de direcțiune se plimbau prin uzine înarmați cu revolvere și terorizau pe muncitori. Toți cei ce protestau împotriva abuzurilor cerînd respectarea legilor erau concediați[38] și se interzicea reprimirea lor „ca fiind elemente de dezordine instigînd și pe ceilalți la nesupunere"[39]. Orice încercare de organizare a muncitorilor era reprimată cu brutalitate. La Nădrag, fruntașii muncitorilor erau che-

---

[26] Loc. cit., fond. T.N.C., dosar „Camera de muncă"/1933.
[27] *Socialismul* din 6 iulie 1929.
[28] *Buletinul muncii și asig. soc.*, (1933), nr. 1—4, p. 112—113.
[29] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2380/1930; Loc. cit., fond. T.N.C., dosar nr. 2896/1933, etc...
[30] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 3220/1930; Loc. cit. fond. T.N.C., „Dosar referitor la procese de accidente"/1931.
[31] Ibid., dosar nr. 3220/1930; dosar nr. 2380/1930.
[32] *Lumea nouă* din 3 aprilie 1933.
[33] *Socialismul* din 1 iulie 1929.
[34] *Ibid.*, din 1 ianuarie 1932.
[35] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Nădrag, dosar nr. 1/1931, fila 56.
[36] *Socialismul* din 16 iulie 1929.
[37] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 65/1929. Confidențial, din 17 septembrie 1929; *Lumea nouă* din 1 mai 1933.
[38] *Socialismul* din 19 mai și 22 decembrie 1929.
[39] Arh. Stat, Caransebeș, fond. T.N.C., dosar nr. 2345/1931.

maţi la direcţiune, unde erau somaţi să iasă din sindicate şi li se rupeau cărţile de membrii ai sindicatului[40].

Către sfîrşitul anului 1928 şi la începutul lui 1929 s-a constatat o creştere tot mai mare a nemulţumirii muncitorilor şi, în acelaşi timp, a gradului lor de combativitate. Într-un document oficial din 8 martie 1929 se arată că muncitorii din Nădrag, foarte nemulţumiţi din cauza concedierilor şi a insultelor la care sînt supuşi de către conducătorii uzinelor, cereau insistent încheierea unui contract colectiv care să le apere interesele[41].

În anul 1929, la Călan, unde era detaşamentul cel mai combativ al muncitorilor societăţii T.N.C., a izbucnit o puternică grevă care a durat mai multe luni. După ce uzina şi-a asigurat în magazii un masiv stoc de produse, la 3 ianuarie 1929 denunţă contractul colectiv de muncă şi reduce în mod automat salariile. Tratativele care au loc sub presiunea muncitorilor eşuează, pentru că direcţia insistă asupra unor reduceri de salariu cu 30% şi concedierea a 18% dintre muncitorii turnători[42]. La 12 februarie peste 500 de muncitori au intrat în grevă[43]. Producţia a stagnat aproape în întregime. În uzină mai intrau doar maiştrii şi ucenicii. Întrucît muncitorii au refuzat să reia lucrul în condiţiile impuse de patroni[44], conducerea uzinei a recurs la spărgători de grevă, aducînd 27 de muncitori de la Nădrag. La sosirea lor în Călan aceştia au fost întîmpinaţi de greviştii împreună cu femeile şi copiii lor. Fruntaşii greviştilor au ţinut discursuri înflăcărate celor veniţi să spargă greva, explicîndu-le situaţia grea care i-a determinat să declare grevă şi rolul nefast pe care l-ar avea intervenţia lor. După ce au discutat şi cu greviştii, în aceeaşi zi şomerii din Nădrag s-au întors acasă, refuzînd să servească direcţiei ca spărgători de grevă. Solidaritatea muncitorească a făcut ca manevrele direcţiei uzinelor să eşueze din nou. A doua zi, la 5 aprilie, maiştrii care mai lucrau încă, au fost opriţi în timp ce se duceau spre uzină, de către femeile şi copiii greviştilor şi majoritatea dintre ei au fost convinşi să se întoarcă acasă şi să se alăture greviştilor[45]. Prin aderarea maiştrilor la grevă, producţia uzinei a încetat cu totul. Organele oficiale constatau că la Călan „în afară de funcţionari, nimeni nu mai lucrează"[46]. Un aport deosebit la lupta muncitorilor l-au adus femeile din Călan care — aşa după cum aprecia ziarul „Metalurgistul" — „şi-au grevat numele în istoria mişcării muncitoreşti din România luptînd alături de soţii şi fraţii lor". Acţiunea femeilor şi a copiilor de a împiedica pe spărgătorii de grevă să intre în uzină, constituia după aprecierea aceluiaşi ziar „o inovaţie în mişcarea muncitorească, un caz fără precedent"[47].

---

[40] *Metalurgistul* din 1 iulie 1929.
[41] Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6851, fila 67; dosar nr. 7048, fila 38.
[42] *Metalurgistul* din 1 martie 1929; *Socialismul* din 20 ianuarie 1929.
[43] Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 7048, filele 35, 40, 43.
[44] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., fila 24 M.
[45] Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 7048, filele 40, 44.
[46] *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia, 1962, fasc. 2, p. 94.
[47] *Metalurgistul* din 1 aprilie 1929.

Direcția uzinei trece la amenințări. Se cere muncitorilor să părăsească imediat locuințele societății, ceea ce aceștia refuză să facă[48].

Alarmată de hotărîrea și dîrzenia cu care luptau muncitorii, în scopul intimidării greviștilor direcția uzinei Călan a cerut întărirea postului de jandarmi din localitate[49]. Greviștii nu s-au lăsat însă intimidați, continuînd lupta împotriva atacului patronal.

În această acțiune greviștii de la Călan au fost ajutați moral și material de către muncitorii din alte centre din țară și chiar din străinătate[50]. Muncitorii din Nădrag au hotărît în adunarea generală sindicală din ziua de 12 mai 1929 să trimită greviștilor din Călan salariul lor pe o zi[51]. Totodată la Nădrag au avut loc o serie de acțiuni ale muncitorilor atît pentru satisfacerea unor revendicări proprii, cît și în sprijinul greviștilor de la Călan.

Astfel, la data de 10 aprilie 1929 muncitorii din Nădrag au înaintat un nou memoriu Ministerului Muncii, cerînd îmbunătățirea condițiilor de trai și încheierea unui contract colectiv de muncă[52]. Deoarece nu s-au luat măsuri pentru satisfacerea revendicărilor din memoriul înaintat, în rîndul muncitorilor foarte nemulțumiți au început puternice agitații, care au alarmat organele de stat burghezo-moșierești. Au avut loc manifestații de stradă, la care alături de lucrători au luat parte femeile și copiii lor[53]. Unul dintre funcționarii superiori ai uzinei, care a încercat să-i oprească pe muncitori de a manifesta, a fost crunt bătut de către femei și copii[54]. Raportînd la 17 aprilie 1929 că „cei 800 de muncitori de la fabrica Nădrag pun la cale o grevă generală" similară celei de la uzinele Călan, organele jandarmerești cereau să se ia urgente măsuri de aplanare a acestui conflict de muncă ce poate avea urmări neașteptate"[55].

Împotriva muncitorilor din Nădrag jandarmii au acționat cu toată violența, reprimîndu-i, arestînd și dînd în judecată pe fruntașii lor. Cu toate acestea agitațiile au continuat, nemulțumirile muncitorilor fiind în creștere și hotărîrea lor de luptă deosebit de puternică, astfel că directorul general al Ministerului Muncii, venit aici, dădu ordin ca uzina să fie închisă temporar, pînă va fi asigurată o puternică pază militară în jurul ei.

Totuși lupta muncitorilor a continuat și după aceea, astfel că la 13 mai 1929 exista un număr destul de mare de muncitori care nu voiau să se prezinte la lucru[56].

---

[48] Arh. Călan. Contabilitate, fasc. nr. 103, doc. din 23 martie 1929; *Metalurgistul* din 1 iunie 1929.

[49] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar f.n./1929. Nota din 8 aprilie a direcției uzinei Călan către Ministerul Industriei și Comerțului.

[50] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., fila 24 M; *Socialismul* din 1 iulie 1929.

[51] *Metalurgistul* din 1 iunie 1929.

[52] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 55/1929 din 17 aprilie 1929.

[53] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar f.n./1929. Nota din 8 aprilie.

[54] *Ibid.*, dosar nr. 2345/1931, doc. nr. 13596/12 iunie 1929.

[55] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 55/1929 din 17 aprilie 1929.

[56] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar f.n./1929; nota din 13 mai a Direcției generale către Direcția uzinei Nădrag.

În același timp cu mișcările muncitorilor de la Nădrag și Călan, în aprilie 1929 muncitorii uzinei Ferdinand înaintează un memoriu forurilor conducătoare, cerînd în mod hotărît îmbunătățirea condițiilor de muncă și de salarizare. Conducerea uzinei era alarmată de starea de spirit a muncitorilor[57]. Aceeași teamă se vede și din nota Inspectoratului Muncii din Timișoara către prefectul de Severin, căruia-i cere ca în ziua de 1 mai să ia serioase măsuri de ordine și să interzică muncitorilor de la Nădrag și Ferdinand manifestări de stradă și purtarea placardelor[58].

Greva de la Călan continua. Conducerea uzinei a făcut o nouă încercare de a folosi spărgători de grevă pentru înfrîngerea luptei greviștilor, căutînd să utilizeze pentru aceasta pe țăranii săraci și proletarii agricoli din satele învecinate, cărora le-a promis salarii de 3—4 ori mai mari decît aveau muncitorii. Și această încercare a suferit însă un eșec. Delegații greviștilor au dus o susținută muncă de propagandă în sînul țăranilor săraci și proletarilor agricoli, ajutîndu-i totodată și materialicește, așa că numai o foarte mică parte dintre țărani au răspuns la chemările conducerii uzinei. La intrarea în uzină și aceștia au fost opriți de către pichetele permanente ale greviștilor și au fost sfătuiți să se întoarcă acasă[59]. Văzînd că nu poate înfrînge rezistența muncitorilor, direcția uzinelor a cerut de urgență ajutorul aparatului de stat pentru reprimarea greviștilor.

În acest scop, la Călan a sosit prefectul județului Hunedoara. Atmosfera ce domnea printre greviști a determinat pe prefect să recunoască pe bărbații de încredere ai muncitorilor, cu toate că aceștia fuseseră concediați de către Direcția uzinelor și să trateze cu ei[60]. În fața hotărîrii de luptă a muncitorilor, deși de la începutul grevei trecuseră aproape trei luni, conducerea uzinei a fost obligată să reînceapă tratativele, dar insistă în știrbirea unor drepturi ale muncitorilor în comisia pentru acordarea ajutoarelor și concedierea a 100 de lucrători care se dovediseră mai combativi în timpul grevei, condiții respinse categoric de delegația muncitorilor[61].

În această situație Direcția uzinelor a recurs la ajutorul unora dintre liderii trădători ai sindicatelor reformiste din București și Cluj, care au exercitat o puternică presiune asupra greviștilor, cerîndu-le să înceapă lucrul[62].

La 22 aprilie au fost reluate tratativele la București și s-au prelungit pînă la 27—28 mai. Ca urmare a insistențelor lui Fluieraș, greviștii au reluat lucrul la 21 mai 1929[63], înainte de încheierea tratativelor.

---

[57] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1922, doc. din 29 mai 1929.
[58] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 59/1929. Confidențial, din 25. IV. 1929.
[59] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., fila 26 M.
[60] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar f.n./1929.
[61] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., fila 26 M.
[62] *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1957, p. 184.
[63] Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 7048, fila 55.

Deși în timpul grevei muncitorii din Călan au dat dovadă de multă hotărîre de luptă, solidaritate de clasă și eroism, deși mulți dintre conducătorii lor au rămas intransigenți pe pozițiile muncitorilor, totuși greva n-a avut un succes deplin, pentru că nu a fost pregătită temeinic, nu s-a bucurat de sprijinul conducătorilor de dreapta ai sindicatelor reformiste. Pe lîngă presiunile pe care aceștia le-au exercitat asupra muncitorilor pentru a relua lucrul, nici n-au acordat un sprijin material eficient greviștilor. De abia cînd greva era pe sfîrșite, liderii social-democrați de dreapta au lansat un apel către muncitori să-i ajute pe greviștii din Călan[64]. Iar în timpul tratativelor, liderii sindicali de dreapta nu i-au sprijinit pe delegații greviștilor. Cu toate acestea muncitorii din Călan au reușit pînă la urmă să-și impună unele revendicări, printre care: salariile minime să fie egale cu cele în vigoare pînă la începerea grevei, mărirea salariilor în raport cu creșterea producției, plata corespunzătoare a orelor suplimentare și a duminicilor lucrate, mărirea numărului zilelor de concediu plătit[65]. Salariile ziuașilor au fost mărite cu 7—12%[66].

Un succes deosebit al combativității de care au dat dovadă muncitorii la tratative l-a constituit respingerea cererii conducerii uzinei de a concedia pe fruntașii muncitorilor. Acestui succes i se adăuga hotărîrea adoptată, conform căreia regulamentul de muncă stabilit de comun acord în timpul tratativelor avea în viitor valoare de contract colectiv de muncă[67].

Greva muncitorilor de la uzina Călan, care a durat de la 12 februarie pînă la 20 mai 1929, s-a încheiat printr-o victorie a muncitorilor. Nu numai că salariile n-au fost reduse așa cum intenționase direcția uzinei, dar s-au obținut și unele măriri de salarii. Rezultatul grevei a însemnat, pe lîngă roadele de ordin material, și o victorie morală pentru muncitori. În urma grevei s-a întărit spiritul lor de organizare și de solidaritate, combativitatea și hotărîrea lor de luptă.

Și la uzina Titan, muncitorii — după exemplul celor de la Călan și Nădrag — au început să se organizeze în vederea luptei împotriva ofensivei patronale. Conducerea uzinei concediază imediat pe cei înscriși în sindicat. Siguranța arestează pe fruntașii muncitorilor și amenință pe muncitorii străini cu expulzarea, în caz că ar adera la mișcările celor autohtoni[68].

La Ferdinand hotărîrea de luptă a muncitorilor a primit o grea lovitură prin concedierea din uzine a conducătorilor lor revoluționari[69]. Conducerea muncitorilor a fost acaparată de elemente de dreapta, care prin trădările lor fățișe și repetate au făcut ca, spre deosebire de ce-

[64] *Socialismul* din 10 și 19 mai 1929.
[65] Arh. Stat. Caransebeș, fond. T.N.C., dosar nr. 1/1922—1931.
[66] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1922.
[67] *Idem. Metalurgistul* din 1 iunie 1929.
[68] *Socialismul* din 6 iulie 1929.
[69] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2378/1931

lelalte uzine, muncitorii din uzina Ferdinand să nu se poată angrena în acţiuni revendicative de mai mare amploare[70].

Concomitent cu marile mişcări muncitoreşti din uzinele Călan şi Nădrag în care se manifesta puternic unitatea de clasă a muncitorilor de diferite naţionalităţi, se desfăşura lupta muncitorilor portuari din Galaţi şi Orşova care deserveau societatea T.N.C. Aceştia au reuşit să-şi impună condiţiile într-un contract colectiv care-i apăra într-o oarecare măsură de jafurile şi abuzurile obişnuite din partea societăţii[71].

În uzinele societăţii T.N.C. continua să existe o stare de efervescenţă revoluţionară. În vara lui 1929 organele de poliţie ale judeţului Severin raportau prefecturii că la Nădrag, sub influenţa luptelor greviste ale muncitorilor de la Lupeni, muncitorii nemulţumiţi de condiţiile de muncă şi de viaţă se pregătesc de grevă. Imediat se iau cele mai severe măsuri pentru descoperirea fruntaşilor muncitorilor. Poliţia locală primeşte serioase întăriri[72].

La Călan, între muncitorii uzinei apar în acest timp şi dezvoltă o prodigioasă activitate elemente comuniste care aveau strînse legături cu organizaţia comunistă a ceferiştilor din Simeria (ce producea atîtea îngrijorări organelor de represiune burghezo-moşiereşti[73]). Comuniştii din Simeria au îndrumat activitatea celor din Călan, pe care i-au ajutat şi cu material propagandistic, mai ales cu manifeste[74]. Numai sub influenţa comuniştilor au reuşit muncitorii din Călan să impună în 1930 direcţiei uzinei prelungirea contractului colectiv de muncă obţinut după greva din 1929. Dar datorită poziţiei şovăielnice a unora dintre liderii sindicali, conducerea uzinei reuşeşte ca în această formă a contractului colectiv să nu amintească problema salariului, lucru ce a făcut posibil reducerile de salarii din 1 martie şi 15 iulie 1930[75]. În faţa noii ofensive patronale muncitorii uzinei Călan se pregătesc din nou de luptă. Ei protestează, înaintează memorii forurilor şi organelor superioare. În urma nesatisfacerii revendicărilor lor, declară conflict de muncă[76]. Tocmai în acest moment mişcarea muncitorească din Călan a primit o puternică lovitură prin scindarea unităţii ei de luptă în urma formării sindicatului naţional român. Pentru că între conducerile celor două sindicate existau o serie de fricţiuni speculate cu o deosebită abilitate de conducerea uzinelor, o acţiune comună în ciuda hotărîrii de luptă a muncitorilor era foarte greu de organizat[77].

Tot în acelaşi an (1930), prin unitatea şi hotărîrea lor de luptă muncitorii uzinei Nădrag reuşesc să impună Direcţiei generale anularea de urgenţă a ordinului prin care uzina îşi închidea porţile, iar mun-

---

[70] *Ibid.*, dosar „Personal"/1929.
[71] *Ibid.*, dos. nr. 710/1928.
[72] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 112/1929 din 19. VIII. Confidenţial.
[73] Arh. Sfat. reg. Cluj, Inspectorat.... dosar nr. 41/1932, doc. nr. 12/1932. Confidenţial.
[74] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., fila 77 M.
[75] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1922, doc. nr. 4188/1930.
[76] *Metalurgistul* din 1 august 1930.
[77] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1922, doc. nr. 4188/1930.

citorii erau concediați. De teama izbucnirii violente a nemulțumirii muncitorilor și în urma intervenției categorice a prefectului de Severin, înspăimîntat de starea lor de spirit, directorul general Max Auschnitt dă dispoziții ca uzina să-și reia imediat activitatea[78].

În general, starea de spirit și acțiunile revendicative desfășurate de muncitorii societății T.N.C. în 1930, au produs mari îngrijorări organelor represive. Printre primele măsuri pe care Siguranța și organele de poliție le luau cu prilejul sărbătoririi zilelor de luptă ale muncitorimii, 1 mai, 1 august etc. era întărirea posturilor de jandarmi de la uzinele T.N.C. caracterizate drept „puncte foarte sensibile" și care se cereau „supravegheate" în mod deosebit[79].

Anul 1931 aduce o și mai accentuată înrăutățire a situației muncitorilor uzinelor T.N.C., mai ales a celor de la Călan și Titan.

Situîndu-se în fruntea muncitorilor exploatați, comuniștii și-au intensificat activitatea. La Călan, prin curți, pe străzi, în uzină se răspîndeau manifeste comuniste care chemau muncitorimea la acțiuni hotărîte[80]. Unul din aceste manifeste, găsit în incinta uzinei Călan în aprilie 1931[81], se adresa comuniștilor din Călan, muncitorilor din Călan și proletarilor agricoli. Manifestul făcea o analiză clară, concretă, științifică a situației mizere a muncitorilor din Călan și cerea muncitorilor să acționeze, să lupte în mod hotărît, căci numai lupta revoluționară condusă de Partidul Comunist din România, poate asigura apărarea celor exploatați. În continuare, manifestul, care se vede limpede că a fost redactat de unul din muncitorii de aici, profund cunoscător al realităților din uzină, protestează împotriva pregătirilor de război. Lozincile cu care se sfîrșește manifestul se referă mai ales la necesitatea făuririi frontului unic al muncitorilor din Călan împotriva exploatării, făurirea frontului unic fiind ideea de bază a tacticii P.C.R. în toată această perioadă.

În aprilie 1931, unul dintre comuniștii din Călan, curățitorul Mureșan Nicolae, cel care făcea legătura între comuniștii din Simeria și Călan, este prins împrăștiind manifeste comuniste și arestat[82].

Starea de spirit a muncitorilor din Călan era atît de agitată la sfîrșitul anului 1931, încît alarma organele administrative județene, care-și exprimau temerea în legătură cu consecințele pe care le-ar avea nerezolvarea urgentă a problemei șomerilor din Călan[83].

Puternice acțiuni muncitorești au loc în același timp la „Titan". În ciuda amenințărilor repetate din partea conducerii uzinei, în martie 1931 muncitorii uzinei Titan sînt printre inițiatorii și conducătorii sindicatului fier-metal-chimice din Galați. Conducerea uzinei concediază

---

[78] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 117/1930. Confidențial.

[79] Arh. Stat. Timișoara, fond. Directoratul VII Ministerial, dosar nr. 91/1930, filele 227, 317, 321; Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 120/1930. Confidențial.

[80] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., filele 43 M, 57 M.

[81] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, fila 25.

[82] Arh. Călan, Dosar cu angajări nr. V, T.N.C., fila 148, poziția 11; Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar 2/1931—1937, fila 25.

[83] Arh. Sfat. reg. Cluj, Inspectorat, dosar nr. 26/1931, doc. nr. 494/1931. Confidențial.

32 dintre muncitorii cei mai hotărîţi şi face numeroase intervenţii la forurile superioare (al căror concurs l-a avut întotdeauna), pentru a nu legaliza acest sindicat în care sînt înscrişi foarte mulţi „suspecţi", comunişti care urmează să fie daţi pe mîna Siguranţei[84]. Pentru a împiedica acţiunile muncitorilor uzinei Titan şi unirea lor cu muncitorii ceferişti şi cu cei din port, „contaminaţi de comunişti", conducerea uzinei Titan reuşeşte, prin şantaj şi mită, să cumpere pe unul din fruntaşii muncitorilor şi să-l facă unealta sa[85], în speranţa că va putea împiedica (aşa cum a împiedicat în ianuarie 1930[86]) mişcările sociale revendicative ale muncitorilor.

De data aceasta muncitorii uzinei Titan, neluînd în seamă indicaţiile acelora dintre conducătorii lor care i-au trădat, au trecut la acţiuni revoluţionare. La sfîrşitul lui martie şi începutul lui aprilie numeroase delegaţii ale muncitorilor au protestat energic împotriva concedierilor şi au ameninţat cu declararea grevei[87]. La 1 mai 1931, alături de muncitorii din port, muncitorii uzinei Titan protestează împotriva scăderii nivelului lor de trai, demonstrează pe străzi, intonează Internaţionala şi luptă cu poliţia trimisă să reprime demonstraţia[88].

Pentru că doleanţele nu le sînt satisfăcute, în prima jumătate a lunii mai muncitorii unei secţii a uzinei refuză să se mai prezinte la lucru. Exemplul lor este urmat şi de alţi muncitori. Greva cuprinde întreaga uzină. Toţi cei 250 de muncitori iau parte la grevă. Conducerea e nevoită să ia legătura cu capii greviştilor, să treacă la tratative şi să le satisfacă unele doleanţe[89].

Nu mult după această grevă, în cursul căreia muncitorii uzinei Titan au dovedit o puternică solidaritate, în noiembrie, în urma unor noi şi masive concedieri, au loc mari frămîntări. Muncitorii cer în mod hotărît reprimirea celor concediaţi. Conducerea refuză să le dea vreun răspuns. În semn de solidaritate cu cei concediaţi, mai întîi la laminoare, apoi şi în celelalte secţii, izbucneşte o nouă grevă, aducînd uzinei mari pierderi. Muncitorii se întîlnesc la sediul sindicatului, unde se sfătuiesc cum să acţioneze şi de unde trimit Inspectoratului muncii un memoriu cu doleanţele lor[90].

La uzinele bănăţene ale societăţii situaţia continua să fie încordată. În noiembrie 1931 muncitorii de la Nădrag protestează împotriva micşorării salariilor şi a încălcării drepturilor lor cu privire la concedii[91]. Aceeaşi situaţie exista şi la Ferdinand, astfel că la sfîrşitul lui 1931 au loc la Ferdinand şi Nădrag două mari conflicte de muncă[92].

---

[84] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Nădrag, dosar nr. 1/1931, filele 20—21; *Socialismul* din 10 mai 1931.
[85] *Idem*, fila 23.
[86] *Viaţa muncitoare* din 5 ianuarie 1930.
[87] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, filele 5—6.
[88] *Universul* din 3 mai 1931, p. 4.
[89] Arh. Stat. Caransebeş, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, filele 5—6.
[90] *Idem*, fila 24.
[91] *Metalurgistul* din 1 ianuarie 1932.
[92] Arh. Stat. Timişoara, fond. Directoratul VII Ministerial, dosar f.n./1931, Buletinul informativ al Legiunii de jandarmi Timiş-Torontal şi Caraş-Severin asupra evenimentelor interne.

Anul 1932 s-a caracterizat de asemenea printr-o înrăutățire continuă a condițiilor de muncă și de viață, micșorarea salariilor, creșterea numărului concedierilor și concediilor forțate, fără plată, ceea ce a dus la rezistența îndîrjită a muncitorilor. Dar cu toate lipsurile cauzate de criză, de șomaj, nici unul dintre muncitorii uzinelor bănățene ale societății T.N.C. n-au încălcat legea solidarității de clasă a muncitorilor, nici unul dintre ei n-a devenit spărgător de grevă[93].

Abuzurile repetate care se săvîrșeau față de drepturile muncitorilor erau atît de evidente încît conducerile uzinelor făceau constatarea: „E previzibil cu o absolută siguranță, dacă se vor ivi mișcări muncitorești vor fi numai pe baza nerespectării legilor de muncă, în ceea ce privește concediile și plătirea primelor 7 zile de boală"[94].

Anul 1933 este anul desfășurării eroicelor lupte ale muncitorilor petroliști și ceferiști și ale altor detașamente ale clasei muncitoare. Exemplul glorios al luptătorilor ceferiști, care sub conducerea comuniștilor au dat cea mai mare bătălie de clasă a proletariatului nostru, a însuflețit masele asuprite.

Muncitorii societății T.N.C. alături de întreaga clasă muncitoare s-au ridicat mai hotărît în lupta împotriva exploatării, pentru apărarea drepturilor lor. Starea lor de spirit revoluționară, alarma organele administrative și jandarmerești.

Postul de jandarmi Obreja raporta prefectului de Severin că muncitorii forestieri ai societății T.N.C. erau foarte nemulțumiți și agitați din cauza salariilor de mizerie[95].

La Nădrag situația era de asemenea încordată. În ianuarie 1933, cu toate că uzina avea de lucru, au fost concediați foarte mulți muncitori pentru a nu beneficia de concediu plătit și a-i reîncadra cu un salariu inferior. Muncitorimea era în fierbere, postul de jandarmi îngrijorat[96]. Cu toate acestea, abuzurile conducerii uzinei continuă. Se fac noi concedieri, se refuză plătirea concediilor și a ajutoarelor de boală, muncitorii care nu vor să lucreze fără plată în zilele de sărbătoare sînt amendați. Muncitorii sînt hotărîți să dea în judecată societatea[97] și să pornească o acțiune grevistă de amploare. În această situație, conducerea uzinei cere ajutorul aparatului represiv burghezo-moșieresc. Uzina este înconjurată de puternice forțe jandarmerești. La sediul sindicatului s-au pus santinele. Orice acțiune muncitorească este interzisă. La intrarea în fabrică muncitorii sînt percheziționați. În uzină s-a instaurat teroarea[98].

Cu toate acestea, delegații muncitorilor de la Nădrag au luat parte la consfătuirile delegaților uzinelor metalurgice din Banat, care au avut loc în februarie[99] și martie 1933 la Reșița, unde au protestat îm-

---

[93] *Metalurgistul* din 1 noiembrie 1932.
[94] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, p. 46—50.
[95] Arh. Stat. Lugoj, fond. Pref. Severin, doc. nr. 8/14 febr. 1933. Confidențial.
[96] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, fila 45; Loc. cit., fond. T.N.C., dosar cu fișe tematice, doc. din 3 febr. 1933.
[97] *Lumea nouă* din 5 febr. 1933; *Metalurgistul* din 1 febr. 1933.
[98] *Lumea nouă* din 19 martie 1933.
[99] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar nr. 1/1925, doc. nr. 5053/1933

potriva modului în care se acordă ajutorul de şomaj, împotriva încălcării legii şi regulamentelor de muncă privind plata concediilor şi orelor suplimentare[100].

Pentru a preveni mişcările muncitoreşti, a căror amploare şi orientare politică devenea primejdioasă pentru stat, organele administrative şi represive iau hotărîrea de a se înfiinţa în fiecare uzină servicii de informaţii puse la dispoziţia poliţiei şi jandarmeriei[101]. Un asemenea serviciu de informaţii era cerut de către organele jandarmereşti în mod deosebit pentru Ferdinand, unde se făceau simţite „agitaţiile şi propaganda subversivă" în rîndurile muncitorilor, care puneau în pericol „interesele şi siguranţa statului, precum şi buna funcţionare a uzinei"[102].

Aceste măsuri n-au fost în stare să frîneze hotărîrea de luptă a muncitorilor. Cu atît mai mult cu cît, învăţînd din experienţa luptelor din februarie 1933, muncitorii de la uzinele societăţii T.N.C. au folosit în mod eficient indicaţia P.C.R. care consta în primul rînd în ducerea luptei pe baza frontului unic, prin alegerea unor comitete de acţiune. Lucrul acesta a fost posibil mai ales la Nădrag, unde în conducerea sindicatului au început să precumpănească elementele muncitoreşti partizane ale unităţii de acţiune a tuturor muncitorilor, împotriva ofensivei patronale[103]. În iunie 1933 conducerea uzinei Nădrag măreşte ziua de muncă de la 10 la 12 ore. Muncitorii refuză să se supună. Se declară lockaut cu intenţia de a concedia toţi muncitorii. Aceştia nu se lasă intimidaţi şi rezistă conducerii uzinei, care e nevoită să renunţe la pretenţiile sale[104].

Acei dintre fruntaşii muncitorilor de la Nădrag care în acest timp au luptat cinstit pentru interesele muncitorilor, şi-au spus cuvîntul răspicat la congresul din 1933 al Partidului Social-Democrat, unde au protestat împotriva abuzurilor grosolane care se săvîrşeau faţă de muncitori, cerînd în mod implicit conducerii social-democrate să se posteze ferm pe poziţia luptei hotărîte împotriva ofensivei patronale[105].

În acelaşi timp, apare la uzinele Călan şi Nădrag un factor nou care se impune în lupta muncitorimii pentru apărarea drepturilor sale, tineretul. Organizaţiile social-democrate de tineret de la Călan şi Nădrag, şi-au intensificat activitatea, şi-au creat strînse legături cu muncitorii tineri de la fabrica de sticlă Tomeşti şi de la uzinele Reşiţa[106] şi contrar intenţiilor liderilor social-democraţi de dreapta au aderat la mişcarea comunistă. Mergînd pe linia Partidului Comunist din Ro-

---

[100] *Buletinul muncii şi asigurărilor sociale*, nr. 1—4/1933, p. 41.
[101] Arh. Sfat. reg. Cluj, Inspectorat..., dosar nr. 70/1933, doc. nr. 4/1933.
[102] Arh. Stat. Caransebeş, fond. T.N.C., dosar cu fişe tematice, doc. din 3 martie 1933.
[103] Ioniţă Gh. I., Botoran Constantin, *Lupta muncitorilor metalurgişti din România împotriva exploatării capitaliste şi a pericolului fascist (1934— febr. 1938)*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, (1965), nr. 3, p. 57.
[104] *Lumea nouă* din 25 iunie 1933.
[105] *Metalurgistul*, iulie—august 1933.
[106] *Socialismul* din 10 iulie, 4 septembrie, 2 octombrie 1932.

mânia, care milita în mod hotărît pentru formarea frontului unic de luptă al muncitorilor[107], la congresul din septembrie 1933 al Uniunii tineretului socialist, venind în întîmpinarea chemării U.T.C.-ului către organizațiile socialiste de tineret de a se forma „frontul unic"[108], delegația tineretului social-democrat din Nădrag s-a ridicat împotriva elementelor social-democrate de dreapta, pronunțîndu-se pentru încheierea frontului unic în vederea mobilizării tuturor tinerilor la lupta împotriva exploatării[109]. Astfel ei aderă la moțiunea propusă de organizațiile social-democrate de tineret din Cluj și Constanța, prin care se cerea Congresului să accepte formarea Comitetelor de front unic propus de U.T.C. Moțiunea respectivă se încheie cu lozincile: Jos teroarea! Trăiască frontul unic de luptă![110]. Ca urmare a acestei atitudini revoluționare a tinerilor muncitori de la Nădrag, conducerea uzinei a dezlănțuit împotriva lor teroarea și persecuțiile[111].

Situația de la Nădrag s-a agravat în urma anunțării unei noi reduceri de salarii cu 30%, cînd nemulțumirea muncitorilor a izbucnit deschis. La întrunirea sindicatului din 13 noiembrie 1933 muncitorii protestează vehement împotriva conducerii uzinei. Patronii iau măsuri. Președintele sindicatului „ca unul care s-a dovedit conducătorul acțiunilor îndreptate contra intereselor uzinei este imediat concediat"[112]. După cum recunoștea legiunea de jandarmi, „printre muncitori domnea o vie agitație"[113].

Hotărîrea de luptă a muncitorilor pentru apărarea intereselor lor economice și a drepturilor lor politice, încălcate în mod brutal de către conducerea uzinelor și aparatul represiv, s-a văzut clar în conflictul de muncă izbucnit la Nădrag în decembrie 1933[114]. Conducerea uzinei a trecut la măsuri represive și a concediat pe toți conducătorii muncitorilor[115], sperînd că în felul acesta îi va înfrînge pe muncitori. Dar aceștia, acționînd hotărît și unitar, și-au apărat revendicările.

Concedierea brutală a conducătorilor aleși ai sindicatului a trezit pînă și opoziția Camerei de muncă, înspăimîntată în fața hotărîrii de luptă a muncitorilor, și care, temîndu-se ca în fruntea sindicatului să nu ajungă elemente și mai radicale, cere reprimirea la lucru a conducătorilor concediați ca avînd totuși o comportare „mai moderată"[116].

Sfîrșitul anului 1933 și începutul lui 1934 găsește muncitorimea societății T.N.C. în plină luptă pentru apărarea drepturilor sale împotriva

---

[107] *Documente din istoria P.C.R.*, ed. a II-a, București, 1953, p. 212—214.

[108] *Analele Inst. de ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.* (1962), nr. 2, p. 64.

[109] *Buletinul C.C. al U.T.C.* din 1 noiembrie 1933, Cf. *Analele Inst. de ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, (1962), nr. 2, p. 68.

[110] *Tînărul leninist* din decembrie 1933, Cf. *Analele Inst. de ist. a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, (1962), nr. 2, p. 69.

[111] *Lumea nouă* din 1 oct. 1933, p. 2—3.

[112] Arh. Stat. Caransebeș, fond. Ferdinand, dosar f.n., doc. nr. 59.898 din 1 decembrie 1933. Ibid., doc. din 15 noiembrie 1933. Direcția uzinei Nădrag către postul de jandarmi Nădrag (copii).

[113] Ibid., doc. nr. 59.898 din 1 decembrie 1933 (copie).

[114] Loc. cit., fond. T.N.C., dosar cu fișe tematice, doc. din 2 decembrie 1933.

[115] Loc. cit., fond. Ferdinand, dosar nr. 2/1931—1937, filele 50—51.

[116] Ibid., doc. nr. 5975/1933.

ofensivei patronale. Mai ales după luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933 în activitatea organizațiilor comuniste de la întreprinderile societății T.N.C. s-a produs o cotitură importantă în sensul intensificării ei[117], a întăririi organizării muncitorilor[118] și a coordonării tuturor luptelor în așa fel încît să se încadreze într-o mișcare cu caracter mai larg, mai bine organizată, care să canalizeze valul de nemulțumiri ale muncitorilor spre lupte de amploare, spre greve. La 5 februarie 1934, la Ferdinand, în cadrul unei consfătuiri conspirative, delegați ai P.C.R. sosiți din capitală au vorbit în fața delegaților organizațiilor comuniste de la uzinele metalurgice din Banat, printre care Ferdinand, Nădrag și Călan, despre felul cum trebuie organizată lupta muncitorilor metalurgiști[119].

Organizați și conduși de comuniști, muncitorii uzinelor T.N.C. se pregăteau pentru desfășurarea unor noi lupte pentru apărarea drepturilor lor împotriva ofensivei patronale și a teroarei.

În concluzie, criza economică de supraproducție din anii 1929—1933 care a cuprins întreaga țară, a constituit o lovitură dureroasă și pentru muncitorii societății T.N.C. Șomajul masiv, înrăutățirea condițiilor de muncă, scăderea salariilor, întețirea teroarei, au dus însă la radicalizarea muncitorilor, la creșterea combativității lor revoluționare.

Prin conflictele de muncă și grevele desfășurate în această perioadă, muncitorii societății Titan—Nădrag—Călan, în rîndurile cărora influența comuniștilor crescuse foarte mult, și-au adus aportul la lupta maselor de oameni ai muncii din România condusă de P.C.R., împotriva ieșirii din criză prin sacrificarea intereselor lor și a independenței țării.

CONFLITS DE TRAVAIL ET GRÈVES DES OUVRIERS DE LA SOCIÉTÉ TITAN—NĂDRAG—CĂLAN PENDANT LA PÉRIODE DE LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

RÉSUMÉ

La crise économique de surproduction de 1929—1933, qui préjudicia si fortement les intérêts de la population travailleuse de Roumanie, eut des suites douloureuses aussi pour les ouvriers de la société métallurgique Titan—Nădrag—Călan.

Le chômage, l'aggravation continue des conditions de travail et de vie, la baisse des salaires et la terreur exercée sur les ouvriers, rendi-

[117] Ioniță Gh. I., Botoran Constantin, o. c., p. 56.
[118] Arh. Inst. ist. Acad., dosar T.N.C., filele 62—64; *Metalurgistul* din sept.—oct. 1933.
[119] Ioniță Gh. I., Botoran Constantin, o. c., p. 56.

rent ceux-ci plus opiniâtres et les firent passer à des actions décisives contre l'offensive du patronat. Au sein des ouvriers, l'influence et les actions des communistes gagnent en ampleur, si bien que, entre 1929 et 1933, éclatèrent à T.C.N. de nombreux conflits de travail et des grèves.

Une des grèves les plus importantes de l'année 1929 eut lieu à Călan. Faisant preuve d'une admirable fermeté et unité prolétarienne, les ouvriers affrontèrent, pendant trois mois, les pressions et le chantage de la direction de la société, la terreur de l'appareil d'Etat et les actions négatives des dirigeants social-démocrates de droite, et réussirent à imposer à la direction de la société une grande partie de leurs doléances. En même temps, eurent lieu des luttes ouvrières à l'usine de Nădrag, tant pour appuyer la grève de Călan, que pour obtenir la satisfaction de revendications propres.

D'importants conflits de travail eurent lieu aussi en 1930 et en 1931 à Călan, Nădrag et Ferdinand. A l'usine Titan éclatent deux grèves importantes. A Călan, s'intensifient l'activité des communistes. Dans les rues, dans les cours et dans les usines sont diffusés des manifestes communistes qui demandent aux ouvriers de lutter pour défendre leurs droits.

Les actions des ouvriers de la société T.N.C. continuent aussi en 1932 et en 1933, quand ont lieu de grands mouvements ouvriers, surtout à Nădrag, où la situation étaient devenue si précaire, que la direction de la société eut recours aux gendarmes, qui intervinrent avec brutalité.

Les conflits de travail et les grèves des ouvriers de la société Titan—Nădrag—Călan, qui eurent lieu durant la période de la crise économique de 1929—1933, s'inscrivent parmi les luttes importantes de la classe ouvrière de Roumanie, conduite par le Parti Communiste Roumain, dirigées contre l'offensive du patronat, afin de trouver une issue révolutionnaire à la crise.

INTENSIFICAREA ACȚIUNILOR ANTIFASCISTE ALE MASELOR POPULARE DIN REGIUNEA CLUJ ÎN ANUL 1943

DE

ION CICALĂ

Instaurarea dictaturii militare-fasciste în România, expresie a politicii reacționare antipopulare promovată ani îndelungați de vîrfurile cele mai reacționare ale burgheziei și moșierimii, subordonarea țării celui mai înverșunat dușman al popoarelor, fascismul german, au constituit, prin consecințele lor politice și sociale, o grea lovitură dată maselor populare, tuturor păturilor sociale interesate în menținerea independenței și suveranității naționale a țării. Vorbind de instaurarea dictaturii militare-fasciste în România, de înfeudarea țării imperialismului fascist german și împingerea ei în războiul hitlerist, trebuie precizat de la început că România a ajuns în această situație și ca rezultat al presiunilor exercitate de Germania hitleristă, a cărei politică agresivă a fost favorizată de concesiile sistematice pe care puterile occidentale le-au făcut statelor fasciste cu scopul de a canaliza forța de șoc a Germaniei naziste spre răsărit. România a ajuns astfel subjugată de fascism, fiind tîrîtă în războiul hitlerist și trecînd printr-una din cele mai grele perioade din istoria sa; țara a fost împinsă în pragul catastrofei naționale. Forțele sănătoase ale poporului român au reușit să împiedice această catastrofă, desfășurînd o luptă antifascistă hotărîtă pînă la victoria finală împotriva dictaturii militare-fasciste.

În condițiile războiului hitlerist în care a fost tîrîtă țara de către dictatura militaro-fascistă, împotriva dorințelor și intereselor poporului român, contradicția fundamentală dintre dictatura fascistă și imensa majoritate a poporului s-a ascuțit la maximum, creînd terenul unei crize politice adînci a regimului burghezo-moșieresc din România. În timp ce vîrfurile fasciste ale moșierimii și marii burghezii, legate de dictatura antonesciană, erau interesate în susținerea războiului de jaf și cotropire și intensificau exploatarea oamenilor muncii, în vederea aceluiași scop, masele populare care suportau vicisitudinile războiului și intensificarea exploatării și care trebuia să-și jertfească și viața pe front pentru o cauză străină intereselor lor, erau împotriva războiului

și doreau încetarea lui. O parte a burgheziei, lovită în interesele ei de acapararea unor poziții principale în economia națională de către monopolurile germane și de cele maghiare în teritoriul răpit, avînd o tradiție îndelungată de orientare pro-franco—engleză în politica externă și nemulțumită de faptul că intrarea în războiul hitlerist a situat țara în tabăra adversă Angliei, Franței și S.U.A., era de asemenea ostilă acestui război. Dictatura fascistă era astfel tot mai izolată, iar nemulțumirile imensei majorități a poporului român și ura sa împotriva dictaturii militare-fasciste și a cotropitorilor hitleriști se accentuau pe zi ce trecea. În România, subjugată de fascism, se coceau în această perioadă simptomele unei situații revoluționare.

În fruntea forțelor sociale care au participat la lupta împotriva jugului fascist s-a aflat clasa muncitoare, purtătoarea tradițiilor eroicelor lupte din ianuarie—februarie 1933. Misiunea istorică, plină de răspundere, în elaborarea liniei politice care să corespundă cel mai bine condițiilor concrete, particularităților țării noastre, în elaborarea obiectivelor de luptă ale noii etape a procesului revoluționar din țara noastră, și în timpul dictaturii militare-fasciste, a revenit Partidului Comunist Român, conducătorul forțelor revoluționare interne, de istoria căruia sînt indisolubil legate paginile de eroism nepieritor ale istoriei contemporane a poporului român.

Partidul Comunist Român, consecvent apărător al intereselor poporului muncitor, cunoscînd bine, pe baza unei adînci analize, situația din țară în această perioadă, raportul și dispozitivul forțelor de clasă, deplasările de forță și evoluția stării de spirit a maselor, ca și particularitățile condițiilor politice internaționale ale țării, a elaborat de sine stătător linia politică, obiectivele concrete, căile și metodele atingerii acestora. Aplicînd în mod creator adevărurile generale ale învățăturii marxist—leniniste la situația concretă din România, C.C. al Partidului Comunist Român a stabilit, în circulara de la începutul lunii iulie 1941, sarcinile istorice care reveneau — în noua etapă a procesului revoluționar — forțelor democratice din România, în frunte cu clasa muncitoare, și anume: lupta pentru zdrobirea fascismului german, pentru alungarea ocupanților germani din România, pentru doborîrea guvernului de dictatură militară-fascistă, pentru eliberarea țării de sub jugul hitlerist, pentru o Românie liberă și independentă[1]. C.C. al P.C.R. „a pus ca sarcină principală lupta pentru *realizarea frontului unic național al poporului român împotriva fascismului german și clicii sale de trădători din țară*"[2].

În documentul elaborat de C.C. la începutul lunii august asupra formării „Frontului unic al poparelor iubitoare de libertate, împotriva fascismului german", s-a arătat că și în România s-a deschis drumul larg „spre realizarea unui singur *front unic de luptă*, al poporului întreg, împotriva ocupanților fasciști"[3].

---

[1] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ed. a II-a, E.P.L.P., București, 1953, p. 344—345.
[2] *Idem*, p. 345.
[3] *Ibid.*

Urmărind realizarea unui asemenea scop, la 6 septembrie 1941, Partidul Comunist Român a propus tuturor partidelor, grupărilor, persoanelor politice și tuturor patrioților platforma de luptă comună pentru realizarea Frontului patriotic antihitlerist[4].

Respingînd propunerile Partidului Comunist Român, partidele „istorice" au continuat să sprijine dictatura militară-fascistă. În fața acestei trădări naționale, sarcina de a organiza și conduce lupta patriotică de eliberare națională a revenit Partidului Comunist Român, principala forță politică consecventă și devotată apărării intereselor poporului. Partidul Comunist Român a ridicat sus steagul de luptă împotriva dictaturii militare-fasciste și a cotropitorilor hitleriști, pentru recîștigarea independenței și suveranității naționale, pentru scoaterea României din războiul hitlerist. În aceste zile de grea încercare, cînd era în joc însăși ființa națională a poporului român, comuniștii și-au îndeplinit fără șovăire datoria față de țară.

Temîndu-se de activitatea comuniștilor, de influența acestora asupra maselor populare ostile războiului, autoritățile dictaturii militare-fasciste cît și sprijinitorii acestora, hitleriștii, au dezlănțuit o cruntă teroare împotriva comuniștilor. Peste 3600 de tovarăși au fost condamnați la ani grei de închisoare, alți, aproape 5500 de comuniști și antifasciști au fost internați în anii războiului în lagăre, iar numeroase alte condamnări la moarte și execuții sînt mărturii ale luptei eroice a comuniștilor[5]. Această prigoană nu a reușit însă să înfrîngă forța morală a luptătorilor comuniști și antifasciști și să-i determine să înceteze lupta revoluționară. „Dragostea fierbinte de popor, — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej — conștiința că luptă pentru cauza înaltă a eliberării oamenilor muncii din țara noastră de sub jugul exploatării și asupririi, au dat comuniștilor din România o tărie și o hotărîre care n-au putut fi frînte nici de cea mai sălbatică teroare a regimului burghezo-moșieresc, a Siguranței și a gestapoului. Nici torturile și schingiuirile la care erau supuși comuniștii în beciurile poliției și Siguranței, nici regimul de exterminare fizică și de sistematică presiune morală din ocne și temnițe, nici procesele monstruoase și nici plutoanele de execuție n-au putut abate partidul nostru de la lupta revoluționară pentru cauza dreaptă a eliberării clasei muncitoare, pentru libertate și fericirea poporului, pentru independența națională a Patriei, pentru socialism"[6].

În ciuda greutăților create de teroarea sălbatică, de faptul că o mare parte a activiștilor săi se aflau în închisori și lagăre, de uneltirile clicii de trădători strecurate în conducerea de partid, datorită activității cadrelor sale de bază, în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, Partidul Comunist Român a reușit să desfășoare în această perioadă o intensă muncă organizatorică și propagandistică pentru închegarea unității de acțiune a tuturor forțelor democratice și patriotice ale poporului român. În condițiile agravării contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc pe

[4] *Idem*, p. 340—351.
[5] *20 de ani de la eliberarea României*, Edit. polit., București, 1964, p. 12.
[6] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 360.

fondul înăspririi exploatării și terorii și al înrăutățirii condițiilor de trai ale maselor populare, comuniștii au condus cu pricepere numeroase acțiuni revoluționare, cu un puternic caracter politic antifascist și antirăzboinic. Valul luptei revoluționare a maselor largi populare a constituit factorul hotărîtor care a subminat și a dus la înlăturarea regimului dictaturii militare-fasciste din România. În această direcție anul 1943 este caracterizat printr-o creștere simțitoare a nemulțumirii poporului, ceea ce a permis Partidului Comunist Român, pe baza analizei situației din țară, să treacă, încă în vara acestui an, la organizarea răsturnării pe cale revoluționară a dictaturii militare-fasciste, elaborînd planul insurecției armate, care va fi realizat cu succes în vara anului 1944.

*

Războiul, în care a fost tîrîtă țara împotriva voinței și intereselor poporului român, a determinat o agravare accentuată a situației economice a țării. Jaful și samavolniciile săvîrșite de imperialiștii germani, cu complicitatea guvernanților fasciști români, pierderile umane și materiale în războiul hitlerist au adus masele muncitoare într-o situație foarte grea. Mizeria acestora devenise extremă; alimentele de primă necesitate se găseau cu mare greutate și la prețuri exorbitante, datorită scăderii continue a producției industriale, a bunurilor de larg consum, a decăderii agriculturii, a cumpărărilor exagerate efectuate pe piața României de către soldații germani și a speculei ce lua proporții tot mai mari. Pe măsură ce războiul continua, această situație se agrava și mai mult, reducîndu-se an de an consumul populației. Se mărea vertiginos decalajul dintre creșterea prețurilor și cea a salariilor. Prețurile la produsele alimentare de primă necesitate crescuseră în 1943 cu 1000—2000% față de 1939, în timp ce salariile muncitorilor și funcționarilor se ridicaseră doar cu circa 200%.

În actuala regiune Cluj situația era agravată și datorită faptului că o mare parte a teritoriului a fost cotropită de Ungaria horthystă, ca urmare a Dictatului de la Viena din 30 august 1940, impus României de Germania hitleristă și Italia fascistă. Pe teritoriul rămas (județul Cluj—Turda) existau și numeroși refugiați, a căror situație era deosebit de grea. Ciuntirea teritoriului țării, impunerea dictatului fascist de la Viena, din 30 august 1940, teroarea fascistă și privațiunile resimțite de masele populare ca urmare a jafului hitlerist la care se adăuga și crunta teroare națională din teritoriul ocupat, au dat naștere de la început stărilor de spirit antihitleriste. Acest spirit antifascist a crescut și s-a accentuat continuu în timpul desfășurării războiului, luînd cele mai diferite forme de luptă contra dictaturii militare-fasciste și a trupelor germane aflate în țară.

Condițiile grele din teritoriul ocupat au sporit și aici mult ura maselor muncitoare. Relevînd starea de spirit a maselor populare din teritoriul ocupat, într-o notă a biroului poliției de siguranță se consemna la sfîrșitul lunii decembrie 1942 că: „În ultimul timp în orașele mai de seamă din nordul Ardealului se observă o agitație foarte mare

în rîndurile muncitorilor de diferite bresle, datorită pe de o parte crizei economice ce bîntuie în acel teritoriu, iar pe de altă parte propagandei desfășurată de elementele comuniste, care folosindu-se de starea precară în care se găsește clasa muncitoare, provoacă dezordine"[7]. Menționînd că datele erau „verificate și controlate", autoritățile polițienești arată că „în ziua de 19 decembrie 1942 muncitorii metalurgiști din Cluj, în număr de vreo 1000 de persoane, fără să fie autorizați din partea autorităților competente, s-au adunat în sala Casei muncitorilor metalurgiști... unde foarte zgomotos au protestat contra măsurilor luate de autorități în legătură cu reducerea rației de alimente..."[8]. La această adunare muncitorii metalurgiști au cerut „prin discursuri înflăcărate și provocatoare de a li se da muncitorilor un salar omenesc și alimente suficiente, amenințînd cu grevă"[9]. Abia după ce li s-au promis satisfacerea doleanțelor, „muncitorii s-au împrăștiat murmurînd. În aceeași seară însă, pe la orele 23—24, toate cartierele muncitorești din Cluj au fost împînzite cu manifeste comuniste"[10]. Teroarea fascistă din teritoriul ocupat de trupele horthyste n-a putut înăbuși nici nemulțumirile și nici spiritul de luptă al oamenilor muncii, mobilizați de comuniști. Înfruntînd teroarea polițienească, comuniștii din teritoriul ocupat au rămas credincioși intereselor poporului, desfășurînd o vie activitate propagandistică și mobilizînd masele la lupta revoluționară pentru scuturarea jugului fascist.

Pe măsură ce războiul se prelungea iar situația economică a țării se agrava, în anul 1943 s-a înrăutățit simțitor starea maselor populare și în restul regiunii Cluj. O notă a autorităților polițienești de la începutul anului 1943, analizînd starea de spirit a populației din județul Cluj—Turda, de atunci, și cauzele nemulțumirii acesteia, arată că, o dată cu ridicarea de către stat a prețurilor la articolele monopolizate și a tarifelor C.F.R. și P.T.T., și comercianții și producătorii au urcat prețurile la produsele pe care le desfac. Astfel, raportul polițienesc dă ca exemplu cîteva articole „cu prețul recent urcat în comparație cu 1941, ca: un kg de zahăr se plătea atunci cu suma de 16 lei, astăzi a ajuns să se plătească prin urcarea prețurilor cu 160 lei, deci s-a scumpit cu 1000%. Uleiul vegetal, absolut necesar consumației populației sărace, s-a urcat de la suma de 32 de lei la suma de 180 lei litru, deci cu aproape 1000%, la fel s-a urcat articolele de îmbrăcăminte și încălțăminte. Mai departe — arată aceeași sursă — enumerînd prețul produselor agricole de exemplu: 100 kg grîu care în anul 1941 se plătea cu 800 lei, astăzi se plătește la suma de 7 800 lei. O găină care în același an se plătea cu 100—150 lei, actualmente se plătește cu 500 lei, iar un ou care se plătea în același an cu 5 lei bucata astăzi a ajuns să se plătească cu 30 lei bucata și nu se găsește"[11]. Acest tablou, schițat

[7] Arhivele Stat. Turda, Sfatul popular raional, fond. Prefectura județului, pachet nr. 1, inv. 33/1943, dos. 3673/1943, nota inform. nr. 467 din 21 dec. 1943.
[8] *Idem.*
[9] *Idem.*
[10] *Idem.*
[11] *Idem.* Darea de seamă din 7 febr. 1943 a Biroului poliției de siguranță, nr. 13515—S/1943.

de însăşi autorităţile fasciste, poate constitui doar un indiciu a ceea ce era în realitate viaţa de mizerie a maselor muncitoare din această parte a ţării, ca şi a întregului nostru popor, sub regimul dictaturii militare-fasciste. Coborîrea nivelului de trai se reliefa deci în scăderea continuă a consumului alimentar, ca urmare a slăbirii puterii de cumpărare a maselor, datorită creşterii continue a costului vieţii, neînsoţită de mărirea corespunzătoare a salariilor.

La acestea se mai adăuga teroarea fascistă. Situaţia specifică de război, militarizarea economiei au introdus ca elemente curente în regimul de muncă ameninţările cu trimiterea pe front sau în faţa curţilor marţiale pentru orice „nesupunere". Reflectînd această situaţie, un manifest difuzat în 1943 la Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii, arată: „Noi muncitorii cînd mergem să ne cerem mărire de salar sîntem îndepărtaţi imediat cu un refuz mîrşav »pleacă comunistule de aici, am să-ţi anulez ordinul de servici şi te trimit pe front dacă mai vii cu astfel de pretenţii« . . ."[12].

În virtutea unor asemenea cauze, spiritul de luptă al maselor era în continuă creştere. În spiritul combativ al maselor de muncitori, mobilizaţi şi conduşi de comunişti, îşi găseau o împletire elementele de luptă împotriva exploatării cu cele de împotrivire activă faţă de războiul hitlerist. Popularizarea platformei de luptă a P.C.R. pentru realizarea Frontului patriotic antihitlerist — în care se arată că singurul criteriu al aderării la acest program era „atitudinea faţă de ocupanţii hitlerişti, de slugile lor trădătoare de ţară şi de războiul criminal contra Uniunii Sovietice"[13] — a contribuit la creşterea urii maselor muncitoare împotriva Germaniei hitleriste.

Ca „aliaţi" ai vîrfurilor celor mai reacţionare ale burgheziei şi moşierimii, care au transformat de fapt România într-o ţară subordonată intereselor imperialiste ale Germaniei, hitleriştii s-au străduit să întărească domnia antipopulară a clicii militare-fasciste. S-a format astfel o alianţă de clasă între hitlerişti şi dictatura militară-fascistă din România. Din această cauză, în conştiinţa maselor largi ale oamenilor muncii români, clica militară-fascistă era indisolubil legată cu cotropitorii hitlerişti, iar lupta împotriva lor şi a regimului fascist antonescian a avut în acelaşi timp un caracter de eliberare naţională şi de eliberare socială, fiind dusă de păturile cele mai largi ale poporului, avînd în frunte clasa muncitoare cu avangarda sa comunistă.

Zi de zi ura maselor împotriva cotropitorilor hitlerişti era tot mai vădită chiar şi pentru slugile acestora. Organele de represiune fasciste alarmate raportau din ce în ce mai des despre diferitele manifestări ale stării de spirit antihitleriste. Astfel, într-o notă informativă a poliţiei din Turda din ianuarie 1943, privind starea de spirit a populaţiei din judeţ se constatau următoarele: „După cum sînt comentate în public recentele evenimente interne, se remarcă o aversiune a unei

[12] Arhivele „Industria Sîrmei", Cîmpia Turzii, publicaţia nr. 1 din 24 iulie 1943.
[13] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ed. a II-a, p. 347.

bune părți din populația română față de germani"[14]. Asemenea constatări făcute chiar și de autoritățile fasciste sînt tot mai frecvente pe măsură ce procesul de radicalizare a maselor se accentuează, iar mișcarea revoluționară, organizată și condusă de comuniști, cuprindea pături tot mai largi ale populației în cadrul unui front patriotic de luptă împotriva fascismului.

Începînd cu primele zile ale anului 1943, organele dictaturii fasciste constatau cu tot mai mare neliniște creșterea nemulțumirilor maselor și a rezistenței antifasciste. Astfel, în darea de seamă din 7 februarie 1943 a poliției din Turda, sînt consemnate următoarele: „În ultimul timp starea de spirit a populației s-a înrăutățit foarte mult. Dacă pînă acum nemulțumirile se manifestau cu multă prudență, sporadic și individual, acum a devenit o adevărată psihoză colectivă, o necesitate morbidă de a se manifesta nemulțumirile în public și peste tot. În orașe, în sate, în restaurante, cîrciumi, în tren sau în marile întreprinderi industriale, grupurile de oameni adunați ocazional nu discută decît situația rea în care se află"[15]. În aceeași notă se arată că: „La Turda nemulțumirea și îngrijorarea se observă în toate straturile sociale, dar în special în rîndurile românilor refugiați, funcționarilor publici mici și mijlocii, precum și muncitorilor, aceste pături sociale revărsîndu-și indignarea lor în primul rînd împotriva statului..."[16]. Este o dovadă grăitoare că înăsprirea neobișnuit de pronunțată a sărăciei și mizeriei unor largi pături sociale, sporea combativitatea acestora și ura lor împotriva stărilor de lucruri existente.

Împînzind întreprinderile industriale cu agenți, care să urmărească starea de spirit a maselor de muncitori, autoritățile fasciste au intensificat teroarea polițienească. La cel mai mic semn de nemulțumire se luau măsuri prin care autoritățile fasciste sperau să preîntîmpine izbucnirea unor acțiuni de mai mare amploare. Astfel, într-o notă a Comandamentului Legiunii de Jandarmi Cluj—Turda se arăta că, față de nemulțumirile care au început să se manifeste la una din secțiile de la Industria Sîrmii, s-au luat măsuri pentru a fila „străinii ce vin în contact cu muncitorii și identifica pe eventualii propagandiști comuniști, ce ar urmări să exploateze starea de nemulțumire a muncitorilor, prin crearea de greve și acte de sabotaj în fabrică. Am dat ordin postului de jandarmi Cîmpia Turzii să țină sub supraveghere pe toți muncitorii recunoscuți cu tendințe de nemulțumire și înclinați spre acte de propagandă"[17].

Măsurile represive ale autorităților fasciste n-au putut însă împiedica activitatea agitatorică și propagandistică a muncitorilor patrioți, în frunte cu comuniștii. Propaganda antifascistă, care avea o

[14] Arhivele Stat. Turda, Sfatul popular raional, fond. Prefectura județului, pachet nr. 1/1943, dos. 4843, nota nr. 484 din 5 iunie 1943.

[15] *Idem*, nr. inv. 33, dos. nr. 3673/1943, nota Biroului poliției de siguranță, nr. 13515—S/1943.

[16] *Idem*.

[17] *Idem*, nr. inv. 1, dos. 5851/27 apr. 1943. Nota nr. 39 din 19 aprilie 1943 a Inspectoratului de jandarmi Alba Iulia.

mare însemnătate pentru dezvoltarea mișcării de rezistență, a îmbrăcat forme multiple, de la propagandă și agitația verbală la răspîndirea de manifeste. Astfel, o notă privind starea de spirit a muncitorilor de la Industria Sîrmei și „propaganda subversivă ce se desfășoară printre lucrători" recunoaște că: „În rîndul muncitorilor se desfășoară o vie propagandă comunistă, ceea ce agită mult spiritele"[18]. Un muncitor, despre care nota arată că desfășoară „o vie propagandă comunistă printre lucrători", vorbind cu ceilalți muncitori despre evenimentele politice, „le-a spus acestora că nu peste mult timp o să se producă o revoluție în țară..."[19]. Ridicîndu-se împotriva militarizării întreprinderii, alți lucrători de la aceeași întreprindere au făcut „propagandă printre muncitori în contra soldaților care păzesc fabrica, spunînd că aceștia trăiesc din sudoarea lucrătorilor fără să muncească nimic"[20].

Comuniștii de la Industria Sîrmei și alți muncitori conștienți au desfășurat o vie propagandă antirăzboinică, cu toate că teroarea și supravegherea polițienească căuta să înăbușe această propagandă. Într-o notă din februarie 1943 autoritățile polițienești își exprimau îngrijorarea că „printre lucrători se discută prea mult despre evenimentele politice internaționale", subliniind că „*majoritatea lor* erau convinși că numai Rusia Sovietică poate să iasă învingătoare"[21] (în războiul care se desfășura). Cu toate că muncitorii, suspectați de autoritățile fasciste pentru convingerile lor, au fost puși, sub severă supraveghere polițienească, totuși agitația antirăzboinică continuă. În luna martie 1943 un raport al biroului de siguranță constata că „printre muncitori și în prezent mai continuă să se discute și să se comenteze fel și fel de chestiuni politice, făcîndu-se diferite pronosticuri în legătură cu mersul operațiunilor de pe front și asupra rezultatului războiului"[22]. Faptul că aceste comentarii provocau îngrijorare în rîndul autorităților dictaturii militare-fasciste, constituie o dovadă grăitoare că starea de spirit a maselor era tot mai hotărît îndreptată împotriva războiului dus de clica antonesciană alături de Germania hitleristă.

O vie agitație antirăzboinică au desfășurat comuniștii și în teritoriul ocupat. În cazărmile din diferite orașe din nordul Transilvaniei au fost răspîndite manifeste antirăzboinice în limba maghiară și română[23]. Într-unul din aceste manifeste se făcea următorul apel către soldați: „Tovarăși! Să nu mai plecați nici unul dintre voi pe frontul de răsărit, căci dușmanul este la noi în țară, iar cei din răsărit sînt frații noștri care vor să ne scape de sub jugul grofilor și baronilor. Jos războiul! Jos magnații de la Budapesta care ne omoară prin foame și vor să ne trimită pe front spre a se scăpa de noi. Să nu plecați, ci să așteptați momentul oportun a ne răfui cu ei"[24]. Întreg aparatul polițienesc — după cum afirmă chiar rapoartele oficiale —, n-a fost în stare să

[18] *Idem*, nota inform. nr. 547/25 febr. 1943.
[19] *Idem*.
[20] *Idem*.
[21] *Idem*.
[22] *Idem*, nota inform. nr. 556 din 8 martie 1943.
[23] *Idem*, dos. nr. 4843, nota nr. 529/11 febr. 1943.
[24] *Idem*.

descopere pe autorii manifestelor. Este o dovadă că militanții comuniști aveau în rîndul populației un sprijin puternic.

Lupta antifascistă, care se desfășura în interiorul țării împotriva jugului fascist, a influențat pe soldați și o parte din ofițeri, în rîndul cărora creștea ura împotriva hitleriștilor. În același timp starea de spirit antihitleristă din rîndurile armatei influența, la rîndul ei, spiritul antihitlerist al populației din interiorul țării.

În această direcție știrile despre eroismul armatelor sovietice, despre victoriile obținute împotriva cotropitorilor hitleriști, parvenite în țara noastră în special prin intermediul muncitorilor și țăranilor români îmbrăcați în haine militare, au influențat starea de spirit a maselor largi, făcînd să crească încrederea în victoria finală asupra fascismului. O notă a autorităților polițienești privind „svonurile răspîndite în public de către soldații reîntorși de pe front" arată că la Industria Sîrmei au fost angajați trei soldați care fuseseră pe frontul antisovietic. Aceștia făceau agitație în rîndul populației, comentînd favorabil atitudinea trupelor sovietice față de prizonierii de război. „Această chestiune este viu comentată în rîndurile populației — arată nota — și mai ales în rîndul muncitorilor de la Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii"[25]. Soldații au fost puși sub o severă supraveghere polițienească.

Autoritățile fasciste din județul Cluj—Turda erau alarmate de faptul că „ofițerii români reîntorși de pe frontul sovietic fie în concedii medicale sau de odihnă, lansează în public zvonul că soldații români nu mai vor să continue lupta. Ori de cîte ori este nevoie de a întreprinde vreun atac ordonat nu mai vor să iasă pe poziții..."[26]. În această atitudine patriotică se reflectă starea generală din armata română, constituind o dovadă în plus că activitatea depusă de Partidul Comunist Român și de către toate celelalte forțe patriotice, pentru trezirea conștiinței militarilor români, pentru înțelegerea de către tot mai mulți soldați și ofițeri a necesității ieșirii din războiul hitlerist, a devenit o realitate care înspăimînta autoritățile fasciste.

Știrile răspîndite de militari asupra situației de pe front au avut o deosebită influență asupra stării de spirit a populației din interiorul țării. Încrederea oamenilor muncii în victoria asupra fascismului se întărea zi de zi, fapt care reiese chiar și din rapoartele autorităților polițienești ale dictaturii fasciste. Așa de exemplu, unii muncitori de la Industria Sîrmei, despre care autoritățile afirmau că „desfășoară o vie propagandă comunistă printre lucrători", își exprimau în public convingerea că „nici Germania și aliații săi nu îi vor putea opri pe ruși în înaintarea lor"[27]. Alții făceau „apologia armatei roșii" — după cum arată în continuare nota autorităților polițienești[28].

Roadele agitației antirăzboinice desfășurată de comuniști s-au văzut nu numai în atitudinea și starea de spirit a populației din această regiune a țării, ostilă războiului hitlerist, dar și în unele acțiuni pe

[25] *Idem*, nota inform. nr. 532 din 14 febr. 1943.
[26] *Idem*, dos. 3673/1943, nota inform. nr. 477 din 2 ian. 1943.
[27] *Idem*, nota inform. nr. 547 din 28 febr. 1943.
[28] *Idem*.

care le-au întreprins muncitorii, infruntînd teroarea şi supravegherea poliţienească. Astfel, la Industria Sîrmei, în vara/anului 1943 „s-a găsit printre fierul vechi ce urma să fie introdus în cuptorul de topit, un proiectil încărcat..."[29]. Că aceasta era o acţiune antirăzboinică şi nu o simplă întîmplare, o dovedeşte şi atitudinea luată imediat de către autorităţi, care au dispus să se ia „cele mai stricte măsuri de control şi supraveghere, însărcinînd cu aceste operaţiuni oameni destoinici şi verificaţi ca elemente de încredere"[30].

Agitaţia antirăzboinică desfăşurată de comunişti şi de alţi muncitori patrioţi se împletea strîns cu agitaţia pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai ale maselor de oameni ai muncii. Un manifest difuzat în 1943 la Industria Sîrmei şi în localitatea Cîmpia Turzii arată: „Azi e timpul cînd fiecare dintre muncitori trebuie să-şi dea seama de timpurile de neagră mizerie, care... fac ca muncitorimea să trăiască greu. Salariile nu ni se plătesc în conformitate cu munca depusă de noi şi nici cu scumpetea de azi, în schimb ploşniţele cu suita lor primesc salarii fabuloase între 30—50 şi 170 mii lei lunar... Să ştie aceste ploşnite că vor veni timpurile cînd vor trebui să dea şi ele socoteală de ceea ce fac..."[31]. Această agitaţie avea la bază situaţia deosebit de grea a muncitorilor. Nemulţumirea maselor muncitoare răbufnea pretutindeni, folosind orice prilej.

Astfel, la începutul anului 1943, autorităţile poliţieneşti consemnează frămîntări în rîndurile lucrătorilor de la cariera de piatră din Săndulești, „pe motiv că nu au primit hrană suficientă din partea conducerii"[32]. În zilele de 30—31 ianuarie 1943 lucrătorii de la carieră au hotărît „să nu intre în lucru pînă ce nu vor fi satisfăcute toate doleanţele lor"[33]. După cum recunoaşte chiar şi raportul autorităţilor poliţieneşti, „lucrătorii de la Săndulești sînt aţiţaţi de anumiţi agenţi, adepţi ai mişcării comuniste, care, în colaborare cu unii dintre prizonierii bolşevici care lucrează la carieră, desfăşoară o vie activitate propagandistică pentru agitarea spiritelor şi îndemnarea lucrătorilor la nesupunere"[34]. Autorităţile au luat măsuri de supraveghere a lucrătorilor şi prizonierilor de la cariera Săndulești[35]. În această acţiune de luptă comună a muncitorilor români şi prizonierilor sovietici şi-a găsit expresia internaţionalismul patrioţilor români.

Nemulţumirile şi agitaţia în rîndurile clasei muncitoare continuă să sporească pe zi ce trecea, datorită înrăutăţirii simţitoare a situaţiei lor materiale. Astfel, în luna februarie 1943, autorităţile poliţieneşti constată că: „În rîndurile lucrătorilor de la Industria Sîrmei se observă nemulţumiri de ordin economic. Muncitorii se plîng că salarul ce primesc

---

[29] Arhivele „Industria Sîrmei", dos. Direcţiunea, adresa nr. 723625 din 16 aug. 1943.
[30] *Idem.*
[31] Arhivele „Industria Sîrmei", publicaţia nr. 1 din 26 iulie 1943.
[32] Arhivele Stat. Turda, fond. Prefectura judeţului, dos. 3673/1943, nota inform. nr. 328 din 24 febr. 1943.
[33] *Idem.*
[34] *Idem.*
[35] *Idem.*

este prea mic față de scumpetea de pe piață"[36]. Astfel se arată în notă, muncitorii de la secția de împachetat cuie și-au ridicat vocea de protest din cauză că nu primesc „decît 1,50 bani pentru împachetarea unei lăzi, iar femeile nu primesc decît 15 lei pe oră"[37]. Autoritățile s-au alarmat că la Industria Sîrmei nemulțumirea a cuprins pînă și pe cei însărcinați cu „atribuțiuni polițienești în interiorul fabricii"[38], între care și portarul făcea agitație între muncitori, îndemîndu-i să ceară direcțiunii unele îmbunătățiri materiale.

În luna martie o altă notă a poliției raportează că: „În rîndurile muncitorilor de la Industria Sîrmei din Cîmpia Turzii nemulțumirile cresc pe zi ce trece"[39]. Așa, de exemplu, se arată în notă, în ziua de 10 martie 1943, cu ocazia plății salariilor s-au iscat nemulțumiri din cauza unor rețineri arbitrare din salarii de către direcțiunea întreprinderii. Muncitorii au protestat că „li s-au reținut sume mai mari decît ceea ce trebuia să li se rețină pentru lemnele primite..."[40]. După cum rezultă dintr-o notă a autorităților: „Unii dintre muncitori au primit din salariu abia cîteva sute de lei, deși, după cum afirmă, nu au primit stocul de lemne ce li s-au imputat"[41]. Astfel, pe lîngă faptul că salariile erau cu totul insuficiente față de costul vieții, se mai adăugau și abuzurile direcțiunii întreprinderii, care micșorau și mai mult salariile muncitorilor, storcînd profituri tot mai mari de pe spatele muncitorilor.

În aceste condiții, nici supravegherea polițienească și nici amenințările cu trimiterea pe front sau în fața curților marțiale nu puteau împiedica pe muncitori să-și manifeste deschis nemulțumirea. În ziua de 6 aprilie 1943, muncitorii secției „AGIL" de la Industria Sîrmei au încetat lucrul, cerînd maistrului să se prezinte cu ei împreună la direcțiunea fabricii, „pentru a cere mărirea salariilor, deoarece cu cele actuale nu pot trăi, afirmînd că în caz de refuz vor părăsi lucrul"[42]. Maistrul și șeful de echipă s-au străduit să liniștească pe muncitori, promițîndu-le că vor aduce ei la cunoștința direcțiunii și vor cere satisfacerea doleanțelor ridicate de muncitori. Numai în urma acestei intervenții muncitorii „au renunțat la planul conceput și au reluat lucrul..."[43]. Însăși cercetările făcute de autoritățile polițienești, în urma acestei acțiuni a muncitorilor, recunosc că aceștia „primesc salarii ce variază între 600 și 1000 lei lunar, salarii cu care ei pretind că în timpul de azi, cînd toate sînt scumpe, nu pot trăi, făcînd aluzie la articolele alimentare și de îmbrăcăminte care se scumpesc de la o zi la alta"[44]. Manifestarea unor asemenea nemulțumiri, care aveau urmări asupra producției, contribuind la scăderea acesteia — în condițiile de război cînd guvernul de dictatură fascistă exercita presiuni puternice

[36] *Idem*, nota inform. nr. 547 din 25 febr. 1943.
[37] *Idem*.
[38] *Idem*.
[39] *Idem*, nota inform. nr. 563 din 16 martie 1943.
[40] *Idem*.
[41] *Idem*.
[42] *Idem*, doc. nr. 5851 din 17 apr. 1943, nota inform. nr. 30 din 17 aprilie 1943.
[43] *Idem*.
[44] *Idem*.

pentru mărirea producției în scopul aprovizionării frontului — constituiau importante acțiuni patriotice împotriva războiului și a dictaturii fasciste.

În condițiile adîncirii mizeriei maselor largi populare, activitatea agitatorică și propagandistică desfășurată de comuniști și de alți patrioți, a găsit teren prielnic și în rîndurile țărănimii. În această direcție, evoluția evenimentelor pe frontul sovieto—german a influențat în mod direct situația. Sacrificarea a zeci de mii de soldați români în bătălia de pe Volga pentru interese străine poporului român a provocat o adîncă revoltă și în rîndurile oamenilor muncii din regiunea Cluj. Autoritățile antonesciene semnalau cu îngrijorare creșterea stării de spirit antifasciste la sate. Astfel, un raport al Legiunii de jandarmi Cluj—Turda privind „starea de spirit a populației rurale" din 1 martie 1943, arată că: „Se observă o pronunțată depresiune morală în rîndurile populației rurale, din cauza pierderilor suferite de armata noastră după înfrîngerea de la Stalingrad"[45]. Desigur că această stare de spirit de nemulțumire a populației rurale se datora în primul rînd situației grele existente în țară, cum de altfel recunoaște și raportul autorităților care vorbește de „lipsurile de cereale, încălțăminte și articole de consum, care nemulțumește populația"[46]. În comuna Iara s-au semnalat de asemenea „nemulțumiri în rîndul țăranilor din cauză că o cantitate de grîu colectată pentru cantina școlară a fost împărțită funcționarilor"[47]. Cu această ocazie un țăran „s-a exprimat în public că »în curînd va veni timpul ca conducătorii (domnii) să fie împușcați, așa cum s-a făcut în Rusia«"[48]. Respectivul a fost arestat și înaintat curții marțiale[49]. Nemulțumirea și revolta maselor populare răbufnea cu orice prilej și cu tot mai multă tărie, subminînd regimul dictatorial fascist.

Starea de spirit antifascistă ce se dezvolta în rîndurile maselor populare, ecoul tot mai mare pe care-l găsea în mase cuvîntul comuniștilor, erau tot atîtea dovezi că în rîndurile poporului român creștea hotărîrea de luptă pentru răsturnarea regimului fascist și alungarea cotropitorilor hitleriști. Creșterea nemulțumirii și a spiritului de luptă în rîndurile celor mai largi mase ale poporului, agravarea crizei politice și militare în care intrase regimul antonescian, ascuțirea tuturor contradicțiilor interne, demonstrau că în România se coceau rapid condițiile pentru insurecția armată, preconizată de Partidul Comunist Român ca singura cale posibilă de ieșire din starea dezastruoasă în care clica guvernantă fascistă adusese țara.

*

Aruncînd o privire de ansamblu asupra acțiunilor antifasciste din actuala regiune Cluj în anul 1943 se impun cu claritate unele adevăruri și în primul rînd acela că, în fruntea acestei lupte s-au situat și aici,

[45] *Idem*, nr. inv. 41.
[46] *Idem*.
[47] *Idem*, nota inform. nr. 143 din 6 iulie 1943.
[48] *Idem*.
[49] *Idem*.

ca pe întreg cuprinsul țării, muncitorii marilor întreprinderi industriale conduși de comuniști. Intensificarea agitației și a nemulțumirii maselor muncitoare și în regiunea Cluj în anul 1943 constituie o dovadă grăitoare a atitudinii antihitleriste a acestora, a încrederii lor în victoria coaliției antihitleriste. Proletariatul și celilalți oameni ai muncii din regiunea Cluj, organizați și conduși de comuniști, alături de întregul nostru popor, au înfruntat cu curaj revoluționar teroarea dictaturii militare-fasciste, exprimîndu-și sub diverse forme, în mod deschis atitudinea ostilă fascismului. Starea de spirit antifascistă a maselor populare din regiunea Cluj constituie în același timp și o dovadă că tot mai mulți patrioți, de pe întreg cuprinsul țării, răspundeau la chemările de luptă ale Partidului Comunist Român și se încadrau în marea bătălie împotriva regimului dictatorial fascist și a ocupanților hitleriști.

În lupta tot mai hotărîtă a maselor populare de pe întreg cuprinsul țării pentru înlăturarea asupririi fasciste se exprima opoziția de interese profundă, contradicția de neîmpăcat între imensa majoritate a poporului și dictatura militară-fascistă din România. Totodată, în mișcarea de rezistență antifascistă a forțelor patriotice din România, și-a găsit oglindirea patriotismul profund al maselor populare, hotărîrea lor de a lupta pentru libertatea și independența patriei.

Exprimînd interesele vitale ale întregului popor, mișcarea antifascistă, al cărei suflet au fost comuniștii, s-a dezvoltat în continuu în anii războiului hitlerist, cuprinzînd întreg teritoriul țării și cele mai largi mase ale oamenilor muncii, cît și unele pături ale burgheziei mici și mijlocii. După cum s-a văzut din rapoartele polițienești citate, pînă și organele dictaturii militare-fasciste sînt nevoite să constate și să recunoască existența unei stări de nemulțumire generală în rîndul tuturor păturilor sociale. În anul 1943, caracterizat printr-o continuă creștere a mișcării antifasciste a poporului român și prin izolarea tot mai mare a clicii militare-fasciste, Partidul Comunist Român a trecut la pregătirea insurecției armate în vederea răsturnării pe cale revoluționară a dictaturii fasciste urîtă de popor și pentru alungarea ocupanților hitleriști din România. În luna august 1943 cadrele de bază ale partidului din lagăre, închisori și din ilegalitate, în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, pe baza unei analize multilaterale științifice a situației interne a României și a condițiilor internaționale favorabile, aplicînd în mod creator învățătura marxist—leninistă despre revoluție la situația concretă a României, au elaborat planul de răsturnare a dictaturii militare-fasciste pe calea insurecției armate. Această cale, care însemna o încununare a luptei antifasciste a poporului român dusă pînă la acea dată, reprezenta singura cale posibilă, în condițiile date, de răsturnare a clicii militare-fasciste din România. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor istorice a confirmat întru totul linia politică elaborată de cadrele de bază ale Partidului Comunist Român în vara anului 1943.

Cunoașterea stării de spirit a maselor populare și a acțiunilor întreprinse de acestea pe întreg cuprinsul țării împotriva dictaturii militare-fasciste, contribuie la înțelegerea cauzelor obiective și subiective ale victoriei insurecției armate din august 1944. În același timp, aceste

evenimente constituie o ilustrare vie a faptului, subliniat de eminentul conducător al poporului nostru, Gheorghe Gheorghiu-Dej, la sesiunea M.A.N. cu prilejul celei de a 20-a aniversări a eliberării, că: „Revoluția populară începută acum două decenii prin insurecția armată antifascistă, își are profunde rădăcini istorice în frămîntările sociale și în contradicțiile legate de situația internațională a României din anii premergători celui de-al doilea război mondial, accentuate la extrem în perioada dictaturii militare-fasciste"[50].

Izvorîte din ansamblul acestor contradicții, care au constituit cauzele obiective ale izbucnirii revoluției populare în România, și acțiunile revoluționare ale oamenilor muncii din regiunea Cluj din anul 1943 se încadrează organic în procesul de continuă creștere a luptei antifasciste a poporului român, organizată și condusă de Partidul Comunist Român.

L'INTENSIFICATION DES ACTIONS ANTIFASCISTES DES MASSES POPULAIRES DE LA RÉGION DE CLUJ EN 1943

RÉSUMÉ

Dans les circonstances de la période la plus difficile de l'histoire de notre pays — la dictature militaire-fasciste et la guerre hitlérienne —, quand le pays a été au seuil de la catastrophe nationale, les forces les plus saines du peuple roumain, dirigées par le Parti Communiste Roumain, ont fait sans hésiter leur devoir envers le pays. Répondant aux appels du Parti Communiste Roumain, toujours plus de travailleurs de tout le pays se sont encadrés dans le mouvement révolutionnaire contre le régime de dictature fasciste et contre les occupants hitlériens.

L'intensification de l'agitation antifasciste dans la région actuelle de Cluj et le mécontentement croissant des travailleurs font partie intégrante de la lutte antifasciste de plus en plus décidée des masses populaires du pays entier, qui exprimait l'opposition profonde d'intérêts, la contradiction irréconciliable entre l'immense majorité du peuple et la dictature militaire-fasciste de Roumanie. Aux premiers rangs de cette lutte se trouvaient, dans la région de Cluj, comme dans le reste du pays, les ouvriers des grandes entreprises industrielles de Turda, de Cîmpia Turzii et, sur le territoire occupé, les ouvriers des entreprises de Cluj.

Dans l'esprit combatif des masses d'ouvriers, mobilisés et conduits par les communistes, s'unissaient les éléments de la lutte contre l'exploitation avec ceux d'une opposition active à la guerre hitlérienne. La manifestation, sous diverses formes, du mécontentement des masses d'ouvriers avait des conséquences sur la production, qu'elle faisait bais-

[50] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, Edit. polit., București, 1964, p. 7.

ser, contribuant de la sorte à l'affaiblissement du régime dictatorial fasciste, qui faisait de fortes pressions pour approvisionner le front. Les manifestations des travailleurs qui affrontaient la terreur fasciste représentaient d'importantes actions patriotiques.

L'agitation et les actions révolutionnaires qui eurent lieu en 1943 dans l'actuelle région de Cluj sont une preuve que le mouvement antifasciste, qui exprimait les intérêts vitaux du peuple entier et dont les communistes étaient l'âme, s'est développé sans interruption, avec le concours des larges masses de travailleurs de Roumanie.

DATE CU PRIVIRE LA CONTRIBUȚIA MINERILOR DIN VALEA JIULUI LA SUSȚINEREA FRONTULUI ANTIHITLERIST

DE

TROFIN HĂGAN

Insurecția armată victorioasă din august 1944, organizată și condusă de P.C.R., a deschis o eră nouă în istoria poporului român, a marcat începutul revoluției populare și al unor prefaceri revoluționare care au schimbat din temelii viața și destinele țării noastre.

23 August 1944, cea mai mare sărbătoare națională a poporului român, piatra de hotar în viața patriei, are o semnificație și importanță nu numai internă, ci și internațională. Referindu-ne numai la consecințele imediate ale insurecției armate, este un fapt istoric că victoria ei a dat peste cap planul criminal al lui Hitler și Antonescu de transformare a țării noastre în teatrul unui război pustiitor, a deschis larg drumul înaintării Armatei Sovietice atît în Balcani, cît și în vestul țării, a ușurat întregul efort al popoarelor pentru nimicirea cu cîteva luni mai devreme a Germaniei hitleriste, salvînd mii și zeci de mii de vieți omenești și bunuri materiale.

În slujba cauzei drepte a războiului antihitlerist, poporul român, condus de încercatul partid marxist—leninist, Partidul Comunist Român, și-a pus toate forțele și resursele umane și materiale de care dispunea. Insuflețiți de cauza dreaptă pentru care luptau, oamenii muncii din țara noastră și-au adus din plin aportul la zdrobirea fascismului, cîștigîndu-și un loc bine meritat în coaliția antihitleristă, atît prin faptele de arme ale ostașilor de pe front, cît și prin munca plină de eroism, desfășurată de cele mai largi mase de oameni ai muncii din țara noastră.

Partidul Comunist Român, întruchipare a celor mai înalte năzuințe ale poporului nostru pentru progres social și independență națională, a mobilizat întregul popor muncitor la susținerea războiului antihitlerist, pînă la victoria finală asupra fascismului german. În condițiile nou-create, după răsturnarea dictaturii fascisto-militare, P.C.R. a lansat lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie!", la a cărei chemare au răspuns cele mai largi mase de oameni ai muncii de la orașe și sate,

muncitori, țărani, mici meseriași, intelectuali, întregul popor muncitor angajat în lupta grea și plină de sacrificii împotriva Germaniei hitleriste. Partidul Comunist a arătat maselor populare că în acest scop o condiție de însemnătate primordială o constituia concentrarea întregului efort pentru aprovizionarea soldaților de pe front cu armament, muniții, haine, încălțăminte, alimente, carburanți și multe altele, pentru a putea lupta cu succes împotriva dușmanului de moarte al popoarelor — fascismul.

Prin caracterul său național, antifascist și antiimperialist, războiul dus de poporul român împotriva Germaniei hitleriste a constituit o parte integrantă a revoluției populare și, în același timp, mijlocul de cîștigare a independenței și suveranității naționale — cucerire de mare preț a maselor populare din țara noastră.

În primele rînduri pentru sprijinirea frontului antihitlerist a stat clasa muncitoare, al cărei eroism, abnegație, putere de sacrificiu și tărie în învingerea greutăților de tot felul, au constituit cel mai înălțător exemplu de patriotism, în mobilizarea tuturor oamenilor muncii în marea bătălie a efortului de război a țării.

Dintre detașamentele de bază ale clasei muncitoare, minerii au avut o contribuție de seamă în lupta de creștere a producției, în scopul aprovizionării industriei și a căilor ferate pentru sprijinirea frontului antihitlerist.

*

Economia României a avut mult de suferit de pe urma războiului antisovietic și a jafului hitlerist. Pagubele pricinuite economiei românești de către Germania hitleristă s-au ridicat la cifra de 10.000 miliarde lei, la valoarea din 1945, ceea ce reprezenta bugetul țării pe mai mult de 12 ani[1]. Industria petrolieră, căile ferate erau în parte distruse sau dezorganizate, fie ca urmare a bombardamentelor, fie a retragerii hitleriștilor din țară. Unele fabrici ale industriei metalurgice, siderurgice și de armament erau dispersate, utilajul uzat, lipseau în parte materiile prime, fapt ce a dus la o scădere simțitoare a capacității lor de producție. O parte din minele de cărbuni au fost distruse sau închise, rezervele de petrol secătuite, iar după 23 August 1944 forțele reacționare au sabotat producția de cărbune și de petrol, în special, atît de necesară frontului. Producția de petrol, de exemplu, a scăzut în 1944 la 3.505.000 tone față de 5.273.000 în 1943, ceea ce reprezintă o scădere de o treime[2]. Au fost distruse, dezorganizate sau avariate cele mai mari întreprinderi: I.A.R., Malaxa, Reșița, șantierele navale Galați, Turnu Severin și alte zeci de întreprinderi importante. Ca urmare, în 1944, producția de fontă scăzuse cu 19% față de 1943, cea de oțel cu 31%, la laminate cu 40%, iar producția de cărbune cu 45%. Nici situația agriculturii nu era mai bună. Comparativ cu anul 1941, șeptelul

[1] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 39.
[2] *Ibid.*, p. 41, 42.

se redusese la bovine cu 26%, la cabaline cu 40%, la ovine cu 51%, la porcine cu 59%[3].

Industria carboniferă — una din ramurile principale ale economiei — era, după 23 August 1944, în bună parte dezorganizată și sabotată de forțele reacționare. Deținînd aproape 90% din producția de cărbune a țării, societățile carbonifere ca: „Petroșani" (Valea Jiului), „U.D.R." (Banat), „Creditul Carbonifer" (Comănești) etc. — subordonate capitalului străin, mai ales celui englez[4] — forțele reacționare din interior, sprijinite de imperialismul străin, au folosit cele mai variate metode de sabotare a producției, mergînd pînă la sistarea extracției de cărbuni. Plecînd de la importanța și necesitatea cărbunelui pentru ramurile principale ale economiei naționale, ne apar în toată amploarea lor acțiunile de după 23 August 1944 ale claselor exploatatoare, care intenționau să paralizeze întreaga industrie prin sabotajul minelor de cărbuni. „Fără această pîine — spunea V. I. Lenin — fabricile și uzinele nu funcționează, fără această pîine transporturile feroviare sînt condamnate la cea mai jalnică situație și nu pot fi refăcute cu nici un chip; fără această pîine marea industrie din toate țările se destramă, se descompune, se întoarce înapoi la barbaria primitivă"[5].

Așa, de exemplu, Direcția generală a societății „Petroșani" anula de la București toate măsurile luate în Valea Jiului în vederea ridicării producției; sabota aprovizionarea minelor cu unelte și materiale necesare; pentru a dezorganiza producția punea anumite elemente sabotoare în conducerea minelor[6]; oprea majoritatea investițiilor și chiar finanțarea exploatărilor, deplasînd capitalurile spre operații speculative, iar un mare număr de muncitori calificați erau folosiți în munci administrative[7] sau concentrați și trimiși să execute lucrări auxiliare, nelegate direct de extracția cărbunelui[8].

Acțiunile de sabotaj ale forțelor reacționare nu se reduceau la cele de mai sus. Ele urmăreau să creeze condiții insuportabile minerilor și familiilor lor, prin neaprovizionarea centrelor carbonifere cu alimente, îmbrăcăminte, încălțăminte și alte produse agro-alimentare atît de necesare muncitorilor și bunului mers al producției. În Valea Jiului, în decembrie 1944, după cum însăși Direcția minelor din Petroșani era nevoită să recunoască, situația aprovizionării minerilor cu articole de strictă necesitate era disperată[9]. Minerii nu au primit de exemplu untură și slănină de mai bine de 4 luni[10], alimente de strictă necesitate pentru refacerea capacității lor de muncă.

---

[3] *Revista Arhivelor*, VII, (1964), nr. 1, p. 226.
[4] *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, VIII, (1962), nr. 4, p. 95.
[5] V. I. Lenin, *Opere*, ed. a IV-a, vol. 30, București, p. 488.
[6] Vezi Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, 1956, p. 48—49.
[7] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dosar nr. 380, fila 134.
[8] *Scînteia*, nr. din 18 decembrie 1944.
[9] Vezi *Analele Institutului de istorie a partidului*, (1962), nr. 4, p. 96.
[10] Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar nr. 4, fila 12.

Raporturile sindicatelor din Valea Jiului către Comisia centrală de reorganizarea sindicatelor, din toamna anului 1944, constată că „micșorarea extracției de cărbune este o acțiune bine premeditată și aplicată de Direcția societății „Petroșani"[11] cu scopul sabotării efortului general al țării de susținere a frontului antihitlerist. O metodă generală aplicată în bazinul carbonifer Petroșani de către Direcție era aceea de a reduce numărul muncitorilor subterani și de a întreține neînțelegeri și fricțiuni între muncitorii mineri și corpul tehnic ingineresc. La Anina, în lunile octombrie și noiembrie 1944 a crescut rapid numărul muncitorilor de la suprafață de la 90 cît era necesar, la 500, în timp ce numărul muncitorilor subterani s-a redus la jumătate[12].

Analizele făcute asupra producției de către comitetele sindicale, ce au luat ființă încă în luna septembrie 1944 în bazinul Văii Jiului, au scos la iveală metodele practicate de conducerea societății „Petroșani", care nu lua nici o măsură pentru aprovizionarea minelor cu material lemnos; motiva cu cea mai mare ușurință absențele de la lucru, mai ales ale corpului tehnic, iar pentru a închide unele sectoare se invoca pericolul de foc, existența unor gaze de mină[13]. Conducerea Societății „Petroșani" a mers pînă acolo încît a strecurat continuu elementele sale reacționare deghizate în rîndurile muncitorilor mineri pentru a face greve, a organiza manifestări antisovietice etc.[14].

Intervenția hotărîtă a P.C.R. pentru a zdrobi sabotajul patronilor, luînd totodată măsuri de îmbunătățire a situației materiale a minerilor, a avut drept urmare menținerea la nivel ridicat a producției de cărbune și chiar depășirea ei la unele exploatări din Valea Jiului. Chemarea adresată minerilor de P.C.R. pentru depășirea greutăților de moment, pentru mărirea producției de cărbune, atît de necesar frontului antihitlerist și industriei, a fost primită cu multă însuflețire. Subliniind patriotismul fierbine cu care minerii din Valea Jiului au răspuns chemării partidului, Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea: „Călătoria mea în Valea Jiului și întîlnirile cu muncitorii mineri mi-au rămas pentru totdeauna întipărite în minte. Am văzut atunci — România care abia fusese eliberată de sub ghiarele lui Hitler — minerii flămînzi, goi, desculți, într-o stare de mizerie nemaipomenită, urmare a exploatării capitaliste și a războiului criminal de jaf. Și acești oameni flămînzi și desculți... au răspuns ca un singur om la chemarea Comitetului Central al partidului și producția a început să crească necontenit"[15].

Sub conducerea P.C.R., minerii, alături de celelalte detașamente ale clasei muncitoare și categorii de oameni ai muncii, după 23 August 1944 au trecut nemijlocit la organizarea lor pe baze noi în sindicate. În prima jumătate a lunii septembrie 1944 minerii din Valea Jiului, sub conducerea organizațiilor de partid, au pus bazele noilor sindicate,

---

[11] Arhiva C.C.S., Unitatea de păstrare, dosar nr. 5, fila 26.
[12] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 121, fila 260.
[13] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 149, fila 113.
[14] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 6, fila 128.
[15] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, 1956, p. 475—476.

alegîndu-și comitete de întreprindere și comitete de F.U.M. Astfel, la Lupeni-mină, în ziua de 14 septembrie 1944, muncitorii mineri în număr de 3.500 într-un cadru festiv au ales comitetul sindical și conducerea F.U.M. din localitate[16]. În același scop au fost convocate adunări în toate centrele miniere din bazinul Văii Jiului cu o participare masivă a minerilor: la Petrila 2.500, la Vulcan 1.200, la Lonea 1.500, la Petroșani 1.700 de muncitori[17]. Pînă la jumătatea lunii octombrie 1944, din totalul de 18.700 de muncitori din acest bazin carbonifer, s-au înscris în sindicatele revoluționare un număr de 17.891 de muncitori[18].

La 20 septembrie 1944 ia ființă Uniunea sindicatelor din industria minieră, inițiativa aparținînd muncitorilor mineri din Valea Jiului. Semnificativ este faptul că ea se situează printre primele uniuni organizate.

Rezoluția elaborată cu această ocazie constituie de fapt un angajament luat de mineri față de P.C.R., pentru asigurarea producției de cărbuni cu orice preț. Iată ce se precizează în rezoluția de constituire a Uniunii miniere: „Muncitorimea este hotărîtă să sprijine cu toate forțele sale efortul de război al poporului român, însă această luptă este imposibilă fără curățirea aparatului de stat și administrativ, a industriilor și întreprinderilor comerciale de slugile hitleriste, de legionari și sprijinitorii lor"[19].

Mobilizarea maselor muncitoare de către P.C.R. pentru a se organiza în sindicate a constituit un bun prilej de a îndrepta întreaga lor capacitate revoluționară spre izolarea și zdrobirea reacțiunii, dușman de moarte al unității clasei muncitoare și a refacerii economiei naționale. Astfel, forțele reacționare, dacă n-au putut slăbi voința fermă a minerilor de a se organiza, au încercat să îndepărteze intelectualitatea tehnică de muncitori prin crearea unor comitete sindicale aparte pentru funcționari și ingineri[20]. Însăși organul de presă al P.N.Ț. „Dreptatea" se considera îndreptățit să dea sfaturi muncitorilor, recomandîndu-le mai puține acțiuni de stradă și de organizare"[21] pentru a nu aprinde „spiritul de revoltă al maselor urbane și rurale"[22].

Reacțiunea putea să aducă încă multe prejudicii, să pună o serie de piedici procesului de organizare a oamenilor muncii, să saboteze producția dar nu putea să înfrîngă voința hotărîtă a clasei muncitoare de conducător firesc al întregului popor muncitor, de a-și aduce întreaga sa contribuție la sprijinirea frontului antihitlerist.

În presa de partid și sindicală, în adunările oamenilor muncii, cu ocazia organizării lor în sindicate, în cuvîntările conducătorilor partidului nostru, apare ca un fir roșu ideea necesității luptei politice a clasei muncitoare. „Voi (clasa muncitoare, n.n.) — arăta Gheorghe

---

[16] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 1, fila 131—132.
[17] *Ibid.*, fond 1, dosar nr. 1, fila 136.
[18] *Ibid.*, fond 1, dosar nr. 90, fila 18.
[19] Arhiva centrală C.C.S., Probleme organizatorice, U.P. 1/1944, fila 20.
[20] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 6 fila 102.
[21] *Dreptatea*, I, nr. 25 din 23 septembrie 1944.
[22] *Ibid.*

Gheorghiu-Dej — trebuie să aveţi conştiinţa faptului că staţi în fruntea poporului român, că sînteţi un factor important în viaţa politică a poporului, că vă interesează felul cum se rezolvă problemele politice şi economice şi cele ale războiului împotriva hitlerismului"[23].

Învingînd cele mai mari greutăţi, minerii din Valea Jiului organizaţi în sindicate, sub conducerea organizaţiilor de partid, au trecut cu şi mai multă hotărîre la luptă pentru mărirea producţiei de cărbune, asigurînd pe această cale atît nevoile industriei, cît şi ale frontului.

În perioada septembrie 1944—aprilie 1945 producţia lunară de cărbune a ţării noastre a crescut potrivit datelor din tabelul de mai jos[24]:

Anul	Luna	Producţia (tone)
1944	septembrie	110.016
	octombrie	143.158
	noiembrie	157.124
	decembrie	174.489
1945	ianuarie	189.735
	februarie	194.630
	martie	213.200
	aprilie	194.646

Cel mai ridicat procent din producţia globală de cărbune, în proporţie de aproximativ 75%[25], l-au realizat minerii din Valea Jiului. Efortul depus de minerii din Valea Jiului pentru creşterea producţiei iese şi mai pregnant în evidenţă dacă urmărim rezultatele muncii lor pe mine şi sectoare.

În cinstea zilei de 1 Mai 1945 muncitorii de la mina Petrila, sectorul III, au realizat o creştere a producţiei cu 48% mai mare decît în luna noiembrie 1944[26], iar cei de la Aninoasa au ridicat producţia medie pe zi de la 1.000 tone în luna octombrie 1944, la 1.567 tone zilnic în luna aprilie 1945[27].

Echipele complexe de mineri de la Lonea şi Lupeni au realizat cea mai mare producţie în primele trei luni ale anului 1945 repartizată pe cap de muncitor. Astfel, la minele din Lonea, pe luna martie 1945 s-au obţinut în medie 5,355 tone cărbune la zi pe om, iar în sectoarele de mină din Lupeni, în aceeaşi perioadă, 4,5 tone[28]. Rezultatele de mai

[23] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Din cuvîntarea ţinută în faţa muncitorilor Societăţii „Petroşani"*, în *Scînteia*, nr. 72 din 2 decembrie 1944.

[24] *Statistica industriei extractive pe anii 1940—1945*, Edit. I.C.S., Bucureşti, 1949, p. 130, 131.

[25] Vezi *Analele Institutului de istorie a partidului*, (1962), nr. 4, p. 105.

[26] *Viaţa sindicală*, nr. 20 din 6 mai 1945.

[27] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, II, nr. 46 din 6 mai 1945.

[28] *Ibid.*, nr. 33 din 31 martie 1945.

sus sînt cu atît mai grăitoare cu cît ele au fost obţinute în condiţiile executării unor operaţiuni auxiliare de către muncitorii mineri, lucrări care au cerut mult timp şi forţă umană pentru a asigura exploatarea cărbunelui. În multe sectoare de mină au fost executate lucrări legate de îndreptarea tavanului şi a pereţilor, aşezarea de noi stîlpi şi a cadrului susţinător, aducerea de la mari distanţe cu forţă umană a lemnului şi a altor materiale la locul de muncă.

Organizaţia de partid din Petroşani informează conducerea partidului că muncitorii mineri din bazinul carbonifer Valea Jiului au reuşit nu numai să menţină producţia la 3.600 tone — producţie de vîrf în ultimele luni ale anului 1944 — dar să o şi ridice în luna ianuarie 1945 la 4.692 tone pe zi[29]. Cu eforturi sporite, muncitorii mineri de aci realizează următoarea producţie în primele trei luni ale anului 1945: 4.692 tone zilnic în luna ianuarie, 4.838 în februarie şi 5.181 în martie, producţie ce se va menţine la acelaşi nivel şi în lunile din vara aceluiaşi an[30].

Pentru a asigura un astfel de nivel al producţiei în condiţii extrem de grele, comuniştii care au stat în fruntea minerilor şi-au îndreptat atenţia spre formarea şi lărgirea brigăzilor specializate şi complexe formate din muncitori perforatori, susţinători, încărcători, muncitori cu specialităţi diferite, capabili să execute toate lucrările complexe din abataje.

În lupta pentru sprijinirea frontului antihitlerist, din iniţiativa organizaţiilor de partid au luat fiinţă în bazinul Văii Jiului echipe de şoc în mod voluntar cu scopul mobilizării maselor de muncitori la mărirea producţiei de cărbune. Astfel, la mina Aninoasa sectorul IV, în luna martie 1945 se formează trei echipe de şoc, la mina sectorul Priboi 18 echipe, iar la sectorul III au activat în primele luni ale aceluiaşi an şase echipe de şoc[31]. În aceeaşi perioadă au funcţionat la minele din Petrila trei echipe, la Lupeni patru, iar la Petroşani brigăzile care au acţionat ca echipe de şoc s-au ridicat la un număr impresionant de 36[32].

Cu ce încordare şi spirit patriotic au muncit echipele de şoc în frunte cu comuniştii[33], ne-o demonstrează felul în care au fost angajate în întrecerea patriotică pentru realizarea unei producţii sporite în sprijinirea frontului antihitlerist. În luna ianuarie 1945 una din echipele de şoc de la minele din Petroşani era a 8-a clasată, în februarie aceeaşi echipă reuşeşte să ocupe locul al 4-lea, iar în luna martie, printr-un efort susţinut, cu un elan irezistibil, ea a trecut în frunte, ajungînd să dea în loc de 14,51 tone cărbune pe zi, 33,5 tone în 8 ore. Guvernul Dr. Petru Groza a acordat medalii şi decoraţii tuturor membrilor acestei echipe de şoc[34]. În întrecerea pentru cea mai mare producţie realizată, echipele de şoc, şefii de echipe, au acumulat extrem de repede o bogată

[29] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 90, fila 2.
[30] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, II, nr. 91 din 1 septembrie 1945.
[31] *Ibid.*, nr. 33 din 31 martie 1945.
[32] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 106, fila 85.
[33] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 71, fila 8.
[34] *Scînteia*, din 24 aprilie 1945.

experienţă în producţie. Atenţia şefilor de echipe se îndrepta în permanenţă spre: folosirea celor mai bune metode de muncă şi repartizarea raţională a forţelor echipei, după specializarea lor; aprovizionarea brigăzilor cu utilajele şi materialele necesare; crearea de condiţii corespunzătoare pentru securitatea muncii şi transmiterea experienţei celor mai buni muncitori în rîndurile echipelor lor. Din iniţiativa minerilor de la minele Petrila s-a propus ca schimbul de muncă să se realizeze în mină şi nu la suprafaţă[35], metodă care s-a generalizat apoi rapid la toate sectoarele carbonifere din Valea Jiului.

Pentru asigurarea creşterii productivităţii muncii, muncitorii mineri, organizaţi cei mai mulţi în echipe de şoc, au respectat cu strictețe anumite cerinţe deosebit de importante cum ar fi: efectuarea din timp a tuturor lucrărilor pregătitoare; utilizarea la maximum a maşinilor şi utilajelor; organizarea muncii în patru schimburi de şase ore; repartizarea echipelor în aceleaşi locuri de muncă în cursul săptămînii, lunii; dotarea frontului de săpare cu staţii speciale de captare a apei; asigurarea prealabilă a stocului necesar de materiale şi utilaje.

Pe lîngă sabotajul practicat de forţele reacţionare, muncitorii mineri din Valea Jiului a trebuit să învingă şi alte obstacole grele în lupta lor de ridicare a producţiei. Întreaga aparatură tehnică a fost supusă în timpul războiului antisovietic la o uzură maximă; perforatoarele, pompele de mină, maşinile de transportat erau extrem de mult uzate şi multe au fost scoase din funcţiune. Ţinînd seama de faptul că maşinile miniere au o construcţie specială, datorită condiţiilor specifice în care sînt puse să lucreze, construcţia lor sau a pieselor de mai mare uzură necesita materiale de import şi tratamente metalurgice deosebite, pentru care nu aveam nici industrie şi nici experienţa necesară.

Spiritul de iniţiativă şi forţa creatoare a muncitorilor s-a concretizat şi în acest sector al prefecţionării şi recondiţionării uneltelor, ca o manifestare de un cald patriotism, pus în slujba susţinerii frontului antihitlerist, „Aci este al doilea front al nostru de unde ducem războiul"[36] — erau cuvintele minerilor din Valea Jiului. La atelierele principale din Petroşani muncitorii pentru prima dată au confecţionat piese de schimb pentru perforatoarele de mină[37].

După mai multe încercări, un colectiv de ingineri din Petroşani a reuşit să confecţioneze noi materiale electrice — suporţi izolatori — necesare motorului electric ce transporta minerii din subteran la flotaţie. Acest echipament electric era adus din Germania şi în noile condiţii lipsa lui ar fi ameninţat închiderea mai multor mine de cărbuni[38]. Tot la atelierele centrale Petroşani s-au confecţionat şi folosit injectoarele cu păcură necesare locomotivelor de mină Diesel[39]. La

---

[35] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, II, nr. 3 din 7 ianuarie 1945.

[36] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, I, nr. 1 din 3 decembrie 1944.

[37] *Ibid.*, nr. 100 din 22 septembrie 1945.

[38] *Ibid.*

[39] *Ibid.*, nr. 122 din 15 noiembrie 1945.

Lupeni a fost refăcută întreaga instalaţie electrică din flotaţie de un grup de muncitori şi ingineri, în urma distrugerii ei de către elementele reacţionare[40].

Din iniţiativa organizaţiilor de partid, conducerea societăţii „Petroşani" a fost obligată să ia legătura cu principalele întreprinderi industriale din ţară (U.F. Reşiţa, I.A.R. Braşov, Malaxa) pentru recondiţionarea aparatajului tehnic minier şi confecţionarea unor noi piese necesare perforatoarelor, pompelor de mină şi altor utilaje.

După 23 August 1944 în bazinul carbonifer Valea Jiului a trebuit să se lucreze şi în părţile mai sărace ale zăcămintelor, pentru a asigura mărirea producţiei atît de necesară frontului[41].

În condiţii extrem de grele, cînd lipsea în parte aparatura tehnică, hrana şi îmbrăcămintea necesară muncitorilor mineri, au fost deschise cîmpuri noi la Lonea, Petrila, Lupeni şi în alte centre miniere din Valea Jiului. Muncitorii mineri au folosit metode noi atît în fronturile de săpare, cît şi la lucrările de susţinere. Astfel, la lucrările de susţinere s-au folosit, pe lîngă material lemnos şi susţinători de piatră şi beton. A fost aplicată cu succes metoda susţinerii cu cadre montate de jos în sus[42] (în desiş sau pe popi).

Efortul muncitorilor mineri, a tehnicienilor şi inginerilor era mereu sabotat de către elementele reacţionare, care s-au dedat la surparea galeriilor, defectarea instalaţiilor miniere, incitări la greve şi manifestări duşmănoase[43]. Conducerea Societăţii „Petroşani" se folosea în sabotarea producţiei de cărbune de acele elemente înstărite din mediul rural pe care le-a introdus în timpul războiului „pentru a fi mobilizate pe loc" şi de o parte din intelectualitatea tehnică legată prin mii de fire de interesele burgheziei. Pentru a scăpa de acest „balast" organizaţiile de partid şi sindicale din Valea Jiului au cerut cu hotărîre: „eliminarea din întreprinderi a tuturor elementelor reacţionare, care s-au dovedit a fi slugi ale regimului fascist"[44]. În acelaşi timp organizaţiile de partid şi sindicatele au desfăşurat o vastă muncă politică pentru atragerea şi folosirea specialiştilor vechi în bătălia de ridicare a producţiei. Nu este mai puţin adevărat că nu putea să dispară peste noapte din conştiinţa unor muncitori acea neîncredere şi ură faţă de intelectualitatea tehnică, care înainte de 23 August 1944 s-a dovedit a fi ostilă poporului, slujind interesele burgheziei.

Unii muncitori mineri continuau să privească în totalitatea ei masa inginerilor şi tehnicienilor ca reacţionară, iar cînd primeau sarcină din partea comuniştilor să se ocupe de cutare sau cutare inginer, nu rareori

---

[40] *Ibid.*

[41] *Miniera, revista tehnică şi economică pentru industria minieră şi chimico-metalurgică*, nr. 11—12, noiembrie şi decembrie 1946, p. 68.

[42] *Ibid.*

[43] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 6, fila 128.

[44] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, I, nr. 2 din 6 decembrie 1944.

se primea răspunsul: „eu să mă ocup de domnul inginer care m-a bătut?", „eu să-l atrag pe acel inginer distant?" etc.[45].

Geniul creator al clasei muncitoare condusă de partid a găsit formele cele mai potrivite de atragere a majorității intelectualității tehnice de partea poporului. Acest fenomen a constituit un succes istoric, dacă ținem seama de faptul că procesul a început și în parte a fost înfăptuit în condițiile proprietății capitaliste asupra principalelor mijloace de producție. Bătălia hotărîtoare a atragerii și folosirii specialiștilor burghezi s-a dus jos în întreprinderi și uzine, la nivelul organizațiilor de partid, a comitetelor de întreprindere. Sub îndrumarea organizațiilor de partid, comitetele sindicale au pregătit nenumărate conferințe cu conținut ideologico-politic, care chemau corpul tehnic, mediu și superior „să-și aducă întregul lor aport la mărirea producției pentru sprijinirea frontului antihitlerist, prin noi invenții și raționalizări"[46].

Încercările reacțiunii după 23 August 1944 de a menține și adînci izolarea intelectualității tehnice de mineri — remarcă organul de presă al Comitetului regional P.C.R. Alba—Hunedoara — au dat un eșec lamentabil. „Muncitorii și intelectualii au răspuns uniți la îndeplinirea sarcinilor trasate de partid"[47]. Prin înființarea de comitete de producție formate din cei mai buni ingineri, maiștri, tehnicieni și muncitori, s-a sudat și mai mult unitatea de luptă a muncitorilor și intelectualilor.

Organizarea consfătuirilor de producție în Valea Jiului de către Uniunea minieră, începînd cu primele luni ale anului 1945, a avut drept scop de a găsi soluțiile cele mai bune pentru ridicarea la un nivel mai înalt a producției de cărbune. Rodul acestor consfătuiri l-a constituit faptul că inginerii și muncitorii veneau cu soluții practice, valoroase, iar experiența bună se putea generaliza la toate brigăzile și colectivele de muncitori. În felul acesta organizațiile de partid „au cunoscut în concret situația producției și au putut interveni mai operativ în rezolvarea sarcinilor complexe pe care le ridica producția"[48].

Aceste forme de antrenare a inginerilor și tehnicienilor în muncă, constituiau în același timp mijloace eficace de întărire a disciplinei și a simțului de răspundere a tuturor factorilor ce concurau la creșterea producției. Bătălia producției putea fi cîștigată numai prin ridicarea simțului de răspundere a fiecărui muncitor și inginer prin formarea unei discipline noi în muncă, lipsită de teroare, constrîngere, carcere, gloanțe și curți marțiale, pe care le-a cunoscut clasa muncitoare înainte de 23 August 1944. Noua disciplină izvora din noile condiții politico-sociale și se contura tot mai mult în judecata sănătoasă a muncitorului: „aducîndu-mi întreaga contribuție în bătălia producției însăși situația mea se va schimba în bine"[49]. Comitetele de întreprindere aveau sarcina de a introduce disciplina conștientă în muncă, precum și înțelegerea situației grele și a luptei hotărîte împotriva Germaniei hitleriste.

---

[45] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 121, fila 113.
[46] Ibid., dosar nr. 138, fila 49.
[47] *Zori Noi*, nr. 135 din 15 decembrie 1945.
[48] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 302, fila 131.
[49] *Scînteia*, nr. 717 din 5 ianuarie 1947.

Pentru formarea unei discipline noi în producție sindicatele au folosit pe scară largă munca de convingere prin conferințe, ședințe de sindicat, exemplul viu al multor comuniști și membri ai sindicatelor[50], influențînd adînc conștiința muncitorilor și inginerilor. Cei mai buni muncitori comuniștii din organele de partid și organizațiile de masă au cerut să reintre în producție, să coboare în mină și conducînd brigăzile de șoc, au constituit exemple vii de eroism în muncă[51]. În lunile ianuarie și februarie 1945 sute de comuniști cu munci de răspundere au intrat în mină în bazinul carbonifer Valea Jiului[52]. Echipa de voluntari formate din funcționari, meseriași și tineret intră în mină pentru a contribui la mărirea producției — relatează organul de presă al Comitetului regional P.C.R. Alba—Hunedoara. În luna aprilie la Petrila, două echipe a 40 de funcționari și meseriași au realizat prin muncă voluntară 170 tone, la Lonea cele trei echipe au realizat 310 tone; la Lupeni 120 muncitori de la suprafață, intrînd în mină de trei ori pe săptămînă, au realizat o producție de 600 tone; 200 muncitori de la atelierele centrale Petroșani, 10 funcționari de la Asigurările sociale și 25 tineri U.T.C.-iști au format echipe permanente care, prin rotație, intrau zilnic în mine[53]. Soluționarea recrutării brațelor de muncă pentru Valea Jiului prin aducerea muncitorilor calificați din alte regiuni unde exista surplus de brațe, recrutarea de muncitori din regiuni agricole slab productive, precum și organizarea muncilor voluntare executate de diferite categorii de muncitori, au fost apreciate de conducerea partidului ca „un succes foarte mare al organizațiilor de partid din Valea Jiului în lupta lor pentru sprijinirea frontului antihitlerist"[54].

Pentru a zdrobi sabotajul forțelor reacționare, muncitorii mineri ca și celelalte detașamente ale clasei muncitoare au instituit controlul asupra producției și repartiției. În perioada de la 23 August 1944 pînă la 6 Martie 1945, controlul muncitoresc a fost exercitat în general asupra producției și repartiției nu printr-un decret al Guvernului, ci ca o formă a inițiativei revoluționare a clasei muncitoare condusă de P.C.R. Principalele organe care exercitau controlul muncitoresc erau Sindicatele unite, Comitetele de întreprindere din mine, fabrici și uzine.

P.C.R. a ridicat necontenit conștiința muncitorilor pînă la înțelegerea clară a necesității și a rolului ei de a sta în fruntea bătăliei pentru exercitarea controlului muncitoresc. Organul de presă central al partidului „Scînteia" din 19 noiembrie 1944 precizează una din sarcinile principale ale Comitetelor de fabrică care „trebuie să ceară pretutindeni dreptul de a controla producția și a lua măsuri împotriva sabotorilor"[55].

---

[50] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 444, fila 7.

[51] Ibid., fond 1, dosar nr. 16, fila 45.

[52] Ibid., fond 1, dosar nr. 43, fila 80.

[53] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, nr. 50, din 20 mai 1945; vezi și nr. 84 din 14 august 1945.

[54] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 43, fila 80.

[55] *Scînteia*, nr. 59—60, din 18 și 19 noiembrie 1944.

Problema esențială în combaterea speculei și a sabotajului, după cum precizează ziarul, constă în „aplicarea pe teren a unui strict control din partea muncitorilor organizați în sindicate"[56].

În bazinul carbonifer Valea Jiului ca și în alte ramuri ale economiei s-au creat comisii speciale de producție formate din ingineri, tehnicieni, muncitori, pe lîngă comitetele sindicale, care aveau de grijă ca producția minelor să se desfășoare fără întreruperi, vegheau asupra modului cum erau folosite materialele, utilajele, transportarea cărbunelui pentru industria de război și căile ferate. Conducerea Societății „Petroșani" era obligată să rezolve, de comun acord cu comisiile de producție, toate problemele legate de activitatea întreprinderilor, angajarea de noi muncitori, problemele de salarizare, concediile și asigurarea securității muncii.

Lupta pentru instaurarea unui control muncitoresc asupra producției s-a desfășurat cu multă intensitate în bazinul carbonifer Valea Jiului în toamna anului 1944. Sub conducerea organizațiilor de partid minerii din Vulcan pun stăpînire pe controlul producției încă în luna octombrie 1944[57]. Cei din Aninoasa, Petrila și Petroșani reușesc ca la sfîrșitul lunii noiembrie să aibă constituite comisiile de producție și să treacă la un control efectiv asupra producției[58]. Printr-o luptă unită, muncitorii mineri au impus Societății „Petroșani" să plătească sumele reținute sub formă de chirie, combustibil, iluminat de la 1 ianuarie 1943 pînă la 30 septembrie 1944, a tuturor muncitorilor din Valea Jiului[59].

Comitetele de întreprindere aveau sarcina să vegheze și să controleze modul de repartiție a alimentelor, îmbrăcămintei, procurată cu mari sacrificii de către oamenii muncii din toată țara, pentru minerii din Valea Jiului. În condițiile în care lipseau principalele produse agro-alimentare, muncitorii din industria zahărului au trimis în Valea Jiului 5 vagoane[60] de zahăr pe luna decembrie 1944. În primele luni ale anului 1945, sub presiunea muncitorilor mineri conducerea Societății „Petroșani", care la început invoca „lipsa de fonduri ... de numerar" etc., a fost nevoită să ridice și să distribuie 10 vagoane făină de grîu, 2 vagoane zahăr, 10 mii kg marmeladă, 1 vagon săpun, mari cantități de slănină, untdelemn, 7.000 perechi bocanci și altele[61]. Comitetul Regional P.C.R. Banat a organizat o largă campanie de ajutorare a minerilor din Valea Jiului cu alimente și îmbrăcăminte. Numai pe luna mai 1945 au fost repartizate: 3.000 perechi bocanci, 15.000 kg zahăr, 10.000 kg pește, 10.000 kg făină de grîu, 500 porci, 50.000 m de stofă[62].

---

[56] *Ibid.*

[57] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, I, nr. 2 din 6 decembrie 1944.

[58] *Ibid.*

[59] *Ibid.*, nr. 5, din 17 decembrie 1944.

[60] *Ibid.*, nr. 7 din 21 decembrie 1944.

[61] *Viața Sindicală*, nr. 31 din 23 iulie 1945.

[62] *Zori Noi, organul Comitetului Regional P.C.R. Alba—Hunedoara*, II, nr. 56, din 7 iunie 1945.

Puterea democrat-populară, instaurată la 6 Martie 1945, va consfinți și întări prin lege un drept deja cucerit de clasa muncitoare într-o luptă înverșunată cu burghezia — controlul muncitoresc asupra producției și repartiției. Legea nr. 349 din 3 mai 1945 pentru reglementarea regimului prețurilor și circulației mărfurilor prevedea împuternicirea membrilor de sindicat „dintre cei mai activi de a exercita controlul asupra producției și desfacerii în fiecare fabrică, întreprindere sau instituție productivă"[63].

Prin munca lor harnică și plină de abnegație, muncitorii mineri au asigurat sporirea continuă a producției ca un semn de înaltă prețuire a noului Guvern instaurat la 6 martie 1945. În luna martie 1945 în Valea Jiului a fost realizată cea mai înaltă producție din perioada războiului antihitlerist, fiind cu 76% mai mare decît în septembrie 1944[64]. Efortul mărit al minerilor din Valea Jiului a primit aprecierea binemeritată din partea Guvernului democrat instaurat la 6 martie 1945, care i-a citat pentru contribuția lor deosebit de valoroasă la susținerea războiului antihitlerist[65].

În acea perioadă de mari greutăți materiale, minerii au consimțit să rupă din bucățica de hrană a familiilor lor pentru a veni în ajutorul ostașilor de pe front, colectînd suma de 14 milioane lei în luna martie 1945 în scopul sprijinirii frontului antihitlerist[66]. Scrisorile și telegramele trimise din Valea Jiului unităților de pe front, soldaților și ofițerilor care se aflau la mii de kilometri depărtare de țară, luptînd împotriva armatelor fasciste sînt străbătute de un cald patriotism, de hotărîrea fermă de a învinge orice greutăți pentru a aproviziona cu combustibil frontul. În acele împrejurări lozinca minerilor era: „Frontul muncii este înfrățit cu frontul militar!", „Peste cele mai mari sacrificii, totul pentru front!"[67]. Numeroase colective de muncitori mineri au vizitat soldații răniți din spitalele militare din Deva, Orăștie și Timișoara, oferindu-le cadouri, o simpatie deosebită, ca semn de înaltă prețuire pentru lupta lor de eliberare națională[68].

Dînd cuvenita apreciere muncii pline de abnegație depusă de minerii din Valea Jiului în perioada războiului antihitlerist, cu prilejul consfătuirii pe țară a muncitorilor mineri, din 29 iunie 1952, Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea: „Trebuie să arătăm astăzi că minerii și-au respectat angajamentul luat și au dovedit în fapt că își respectă cuvîntul și au asigurat aprovizionarea frontului antihitlerist, a transporturilor, a industriei cu cărbune. Trebuie să subliniem că aceasta a dovedit înaltul lor patriotism, încrederea deplină în Partidul Comunist"[69].

---

[63] Arhiva centrală a C.C.S., fond 1, Resortul economic, anul 1945. Din rapoartele Comitetelor regionale și sindicale.
[64] *Analele Institutului de istorie a partidului*, (1962), nr. 4, p. 102.
[65] *Viața Sindicală*, nr. 20 din 6 mai 1945.
[66] *Ibid.*, nr. 15 din 1 aprilie 1945.
[67] *Ibid.*, 13 din 18 martie 1945.
[68] *Ibid.*
[69] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, 1956, p. 476.

Alături de întregul popor muncitor, minerii au stat în fruntea luptei de sprijinire a războiului împotriva Germaniei hitleriste, aprovizionînd industria și căile ferate cu combustibilul necesar. Partidul nostru a dat o înaltă apreciere muncii pline de abnegație, elanului și voinței de luptă de care au dat dovadă minerii în toată perioada războiului antihitlerist.

Noile condiții social-politice de după 23 August 1944 au generat forme noi de activitate care, prin măreția și semnificația lor, marchează începutul unei cotituri spre o nouă atitudine față de muncă, spre organizarea ei într-un chip nou.

Munca voluntară, întrecerile patriotice sînt cu atît mai importante cu cît ele au apărut în condiții materiale foarte grele prin care trecea țara noastră. Și iată că minerii, ca și alte detașamente de oameni ai muncii au organizat întreceri patriotice și munci voluntare cu scopul de a mări producția fără să aștepte o recompensă. Însuflețiți de justețea liniei politice a partidului, muncitorii mineri trebuiau să privească, în acele condiții, mult dincolo de interesele personale și de familie imediate, convinși fiind de victoria asupra fascismului și de organizarea pe temelii noi a țării.

Prezintă importanță deosebită faptul că întrecerile patriotice și munca voluntară, avînd ca obiectiv mărirea producției, au creat nemijlocit un climat politico-moral propice pentru nașterea de noi inițiative îndrăznețe, dezvoltînd facultățile dinamice, creatoare ale muncitorilor, în lupta pentru refacerea economiei naționale și cucerirea puterii politice.

Sub conducerea P.C.R. muncitorii mineri au fost printre primele detașamente ale clasei muncitoare care au trecut la organizarea controlului muncitoresc asupra producției și repartiției, asigurînd creșterea continuă a producției de cărbune.

Muncitorii mineri au înscris o pagină de glorie în bătălia producției în noile condiții istorice, au făcut eforturi și sacrificii deosebit de mari pentru sprijinirea frontului antihitlerist, dînd dovadă de un cald și profund patriotism.

DONNÉES CONCERNANT LA CONTRIBUTION DES MINEURS DE LA VALLÉE DU JIU EN FAVEUR DU FRONT ANTIHITLÉRIEN

RÉSUMÉ

L'étude présente apporte des données nouvelles relatives à l'activité des mineurs de la Vallée du Jiu durant la période comprise entre le 23 Août 1944 et le 9 mai 1945, en faveur du front antihitlérien.

Affrontant de grandes difficultés d'ordre matériel — pénurie de vivres et de vêtements, à laquelle s'ajoutait le sabotage permanent des forces réactionnaires — les mineurs de la Vallée du Jiu, sous la direc-

tion des organisations du parti, assurèrent la production de charbon nécessaire aussi bien à l'industrie que, surtout, aux chemins de fer qui travaillaient pour le front.

L'étude souligne, en se fondant sur des faits, que les nouvelles conditions sociales et politiques, apparues après le 23 Août 1944, ont engendré, en Roumanie, de nouvelles formes d'activité, telles que le travail volontaire, les émulations patriotiques, qui, par leur grandeur et leur signification, marquent le début d'un tournant vers une nouvelle attitude envers le travail, vers son organisation d'une manière nouvelle.

Les mineurs de la Vallée du Jiu ont inscrit une page glorieuse dans la bataille de la production, en faveur du front antihitlérien, et n'ont pas reculé devant les efforts et les sacrifices. Affrontant les plus grandes difficultés et faisant preuve d'un profond patriotisme, ils se sont acquis l'estime et la sympathie de tout le peuple travailleur de notre pays.

MISCELLANEA

NONA ÎN TRANSILVANIA PÎNĂ LA 1437

DE

AUREL RĂDUȚIU

Nona ca obligație iobăgească, reprezentînd a noua parte din semănăturile și vinul iobagului, a fost decretată la 11 decembrie 1351 de către Ludovic I, regele Ungariei, cu prilejul confirmării unor privilegii mai vechi, din 1222, acordate nobilimii de Andrei II.

În decretul din 1351 se hotărăște cu privire la nonă că ea trebuie plătită de iobagii regelui și reginei din toate satele regești, libere și nelibere, care au pămînturi sau vii, de iobagii nobililor și ai prelaților; nu plătesc nona orașele împrejmuite cu ziduri. Prelații vor lua întîi de la iobagii lor dijma și apoi nona. Dacă unii stăpîni feudali n-ar lua nona, ci ar face altfel, atunci nona să se ia în folosul regelui[1].

Dacă în Ungaria decretul vine să consfințească o practică existentă la acea dată, pentru a încerca să o generalizeze încă în a doua jumătate a sec. al XIV-lea[2], în Transilvania nona pătrunde mai tîrziu și se răspîndește mai greu[3].

Prima mențiune documentară despre nonă privind teritoriul Transilvaniei se întîlnește în statutele capitlului de la Oradea din 1374. Din cuprinsul jurămîntului dijmuitorilor capitlului *(Forma iuramenti decimatorum nostrorum tempore creationis eorum)* rezultă că aceștia se obligă să lucreze cu credință atît în acel an cît și în viitor la cererea, adunarea și împărțeala tuturor vinurilor din nonele și dijmele din vin[4]. La 1374 pe moșiile capitlului din Oradea nona era una din obligațiile iobagilor către capitlu. Ea era însă o obligație cu totul nouă

---

[1] E. Hurmuzaki—N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887, p. 18—19.

[2] Vezi bibliografia cu privire la nonă în Ungaria și Transilvania la L. Deméný, *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii*, XIII, (1960), nr. 5, p. 179—190.

[3] *Din istoria Transilvaniei*, ed. a III-a, I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 141.

[4] „... ego anno in presenti et in futurum in exactione et recollectione et divisione universorum vinorum nonalium et decimalium, ipsis dominis meis de iure provenientium, iuxta ipsorum communem electionem in personam meam factam, fideliter et conscienciose agam" (Bunytay V., *A váradi káptalan legrégibb statutumai* (Cele mai vechi statute ale capitlului din Oradea), Oradea, 1886, p. 4.

pentru ei. Tocmai de aceea statutele nu pot da o regulă sigură cu privire la strîngerea ei *(certa regula dari non potest)*, întîi pentru că e statornicită foarte de curînd *(per Lodovicum regem novissimi diebus inducta)*, în al doilea rînd pentru că se trage nădejde să fie ștearsă *(cum speretur de eius relaxatione)*, căci nu pot fi sporite vechile biruri fără jignirea vădită a creatorului *(antiqui enim census augeri non possunt sine manifesta offensa creatoris)*[5].

Se desprinde din cele de mai sus o anumită incertitudine cu privire la strîngerea nonei. Iobagii se vor fi împotrivit la strîngerea ei, iar stăpînii lor feudali, interesați a-i păstra în număr cît mai mare pe propriile moșii, nu s-au grăbit s-o impună. Atunci cînd o fac, ei sînt siliți să modifice regimul celorlalte obligații iobăgești în sensul ușurării lor, la prestațiile pe care nona trebuia să le înlocuiască. Vor fi scutiți astfel de birul pe pămînt *(terragium)* cei care plătesc nona. Canonicii care se bucuraseră pînă atunci de dreptul îndoit *(duplares)* din veniturile capitlului de pe urma perceperii birului pe pămînt, vor primi acum același drept îndoit din nona din grîu și din vin *(nona frugum et vini)*[6]. Nona substituie astfel teragiul.

Și obligația vedrelor *(tinnae)*, care se luau de pe pămînturile pe care capitlul le are în devălmășie cu episcopul, din viile străinilor, vor fi iertate din pricina ivirii nonei, pe tot timpul cît va ține aceasta[7]. Iarăși incertitudine cu privire la stabilitatea noii obligații *(quamdiu ipsa durabit)*. În statutele capitlului din Oradea se mai arată că celor care au curți canonicale și le locuiesc, li se cuvin, așa precum a fost și în vechime, de la supușii lor, toate dările obișnuite *(census ordinares)*, adică fertunii *(fertones)*, birul pămîntului *(terragium)*, darurile în bani *(denarii muneralium)* și dijma din grîne *(decima frugum)*. Ei nu pot lua însă dijma și nona vinului, care se strîng pentru obștea canonicilor *(preter decimam et nonam vini, que pro communitate exiguntur)*[8].

Cincisprezece ani după elaborarea statutelor capitlului de la Oradea, nona e menționată în Transilvania tot pe moșii capitulare, acum la Alba Iulia. Prin actul din 27 decembrie 1389, dat la Timișoara, Maria, regina Ungariei, acordă, la cererea lui Petru, episcopul bisericii Transilvaniei, capitlului din Alba Iulia dreptul de a lua nona de la iobagii de pe moșiile sale. Se arată că nona se va lua de acum înainte[9] *(a modo in antea)*, de la toți iobagii de pe toate moșiile capitlului, în natură sau în bani *(in specie seu in pecunia exigere)*, așa cum se ia de la iobagii regelui; veniturile de pe urma nonei domnii din capitlu să le

---

[5] Bunytay, *o. c.*, p. 49—50.

[6] „Interim autem duplariis de nona frugum et vini, pro qualitate dupple, que eis de terragiis cedere debet, competenter satisfaciemus, cum a solventibus nonam non soleamus exigere terragium". (Bunytay, *o. c.*, p. 50).

[7] „...tinnis vero, que in terris cum episcopo communibus a vineis forensium ratione dominii exigebantur, propter nonam supervenientem, quamdiu ipsa durabit, relaxatis" (Bunytay, *o. c.*, p. 53).

[8] Bunytay, *o. c.*, p. 84.

[9] Cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în *„Documente privind istoria României, Introducere"*, II, Edit. Acad. R.P.R., București, 1956, p. 271.

întrebuinţeze cum li-i voia, iar voievodul şi vicevoievodul să nu împiedice strîngerea nonei[10]. Nu se mai poate susţine că ar fi vorba în acest document de strîngerea nonei înainte de data pe care el o poartă (L. Deméný, *Introducerea nonei...*, p. 183).

Din document rezultă că regina, acordînd capitlului dreptul de a lua nona, a trebuit să ţină seama de autoritatea voievodului şi vicevoievodului. Decretul regal din 1351 nu avea deci aceeaşi valoare juridică pentru Transilvania ca pentru alte părţi ale regatului. Aşa se face că pe moşia Aiud (*Enyed*, la Demény, greşit Sîngatin), care se bucura de libertăţile celor şapte scaune săseşti, capitlul e nevoit să schimbe obligaţia nonei cu altă dare *(in alium censum)*. Prin actul din 9 ianuarie 1390 dat la Timişoara, regina Maria îngăduie capitlului să schimbe în altă dare plata nonei de pe această moşie[11].

Pe moşiile capitlului din Alba Iulia veniturile din none sînt un lung prilej de neînţelegeri. Se ajunge la ceartă şi proces între prepozitul capitlului, la început, apoi şi cantorul şi custodele capitlului pe de o parte şi ceilalţi canonici ai capitlului pe de alta. În 29 aprilie 1397 Sigismund, regele Ungariei, porunceşte din Buda lui Maternus, episcopul Transilvaniei, să-i facă dreptate prepozitului Ioan cu privire la pagubele ce i s-au adus în dijmele şi nonele din grîne şi vinuri ale prepoziturii şi canonicatului său de către canonicii capitlului[12]. La judecata episcopului ţinută în 12 septembrie ale aceluiaşi an, unde cele două părţi îşi prezintă actele lor, se hotăreşte ca pricinile să fie trimise spre judecare la curtea regească. Cu privire la nonă, actul încheiat la 15 septembrie 1397 de către Maternus cuprinde pretenţia prepozitului la a treia parte din veniturile nonelor din vinuri şi din grîne de pe toate moşiile capitlului.

Pretenţia aceasta, răspund canonicii capitlului, e în curs de judecată la scaunul apostolic[13]. Procesul se lungeşte mult. La 1431 el nu se încheiase. Între timp printre cei care se plîng de samavolniciile celorlalţi canonici din capitlu, alături de prepozitul Ioan îi găsim şi pe cantorul Ladislau şi pe custodele Petru. Prin actul său din acel an cu data de 23 aprilie, papa Eugeniu IV porunceşte abaţilor mănăstirilor din Bulch, Cluj, Cenad şi Alba Iulia, precum şi decanului din Sibiu să-i apere pe cei de mai sus de asupririle pe care le îndură de la canonicii capitlului din Alba Iulia, în legătură cu dreptul de a lua nona din

---

[10] Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, p. 638.

[11] „...ut ipsi praemissam solutionem nonae ipsis, ut praescribitur, ex parte dictorum iobagionum ipsorum provenire debendae in alium censum memoratae ecclesiae proficuum ipsisque convenientem possint et valeant commutare..." (*Urkundenbuch*, II, p. 639).

[12] „...in decimis et nonis baldorum et vinorum suae praepositurae et canonicatus damna non modica indebite intulissent et minus iuste inferre non cessarent" (*Urkundenbuch*. III, Sibiu, 1902, p. 177).

[13] „Item dominus rex cum prelatis et baronibus regni adiudicavit nonam partem vinorum et bladorum in omnibus possessionibus capituli quod ipse, velut in aliis proventibus possessionariis habet tertiam, sic in istis nonis debet habere. Respondemus quod super his et aliis causa pendet in palatio apostolico". (*Urkundenbuch*, III, p. 182).

anumite lucruri ale iobagilor *(super iure percipiendi nonam partem quarum rerum iobagionum)*[14].

În 1418 capitlul din Alba Iulia își disputa cu Nicolae zis Bolgar de Tușin (raionul Luduș, reg. Mureș Autonomă Maghiară) un pămînt aflat între moșiile Cuci (Kwthfalua) și Dătășeni (Datuș), (în raionul Luduș, reg. Mureș Autonomă Maghiară). La 6 octombrie încă nu se clarificase cui aparține această *terra litigiosa*, dar prin actul eliberat atunci de Lorand Lepes, vicevoievodul Transilvaniei, se stabilește că, dacă pămîntul cu pricina ar fi al capitlului, atunci Nicolae zis Bolgar să dea capitlului cele cuvenite din dijmele și nonele din grîne pentru anul în curs[15].

Se știe că regele, decretînd nona la 1351, a scutit de această obligație orașele împrejmuite cu ziduri. Dispoziția era generală. Unele orașe obțin însă privilegii speciale pentru această scutire. Printre ele și Clujul, așa cum rezultă din diploma lui Sigismund, regele Ungariei, din 25 martie 1409. Prin această diplomă locuitorii orașului, de orice stare, sub orice cîrmuire și de orice treaptă ar fi, sînt scutiți de plata nonei din vinuri precum și de birul pămîntului în orice teritoriu s-ar afla acesta[16]. Totuși locuitorii orașului se plîng de abuzurile la care sînt supuși de episcopul Transilvaniei și de abația de Cluj-Mănăștur. Pentru a-i ocroti, Sigismund poruncește lui Ștefan, episcopul Transilvaniei, să nu mai îngăduie să se ia de la clujeni nonele și birul sau darea pe vii *(nonas et terragium seu tributum montis de vinis)*, ci numai dijmele[17]. Se ajunge la proces care, în 1412, se desfășura încă. La 18 aprilie acel an, Sigismund, regele Ungariei, scrie din Buda lui Stibor, voievodul Transilvaniei, în legătură cu pricina pentru nonele din vin și birul pămîntului *(in pretextu nonarum vinorum et terragii)* dintre episcop și orășeni. Procesul se găsea în dezbatere, răstimp în care primul nu renunțase să ceară nona și birul pe vii, iar ultimii se împotriviseră la plata acestor obligații[18].

---

[14] „Nos igitur... discretioni vestre... mandamus, quatenus vos vel duo aut unus vestrum per vos vel alium seu alios premissa executioni debite demandantes ac sententiam ipsam... solemniter publicantes, non permittentes eosdam canonicos et capitulum super nona parte huius modi ab aliquo impeti seu quomodolibet molestari, et insuper legitimis super hiis per vos habendis servatis processibus eos quotiens expedierit, aggravare curentis, contradictores per censuram ecclesiasticam... (Juhász K., *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, p. 257—258).

[15] „... si ipsa terra litigiosa prescripti capituli fuerit, extunc prefatus Nicolaus dictus Bolgar de decimis et nonis frugum seu blandorum anno in presenti terra in eadem procreatorum ipsi capitulo omnimodam impendere debeat satisfactionem, in pacifico dominio eiusdem terre litigiose ipsum capitulum relinquendo" *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* (Documentele familiei Teleki de Sic, comiți ai Sfîntului Imperiu Roman), I, Budapesta, 1895, p. 433).

[16] „... a solutione nonae partis vinorum et terragii de ipsorum vinis et vineis eorundem in quibuslibet territoriis, districtibus, provinciis et terris habitis et habendis procreandis quibuscumque personis et locis fienda, ... regia auctoritate ex certa nostra scientia... exemimus, absolvimus..." (*Urkundenbuch*, III, p. 476).

[17] „... nonas et terragium seu tributum montis de vinis in vineis dictorum civium et hospitum civitatis Colosvar praenotatae... nunc et in futurum existentibus procreandis petere, recipere et exigere petique, recipi et exigi facere nullatenus praesumatis nec sitis ausi modo aliquali,..." (*Urkundenbuch*, III, p. 477).

[18] Arhivele Stat. Cluj, Arh. oraș. Cluj, Diverse, 20.

Neputînd lua de la orășeni nona, abația încearcă să se revanșeze cu prilejul luării dijmei. Orășenii din Cluj se plîng regelui că, deoarece ei refuză să plătească nona și birul pe pămînt după viile lor aflate pe teritoriul abației din Cluj-Mănăștur, abatele de acolo a pus ca să se ia de la ei dijma din vin cu măsuri neobișnuite și nedrepte, care nu poartă însemnul orașului. Sigismund, regele Ungariei, aflat la conciliul de la Constanța, poruncește abatelui, prin scrisoarea dată la 13 ianuarie 1415 să nu mai nedreptățească pe orășenii din Cluj[19]. Cu toate acestea formularul unui act alcătuit pe la 1430, cu privire la cearta dintre orășenii din Cluj și abația de la Cluj-Mănăștur cuprinde dispoziția regelui Sigismund prin care orășenii vor fi datori, în ciuda scutirilor pe care le au, să plătească abației teragiul și nona. Actul de mai sus n-are însă forma diplomatică completă; e doar un formular sau cel mult un concept. Lipsa peceții regale îl privează de valoarea judiciară corespunzătoare[20].

Documentul dovedește însă intenția conventului de a-și reafirma drepturile cu privire la nona vinului și birul pămîntului. Desigur aci nu e vorba de nonă ca obligație iobăgească ci e vorba de obligațiile celor care cultivă vii (pot avea și semănături) în hotarele unor moșii străine și pentru care ei au de plătit dijmă și birul pe pămînt.

Cu privire la impunerea nonei pe moșiile nobilimii laice, primul document cunoscut datează din 8 iunie 1389, cînd Sigismund, regele Ungariei, acordă lui Ștefan, fiul lui Ștefan, fiul lui Posa de Seer (R. P. Ungară) fraților și vărului său scutire, atît pentru ei, cît și pentru urmașii și iobagii lor, de plata nonei din viile lor pe dealurile Macra (în raionul Arad) și Ersomlia (tot acolo)[21]. Aceste scutiri arată că pe la 1380—1390 nona din vin devenise o obligație pe moșiile stăpînilor laici. Scutirile favorizează pe unii tocmai în momentul în care nona începea să se impună ca o nouă obligație și pe aceste moșii. Un alt document care atestă nona pe moșiile stăpînilor laici, singurul de altfel pentru Transilvania voievodală, este cel din 7 ianuarie 1391, dat la Cluj-Mănăștur, prin care conventul de aci adeverește că magistrul Semyen, fiul lui Simion de Tușin, dă mănăstirii paulienilor aflătoare pe dealul satului Sîncrai (azi Sîncraiul de Mureș, sat în raionul Tîrgu Mureș, reg. Mureș Autonomă Maghiară) a zecea parte din toate veniturile a două roți de moară din moșia sa de cumpărătură numită Laslău (*Zenthlazlo*, azi Laslăul Mare, sat în raionul Tîrnăveni, reg. Mureș Autonomă Maghiară, la Demény identificat greșit Vasileni); în conti-

[19] *Urkundenbuch*, III, p. 641; reținem din actul acesta plîngerea orășenilor: „... quomodo vos [e vorba de abatele din Cluj-Mănăștur] decimas vinorum vobis in territorio vestro ex parte ipsorum provenientes more, consuetudine et locis debitis ac consuetis derelictis, cum urna seu mensura inconsueta et in iusta ac signeto ipsius nostrae civitatis minime consignata, nimis graviter rigideque et superflue ab eisdem exigeretis et extorqueri faceretis, in eorum praeiudicium et damnum valde magnum, allegantes quod hoc pro eo faceretis, quia ipsi nonam et terragium de vinis ipsorum in dicto territorio vestrae ecclesiae procreatis vobis solvere recusarent."

[20] Fotocopie la Institutul de istorie din Cluj, după un document aflat în arhiva Conventului Cluj-Mănăștur păstrată la Alba Iulia.

[21] „... iobagiones ipsorum in quibusvis possessionibus eorum commorantes et

nuare documentul arată că dacă se va putea face și pe mai departe *strîngerea care s-a început a nonei* (s.n.), hotărîtă de către nobilii din părțile Transilvaniei, de asemenea le va da a zecea din toate veniturile nonelor atît din vin cît și din roadele și din alte bucate ce-i revin lui de pe acea moșie a sa de cumpărătură[22]. Din aceste venituri călugării vor fi datori să repare mănăstirea, să cumpere lumînări pentru capela Sf. Maria și să întrețină această capelă.

Reținem din textul documentului cîteva aspecte deosebit de prețioase cu privire la nonă. Întîi că, pentru strîngerea nonei în Transilvania, nobilii au venit la 1391 sau cu puțin înainte, cu o hotărîre specială. Cu toate acestea siguranța impunerii noii obligații nu e garantată, de vreme ce documentul păstrează rezerve cu privire la aceasta *(si collecta none... exigi constituta et incepta perpetuari poterit).*

A zecea parte din veniturile nonelor luate din vin dar și din semănături vor fi destul de mari pentru a acoperi cheltuielile necesare reparării mănăstirii și a cumpărăturilor pentru întreținerea și dotarea unei capele a acelei mănăstiri.

Trei ani mai tîrziu, la 1394, Sigismund, regele Ungariei, acordă dreptul de a așeza și strînge nona din bucate și vin de pe moșiile lor, nobililor din Ugocea (din fostul comitat, azi o parte cuprinsă în raionul Oaș, reg. Maramureș)[23].

Împotrivirea înverșunată față de încercările de a introduce și de a generaliza nona în Transilvania a culminat în răscoala țăranilor de la Bobîlna. Textul înțelegerii adeverite la 6 iulie 1437 de conventul din Cluj-Mănăștur cuprinde printre altele și ștergerea nonei[24].

*

Am încercat în cele de mai sus — folosind și unele date inedite — o prezentare a întregului material cunoscut despre nonă cu privire la Transilvania pînă la 1437. Materialul este puțin, chiar foarte puțin[25].

---

commoraturi vineas in montibus Macre et Ersomlia vocatis habentes vel habituri nonam vinorum ipsorum nostre maiestati proveniendorum extradare seu persolvere minime teneantur" (Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár* (Documente din epoca lui Sigismund), I, Budapesta, 1951, p. 131, nr. 1051).

[22] „... ac si collecta none per regnicolas utputa nobiles huius partis Transsilvane exigi constituta et incepta perpetuari poterit, similiter decimam partem omnium proventuum nonalium tam vinorum quam etiam frugum et aliorum bladorum in ipsa sua possessione acquisiticia sibi proveniendorum" (Mályusz E., *o. c.*, I, p. 203, nr. 1846).

[23] „... ut nobiles de Ugocha in possessionibus suis, ad instar aliorum baronum et nobilium regni Hungariae, nonam partem frugum, vinorum et aliorum bladorum (leguminum) pro se, in civitate vero regia Zeuleos, in dicto comitatu existente pro rege dicandi et exigendi habeant omnimodam facultatem". (Szirmay A., *Notitia... comitatus Ugochiensis*, Pesta, 1805, p. 13; Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/2, Buda, 1834, p. 193).

[24] „... nonas autem frugum et quorumcumque bladorum sive seminum vel vinorum nullus omnino magnatum, nobilium et virorum ecclesiasticorum aut quorumcunque hominum, tam a propriis iobagionibus, quam extraneis terrarum vel vinearum cultoribus de cetero recipere nulla tenus presummat" (Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*, I/2, p. 616; L. Demény, *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili după documentele originale*, în *Studii*, XIII, (1960), nr. 1. p. 100).

[25] Documentul din 13 iulie 1401, utilizat de L. Demény, nu privește Transilvania (*Introducerea nonei*, p. 187).

Cele mai multe documente se referă la nona pe moșiile bisericești (ale capitlurilor și episcopiilor de la Oradea și Alba Iulia și ale abației de la Cluj-Mănăștur), celelalte, abia două, la moșiile regești și nobiliare.

Din cuprinsul documentelor se poate deduce că în Transilvania nona s-a impus tîrziu de la data decretării ei, de abia spre sfîrșitul secolului al XIV-lea. S-a impus cu multă greutate, mai ales în teritoriile Transilvaniei voievodale, unde e pomenită într-un singur document cunoscut pe moșii nobiliare. Documentele păstrează rezerve în ce privește stabilitatea noii obligații (aluzii la noutatea ei, la faptul c-ar putea fi anulată). Putem ușor bănui că, odată începută strîngerea nonei, aceasta nu s-a desfășurat regulat, nona n-a putut fi strînsă an de an.

Impunerea noii obligații a creat desigur o solidaritate de rezistență a țărănimii, dar n-a putut crea aceeași deplină solidaritate a stăpînilor feudali în ce privește rigurozitatea acestei impuneri.

Atunci cînd se aplică, nona modifică regimul celorlalte obligații, le înlocuiește, le anulează. Trebuiau ușurate vechile obligații în momentul în care se impune una nouă.

Nona se cere mai ales din vin, dar și din grîne. Obișnuit se cere în natură, dar există și tendința de a o converti în bani, pe moșiile bisericești.

Nici în prima jumătate a sec. al XV-lea nona nu este o obligație acceptată, împămîntenită în Transilvania.

Textul înțelegerii din 6 iulie 1437 păstrează unele obligații mai vechi, „tradiționale": dijmele episcopului, censul sau darea de Sf. Martin, dijma porcilor, datul oilor, ziua de clacă, dar șterge nona. Faptul că nobilii au acceptat ștergerea acestei obligații dovedește, desigur, întîi de toate că raportul de forțe în acel moment era convingător în favoarea țărănimii răsculate. S-ar putea adăuga însă la aceasta și faptul că strădaniile de impunere a nonei nu depășiseră pînă atunci stadiul încercărilor, generalizarea ei întîmpinînd pretutindeni în Transilvania o rezistență îndîrjită.

LA NEUVIÈME EN TRANSYLVANIE JUSQU'EN 1437

RÉSUMÉ

Dans ce travail, l'auteur essaye de présente tout le matériel connu concernant la neuvième en Transylvanie jusqu'en 1437.

On peut déduire des documents qu'en Transylvanie la neuvième ne s'est imposée que longtemps après qu'elle fut décrétée, c'est-à-dire seulement vers la fin du XIVe siècle. La neuvième s'imposa difficilement, ce dont témoignent les réserves exprimées dans les documents

quant à la stabilité de cette nouvelle obligation. Lorsqu'elle est appliquée, la neuvième modifie le régime d'autres obligations ou les remplace.

Les documents en font surtout mention en ce qui concerne les propriétés ecclésiastiques et plus rarement relativement aux propriétés laïques. Un seul document en parle à propos des propriétés nobiliaires de la Transylvanie voïvodale.

Dans la première moitié du XVe siècle, la neuvième n'est pas non plus acceptée en Transylvanie comme une obligation. Jusqu'en 1437, elle se trouvait donc au stade des tentatives pour l'imposer, non sans avoir eu à surmonter une résistance des plus opiniâtres.

MORILE DIN DOMENIUL DE SUS AL ZLATNEI ÎN ANUL 1774

DE

ILEANA BOZAC

Domeniul de sus al Zlatnei cuprindea în anul 1774 satele: Cîmpeni, Bistra, Arieşul Mare şi Arieşul Mic. Aceste sate erau formate în acele timpuri din aşezări mai adunate, situate în văi, precum şi din numeroase „crînguri" risipite pe versanţi şi pe înălţimi pînă pe la 1200 m altitudine. Aproape tot hotarul satelor era împînzit de aşezări. Arieşul Mic cuprindea satele actuale Avram Iancu, Vidra şi Ponorel[1], iar Arieşul Mare satele: Săcătura, Neagra, Albac, Arada, Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni.

Ca ocupaţii de bază, populaţia se îndeletnicea cu prelucrarea lemnului, agricultura şi creşterea vitelor. Lemnul era valorificat sub formă de vase şi şindrilă care se transportau pe cai, iar pe măsură ce sporesc cerinţele de material lemnos pentru construcţii la oraşe şi sate, o parte din gospodării prelucrează tot mai multe materiale de construcţie: lemne cioplite şi cherestea, ceea ce presupune şi o înmulţire a joagărelor. Pe terenurile mai fertile din jurul gospodăriilor moţeşti, sau pe cele mai îndepărtate de ele, se cultivau cereale (grîu de primăvară, secară, orz, ovăz) şi puţine plante textile. Producţia locală de cereale fiind însă insuficientă, locuitorii îşi procurau cea mai mare parte a cerealelor necesare consumului în schimbul muncilor prestate în altă parte (la şes) şi al produselor de lemn. Creşterea vitelor se menţine, atît pentru satisfacerea cu produse a gospodăriilor, cît şi în scopul efectuării transporturilor, cărăuşia fiind una din principalele obligaţii de robotă.

Intensificarea exploatărilor miniere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se repercuta şi asupra locuitorilor iobagi din Domeniul de sus al Zlatnei, deşi nu erau mineri. Istovitoarele munci auxiliare la care erau obligaţi în contul robotei (mai ales tăiatul lemnelor şi cărăuşia), obligaţiile sporite şi abuzurile practicate de slujbaşi le îngreunau peste măsură traiul. În lupta grea pentru existenţă, natura le-a oferit o vremelnică armă de apărare împotriva exploatării feudale sporite: această populaţie risipită pe suprafeţe mari a fost greu de

[1] În conscripţia morilor din 1774, Ponorelul e trecut la Arieşul Mare.

controlat iar sustragerea de la obligaţiile faţă de fisc era destul de frecventă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Descoperirea evaziunilor fiscale din Domeniul Zlatnei a determinat o cercetare deosebit de amănunţită, printr-o comisie numită pentru acest scop în anul 1772. Prin deplasări la faţa locului şi în colaborare cu slujbaşii locali, s-a evaluat amănunţit averea tuturor locuitorilor. Constatările notate ne oferă prilejul să cunoaştem situaţia economică, demografică şi socială a întregului Domeniu al Zlatnei.

Tot atunci s-a elaborat aparte, pentru fisc, şi o *conscripţie a morilor* din satele Domeniului de sus al Zlatnei (Cîmpeni, Bistra, Arieşul Mare şi Arieşul Mic), precum şi din satele fostului Domeniu al Băii de Arieş (Brăzăşti, Sartăş, Cioara şi Muncel), trecut în acest timp (1772) sub administraţia Oficiului din Zlatna. Întocmită în luna mai 1774 de către Oficiul superior al minelor din Zlatna, la ordinul Tezaurariatului[2], conscripţia morilor a fost efectuată după o cercetare la faţa locului (occulati), dar şi pe baza unor declaraţii depuse sub prestare de jurămînt. Originalul se păstrează la Arhivele Statului din Cluj, în fondul Oficiului superior minier (Ober Berg Amt), sub nr. 463/1774. Credem că nu e lipsită de interes o succintă prezentare a celor 102 mori de făină şi 23 de joagăre descrise în conscripţie, aceste două tipuri de instalaţii, primul servind cerinţelor de bază ale vieţii locuitorilor, al doilea legat de începuturile valorificării materialului lemnos sub formă de cherestea, în perioada de apariţie a relaţiilor capitaliste. Conscripţia dezvăluie aspecte variate în legătură cu morile şi joagărele, începînd cu construcţia, instalaţiile, producţia, regimul proprietăţii etc. Ea menţionează în sfîrşit şi un *teasc pentru stors ulei* de in, pentru care nu se dau şi alte amănunte, şi o piuă, una singură. Faptul e explicabil, deoarece în Munţii Apuseni nu se practică păstoritul; gospodăriile ţărăneşti au fiecare doar cîteva oi pentru nevoile casei, şi pănura necesară şi-o preparau desigur cu mijloace rudimentare, manual.

MORILE

Sînt descrise trei tipuri de mori acţionate de apă:

1) mori cu roata verticală de tip obişnuit, cu una, două sau trei pietre;

2) mori mici cu roata verticală, numite „molula";.

3) mori numite de popor *rîşniţă* (vulgo resnitza), care evocă „rîşniţa" din Banat, sau moara cu ciutură, cu capacitate mică de prelucrare, acţionată cu turbină[3]. E un tip azi dispărut în Munţii Apuseni, dar mai supravieţuieşte încă în Banat şi în regiunea subcarpatică şi e — credem — de interes pentru etnografi semnalarea prezenţei lui în Munţii Apuseni acum două sute de ani. Rîşniţe mici, acţionate cu mîna, trebuie să fi fost la multe case.

---

[2] Arhivele Stat. Cluj, fondul Oficiului Superior Minier (O.B.A.), nr. 413/1774.

[3] V. Butură, *Die siebenbürgische Turbinenmühlen*, în *Etnographica*, I, 1959, Brno, p. 19—26.

Cele mai multe mori, așezate în lungul văilor (pe valea Bistrei, Albacului, Ponorului, Caselor, Arieșului Mare și Arieșului Mic etc.), erau în folosința locuitorilor din așezările mai mici, din „crînguri". Repartizate pe sate, constatăm că în Cîmpeni erau 21 de mori, în Bistra 9 mori, în Arieșul Mare 40 și în Arieșul Mic 25 de mori, iar 8 mori în domeniul Baia de Arieș: una în Baia de Arieș, două în Brăzăști, două în Sartăș, două în Muncel și una în Cioara. Conscripția notează o singură moară mică, „molula", în Arieșul Mare, și tot acolo se găseau și cele două rîșnițe, una pe Valea Albăcelului și alta în Valea Pojorîtei.

Sînt interesante datele privind *construcția morilor*. În satele Băii de Arieș, precum și în majoritatea acelora din Domeniul de sus al Zlatnei, morile de făină aveau clădiri aparte, servind numai pentru adăpostirea morii propriu-zise cu instalațiile respective. Nu lipseau însă nici morile încadrate în corpul casei morarului. Morile erau construite din lemn, cu pereții din bîrne — adeseori cioplite — de brad (în Domeniul de sus), sau de fag (în Domeniul Băii de Arieș). Cîteva erau ridicate pe un fundament de bîrne de stejar (Cîmpeni), sau pe fundament de piatră (moara lui Bur Sim din Ponor, avea un fundament de piatră de doi stînjeni în partea dinspre iaz). Pentru acoperișul morilor se folosea șindrilă, doar cîteva aveau acoperiș din scîndură, iar două mori erau acoperite cu paie: o moară în Sohodol (Cîmpeni) și una în Arieșul Mare, pe Valea Lezești, atunci reparată recent, deoarece arsese în 1773. Se menționează la unele mori că erau vechi, sau aproape de ruină, iar altele în stare bună, noi (praestantissima, novissima), sau în construcție.

Instalațiile erau simple, pe măsura acestor mori mici țărănești. Roțile morilor se notează în conscripție doar numeric: una, două sau trei roți, fiecare cu piatra respectivă. Cele mai multe mori (62) aveau cîte o singură roată și piatră, 21 de mori aveau cîte două roți și două pietre, iar două mori aveau cîte trei roți și trei pietre. La cîteva mori nu se notează numărul pietrelor și al roților. Pentru pietre se mai dau și alte amănunte: unele roți erau ferecate cu cercuri de fier, la exterior (în Cîmpeni la opt mori, în Arieșul Mic la trei mori și în Arieșul Mare la patru mori), sau chiar și la mijloc, lîngă fus (una în Cîmpeni). Uneori existau și roți de rezervă (de exemplu la Cîmpeni, pe Valea Sohodol). Conscripția notează frecvent „anexele" (munimenta, apparamenta, superaedificata) folosite la mori, și materialul din care se confecționau (fier, lemn, piatră). Aproape toate morile, chiar și dintre cele vechi, aveau anexe bune, unele chiar foarte bune (praestantissima, novissima, firmissima).

Alimentarea cu apă, esențială pentru funcționarea morilor, e notată în conscripție cu atenția cuvenită, descriindu-se amănunțit iazurile și zăgazurile, cu excepția acelora din Baia de Arieș. Cele mai lungi iazuri se aflau în Cîmpeni: unul singur de 18 stj., majoritatea între 200—300 stj. Cele din Bistra aveau între 70—100 stj. Pentru Arieșul Mic se dau cifre numai în cazul a trei iazuri (24, 50, 250 stj.). În Arieșul Mare lungimea iazurilor varia între 3 stj. — 340 stj. (22 sub 100 stj.,

7 iazuri între 100—200 stj., două iazuri între 200—300 stj., și un iaz de 340 stj.). Obișnuit, un iaz aducea apă la o singură moară, dar în Arieșul Mare, pe un iaz de 50 stj. găsim instalate trei mori. Sînt consemnate și mori cu apa adusă pe două iazuri, din două părți, din cauza debitului mic de apă. Pentru a asigura un debit de apă suficient și relativ constant, se construia uneori un mic lac de acumulare (aquarium). Iazurile se construiau cu multă trudă și cheltuieli mari, pe terenul accidentat de munte (periculosissimo et incommodissimo), adeseori cu stînci în cale, care trebuiau sparte cu ajutorul prafului de pușcă, după cum notează și conscripția. Unele iazuri erau amenințate cu ruperea, din cauza aluviunilor aduse de ploi, iar altele se împotmoleau și trebuiau desfundate la scurte intervale de timp, de aceea întreținerea lor se dovedea costisitoare. Conscripția ne informează că un iaz din Arieșul Mare trebuia controlat zilnic, altul, din Arieșul Mic, trebuia curățat în fiecare an. Pentru prevenirea acestui neajuns începe să se introducă sistemul plantării de sălcii pe malurile iazului (la un iaz în Arieșul Mic și la trei în Arieșul Mare). Un iaz din Cîmpeni, de la moara comitelui G. Bistrai, era acoperit parțial cu bîrne de fag, pentru a-l apăra de surparea argilei de pe munte. Despre zăgazuri și gaturi se dau mai puține indicații, știm totuși că unele iazuri aveau mai multe, chiar patru zăgazuri (la o moară din Arieșul Mic) greu de întreținut.

Funcționarea morilor în unele cazuri se întindea pe toată durata anului, în altele numai temporar. Funcționau permanent morile de pe văile cu debit mai mare de apă, care nu erau afectate de secetă sau îngheț (șuvoiul de apă venea sub roată, nu cădea de sus) precum și morile cu „izvoare calde" cum le numește conscripția (două în Cîmpeni și cinci în Bistra). Nu era vorba de izvoare cu apă termală, termenul e impropriu. În realitate se știe că apa izvorului are temperatura anuală medie a locului respectiv. Condusă pe distanță mică își păstrează temperatura și menține pe roata morii o „aburează" care nu lasă să înghețe apa. De aceea pentru menținerea morilor în stare de funcțiune și în timpul iernii se capta și apa unor izvoare și se conducea la moară separat, pe distanțe mici, independent de iazul obișnuit. Astfel o moară cu un iaz de 300 stj. mai avea și un izvor cu apă caldă de 8 stj., condus „infra rotas", care „topea gheața"; altă moară cu iazul de 284 stj., mai avea un „izvor cald" de 20 stj.

Multe mori măcinau doar temporar, din cauza secetei. Alt motiv de stagnare era înghețul, iarna, mai ales la morile cu apă puțină, acționate de apa care cădea de sus în cupele roții. Probabil regimul de muncă varia, în parte, și în funcție de gospodăriile deservite: morile din centre mai mari (Cîmpeni, Bistra, Baia de Arieș), serveau gospodării numeroase și aveau mai mult de măcinat, decît morile din lungul văilor care serveau „crîngurile" risipite pe înălțimi.

Faptul rezultă și din *venitul anual* notat în conscripție pentru fiecare moară, cu excepția acelora din Baia de Arieș. Venitul era apreciat în cîble și mierțe (metrete), după scăderea tuturor cheltuielilor, fără a se menționa însă natura și suma acestora. Nu e menționată nici *pro-*

ducţia morilor. Venitul (proventus) varia mult, desigur în funcţie de numărul gospodăriilor solicitante din apropiere. Cel mai mare venit se constată la morile din Cîmpeni, localitatea cea mai importantă din domeniu; aici 11 mori produceau un venit net sub 10 cîble, patru între 10—20 cîble; doar trei mori aduceau un venit mare, de respectiv 42, 49 şi una peste 80 de cîble. Tot aici se aminteşte că măcinau grîu (foarte bun) orz, ovăz, porumb. Morile din Arieşul Mare, cele mai numeroase, dar şi cele mai mici, realizau venitul (proventus) cel mai scăzut, între 1—5 cîble anual (doar 3 mori aduceau un venit net de 8—9 cîble, 7 mori un venit de abia 2—3 mierţe şi cîteva un venit nesigur „incertus"). E o dovadă că morile măcinau numai pentru gospodăriile apropiate; transportul cerealelor la distanţe mari ar fi implicat dificultăţi inutile. Morile din Bistra produceau un venit de 5—10 cîble (doar două sub 5 cîble), iar cele din Arieşul Mic aduceau un venit ceva mai mare: 14 mori între 1—10 cîble, două între 10—20 cîble, iar una nu producea nimic din cauza concurenţei; venitul realizat de cele două rîşniţe era de abia două mierţe.

Valoarea morilor cu toate instalaţiile, inclusiv iazul şi stăvilarele, era apreciată în florini renani, după evaluarea făcută la faţa locului (cu excepţia uneia inaccesibilă atunci).

În Arieşul Mare 12 mori erau evaluate la mai mult de 100 Rfl[4] (9 mori între 100—300 Rfl; 3 mori între 600—800 Rfl), iar 17 mori sub 50 Rfl. În Arieşul Mic 6 mori valorau între 40—60 Rfl, 17 mori între 100—400 Rfl, iar două mori erau apreciate fiecare la cîte 800 Rfl. În Cîmpeni 5 mori aveau valoarea între 20—50 Rfl, 12 mori între 100—300 Rfl, iar 3 mori peste 500 Rfl (una 500, alta 800 Rfl), între care figura cea mai mare moară din întreg domeniul, evaluată la 2000 Rfl. Morile din Bistra, mai puţine, preţuiau fiecare peste 100 Rfl (5 mori între 400—700 Rfl, 3 mori între 120—250 Rfl), cu excepţia uneia evaluată la 50 Rfl. Cele două rîşniţe erau apreciate la cîte 3 Rfl, mult mai puţin decît iazurile respective (fiecare de cîte 5 Rfl). Morile din Baia de Arieş erau evaluate toate la sume apropiate: între 36—60 florini, dar mici în comparaţie cu al celorlalte mori. Despre moara din Baia de Arieş, proprietatea lui Ighian Crăciun, apreciată acum la 51 Rfl, 40 creiţari, se ştie că înainte cu patru ani (cînd fusese moară domnească el o ţinea în arendă cu 8 Rfl 20 creiţari anual) aducea un venit net de 35 Rfl 31 creiţari[5].

Adeseori suma la care era evaluat iazul — notată aparte în cele mai multe cazuri — depăşea pe aceea a morii cu întreg utilajul (roţi, pietre etc.). Faptul se întîlneşte mai mult la altitudinile mari, — Arieşul Mare şi Arieşul Mic — şi se explică prin configuraţia terenului care

[4] În acea vreme o pereche de boi se vindea în medie cu 24 florini renani şi 50 creiţari, o vacă cu 6 florini renani şi 40 creiţari, feldera da grîu cu 42 creiţari, un car de fîn cu 4 florini şi 5 creiţari (D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieş la 1770*, Cluj, 1948, p. 50—51).

[5] *Ibid.*, p. 60.

implica muncă şi cheltuieli în plus pentru construirea şi întreţinerea lor. Sînt cazuri cînd iazul se evalua îndoit sau întreit faţă de valoarea morii[6].

Conscripţia descrie şi *joagărele* din Domeniul de sus al Zlatnei. La acea dată (1774) existau 23 joagăre, repartizate pe sate astfel: în Arieşul Mare 18, în Arieşul Mic patru, în Bistra unul iar în Cîmpeni şi în Baia de Arieş nici unul.

Construcţia joagărelor se asemăna cu a morilor: cu pereţi din bîrne de brad (la unele cioplite). O deosebire se constată la acoperiş care era, firește, din scîndură în majoritatea cazurilor (la unul se notează că scîndurile erau suprapuse) cu excepţia unuia de şindrilă. Acoperiş de paie aveau doar patru joagăre (două din Arieşul Mare şi două din Arieşul Mic). În general joagărele se aflau în stare destul de bună, unele chiar noi, dar existau şi trei joagăre pustii (unul în Arieşul Mare şi două în Arieşul Mic) şi cîteva slabe (debilia, pessimo statu), în special cele din Arieşul Mic.

În ce priveşte *instalaţiile* la cele mai multe joagăre erau în stare bună. La cîteva se consemnează şi roată dinţată (la opt joagăre din Arieşul Mare şi un joagăr din Arieşul Mic). Presupunem că e vorba de roata de jos, numită de moţi „cring", care fixează trunchiul din care se taie scîndurile şi-l împinge spre fierăstrău.

Alimentarea cu apă se făcea ca şi la mori, uneori iazul era comun, după cum notează conscripţia. Un joagăr din Albac trebuia să se oprească, de cîte ori pornea moara de făină. Numai la nouă joagăre (din 23) se menţionează iaz aparte. Iazurile joagărelor erau mai scurte decît ale morilor (trei iazuri între 12—30 stj. şi patru iazuri între 120—160 stj.). Un iaz din Albac, situat lîngă munte, se umplea cu pămînt şi inunda. Un singur joagăr, „dintre Arieşe", avea două iazuri din două părţi, iar micul lac de acumulare *(acvariu)*, din care apa curgea pe roată, era ridicat la o înălţime de 3 stj.

Producţia anuală a joagărelor era relativ redusă: capacitatea de a tăia varia între 30—80 trunchiuri anual, două joagăre (din Arada şi Gîrda) tăiau abia 14, respectiv 18 trunchiuri, iar cinci joagăre nu produceau nimic. Pentru alte trei joagăre se dă numai venitul anual în bani: între 2—5 Rfl.

Sub aspect valoric joagărele s-au apreciat astfel:

4	joagăre	între	2—10 Rfl
2	„	de	18 Rfl
2	„	între	20—30 Rfl

Un singur joagăr din domeniu era apreciat la 100 Rfl, aparţinînd judelui Goia Vasile din Vidra.

---

[6] Astfel, în Arieşul Mic două mori apreciate la 120 florini aveau un iaz de 180 florini, alte două, de 100 florini, aveau iazuri evaluate la 180, respectiv 200 florini. În Arieşul Mare sînt diferenţe mult mai mari: o moară de 3 florini avea un iaz de 9 florini, alta de 8 florini avea iazul de 25 florini, iar două mori de 4 şi 20 florini aveau iazul apreciat la 30, respectiv 90 florini.

La joagăre regimul de muncă era asemănător aceluia de la mori, în funcţie de debitul de apă, de anotimp şi de materialul de prelucrat; la un joagăr din Arieşul Mic şi la altul din Albac se menţionează lipsa trunchiurilor de tăiat, iar la altul din Albac se notează încetarea funcţionării din aceeaşi cauză.

În conscripţie mai sînt consemnate în satul Cioara: o *piuă (mola lini contusoria)*, cu o roată şi trei săgeţi sub acelaşi acoperiş şi alipită de moara din Valea Babii. În apropiere, la zece paşi de piuă şi de moară un *teasc pentru stors ulei* de in, într-o construcţie de bîrne de fag.

Morile şi joagărele erau în *proprietate particulară*. Fiscul austriac nu avea mori în Domeniul de sus al Zlatnei. Atenţia şi-a concentrat-o în acest timp asupra minelor cu o producţie mare, care asigurau venituri substanţiale. Morile nu erau rentabile, ele prezentau interes pentru fisc doar în privinţa dărilor pe care le plăteau proprietarii lor, dări pe care conscripţia nu le menţionează. Pentru o singură moară, cea mai mare din domeniu (Cîmpeni), manifestă fiscul un interes mai apropiat, despre care notează conscripţia că pentru proprietari e foarte grea şi costisitoare întreţinerea din lipsa mîinii de lucru, şi a scumpetei lemnului — interzis să se taie de către particulari — pe cîtă vreme fiscul ar putea-o exploata fără greutate, dispunînd de toate acestea în mod gratuit.

Proprietarii morilor le stăpîneau individual (de exemplu în Arieşul Mare 42 de mori aveau cîte un proprietar), sau în colectiv: uneori mai mulţi membri ai unei familii (de pildă, în Bistra şase fraţi Buce ţineau o moară), sau mai mulţi ţărani dintr-un sat. Întîlnim şi cazul cînd s-au asociat persoane din sate diferite (din Arieşul Mare şi Vidra la cea mai mare moară din domeniu, sau o moară din Bistra avea ca proprietari pe un ţăran din Bistra, pe un altul din Cărpiniş şi pe comitele domeniului de mijloc, Gabriel Czernianski). Erau şi alţi proprietari care aveau cîte două mori (Gomboş Urs în Arieşul Mic), sau două mori şi un joagăr (Goia Vasile, tot de acolo), sau erau copărtaşi la două mori (de exemplu Marc Petru din Bistra) sau la o moară şi un joagăr (Tomuş Nuţ din Arieşul Mic sau Laza Oneşel din Arieşul Mare). Nici o moară din domeniu nu era în proprietate obştească.

Proprietarii morilor şi ai joagărelor erau ţărani din localitatea respectivă şi cîţiva juzi sătesti şi preoţi. Sînt nume cunoscute în mare parte; pe mulţi îi întîlnim în cursul răscoalei din 1784 cu diferite însărcinări: Măţieş, Coroi, Laza, Draja, Rancea, Bostan, Gomboş. Cei mai mulţi, solidari cu ţărănimea, au luptat de partea ei uneori în calitate de căpitani de cete răsculate. Astfel multe mori şi joagăre din Arieşul Mare (cinci mori şi şapte joagăre) erau în posesia unora din familia Todea, care au fost alături de popor timp de mai multe generaţii în lupta pentru drepturi, împotriva asupritorilor; figurează în conscripţie ca proprietar de moară şi bătrînul (aproape de 80 de ani) Gavrilă Todea care a făcut

parte din delegația celor ce au înaintat jalbe guvernului din Sibiu, în 1778, și a murit în urma ciomegelor primite ca pedeapsă. Moară avea (în Cîmpeni) și nobilul Alexandru Chendi, secretarul lui Horea, moară cu o singură roată și piatră, veche, care nu prea umbla, deoarece șteampul așezat mai sus îi lua toată apa. De asemenea preotul Nariţa (Narocza), ai cărui fii au fost căpetenii de răsculați. Între proprietari sînt însă și dintre aceia care au avut un rol ostil cauzei țăranilor în timpul răscoalei și datele conscripției lămuresc în parte motivul, precum și atitudinea sătenilor răsculați față de ei, cum e cazul lui Bur Sim și al lui Goia Vasile, sancționați de săteni în timpul răscoalei. Astfel cea mai mare moară din Arieșul Mare, cu două pietre, cu cele două roți exterioare într-o „camerulă" solidă de bîrne, acoperită, să nu înghețe iarna, era a judelui Bur Sim. Se știe că el a fost destituit din funcție în 1776 și condamnat la un arest (formal?) de 8 zile din cauza „înspăimîntătoarelor excese" — cum se spune chiar în actul de acuzare[7]. Iar Goia Vasile era proprietarul celor mai mari mori (două) din Arieșul Mic și al celui mai mare și solid construit joagăr.

Concripția prezintă interes și prin *toponimicele* înregistrate, nu numai pentru geografi, ci și pentru lingviști și istorici. Numirile toponimice indică adeseori nume de persoane, păstrînd amintirea familiilor care au locuit multă vreme în locul respectiv: locul Dineștilor, al Mărcești lor, Chirilești, Lezești, Bucenești, Pleșești, Sucești; iar „Luncuța Morii" (în Cîmpeni) sau „loco vulgo Mori dicto" (în Arieșul Mic) sînt o dovadă că în acele locuri existau mori de multă vreme.

Numărul mare de mori în Domeniul de sus al Zlatnei s-a impus, în parte, datorită tipului risipit al așezărilor, cum dovedește și localizarea lor și era în raport cu consumul de cereale, în special de grîu, al populației de la munte. Acest număr nu era determinat de efectivul populației[8], și nici nu denotă o producție locală corespunzătoare. În general morile prelucrau cantități reduse de cereale, în mare parte aduse din regiuni de șes, în schimbul muncii sau al produselor lemnoase[9]. Nu erau mori pentru cîștig, la care să macine țăranii din multe sate. Venitul morilor era mic. Din vama redusă cuvenită pentru măcinat, puțin mai rămînea țăranului după ce se scădeau cheltuielile, între care nu-și socotea și munca sa. Este o deosebire între morile de la șes, și aceste mori de la munte care țineau de gospodăria săracă a țăranului.

---

[7] Șt. Metes, *Viața agrară a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane (1508—1821)*, I, București, 1921, p. 43.

[8] Conform recensămîntului din anul 1785 al lui Iosif al II-lea în Arieșul Mare trăiau 8308 locuitori, în Cîmpeni 5456, în Arieșul Mic (Vidra) 4376 locuitori (D. Prodan, *Les migrations des Roumains au-delà des Carpathes au XVIII-ème siècle*, Sibiu, 1945, p. 170).

[9] Într-o conscripție din 1820 (pentru Bistra) se spune: „... bucatele în hotarul nostru rodite, numai în a treia parte sînt destule spre ținerea locuitorilor, celelalte $^2/_3$ părți cu îmblăcii și cu secerea le cîștigăm din cîmpia Ardealului și a Țării Ungurești" (Șt. Metes, *o. c.*, p. 20)

Din lipsa elementelor de comparație nu se pot face analogii cu situația morilor din alte regiuni[10] — conscripția din Domeniul de sus al Zlatnei e doar o contribuție la un astfel de studiu — deoarece publicațiile de pînă acum referitoare la morile țărănești au mai mult un caracter etnografic. De asemenea nu poate fi precizată nici greutatea specifică a morilor în ansamblul economiei Domeniului de sus al Zlatnei numai pe baza datelor din conscripția morilor, deoarece nu furnizează și alte elemente. În ce privește joagărele, numărul lor e încă mic, întrucît alături de consumul local (propriu), valorificarea materialului lemnos în formă de cherestea abia începe și va crește rapid numai în secolul următor, o dată cu dezvoltarea capitalismului, cînd vînzarea de scînduri și de lemne de construcție devine mai rentabilă.

LES MOULINS DU DOMAINE SUPÉRIEUR DE ZLATNA À L'AN 1774

RÉSUMÉ

Dans un recensement de 1774, conservé aux Archives de l'Etat de Cluj, sont décrits 103 moulins et 23 scieries situés sur le domaine supérieur de Zlatna. Dressé dans l'intérêt du fisc en vertu de constatations faites sur le terrain, le recensement consigne des données intéressantes concernant le type des moulins, leur répartition par villages, des détails sur la construction et les installations des moulins, sur le régime de travail et de propriété, ainsi que sur la production annuelle et l'appréciation en argent. Il s'agit notamment de petits moulins appartenant aux paysans des environs, parmi lesquels de nombreux noms sont connus de la révolte de 1784.

Le recensement apporte une contribution à l'histoire des moulins paysans, peu connus jusqu'ici. Egalement intéressants sont les toponymes notés et le fait que le recensement enregistre un certain type de moulin („rîșniță"), disparu de nos jours dans les Monts Apuseni.

[10] V. Cărăbiș *(Morile și pivele de pe Valea Jalești (Gorj) în sec. al XVII—XIX-lea,* în *Studii,* XV, (1962), nr. 4. p. 531—532) prezintă interesante mențiuni documentare despre existența morilor de făină în această regiune și despre litigiile dintre moșneni și boieri pentru pămînturile cu vad de moară, dar nu dă alte date despre mori.

Copia

Conscriptio et aestimatio

Universarum molarum tam farinacearum, quam vero serariarum in Superiori Dominio Topanfalvensi, ad Inclytum Dominium pure Fiscale Zalathnense Spectante, nec non Inclyto Comitatui Albensi Transylvaniae adiacente, repertarum, exstructarum ac situatarum, per nos infrascriptos, ac alios possessionum Fiscalium praefato Superiori Dominio Topanfalvensi ingremiatarum Iudices ac Iuratos pro aestimatoribus, cum aliis etiam quam plurimis in arte aestimandi peritissimis, assumptis, firmissimoque Iuramenti Sacramento adstrictis, Anno currente 1774. Die vero 17-ma Maÿ, et continuative etiam subsequentibus, solita methodo conscripta, aestimata, et peracta, ac primum quidem in possessione fiscali.

Topanfalva

1mo Existit mola farinacea in dicta possessione Topanfalva in loco Luncucza Mori dicto, ad rippam fluvii Nagy Aranyos exstructa, ac situata, honorabilium Popa Iuon Morar, alterius item in Vidra seu Kis Aranyas residentis Popa Iuon Senioris, hujus parochi graeci ritus uniti, illius vero non uniti. Sic dictorum poparum tribus rotis, et lapidibus molaribus solidis erecta, et exornata, subscudibus praeterea ferreis aeque, ac ligneis, non minus etiam circulis ferreis ad praescriptas tres rotas, tam intrinsece, quam vero extrinsece summe necessariis insigniter est provisa; Super querceis trabibus insistens, a supra vero e pineis trabibus firmis et durabilibus securi levigatis est parietata, scanduliceo tecto, eoque bono habetur cooperta, quae tres rotae interrupta serie rotari, et verti possunt ea ex ratione, quia alveo praestantissimo gaudent ex fluvio Nagy Aranyas derivato, aquam nunquam deficiente, qui alveus in longitudinem extenditur ad orgias 158, in latitudinem vero ad orgias 1½. Cujus molae proventus annualis e relatione praefatorum possessorum, et adhibitorum seniorum iuratorum prosperari potest cubul. 80, metr. 3. Mola consideratis tam internis, quam vero externis superaedificatis ferreis aeque, ac ligneis, aestimata est ad Rfl 1700.

Alveus vero una cum aggeribus nonnunquam magno labore, et sumptuosis expensis reparari solitis, aestimatur ad Rfl 300.

Observandum. Molae hujus aggeres ideo sumptuosis expensis moderni possessores procurare et conservare coguntur, quia e sylvis fiscalibus, utpote omnibus, sub gravissima poena prohibitis, ad conservationem eorundem omnes arbores aere parato emendae veniunt. Fiscus autem Regius, qvoniam sylvis sufficientibus abundat, hominesque proprios prae manibus semper numero sufficientes habeat, (si semet bene firmaverit, bonaqve modalitate restauraverit) paucis expensis conservare valebit.

2da Mola farinacea existit in loco, vulgo Abrud Torka, Valachico idiomate Gura Abrudului vocato, nobilis Alexandri Kendi de Topanfalva, quae unius duntaxat rotae ac lapidis est, erecta ad rippam fluvij ex oppido Abrudbanya decurrentis, et in fluvium Aranyas paulo inferius intrantis, satis antiqua, trabibusqve pineareis, utcumque putrefactis, et antiquitate temporum atritis, sub tecto fumoso scanduliceo, qvae nisi immediate contiguam stompam haberet utiles proventus inferret, verum tempore siccitatis, aqvae, qvae molarem lapidem volvere deberet, derivatur ad stompas vertendas, et sic mola stans, non nisi 7 cubulos annuatim deductis expensis, in reparationem molae alvei, et aggerum impendi solitis, titulo proventus infert. Haec mola cum alveo, ad ingentem distantiam excurrente, aestimata est ad Rfl 280. Haec mola iure donationis possidetur, super qva etiam statutionem vidimus.

3tio Exstructa est in rivo Valje Kaszilor apellato, providi Muntyu Togyer, unius rotae et lapidis, e pineis trabibus satis durabilibus, sub tecto scanduliceo utcunqve attrito, cujus apparatus tam ferreus qvam ligneus bonus et validus est. Proventus hujus annualis emergit ad cub. 5 metr. 1. qvae una cum alveo ad orgias circiter 140 excurrente aestimatur ad Rfl 300.

4to Erecta est in eodem rivo Valje Kaszilor dicto, per illustris ac Generosi domini Georgÿ Bistraj de eadem, cameralis spani Dominij hujus Topanfalvensis unius rotae et lapidis, e pineis trabibus validis, sub tecto scanduliceo, aeqve valido, cujus superaedificata, tam ferrea qvam lignea, sunt bona. Proventus hujus annuus deductis expensis ascendit ad cub. 6 metr. 2 una cum molitoris qvartalitate competente et rata. Alveus ad orgias circiter 18. in loco lapidosissimo, et incommodissimo per disjectiones pulveris pirei ductus, magnis sumptibus conservabilis est ideo, qvia ex una parte lateraliter incumbens mons, tempore deciduarum pluviarum, utpote e terra molli et arenosa existens, continuo replet alveum, ac proinde idem alveus ad passus circiter 12 superius qvoqve e trabibus fagineis tectus, terram et arenam trulisatus habetur. Haec mola una cum alveo aestimata est ad Rfl 320.

Notandum. Haec mola tempore siccitatis, et hiberno non rotatur, conseqventer nullus proventus prosperatur.

5ta Mola reperitur providi Karoluj Urss, in loco, vulgo in Fundu Valije Kassilor nuncupato, unius rotae, e pineis asseribus parietata, interne ad rotam spectantibus lignis, est e trabibus pineis securi levigatis, et circulis ferreis, subscudeqve subtiliter exornatis munita habetur, tecto scanduliceo bono est cooperta. Proventus ejusdem ascendit annuatim ad cub. 2 metr. 1 cum alveo, exiguo. Mola haec aestimata est ad Rfl 20.

Tempore sicco haec mola non vertitur.

6ta. Mola farinacea erecta est in loco Gura Bisstri vocato, honorabilium Popa Avram, Popa Urss, non secus providi Galde Vassi in possessione Kerpenyes commorantis. Mola haec duarum rotarum, et lapidum, e pineis trabibus securi levigatis est exstructa durabilibus, et firmis, circulis item ferreis ad rotas molares summe necessariis bene habetur provisa, subscude in utroqve lapide gaudet durabili ac firma, cooperimento scanduliceo est cooperta bono, et durabili, infert haec mola proventus annuatim, deductis expensis, cub. 42 metr. 3. Alveus hujus molae excurrit ad orgias circiter 284, gaudet insuper scaturigine calida, ad orgias 20 ducta, ac ad rotas defluente, temporeqve hyberno glaciem rotis nocivam dissolvente. Qvae una cum alveo, ac mola praescripta aest. ad Rfl 800.

7ma. Aedificata est in eadem Valle Gura Bisstri vocitata, qvae e pineis trabibus exstructa, securi levigatis firmiter est provisa circulis ferreis, et subscude ferrea, rotae summe necessariis, est bene munita, sub tecto scanduliceo bono, et durabili. Proventus annuus ascendit ad cub. 7 metr. $3^1/_2$.

Alveus hujus molae extenditur ad orgias 350 qvi ob possessoris incuriam pessime conservari solitus, una cum mola est aestimata ad Rfl 150.

8va Exstructa est in eadem valle Valje Bisstri nuncupata, providorum Korkes Nutz, et Korkes Gavrilla e pineis trabibus securi levigatis durabilibus, et firmis, cooperimento fere novo bene munita, circulis ferreis, ad rotas necessariis, item subscude est solide exstructa. Alveus hujus extenditur ad org. 300. habet praeterea hoc beneficium, qvod nimirum scaturigo ad orgias 18. derivata infra rotas, tempore hyemali, qvoniam calida est, glacies resolvit. Mola haec duarum rotarum, ac lapidum molarium, prosperat annue proventus deductis expensis cub. 49 metr. 3 ac ideo una cum alveo, et scaturigine aestim. ad Rfl 500.

9na Reperitur pariter farinacea in eadem valle Valje Bisstri apellata, unius rotae, ac lapidis, providi Popa Petrucz aluj Popa Dumitru Ficsor; qvae e pineis trabibus securi levigatis est bene praeparata, interna aeqve, ac externa rota, non absimiliter subscude ferrea, firma, ac durabili provisa habetur. Tecto scanduliceo durabili visitur cooperta.

Alveus hujus excurrit ad orgias circiter 280. Proventus vero annuatim deductis expensis, consurgit ad cubulos 9. metr. $2^1/_2$. Ac proinde haec mola una cum alveo satis longo, aestim. ad Rfl 250.

10ma Situata est farinacea duarum rotarum ac lapidum in eadem valle Valje Bisstri vocata, qvam tenet honorabilis Popa Dumitru et fratres ejus, erecta est e pineis trabibus securi levigatis, bene instructa circulis ferreis ad rotas praescriptas

necessario deservientibus, subscude firma ac durabili provisa. Tecto scanduliceo, eoqve firmo, ac bono cooperta habetur.

Alveis gaudet duobus ad orgias 40 extensis. Proventus hujus molae annuus est cub. 15 metr. 2. una cum duobus alveis aestimata est ad Rfl 300.

11ma Habetur farinacea in eadem valle Valje Bisstri nuncupata, providi Flos Petru, unius rotae, ac lapidis exigui, ferreis circulis, ac subscude, utcumqve firma, et durabili provisa est, exstructa e pineis trabibus, securi levigatis, antiquis, proxime ruinam minantibus. Proventus hujus molae annuus est cub. 4 metr. 1. una cum alveo aestimata est ad Rfl 50 xr. 10.

12ma Exstructa est in eadem valle Valje Bisstri apellata, providi Tomus Petru unius rotae, et lapidis, ferreis circulis, ac subscude secundum molae statum apparatis bene provisa, e trabibus pineis, securi levigatis, tecto scanduliceo durabili cooperta existit. Alveus ejus extenditur ad orgias 10. Proventus ex siligine, avena, kukuruza, et hordeo, annue ascendit ad cubul. 3, metr. 2, qvae una cum alveo aestim. ad Rfl 50.

13tia Existit in Szohodoll, loco Valje Pojeni dicto, providi Gjonka Togyer, e pineis trabibus aedificata, apparatu ferreo, circulis videlicet nec non molari lapide bono gaudet, tegumento stramineo cooperta habetur. Mola haec nonnisi resolutis nivibus ac deciduis imbribus vertitur, alias aqva destituta, qviescit; Ac proinde annualis proventus tantum cubulos 2. metr. $^1/_2$, aestimata est una cum alveo magno labore erecto ad Rfl 40.

14ta Mola farinacea honorabilis Narocza Popa Iuon graeci ritus uniti exstructa est in loco, entre Valje Pojeni dicto, e trabibus pineis, aliisqve apparamentis ferreis bene instructa, sub tecto scanduliceo antiquo cooperta, mola hac tempore siccitatis haeret, ideo proventus eius non nisi ad cub. 3 et metr. 2 annue asurgit. Alveus hujus molae dupplex est, ductus lateraliter duobus locis ad magnam distantiam, qvi una cum mola aestim. ad Rfl 46.

15ta Erecta est in loco Szohodol dicto, providi Borla Blaga, mola antiqva e pineis trabibus exstructa scanduliceo cooperimento est provisa, super aedificata, ac ferrea munimenta sunt valida. Proventus hujus esset bonus, verum aqva non sufficiente ad rotam pellendam tempore sicco stat, ad ideo deductis expensis, tantum 4. cub. importat. Una cum alveo haec mola aestimata est ad Rfl 200.

16ma Exstructa est in eadem Valle Szohodol honorabilis Popa Avram, a providi Nyelega Vassilie in et pro florenis vonas 140 impignorata. Mola haec e pineis trabibus validis, sub tecto scanduliceo bono erecta est, superaedificata, et ferrea munimenta sunt firma. Proventus hujus annuatim ascendit ad cubul. 6 metr. 3. Alveus ad orgias 600 ductus. Una cum mola aestimatus est ad Rfl 280.

17ma Existit in eadem valle Szohodol vocitata, providorum Szikoje Nyikula, et Goja Kosztin, est duarum rotarum ac lapidum, qvorum munimenta ferrea solida, ac durabilia sunt, exstructa est e pineis trabibus sub tecto scanduliceo novo. Proventus hujus annue deductis expensis, emergit ad cub. 13 metr. 2.

Alveus hujus molae est dupplex, ductus ac derivatus ad latera binorum montium, qui ex uno latere ad orgias 100. ex alio autem minori aqua Topliczilor dicta, ad 80 excurrit, alveus hic una cum praescripta mola aestimatus est ad Rfl 300.

18va Mola farinacea, qvam providus Biro Iuon, et Popa Urss non unitus pastor valachicus possidet, est in eadem valle Szohodol dicta, qvae duabus rotis et lapidibus volvitur. Mola haec fere nova, e pinei trabibus solidis, sub tecto scanduliceo novo exstructa est, hujus superaedificata bene preparata, et munimenta ferrea, insignia habentur. Importat haec mola deductis expensis, cub. 16 metr. 2. Habet praeterea duos lapides ibidem paratos, in casu defectus moderni lapidis, immediate substituendos. Alveus in arduo loco, magnis sumptibus ad orgias circiter 200. ductus una cum mola facit Rfl 400.

19na Habetur providi Zehucz Thoma, in loco Gura Szohodoluj dicta, qvae duarum rotarum, ac lapidum est, ferreis apparatibus, ac aliis necesariis satis durabilibus provisa habetur, parietata est e trabibus pineis vetustis sub scanduliceo tecto, antiqvo, fumoso, attrito. Proventus hujus molae annue ascendit ad cub. 10 metr. 3. Alveus ductus ad orgias circiter 200 in loco arduo, una cum mola aestimatur ad Rfl 300.

Observandum. Reperiuntur in eadem Valle Szohodol vocata, duae molae desertae providorum Fordej Iuon, et Ungur Popa Petru, qvae qvoniam nullius sunt emolumenti, ac proventus, reputari possunt provente nihil prorsus fructificante.

Terminata in possessione praescripta molarum conscriptione, ac aestimatione, sequitur possessio regio fiscalis Kiss Aranyas.

Kis Aranyas

20ma Existit in loco Zevoja dicto providorum Ressiga Vassilie, et Ressiga Avram unius rotae, et lapidis, a 4 annis nullum proventum producens; ex eo, qvod duae molae vicinae, huic praejudiciosae omnem proventum huic adimunt. Mola ruinae proximae, e pineis trabibus vetustis sub tecto scanduliceo lacerrimo, plurimisqve foraminibus abundante existit. Mola haec habet alveum siccum, ideo quia molitori seu possessori moroso, cura molae non emolumento, sed potius oneri fuit. Consideratis superaedificatis internis, et tribus lapidibus molaribus paratis, aestimata est ad Rfl 50.

21ma Exstructa est in loco Kapu Punczi Tomusilor vocato, providi Tomus Nutz a tribus annis ad fluvium minorem Aranyas e pineis trabibus securi levigatis, integris et robustis, sub scanduliceo tecto novo, duarum rotarum, et lapidum, cujus munimina tum ferrea, qvam lignea praestantissima sunt omnia, et validissima. Ascendit hujus molae proventus deductis expensis ad cub. 20 metr. 3. Alveus hujus molae orgiarum circiter 24, in loco bono ductus, semper abundat aqva, aggeres indigent vigilantia, expensis magnis; una cum alveo aestimata est haec mola ad Rfl 450.

Accedit fundus, in qva erecta est mola emptus Rfl 200, a provido Thomus Dumitru.

22da Existit in loco vulgo Mori dicto, ad rippam Fluvij Kiss Aranyas nobilium Gligor Popa Gyorgye, Popa Juon, Gligor Popa, Popa Gavrilla unius rotae, et lapidis ferreis circulis, et reliqvis necessariis satis bonis provisa, e pineis trabibus securi levigatis, antiqvitate temporum utcunqve attritis, cooperta habetur, tecto scanduliceo partim antiquo, partim vero renovato. Proventus annuus emergit deductis expensis ad cub. 8 metr. 3. Mola aestimata ad Rfl 150.

Alveus praescriptae molae ad orgias 50 in loco arduo ductus, aggeresqve magnis sumptibus conservari soliti, aestimatur ad Rfl 250.

23tia Exstructa est in loco Topin dicto, qvae possidetur per nobiles Gligor Popa Iuon, Gligor Popa Gavrilla, Gligor György, Gligor Popa Vessilie, et Gligor Iuon vidua, est unius rotae, et lapidis, antiquissima, super trabibus pineis fundata, et situata, tecto scanduliceo lacero cooperta, fereqve ruinae proxima, qvae annuatim deductis expensis, infert cub. 10 metr. $3^1/_2$, aestimatur haec mola ad Rfl 160.

Alveus hujus excurrit ad orgias 250, magnis expensis conservari potest, ob loci incommodam situationem, et irruptionem fluvii Aranyas, una cum aggeribus aestimatur ad Rfl 200.

24ta Mola farinacea unius rotae, et lapidis exstructa est in loco Pe Lenge Martjest vocato, in fundo Rfl 50 empto, qvae possidetur a familia Poganest dicta, est haec mola in statu bono: e pineis trabibus sub tecto scanduliceo satis durabili exstructa, cujus alveus, si annue purgetur, et aggeres diligenter conserventur, interrupta seriae ob copiosam aqvam volvitur. Importat annuales proventus deductis expensis cub. 18 metr. 3, aestim, haec mola ad Rfl 140.

Alveus vero, qvi multis expensis, et fatigiis procuratus est, aestimatur ad Rfl 180.

25ta Erecta est ad radicem Montis Alba, in loco Valje Albi apellato, qvam Trifful Stephan possidet, super aedificata hujus sunt ruinae proximae, sub tecto scanduliceo antiqvo existit: ob hospitum remotiorem habitationem, titulo proventus nonnisi cub. 8 metr. 2 annuatim important. Una cum alveo aestim. ad Rfl 40.

26ta Mola seraria existit in loco Zevoi subt Triffuczuluj vocato, in pessimo statu, absqve tecto, praeter ferreos apparatus, et seram, superaedificata non sunt aestimata, sera autem, et ferrei apparatus aestim. ad Rfl 4.

Possident autem praefatam molam serariam providi Thomus Nucz, et Popa Iuon.

27ma Erecta est in loco Zevoiul de la Teterest nuncupato, hujus possessor est Tustye Gligor, haec mola, superaedificata considerando, est in statu vetusto, unius rotae, et lapidis, habet praeterea 4 aggeres, qvi multis sumptibus, ob vehementiam, et angustiam decursum fluvij Aranyas procurari et conservari potest. Importat haec mola annue cub. 4 metr. 1. Mola aestim. ad Rfl 100.

Alveus autem et aggeres cum sint in loco incommodissimo, et magnis expensis conservari valeant. ad Rfl 200

28va Existit in loco pereu Hidrisori vocato, unius rotae, ac lapidis, hanc tenent providi Csama Moyssi, et Csama Juon, superaedificata hujus ob temporum injuriam sunt ruinata, et qvoniam rivulus exiguus sit, nonnisi tempore vernali resolutis nivibus, rotatur, ac ideo hujus proventus ascendit annuatim tantum ad cub. 2.

Haec mola una cum ferreis apparamentis, et lapide molari aest. ad Rfl 60.

29na Exstructa est in loco Gombosestilor dicto, cujus possessores sunt honorabiles Popa On, et Popa Jakob, item prnovidus Szak Gavrilla, haec ad rippam fluvij Aranyas exstructa est, vertitur una rota, et lapide, e trabibus pineis interne securi levigatis, sub tecto scanduliceo bono, et durabili hujus aggeres qvoniam fluvius Aranyas latus sit, sumptuosis expensis conservari possunt. Importat haec mola annue proventus deductis expensis cub. 8 metr. 3, aestim. ad Rfl 120. Aggeres autem et alveus profunde fossus ad Rfl 180.

30ma Habetur in loco Ressuka vocato, providi Koroly Lup Togyer, e pineis trabibus noviter erecta, sub tecto scanduliceo insigni, est haec mola unius rotae, et lapidis praestanter instructa, superaedificata nova sunt, proventus hujus molae annuatim deductis expensis ascendit ad cub. 20 metr. no. 2. Mola aestimata ad Rfl 120.

Alveus autem et aggeres ad Rfl 180.

31ma Erecta est in loco Lenge Kurtye Urszuluj, qvam possidet providus Gombos Ursz, est haec mola duarum rotarum, verum una est destructa, lapideqve molari caret, proventus ob hospitum paucitatem annue non nisi cub. 5 importat et metr. 3, exstructa est haec mola e trabibus pineis, cooperta tecto scanduliceo satis commodo. Aestim. ad Rfl 100, alveus autem in loco incommodissimo derivatus, et multis expensis una cum aggere conservari solitus aestimatus est ad Rfl 180.

Habetur praeterea penes praescriptam molam alia mola seraria deserta, in statu pessimo. qvae qvoniam superaedificatis caret, in aestimationem non est assumpta.

32da Reperitur in loco Gura Balanului nuncupato, providi Fritz* Juon, unius rotae, et lapidis molaris, e pineis trabibus interne securi levigatis, tecto scanduliceo praestanter provisa, superaedificata hujus sunt bona, proventus annue prosperari possunt deductis expensis cub. 10 metr. $3^1/_2$, una cum alveo aestimata est haec mola ad Rfl 200.

33tia Exstructa est in loco Zevoj Subt Onar vocitato providi Lea Irimie, et Nykula, qvae satis (uti apparet) antiqvitate temporum ruinata est, vertitur una rota et lapide, aqvam habet copiosam, verum vicinae duae molae prejudiciosae fere omnem proventum adimunt: ac proinde nonnisi 3 cub. et metr. 2 annue infert, aestimata est haec mola una cum alveo ad Rfl 60.

34ta Mola farinacea, qvam providus Gombos Ursz tenet, est in loco Terssa Mori nuncupato, insigniter praeparata, unius rotae et lapidis cum superaedificatis necessariis, bona modalitate instructa, aqva nunqvam caret, qvia alveus in loco commodo situatus est, hospitesqve satis bono numero in hac mola molientes causant. Proventum deductis expensis, annuatim cub. 18 metr. $3^1/_2$.

Una cum alveo, et reliqvis superaedificatis aestimata est ad Rfl 300.

35ta Mola seraria refertur per aestimatores in loco Restocs vocato exstructa, hanc tenet providus Fitz Onutz, qvae uti fossi sunt, et retulerunt aestimatores, nullius fere utilitatis est, erecta est e pineis trabibus sub tecto stramineo, caret sera, in casu existentis serae, secat truncos fagineos No. 18. Mola haec annue fructificat, incirca uti possessor retulit Rfl 2.

36ta Mola, qvae possidetur a provido Talpus Thoma existit in loco Gura Drehiczi vocato, est unius rotae et lapidis, ab annis 14 erecta, in statu mediocri, cujus alveus qvoniam aggeres levi fatigio, et exiguis expensis conserverai possunt, continua serie abundat aqva, infertqve haec mola deductis expensis annue titulo proventus cub. 15 metr. 2, aestimata est una cum alveo ad Rfl 200.

37ma Possidetur a providis Csupa Ignath, et Kosste, in loco Valje Nyegri, qvae noviter erecta est, vertitur una rota, et lapide, e pineis trabibus securi interne levigatis, superaedificata tum ferrea, qvam lignea bona sunt, et valida, tecto est provisa scandulis antiqvis, putrefactis, et asseribus, ligneis claviculis acclavatis. Alveus potest exigua labore conservari. Hujus proventus ab authumno, tempore nempe erectionis fuit cub. 4 metr. 3, aestim. ad Rfl 100.

---

* corect: Fitz, vezi şi nr. 36. Există şi azi numele Fiţ în acea regiune.

38va Existit in eadem valle inferius providi Dsurs Juon, qvae antiqvitate temporum considerando illius superaedificata satis vetusta, et attrita habetur, cooperta est scanduliceo tecto satis lacero et fumoso, interna munimina ferrea sunt valida. Proventus annuus hujus molae deductis expensis consurgit ad cub. 7 metr. 1, aestim. una cum alveo ad Rfl 100.

39na Existit in eadem valle inferius providorum Lazar Irimie, et Lazar Gligorie, e pineis trabibus interne securi levigatis, sub tecto scanduliceo fumoso, lacero, unius lapidis et rottae, qvae ferreis apparamentis provisa est durabilibus. Emergit hujus proventus annuatim, deductis expensis ad cub. 8 metr. $2^{1}/_{2}$, aestimata est una cum alveo in loco commodo situato, ac derivato ad Rfl 250.

40ma Reperta est in eadem valle providi Kirtzta Janos, ruinae proxima, aedificata est e trabibus pineis jam fere attritis, tecto scanduliceo antiqvo provisa, unius rotae, et lapidis, utcunqve bonis instructa, proventus hujus annuus est cub. 3 metr. 2, una cum alveo aestim. ad Rfl 100.

41ma Exstructa est pariformiter in eadem valle Nyegri vocata, providi Kandre Iuon, qvae injuria temporum, et neglectu morosi possessoris ruinam minitantur, e trabibus pineis sub tecto scanduliceo lacero existit, proventus hujus annuus ascendit ad cub. 1 metr. 3, aestim. cum alveo ad Rfl 40.

42da possidetur praterea, alia farinacea in toties dicta Valle Nyegri, per providum Goja Nutz, ad qvam qvoniam advesperascebat, continuusqve imber decidebat, ob loci gravissimum, et lapidosissimum accessum penetrare non potuimus, sed ad fidelem, et juratam aestimatorum relationem: qvi retulere molam illam recte in eodem statu esse, qvo existit providi Kandre Juon No. 41-mo scripta, proventus hujus ob paucitatem hospitum non nisi ad cub. 3 metr. $^{1}/_{2}$ ascendit, ac ideo una cum alveo aestimata ad Rfl 40. Haec mola tempore sicco qviescit.

43tio Exstructa est in fundo a familia Vuczesti 300 flor. hung. empto, ad fluvium Kis Aranyas, mola haec nova insigniter volvitur una rota, et lapide, apparamenta omnia sunt nova, et valida, exstructa est e pineis trabibus securi levigatis, tecto scanduliceo novo est cooperta; possident autem hanc molam Popa Prekup pastor valachicus non unitus, et Thomus Vessilie. Proventus hujus molae annue consurgit ad cub. 8 metr. 2. Alveus hujus molae magnis expensis conservatur ab loci incommodam situationem una cum mola aestim. ad Rfl 380.

44ta Erecta est ad rippam fluvii Kis Aranyas in loco Gura Bajesessi dicto, providi Goja Vessilie iurati iudicis pagensis duarum rotarum, et lapidum, apparatus hujus ferreus aeqve, ac ligneus est in statu preclaro, parietata est pineis trabibus interne securi levigatis, sub tecto scanduliceo satis durabili, alveus abundat aqva copiosa, conseqventer si molientes sint, serie interrupta volvitur, prosperari possunt annue deductis expensis cub. 11 metr. 2. Mola haec una cum alveo aestimata est ad Rfl. 800.

Advetendum. Molae hujus aggeres momentosis sumptibus erectos esse, et nunc qvoqve ad conservationem eorundem magna vigilantia opus esse; tum ideo, qvia in loco incommodo, et arduo derivatus alveus existit, fluviusqve Aranyas ob declivem decursum, ac vehementiam aqvae saepius disrumpit; aliud incommodum, qvod ad distantiam unius jactus sclopi ab aggeribus existit, illud est, qvod fluvius Aranyas ob declivem rippam binis in locis eruperit ad prata, illeqve meatus fluvii circiter Rfl 30. aggeres erigendo, prohiberi posset; verum trans fluvium e regione cujusdam iobbagionis fiscalis colonicalis sessio cum reliqvis internis appertinentiis ad rippam dicti fluvii protendens, si aggeres reparati fuerint, et aqvae meatus prohibitus fuerit, iobbagionis praescripti bona, semet valachi vocant Mosie per aqvae alluvionem successu temporis simpliciter absorbebitur. Tempus conscriptionis idem iobbagio solemniter protestabatur in praesentia nostri, ut ille ager mox reparetur, qvia illius Mosie prorsus inutilia reddentur, et successu temporis una cum domo destruetur.

Haec mola erecta est in fundo 500 Rfl empto, uti possessor Goja Vassilie retulit: habet super hoc contractuales.

45ta Mola seraria, qvam idem providus Goja Vassilie possidet, est in eodem loco, molae farinaceae immediate contigua, haec e trabibus pineis erecta est, solidis, et durabilibus, tectura ejusdem straminea habetur, sera, et ferrei circuli, item circulus dentalis fortis, ac bonis est haec mola utiles proferret proventus, verum ob truncorum defectus, non nisi 5 Rfl annue deductis expensis prosperat. Aestimata ad Rfl 100 truncos autem emunt in comitatu Zarand, et pro vectura multum solvunt.

46ta Existit in loco Sessi Csori dicto ad fluvium Kiss Aranyas providi Csan Mihailla, unius rotae et lapidis, e pineis trabibus interne securi levigatis, sub tecto scanduliceo satis vetusto et lacero, haec mola situata est in fundo 100 Rfl. empto. Superaedificata hujus sunt bona, proventus ejus ob numerosas undique molas, non nisi ad 7 cubulos, deductis expensis consurgit.

Alveus hujus abundat aqva satis copiosa, aggeres vero, cum sint in loco incommodo, magnos qvottannis causant sumptus. Mola una cum alves aestim. ad Rfl 200.

47 Exstructa est in loco Zevoiu de la Batsest alia mola farinacea providi Goja Vassilie, duarum rotarum et lapidum, e pineis trabibus parietata, sub cooperimento scanduliceo durabili, ac fere novo, cujus rotae, lapides praestantes, munimina ferrea fortissima, in loco comodissimo erecta habetur, importat haec mola annuatim deductis expensis cub. 19 metr. 2. Alveus hujus est praestantissimus, vel ideo, qvod undiqve rippa ejusdem densissimis salicibus implantatis radices egerit ita, ut etiam si contingeret aqvae exundatio difficulter admodum posset disrumpere. Aggeres qvoqve in loco bono habentur, possuntqve adhibita diligentia semper ita conservari, ut interrupta seriae haec mola fructificet. Mola una cum alveo praestantissimo aest. ad Rfl 800.

Haec mola (uti possessor ejusdem retulit) erecta est in fundo 500 Rfl comparato a familia Bacsest vocata.

Finita per Dei gratiam molarum tam farinacearum, qvam serariarum conscriptione, ac aestimatione in praefata possessione, seqvitur possessio regio fiscalis.

Nagy Aranyas

48. Mola farinacea possidetur per providum Kirille Iuon in loco Lunka Subt Kirillest vocato, nova e pineis trabibus solidis intrinsece et extrinsece securi levigatis, sub tecto scanduliceo novo, vertitur haec mola, una rota et lapide, cujus apparatus solidus, et insignis est. Alveus etiam in loco commodissimo, sed multo labore procuratus, aqvam habet sufficientem, aggeres vero hujus, qvoniam fluvius Aranyas latus, decliviqve in loco decurrit, desiderant magnam curam, et multos sumptus eosdem conservandi. Fructificat haec mola annue deductis expensis cub. 5 metr. 1, aestim. una cum alveo ad Rfl 300.

49na Erecta est 1773 in authumno recte ad radicem montis Strug dicti, unde rivus Valye Ponor apellatus originem trahit, providi Karuly Vassilie, haec mola nova, e trabibus pineaceis securi levigatis sub tecto scanduliceo, aeqve novo exstructa habetur; rota et lapide uno vertitur, solidoqve apparatu ferreo provisa est. Cujus alveus, qvoniam in loco commodo existit, exigua industria procurari valet, neqve tempore hyberno unqvam congelatur, ob aqvae velocissimum decursum.

Proventum a tempore erectionis intulit cubul. 4 metr. 3. Haec mola una cum alveo aestim. ad Rfl 100.

Habet praeterea idem possessor e lapides molares paratos a Rfl 34 emptos.

50ma Existit in eadem Valle Ponor vocata, fere nova farinacea, e pineis trabibus solidis, sub tecto scanduliceo bono, qvam Popa Gligoria pastor valachicus non unitus possidet, hujus superaedificata sunt bona. Haec mola fructificat annue deductis expensis cub. 5. Alveus hujus in arduo loco ductus, magnis sumptibus conservatur. Mola cum alveo aestim. ad Rfl 200.

51mo Habetur in eadem valle non procul ab istis duabus aeqve farinacea unius rotae, et lapidis, e pineis trabibus erecta, tecto scanduliceo bono provisa, providorum Karuly Gliga, et Karuly popa Nikula, cujus lapis molaris et rota, una cum superaedificatis sunt in statu bono, et durabili, verum alvei a duobus lateribus montis fere ad orgias 260. ducti multo admodum sumptu conservari possunt; temporeqve siccitatis, aqva in uno alveo deficiente, incapax est alia pellendi rotam. Hujus proventus annue ascendit ad cub. 3 metr. 2 Mola cum alveis duobus aestim. ad Rfl 300.

52da Qvam providus Bur Szimion iuratus iudex pagensis possidet, est aeqve in eadem valle Ponor vocata, prope ad introitum fluvium K. Aranyas, qvae vertitur duabus rotis, ferreo apparatu bene provisis, item lapidibus duobus solidis, erecta est haec mola e pineis trabibus securi levigatis solidis, sub tecto scanduliceo satis fumoso, et in nonnullis partibus attrito, hujus molae fundamentum in ea parte qvae penes alveum. ubi rotae vertuntur, lapidibus ad org. 2 constat, et hinc fundamento

innituntur trabes pineae, rotae exterius sunt in camerula solidis trabibus erecta, superiusqve aeqve trabibus, et stramine coopertae ex eo, ut tempore hyberno ne facile meatus aqvae in glacies abeat, cursum rotarum prohibeat. Hujus alveus abet aqvam sufficientem, ductus est autem (uti videre est) ad orgias 210. arduo labore, per qve pulveres pireos lapides in magna distantia disjiciendo, qvi, si dilligens cura adhibita fuerit, in tali statu est, ut facile non destruatur. Hujus molae proventus annuus emergit ad cub.* metr. 3 aestimata ad Rfl una cum alveo ad orgias 210 in arduo loco ducto 800.

53tia Exstructa est in loco Gura Reului vocato ad rippam K. Aranyas providorum Patocza Togjer, et Patocza Nutz mola farinacea duarum rotarum novarum, et lapidium cum apparamentis tam ferreis, qvam ligneis insigniter instructa: e pineis trabibus securi levigatis durabilibus, sub tecto scanduliceo satis bono. Cujus proventus annuus deductis expensisi ascendit ad cub. 8 metr. 3. Alveus hujus est in loco plano, commodissimo, ductus ad orgias circiter 160. ab utraqve parte salicibus vetustissimis implantatis ita provisus, ut etiamsi fluvius vehementem pateretur exundationem, difficulter disrumperetur. Aggeres qvoqve si diligens adhibeatur cura, paucis expensis conservari possunt. Mola haec una cum alveo praestantissimo aestim. ad Rfl 630.

Habent iidem possessores praeterea 6 lapides molares paratos Rfl 52 xr. 33 emptos.

54ta Existit in loco Piatra Ree nuncupato, duarum rotarum et lapidum, superaedificata tam ferrea, qvam lignea sunt valida, e pineis trabibus securi levigatis parietata habetur, cooperimento scanduliceo fumoso provisa, alveus hujus momentosis sumptibus ad orgias circiter 340. in longum ductus, in latum orgia 1. in aliqvibus partibus fossus in profundum org. 2. agger hujus alvei non nisi ad medium fluvij Nagy Aranyos extenditur, ex eo, qvod rates, in fluvio descendentes, impendiuntur, conseqventer si repararetur, discinderetur. Proventus hujus molae ascendit deductis expensis annuatim ad cub. 9 metr. 1, una cum alveo momentosis expensis facto ad Rfl 700 aestimata est.

55ta Erecta est in loco Gura Nyegri vocato providi Popa Togyer qvae apparatu satis bono provisa est, e trabibus pineis sub tecto scanduliceo aedificata est, vertitur una rota, et lapide, importat annue proventum cub. 5. Alveus hujus molae excurrit ad orgias circiter 60 in loco duro ductus, aggeres possunt paucis expensis conservari. Tempore hyemali haec mola non rotatur, ob defectum aqvae, in glacies abeuntis. Una cum alveo aestim. ad Rfl. 90.

56ta Exstructa est pariter in loco Gura Nyegri dicto, honorabilis Popa Angyel pastoris non uniti valachi, duarum rotarum et lapidum, apparatu ferreo juxta, ac ligneo bene provisa, e trabibus intrinsece securi levigatis, fere novis exstructa, coopertura hujus scandulicea nova habetur.

Proventus hujus annue ascendit ad cubul. 8 metr. 3.

Alveus hujus procurrit in orgias 80 est bonus, una cum mola aestim. ad Rfl 170. **Tempore hyberno haec qvoqve qviescit ob glacies ingentes.**

57ma Existit in aqva Lezestilor dicta, providi Vucze Vassilie unius rotae, ac lapidis, munimina ferrea sunt valida, erecta est e trabibus pineis sub tecto scanduliceo satis durabili; excurrit hujus alveus ad orgias circiter 28. potest paucis expensis conservari. Importat haec mola proventum annue cub. 2 metr. 2.

Aestimatur una cum alveo ad Rfl 40.

58va Mola seraria providi Laza Pask erecta est pariter in eadem Valle Lezest dicta, rota et sera circuloqve dentali satis bonis gaudet, e pineis trabibus sub tecto assericea exstructa est, hujus alveus in loco lapidosissimo ad orgias circiter 30 ductus, siccus haeret. Annue prosperat haec seraria mola Rfl 2 xr. 30. consideratis superaedificatis, et alveo aestim. ad Rfl 24.

59na Habetur aeqve in eadem valle, Lezest vocitata in loco Subt Bessericse providi Laza Dumitru, unius rotae, ac lapidis, haec mola exarsit Ao. 1773. uno qvoqve ex iisdem trabibus, igne viciatis reparata sub tecto assericeo est; alveus hujus dupplex habetur, ductus e duobus lateribus montis, protenditur unius ad orgias 200, alter vero pontalis aqvae alveus habetur. Hujus molae proventus annuus est cub. 3 metr. 2. Mola aestim. ad Rfl. 30. Alveus autem, qvoniam in commodo loco existit ad Rfl 10.

---

* Lipseşte cifra.

60ma Erecta est alia in Valje Dobreasska dicta, providi qvondam Laza Nucz unius rotae, et lapidis, est in statu ruinae proximo, alveus ad orgias 28 ductus aqva caret, superaedificata hujus aest. ad Rfl 8.

61ma Habetur in loco Piatra Plesestilor apellato, undiqve rupibus albis, horribilibus circumdata unius rotae, ac lapidis, ad rippam fluvii N. Aranyos exstructa, providi Petrik Dumitru, haec mola antiqvissima e trabibus pineis sub tecto scanduliceo fumoso, satis antiqvo erecta est. Proventus hujus annualis ascendit ad cub. 4 metr. 1. Alveus hujus excurrit ad org. 3 in loco lapidoso, per qve pulveres pireos disjecto. Agger autem in profundum ad orgias 4 in latitudinem vero ad 12 e pineis trabibus solidis praeparatus est. Haec mola una cum alveo et aggere aestim. ad Rfl 50.

62da Exstructa est huic molae immediate contigua alia seraria mola, viduarum Plisa Gyorgyasse, et alterius Plisa Gyorgyase, e pineis trabibus levigatis sub tectura assericea, satis durabili, apparamenta ad serariam molam necessaria sunt adhuc valida. Possunt intra annum secari trunci numero 30. Alveus hujus molae idem est qvi praescriptae molae faricaceae aestimata est ad Rfl 18.

63tia Erecta est ad rippam fluvii N. Aranyos in loco Gerda nuncupato providi Popa Szimion pastoris valachi non uniti, unius rotae et lapidis, apparatu ad molam necessario, solide provisa, e pineis trabibus, sub tecto scanduliceo, utunqve antiqvo. Proventus hujus molae ascendit ad cubulos 2 metr. 3, Alveus hujus ad orgias 200 in loco arduo, plurimumqve pulvere pireo (uti possessor referebat) lapides disjiciendo ductus, indiget sumptibus magnis, ut bene conservari valeat.

Mola una cum alveo aestim. ad Rfl 107.

64ta Existit in eodem loco Gerda vocato, praescriptae molae farinaceae immediate contigua mola seraria providorum Purtsel Szimion, et Popa Miheille Paska, e pineis trabibus solidis, securi levigatis, cujus cooperimentum est ex asseribus pineis; hujus superaedificata, tam ferrea, qvam vero lignea sunt durabilia. Alveus idem est, qvi praescriptae molae, possunt annue secari No. 18 trunci; aestimatae ad Rfl 16.

65ta Habetur in loco Gura Disditului providi Petrucza Stephan unius rotae, ac lapidis, molae hujus rota est nova, apparatu ferreo provisa est, e pineis trabibus sub tecto scanduliceo bono exstructa habetur, alveus hujus est orgiarum 34. Proventus annuatim ascendit deductis expensis ad cub. 3 metr. 2 una cum alveo aestimatur ad Rfl 24. Tempore sicco stat.

66ta Existit pariter in praedicto loco Disditului nuncupato providi Nyegre Thoma, qvae volvitur una rota et lapide, haec mola novissima est, tecto caret, super aedificata aeqve nova omnia, alveus hujus in loco lapidosissimo ductus ad aggeres 24, multo labore paratus est.

Proventus molae, a qvo tempore mola volvi caepit, emersit ad cub. 2 metr. 3. Mola nec dum plene parata aestimata ad Rfl 13. Alveus autem ad Rfl 25.

67ma Erecta est in loco Szucsestilor dicto, qvam tenet providus Szucs Flore, est unius rotae et lapidis, e pineis trabibus antiquis, fere putrefactis, sub coopertura assericea lacera. Hujus annuus proventus aestim. metr. 3. Mola aestimata ad Rfl 4.

Alveus autem ad orgias limit. 30 ductus ad Rfl 15.

68va Erecta est in eadem valle, qvam possidet providus Szuts Nikula, vertitur una rota et lapide debilosissimo, exstructa est autem e trabibus non levigatis sub tecto assericeo vetustissimo, superaedificata sunt ruinata, proventus annue emergit ad metretas $3^1/_2$ mola aestim. ad Rfl 4.

Alveus autem ad orgias 20. derivatus ad Rfl 8.

69na Habetur in loco Gura Butsenesilor providi Laza Onesel, unius rotae ac lapidis, superaedificata sunt solida, una cum ferreis apparamentis, erecta est e pineis trabibus interne levigatis sub coopertura scandulicea, satis durabili. Importat haec mola annue cub. 3 metr. 2. Mola aestimatur ad Rfl 9. Alveus autem ductus ad orgias circiter 40, in loco commodiori aestim. ad Rfl 10.

70ma Existit in eodem loco mola seraria, praescriptae molae farinaceae immediate contigua ejusdem Laza Onesel e trabibus pineis sub tecto assericeo, utcunqve bono, haec a duobus annis nullum proventum protulit ex eo capite, qvia possessor in statu pauperrimo constitutus, defectus, qvi in eadem emerserunt reparare non potuit, superaedificata non sunt aestimata. Sera autem aest. ad Rfl. 2 xr. 33.

71ma Erecta est in loco Lapus dicto providi Purtsel Togyer vertitur una rota, et lapide hujus superaedificata sunt bona, e trabibus pineis securi levigatis sub tecto

scanduliceo antiqvissimo existit. Proventus hujus molae annue ascendit ad metret. 3. Mola aest. ad Rfl 7. Alveus excurrit ad orgias 30, aestim. ad Rfl 13.

72da Exstructa est in eodem loco, paulo superius, providi Purtsel Praekup, e pineis trabibus fere novis, sub tecto scanduliceo aeqve novo, apparamenta sunt valida. Haec mola annue prosperat metr. $3^1/_2$. mola aest. ad Rfl 6.

Alveus vero in loco commodo ductus ad Rfl. 7 xr. 18.

73tia Possidetur per providum Nyak Togyer in eodem loco Lapus dicto, unius rotae, ac lapidis, a 4 annis e pineis trabibus non levigatis, sub tecto scanduliceo bono erecta, superaedificata sunt durabilia. Profert annue titulo proventus metr. 3. Mola haec. aest. ad Rfl. 12. Alveus hujus in loco malo ductus ad orgias 9 aestimatus est ad Rfl. 4 xr. 18.

74ta Exstructa est in loco Gsenune, et Ordenkus vocato, providi Nyegre One, unius rotae, ac lapidis 3. spitamarum, e trabibus pineis, sub scanduliceo tecto, ferrea munimina sunt ruinata, et attrita. Proventus hujus molae annuus est cub. 1 metr. 3, mola aestim. ad Rfl. 4. Alveus orgiarum 20. in loco lapidosissimo ductus, una cum aggeribus ad orgias 6 ductis aestim. ad Rfl 30.

75ta Qvam providus Laza Marian in loco aluj Tink Toma Valje nuncupato, possidet, vertitur una rota pessima, lapide aeqve defectui proximo, e pineis trabibus putridis, sub lacerrimo tecto scanduliceo. Proventus hujus est incertus, aliqvando prorsus nullus. Mola aestimata ad Rfl 3. Alveus ad orgias circiter 25 derivatus, e ductus lateribus montis decurrit in angusto aqvario. Aestim. ad Rfl. 9. Haec tempore sicco, et hyberno qviescit.

76ta Exstructa est alia nova in Valle Plesistilor providi Plesa Petrucz, unius rotae ac lapidis, e pineis trabibus sub tecto assericeo satis novo, ac durabili, superaedificata plurimum lignea habentur. Proventus hujus molae annue ascendit ad cub. 3 metr. 2. Hujus alveus excurrit ad orgias circiter 40. est bonus, sed tempore siccitatis caret aqva. Mola aestim. ad Rfl 8, alveus ad Rfl 25.

77ma Habetur in loco Valje Petrilor dicto providi Pavel Nyikula, vertitur una rota ac lapide, a 6 annis erecta, e pineis trabibus non levigatis, sub tecto scanduliceo durabili. Superaedificata durabilia sunt. Proventus annue emergit ad cub. 2 metr. 3. Mola aest. ad Rfl. 8. Alveus in loco lapidosissimo ad orgias 8 derivatus, aest. ad Rfl. 18 xros 8. Tempore sicco haec qvoqve mola haeret.

78va Existit alia seraria in loco la Skericze apellato, in Valle Albak, providi Czura Lup, a duobus annis deserta nunc ab una hebdomada restaurari adepta, sed nec dum plane erecta. Proventus hujus non potuit erui, labor apparet sufficiens, aedificatur autem e pineis trabibus. Alveus hujus est in loco incommodo, et lapidoso, excurrit ad orgias circiter 140, aestim. ad Rfl 30.

79na Habetur alia seraria, in loco Plastina vocitato, providi Nyak Petru, e pineis trabibus aedificata, cooperimento ac sera caret, conseqventer, donec sera empta fuerit, proventus nullus est. Superaedificata, hoc est circuli, et alter circulus dentalis, rota et trabes e qvibus erecta habetur, aestim. ad Rfl 10.

Alveus in loco duro ad orgias 18 ductus, una cum aggeribus in altum elevatis ad Rfl. 20.

80ma Erecta est pariter seraria in eodem loco Blesina dicto, providi Togya Szimion, e pineis trabibus, sub coopertura assericea, satis durabili, superaedificata hujus sunt valida. Secari possunt annuatim trunci No. 60. Mola seraria aestim, ad Rfl 24. Alveus excurrit ad orgias 140. aestim. ad Rfl 60.

81ma Exstructa est in loco, Intre Ariecz vocato, providorum Purtsel Ursz, et Pancs, qvae bono in statu visitur. Aedificata est e trabibus pineis, sub tecto assericeo, superaedificata tam ferrea, qvam lignea habentur valida. Possunt annue secari trunci nro 69. Mola aestimata ad Rfl 29.

Hujus alveus e duobus lateribus montis, ab uno ad orgias 80, ab alio ad 70 ductus, magnis expensis procuratus aestim. ad Rfl 100.

Notandum praescripta serariae molae aqvarium, in qvo aqva ad rotam pellendam decurrit, elevatum esse ad orgias 3.

82da Molula unius rotae ac lapidis fere deserta, ex asseribus in duobus lateribus parietata, in duobus pariete caret paulo superius a praescripta seraria mola existit, tectum hujus elevatum est ad org. 1. ex asseribus antiqvis, ferrea apparamenta aest. ad Rfl 1 xros 42. reliqva non sunt aestimata, possidet hanc molam providus Purcsel Ursz.

83tia Mola seraria, qvae in valle Arada nuncupata, per providum Togya Szimion Nyikula tenetur, est e pineis trabibus aedificata, tecto majori ex parte caret, superaedificata hujus sunt debilia. Secari possunt annue trunci No 14. Mola seraria aestimata ad Rfl 10.

Alveus autem ad orgias circiter 50 ductus ad Rfl 30.

84ta Mola farinacea exstructa est in dicta valle Arada, providorum Togya Petru, ac Togya Thoma pineis e trabibus novis, tum interne, tum vero externe securi levigatis, duarum rotarum, ac lapidum, superaedificata sunt firma. Proventus hujus molae annue ascendit ad cub. 5 metr. 3.

Mola aestimata ad Rfl. 40. Alveus aeqve magnis sumptibus erectus ad Rfl. 40.

85ta Existit mola seraria in loco Gura Reczi dicto, honorabilis Popa Nyisztor e pineis trabibus exstructa. Tecto carente sera ac reliqvis necessariis ferreis apparamentis durabilibus provisa. Possunt in haec mola annue secari trunci No. 80. Aestimata ad 25 Rfl.

Alveus orgiarum 12. cujus aggeres in loco periculosissimo, et incommodissimo ducti, momentosis expensis conservantur, aest. ad Rfl 100.

86ta Mola farinacea per eundem Popa Nyisztor e regione praescripta molae seraria superius possidetur. Cujus superaedificata antiqva, lacera, sub tecto assericeo fumoso, haec nullum proventum profert ex ea ratione, qvod alveus ductus penes templum valachicum continuo exundat, caemeterium et templum repletur aqva ac ideo incolae communi voto inhibuerunt aggresqve disjecerunt.

87ma Existit seraria in loco Albak dicto, sub tecto pineis ex asseribus exstructo, cujus superaedificata sunt ferrea juxta, ac lignea satis commoda. Possunt trunci secari annuatim Nro 74. Aestim. ad Rfl 25.

88va Mola farinacea in eodem loco immediate contigua providi Onyetz Krescun, qvi et serariam possidet. Vertitur una rota, ac lapide, exstructa est e pineis trabibus rotundis, antiquis, tectum est assericeum, superaedificata interna ad molam spectantia, novissima, et firmissima sunt omnia. Prosperat annue haec mola cub. 3 metr. 3. aestim. ad Rfl 35.

89na Habetur huic immediate vicina, alia farinacea viduae Onyetz Petka Gyermanyasse, qvae e trabibus pineis ruinae proximis, sub tecto lacerrimo eoqve scanduliceo existit, superaedificata debilissima, et fere nulli usui deservientia. Proventus hujus incertus est. Mola aestimata est ad Rfl 4.

Observandum: praescriptas Nro 3 molas unico alveo ad org. circiter 50 excurrente, magnisqve expensis procurato, gaudere beneficioqve illius alvei singulae tres rotae vertuntur, aestimataeqve sunt insimul praescriptae tres molae ad Rfl 64.

90ma Situata est praeterea alia mola farinacea nova praestantissima providi Maties Ignat super fluvio Albak in loco vulgo Gura Bulzi dicto unius lapidis et rotae, ferreis apparamentis aeqve novis et solidis bene provisa, est, qve pineis e trabibus tam interne qvam vero externe securi insigniter levigatis, tecto assericeo eoqve pineis noviter instructa et cooperta, ex qva proventus per 7 menses evenit cub. 3 metret. 2. alveus ad orgias circiter 60. protenditur, in loco profundo ductus magnis expensis, aggeresqve hujus, ut in bono statu remaneant, diligenti attentione et vigillantia qvotidiana indigent, aestim. est ad Rfl. 140. absqve tamen lapidibus molaribus paucos ante dies allatos et emptos una cum vectura computando efficiunt Rfl. 70. Alveus vero qvoniam multis expensis erectus, et firmiter parte ex utraqve procuratus sit, aestimatur ad Rfl 80.

91ima Possidet idem Matyes Ignat infra praedictam molam farinaceam ad passus circiter 12 a duobus annis erectam molam serariam e trabibus pineis solidis, asseribus pineis novis coopertam, in qva sera est solida, apparamenta tam in dentata rota qvam vero in aliis superaedificatis sunt fortia, et durabilia, deniqve ita est aedificata et provisa omnibus necessariis reqvisitis, ut nihil in ea desiderari possit, alveus idem est qvi praescriptae molae farinaceae a 7 duntaxat mensibus noviter erectae, qvae aestimata est ad Rfl. 60. Haec mola nonnisi vere et authumno volvitur, secari possunt sub illo tempore trunci Nro 70.

92da Exstructa est alia mola farinacea in fluvio Albak providi Togya Petru e pineis trabibus durabilibus sub tecto scanduliceo aeqve durabili; reliqva superaediricata lignea et ferrea apparamenta sunt valida, lapis molaris est vilissimus, atqve adeo novus desideratur, prosperantur ex hac mola annue cubuli 2 metretae 3. Aestimata

est ad Rfl 20. Alveus excurrit ad orgias 80, qvi ad molam qvoque serariam deservit, aestimatus est ad Rfl 60.

93. Habetur ejusdem Togya Petru puto inferius ad passus circiter 30 mola seraria e pineis trabibus erecta sub tecto assericeo, cujus superaedificata sunt satis valida aestimata una cum sera et superaedificatis ad Rfl 50. Trunci scindi et secari possunt No. 60. possent plures, verum defectus truncorum prohibet.

94. Possidet in eodem fluvio Albak situatam providus Togya Vessilie unius rotae et lapidis molam e trabibus antiqvis, et fere putridis, sub tecto scanduliceo putrefacto, et in certis partibus asseribus tecto, cujus interna apparamenta sunt, satis durabilia, importat annuatim cub. 3 metr. 3 aestimatur ad Rfl 30. Alveus in loco praestantissimo est extensus ad orgias circiter 70 ex uno latera salicibus munitus, ex alio vreo montis termino bene provisus, qvi aestimatus est ad Rfl 80.

95. Erecta habetur in eodem loco statim penes praescriptam molam alia seraria mola ejusdem Togya Vessilie e pineis trabibus vetustis, et attritis, sub tecto assericeo, cujus apparatus satis durabilis est. aestimata ad Rfl 40. Trunci No. 40 possunt scindi, et secari, possent qvidem plures, verum defectus truncorum est. In hac mola seraria partem habet etiam Togya Nucz, filius praefati Togya Vessilie.

96. Habetur praeterea in eodem loco Albak mola seraria nova providi Togya Gavrilla pineis e trabibus erecta, sera, et aliis ferreis instrumentis bene est instructa, sex septem asseribus pineis cooperta, in qva secari possunt annue trunci Nr. 30. Aestimata est ad Rfl 26. ad qvam decurrens alveus magno numero hominum, et sumpta conservatur propter montis contiguitatem ex qvo frecventer terra delabitur, alveumqve multis in locis implet, et disrumpit aqvamqve ad molam fluentem impedit, extenditur ad orgias 160 aestimatus est ad Rfl 100.

97a In eadem loco Albak alia reperitur mola farinacea providi Togya Marinyassi, pineis e trabibus durabilibus erecta sub cooperimento scanduliceo satis commodo unius rotae et lapidis, circulis ferreis, aliisqve reqvisitis est bene munita, cujus annualis proventus cub. 2 metr. 1. asetimata est ad Rfl 20. Alveus vero qvoniam difficulter conservatur et procuratur aestimat. ad Rfl 90. extenditurqve ad orgias 150.

98va Alia mola in eadem loci serie reperitur seraria providi Togya Martin e pineis trabibus, sera circulis praeterea ferreis satis commode, et durabiliter est munita, tecto nonnisi aliqvot asseribus superpositis est cooperta, trunci annuatim secari possunt saltem 30. ex eo qvia est vicina alia mola farinacea cujus rota si volvatur, alterius stare cogitur, aestimat. ad Rfl 20. Alveus idem est cum mola farinacea, qvi aestimatur ad Rfl 130.

99na Alia reperitur in eodem loco mola farinacea providi Togya Mnyk, pineis e trabibus erecta, tecto assericeo non dum de integro ad finem perducto cooperta, proventus ejus exiguus non nisi 2 metr. importat ex qvo etiam aestimata exstitit ad Rfl 8.

100ma Alia penes statim habetur mola seraria in eodem loco Albak ejusdem providi Togya Mnyk e trabibus pineis non pridem denuo erecta et reparata, cooperimento scanduliceo, tecta sera, et aliis ferreis circulis commodis et durabilibus munita, aqva nonnunqvam destituitur, atqve adeo trunci secari possunt annuatim tantum 20. aestimatur ad Rfl. 20. Alveus utrasqve vertit magno cum labore erectus, et conservari solitus extenditur autem ad orgias 120. una cum aggeribus aestimatus est ad Rfl 114.

101ma Alia mola farinacea vulgo resnitza in loco Vallye Albacsel reperitur providi Petrusel Miheille pineis e trabibus satis commodis, et tecto scanduliceo tecta durabili lapide uno exigua gaudet, proventus ejus metret. 2 ea ex ratione qvia rarissime rota ejus volvitur, cum rota, lapide et aliis exiguis ferreis apparamentis aestimatur ad Rfl. 3. Alveus vero ad Rfl 5.

102da In loco Vallye Poseriti priori molae farinaceae simillima providi Bodo Kirilla e trabibus pineis erecta tecto scanduliceo cooperta unius rotae, et lapidis, proventus ejus metret. 2. ex eo qvia frecventius ob siccitatem haeret, aestimata est cum omnibus suis reqvisitis ad Rfl 3. Alveus ad Rfl 5.

103. Alia habetur mola farinacea in loco Gura Albakuluj dicto duarum rotarum, qvam possidet honorabilis Popa Nyest Dumitru graeci ritus unitus popa, alter vero providus Nyest Nikolaj, qvae mola fundamento pineis trabibus insistit erecta securi levigatis tam interne qvam externe sub tecto scanduliceo fere novo, internis reqvisitis

uti sunt ferrei circuli subscudes est bene provisa proventus ejus annuus cubul. 4 metretas 3. estqve aestimata ad Rfl 50. Alveus ejus est in optimo loco protensus, et derivatus, ex utraqve parte salicibus implantatis est provisis, extenditur ad orgias supra et infra molam 150. qvi alveus cum aggeribus est asetimatus ad Rfl 140.

104. In fluvio Nagy Aranyas alia mola farinacea reperitur providi Petru Atym unius rotae, et lapidis qvae e trabibus pineis securi levigatis de fundamento est erecta in mediocri statu, tecto scanduliceo tecta, eoqve commodo et durabili, ex qva annuatim prosperatur proventus cubul. 4 metretarum 3. Alveus extenditur ad orgias 250. magno sumptu et labore factus, agger ejus ad latitudinem est org. 14. in profundum 5. estqve aestimatus ad Rfl 400.

Huic molae vicina est mola seraria deserta nonnulla lignea superaedificata hucdum supersunt.

Continuata est praesens conscriptio molarum die 28-*va* Maÿ anno currente 1774 in possessione fiscali

Bisztra.

105. Erecta est mola duarum rotarum et lapidum in rivo Valje Bisztri Cse Mare nuncupato providi Mark Petru cujus parietes constant e pineis trabibus securi levigatis, sub tecto scanduliceo bono, et durabili interna ejusdem apparamenta, et superaedificata tam ferrea, qvam lignea sunt praestantissima, ex qva deductis expensis annuus proventus prosperatur cubul. 8 metret. 2. cujus alveus ductus ad orgias circiter 90. Supra molam ex utraqve parte densissimis salicibus ad conservationem alvei amaenissime implantatis in loco plano est provisus, qvae mola aestimata est ad Rfl 300 alveus vero ad Flor. 400. hÿberno qvoqve tempore constanter rotae volvuntur, ex eo qvia duas scaturigines calidas subtus terram ad rotas derivatas habet, qvarum beneficio rotae nunqvam inglaciantur, suntqve aestimatae ad Flor. 40.

106. Habetur in eodem fluvio Valye Bosztri Csue Mare dicto alia mola farinacea duarum rotarum et lapidum in loco vulgo Dinestilor et Marcsestilor nuncupato providorum Mark Petru, Mark Dumitru, Dincs Avram, Dincs Petrucz et Dincs Nucz cum fratribus e pineis trabibus antiqvis, et putrefactis, sub tecto scanduliceo lacero antiqvissimo, cujus apparamenta, et superaedificata interna tam ferrea, qvam lignea utrumqve sunt durabilia profert haec annue proventus cub. 9 metr. 3. Cujus alveus extenditur ad org. 100. Salicibus partibus in nonnulis est provisus, aestimat. ad Rfl 200. Alveus ad 270. Haec qvoqve mola habet scaturiginem calidam decurrentem ad rotas qvae hyemali tempore continuo volvitur, et in glaciem rotas praescriptae molae non finit abire.

107. Exstructa est alia mola in rivo Bisstrisora nuncupato honorabilis Popa Gyorgye graeci ritus non uniti, providorum item Valye Nyikula, et Drasa Illie duarum rotarum et lapidum e trabibus pineis antiqvissimis putredime vitiatis, sub tecto scanduliceo lacerrimo, ruinaeqve proximo, qvae annuatim infert cub. 5 metretas 2. Alveus hujus excurrit circiter ad orgias 80. est in loco bono sed multis expensis conservabilis aestimata mola ad 250 Rfl. Alveus una cum duabus calidis scaturiginibus tempore hyberno nunqvam in glacies abeuntibus, et subtus in canali ad rotas derivatis ad Rfl 400.

108. Existit alia providorum Bucse Iossiv, Butse Atym, Butse Iuon, Butse Petru, Butse Dumitru, Butse Gyorgye duarum rotarum et lapidum, e pineis trabibus antiqvis satis durabilibus, tecto scanduliceo utcunqve attrito, cujus interna superaedificata tam ferrea, qvam lignea valida, et fortia sunt, infertqve annue cub. 10. metr. 3. Alveus hujus protenditur ad orgias circiter 80. est mola aestimata ad 200 Rfl. Alveus vero ad 300 Rfl. aeqve haec mola habet duas scaturigines calidas qvae aestimatae sunt ad Rfl 100.

109. Erecta est alia mola providorum Hudics Dumitru, Gacsa Illie, Krecz Iuon duarum rotarum et lapidum in rivo Bisstricsora vocato, qvae exstructa est e pineis trabibus validis, et fere novis, sub tecto scanduliceo aeqve fere novo, cujus interna apparamenta et superaedificata sunt praestantissima deductis expensis infert cub. 5. metr. 3. aestimata mola ad Rfl 200. Alveus excurrit ad orgias circiter 70. ductus in loco lapidoso per pulveres pireos disjecto, magno labore est erectus aestimatus ad

Rfl. 200 gaudet aeqve scaturigine calida inglaciarî tempore hyberno rotas non sinente, qvae scaturigo aestimata est ad Flor. 20.

110. Existit alia mola in loco Subt Balo Mitussa in eodem rivo providi Oltyeras Marian unius rotae et lapidis novissima cujus superaedificata aeqve sunt nova profert intra annum cub. 4. metr. 3. Aestimata una cum alveo ad Rfl 120.

111. Habetur alia mola providi Balga Flore aeqve unius rotae et lapidis molaris in loco La Gura Vagilor in fluvio Bisstra Cse Mare dicto non dum plene erecta, cujus parietes e trabibus pineis existunt, tecto caret, superaedificata interna sunt nova, prosperat annue cub. 2. metr. 2. Mola haec una cum alveo aestimata ad Rfl. 120.

112. Existit immediate huic contigua mola seraria ejusdem Bolya Flora, qvae e pineis trabibus antiqvissimis est destructa, in nonnullus partibus carens tecto, in certis autem asseribus est provisa, qvoniam nondum bene est praeparata, ultra Nro. 20 truncos annue secari plures haud possunt, alveus hujus idem est qvi suprascriptae molae farinaceae aestimata ad Rfl 30.

113. Exstructa est alia mola farinacea in loco Gura Dobri vocato providorum Szefle Nucz, Stephan Gavrille, et Gyorgye unius rotae, et lapidis, e pineis trabibus satis commodis adhuc, scanduliceo tecto utcunqve durabili, interna apparamenta, et superaedificata sunt valida, ferreisqve reqvisitis est bene provisa infert annue cub. 4, metretas 3. Aestimata est una cum alveo ad orgias circiter 70. Excurrente in loco lapidoso ducto ad Rfl 250.

114. Habetur praeterea alia mola farinacea in loco Valye Stefanesi nuncupato providorum Csok Petru ex Bisztra, Mera On, ex Kerpenyes, item in eadem mola partem habet generosus dominus Gabriel Csernyanczkÿ spanus mediocris dominij, unius rotae et lapidis, e pineis trabibus bonis sub tecto scanduliceo bono exstructa, superaedificata ejusdem sunt firma et valida, a duobus annis ab aqvae defectum haeret, et non volvitur, haec mola absqve alveo aestimata est ad Rfl 50.

Cujusqvidem praemissae hujusmodi conscriptionis et aestimationis nostrae universarum molarum farinacearum, et serariarum in suprascriptis possessionibus fiscalibus repertarum, et existentium seriem prout per nos tam ex occulatis (qvantum fieri potuit) perlustrationibus nostris, qvam ex praenotationibus testium et aestimatorum ad id legitime adhibitorum ad fidem coram Deo debitam factis relationibus existit expedita, et peracta fide nostra mediante descriptam sub sigillis nostris usualibus, manumqve propriarum subscriptionibus tittl. dno. exponenti uberiorem futuram ad cautelam necessaria extradedimus. Datum in possesione fiscali Topanfalva die 17-*ma* mensis Maij et aliis continuative diebus anno praescripto 1774.

L. S. Daniel Horetsnyi m.p.
I. Cancellariae Regiae
Provincialis Transilvaniae.

et Antonius Gall m.p.
L. S. Tabulae Sacratissimae Caesareo Regiae
Majestatis in Transilvania Judiciariae.

Scriba ac Jurati Notarij ad praemissa fideliter peragenda specialiter exmissi

Correcta per eosdem

Conscriptio seu

Aestimatio molarum farinacearum, in Incl. Fiscali Offenbanyensi Dominio existentium, ac de praesenti prae manibus earum incolarum, seu Jobbagionum reperibilium, et qvidem

In oppido Offenbanya

1. In parte ejusdem oppidi meridionali, existit mola farinacea providi Igyan Kretsun iobbag. fiscalis ibidum residentis, thrius rotae beneficio rivali ibidem decurrentis superue versibilis, instrumentisqve tum ligneis, tum ferreis, tum vero lapideis satis bene munita, sed rotis brevi reparationem desiderantibus, cujus parietes una cum domuncula sibi adhaerente, ex trabibus fagineis antiquis constructas, coperimentum scanduliceum pariter jam antiqvum ac dilaceratum continet, qvae etiam mola aestimata est, ad *Rfl 51, xr. 40.*

In Brezest

2. In loco vulgo *Dupa Piatra*, reperitur mola farinacea providos Rantsa Ursz, Csokirla Gyorgye, Sfurgya Iszpass, et Szurgya Todorucz, unius rotae, beneficio rivuli Valya Korbuluj vocitate superue versibilis, instrumentis qvidem ferreis, ac ligneis satis bene provisa, sed lapideis debilibus instructa. Cui sub uno coperimento scanduliceo satis idoneo, ex trabibus fagineis, annexa est *domus* molitoris, aestimaturq. ad Rfl. 51, xr. —

3. In ejusdem possessionis territorio, locoque vulgo *la Valya Korbuluj* invenitur altera mola farinacea, providorum Bosztan Juon, Rantsa Ursz, Rantsa Lup, et Szingya Gyorgya, singulorum Jobbag. fiscalium in Brezest residentium, unius rotae beneficio memorati rivuli *Valya Korbuluj* superue versibilis, instrumentisqve tum ligneis, tum vero ferreis, ac lapideis bene provisa cui a parte meridionali, sub uno coperimento scanduliceo satis bono, ex trabibus pineis inhaeret domuncula in rationem molitoris superaedificata, aestimatumqve haec taliter descripta mola ad Rfl 61, xr. 40.

In Szartos

4. In territorio hujus possessionis, locoqve vulgo *La Gura Sztrimpturi* cernitur mola farinacea providorum Andrejka Juon, Andrejka Ilie, Kretsun Prekup, et Csokirla Gyorgye, sing. Jobbag. fiscali., unius rotae, beneficio rivuli *Valya Szartosuluj* nominati superue versibilis, instrumentisqve ferreis, ligneis, ac lapideis mediocriter provisa, cui sub uno coperimento scanduliceo reparationem posidente, ex trabibus fagineis jam antiqvis annexa est domus in rationem molitoris superaedificata, aestimaturqve ad *Rfl 37 xr. 40.*

5. In ejusdem possessionis territorio, locoqve vulgo *La Koltzu Plesi* reperitur mola pariter farinacea providorum Andrejka Juon, et Andrejka Gyorgye, amborum iobbag. fiscalium Unius rotae beneficio rivuli *Valya Szartosuluj* vocitati superui versibilis, instrumentisqve tum ligneis, tum vero ferreis, ac lapideis bene provisa, in cujus parte orientali sub uno coperimento scanduliceo satis idoneo, ex trabibus fagineis invenitur domus molitoris, aestimaturqve ad *Rfl 64, xr. 10.*

In Muntsel

6. In loco vulgo *La Valya aluj Kretz*, existit mola farinacea providi Harda Szimion Jobbag. fiscalis in Muntsel residentis, unius rotae beneficio rivuli *Paro aluj Kretz* dicti, superui versibilis instrumentisqve (praeter rotam externam, qvae ultra mediocritatem destructa esse cernitur) tam ligneis, qvam vero ferreis, ac lapideis satis bene qvidem provisa, sed ob exiguitatem fati rivuli, nonnisi tempore pluvioso incedens, in cujus parte meridiem respiciente, sub uno coperimento scanduliceo plane novo, ex trabibus fagineis, erecta est domus molitoris, aestimaturqve ad *Rfl 55 xr.* —

7. In ejusdem possessionis territorio, locoqve vulgo *La Hermanyassa* existit mola farinacea providorum Pantsa Szimion, et Pantsa Juon, amborum Jobbag. fiscalium, unius rotae, beneficio rivuli *Valya Harmanyassa* dicti, superui versibilis, instrumentisqve necessariis, ferreis nimirum, ligneis, ac lapideis mediocriter praeparata cujus parietes una cum domuncula, a parte orientali eidem adhaerente, ex trabibus jam antiqvis praepaarit, coperimentum qvoqve scanduliceum, pariter jam antiqvum, gestare visitur, qvae etiam ita descripta mola aestimata est ad *Rfl 35, xr. 40.*

In Csora

8. In territorio pariter hujus possessionis, locoqve vulgo *La Valya Babi*, visitur mola farinacea, honorabilis Popae Filip Kosstandin, parochi graeci ritus uniti, unius rotae, superue beneficio rivuli *Valya Babi* vocitati versibilis, omnibusqve instrumentis necessariis, tam ligneis, qvam vero ferreis, ac lapideis bene provisa. Cui a parte occidentali sub uno coperimento scanduliceo satis bono, ex trabibus fagineis, adhaeret, unum cubiculum ac camerulam continens domus, a parte vero orientali, periter sub

eodem coperimento, adhaeret altera mola lini contusoria, beneficia suprafati rivuli unius rotae superui versibilis, trium sagittarum, a qva etiam taliter descripta mola, 10 circiter passus ordinarios, orientem versus conficiendo, ex trabibus fagineis, sub coperimento stramineo, invenitur torculare, ad executiendum oleum lini, ex trabibus fagineis superaedificatum, qvae etiam taliter descriptae molae, una cum domo, ac torculari astimatae sunt ad *Rfl 125* x. —

Signatis Offenbanyae
die 28-a Maji 1774
(pe verso:) praes. den 4-ten July 1774

Alexius Intze m.p. De Csik
Delue, Dominij Montani Offenbanyae Spanus.

Humillime omni utuntur Conscriptiones molarum colonicalium.

RECENZII

„20 de ani de la eliberarea României", Edit. polit., București, 1964, 92 pg. (20 reproduceri + 22 grafice).

Paginile de eroism nepieritor ale istoriei contemporane a poporului român, indisolubil legate de istoria Partidului Comunist Român, sînt înfățișate în numeroase lucrări apărute după eliberare. Istoriografia noastră marxistă a abordat aspecte importante din lupta maselor conduse de P.C.R. împotriva exploatării și asupririi, pentru eliberarea de sub jugul burghezo-moșieresc. Cu prilejul celei de-a XV-a aniversări a eliberării au apărut numeroase studii și lucrări care-și îndreaptă atenția în mod deosebit spre evenimentele istorice din vara anului 1944. Interesul manifestat pentru aceste evenimente nu este întîmplător, căci, așa cum se arată și în lucrarea recenzată: „23 August a marcat o piatră de hotar în istoria țării — începutul revoluției populare — deschizînd calea unor adînci transformări revoluționare, care au culminat cu victoria deplină și definitivă a socialismului în patria noastră" (p. 5).

Lucrarea „20 de ani de la eliberarea României", apărută în Editura politică, sintetizează materialul vast referitor la glorioasele fapte de eroism ale oamenilor muncii din țara noastră, conduși de partid, în lupta pentru răsturnarea orînduirii burghezo-moșierești și construirea noii orînduiri socialiste.

În prima parte, într-o sinteză bine conturată, printr-o folosire judicioasă a principalelor date și concluzii obținute pînă acum, lucrarea pune la dispoziția maselor de cititori o prezentare a celor mai importante momente și evenimente din istoria luptei pentru eliberarea definitivă a poporului român de sub jugul exploatării și asupririi.

Politica antipopulară a cercurilor reacționare burghezo-moșierești din România, de restrîngere a libertăților democratice, de înăbușire a forțelor revoluționare și progresiste, de sprijinire și promovare a organizațiilor fasciste a primit riposta tot mai hotărîtă a maselor pînă la înfrîngerea definitivă a claselor exploatatoare. Clasa muncitoare și ceilalți oameni ai muncii, organizați și conduși de P.C.R., au înscris pagini de eroism nepieritor în lupta revoluționară din România. Eroicele lupte din februarie 1933 ale muncitorilor feroviari și petroliști, care au reprezentat o cotitură în istoria partidului și a mișcării noastre muncitorești, și-au pus pecetea asupra întregii dezvoltări ulterioare a vieții politice din România. Contribuind la întărirea legăturilor partidului cu masele, la sporirea influenței sale în rîndurile poporului, aceste lupte au deschis calea victoriilor ulterioare împotriva politicii reacționare, antinaționale și antipopulare, burghezo-moșierești.

Este astfel explicabilă ura și hotărîrea de luptă cu care majoritatea covîrșitoare a poporului român a întîmpinat instaurarea de către exponenții celor mai reacționare vîrfuri ale claselor dominante a dictaturii militare-fasciste și subordonarea țării dușmanului înverșunat al poporului român — fascismul german. Toate forțele sănătoase ale poporului român și-au strîns rîndurile în jurul P.C.R. în lupta promovată de acesta pentru încetarea războiului antisovietic, întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, recucerirea independenței naționale, răsturnarea dictaturii fasciste, alungarea hitleriștilor. Ascuțirea contradicțiilor interne și creșterea stării de spirit antifasciste a poporului care a influențat și armata, au constituit factorul principal în răsturnarea dictaturii militare-fasciste din România.

Parcurgînd aceste pagini, cititorul rămîne cu un tablou clar și veridic al luptei

poporului muncitor român, condus de P.C.R., pentru înfăptuirea planului de răsturnare a dictaturii militaro-fasciste, elaborat de cadrele de bază ale partidului pentru eliberarea întregului teritoriu național de sub ocupația hitleristă-horthystă, participarea cu eroism la războiul antifascist pînă la victoria finală asupra Germaniei hitleriste, pentru instaurarea regimului democrat-popular.

Din expunerea acestor evenimente se desprinde un fapt de necontestat, că masele muncitoare și, în primul rînd proletariatul, în frunte cu partidul său de avangardă, s-au dovedit a fi purtătorii patriotismului, luptătorii cei mai hotărîți pentru independența și suveranitatea poporului român. Scoțînd în evidență acest adevăr istoric, lucrarea arată că: „Răsturnarea dictaturii fasciste a fost opera maselor largi ale poporului, a luptei lor pline de avînt și abnegație pentru eliberarea patriei, pentru cucerirea adevăratei independențe naționale. Inițiatorul, organizatorul și conducătorul acestui act de uriașă însemnătate pentru destinele poporului român a fost eroicul nostru partid, partinul comuniștilor, sufletul rezistenței antifasciste" (p. 5).

Subliniind rolul cadrelor de bază ale partidului din închisori, lagăre și din ilegalitate, sub conducerea lui Gheorghe Georghiu-Dej, în elaborarea și aplicarea planului general de răsturnare a dictaturii militare-fasciste, de scoatere a României din războiul hitlerist și alăturarea ei la coaliția antihitleristă, lucrarea scoate în evidență că realizarea acestor obiective s-a putut înfăptui în primul rînd prin întărirea rîndurilor partidului, a legăturilor sale cu masele. În această direcție, acțiunea de curățire a conducerii partidului de elementele trădătoare, dușmănoase, în frunte cu Foriș, înfăptuită la 4 aprilie 1944 și desemnarea unei conduceri provizorii, care și-a desfășurat întreaga activitate pe baza planului general elaborat, au asigurat lărgirea și întărirea legăturilor partidului cu masele, cu celelalte forțe patriotice. Făurirea de către P.C.R. a Frontului unic muncitoresc, care a constituit coloana vertebrală a coalizării tuturor forțelor politice hotărîte să lupte pentru eliberarea țării, crearea unor detașamente armate — formațiunile de luptă patriotică —, întărirea activității politice și a legăturilor partidului în rîndurile armatei de pe front și din interiorul țării, au pregătit nemijlocit declanșarea și victoria insurecției armate.

Orientîndu-se în mod just, P.C.R. a trecut la înfăptuirea insurecției, cînd condițiile interne și externe erau prielnice. În luna august 1944 în întreaga țară exista un puternic avînt revoluționar al maselor populare, care își manifestau dorința de a lichida dictatura fascistă și de a pune capăt războiului antisovietic, iar aparatul de stat fascist era incapabil să mai țină piept luptei revoluționare a maselor. Condițiile externe favorabile erau create de victoriile militare ale coaliției antihitleriste și, în primul rînd, de strălucitele victorii ale Armatei Sovietice.

Insurecția armată, începută în ziua de 23 August 1944, prin arestarea guvernului militar-fascist și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, a fost întîmpinată cu entuziasm de masele populare de pe întreg cuprinsul țării și de întreaga armată, care și-au exprimat adeziunea lor hotărîtă la acțiunea întreprinsă de forțele patriotice, în frunte cu partidul comunist. Insistînd asupra încadrării în lupta insurecțională a tuturor forțelor patriotice de pe întreg cuprinsul țării, lucrarea arată că: „Armata română și formațiunile de luptă patriotice au avut un puternic sprijin din partea maselor — forța revoluționară care a dat un caracter larg popular insurecției armate și a asigurat condițiile pentru a ajunge la izbîndă" (p. 25).

Subliniind importanța istorică a insurecției armate atît pe plan intern cît și pe plan extern, lucrarea arată că prin răsturnarea dictaturii militare-fasciste poporul român a devenit un participant activ cu toate resursele sale umane și economice la războiul antihitlerist, influențînd desfășurarea favorabilă a acestuia. Timp de 8 luni, un efectiv de peste 360.000 ostași și ofițeri au luptat alături de armata sovietică, parcurgînd peste 1000 km și eliberînd 3831 de localități. Jertfele de sînge ale poporului român în acest război just, eliberator, s-au ridicat la aproape 170.000 de morți, răniți și dispăruți, iar contribuția economică a României a fost evaluată la aproximativ 106,5 miliarde lei (valuta din 1938) sau peste 767.500.000 de dolari la cursul aceluiași an.

Revenind la importanța istorică internă a insurecției armate — în lucrare este scos în evidență faptul că aceasta a deschis o eră nouă în viața poporului nostru, care se caracterizează printr-un larg avînt al luptei maselor populare, canalizat de P.C.R. spre cucerirea a noi și importante poziții politice, pînă la lichi-

darea deplină a puterii politice și economice a burghezo-moșierimii, instaurarea regimului democrat-popular și construirea noii orînduiri socialiste în țara noastră.

Parcurgînd paginile care evocă aceste evenimente pline de eroism, se impune cu multă claritate următoarea concluzie de o deosebită însemnătate. Succesul luptei pentru răsturnarea dictaturii fasciste, a guvernelor cu majoritate reacționară, zdrobirea încercărilor forțelor reacționare de a dezlănțui un război civil și instaurarea primului guvern democrat la 6 martie 1945, înlăturarea monarhiei, naționalizarea și construirea bazei economice a socialismului în țara noastră au confirmat justețea liniei politice a partidului, linie politică ce a fost urmată de masele largi și a dus la victoria orînduirii socialiste în România. Succesul acestei linii s-a datorat cunoașterii și înțelegerii profunde de către P.C.R. a schimbărilor intervenite în raportul de forțe, adoptării strategiei și tacticii, corespunzătoare fiecărei etape a procesului revoluționar din țara noastră. Pornind de la tezele marxist—leniniste privind perioada de trecere de la capitalism la socialism, P.C.R. a aplicat în mod creator legile generale ale revoluției socialiste la situația concretă din țara noastră.

Prezentînd principalele caracteristici și momente ale revoluției populare din țara noastră, lucrarea acordă un spațiu important realizărilor obținute în dezvoltarea țării pe calea socialismului. Aceste realizări au îndreptățit poporul român să întîmpine cu deosebită mîndrie sărbătoarea celor douăzeci de ani de la eliberarea țării, căreia îi este închinată și lucrarea recenzată.

La temelia marilor noastre înfăptuiri se află politica înțeleaptă a Partidului Comunist Român, activitatea creatoare și eforturile întregului popor. Subliniind că linia politică generală a P.C.R. de construire a socialismului se caracterizează prin fidelitate față de învățătura marxist-leninistă și de aplicare creatoare a ei, lucrarea arată că: „În elaborarea politicii de construire a societății socialiste partidul nostru pornește de la teza fundamentală a marxism-leninismului conform căreia făurirea socialismului este opera istorică a poporului, rodul activității sale creatoare, al eforturilor și muncii sale" (p. 36). Partidul Comunist Român a orientat energia creatoare a poporului român spre dezvoltarea bazei tehnice materiale a socialismului pe calea industrializării, prin folosirea tuturor posibilităților interne, prin mobilizarea intensă a forțelor proprii ale poporului nostru și maxima valorificare a resurselor naturale ale țării. „Programul științific de industrializare socialistă — subliniază lucrarea — elaborat de partid ține seama de necesitățile progresului economic pe teritoriul patriei, de condițiile naturale ale țării noastre, care dispune de o bază variată de materii prime, de necesitățile creșterii rapide și multilaterale a economiei naționale, de condițiile decurgînd din existența sistemului mondial socialist și a relațiilor de colaborare tovărășească cu celelalte țări socialiste. Totodată se are în vedere că progresul multilateral al industriei și dezvoltarea complexă și echilibrată a economiei naționale în ansamblu pot fi asigurate numai pe temelia ramurilor industriale grele: energia electrică, siderurgie, construcții de mașini, chimia" (p. 39). Această politică economică, promovată de P.C.R., constituie temelia trainică a marilor transformări în procesul construcției socialiste în țara noastră, a succeselor obținute în toate ramurile economiei naționale și a îmbunătățirii condițiilor de viață ale oamenilor muncii.

Reproducem doar cîteva date mai concludente, relevînd de pildă, investițiile industriale făcute de statul nostru, care în perioada 1950—1959 au însumat peste 69 miliarde lei, iar în anii 1960—1963 acestea se urcă la apreciabila sumă de 62,4 miliarde lei; în 1964 industria noastră producea de 8 ori mai mult ca în 1938, creșterea fiind deosebită în ramurile de bază: producția de energie electrică a fost de peste 10 ori mai mare în 1963 decît în 1938; producția principalelor produse siderurgice a crescut în 1963, față de 1938, la fontă de la 133.000 tone la 1.706.000 tone, oțel de la 284.000 tone la 2.704.000 tone, laminate de la 319.000 tone la 2.400.000 tone; producția globală a industriei chimice a crescut pînă în 1963, față de 1938, cu 2.311%; în 1963 producția industriei constructoare de mașini a fost de peste trei ori mai mare decît în 1938. Cea mai mare parte a sporului producției industriale (aproximativ 70%) a fost obținută pe seama ridicării productivității muncii (între 1960—1963 aceasta a crescut în medie anual cu 8,6%), ca urmare a introducerii tehnicii înaintate, a moderni-

zării continue a proceselor de producție, a calificării și experienței sporite a muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor.

Mărind an de an potențialul industrial al țării (România se situează pe unul din primele locuri în Europa și în lume din punct de vedere al ritmurilor industriale, cu peste 13% anual), într-o perioadă scurtă, politica de industrializare socialistă, promovată de partidul și guvernul nostru, au creat o bază tehnică materială care a permis poporului român să treacă la construcția desfășurată a socialismului.

În condițiile dezvoltării echilibrate armonioase a întregii economii naționale, pe baza politicii partidului de dezvoltare a industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini — s-au putut înfăptui profunde transformări și la sate. Lucrarea subliniază modul creator în care partidul a rezolvat cea mai dificilă problemă a operei de construcție socialistă — crearea relațiilor de producție socialiste la sate. Aplicînd linia leninistă de colectivizare a agriculturii în funcție de condițiile concret-istorice ale țării noastre, partidul „... a asigurat înaintarea pe calea transformării socialiste a agriculturii în mod treptat și continuu, pe măsura creării bazei tehnico-materiale și a convingerii țărănimii de superioritatea agriculturii colectiviste" (p. 50).

De asemenea, noua organizare a conducerii agriculturii, înființarea consiliilor agricole, impusă de condițiile noi create în urma încheierii colectivizării agriculturii, reprezintă „o formulă proprie a partidului nostru, rezultată din experiența României" (p. 61). Asigurînd o conducere unitară, competentă și operativă, în stare să rezolve cu succes problemele mari și complexe ale producției agricole, noua organizare soluționează lucrurile într-un mod principial și constituie „o contribuție adusă de partidul nostru la rezolvarea uneia dintre cele mai importante probleme ale statului socialist" (p. 61).

Obiectivul fundamental al activității economice și organizatorice desfășurate de statul democrat-popular este îmbunătățirea vieții poporului, preocupare permanentă a partidului nostru. Bunăstarea oamenilor muncii a crescut pe măsură ce izvoarele ei (sporirea producției și productivității muncii, mărirea venitului național) au devenit mai bogate. Urmînd această cale sigură și sănătoasă, în anul celei de-a XX-a aniversări de la eliberarea țării, nivelul de trai al maselor populare se află pe o treaptă mai înaltă ca oricînd în decursul istoriei noastre. Astfel în R. S. Română salariul real (calculat la totalul celor 4.000.000 de salariați din economia națională) a crescut an de an, în 1963 reprezentînd 209% față de 1950; numai ca urmare a aplicării măsurilor hotărîte în iunie 1964, veniturile salariaților au sporit la nivelul unui singur an cu 6,8 miliarde lei; dacă între anii 1951—1953 numărul apartamentelor construite din fondurile statului a fost de 124.666, numai între 1960—1963 s-au construit din aceleași fonduri 161.801 apartamente; de la 3,4 miliarde lei în 1950, cheltuielile statului pentru acțiunile social-culturale s-au ridicat la aproape 19 miliarde în 1963. Acestea sînt doar cîteva din datele pe care lucrarea le pune la îndemîna cititorilor.

De asemenea, în lucrare sînt viu puse în lumină succesele remarcabile ale politicii partidului și statului nostru în domeniul învățămîntului, științei și culturii. Astfel, în 1963 numărul elevilor aproape s-a dublat față de 1938, iar în cele 13 centre universitare cu 171 facultăți învață peste 112.000 studenți, dintre care 41% urmează cursurile facultăților tehnice și agronomice. În anii puterii populare un puternic avînt a luat cercetarea științifică și tehnică în cele 85 de institute de cercetări cu 5335 de cercetători, a căror rezultate aduc an de an o contribuție din ce în ce mai mare și mai activă la rezolvarea problemelor de bază ale economiei. În ultimii 20 de ani regimul democrat-popular a creat o bază materială fără precedent pentru transformarea culturii într-un bun al maselor: în 1963 existau 126 teatre și instituții muzicale, față de numai 18 în 1938; numărul cinematografelor a crescut de la 338 cîte erau în 1938 la 5391 în 1963; în R. S. Română, în 1963, se tipăreau 424 ziare și reviste într-un tiraj de peste 1.100.000.000 exemplare; numai în 1962 în țara noastră s-au publicat peste 3.300 cărți și broșuri într-un tiraj total de 62.000.000 exemplare. În aceste condiții zestrea culturală a țării noastre a sporit substanțial cu opere reprezentative, prin care cultura noastră socialistă aduce, la tezaurul valorilor spirituale ale lumii contemporane, „mesajul optimist, constructiv și iubitor de pace al poporului român" (p. 75).

Analizînd profundele transformări ale tuturor laturilor vieții sociale din țara noastră în cei 20 de ani de la eliberare, lucrarea subliniază că aceste transformări au fost posibile numai ca urmare a rezolvării depline de către clasa muncitoare, condusă de partid, în fruntea maselor populare, a problemei puterii, făurind statul democrat-popular, principalul instrument al construirii noii orînduiri socialiste.

Răsturnarea pe care a săvîrșit-o revoluția socialistă pe plan politic, a însemnat transformarea radicală a conținutului democrației, trecerea de la democrația burgheză, strîmtă, ciuntită — atunci cînd era vorba de oamenii muncii — la democrația socialistă, a cărei esență constă în faptul că masele populare dețin puterea de stat. Alcătuirea și modul de funcționare a organelor reprezentative constituie dovada grăitoare a participării oamenilor muncii la exercitarea puterii de stat. Astfel, Marea Adunare Națională este alcătuită din 465 de deputați, dintre care 78% sînt muncitori și țărani și 22% sînt intelectuali, iar sfaturile populare cuprind peste 140.000 de deputați din aceleași categorii sociale. Avînd puterea și toate bogățiile țării în mînă, masele populare își făuresc în mod conștient, sub conducerea partidului, propria lor istorie.

Subliniind că „marile transformări înnoitoare ... înfăptuite în anii puterii populare pe plan intern își găsesc expresia și o continuare firească pe plan extern în politica fermă de apărare a păcii și de dezvoltare a colaborării internaționale" (p. 82), în capitolul „R. S. Română — factor activ în viața internațională", sînt prezentate eforturile depuse de țara noastră, umăr la umăr cu celelalte țări socialiste și cu forțele păcii și progresului de pretutindeni, „pentru întărirea și unirea uriașelor forțe mondiale ale socialismului și păcii, pentru destinderea relațiilor internaționale și statornicirea unei păci trainice în lume" (p. 90).

Alături de textul lucrării, scris într-un stil viu și clar, care se citește cu ușurință, numeroasele reproduceri și anexe cu grafice contribuie la întregirea tabloului veridic pe care îl dă lucrarea asupra realizărilor de însemnătate istorică obținute de poporul nostru în construirea vieții noi, socialiste, pînă la măreața sărbătoare a celei de a XX-a aniversări a eliberării patriei.

Parcurgînd textul lucrării, în mintea cititorului se impune un adevăr de necontestat; în întreaga desfășurare a revoluției populare, Partidul Comunist Român și-a îndeplinit cu cinste mărețul său rol istoric de conducător și mobilizator al maselor în revoluție.

ION CICALĂ

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Comanda nr. 7595/1965

ERATA

pag.	*rîndul*	*în loc de*	*se va citi*
117	13 de jos	κάτήχηδις	Κατήχησις
247	14 de sus	istoriogeografiei	istoriografiei
253	6 de jos	R. Pantazi, *o. c.*,	R. Pantazi, *Filozofia marxistă în România. Sfîrşitul sec.* XIX — *începutul sec.* XX. Editura Politică, Bucureşti, 1963.
356	27 şi 28 de sus	partinul	partidul

Anuarul Institutului de istorie din Cluj, VIII, 1965.

40570

Lei 25